DE WERKEN

VAN

J. VAN DEN VONDEL

JOAN MAURITS.

DE WERKEN

VAN

J. VAN DEN VONDEL

UITGEGEVEN DOOR

M^R^. J. VAN LENNEP

Herzien en bijgewerkt door J. H. W. UNGER

1662—1663

Bespiegelingen ** — **Joannes de Boetgezant** — **Batavische Gebroeders** — **De Heerlyckheit der Kercke Vaëton**

LEIDEN — A. W. SIJTHOFF

ANTWERPEN. — DE NEDERLANDSCHE BOEKHANDEL.

INHOUD.

Bladz.

Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst (1662).
Het derde boeck 1
Het vierde boeck 51
Het vijfde boeck 91
Joannes de Boetgezant (1662).
Opdracht aan Joannes Mauritius 161
Het eerste boeck 175
Het tweede boeck 194
Het derde boeck 215
Het vierde boeck 236
Het vijfde boeck 255
Het zeste boeck 282
Aen den Lezer 312
Bruylof-stryt 313

NB: Het portret van Joan Maurits tegenover den titel is eene reproductie der kopergravure van C. van Dalen, naar G. Flinck (1658).

HET DERDE BOECK.

VAN GODTS WERCKEN.

BESPIEGELINGEN VAN GODTS WERCKEN.

HET DERDE BOECK.

Gelijckwe 's avonts noch, in 't groeien van de schimmen,
Den glans van d'avontzon, gedaelt beneên de kimmen,
Zien schijnen door de zee, en 't schuimend pekelzout,
Met straelen geschakeert, en purpergloet, en gout,
Getuigen van het licht, dat, nauwelijx verdweenen,
De weerelt heeft verquickt, gekoestert, en bescheenen;
Zoo zullen wy nu Godt, en d'oppermajesteit
Bespiegelen in 't werck van zijn voorzienigheit;
Dewijl onze oogen niet die zon van alle zonnen
In haeren vollen glans en dagh verdraegen konnen.
Den sterfelijcken is een perck en maet gestelt,
Waerop hun kennis stuit, die van verlangen smelt,
Om eenmael Godt te zien, in zijn volkomen wezen,
Van geen begrijp volkent, van geene tong volprezen.
Wy slaen dan hier van verre alleen Godts stappen ga,
En volgen hem bevreest, als in zijn schaduw, na.
Men hoorde en zagh van outs hoe razende ongodisten
De Godtheit lochenden, en logentael vernisten
Met een geverfde grijns van waerheit, die nochtans
Niet naliet door 't bedrogh te straelen met Godts glans
Een andre school, terwijl verlegen, en verlaeten,

1—16 Voortgang van Godts eigenschappen tot de uitwendige wercken van zijne voorzienigheit in het byzonder. *Kantteekening der oude uitgave.*

17—36 De ongodisten verlochenen Godt, of liever de goddelijcke voorzienigheit, gelijck Lukrees, Epikuurs schiltknaep. *Kantteekening der oude uitgave.*

1 *In 't groeien van de schimmen:* bij 't verlengen der schaduwen.

18 *Logentael:* de oude uitgave heeft *logental,* wat, hoezeer het misschien te verdedigen ware, hier waarschijnlijker uit een drukfout zal ontstaan zijn.

Verzaeckte, om dat dit klonck te godtloos, en verwaten,
Zoo stijf de Godtheit niet, als Godts voorzienigheit,
En wert de mont gestopt met reden en bescheit.
Haer nasleep evenwel, godtvruchtigheit ontwassen,
Durf Godts voorzienigheit noch lastren, en verbassen,
Gelijck van outs Lukrees, op 't spoor van Epikuur,
Die geen voorzienigheit wou kennen dan natuur,
Of 't reuckeloos geval, en stof der vezelingen,
Als oirzaeck van 't heelal, en groot gevaert der dingen,
Voorheene met bewijs getoomt, en wederleit.
Het wort dan tijt dat wy nu Godts voorzienigheit,
[Gelijckze in 't scheppen blijckt, en hoeden, en regeeren
Van 's hemels schepselen,] hanthaeven, en verweeren,
Op dat elck ongodist, verstomt door breeder blijck,
Zijn godelooze vlagh, Godts kroon ter eere, strijck'.
Dat scheppen heerelijck vooruitdraeft in de wercken
Van Godts voorzienigheit, in ons getoont in 't stercken
Der reden, die haer eert, als oirzaeck van 't heelal
Der weerelt, en geensins natuur of wilt geval
Dit toeschrijft, buiten Godt, aen 't schepsel, tegens reden;
Gelijck d'Epikureen, en die hun duisterheden
Noch eeren, boven 't licht van reden en bescheit.
Geen dwaelzieck neuswijs kan ons deze zekerheit
Berooven, zoo het blijckt en blijft onoverstreden
Dat door een vast besluit en raetslot al de leden
Van 't weereltsche gevaert gepast zijn op de leest
Der wijsheit, als het lagh in Godts alwijzen geest
Met zijn omstandigheên begreepen, om te micken
Op 't wit en eindt, waertoe de schepper dit wou schicken.
Oock blijckt dit, naerdemael elck schepsel is gewent
Te wercken voor zich zelf, tot een byzonder endt,
Waertoe het wert geschickt: dewijlze oock alle poogen
Eendraghtelijck Godts eer en glori te beoogen;

37—90 Godts voorzienigheit blijckt in zijn schepselen. In de geregeltheit en orde der schepselen: en hun einde, waar toe zy geschickt zijn. *Kanttteekening der oude uitgave.*

36 *Godelooze vlagh: goddeloos* is het tegenovergestelde van *goddelijk; — godeloos* is, wat hier bedoeld wordt, „zonder God."

46 *Raetslot:* met dit woord verstaat men „zoodanig besluit, dat met rijpen of voorbedachten rade genomen is."

Dus merckt men merckelijck in ieder wezen iet,
Dat door zijne orden en bequaemheit ooght en ziet
Op 't voorgestelde wit. Uit dees geregelde orden
Kan Godts voorzienigheit heel klaer bewezen worden,
Als uit een merck, dat zy den schepsele inneprint,
Op dat men aen het kroost de moeder kenn' van 't kint.
De schepsels kregen elck in 't scheppen stant en steden,
Hun krachten, eigenschap, en hun hoedanigheden,
Gemaetightheit, gestalte, en orde, wight, en maet,
En tal, als ieder past, naer zijnen plicht en staet,
Om 't eindt, waerop het ooght te beter te bereicken;
Gelijck dit helder blijckt, by menigh schijnbaer teiken.
Dit ordineeren, dit welschicken van elck ding
Tot zijn rechtmaetigh eindt, in 's weerelts ronden ring,
Melt dat voorzienigheit, eer zich de tijt quam reppen,
In haeren raet besloot dit wonderwerck te scheppen.
De werckelijcke maght, die zich heeft voorgezet
Een zeker heilzaem eindt, waerop zy mickt en let,
Ziet wijsselijck vooruit, en wort in 't werck geprezen,
Dat uit voorzichtigheit zijn' oirsprong schept en wezen.
Zoodaenigh is het werck der schepping, die men ziet
Dat allesins haer eindt en oirbaer wit beschiet:
Want scheppen is een werck van Godt, den eersten wercker,
Die 't al om 't uiterste endt, de Godtheit zelf, die stercker
Dan iet elcks heil beooght, uit niet heeft voortgebroght,
En tot zijne eigene eer voltrocken, en volwrocht;
Dies Godts voorzienigheit, in haeren raet gezeten,
[Daer alles wert gewickt, getelt, en net gemeeten,
En tot zijn eindt geschickt,] de weerelt heeft gebout,
Tot zulck een groot gevaert, gelijck men dit aenschout,
En zijn ontelbaerheên, hoedaenigheên, vermogen,
Gestalte, en staet, en plaets, en tijt, gewelf, en bogen,
Verscheidenheên, en orde, en maet, met treck begaeft,

60 *Kroost:* gelaat, *physionomie.*

63 *Gemaetightheit:* niet *maet*, want dat volgt later, maar vermoedelijk *temperament*, waarvan het een letterlijke vertaling is, waarvoor wij geen betere bezitten.

66 *Schijnbaer:* blijkbaar.

87, 88 *Met treck.... of tegenheit:* met een aantrekkend, of terugstootend vermogen. — Het beginsel der polariteit in de natuur is hier door Vondel op korte, maar duidelijke wijze voorgesteld.

Of tegenheit, gelijck het rust, of heenedraeft,
En drijft, en ommedraeit in ongelijcke kringen,
Ter eere van Godts oogh, de schiltwacht aller dingen.
Ick laet den spiegelkloot der groote weerelt staen,
En zie vooreerst den mensch, de kleene weerelt, aen,
In Griecken met dien naem verheerlijckt, en verheven,
Dewijl men hier in 't kleen afmeeten kan naer 't leven
Wat in dit groot heelal, in 't groot, bespiegelt wort;
En Godt zich in den mensch beknopt heeft uitgestort,
Als stedehouder van den nimmermeer gezienen,
En onder wiens vernuft alle àndre schepsels dienen.
Wie uiterlijck den mensch, van top tot teen, beziet,
Wat lidt ontbeert zijn ampt, bewaert zijn' hoefslagh niet,
Daer 't past? en wie het minste in 't lichaem wou hervormen,
Herstellen, zou hy niet de voeghlijckheit bestormen,
De Godtheit in haer beelt onteeren, daer geen man,
Al waer 't Prometheus zelf, iet in berispen kan?
Der leên gedaente en stant de domsten leert op mercken;
De voeten, reedt ten gang, de handen om te wercken,
Het hooft, gelijck een hof, voor 't rijck verstant gebout;
Dat, uit dien hoogen trans, door d'oogen schiltwacht houdt,
Deur d'ooren hoort al wat zich openbaert van buiten.
De mont ontfangt de spijs. De tong door klanck kan uiten
Wat in den boezem schuilt, naer eisch van elcke zaeck;
Terwijl geen ander dier begaeft is met de spraeck.
Hoe blinckt het aengezicht, vol goddelijcke zwieren,
Ten hemel opgebeurt, terwijl alle andre dieren
Ter aerde gaen gebuckt! wat al verscheidenheên
Van tronien bestaen in zulck een eng en kleen
Begrijp als 't aenschijn is, om menschen t'onderscheiden!

91—232 In de mensche, de kleene weerelt: in d'ontledinge des lichaems: in het wezen der ziele. *Kantteekening der oude uitgave.*

91 *Den spiegelkloot:* zie vs. 1294 van 't vorige Boek. — Hier echter, waar van de wereld, die „rond" is, gesproken wordt, is het woord in allen deele gepast.

100 *Hoefslagh:* post.

105 *Leert op mercken:* beter had Vondel aan de eischen der uitspraakleer voldaan, indien hij geschreven had: *op leert mercken.*

109 *Deur d'ooren:* hier bezigt Vondel den dialectvorm *deur,* om den onaangenamen klank te voorkomen, die *door d'ooren* teweeggebracht zou hebben.

Hoe weeligh gaet de neus door alle geuren weiden!
Hoe dertel krult het loof van 't blonde hair om 't hooft,
Natuurlijck als een kroon, die kroonegout verdooft!
En wat gestaltenis kan d'oogen meer gevallen
Dan 't hooft, zoo rontheit is d'uitnementste van allen,
Gelijck een hemelwelf, dat, kunstigh ront gebout,
De krachten van de ziel in zich besloten houdt,
Waeronder d'andre leên zich onderlinge roeren,
Om, 't hooftgezagh ten dienst, hun plichten uit te voeren.
  Stont eerbaerheit het toe, men kon niet rijck genoegh
Uitdrucken welck een zorgh d'alwijze vader droegh,
Om menschen door den mensch te planten, en ontfangen,
Te koesteren, te voên: maer schaemte verft de wangen,
Dies wy bequaemheit, form, en stof, en stant van elck
Byzonder teellidt nu bedecken, en de melck
Zien springen uit de borst en bronaêr van de moeder.
Waer toonde zich natuur voorzichtiger en vroeder,
In 't queecken van de vrucht, die, na de baerens smart,
Het bloet der kraemvrou zuight, en aftreckt van het hart:
Terwijl de liefde schijnt de moeder te verrucken,
En zy niet laeten kan het kint aen 't hart te drucken,
Te kussen, reis op reis, als of zy 't moorden wou
Van vrientschap, zonder maet, vervoert van gunst en trou!
Wat wist Godts wijsheit niet al vonden uit te vinden
Om d'aenteelt van den mensch met banden te verbinden!
Hy heeftze, knoop op knoop, verzekert, en bewaert,
Oock tegens snede en stael van Alexanders zwaert.
Laet gift, laet moortgeweer zich matten, en vermoeien,
Het menschelijck geslacht vereeuwight zich in 't groeien,
Tot dat de jongste mensch den draeiboom sluiten zal
Van zulck een endeloos aenwassende getal.
  Indienwe man en vrou, zoo schoon als ergens blaeckten
Van onbesproke minne, aenschouden, deze naeckten
Beschaemen 't schoonst van vee en vogel, dat op 't ruim
Der aerde en lucht braveert, gekleet in vel, en pluim.

143, 144 De dichter wil zeggen, dat de banden, waarmede het menschdom in zijn opvolging door voortteling van lid tot lid aaneengeschakeld is, zoo kunstig gevlochten zijn, dat het zwaard van Alexander, 't welk den Gordiaanschen knoop doorhakte, niet in staat zou zijn die te scheiden: met andere woorden, dat geen macht ter wereld die zou kunnen ontbinden.

Hier zwicht Apelles kunst, al heeft hy al zijn leven
Getekent, en de verf op 't levenste verdreven,
En licht, en schaduwen, en hoogh en diep gezocht;
Noch staen de beelden stom, en dootsch, en onvolwrocht.
Praxiteles besterft, en geeft den moedt verloren,
Schoon hy geluckigh leeft in 't snijden van yvoiren:
En Fidias, die tijt en marmersteen verklinckt,
Verdriet het dat geen strael uit Venus oogen blinckt,
Terwijl hy om de kunst zijn' yver pooght te koelen;
't Verdriet hem dat zijn hant geen' aderslagh kan voelen,
Geen lidt zich rept, en roert. Wat oogh zijn werck beviel,
Het leefde alleen in schijn, en zonder geest en ziel.
Hoe zou Godts werckstuck dan voorzienigheit ontbeeren,
Die alle kunst verdooft, hoe kloeck de meesters leeren!
  Indienwe dieper met des ledesnijders hant
En mes doorsnuffelen 't geheim van 't ingewant,
En ieders wettigh ampt, wat vindt men in die holen
Al wijsheit, en vernuft, en overlegh gescholen!
Hoe vlieten d'aders hier, als beecken, door het lijf!
Wat winckels dienen hier den mensch niet tot gerijf!
De maegh schaft dranck en spijs, en koockt voor al de leden.
De lever levert bloet. De galleblaes beneden
Ontfangt de geele gal, die vaeght het lijf van slijm,
En andre vuilicheên, by wijlen taey, als lijm.
De long schept lucht, en is een blaesbalgh onder 't woelen,
Om 't hart, de bron der hitte, in zijnen gloet te koelen.
De milt, een stanckriool, verzwelght de zwarte gal,
En loutertze doorgaends, al 't lichaem ten geval.
Maer om niet al te diep in kelders te verdoolen,
Laet vry Vezaels verstant dit onderzoeck bevolen,

154 *De verf op 't levenste verdreven:* versta: „de kleuren op zoodanige wijze geschakeerd, dat zij het leven zoo goed mogelijk nabijkomen." Dat *verf verdrijven* voor *colores disponere,* vinden wij ook later, vs. 798, terug.

159 *Die tijt en marmersteen verklinckt:* stoute en echt dichterlijke wijze om te zeggen: „die zijn tijd geheel toewijdt aan het vervaardigen van beeldhouwwerk uit marmer."

167 *Des ledesnijders hant: ledesnijder* is hier „ontleedkundige, anatomist."

172 *Winckels:* 't zij voor „hoeken," 't zij, gelijk ik uit de woorden *tot gerijf* meen te moeten opmaken, in den thans gebruikelijken zin genomen.

182 *Vezaels verstant:* Andreas Vesalius, of „van Wesel," gelijk zijn geslacht oorspronkelijk schreef — als van de stad Wesel herkomstig, en waarom het ook drie wezels in zijn wapen voerde — was de laatste eener dynastie

Die vierigh zijnen geest en 's levens tijt versleet,
Terwijl hy lijck by lijck aen snipperlingen sneedt,
En klaeghde dat het brein van d'allergrootste kloecken
Noch sufte in menigh lidt op 't scherpste t'onderzoecken;
Het zy geraemte, en spier, en zenuwen, en aêr,
Het brein in 't beckeneel, een mengsel, wonderbaer

van geleerden, die zich, bijzonder in 't vak der geneeskunde, beroemd en verdienstelijk hadden gemaakt. Zijn bet-overgrootvader, Pieter, had als arts vermaardheid gehad; diens zoon, Jan, was lijfarts van Keizer Maximiliaan en een ijverig verzamelaar van schriften, zijn vak betreffende; Everard, die na hem kwam, had zich een naam verworven door zijn commentariën op de werken van Rhases en op de Aphorismen van Hippocrates; Andreas de oude, eindelijk, was hofapotheker van Keizer Karel V. Uit dezen Andreas werd de hier door Vondel bedoelde op den 31 December 1514 te Brussel geboren. Zich, op 't voetspoor van zijn voorvaderen, reeds als knaap met anatomie en bijzonder met entomologie hebbende beziggehouden, ging hij te Leuven studeeren, en vervolgens te Montpellier, van waar hij zich naar Parijs begaf, onder de leiding van den vermaarden Jacobus Sylvius. Nauwelijks veertien jaar oud, doch het reeds tot een verbazende hoogte in zijn vak gebracht hebbende, keerde hij naar Brabant terug, werd achtereenvolgens tot prosector en leeraar in de ontleedkunde te Leuven, tot Hoogleeraar te Venetië, te Bologna, te Padua en te Pisa beroepen, en gaf, na verschillende wetenschappelijke vertoogen geschreven te hebben, op zijn 28ste jaar, in 1543, het beroemde werk *de humani corporis fabrica* uit, hetwelk een geheelen omkeer in de wetenschap der ontleedkunde teweegbracht en nog heden den mannen van 't vak tot een gids strekt. Dat het bij zijn verschijning aan hevige critiek ten doel stond, is licht te begrijpen: de geheele faculteit stond tegen den stouten nieuwlichter op; doch Karel V, aan wien 't boek was opgedragen, nam Vesalius in zijn bescherming en verbond hem aan zich als lijfarts, welk ambt hij vervolgens ook bij Filips II bleef bekleeden. Gedurende zijn verblijf aan 't Spaansche hof overkwam hem een noodlottig geval, dat bestemd was een eind te maken aan een loopbaan, die anders nog hoogst nuttig voor vele lijders, zoowel als voor de wetenschap had kunnen zijn. Geroepen tot de lijkopening van een Spaanschen Grande, had hij nauwelijks het mes in het hart gezet, of hij ontdekte dat de man maar schijndood was geweest. Over het gepleegde feit van moord en goddeloosheid beticht en voor de Inquisitie gedaagd, werd hij door haar rechtbank ter dood veroordeeld: welk vonnis, op de smeekingen van Filips II en zijn Hof, veranderd werd in een bedevaart naar 't Heilige Graf. Zijn reis derwaarts werd gelukkig volbracht; doch op de terugreis werd hij door schipbreuk op de kust van Xante geworpen, waar hij, in October 1564, van gebrek ellendig omkwam: ja, zijn lijk zou een prooi der vogels en wilde dieren zijn geworden, indien zekere goudsmid daar ter plaatse het niet herkend en hem een graf bezorgd had.

Beslagen, als ciment, om onversuft te vatten
De reden, het verstant, den wil, de ry der schatten
Van ons gedachtenisse en slaep: ick zwijgh 't gezicht,
Daer d'ooghkunst om verdwaelt, in 't zoecken van dit licht;
Het riecken van den neus; den galm en klanck in d'ooren;
Den smaeck, de spraeck, op 't bladt der gladde tong herboren;
't Gevoelen, dat zich spreit, en weit van top tot teen;
En hoe de ziel alom gaet waeren door de leên,
Geheel in ieder lit, en uitmunt door haer vonden,
Tot 's levens draet geknipt, zy endtlijck wort ontbonden.
Indien het mooghlijck waer met verwen en penseel
De redelijcke ziel, des menschen waertste deel,
En form, gelijckze leeft, naer 't leven af te maelen,
O welck een Godtheit zoude uit dezen omtreck straelen!
Maer heur onzichtbaerheit, waer doorze Godt gelijckt,
Haer oirsprong, laet niet toe dat iemant dieper kijckt,
In 't binnenste geheim van zulck een hemelsch wezen,
Uit zijne werckingen bespiegelt, en geprezen:
Want even als ons oogh, op d'aerde en aen 't gewelf
Des hemels, alles ziet, maer nimmermeer zich zelf,
Zoo gaet het met de ziel, die kan zich zelf niet kennen,
Noch volgen in de vlught de snelste van haer pennen.
Het oogh ziet eenighsins zich zelf in kristalijn:
Zoo wort de ziel in 't werck alleen, als in een' schijn,
Gezien: gelijck de form des zeilsteens zich laet mercken
Door haeren treck, gekent in veelerhande wercken.
Wat taey een bant de ziel en 't lichaem t'zamenbint,
Een paer al 't ongelijck van aert, oneens gezint,
't Welck, jaeren lang gehuwt, zoo noode komt te scheiden;
Dat 's een geheimenis, waerop de wijsten beidden,
Zoo lang de weerelt hing, en ruste alleen op Godt:
Maer geen van allen vont den sleutel van dit slot,
Al schreef men van dien bant geheele stapels bladen,
Het raetsel blijft, gelijck de vryheit om te raeden,
Tot dat het wezen van de ziele, klaer, en puur,
Gekent wort, buiten 't werck en merck van haer natuur,
Gelijck de Godtheit haer, gansch louter, zonder smette,
Te voorschijn broght uit niet, en eerst in 't lichaem zette.
De ziel [van Godt begaeft met reden, die den mensch
Van dieren onderscheit] opstijgende aen de grens

Des hemels, boven 't licht der starren en haer kringen,
Vergeefme dat ick haer een poos vergeete in 't zingen,
Tot dat mijn zanglust flus de snaeren hooger treckt,
Daer zy van 't lijf geslaeckt, geen form des menschen streckt.
De kleene weerelt wijckt voor d'aenkomst van de waerde
Der groote, het begrijp van hemel, lucht, en aerde,
Dat loutre wonderen in zijnen kloot besluit,
Hoegrootte, ontelbaerheit, schakeersel, krachten, uit
d'Almogentheit geschept, oock, schoonheit, en wat stucken
Een' opgetogen geest van 't aerdrijck opwaert rucken
Naer Godt, waerme 't gemoet vereent, van boven ziet
Hoe alles, buiten Godt, verdwijnt in enckel niet.
Het aerdtrijck is zoo groot, dat niemant, hoe bevaeren,
In vijftigh eeuwen en noch dry paer hondert jaeren
Den ganschen aerdtkloot heeft doorwandelt, en bezocht;
Al schijnt de zeilkunst nu in haeren top gebroght,
En Tichoos leerling, Blaeu, om dit begrijp te weeten,
Dien kloot, op 't Hollantsch strant, zoo net heeft afgemeeten,
Dat hy veele ouden streeft in hemelmaet voorby,
Ter eere van de stadt, die zich verheft aen 't Y:
En noch is 't aertsch gevaert, by 't hemelsch te gelijcken,
Een enckel punt in 't oogh, verlieft op starrekijcken:
Want wanneer d'aerdtkloot recht de starren staet in 't licht,
Dan snijt die kloot geen punt uit 's hemels aengezicht.
Is elcke star zoo groot als d'aerdtkloot in haer rijzen,
Of grooter, naer 't besluit van alle starrewijzen,

233–338 In de groote weerelt: in de grootheit der aerde: in d'ontelbaerheit der dingen: in de verscheidenheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

241–244 Vondel wil te kennen geven, dat de aarde, hoewel reeds 5600 jaren bestaan hebbende, nog niet geheel bezocht of gekend is. Hij drukt echter deze gedachte, die op zichzelve volkomen juist is, verkeerd uit, door te zeggen, dat, in weerwil der verbeterde middelen van vervoer, er nog geen reiziger geweest is, die de geheele oppervlakte des aardbodems bezocht heeft. Dit bewijst niets anders, dan dat de aarde groot is in betrekking tot den leeftijd der menschen en tot de hulpmiddelen, waarover deze kunnen beschikken.

244 *Al schijnt de zeilkunst* enz. Ja, inderdaad was dit maar *schijn:* en nu moet er na anderhalve eeuw nog de stoom bij komen.

245 *Blaeu:* de bekende boekdrukker en wiskundige.

252 Dit zal moeten beteekenen: dan is de aarde nog niet meer dan een punt aan den hemel.

En schijnenze evenwel, hoe wijdt zy staen van een,
Dus klein op ons gezicht; wie kan van hier beneên
Met zijn gedachtenis het hemelsch ront bepaelen,
Daer zoo veel duizenden van diamanten praelen
Aen dien doorluchten ring, gepast als aen de hant
Van Godts onmeetbaerheit, die oost en west bespant?
Is d'aerdkloot nu zoo groot, gelijck de meeters sluiten,
Hoe groot is dan 't gewelf der hemelen van buiten!
Nu peilt de hooghte van den hemel, zoo ghy kunt,
Tot 's aerdtrijx navel toe, of 's afgronts middelpunt:
Heeft deze grootheit noch haer eindt en zekre paelen,
Wie kan d'oneindigheit van Godt dan achterhaelen?
En wat is dit heelal, indien men Godt beschou,
In grootheit meerder dan een druppel morgendou!
  Men daege Euklides hier, den vorst der rekeningen,
Om ons d'ontelbaerheit van alle schepselingen
Te tellen, drup voor drup, gestort van 's hemels kruin,
En al het stuivend zant, gewaeit langs zee in duin.
Maer dit voorbygerent, de kostelijcke waerde
Van allerley metael, gesteente en schat, in d'aerde
Begraven, en ontdeckt, terwijl den gierigaert
Zijn moeders ingewant en boezem nimmer spaert,
Wort nimmer volwaerdeert. Wat teelen Godts landouwen
Al kruiden, planten, ooft en vruchten, onder 't bouwen
Des slaefschen ackermans, die klay en klonte breeckt,
Daer 't kouder is, of daer de zon van hitte steeckt!
Wat teelen zee en lant al visschen, vogels, dieren,
Die by hun element, of aerde, of water tieren,
Of zweven in de lucht; terwijl elck nesten bout,
In steenrots, hol, en bosch, of weiden zich onthoudt,
Zijn jongen worpt, en broet, en aenvoedt, zonder ende!
En schoon de mensch, door vier, en water, en elende
Van pest, en hongersnoot, en oorlogh, wort vernielt;
Men ziet hoe d'ommeloop der wijde weerelt krielt

369 *Euklides:* de geleerde Grieksche wiskundige.
Den vorst der rekeningen: geestig gevonden titulatuur, mits men *rekeningen* in de beteekenis van *berekeningen* leze.

270 *Schepselingen:* scheppingen of schepsels.

273 *Dit voorbygerent:* om hier overheen te stappen, om hier niet van te spreken.

Van menschen, zonder tal, op datwe nu niet dringen
In 't rijck van 't geestendom, genoemt verstandelingen
By d'oude Atheensche school; een schrickelijck getal,
Dat niemant rekenen, noch oit voltellen zal.

Hoe kan d'ontelbaerheit der dingen ons verstommen,
Als Godts volkomenheên in alle wezens brommen,
En 't endeloos getal, verscheiden uitgespreit,
Ons in de kennis voert van d'eenige enckelheit!
Noch wonderlijcker blijckt de Godtheit in 't schakeeren
Zoo veeler schepselen, die hunnen schepper eeren,
Als door den horen, vol van overvloet gestopt,
Met allerhande vrucht, en tot de keel verkropt,
Gevult, en opgehoopt, waer door de woeste wiltheit
De Godtheit kennen kan, in haeren schat en miltheit,
Zoo rijck en uitgestort: want druckt een' zegelring
Alleen een eenigh beelt en wapen in een ding,
En kan een druckvorm slechts een zelve boeckstaef drucken;
Wie twijfelt dan dat Godt, in endelooze stucken,
Door 't scheppen zijne maght en miltheit heeft getoont,
En in dit wonderwerck zijn majesteit gekroont?
Ick sla verscheidenheên in zoo veel dingen over.
Hoe rijck schakeert hy plant, en kruit, en bloem, en lover,
En geur, en kleur, en smaeck, en sappen, en gestalt!
Schoon Zegers bloempenseel het vorstenoogh gevalt,
Zijn verf is zonder ziel, en geur, en kracht, en leven:
En Chinaes bloempenseel moet lof den schilder geven,
Die zulck een' regenboogh en krans van bloemen maelt,
In paeu, en papegaey, en fenixveeren praelt,
En levende festoen, gewasschen aen de boomen,
Daer 't water naer Peking, door d'aders van de stroomen,
Het oostersch hof bevloeit, waerin de Tarter pronckt,

290, 291 *Genoemt verstandelingen by d'oude Atheensche school:* de naam, dien de Grieksche wijsgeeren, althans de school van Plato, aan de geesten schonk, was: *genii,* hier door Vondel met *verstandelingen* vertaald: de overzetting is niet gelukkig en doet bijkans denken aan die van *ingenieur* door *vernufteling,* welke Hooft had uitgedacht.

312 *Zegers bloempenseel:* de beroemde bloemschilder Daniel Seghers, op wiens afbeelding Vondel een gedicht maakte.

314 *Chinaes bloempenseel:* Vondel, of zijn corrector, gebruikt hier de spelling *China,* terwijl hij elders, b. v. in zijn *Zungchin,* „Sina" schrijft.
Den schilder: niet *Zegers,* als 't verband zou doen meenen, maar „God."

Met zonnegout gekroont, aen 't morgenlicht ontvonckt,
Dat rijzende uit den daeu, in roozen opgeloocken,
Dien rijcksmuur ziet gesloopt, zijn noortstar ingebroken.
Indienwe gadeslaen het wilt en tam gediert,
Dat in de golven zwemt, of in de wolcken zwiert,
Of in de beemden weit, woestijnen, en waeranden,
Moet Snijders het penseel niet worpen uit zijn handen,
En roepen: al ons kunst is niet bespieglens waert.
Hier is verscheidenheit van onnavolghbren aert.
Heeft Rubens niet geklaeght, in 't schilderen en strijcken
Op zijn panneelen, dat hy naulijx twee gelijcken
In alle tronien van 's konings Neêrlant vont?
Ick zwijgh van elcks natuur. Oock melt ons d'avontstont
Hoe alle heiren, die in 't gulden harnas speelen,
En monstren aen de lucht, in hunnen glans verscheelen:
Waeruit men zeker sluit en sterckt, in allen schijn,
Dat dees verscheidenheên in Godt oneindigh zijn;
Dewijlze alleen uit hem, die noit verwelckt in 't bloeien,
En zijnen rijcken schoot, en vollen boezem vloeien.
  De kracht der schepselen verheft ons in den dagh
Van d'allerhooghste kracht en maght, die 't al vermagh.
Waer staen natuur en kunst voor stil, om uit te wercken
De wondren, daer Godts maght zich levende in laet mercken,
De bron en oirsprong van natuure en weetenschap?
Men zet op aerde in zee en lucht en vier geen' stap,
Daer Godts almaghtigheit en kracht ons niet bejegen,
Als d'elementen zich beroeren en beweegen,
En scheuren uit hun lijck. Schoon zee en aerde slaept,
De lucht en hitte u streelt; zoo dra het aerdtrijck gaept,
En d'afgront, en de zee; de wint begint te blazen,

339–378 In de kracht en het vermogen der schepselen. *Kantteekening der oude uitgave.*

326 *Moet Snijders het penseel niet worpen uit zijn handen* voor „moet dan zelfs Snijders het penseel niet uit de handen werpen." 't Is hier een vraag. — Snijders was een beroemde Vlaamsche schilder, tijdgenoot van Rubens, en die zich bijzonder toelegde op het schilderen van dieren.

331 *'s Konings Neêrlant:* de Spaansche Nederlanden.

333 *Heiren, die in 't gulden harnas speelen:* starrenheiren, als uit het vervolg blijkt.

De lucht te donderen, te blixemen, te razen,
Te regenen, wat blijft van menschen of van vee,
Of bosch, of lant, of stadt gerust op zijne ste!
Wat wort van hagelsteen en donder niet geslagen!
Wat steenrots stort niet in! waer treffen 's hemels plaegen
Op steên, en rijcken niet! wat steenen beer, wat strant
Beschut voor inbreuck bergh, en duin, en 't platte lant!
Men ziet de vloot op zee dan steigeren, dan vallen,
Gelijck, op een rancket, te rugh gekaetste ballen
Afstuiten in den baen, en volgen haer geval.
Verzamel eens 't geslacht der reuzen overal,
Oock 't gruwzaem ongediert, de leeuwen, tigers, beeren,
De stier en elefant, den walvisch in de meeren
En noortschen Oceaen, den draeck, de krokodil,
De slangen, onder 't gras gedoken, loos, en stil;
Wat stapelen ze een' bergh van krachten! eene plante,
Een worm vermoort een' helt. Een steeckende tarante
Berooft den mensch zijn rust en slaap. Hy weent en schreit,
Of danst, en lacht zich doot, ten zy het evel scheit,
Door kracht van tegengift: en om van kunst te spreecken,
Zet Archimedes eens uit 's weerelts ronde en streecken:
Hy licht den aerdtkloot met een' hantboom uit zijne as.
Ick zwijgh van 't bussekruit, een' oogenblick, die ras

358 *Rancket:* raket.

363 *Den draeck:* in de dagen toen Vondel schreef werd aan het bestaan van den *draak* of „vliegende reus-hagedis," zooals hij in fabel en legenden wordt voorgesteld, nog bepaald geloof gehecht.

366 *Tarante:* de *Lycosa Tarentula Apuliae,* een insect, dat zijn naam aan de stad Tarente in Apulië ontleende. Naar een overoud volksgeloof, in Italië en Spanje nog heerschende, drijft zijn steek den gewonde tot dansen aan.

369 *Tegengift:* gewoonlijk werden het Theriakel en het Mithrydation daarvoor gebezigd. Het beste middel werd echter daarin geacht te bestaan, dat men den patiënt op de maat der muziek zoo lang liet dansen, totdat hem het zweet uit alle poriën brak en hij zoodoende het gif kwijt raakte.

370, 371 Archimedes vorderde tot volvoering van het hier bedoelde kunststuk iets meer, dan *uit 's weerelts ronde en streecken* te worden gezet, namel. een „steunpunt," om zijn *hantboom* op te doen werken.

372—374 Lees: „ik zwijg er van, hoe 't buskruit, in een oogenblik den muur," enz. De samenstelling van den zin is niet zuiver; doch de hier genomen vrijheid is hoogst dichterlijk en stelt ons het gebeurde te aanschouwelijker voor.

Den muur van Mechele verplette aen gruis en mortel,
En Delff, 's lants hooftstadt, scheen te rucken van haer'
[wortel.
Van starren rep ick niet, noch oock van zon en maen,
Zoo sterck van uitstrael, schoonze oneindigh van ons staen.
Bereken nu uit elck Godts krachten in 't byzonder,
En telze al teffens op: wie zwicht niet voor dit wonder!
Nu openbaert zich hier de schoonheit van 't heelal,
Die my voor 't voorhooft slaet. Aen welcke leden zal
Ick 't schoone lichaem van de weerelt best beginnen
t'Ontleden? wie verruckt mijn' geest, verstant, en zinnen,
In 't openschuiven van dit goddelijck tooneel,
En Godts vertooningen? ô weereltsch lustprieel!
O lantschap, daer natuur zich zelf aen heeft gequeten,
En elck om 't rijckst volwrocht, voltrocken, niets vergeeten!
Wat ordineerder heeft die vonden uitgezocht,
En elck zoo wel geschickt, en op zijn plaets gebroght,
Den voorgront, achterdocht, dat flaeuwen, en verschieten;
Hier bosch, daer korenvelt, gins weiden, elders vlieten,
En ope lucht, en bron, die uit den heuvel springt?
Gins blaeut geberghte, en rots: hier quinckeleert en zingt
De nachtegael in 't wilt. Wat vliegen daer al vogels
By vlughten door 't geboomte, of drijven op hun vlogels
Bezadight in de lucht, of over 't effen meer!
De vrolijcke landou, verquickt door 't schoone weêr,
Aen 't groeien, dat men 't kruit en groene gras hoort piepen.
Apelles volght natuur met kunst na, in het diepen
En hoogen op zijn maet. Hy staroogt, en verdrijft
Zijn verwen liefelijck. Wie suft, en achterblijft,

379—460 In de schoonheit der schepselen: in de schoonheit der vrouwe. *Kantteekening der oude uitgave.*

373 *Den muur van Mechele:* in den jare 1546 sloeg de bliksem in 't buskruithuis aldaar en smeet het met den toren en 300 huizen onder de voet.

374 *Delff, 's lants hooftstadt:* verkeerd voor: „een hoofdstad," d. i. „eene der stem hebbende, en alzoo regeerende of hoofdsteden van het Land." Over het ongeval, dat aldaar plaats had, zie *Vondel 1654—55* bl. 147.

376 *Uitstrael:* een goed woord, en dat beter dan eenig ander hetgeen bedoeld wordt uitdrukt.

397 *Piepen:* vergelijk over de beteekenis van dit woord het aangeteekende,

399, 400 *Verdrijft zijn verwen:* zie het aangeteekende hiervoren, vs. 154.

Hy volght zijn leitsvrou kloeck en wenscht haer in te stappen,
En leght den geest te weicke op aert en eigenschappen
Van 't leven, en gelijck men elck in 't leven vint.
Hy ziet zich aen de zon en haeren opgang blint,
In alle speelingen van water, licht en wolcken,
En purperglans en gout. Hier wort de koey gemolcken.
Daer steeckt de visschers pinck om verschen visch in zee.
Hier rijt een heele vloot voor ancker op de ree,
En ginder schoeit de jaght op 't spoor der hazewinden.
De bracken snuffelen, om 't vlughtigh hart te vinden.
Het nest, vol oievaêrs, in top van slot en borgh,
Verwacht met open beck het aes, door 's vaders zorgh
In 't groene velt gevischt. Wie kan de schoonheit noemen,
Die zich in 't weeligh vee, en ooft, en zaet, en bloemen,
En starren, zonne, en maene, en wolcken openbaert!
Hoe schoon schakeert natuur de tulpen, schatten waert,
Gewogen tegens gout, verheven tot Augusten,
De schoonste en dierste bloem, waerop oit byen rusten!
  De schoonheit van de vrou, die 't al te boven gaet
Op aerde, en nimmermeer het hart en oogh verzaet,
Ontvonckt de leeuwen zelfs, ontdeckt zich hier in 't leven,
Zoo schoon als Godt haer schiep, om aen den mensch te geven
Een proef van weelde en lust, die, eeuwigh uitgestort,
In Godts bespiegelinge alleen genooten wort.
Het aenzien en genot der schoonheit van de vrouwe,
Een zaligheit geschat, heeft duizenden in rouwe
En schipbreuck van hunn' staet, gezontheit, lijf en ziel
Gedompelt over 't hooft. De wijste en sterckste hiel
En boeideze, gelijck haer slaeven aen de keten
Van 't blond en hangend hair. Zoo raest geen dier, bezeten

401 *In te stappen:* op hare schreden te achterhalen, in te halen.

402 *Leght den geest te weicke:* zijn geest *te weicke* of *te weeke* leggen is: „zich voor geruimen tijd ernstig en aandachtig op een zaak toeleggen."

417 *Augusten:* de *semper augustus*, de *augusta regina* en andere tulpsoorten, waarop reeds meer door Vondel gezinspeeld is.

423, 424 *Die, eeuwigh uitgestort,* enz.: versta: die eenmaal in het Godsrijk in haar volheid alleen genoten zal worden door hen, die Gods aanschijn genieten (als thans de engelen en gelukzaligen).

428, 429 *De wijste en sterckste hiel en boeideze:* lees: *den* wijste en sterkste, of *de* wijsten en sterksten hield en boeide zij." Hier wordt kennelijk gezinspeeld op Salomo en op Samson.

Betovert van het spoock, als d'overdwaelsche mensch,
Die blindling op dit aes der schoonheit, ieders wensch,
En wellust, aenbijt, Godt en naem en faem en stammen
Ter zijde zet, om zich in 's vleisters minnevlammen
Te smilten, als het ys, of wassen beelt in 't vier.
Dat kan een wulpsch misbruick der schoonheit, en zoo dier,
Zoo dier bekoopt een dwaes dit schijngoet, 't welck genooten
Noch naulijx, of berou komt schichtigh toegeschooten,
En treet het misbruick van Godts schepsel op de hiel.
Elendigh was hy dan, die in haer stricken viel,
Gevangen, en gesmoort, om eenen blick der oogen,
Een vreught, in eenen droom, gelijck een damp, vervlogen.
Wat eischt dees schoonheit dan? wat was Godts wit en endt,
In 't scheppen van dit beelt, dat maght van zielen schent?
Hy wil het hart des mans aen haere trou verbinden,
En leeren in dit schoon een grooter schoonheit vinden,
Een wellust, die de ziel in Godt genieten zal,
Die d'opperschoonheit is, en weelde, en 't eenigh Al.
Gy zoudt in dit gezang de vrou nog schooner hooren,
Maer 'k vrees door dees meermin een' Heiligh te bekooren,
Indien bevalligheit en deught, en gunst, en geest
Van boven valle en zwiere in 't lichaem, schoon van leest.
De jeught, die hart en oogh besnoeit, en spaent van 't minnen,
Verdooft de dappren, die een gansche weerelt winnen,
En ondertusschen staen ten dienst van 't vrouwenbeelt,
Dat dickwijl met hun kroone en scepter heeft gespeelt,
Zoo menigh treurspel voerde op bloedige stellaedjen,
Noch roockende van moort der grootste personaedjen.
Wie twijfelt, zoeck niet ver om klaer bescheit en blijck:
De schouburgh waeght hier van, en zekerste kronijck.

De zichtbre weerelt sterckte in 't algemeen de reden,
Die Godt in 't schepsel zoeckt: nu haer voornaemste leden
Bespiegelt in deze aerde, in water, lucht, en vier;

461—492 In de hooftstoffen. *Kantteekening der oude uitgave.*

437 *'t Welck genooten noch naulijx:* 't welk nog nauwelijks genoten *is*.

451, 452 Versta: indien bevalligheid, deugd, enz. in een schoon lichaam zijn nedergedaald en daarin uitblinken.

460 *De schouburgh waeght hier van, en zekerste kronijck:* construeer: „de schouwburg, (die als de) zekerste kroniek (mag aangemerkt worden), gewaagt hiervan."

Vier broeders, t'eener draght geboren, om ons hier
Te dienen tot gerijf, zich onderling te mengen,
En door hun wisseling veel mengsels voort te brengen,
Naer elcks verscheiden aert, die lest of allereerst
Of min of meer regeert, en in het mengsel heerscht.
Aldus bestaet ons bloet uit geele en zwarte galle,
En bloet en slijm. De zwarte is d'onderste van alle,
Als aerdtsch uit zijn natuur, van 't natte slijm omvloeit,
Als water, kout en vocht. De geele galvlam gloeit
In top, gelijck het vier, en geeft alle andren 't leven.
In 't midden zweeft het bloet, gelijck de lucht gedreven.
Zoo lang elck mengsel houdt een evenredenheit,
Is 't lichaem op zijn kracht: maer heerscht'er onbescheit,
Door 't springen uit den bant, en regel te verkeeren,
Zoo rijst 'er oorelogh, als in een strijt van heeren.
Dees overgang van vocht en droogh en heet en koudt,
Of een gemaetigheit, of woesten baiert brout,
En is de Proteus zelf, die, borlende uit de vlieten,
Zoo veele grijnzen en gedaenten aen kan schieten.
Dit 's d'eenige oirzaeck van het wassen en vergaen
Der wezens, die alleen uit element bestaen,
En wisselen van staet, gestorven, of herboren.
De stof behoudt haer' duur: de formen gaen verloren.
Zoo lijdt het weecke wasch, en blijft een zelve ding,
Verandert naer het merck van 's konings wapenring.
Zoo hoort men een geluit met ongelijcke toonen
Den vader van 't heelal in d'elementen kroonen,
Terwijl hy alles hier beweeght en ommedrijft,
En, eeuwigh onbeweeght, in staet en wezen blijft.
  Nu geeft zich d'aerde bloot, die schoonze, laegh gezoncken,
De minste hooftstof schijnt, en aen den hals verdroncken,
z'Is evenwel niet min dan 't water, en verdooft
Elck element in waerde, en ziet het over 't hooft.
Houdt Godt daer boven hof met zijn verstandelingen,

493–678 In d'aerde: in de heelzaemheit en artseny der dingen: in het gesteente: in den erts: in bloemen, loof, en kruiden, en dieren: in het leeraeren der schepselen: in de voorzorge en bewaernisse der schepselen. *Kantteekening der oude uitgave.*

481 *De Proteus:* zie over Proteus, Virg. *Lantg.*, IV B.

497 *Verstandelingen:* zie hierboven, vs. 290.

En zuiver geestendom; de vader aller dingen
Schonck 't menschdom het palais der aerde tot een leen,
Daer hem het schoon gewelf des hemels overscheen;
Bezaeit met zonne, en maene, en mindre flonckervieren;
Hy d'aerde leven ziet van kruiden, boomen, dieren,
En glinstren van metael, en kostelijck gesteent;
Terwijl het water slechts met visschen is beleent,
Het element van lucht en vier schier ledigh bleven,
Als armer uit hunn' aert, ten dienst van 's menschen leven.
  Het aerdtrijck steunt op Godt, en op zijn tegenwight,
Omvangen van de lucht, terwijl zoo menigh licht
Rontom den aerdtkloot draeit, voltreckende zijn ronden.
En schiltwacht, d'Oceaen, met d'aerde in vre verbonden,
Haer in zijne armen vat, de lippen kust van 't strant.
Door deze vastigheit der aerde, in haeren stant,
Betreet de mensch den gront, en arbeit op zijne uuren,
Of slaept en rust, gelijck alle andere natuuren,
Die met vijf zinnen, als de menschen, zijn begaeft,
En 't leven, dat op d'aerde in 's levens renbaen draeft,
Die hunne voester is, en kruiden teelt, en aeren,
En vruchten, om het al wat ademt te bewaeren.
Zy levert stoffen uit, tot allerley gebruick,
Op dat de mensch in hutte en huizen schuile en duick',
Zich van metaelen diene, en reetschap om te bouwen
Den acker van de zee, en steden, en landouwen.
Nu ren den aerdtboôm door, en hoor en zie u moe,
En tast, en rieck, en smaeck, de Godtheit straelt u toe,
Bejegent u alsins in haer geschapenheden;
Al Godt wat gy verneemt, van boven tot beneden.
Waer vint men nu een' mensch, die elcks vernuft verkloeckt,
En Godt niet vinden kan, indien hy 't onderzoeckt?
Dat monster magh vermomt, als mensch, den gront betreden,
De klaeu verraet het dier, veraert van Godt en reden.
  Wie zich van artseny wil dienen, dat hy ga,
En 't wijs natuurboeck, vol geheimnis, open sla,
Doorsnuffle mijnen, stof, en steenen, planten, dieren;

525 *Geschapenheden.* 't Is 't zelfde als *geschapenissen*, dat wij elders ontmoet hebben.

529, 530 Met andere woorden: zoo iemand is er niet, of 't is maar in schijn een mensch, en inderdaad een redeloos dier.

Dan blijckt hem hoe natuur het alles weet te stieren
Tot eenigh heilzaem ende, en elcks behoudenis,
Waer van 't aeloudt gebruick een ondervintster is,
Oock zulx dat dootelijcke en moordende vergiften
Van akonit en slang door louteren en schiften
Verlaeten hunnen aert, en steeckende venijn,
Door kunst en weetenschap verkeert in medecijn.
De diamant, de vorst der kostelijcke steenen,
Verdrijft zwaermoedigheit van 't harte, en stilt het weenen.
De vrolijcke smaragd ontwringt vergift zijn kracht,
Zet 's gramschaps oploop neêr, heeft uit zijn' aert de maght
Om zwindelinge in 't hooft en evel in te toomen,
En ons geheughenis te stercken, en te vroomen.
De blaeuwende saffier het vel en vlies geneest,
Verquickt het aengezicht, herschept den droeven geest.
De gloeiende robijn verteert vergifte treken,
En bluscht den geilen brant, door Venus vier ontsteecken.
Een hyacint verdrijft den damp, die 't brein verbluft,
Stilt dronckenschap, en wet de stompheit van 't vernuft.
De groene jaspis stulpt de bloetbron van de vrouwe,
Versterckt ze in baerens noot, en slaeckt het hart van rouwe.
De hemelsche turkois verheught gezicht, en moedt.
De deught des bloetsteens blinckt in 't stulpen van het bloet:
De kracht des zeilsteens treckt vijf ringen aen elckander,
En volght den noortschen Beer en zuid-as, fix en schrander,
Geleit de hulck in zee, dan voor, dan in den wint:
Want zonder zeekompas zijn oogh en starren blint.
Om door al 't ingewant der aerde niet te dringen,

536 *Een ondervintster:* waarom hier dit woord in 't vr., daar het voorafgaande, waar 't op slaat, onz. is? Waarschijnlijk daarom, omdat men zich alle denkbeeldige wezens, gelijk deugden, hartstochten, hoedanigheden, eigenschappen, enz., wanneer die verpersoonlijkt worden, onder vrouwelijke gedaanten pleegt voor te stellen.

538 *Akonit en slang:* PLINIUS, *Hist. Nat.* XXII, 2, zegt, dat de akonijt, door een ervaren hand in zuiveren wijn toegediend, van den slangenbeet geneest. Over de bereiding van geneesmiddelen uit slangen vergelijk *Hist. Nat.* XXIX, 38. Voor 't overige vereenigt Vondel ook elders de beide vergiften: zoo spreekt hij in zijn *Palamedes*, vs. 1405, van

Geen akonith *nogh* spogh van draecken.

541 Vergel. PLINIUS XXXVII, 15. De bijzonderheden, in de volgende regels omtrent de krachten aan de edelgesteenten toe te kennen, zijn mede bij PLINIUS in 't zelfde Boek te vinden.

Quickzilver, zwavel, zout, gemengt in 't hart der dingen,
Te scheiden, en de klay, van allerhande verf,
Te graeven uit de mijne, en Plutoos duister erf,
Tot heelzaemheit en dienst des menschen; noch te daelen
Op 't middelpunt; mijn zang d'onedeler metaelen
Van yzer, koper, tin en loot, en hun gebruick
Vergeet, om 't edel gout en zilver, in den buick
Der aerde, van natuur zoo hellediep verborgen,
Door Godts voorzienigheit, en vaderlijcke zorgen,
Om rampen te verhoên. ô gierigaert! ô smart!
Men zeght, toen 't bloot geweer gezet wiert op het hart
Van 't zilver, in zijn jeught begaeft met roode kaecken,
Verschoot die jeught haer verf, van dootschrick wit als
[laken.
Al heeft de goutzucht lang en fel op 't gout gepast,
Het gout behielt zijn kleur, dat eeuwigh is, en vast,
Oock drinckbaer door de kunst, die noch, in alle hoecken,
Niet rust, uit slechter stof, de ziel van 't gout te zoecken,
Die maght van zielen moort, en dompelt in een' vloet
En zee van traenen en vergoten menschenbloet.
De duurzaemheit van 't gout behoudt nochtans haer waerde,
En wijst op d'eeuwigheit van Godt, die noit veraerde,
Maer schepper blijft van 't gout. De stoffescheider raest,
Die leven, tijt en stof om 't gout in roock verblaest,
En waent het gouden vlies, in 't grimmen van de draecken,
Door hulp der toverkunste en haere min, te schaecken.
De roos, de koningin der bloemen, sterckt het hart
In flaeute, en koelt den brant, in 's krancken koortse,
[en smart.

572, 573 *Toen 't bloot geweer,* enz.: versta: toen men het eerst naar 't zilver, dat eerst rood was, delven ging en 't met de spade (of houweel) aanroerde, werd het bleek van schrik.

577 *Drinckbaer door de kunst:* over het *aurum potabile* is indertijd menige pennestrijd gevoerd, vooral naar aanleiding van het verhaal in *Exod.* XXXII : 20.

581—583 De dichter wist niet en kon niet weten, dat goud zich even goed ontbinden laat als elke stof, mits het gebezigde middel slechts krachtig genoeg zij.

586 *En haere min:* versta: „en door haar gunst," evenals Jazon het gouden vlies door gunst en min der tooveres Medea verwierf. — Men was toen, en nog lang naderhand, druk bezig met het zoeken van den zoogenaamden steen der wijzen.

Narcis, die bronnen mint, verdrooght en vaeght de wonden.
Het brein, de lever, 't hart, van zwaricheên ontbonden,
Bedancken voor haer deught de troostende melis.
Het hooft, zoo dra de damp in 't brein verdreven is,
Dat eerst benevelt was van koude vochtigheden,
Bekent 's levenders trou, betoont aen d'eer der leden.
Saffraen verheught den geest. De roosmarijn versterckt
Geheughenis, en brein, dat als voorheene werckt.
De heilige laurier verdubbelt onze krachten,
Verwarmt het ingewant, schept vrolijcke gedachten.
De hysop ruimt de borst van kille vochtigheên,
En als de ruime lucht den adem valt te kleen,
Ontsluitze flux de long, en al wat lagh gesloten.
Met mankop wort de slaep in 't beckeneel gegoten.
Peoni helpt de nier, en toomt de razerny.
Rabarber vaeght de gal. De wijnruit, altijt bly
Van verwe, reckt den tijt des levens, jaeght de pesten,
En bluscht het vier der lucht in brandende gewesten.
Sint Jans kruit heelt en streelt de zenuw, die, verwarmt
En opgedrooght, de kracht gevoelt, die haer beschermt.
Verstramde zenuwen, van koude dootgevroren,
Genezen van den vos, verquicken, als herboren.
De beveroli sterckt de zenuw, die verdrijft
Den stormwint, die in 't oor, vol onweêrs, ruischen blijft.
De pierworm sust de leên, die van beroernis beven.
Hartshoren weckt het lijck, dat doot lagh, en vergeven.
Het scorpioen verwarmt, en drijft het water neêr.
De slincken elantsklaeu, een dier, van geest zoo teêr,
Biet Herkles knods het hooft, en heelt en helpt het evel
In 't hooft, wanneer het, dol van pijne, raze en revel';
Dus heeft voorzienigheit een tegenmaght gestelt,
Die 's menschen jammeren met heelzaemheên vergelt.
Behalve dat ons plant en kruit en dier genezen,
Kan elck uit haeren aert en eigenschappen lezen
Een leering voor 't gemoedt. De braeve dadeltack,
By Duitschen palm genoemt, bezwijckt niet onder 't pack,
Maer heft het hooft om hoogh, en leert in tegenspoeden
Volharden, en getroost de scha met baet vergoeden.
De kuischeit wederstreeft, gelijck de lauwerier,
De vlamme, en slaet geluit in 't heiloos minnevier.

De wijngaert, om den olm gevlochten met zijne armen,
Leert man en vrou uit liefde elckandre trou beschermen.
De zwangre korenaer, die, zegenrijckst van zaet,
En allervolst, haer hooft ter aerde hangen laet,
Leert ootmoedt aen den rijcke, en adel, en geleerde.
De zonnebloem, die noit zich van de zonne keerde,
Vermaent ons 't oogh te slaen naer aller lichten bron,
En 't aengezicht van Godt te kennen in de zon.
De boomen leeren Godt te zoecken in den wortel.
De kuische weduw volge in eenzaemheit de tortel,
Op haeren dorren tack. Arachne leert al stil
De huisvrou haere hant te slaen aen wol en spil,
De zyworm desgelijcks. De stomme en stille kraenen,
Met kaien in den beck, tot zwijgen ons vermaenen,
En waecken op de wacht. De zwaluw, d'ojevaêr,
Elck roept: een ieder neem' saizoen en tijden waer.
De wackre veltmier leert by tijts den nootdruft spaeren:
En d'arbeitzaeme bie leert winnen, en vergaeren,
Oock onderdaenigheit aen 's konings majesteit;
De fiere leeu gena, de hont getrouwicheit,
De slang voorzichtigheit. De schiltpadt leert de vrouwen,
Als huisvrou, onder 't dack, haer huis en drempel trouwen:
En d'arent, die zijn nest leert vliegen in de lucht,
Den oudren wijst het spoor van strenge kindertucht.
De hooghste wijsheit en voorzienigheit van boven
Is van geen schepselen in 't schepsel te volloven,
Veel min te lochenen, naerdienze ons alsins blijckt,
En krachtigh tegenstraelt, en nergens in bezwijckt.
Wy zagen dit ten deel voorheene in 's menschen leden,
Gepast op hun gebruick, van boven tot beneden:
En zoo men in een dier of plante iet wraeckt, en scheit,
Verandert, of verstelt, dat is wanschapenheit.
Een ieder ding voorzien, en staende, als op zijn hoede,
Getuight dat d'oirsprong vloeide en afquam van een vroede
Verstandige natuur, die 't geenze teelt en baert,
Gelijck een moeder, streelt, in windelen bewaert.

639 *Arachne:* de spin.
651 *Zijn nest:* zijn jongen.
660 *Wanschapenheit:* in de oude uitgave staat verkeerdelijk: *wapenschapenheit.*
664 *Windelen:* windselen.

De schors bekleet den boom, gelijck de schel de vruchten.
De bloem luickt op en toe, naer d'ongelijcke luchten.
De stam behoudt zijn vaegh in wortel, en in pit.
Het wilt verdadight zich met klaeuwen, en gebit.
De vogel is ter vlught voorzien met taeie pennen;
Het wilt ter jaght gesterckt met pooten om te rennen;
Het aerdtrijck, door en door, met aderen gelaeft;
De kille noorder as met bosch en hout begaeft;
De strant met duin bezorght, of schrickelijcke rotsen,
En bergen, om 't gewelt des Oceaens te trotsen.
Het hol bewaert den vos, de vogel bout zijn nest.
De wint verdrijft de lucht, en zuivertze van pest.
Het vee den acker mest, als danckbaer voor zijn voeder.
De Godtheit baert en voedt, getrouwer dan een moeder.
  Nu volght het water d'aerde onscheitbaer, even als
Een vryer, die zijn lief blijft hangen om den hals,
Aen d'eene en d'andre zy. Het water met zijn plassen
Kan d'aerde zuiveren, en alle vlecken wassen.
Het bluscht den brant des viers, wanneer de zwavel woelt,
En alle hitte wort gemaetight, en gekoelt
Door 't water, dat zich mengt met veel geschapenheden,
Haer onderling vereent, en helpt te zamenkneden.
Het water lescht den dorst, bestelt den menschen dranck.
Het springt ter bronaêr uit, en gaet gezwint zijn' gangk,
Schept ademtoght, en loopt door d'aders van de beecken,
Tot dat het stroomen baere, en koome in zee gestreecken,
En bruis', van zee in zee, tot in den Oceaen,
Waeruit het wiert geschept, en opsteegh naer de maen,
Van waer het, door de zon geloutert, neêrgestegen
In 's aertrijcks open schoot, gelaeft met daeu en regen,
Verschiet van vrucht en teelde, en baerde, jaer op jaer.
Het water levert visch uit stroom, en zee, van waer
De vlooten 's weerelts oogst in alle havens sleepen,
Zoo lang als d'Oceaen op zijnen rugh de schepen

679—702 In het water. *Kantteekening der oude uitgave.*

692 *Geschept:* hier: „opgenomen," t. w. „als waterdamp."
Opsteegh naer de maen: versta: door de aantrekkingskracht, welke de maan er op uitoefent, naar den hemel of de bovenlucht steeg.

695 *Verschiet* — of *verschot*, gelijk men thans zegt — is: „overvloed, gepaard met verscheidenheid." Zie *Uitl. Woordenb.* op Hooft *in v. verschieten.*

By heele bosschen draeght, den menschen tot gerijf.
Dus dienen alle leên der weerelt 't gansche lijf
Tot 's levens onderhoudt, en wijzen ons in 't zingen,
Op Godts voorzienigheit, de voestervrou der dingen.
Hoewel het element der lucht, in 't eerste boeck,
Ons naer de Godtheit wees, dees schoolvrou is te kloeck,
In 't onderwijzen van leergierige schoolieren,
Om vruchteloos en stil haer school voorby te zwieren.
Terwijl de lucht de long der dieren adem geeft,
Bewaertze en onderhoudtze in 't leven al wat leeft:
Terwijlze dient de tonge, en oogen, en alle ooren,
Kan ieder spreecken, zien, en klanck en stemmen hooren,
En zonder haeren dienst, die deze leden stut,
Waer ieder stom, en blint, en doof, en gansch onnut.
't En zy de levenden hier lucht en adem scheppen,
Kan geen der levenden zich roeren noch verreppen:
Zy staen al teffens doot, als beelden op een ry,
In marmer, en metael, en wasch, en schildery.
Zy kunnen spijs en dranck een wijl in kommer derven,
Maer moeten zonder lucht en aêmtoght, daetlijck sterven:
Want ingeboren gloet eischt koelte, oock wint, en lucht,
Die 't bloet ontvonckt, eer 't vier den geest geef met een' zucht.
De lucht verquickt en voedt de levendige vieren
Der geesten, die door bloet en aêr en zenuw zwieren.
De lucht treckt hitte en kou by beurten uit en aen,
Waerby alle aenteelte en opvoedingen bestaen.
De dunte van de lucht met recht leert vraegen hoe men
Haer best en eigentlijck begrijpen zal, en noemen,
Een lichaem, of een' geest, of iet, dat, tusschen tween
Gehangen, element geheeten wort, of geen.
Zy hoeft een groot begrijp, om zich geheel t'ontvouwen:
Noch is haer dunheit niet te voelen, noch t'aenschouwen;
Als hadze die met geest en zielendom gemeen,
Of met de Godtheit zelf, die noit het oogh verscheen.
Noch wonderlijcker is 't, dat dit verdunde wezen,

703—778 In de lucht. *Kantteekening der oude uitgave.*

704 *Dees schoolvrou:* t. w.: „de lucht."
714 *Zich verreppen:* zich van zijn plaats bewegen.
724 *Opvoedingen:* opkweeking, voeding, in algemeenen zin genomen.
728 *Of geen:* beter: „of iets anders."

Een lichaem in der daet, terstont, gelijck genezen,
Te zamenrunt, hoe fel het iemant klieft, en deelt.
't Gescheurde lichaem wort op staenden voet geheelt.
Geen web van spinnekop of Kamerijckse draeden
Na 'et scheuren wort hernaeit, men ziet de scheur, en naden.
Hier zeilt dees hooftstof nu de spin en wevery
Van menschelijck vernuft, als lagh het stil, voorby.
Oock kan de glori van Godts wijsheit nimmer sterven,
Daer 't zelve luchtpunt grijpt en maelt ontelbre verven,
Op eenen oogenblick, als 's nachts, by helder weêr,
En klaeren maeneschijn, verschijnen, tot Godts eer,
De starren aen de lucht, om laegh de landeryen,
Vol vruchten, vol geboomte, en vee aen alle zijen,
In eene zelve lucht, die voor onze oogen hangt,
En daer de spiegel van 't gezicht dien schijn ontfangt,
Gelijck de spiegelkloot, waerin gedaenten speelen,
En wat natuur schakeert, om d'oogen me te deelen
Der dingen zichtbaerheên. Nu wil ick by de maen
En maeneschijn my op een' heuvel zetten gaen,
Of op een' bergh, in 't groen, daer duizent schelle keelen
Van nachtegaelen vroegh mijn oor met wiltzang streelen,
De levenwecker vast in eicke en beucke ruischt,
De zuider zee op strant met zachte baren bruischt,
Gezang van jofferen, en blijde muzikanten,
En fluitgalm opwaert rijst, uit telge, en teere planten:
Hier vang ick te gelijck gezicht en zoet gerucht

734 *Genezen:* geheeld, zoo vs. 736.

735—740 De denkbeelden, hier omtrent het wezen der lucht ontwikkeld, mogen ons thans belachelijk schijnen, zij waren in den tijd toen Vondel schreef nog de algemeen heerschende.

737 *Kamerijckse draeden:* kamerdoek, *toile de Cambrai.*

738 *Men ziet de scheur:* lees: „*of* men ziet" enz.

742 *Grijpt:* begrijpt, bevat.

749 *Spiegelkloot:* spiegel.

756 *De zuider zee:* dat Vondel hier bepaaldelijk de Zuiderzee noemt, gevoegd bij de omstandigheid, dat hij zelden natuurtafereelen anders maalde dan gelijk hij ze uit eigen herinnering kende, doet mij onderstellen, dat hij bij deze bevallige beschrijving zich een avond voor den geest stelde, bij de Hinlopens of bij andere vrienden in 't Gooi, in de nabijheid van 't strand, doorgebracht. De *heuvel* of *bergh,* hier genoemd, belet dat wij aan een avond op 't Muiderslot denken, waar de grond geen verhevenheid kent buiten de opgerichte batterijen.

Van verf en klanck en glans, in eene zelve lucht;
Terwijl het morgenroot my toebloost uit den oosten,
Een morgenzon belooft, die 't flaeuste hart zal troosten,
En schijnen in den daeu, op 's aerdtrijcks ronden ring,
Zoo levendigh en schoon als zy te water ging.
De dunte van de lucht kan draegen, en vervoeren
Van plaets in plaets wat zich beroert en niet kan roeren,
Geruster dan de kiel, gevoert door 't schuimend groen;
Dewijl de waterbergh voor boegh, en galioen,
De kromme steven, rijst. Hoe lastigh valt het roeien
Den stroom op, dat zelfs ros en winden kan vermoeien!
En rijt men over bergh en steenrots, of een baen,
Van langer hant gebaent, op hoe veel arbeits staen
De kortste wegen zelfs! hoe zweeten en hoe hijgen
De muil en wagenaer om op den top te stijgen!
Maer 't luchtige element schenckt vogel, vee en mensch
Een licht en open padt en doortoght, naer hunn' wensch,
Genegen om den mensch te helpen, en te dienen,
En, in des menschen dienst, den nimmermeer gezienen.
Nu door de lucht gestreeft, om hoogh in 't luchtendom,
Dat, by betrocken weêr, de hemelen alom
Vermomt voor 't aengezicht des aerdtrijcks, en de volcken,
Dan min, dan meer, naer 't zwerck, en d'overdrift der [wolcken
Zich spreiden op ons oogh. Hier houdt de donder huis,
De blixem, hagel, ys, en vreesselijck gedruisch
Van winden, regen, daeu, en staertstar, als gezanten,
Om tegens godtloos bloet Godts veltbanier te planten;

779–810 In het luchtendom. *Kantteekening der oude uitgave.*

779 *'t Luchtendom:* een nieuw woord, waarmede Vondel datgene bedoelt, wat sedert „de dampkring" werd geheeten.

781 *En de volcken:* beter *„en* der *volcken,"* tenzij men versta *„en* voor *de volcken."*

782, 783 *Naer 't zwerck, en d'overdrift der wolcken zich spreiden op ons oogh:* versta: naarmate het *zwerk* of de voorbijdrijvende *wolken* (woorden, die hier synoniem zijn) het uitspansel min of meer aan ons oog onttrekken.

785 Die *staertstar,* die daar tusschen de winden en den dauw geplaatst wordt, toont, dat Vondels denkbeelden aangaande de hemellichamen nog niet volkomen helder waren. Waarschijnlijk hield hij de staartster voor een dwaallicht of St.-Elmusvuur in 't groot.

Of 't lant te zegenen, zoo minzaem en getrou,
Als of de hemel daelde op d'aerde, zijne vrou,
Haer' boezem streelde, op dat zy zwanger, alle jaeren,
Op elck gezet saizoen, hem vruchten quam te baeren,
Te laven aen haer borst, te koestren in den schoot,
Waeruit gewas, en ooft, en bloem, en koren sproot.
De wolcken in de lucht zijn waterige dampen,
Om hoogh gevoert, door kracht van 's hemels goude lampen,
Van waerze op ons gezicht zich spreien, gins, en hier,
Geschildert, geschakeert van water, lucht, en vier,
En heet, of koudt, gelijck het mengsel valt in 't wrijven.
Dus wil de regenboogh zijn verf om hoogh verdrijven
In 't schijnsel van de zon. Zoo dreight de roode roe
De trotse koningen. Zoo blinckt een kroon ons toe.
Zoo schijnt een snelle star by duister voort te schieten.
Zoo zuight de hoos het vee, of berst aen meer en vlieten,
En roept, dat eene maght het al regeert, en stiert,
Der menschen moedtwil toomt, of 't quaet den breidel viert.
Dan daelt het eene hof, het ander klimt, en klavert:
De zee verdrinckt haer strant: het aerdrijck schud en davert:
De brandende Etna staet in gloet, en zwavelvlam:
De steden storten in, eer iemant merckt hoe 't quam.
Wanneer de Godtheit niet te roer zit, stadt, noch muuren,
Noch torens, bergh, noch rots Godts wint, en weêr verduuren.
  Indien ick 't luchtendom, dat grof is, vliegh voorby,
Naer d'allerfijnste lucht om hoogh, wil d'adem my
Begeven: want zy kan noch pen noch adem draegen,
Is louter, ongesteurt van buien, damp, en vlaegen,
Een nabuurin des viers, dat mijnen geest ontsteeckt

811–828 In het vier. *Kantteekening der oude uitgave.*

787–792 Hier speelden wellicht aan Vondel de regels voor den geest uit het *Pervigilium Veneris:*

Ut pater totis crearet vernus annum nubibus,
In sinum maritus imber fluxit almae conjugis;
Unde foetus mixtus omnes aleret magno corpore.
Ipsa venas atque mentem permeante spiritu
Intus occultis gubernat procreatrix viribus,
Perque coelum, perque terras, perque pontum subditum, caet.

798 *Zijn verf.... verdrijven:* zie hierboven, vs. 399, 400.

799 *De roode roe:* de staartster, toen nog algemeen voor een bode van onheil gehouden, die groote staatsomwentelingen voorspelde.

Met eenen verschen gloet, waeruit de Godtheit spreeckt,
En Nimrots tempel dreight, en zijn Chaldeeusche steden,
Daer 't vier bewieroockt wiert, geviert, en aengebeden.
  Al is het aerdtsche vier maer schijn van 't element
Des viers, dat hemelhoogh niet schijnbaer wort gekent,
Noch kan ons vier om laegh brantstichten, en beschermen,
Is gout- en yzersmidt, kan koocken, en verwarmen,
Genezen door artsny. Het toetst oprechte stof,
Scheit louterheit van 't valsch, en schift het fijn en grof,
Is oirsprong en de bron van roeringe en beweegen,
En, zonder 't heil des viers, het menschdom zat verlegen.
Op dezen grontslagh stack men outervieren aen,
In Asie, en Euroop, voor Vesta, en Vulkaen.
  Maer 't lustme hooger aen, in 's hemels blaeuwe tenten,
Door alle kreitsen heene, en boven d'elementen,
Den goddelijcken dagh, uit Godts geschapen licht,
Te scheppen, daer geen zwerck noch wolcken mijn gezicht
Verbieden ga te slaen het uurwerck, dat de tijden
Der weerelt onderscheidt, en, onder 't ommeglijden
Van zoo veel raden haer de hant wijst, die gewis
Bewijst dat Godt alleen den albeweger is.
  Hoe flaeu verschiet nu d'aerde! ick benze quijt van onder.
Al wat mijn oogh verschijnt, is wonder boven wonder.
Wat grootheit, schoonheit, maght, en rijcke ontelbaerheit
Ontvout zich in 't gestarnte; een schooner majesteit
Dan immermeer de paeu kan schildren, en schakeeren,
Wanneer hy voor zijn ga, met zijne ontvouwe veêren,
Den staert vol oogen praelt, en blint van hoovaerdy
Met zijne vleugelen haer kraeckend streeft voorby.
Het groen en blaeu, met gout besprengkelt, geeft te kennen
Wat rijckdom vrou natuur te kost hing aen die pennen.
Ick zie den hemel aen, gelijck een' bruidegom
Van d'aerde, zijne bruit. Hy hangt een' mantel om,
Vol steenen geborduurt, gezoomt met goude zoomen,
En perlen, elck om 't schoonst. Zy blaeckt, en ziet hem komen
Dus uitgestreecken, en ontfangt, met stercker gloet

829—952 In het gestarnte, en den loop der starren. *Kantteekening der oude uitgave.*

825 *Is oirsprong en de bron:* moest zijn: *is oirsprong en bron.*
835 *Raden:* raderen.

Van liefde, in haeren arm den vorst, die haer gemoet.
Het lustme hier den dans van vaste en losse starren,
Die nimmer onderling verdwaelen, noch verwarren,
t'Aenschouwen, in de vreught van 't hemelsch bruiloftsfeest.
Hoe blinckt die schoone riem des bruigoms, daer mijn geest
De twalef tekens merckt, waerdoor de zon de ronden
Voltreckt om ieder jaer. Het schijnt hy wort bewonden
Van dry paer lichten, die, met eenen schoonen zwey
Ten dans rondom hem gaen; terwijl de bruiloftsrey
Van zoo veel duizenden, met hant aen hant te gader,
Den ronden dans besluit, en aller glanssen vader
Van verre tegenjuicht, en danckt voor 't rijcke licht,
Dat in elx oogen schijnt, en straelt uit zijn gezicht,
En zonder 't welck de lucht en aerde en hemel duister,
Vergingen, zonder glans, en levendige luister.
Wat zet de hemel hier al schiltwachts uit by nacht!
De duisternis verleent de starren gloet, en kracht.
Hoe wort de bruit dan heel, dan hàlf, dan niet bescheenen!
Hier moet Hevelius geen' verrekijcker leenen,
Om sproet en vleck en licht, in 't aenschijn van de maen,
Te zoecken met den bril, en aerde en Oceaen
In zijne maenekaert te maelen, en de deelen

853 *Losse starren: losse* is wel het tegenovergestelde van *vaste,* maar de benaming *losse starren* voor „dwaalsterren" klinkt toch vreemd.

869 *De bruit:* de maan.

870 *Hevelius:* Johannes Hevelius, in 1611 te Dantzig geboren, alwaar hij een post als Raadsheer bekleedde, was een beroemd sterrekundige, die gedurende meer dan vijftig jaar den loop der hemellichamen waarnam en vele schoone ontdekkingen deed. Behalve door hetgeen hij aangaande de maan ontdekte, maakte hij zich verdienstelijk door zijn *Selenographia,* waarop Vondel zinspeelt vs. 873. Talrijke andere geschriften gaf hij uit, en de sterrenkunde zou hem nog meer hebben te danken gehad, zoo niet een felle brand in 1679 zijn huis, met zijn kostbare gereedschappen. boeken en handschriften, benevens zijn drukkerij, in asch had gelegd. Acht jaar nadat hem alzoo een gelijk lot als hier ter stede zijn collega wiskundige en boekverkooper Blaeu getroffen had, stierf Hevelius, op zijn geboortedag, den 28 Januari 1687, door geheel Europa hoog geacht.

870—876 De zin van deze allesbehalve duidelijke regels schijnt te wezen, dat, naar de meening des dichters, bij zoo veel orde, veiligheid, eendracht, enz. als aan den hemel heerscht, terwijl zij op de onderwereld („het benedenrond, de aarde") ontbreekt, men geen vlekken in de maan moet gaan zoeken.

872 *Bril:* hier in den zin van „vergrootglas."

Der onderweerelt, rijck van bloedige krackeelen,
En arm van veiligheit, eendraghtigheit, en pais,
Die hier ten reie gaen, in 't hemelsche palais.
  O schepper van de zon, waerby wy adem haelen!
Verlangt het al wat leeft, des morgens, naer de straelen
Van 't allerschoonste licht, dat gy geschapen hebt;
Hoe komt het dat de mensch zich zelven dus misschept,
Noch redenloozer dan de wilden, en verblinden;
En hun verwanten wreet verscheuren en verslinden
Met tanden van metael; berockenen geen quaet
Te gruwzaem, uit een zucht tot overgang van staet,
En heerschlust, zonder 't oogh te slaen op 't ongeschapen;
Geen licht noch Godtheit zien noch kennen dan hun wapen,
En 't glinstren van een kroon, die, krenckbaer door gewelt,
In eenen blick, als sneeu, gelijck hun leven, smelt?
  Wat is 't een wonder, dat de hemel weet te passen
Elck etmael juist ront om te drijven op zijne assen,
Te monstren 't hemelsch heir, in aller menschen oogh,
Van oosten naer het west! wat veltkortou, wat boogh
Kan kogel, ofte pijl; wat blixem straelen schieten
Zoo snel door lucht en zwerck! wat watervallen vlieten
Zoo snel ter steenrotse af! en evenwel bewaert
De losse star, van 't west in 't oost, haer streeck en vaert,
Of snelst, of traeger, naer den hoefslagh, daer de zeven
Een hooge of laeger wijck en wachthuis wiert gegeven,
Veel hondertduizenden van mijlen wijt van een;
Om van geen vaste star te reppen, als met geen
Vernuft noch starreboogh te schieten, noch te meeten,
Hoe arbeitzaem by nacht, de starrekijckers zweeten;
Terwijl Kopernicus het stargewelf houdt staen,
En om zijn eigene as den aerdtkloot om leert gaen.
O welcke lichaemen van lichten, welcke ronden
Verstommen hier vernuft en starrewijze vonden,
In 't gadeslaen wat Godt, om hoogh gerust en stil,
Ons slechts van verre toont door 't glas van oogh en bril!

888 *In eenen blick:* in een oogenblik.

896 *De losse star* voor „de losse sterren — zie vs. 853 — of planeten," waarvan er toen — zie vs. 897 — zeven bekend waren.

897 *De zeven:* lees: aan de zeven planeten.

908 *Glas van.... bril:* vergelijk het aangeteekende op vs. 872.

Hier noemt de reden Godt den oirsprong van 't beweegen,
Die, buiten vrou natuur en haer gewoonte en zegen,
De starren ommedrijft alleen door zijne hant,
En niet door eene form haer wezen ingeplant:
Want al wat van natuur bewogen wort, moet rusten
Op zijnen stoel, gezet van Godt, den albewusten:
En ruckt men het van daer, het zoeckt den ouden staet,
Zijn eigen element, waer buiten het vergaet.
Geduurigh draeien dwaelt onendigh van 't volkomen.
Zoo lang de starren dan het rusten wort benomen,
Is 't zeker dat natuur des hemels loop niet spoeit,
Maer d'almaght het gevaert der kreitsen ommeroeit.
Natuurlijck pooght elck ding zijn ende te bereicken,
En eigen nut, geensins een anders: dit's een teiken
Hoe niet natuur, maer een verstandige oppermaght
De starren ommedrijft, die 't menschelijck geslacht
En d'onderweerelt wou door haeren invloet stercken,
Verleenen vaegh, en groey, en leven, geensins wercken
Ten beste van zich zelve, uit kennisse, en vernuft.
Hier staet nu d'ongodist verbystert, en versuft;
Terwijl de Godtheit hem bestraelt met 's hemels zegen,
Langs onnatuurelijcke en ongewoone wegen,
En hy zoo zegenrijck dien overvloet ontfangt,
Door 's hemels loop, die van den albeweger hangt,
Gemaetight wort, en volght het eeuwige behaegen,
Zoo lang de hemel 't licht der dwaelenden zal draegen,
En d'achtenveertigh vast op hunne schiltwacht staen,

909—920 De redeneering van Vondel is deze: „al wat zich volgens de algemeene natuurwetten beweegt, moet eindelijk stil staan en rusten: een eeuwigdurende beweging is strijdig met de natuur; en dewijl nu de planeten zonder ophouden haar loop volbrengen, is het klaar, dat haar beweging niet volgens de natuurwetten plaats heeft, maar door Gods bijzonderen wil wordt bestuurd."

925 *Door haeren invloet:* aan den onmiddellijken invloed der sterren op dit ondermaansche werd toen niet getwijfeld.

930 *Onnatuurelijcke.... wegen:* wegen, die in strijd zijn met den gewonen loop der natuur. Vergel. het aangeteekende op vs. 909—920.

934 *Der dwaelenden:* der planeten.

935, 936 Oudtijds verdeelde men den hemel in *acht en veertig* sterrebeelden, en op een hemelglobe kan men bovendien *acht* cirkels onderscheiden, t. w. „den *Equator,* de *twee keerkringen,* de *twee poolcirkels,* de *twee koluren* — waarvan de eerste door de evennachts-punten, de tweede door de zonne-

Die met den achtsten kreits eendraghtigh ommegaen,
En, in d'ontelbaerheên, om ieders wijck te mercken,
Verdeelen al den kloot in zoo veel starrepercken.
Wie uit het starreboeck de Godtheit kennen leert,
En nimmer in 't misbruick der starren haer onteert,
Door blinde afgodery, of starrewichleryen,
Die 's menschen vryen wil, en Godt hierin bestryen;
Heeft in ontelbaer licht het eenigh licht gezien,
Dat eerst de zon ontstack, waervoor de nachten vliên.
Nu wenschte ick mijne keel te spannen, om te zingen
Hoe Godt zich in de zon, het schoonst van alle dingen,
t'Aenschouwen geeft, gelijck de levendige schijn
Des hemels zich laet zien in spiegelkristalijn:
Maer onvermogen zal mijn' wensch en wil verschoonen;
Naerdien de kreitsen zelfs al juichende hun toonen
In ongelijcken klanck vereenigen om hoogh,
En my het zielendom hier boven heeft in 't oogh.
Ick schey van 't lichaemdom, en zweve op fijner pennen,
Om Godt in 't aengezicht van 't zielendom te kennen,
Dat naer de Godtheit zweemt, waerby op onzen dagh,
Geen ander schepsel, in gelijckheit, haelen magh.
Al schijnt dees waerheit vreemt, zy zal uit reden blijcken,
Indienwe Godt en ziel elckandre zien gelijcken.
De ziel is geest, geen lijf, uit aerdtsche stof gebootst,
En Godt is lichaemloos, en geest, doch allergrootst,
Een ongeschapen geest: zoo zweeft de ziel met reden
Noch hooger dan de zon, daer zellefstandigheden
Van geesten legeren, en naderen Godts troon.
De ziel is onverknocht, en draeght hierom de kroon
Van Godts onsterflijckheit, een' titel, in dit leven,

953—1136 In de ziele, buiten het lichaem: in den vryen wille: in d'onsterflijckheit der ziele: kenbaer uit haere werckingen: en in de kracht van het geweten. In de louterheit der ziele, en haere bestendigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

stads-punten gaat — en de *Ecliptica* of *zonneweg.* Deze laatste cirkel wordt hier waarschijnlijk als de *achtste kreits* bedoeld, waarmede de 48 sterrebeelden *eendraghtigh ommegaen,* d. i. „gezamenlijk medegaan met de omwenteling des hemels."

954 *Zielendom:* de geestenwereld, gelijk in den volgenden regel met *lichaemdom* wordt bedoeld, wat thans ook wel met het woord „stof" wordt uitgedrukt.

964 *De ziel is onverknocht:* de ziel is uit haren aard vrij en onbelemmerd.

Den onvernuftigen en stommen noit gegeven,
Die met hun lijf vergaen; terwijl de ziel, in staet
Van duuren, door Godts hant gehanthaeft, niet vergaet,
En danckt den eeuwigen, uit wien zy wiert geboren.
Wat is de ziele al lichts van kennisse beschoren,
Die door de zinnen vat al wat zich openbaert
Van buiten, en in zich vergadert en bewaert
Een' onwaerdeerbren schat van alle weetenschappen,
Tot datze Godt genaeckt, langs zijn geschape trappen,
Door redenkavelen van d'oirzaeck tot het werck,
Van 't werck tot d'oirzaeck toe, zoo hemelsch, boven zwerck,
En lucht, en element, en flonckerende vieren,
Oock flaeuwer licht, gemaelt als beeldewerck, en dieren.
Aldus gemoetze Godt, het oogh, dat alles ziet.
De Godtheit kent het al, en redenkavelt niet.
Wat tegenwoordigh is, wat was, wat noch zal worden,
De Godtheit ziet het al, een ieder op zijne orden:
De ziel behoeft den bril, terwijlze in 't lichaem quijnt,
En haer een nieuwe star, dan hier dan daer, verschijnt.

De vrye wil, de ziel des menschen bygebleven,
Verheftze in waerdigheit, om naest aen Godt te zweven
Met al het geestendom, dat door den hemel vlieght.
Hier wortze in 's lichaems schors gequeeckt en opgewieght,
Tot aenwas van 't gebruick der redelijcke krachten.
Zy wort niet afgezet, als bloemen, uit geslachten
In d'afkomst, maer ontspringt uit Godt, haer' stam, en wit,
Beheerscht het gansche lijf, is heel in ieder lidt,
Doch heerlijcker in 't een, en donckerder in 't ander.
Zoo grenzen Godt en ziel nabuurigh aen elckander.
Ontfingze niet van Godt d'onsterflijckheit te leen,
Zy had dees majesteit met haeren Godt gemeen,
Die blijft nu eigenaer, en leenheer. Alle rancken
Van zielen moeten hem voor 't hemelsch leengoet dancken.

Maer om d'onsterflijckheit der ziele alleen door 't licht
Van reden en natuure, als in een veergezicht,

978 *Flaeuwer licht, gemaelt als beeldewerck, en dieren:* flauwer lichtende sterrebeelden, aan welke onze verbeelding de gedaante heeft gegeven van personen, voorwerpen of dieren.

990 *Zy wort niet afgezet: afzetten* staat hier in den zin van: „voorttelen". gelijk elders herhaaldelijk *afzetsel* voor „kind, nakroost," gebezigd wordt.

Te toonen aen 't verstant; dewijl des menschen oogen
Het wezen van de ziel geensins aenschouwen mogen;
Zoo zal een heusche my verschoonen, dat ick hier
Beknopt ben in 't bewijs, om niet dit zielpapier
Met klancken te beslaen, die krachteloos verdwijnen,
En meer scherpzinnigheên dan grontbewijzen schijnen.
De reden is te grof, die laegh langs d'aerde kruipt,
Het grontbewijs te dun, dat door de vingers druipt:
De middelmaet houdt stant. In 't stercken van een waarheit
Zoo noodigh, dient gelet op bondigheit, en klaerheit;
Behoudens naer den aert der stoffe: want indien
Men hier de wiskunst eischt, om toonbaer te bediên,
Door maeten en getal, den eigen aert der zielen,
Die noit, als 't lijf, in 't lot der sterflijckheit vervielen;
Dat waer een onbescheit. Men eisch' geen' klaerder dagh
Van reden dan de zaeck natuurlijck geven magh,
En dit vernoeght een hart, dat niet, als ziende blinden,
Een tastbre reden eischt, die hier niet is te vinden.

Een zelve grontbewijs en evenredenheit
Getuight d'onsterflijckheit van d'oppermajesteit
En 's menschen ziele, [is 't vry by Godt haer te gelijcken?]
Uit beider werckingen, die voor de zinnen blijcken,
En wijzen ons verstant op 't geen onzichtbaer is.
De wijze Atheensche school, al schietze zomtijts mis
In wijze en vonden van d'onsterflijckheit te stercken,
Begreepze nochtans klaer uit al de schoone wercken
Der ziele, die hier in de stommen overtreft,
En, elementsch noch aerdtsch, zoo hemelsch zich verheft;
Terwijl het lichaem hier verstuift in stoffe, en aerde,
Daer zy, geslaeckt van 't pack der aerdtsheit, naer heur [waerde,
Den hemel zoeckt, van waer de geest zijn' oirsprong nam,
Die niet uit grove stoffe en aerde spruiten quam.
En eerze weder streeft naer boven met haer pennen,

1004 *Zielpapier:* dit papier, 't welk over het wezen der ziel handelt.
1012 *Bediên:* samengetr. van *bedieden,* beduiden.
1024 *De wijze Atheensche school:* de Academisten, of Plato en zijn leerlingen.
1028 *Elementsch:* stoffelijk, materiëel.
1032 *Spruiten:* de oude uitgave heeft *spuiten,* wat verdedigbaar ware, indien 't op zichzelf stond; doch waar van den *oirsprong* van den geest gesproken wordt, kan alleen het woord *spruiten* te pas komen.

Als eene godtheit, uit haer wercken zich laet kennen.
Indien des lichaems form in 't wercken niet bestaet
By 't lichaem, zoo bestaet haer wezen in der daet
By 't lichaem allerminst; want werck en wezen hangen
Vermaeghschapt, en verknocht; dies gaet de form de gangen
Van 't sterflijck lichaem niet, wanneer dit wort vernielt,
't Welck van de ziel, zijn form, geformt wiert, en gezielt.
Maer dat de ziel haer werck kan buiten 't lichaem wercken,
Zal onze reden klaer door kracht des wezens stercken,
Dat 's lichaems form verstreckt, waeruit dus onvermoeit
De wercking van het lijf, als uit haere ader vloeit.
Het wezen van de ziel dan, by zich zelf bestaende,
Kan duuren buiten 't lijf, wanneer dees schors vergaende,
Den gast verhuizen ziet, dien zy gehuisvest hadt,
En zijnen oirsprong zoeckt, langs 't vry en open padt.
De ziel verkeert van staet, maer niet van haer natuure:
Want, als de form van 't lijf, of buiten 't slaen der uure,
Gescheiden uit haer hut, zy met een onderscheit
Haer' staet te kennen geeft door werckinge, en beleit.
Als form des lichaems wercktze, in 't brein en al de leden;
Als lichaemloos en vry, zy hooger aen gaet treden,
Doorzweeft het geestendom, en tuight en melt alom
Haer afgescheidenheit, en duurzaem eeuwighdom.
Al staeckt de ziel haer werck in 's lichaems ledemaeten,
En 't lijck, als zy verhuist, en 't lichaem leght verlaeten,
Zy leeft nochtans in staet en wezen. 't Wercktuigh schort

1035 *Form:* hier gewis niet in de beteekenis van „gedaante"; want 1°. dan zou Vondel waarschijnlijk *vorm* geschreven hebben, en vs. 1040 *gevormt*, zooals gewoonlijk, en niet *geformt,* en 2°. staat de *vorm* beneden het *wezen;* terwijl hier de benaming *form,* in ditzelfde vs. 1040 aan de ziel gegeven en dus hooger dan 't lichaam gesteld wordt. Vermoedelijk moeten wij *form* hier opvatten in den zin van „beweegkracht" of „bezielende kracht." Zie ook vs. 1043 en 1044, 1050 en 1053.

1048 *En zijnen oirsprong zoeckt:* lees: „en *die* zijnen oirsprong": immers het is de *gast,* waarvan vs. 1047 gesproken is (de ziel), die zijnen oirsprong zocht, en niet, als de constructie zou meebrengen, de *schors,* vs. 1046 genoemd.

1050—1052 Versta: want de toestand der ziel onderscheidt zich door verschillende werking, wanneer zij, als form des lijfs, „in het lichaam" werkt, of wanneer zij, daarvan gescheiden, in en op zichzelve staat.

1058 *'t Lijck .... en 't lichaem:* een pleonasme: beide substantiva zijn hier van gelijke beteekenis.

Zijn werck door haer vertreck: de smidt, zoo 't vier hem [wort
Benomen, smeedt niet meer. Geen wan kan koren wannen
Of ziften, zonder hant. Als 't paert is uitgespannen,
Dan staet de wagen stil. De ziel kan nietemin
Noch wercken, buiten 't lijf, haer werck, dat lidt, noch zin,
Noch beckeneel vereischt. Hoewel de zieleschenners
En haer onsterflijckheits beschimpers en ontkenners
Dit mooghlijck achten, noch ontkennenze wel stijf
Dat een verhuisde ziel blijft wercken buiten 't lijf.
Zy waenen wat men vat, wort eerst in brein begreepen
En zinnen: geen verstant, hoe scherp, hoe fijn geslepen,
Kan wercken dan op 't geen in 's menschen harssens speelt,
Verschijnt, en door den zin 't begrijp wort ingebeelt.
Wy stemmen oock met hun dat onze ziel de schatten
Van al 't verstaenbre hier wel stofwijs op kan vatten
Door haer verbeeldingen; maer sluiten evenwel
Dat zy niet stofgewijs hierop haer oordeel vell';
Naerdienze dickwijl stemt, gelijckze zelfs belijden,
De dingen, die rechtuit met 's menschen zinnen strijden:
Gelijck wanneer verstant of reên een star vergroot,
Veel grooter dan de ring van 's aertboôms ronden kloot;
Of stoffeloosheên weet van stoffen t'onderscheiden,
En verwen, en gedaent, waerin de zinnen weiden,
Van haere stoffen scheidt. Oock beelt de wil dit uit,
Die buiten het verstant de weelde en wellust stuit
Om reden, en omhelst, naer voorval van de tijden
Of zaecken, rampen, die met zin en neiging strijden.
  Indien 't verstant alleen op aerdtsche wellust zagh,
En wat de zinnen noodt, in 's weerelts blijden dagh,
Op 's weerelts ydelheit, vergangklijckheit, en feesten;
Hoe zou des menschen ziel, in 't lichaem, met de geesten
Zich mengen, en by Godt verzaemen in gespreck?
Waeruit ontspringt haer lust en goddelijcke treck?
Want blinde en dooven, of door toeval, of geschapen,
Aen verwen nochte klanck zich binden, en vergaepen:
Nu leeft de ziel alleen zoo zaligh nergens niet
Dan daerze 't hooghste goet bespiegelt, en doorziet,
De Godtheit, die door 't licht van schoonheit en vermogen,
De krachten van de ziel kan houden opgetogen,

In 's hemels hooghsten trans. Nu haecktze naer 't bescheit
Der wijzen, om den glans van haere onsterflijckheit
t'Aenschouwen, eerze ontboeit, in d'allervolste klaerheit,
Beklaeght de lochenaers van deze onfaelbre waerheit.
Voor zoo veel werckingen, die 't eeuwigh zielendom
Ontvouwen, staet de mont des tegenwrijters stom.
De vierschaer van 't gemoedt verdaghvaert goddeloosheit
En overtuightze, en straftze om d'overtuighde boosheit.
Hoewel de dwingelant te recht zit in zijn zaeck,
Hy velt zijn vonnis zelf, gegeesselt van de wraeck.
In 't sterven lochent hy met sidderen en beven
Dat vromen, hier gedruckt, de schelmen, in dit leven
Gezegent, met de ziel verrotten in het graf,
En Godt geen deughden kroone, en geene boosheit straff'.
Indien de ziel, een geest, geen' strijt voelt, als de leden,
Een' strijt van hooftstoffe en al haer hoedaenigheden,
Een strijt, die d'oirzaeck is van 't rotten en vergaen,
Zoo kanze buiten 't lijf en op zich zelf bestaen:
En is de dierscheit hier slechts krenckbaer, en bederflijck,
Zoo treft de ziel haer ende, en duurt, en leeft onsterflijck.
En zoo de hooftstof blijft, alleen verkeert van staet,
Wie droomt dat d'eedle ziel, die hooger draeft, vergaet?
Men ziet door ouderdom des menschen kracht bezwijcken,
De zinnen, traegh en stomp, de jongkheit minst gelijcken,
In werckingen, en kracht, gehoor, het snel gezicht,
De reuck, de tast, en smaeck ontbreecken in hunn' plicht,
Als d'oude rijst in top, bezaeit met grijze haeren,
En d'afgeleefde steent, om 't overwight der jaeren,
Terwijl hy reede gaet met eenen voet in 't graf:
Dat melt den ondergang des stervers, door den staf
En krucken onderstut, en hoe die krachten hangen
Aen elementen, daer zy leven van ontfangen:
Doch zoo het oordeel en verstant, ons ingestort,

1117 Versta: en is het alleen 's menschen stoffelijk deel, dat hier op aarde aan vergankelijkheid en bederf onderhevig is.

1119 Versta: en zoo zelfs des menschen stoffelijk deel in wezen blijft en alleen een andere gedaante, een anderen vorm aanneemt.

1131—1136 De dichter had zichzelven kunnen aanhalen als een bewijs voor de waarheid van hetgeen hij hier betoogt; doch men zou hem dan hebben kunnen tegenwerpen, dat juist hij een uitzondering maakte op den anders vrij algemeenen regel, dat, bij 't klimmen der jaren, niet

Door 't wassen van den tijt geensins vermindert wort,
Maer aengroeit, dat's een merck, en een onfaelbaer teken
Hoe 's menschen ziel, wanneer het lichaem is bezweecken,
Niet afneemt, als die niet aen 't lichaem hangt gehecht.
En buiten 't lijf bestaet, door een onsterflijck recht.
  Het drymael groot vernuft, in alle Egyptsche steden,
Om zijn hooghdraeventheit en wijsheit, aengebeden,
Getuight hoe Godt den mensch uit twee natuuren mengt,
En teffens sterfelijck en nimmer sterflijck brengt
In 's weerelts ronden ring, als tusschen twee natuuren,
d'Onsterflijckheit van Godt, en 't geen veraert in 't duuren,
Verandert, en versterft; op dat de mensch getrou
Hier alle wonderen in 't licht bespieglen zou.
  Apollo, raet gevraeght, in 't Heidensch koor te Malte,
Of, na het lijck, de ziel noch bleef in haer gestalte,
Dan ofze smolt, berecht Polytes op zijn vraegh:
De ziel, aen 't lijf verknocht, gevoelt en lijdt de plaegh

1137—1144 Trismegist getuight d'onsterflijckheit der ziele. *Kantteekening der oude uitgave.*

1145—1156 Apolloos orakel en de Sibillen getuigen het zelve. *Kantteekeuing der oude uitgave.*

alleen de lichaamskrachten afnemen, maar ook de geestvermogens verzwakken.

1137 *Het drymael groot vernuft:* Trismegist.

1145 *In 't Heidensch koor te Malte.* Bij LACTANTIUS: *Divinar. Instit.* Lib. VII *de vita,* cap 13, lezen wij: *Polytis quidam consuluit Apollinem Milesium utrumne maneat anima post mortem an dissolvatur: et respondit hisce versibus:*

Ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῦ πρὸς σῶμα κρατεῖται,
Φθαρία νοοῦσα παθη. κ. τ. λ.

Sommigen lezen *Polites* en verstaan daardoor een inwoner van de Egyptische stad *Polio,* die bij Stephanus voorkomt: anderen houden het voor een eigennaam.
De *Apollo Milesius* wordt meestal *Didymaeus* genoemd, waarover men kan naslaan PLINIUS, Lib. V. c. 29, en STRABO, Lib. XIV.
Dat Vondel het oog had op deze plaats van Lactantius is klaar: immers hij vertaalt de zes verzen lange orakelspreuk zeer getrouw. Wat zijn „koor te *Malte*" betreft, hij heeft blijkbaar de stad *Miletus* in Klein-Azië met het eiland *Melita* (Malte) verward.

1145—1156 Zeker heeft hier Vondel gedacht aan de drie beroemde regels:

Dies irae, dies illa,
Solvet seclum in favida,
Teste vate *cum* sibilla.

Van 't rotten, en bezwijckt door 't sterfelijcke lijden;
Maer komtze snel, als 't lijf vergaet, het lijf t'ontglijden,
Zoo stijghtze in 't hemelschdom, daer wortze nimmer grijs,
Noch in haer' staet gekrenckt. Dit wou Godts eerste wijs
Voorziende wezen dus voorzien, en ordineeren.
Sibillen, voor August, befaemt door profeteeren,
En, onder Nero, noit op logen achterhaelt,
Der zielen straf en loon ons hebben afgemaelt.
Ferecides heeft eerst deze eeuwigheit gedreven
In Griecken; Pythagoor zijn meesters les gesteven:
Toen volghden Sokrates en Plato Pythagoor,
En Aristoteles betradt het zelve spoor:
Al schijnt hy zommigen benevelt in haer klaerheit,
De godtverlichte Aquijn ziet Stagirijt dees waerheit
Bespieglen in haer kracht, daer hy d'onsterflijckheit
Der ziele voor 't gerecht der billijcksten bepleit.
d'Eenstemmigheit, het recht der volcken, heeft dees reden,
Al 't aerdrijck door, als noch in d'Indiaensche steden,
Bezegelt, met den ring der wijzen, die hun licht
Ontstaecken aen Hebreen, Chaldeen, en 't snel gezicht
Van Trismegist, door wien de grijze Egyptenaeren,
In top van wetenschap, zoo hoogh geklommen waren,

1157–1178 En d'outste en doorluchtighste wijzen, en alle volcken getuigen d'onsterflijckheit der ziele. *Kantteekening der oude uitgave.*

1157 *Ferecides:* deze, een wijsgeer van 't eiland Pyros, leefde omstreeks de 45e Olympiade. Hij was een leerling van Pittacus en een leermeester van Pythagoras. Theopompus, door Diogenes Laërtius bijgebracht, beweert dat hij de eerste was, die over de natuur der Goden schreef.

1162 *Aquijn:* St. Thomas Aquinas, geboren in 1225 op het kasteel Aquino, in 't koninkrijk Napels, begaf zich, uit neiging tot een leven aan godsdienst en studie gewijd, in de orde der Dominicanen, en haalde in 1255 te Parijs den titel van doctor in de Godgeleerdheid. In gemelde stad onderwees hij als hoogleeraar de wijsbegeerte van Aristoteles, later aan verschillende Italiaansche Academiën de godgeleerdheid; doch weigerde volstandig alle hem aangeboden kerkelijke waardigheden. Hij overleed nabij Terracina, op reis zijnde, in vijftigjarigen ouderdom. Zijn voorbeeldig leven, groote kunde en talrijke schriften hadden hem den eernaam van *Doctor Angelicus* doen verwerven; ook noemde men hem den Engel der scholen en den Arend der godgeleerden. In 1323 werd hij door Paus Johannes XXII onder de kerkheiligen geplaatst. Zijn werken, herhaaldelijk opnieuw uitgegeven, zijn nog steeds in achting gebleven. *Stagirijt:* Aristoteles, aldus genoemd omdat hij van Stagira geboortig was.

Als zy, door 't misgebruick van zijn gebloemde leer,
Verzoncken in den nacht der afgoôn, die Godts eer
Bezwalckten. Evenwel verweerdenze, in die tijden,
Der zielen overschot, na 's lichaems overlijden,
Waer tegens Demokrijt, en Epikuurs vernuft,
Gesteven door Lukrees, geraest heeft, en gesuft,
Gelijck of 't menschdom dan geredt wiert en gehulpen,
Als zerck en dootbus ziel en lichaem overstulpen.
Nu sluit het geestendom den draeiboom, daer het niet
Geschapens boven zich in hoogheit steigren ziet.
De goddelijcke geest van Plato heeft hun leven
En wezens oirsprong Godt, den hooghsten, toegeschreven.
Hoewel het Heidendom verschilt in hunnen duur
Van voor en na, gelijck in wezen en natuur;
Of zy lichaemeloos geschapen, of te zamen
Met hunne lichaemen in 't licht te voorschijn quamen,
Uit element, of iet wat hemelsch: in 't gemeen
Bestemt d'aeloude school der wijsten doorgaends heen
Den dienst en ampt en endt, waer toe de groote [vader,
Ten dienst van Godt en mensch, hen voortbroght allegader,
Gelijck nu blijcken zal hoe Godts voorzienige aert
Al wat hy schiep regeert, en hanthaeft, en bewaert.
Indien een wildeman noch hoorde, op luchte sprongen
En vingerdans, wat geest door 't orgel quam gedrongen;
Wat goddelijcke galm zich spreide in ieders oor,
En rolde in 't hoogh gewelf, door kerck, kappel, en koor;
Zoo veele mengsels van registeren en klancken,
Waervoor onze eeuwen noch Orlandoos zanglust dancken;
Zou hy gelooven dat geval die toonen mengt,
Als verwen ondereen, met kunst en geest gesprengt?
Zou hy gelooven dat die maetklanck en getalen,
Die weêrgalm, rijck van geest, in 't volgen, en herhaelen
Van hoogh en middelbaer en laegh en grof geluit,
Dan staetiger, dan wuft, dan lang, dan kort gestuit,
Zich zonder een vernuft ontvouden ongebonden,

1179—1192 Godts voorzienigheit blijckt in het geestendom, by ons het engelsdom genoemt. *Kantteekening der oude uitgave.*

1193—1248 Gelijckenissen, bewijzende dat Godts voorzienigheit de weerelt regeert en onderhoudt. *Kantteekening der oude uitgave.*

En niet door Swelings hant en zijn doorluchte vonden?
Gewisselijck hy most bekennen dat verstant
En hant die pijpen stelt, en haere keelen spant:
  Indien de wiltste Moor het licht der Amiraelen
Al triomfeerende, langs d'Amsterdamsche paelen,
Zagh uit de rijcke zee, op ons gezegent Y,
Aenstreven, door een bosch van masten, die te ly
En loefwaert op den stroom hem met trompetten eeren,
En vlagge, en wimpel, daer hy, onder het laveeren,
Zoo veele kielen mijde, en loste, laegh op laegh,
De donders der kortouwe, om 't vrye Gravenhaegh
Te wecken met zijn komst; zou dees Moorjaen gelooven,
Al zagh men noch maetroos, noch volck, noch stuurman [boven,
Dat zulck een zeekasteel gegroeit waer by geval,
En zonder stuurmans hant quam bruizen aen de wal?
Gewis het domste brein, hoewel 't geen boeckstaef leerde,
Most sluiten dat vernuft dit boude, en zelf regeerde.
Wie kan dan lochenen, dat d'opperste natuur
De weerelt, zooze zeilt, laet drijven zonder stuur?
Godts werck en d'eigenschap des wercks, in 't overweegen
Gebleecken, spreecken dit van alle kanten tegen,
Door grootheit, roeringen, geschicktheit, schoonheit, val,
Gemaetightheit, bestaen, en rijckheit van 't heelal.
Wie Godt van 't eeuwigh roer der dingen af wil zetten,
Berooft hem 't heerlijckste ampt, het welck bestaet in 't letten
Op zijn geschapenheên, het menschdom allermeest,
Waervoor zich alles buight. In Godt is kracht noch geest,
Noch Godtheit, zit hy van voorzienigheit versteecken;
Door Epikuur te snoot en schimpende geleecken
By een gerimpelde waerzeggerin. Zoo pleit
Zijn blintheit avrechts voor der goden majesteit.
  De weerelt wort een groot en heerlijck huis geleecken,
Waerin men Godt in maght en wijsheit uit ziet steecken,
Als vader, huisvooght, heer, en hooft van 't huisgezin.
Het ampt des huisvooghts is te letten op gewin
En voordeel van het huis, en alle huisgenooten
Te houden in hunn' plicht, de kleenen, en de grooten,
De kinders meesterknecht en knaepen, d'oppermaeght,
Slavinnen, en gezin, gelijck het hem behaeght,

Te leiden naer zijn hant, op dat het alles drave
Naer eenigh heilzaem endt; de middelen en have
Verrijcke in zegeninge, en aenwas, vee, en vrucht
Gedye, en al wat dient, gehoorzaeme aen de tucht.
Het eerste en opperste ampt des heerschers heet by
[vroeden,
Zijn koningkrijcken, hem bevolen, te behoeden
Voor haeren ondergang: want wort hier slim gemickt,
Zoo dwaelt zijn ampt van 't wit, waertoe het wiert geschickt.
De Godtheit, slaende 't oogh op 't heil van haer vertrouden,
Bestiert het werck, om dit te hoeden, te behouden,
Ten oirbaer van den mensch, ter eere van de maght
En wijsheit, die het al uit niet te voorschijn braght.
't Regeeren van al wat zich roert, en niet kan roeren,
Is Godts voorzienigheit volkomen uit te voeren.
De beste heerschappy, zoo Plato wort gelooft,
En Aristoteles, bestaet in 't eenigh hooft.
Zoo zit een eenigh Godt aen 't roer van alle zaecken,
Die door zijn wijs beleit haer uiterste genaecken.
De redelijcke ziel, die 't leven onderstut,
Regeert aldus de leên, tot 's lichaems beste en nut,
Een ieder in zijn ampt, en kan, een ry van jaeren,
Den mensch in zijnen staet behouden, en bewaeren.
Maer schoon de Godtheit heerscht, in 't hemelsblaeu
En overal, zy heerscht, of zonder middel, zelf, [gewelf,
Of oock door middelen: en, zonder 't medewercken
Der Godtheit, zou men kracht, noch vaegh, noch leven
[mercken
In Godts geschapenheên; geen ding zijn ende en wit
Beschieten, zoo het, als een block en molock, zit
Verlaeten van verstant, en krachten, en vermogen.
Indien den schepselen Godts invloet wiert onttogen,
De starren zouden stil in haere ronde staen,
Der elementen treck en tegenheit vergaen,

1249—1328 Zy blijckt in het regeeren en onderhouden der schepselen: en uit het ampt van 't geestendom, by Griecken, Romainen, en orakels bekent: inzonderheit oock by Epicleet. *Kantteekening der oude uitgave.*

1251 *Wort hier slim gemickt:* gaat hij hierbij een verkeerden weg.
1272 *Molock:* molik, vogelverschrikker.

Oock d'op-en-ondergang, 't verwelcken en het bloeien,
De tijden, elck saizoen, het ebben en het vloeien,
Der dingen beurten en verandering gestuit,
Wat leeft en niet en leeft, het had al teffens uit.
Een blijckende bewijs en onweêrspreeckbre reden,
Dat 's hemels voorzicht werckt door zijn geschapenheden.
Zoo treckt de meester braef des leerlings pen en hant,
En schrijft door haer om prijs. Geen redelijck verstant
Kan zeggen, daer hy geest in letteren ziet zweven:
De leerlings hant en pen heeft dit alleen geschreven.
Zy schreven bey, 't is waer, doch zonder meester niet,
Gelijck men uit de kunst van schrift en trecken ziet.
Zy schreven te gelijck, om 't kunstighste met yver:
Maer d'eer komt eigentlijck den allereersten schrijver.
De school t'Athene zelf bekent dat Godt alom
Tot medewerckers heeft het hemelsch geestendom,
En druckt de titels uit. Zy noemtze wezens, wachten,
Verstanden, jonger Goôn, en goddelijcke maghten,
Bewaerders, middelaers, gaslagers, die het quaet
Ontraeden, en het goet bestemmen met hunn' raet;
Oock huisgetuigen van elcks wercken en vermeeten,
Verweerders voor 't gerecht, bestraffers van 't geweten,
Dat zonder schaemroot lieght, voor hun doorzichtigh oogh;
Opvoerders van gemoedt en deughden naer om hoogh,
En, tusschen Godt en mensch, bestellers der gebeden
En gaven, d'eene in 't licht, en d'andre naer beneden;
Beschermers in den noot, der armen hulp en stut,
Onzichtbaer by der hant, en die, tot 's menschen nut,
Door droom of teken heil bewercken, onheil keeren.
d'Oprechte Sokrates zijn huiswacht hielt in eeren.
Behalve 't gadeslaen des bidders, spellen zy
Het geen toekomende is door wisse profecy,
Verkondigen Godts wil, als opperste gezanten,

1291—1316 Uit deze geheele tirade blijkt, dat Vondel inderdaad geloofde aan 't geen Plato en zijn School vermeld hebben aangaande de bescherm- of geleigeesten; en dat hij de orakelen bij de ouden niet voor bedrog, maar voor werkelijke godspraken hield. Er is reeds meermalen opgemerkt, dat men nog in zijn tijd aan Plato en Aristoteles ongeveer een gelijk gezag als aan den Bijbel en de Kerkvaders toekende. Trouwens deze laatsten stoffeerden zelven hunne vertoogen met bewijsgronden uit de schriften der ouden.

Bedrijven wonderen, vermaert aen alle kanten,
By 't Griecksche en Roomsche volck, in schriften en
[kronijck.
De stem van 't stomme beelt, de kerckdeur, zonder blijck
Van handen uit haer slot; de duiven te Dodone,
d'Orakels van Apol te Delfis; en Trofone,
En Ammon, daer Jupijn niet ledigh zat en stom,
Bezegelden den aert en 't werck van 't geestendom.
Hier kan ick Epicteet met eere niet verzwijgen,
Wiens aerde nachtlamp quam, na zijne doot, te stijgen
Tot zulck een' hoogen prijs, als Luciaen haer kocht,
Dewijl hy by dit licht zijn schriften hadt volwrocht.
De Godtheit, zeght hy, heeft een ieder in dit leven
Een' geest, die hem bezorght en gadeslaet, gegeven,
Een' wacht, die nimmer slaept, noch oock bedrogen wort.
Wanneer de schaduw 's nachts ter kamer innestort,
De donckre kamerdeur in slot staet, en gesloten,
Dan zegh niet datge zijt bevrijt van megenooten,
En eenzaem, want uw geest, een Godtheit, is'er in.
Dus past het geestendom op huis, en huisgezin.
Hoe Godts voorzienigheit de streeck der heerschappyen
Kan recken, en den staet der grootste monarchyen
Verkeeren, door de maght der vorsten, en hun zwaert,
Dat, onder haer beleit, geen heir noch heirkracht spaert;
Melt Ninus, Cyrus staf, het zwaert van Alexander,
En Cezar, die 't gewelt van Rome, 't een op 't ander,
Verplet, en 't vry gebiet, al 't aerdtrijck door ontzien,
Leert zwichten voor een hooft, met neêrgeboge knien.

1329–1336 Zy blijckt in de bestieringe der Monarchyen. *Kantteekening de oude uitgave.*

1317 *Epicteet:* Epictetus van Hierapolis, een Stoïsch wijsgeer, leefde ten tijde van Nero en was slaaf bij diens gunsteling Epaphroditus.

1319 *Tot zulck een' hoogen prijs:* namel. tot dien van 3000 drachmen, ongeveer 1400 gulden van onze munt, en toen zeker een tienmaal grootere som vertegenwoordigende. Lucianus zegt in zijn *πρός ἀπαίδευτον*, dat in zijn tijd iemand leefde, die het lampje van Epictetus had gekocht, in de hoop diens wijsheid daarbij te verwerven. En uit de historie dier lamp meent men te kunnen opmaken, dat Lucianus, over wiens geboortejaar getwist is, een tijdgenoot van Epictetus moet zijn geweest of kort na hem geleefd hebben.

Nu laet ons den scholier van Epikuur oock hooren.
Terwijl ick bezigh zat, om vlijtigh naer te spooren
Der dingen oirzaeck, hing mijn oordeel tusschen tween
In twijfel, of een Godt de weerelt stiert alleen
En gaslaet, en bezorght, dan of men hier beneden
De dingen by geval ziet drijven, zonder reden,
En roer, en stuurmans hant: want als ick overwoegh
Hoe ordentlijck het al zich naer zijn voorschrift droegh,
En d'elementen vast elckanderen verstonden,
In hunne strijdigheit door eenen bant verbonden;
Hoe d'aerde vruchten teelde, en van den Oceaen
Omhelst wiert; hoe de loop van starren, zon en maen
Den dagh en nacht regeerde, en deelde de saizoenen
Van 't jaer, gedeckt met sneeu, of levendige groenen;

1337—1370 Tegenworpinge der Epikureen, dat alles in het wilt drijft. *Kantteekening der oude uitgave.*

1337 *Den scholier van Epikuur:* versta: de School, de navolgers van Epicurus.

1338—1361 Bijna letterlijke vertaling van de navolgende plaats van CLAUDIANUS *in Rufinum*, Lib. I, vs. 1—19.

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent Superi terras; an nullus inesset,
Rector, & incerto fluerent mortalia casu.
Nam cum dispositi quaesissem foedera mundi,
Praescriptosque mari fines, annisque meatus,
Et lucis noctisque vices; tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moveri
Sidera, qui fruges diverso tempore nasci,
Qui variam Phoeben alieno jusserit igne
Compleri, Solemque suo: porrexerit undis
Litora: tellurem medio libraverit axe.
Sed cum res hominum tanta caligine volvi
Adspicerem, laetosque diu florere nocentes
Vexarique pios, rursus labefacta cadebat
Relligio, causaeque viam non sponte sequebar
Alterius, vacuo quae curru semina motu
Affirmat, magnumque novas per inane figuras
Fortuna, non arte, regi; quae Numina sensu
Ambiguo, vel nulla putat, vel nescia nostri.

1350 *Levendige groenen:* min verkieslijke vorm. *Groen,* wanneer het subst. gebezigd wordt, bezit zoomin een meerv. als alle andere substantiva die een kleur of stof aanduiden. Men zegt niet: „dit kleed is met rijke *gouden* overdekt," „er zijn kostbare *zilveren,* in dien boedel gevonden," „met loodkleurige *blauwen* was de lucht overtrokken," enz. 't Is waar, men zou *groenen* kunnen verdedigen met het Engelsche *greens;* — doch

Dan scheenme dat de maght en raet en wil van Godt
Het al gebiet, en stuurt, en staen houdt in zijn slot,
En op des hooghsten wenck de hemelsche assen draeien;
Het strant de golven stuit; het maeien op het zaeien,
De sneeu den zomer volght, een ieder in zijn tijt:
Maer als my wederom bejegende de strijt
Der menschen, en hoe wilt de staeten, rijck van rampen,
Krioelen ondereen, in nevelen en dampen
Van eeuwigh misverstant; hoe 't recht van 't spoor [verdwaelt,
De deught verstooten zit, de moort de kroon behaelt;
Dan lochende ick de maght en godtsdienst van de Goden,
En wat men Godtheit noemt, en smaelde op hun geboden,
Om zekerder kompas te volgen, dat ons leert
Hoe Godt noch Godts gelijck der menschen staet regeert,
Met wijsheit, en beleit, waerop de blinden steunen;
Of zoo men Goden vint, en zy zich niet bekreunen
Met 's menschen heil en ramp; men houze niet te vrient,
Wier majesteit met smoock noch tempel is gedient.
Fortuin regeert het al. Wie wil op Godtheên passen!
De kloecke zijn de roe des hemels lang ontwassen.
Dees blinde razerny en drift van d'oude tijt
Heeft reuckeloos Fortuin tot een Godin gewijt,
Een blint kranckzinnigh wijf altaer gebout, en tempels,
Geoffert aen den stroom des Tibers, op haer drempels.
Het rijp Thebaensch vernuft ontkleede haer geheel
Van schaemte, en reêngebruick, in 't weereltafereel,
Op haeren weereltkloot, daer al de toeloop rabbelt,
En raest, en om haer dringt, naer gout en gaven, grabbelt,
Naer kroon, en zwaert, en schat, en perlen, dieze stroit,

1371—1384 Het ontkennen der goddelijcke voorzienigheit verhief Fortuin met der tijt tot een godin, in Cebes tafereel geestigh afgebeelt. *Kantteekening der oude uitgave.*

dit laatste verandert in 't meerv. van beteekenis, en beduidt dan niet „gras," of „loof," maar „groente" of „warmoes," — of wel daarmede, dat *groenen* hier zou staan voor „kruiden." Maar *groen* is reeds op zichzelf een collect. en dat is *kruid* niet. Men kan wel zeggen: *een kruid;* maar geenszins: *een groen.*

1376 *Het rijp Thebaansch vernuft:* Cebes, over wiens tafereel herhaaldelijk reeds gesproken is.

Van vore rijck van hair, van achter gansch beroit,
Daer lamme, en blinde, lier, en kruck hunn' nootdruft, [raepen:
Een ongelijcke staet van erfrecht in 't geschapen.
d'Een vloeit van wellusten in 't hof, vol overdaet,
En d'ander lijdt gebreck, en geeft den geest op straet.
Dat d'oirzaecken van spoet en onspoet ons ontschuilen,
In Godts geheimen raet, groef deze duistre kuilen
Van dwaelinge en fortuin, van outs: en heden noch
Treên brave mannen toe, om dit vernist bedrogh
t'Aenbidden, als zy meer bezit van staet, en klaerheit
Van naem en aerdsch gewin be-yveren dan waerheit,
Een godtsdienst, vyandin van staetafgodery,
Die al de weerelt houdt in haere slaverny.
Schoon alle hemelen en heldre starretranssen
Doorgaends op eene maet ten reie gaen, en danssen,
Om Godts voorzienigheit; terwijl, beneên de maen,
De staet der weerelt schijnt, in 't op- en ondergaen,
Te luistren noch naer toom noch roede, spoore en regel
Van 't recht, der vroomen kroon, der goddeloozen vlegel;
Nochtans is Godt om hoogh de maght, die 't al bestiert,
En, naer zijn wijsheit, zelf der zaecken breidel viert,
Of intoomt op haer tijt, van 't eerste tot het leste,
Den boozen tot een straf, de goede ziel ten beste,
En allebey ten prijs des oppersten, die 't al
Geleit, gebruickt, en wendt zijn eere te geval.
In d'uitkomst wort doorgaends het wijs beleit geprezen.
Al valt dit boeck voor ons te doncker om te lezen;
Godts wijsheit springt te rugge, om grooter sprong te doen.

1385–1392 De Fortuin wort van weereltwijzen en den meesten hoop noch aengebeden. *Kantteekening der oude uitgave.*

1393–1418 Slotrede, bevestigende dat Godts voorzienigheit het al regeert, en bestiert, ten beste van den mensche, Gode ter eere. *Kantteekening der oude uitgave.*

1380 *Gansch beroit:* namel. „van hair."

1391 *Staetafgoderij:* hierdoor wordt verstaan „het bejag van hooge staats- en eerambten, van aardschen roem en wereldsch voordeel," waarvan in de beide vorige verzen gesproken is.

1394 *Doorgaends:* bij voortduring.

Zy mickt verkeert, en treft, daer 't niemant zou vermoên.
Godts zorge waeckt alom. Zy zweeft door al de leden
Van hemel, aerde en zee en zijn geschapenheden.
De hooghste liefde neemt op al haer wercken acht,
Maer eerst en allermeest op 't menschelijck geslacht,
Dat zoecktze uit al haer maght te redden, en te winnen.
Geen sterflijck mensch kon oit zich zelven zoo beminnen,
Als Godt den mensch bemint, maer boven al de ziel,
Daer zijn genadigh oogh met zulck een' lust op viel
In 't scheppen, datze deelt in 't ongeschapen leven,
Zoo hoogh als 't geestendom verheerlijckt, en verheven.

1408 *Zy mickt verkeert:* voor: „zij mikt oogenschijnlijk zoo, dat men haar een ander doel zou toeschrijven dan zij inderdaad heeft." Of, met andere woorden: „zij bestiert de zaken op zoodanige wijze, dat de uitkomst geheel anders is, dan men zich zou hebben voorgesteld."

HET VIERDE BOECK.

VAN GODTSDIENST.

BESPIEGELINGEN VAN GODTSDIENST.

HET VIERDE BOECK.

De Godtheit dus ontdeckt door ons bespiegeling,
In haer natuure, en aert, en wercken, waerze ging
En uitscheen buiten zich, in 't scheppen, onderhouwen,
Regeeren van 't heelal, en wat in haer gebouwen
Ons toelicht, daer den mensch het hooftgebiet in past;
Zoo schaemt de twijflaer zich: zoo staet de grontvest vast,
Waerop de reden leert den dienst der Godtheit stichten,
Den dienst, die voor gewelt, noch lasteren zal zwichten,
Maer al de weerelt door, en eeuwigh, zonder endt,
Als een natuurwet, schijnt den mensche in 't hart geprent:
Want schoon de volcken, min of meer, oock gruwzaem, doolen
In Godt, en zijnen dienst, by ongelijcke schoolen
Geleert, en ingevoert; het algemeene slot
Staet vast op dezen gront, zoo wijdt de naem van Godt
Den menschen op de tong en lippen is bestorven;
't En zy by heidenschslagh, verwildert, en bedorven,
Of eigenzinnigen, belust een nieuwe baen,
Die van de heirbaen wijckt, ter zijden in te slaen,
Op onverdaedighbaere en krachtelooze punten,
Om boven het gezagh der wijsten uit te munten.
Lukrees, de schiltknaep en de tolck van Epikuur,

1–20 Voortgang van Godts wezen, eigenschappen, en wercken, tot den Godtsdienst. *Kantteekening der oude uitgave.*

21–60 Lukrees, schiltknaep van Epikuur, lochent de goddelijcke voorzienigheit, en beschimpt den Godtsdienst: oock het scheppen uit niet, d'onsterflijckheit der ziele, en beschimpt alle hoop op loon, en vrees voor straffe. *Kantteekening der oude uitgave.*

1 *De Godtheit dus ontdeckt:* nadat wij, op de wijze als hierboven, het bestaan der Godheid bewezen hebben.

4 *In haer gebouwen:* in hetgeen de Godheid geschapen en verordend heeft.

12, 13 *By ongelijcke schoolen geleerl, en ingevoert:* zooals verschillende, strijdige scholen of sekten dien (den eerdienst) hebben ingevoerd of voorgeschreven.

Een' Godt by hem, doortast den boezem van natuur,
Ontvout, uit 's meesters mont, al haer geheimenissen,
Om in 't godtvruchtigh hart der menschen uit te wissen
Het ingedruckte merck van Godts voorzienigheit,
Den godtsdienst, en 't geloof, in schijn, als of hy pleit
Voor d'eere en majesteit der Goden, welcker grootheit
Niet afstijght uit den troon tot 's weerelts laeghte en snootheit:
Want, zeght hy, het is heel nootwendigh dat der Goôn
Natuur en aert, by zich onsterflijck, eenen toon
Van oude in vrede volge, en, in de hooge daecken,
Heel wijt van onzen staet en menschelijcke zaecken
Gescheiden, zich alleen onthoude, als die altoos
Bevrijt van jammeren en noot, en smerteloos,
Door haere middelen grootmaghtigh heeft gescheenen,
Geensins uit nootdruft iet van ons behoeft te leenen,
Door geen verdiensten tot gena bewogen wort,
Noch door verbolgenheit tot wraecklust aengeport.
De zelve dichter, die het al regeert door d'orden
Der teelende natuure, ontkent dat iet kan worden
Uit niet, en schept en baert een weerelt by geval,
Uit vezelinge, en stof, gegroeit van overal;
Verlichaemt 's menschen ziel, en laet de ziel bederven,
En zonder overschot, gelijck het lichaem, sterven;
Stoffeert dit groot heelal met lichaemen, en laet
Een ledige ydelheit, waer 't lijf geen plaets beslaet.
Hy acht onsterflijckheit, noch heil, maer stil van harte,
Gerust, en zorgeloos, en vry van schrick en smerte,
Te leven, zonder hoop op loon, en vrees voor straf,
Tot dat de zerck de ziel en dootbus decke in 't graf;
Gelijck hy 't heeft geschept uit Epikurus vonden,
Die stout de banden van den godtsdienst heeft ontbonden:
Want schoon zijn pen den dienst der afgoôn wederleght,
Dewijlze oock zelf den dienst des waeren Godts bevecht,

22 *Een' Godt by hem:* die (t. w. Epicuur) bij hem (Lucretius) als een God werd aangemerkt of vereerd.

29 volgg. Vergel. LUCRETIUS, *de Rerum Natura,* Lib. V.

30, 31 *Eenen toon van oude.... volge:* denzelfden (frisschen) leeftijd beware.

40, 41 Volgens den bekenden regel van Lucretius:

Nullam rem e nihilo gigni divinitus unquam.

41 volgg. Vergel. LUCRETIUS, Lib. III.

Zoo geeftze vryen toom aen alle godeloosheit,
Daer dijck noch paelwerck stuit den springvloet van haer [boosheit,
Indien geen Godtheit zich met 's menschen werck bekreunt;
Een droom des ongodists, met schijnreeên ondersteunt,
Gelijck ons grontbewijs ontdeckt heeft, in het stercken
Van Godts voorzienigheit, te kenbaer in haer wercken.
Lukrees, om 's vollecks hals t'ontlasten van het juck
Des Godtsdiensts, zoo hy stoft, ontvout het gruwelstuck,
In Aulis aengerecht, daer zelfs de Griecksche vorsten
Hun wapens met den moort der zuivre maeght bemorsten.
De dochter, met de huif op 't uitgekemde hair,
Dat nedervloeide, wert ter slincke zy gewaer
De vader, die bedruckt by 't outer stont verlegen;
Waerom de dienaers flux den blooten offerdegen
Verborgen, daer al 't volck, in traenen en geklagh
Uitberstende, bedroeft dit bloedigh treurspel zagh.
Zy knielde, stom van schrick en angst, ootmoedigh neder.
Het baet de droeve niet, datze, een vorstin zoo teder,
Den koning met den naem van vader heeft verblijt:
Want straf door priesters hem ontweldight, en gewijt
Ten offer, voert men haer, al sidderende, eilaci,
Geensins om, naer den stijl, een bruilofts offerstaetsi
Te vieren, met de tortse, op een doorluchtigh feest,
Maer kuisch, en huwbaer, om mishandelt, en bevreest,
Gelijck een offerlam, in 's vaders dienst te sneven,
Op dat de vloot voorwint naer Troje toe moght streven.
Dus sluit Lukrees, en roept, op datwe hem verstaen:
De godtsdienst voert den mensch tot zulck een' gruwel aen!
Indienwe geen gebruick en misbruick onderscheiden,
Noch diensten, die naer Godt, of ons van Godt afleiden,
Zoo wint Lukrees het velt, als hy een' gruwel noemt

61–82 Hy belast den godtsdienst t'onrecht met den menschenoffer, in Ifigenie bevestight. *Kantteekening der oude uitgave.*

83–112 Tegenbewijs, dat de wijsheit een onafscheibaere megenoote van godtsdienst is. *Kantteekening der oude uitgave.*

58 *Des ongodists:* liever zou ik hier lezen, om het harde, ja onuitspreekbare *dists: van d'ongodist.*

61 volgg. Vergel. LUCRETIUS, Lib. I, vs. 82 sq.

74 *Straf:* op strenge, ruwe wijze.

Dien gruwelijcken moort van Ifigeen, verbloemt
Met schijn van offerhande en godtsdienst, om de kielen
Te voeren over zee, door 't slaghten en vernielen
Der koningklijcke maeght, voor 't godelooze altaer:
En hoe veel gruwelen [het is al t'openbaer,]
Zijn eertijts op den naem van godtsdienst doorgedreven,
By 't schandelijck ontzagh voor valsche Goôn gesteven,
Met looze orakelen en wichlery vergult:
Maer zeker dit belast den godtsdienst met geen schult,
Naerdien de wijsheit en de godtsdienst, vry van vlecken,
En onderling verknocht, een lijn te zamen trecken,
Oock zulcks dat geen van beide in wezen kan bestaen,
Ten zijze onscheibaer en gehuwt te gader gaen.
Dus keert men ongodtsdienst en bygelooven buiten,
En alle afgodery, en dwaelende besluiten,
By weereltschen gedicht, gelijck een' nutten droom,
Om 't volck, den staet ten dienst, te leiden by dien toom:
Want godtsdienst ziet op Godt, en leert den ongezienen
En eeuwigen, in 't harte en oock uitwendigh, dienen.
Zoo treet Godts kennis voor, en uit dees kennis spruit
De dienst, gelijck de naem in Duitsche spraeck beduit.
Waer deze kennis noch ontschuilt het oogh der blinden,
Wat wonder is 't zoo daer geen' godtsdienst is te vinden,
Of van zijn spoor verdwaelt, ter oirzaeck van 't misbruick,
Dat, als het stomme vee, geen heil acht dan den buick!
En moet men om 't misbruick 't gebruick der dingen laeten,
Zoo vint men geen gebruick van zaecken, noch van staeten.
Noch klampt ons d'ongodist aen boort met onbescheit:
Is tusschen Godt en mensch geen evenredenheit,
Wat is de Godtheit dan aen 't menschdom toch gelegen?
De Godtheit eeuwigh rijck, behoeft noch dienst noch zegen

113—154 D'Ongodist drijft dat Godt met geenen dienst van menschen beholpen is; en wort wederleght. *Kantteekening der oude uitgave.*

106 *Gelijck de naem in Duitsche spraeck beduit:* Vondel doet hier het onderscheid opmerken tusschen het Latijnsche woord *religio,* hetgeen, naar zijn etymologische beteekenis, later in vs. 409 en volgg. opgegeven, eenvoudig eene „verbintenis” met God te kennen geeft, en het Nederduitsche woord *godsdienst,* „dienst van God.” Dit laatste toch onderstelt „voorafgaande kennis van het wezen dat men dient.” Het Latijnsche *religio* brengt het vorderen van die kennis geenszins mede.

Van eenen snooden worm, die hier langs d'aerde kruipt.
Wat baet een druppel nats, die van een zeeklip druipt,
Den grooten Oceaen? wat nut kan Godt ontfangen
Van 't schepsel, dat geheel moet van een ander hangen,
En, ongehanthaeft van een hooger maght, vergaet?
Wat hartstoght van genade of gramschap kan 't gelaet
Der Godtheit, nimmermeer veranderbaer, beweegen?
Of is het met den mensch en Godt gelijck gelegen,
In onderhevigheit aen hartstoght, opgeweckt
Of uit eerbiedigheit, of 't geen ter schennis streckt
Van die noit quetsbaer zit op d'allerhooghste stoelen?
Gewis geen wijze kan zoo laegh van Godt gevoelen.
Hy bezight wat natuur hem uit haer' boezem gaf,
Geensins bekoort door loon, noch afgeschrickt door straf,
Den zwarten molock, daer de kinders voor verschieten.
Of volght iet goets het lijck, hy zal het me genieten.
Zoo lang men op den bode uit d'andre weerelt wacht,
Wort bijster misgetast in dezen blinden nacht.
  Schoon tusschen Godt en mensch geene evenredenheden
Te vinden zijn, noch strijt de godtsdienst met geen reden,
Die toelaet dat de vorst zich van een' minder dien',
Het zy dan mensch of vee, gelijckwe daeghlijx zien.
Al kan oock door den dienst des vorsten eer niet steigeren,
Al geeft hem dees geen nut; hy zal den dienst niet weigeren
Te trecken met verlies uit een' verworpen slaef,
Oock uit misdaedigen, noch hun geringe gaef
Verworpen menighmael hen eeren, en beloonen,
En wat'er is verbeurt verbloemen, en verschoonen
Door zijn gena, zoo lang als d'onderdaenige aert
Des dienaers 's heeren gunst in acht neemt, en bewaert.
Dus groeit des vorsten lof van goetheit, miltheit, grootheit,
Genade, en gunste, uit stof, en ongeachte snootheit,

117 *Eenen snooden worm: snood* staat hier in den zin van: „nietig, verachtelijk."

125—127 Versta: in substantie: „uit godsdienstijver."

131 *Verschieten:* van kleur verschieten, verschrikt worden, bevreesd zijn.

132 Vondel wil zeggen: „ontvangt hij, na zijn dood, het loon voor zijn goede werken, hij zal het genieten, maar dat loon zal niet de drijfveer zijner daden zijn."

133 Met andere woorden: zoo lang men nog leeft.

148 *Ongeachte snootheit:* nietigheid. Zie vs. 117.

En armoede, en gebreck. Schoon Godt geen eer begeert
Om zich, wiens heerlijckheit vermindert, noch vermeert;
Zijn goetheit zoeckt den mensch, door 't eeren van Godts
[wetten,
In zijn onsterflijck licht en vollen glans te zetten;
Zich uit te storten in het schepsel, dat hy schiep
Ter eeuwigheit, die noit haer baen ten einde liep.
Indien de grootste vorst, door iemant van zijn knaepen
Een arrem hondeken, uit slijck van straet liet raepen,
En koesteren in 't hof met wijnen, en bancket,
Alleen uit loutre gunst, vernoeght dat heusch en net
Het opdiende, en hem danckte, op bey zijne achterpooten,
Voor onverdienbre deught, voor 's heeren min genoten,
Zoude iemant roepen dat de weldaet aen den hont
Besteet, den heer onteerde, en reden tegenstont?
De mensch, hoe kleen hy is, wert van den ongezienen
Zoo hoogh in top gevoert, dat zon en maen hem dienen,
En al het hemelsch heir, en wat uit element
Bestaet, het leve of niet, dit reedlijck schepsel kent,
En stillezwijgende eert, als spraeckenze met tongen:
Wy dienen, onder Godt, en door zijn wet gedwongen,
Een' edeler dan wy; zoo d'adel niet bestaet
In een wiskunstigh lijf, en overgroote maet
Des lichaems, maer in geest, vernuft, gebruick van reden,
En deught, en mogentheit, en alle uitmuntentheden:
Want eene mugh, of mier, of wackre honighby,
Die leeft, verdooft de zon, en starren in waerdy.
De zon, en maen, en wolck, en lucht, en regen zweeten
Om 't groeizaem mostertzaet hun krachten toe te meeten.

155—162 Gelijckenis, eenighsins aenwijzende hoe de danckbaerheit van een minder neffens een ongelijck grooter niet onbetaemelijck is. *Kantteekening der oude uitgave.*

163—210 Dat veele dingen, zonder hun eigen voordeel, den mensche dienen, die aen den godtsdienst verbonden zijn. *Kantteekening der oude uitgave.*

159 *Opdiende:* opzat.

162 *En reden tegenstont:* tegen de rede, tegen het gezond verstand indruischte, dwaasheid was.

170 *Een wiskunstigh lijf:* een lichaam, wiskunstig zuiver in zijn evenredigheden; — goed *geproportioneerd.*

Al 's moeders krachten gaen in arbeit om de vrucht.
Hoe menigh koningkrijck en lant en legertucht,
Oock heele weerelden, daer andre starren blincken,
En hof, en helbardiers gehoorzaemen op 't wincken
Van een' gekroonden dwergh, een kint, met wacht gestut!
Of dient natuur geen' mensch? wat voordeel ofte nut
Geniet de zon, terwijl zy met haer heldre glanssen
Den hemel rijck stoffeert, en alle starretranssen;
Het aertrijck met haer hitte en straelen leven schenckt,
Met groente en lover kleet, met bloem en aeren sprengkt?
Wat voordeel treckt de maen uit ebben, en uit vloeien
Der vloeden van de zee, en elcks vergaen, en groeien;
Dewijl de starren niets begrijpen van om hoogh,
En andren staen ten dienst, gelijck een licht het oogh?
Of dienen deze alleen de tamme en wilde dieren?
Die weeten noch verstaen, noch laeten zich bestieren
Door eenen vryen wil, geen' stommen ingeprent.
Zoo is de mensch alleen der dingen wit en endt.
Zoo dienenze al den mensch, en onder hem 't vermogen,
Dat tot dees heerschappy den mensch heeft opgetogen.
Nu blijckt het helder hoe dees reden boven drijft,
Dat al het menschdom aen Godts dienst verbonden blijft;
Dewijl dien aert alleen, door zoo veel goets verheven,
De hantvest van zijn' Godt te kennen in dit leven,
En 't redelijck gebruick van reden is gegunt.
Hier draeit de godtsdienst op, als op zijn as en punt.

Zoo stijght het minste in top, ten dienste van het meerder,
Tot dat het Godt genaeckt, dan kan de dienst niet veerder.
De hemel dient het vier, het vier de dunne lucht,
En 't water. 't Water en de lucht met eene zucht
Het aerdtrijck staet ten dienst. Het water dient de planten.
De planten dienen vee, en dier aen alle kanten;
De dieren wederom den mensch, de menschen Godt,

177 *'s Moeders krachten:* en niet *der moeder krachten*, zooals sommigen thans zouden schrijven.

179 *Heele weerelden, daer andre starren blincken:* uitgebreide rijken, onder een anderen sterrenhemel.

199 *Dien aert* voor „aan dat ras, aan die soort van wezens."

206 *Met eene zucht:* zal hier moeten beteekenen: „met gelijken ijver"; doch, hoe men 't uitlegge, 't is niet meer dan een rijmlap.

Uitdeeler van elcks dienst, en toegeworpen lot.
Maer, zegtge, 's menschen dienst geen godsdienst zal [verstrecken
Zoo d'opperste geen nut uit 's menschen dienst kan trecken,
Gelijck het schepsel hier het schepsel dient tot nut,
Daer 't leven van den mensch bestaet by zulck een stut.
Een veltheer wort gedient, gehanthaeft van soldaeten:
Een konings aenzien drijft op maght van onderzaeten:
Maer Godt bestaet by zich, almagtigh, rijck, en wijs.
Hy leent van buiten niets, noch groeit niet aen in prijs.
Wat klanck luidt valscher dan dees valsche snaer te roeren,
Dat Godt zich van den mensch, als van een' muil, laet voeren,
En tot zijn' dienst den mensch als voor zijn' wagen spant,
Gelijck de mensch het vee hier breidelt met zijn hant!
De mensch behoeft dien dienst, het vee zijn voêr, en weide.
Dus blijft de nootdruft dan de bant van deze beide.
Het vee belieft den heer. De heer beloont het vee.
Neem wech het nut: wat snoer, wat bant verbint dees twee?
Zoo staen de maghtigen op hunnen troon, in 't midden
Des aenhangs, die in schijn hen dienen, en aenbidden,
In 't harte hun fortuin, het tijdelijck genot.
De weereltwijzen gaen ten outer om dien Godt,
En schoeien op de leest van eere en staet en voordeel
Den godtsdienst, daer het volck in yvert, zonder oordeel,
Gedreven onder 't juck in diensten, daer men meer
De Godtheit me misdient, dan haer de wettige eer
En glori geeft, gelijck zy zelfs te klaer belijden,
Dewijlze in 't harrenas elckandre alom bestrijden,
Verzoenbaer evenwel in weereltlijck gezagh,
In godtsdienst nimmermeer; zoo 't godtsdienst heeten magh
Al wat op dezen naem en titel wort gedreven,
By dienaers van 't geluck, die dit een verwe geven,
En venten hun vergif met brieven, en vergult,
Daer 't volck al gaepende naer luistert met gedult.

211—242 Tegenworpinge dat Godt 's menschen dienst kan ontbeeren. *Kantteekening der oude uitgave.*

241, 242 Versta: en die, als kwakzalvers op de markt, aan de hen aangapende, goed geloovige menigte, hun logenachtige waar door middel van aanprijzende briefjes en fraai verguldsel weten te slijten.

De liefde, eene eigenschap, in Godt voorheen beschreven,
Waerdoor het hem behaeghde uit niet den mensch te geven
Het wezen van de ziele, en 't lichaem, zoeckt al stil
Den mensch, doch niet om zich, maer om des menschen wil,
Wiens wederliefde naer den zeilsteen en 't vermogen
Der Godtheit, die hem baerde en voortbroght, wort getogen;
Dies keert des menschen dienst ten dienst van zijnen Godt,
De hooghste eerwaerdigheit, om voordeel noch genot
Zoo stip niet, als om dat de reden, en de waerheit
Hem voeren, buiten zich, naer dees verscheene klaerheit,
En 't goet, waer mede hy zich zelf vereenight vint,
Het allerwaertste goet, noch noit genoegh bemint,
Geprezen, en geviert: en kan een overschoone
Volschape, en heusche maeght, een bloem, die met de
[kroone
Der schoonheit, naer de ziel en 't lichaem, zit ge-eert,
En boven al 't geslacht der maeghden triomfeert,
Het edelmoedigh hart des jongelings verrucken,
Vervoeren buiten 't spoor, om haer in 't hart te drucken
De zuivre liefde, die hy tot heur waerde draeght;
Wat kan de Godtheit zelf, indienze ons oogh behaeght?
Wat kan de bron van al de schoonheit? Wat, de luister
Der ongeschape zonne, indien haer glans ons duister
En doncker hart verlicht, niet wercken in 't gemoedt?
De Godtheit, uit haer' aert, volkomen schoon en goet,
En die zich zelf uitstorte in 't scheppen, om te vinden
Te zegenen den mensch, dien lieven godtbeminden
En eerst gezochten zoon, begeert en eischt alleen
Den mensch in haeren dienst, om, met hem eens en een
Geworden, langer niet by druppels, maer by vlieten
Of teffens al de zee der Godtheit uit te gieten
In 't schepsel, met de reên en vryen wil begaeft,
En een onsterflijckheit, die naer de starren draeft.
Zoo rust Godts liefde dan, wanneerze magh bereicken

243—286 Verdadiginge dat Godt den dienst des menschen niet om zich zelven, maer om 's menschen nut begeert. *Kantteekening der oude uitgave.*

243 *Voorheen beschreven:* t. w. in het Tweede Boeck, vs. 59 volgg.
261 *Heur:* ter wille der welluidendheid, dewijl *haer waerde* min aangenaam klinken zou, schrijft Vondel hier *heur.*

Den mensch, van haer bemint, gelijck het jongste teiken.
Zoo wort Gods gloet van liefde in 's menschen dienst vernoegt,
De mensch door dezen dienst den hemel toegevoeght.
Het misbruick van Godts dienst, by kleenen of by grooten,
Kan geensins 't recht gebruick van godtsdienst ommestooten,
Gelijck het misbruick van Godts naem by 't woest geslacht
De Godtheit niet ontbloot van wezen, en van maght.
Laet ongodisten vry den dienst om staet verbasteren,
Of lochenen in 't hart, beschimpen, en verlasteren,
Als 't glas verloopen is, en 's weerelts glori smelt,
Getuight de tong van 't hart wat munt het meeste gelt.

Geen lijbre hartstoght wort de Godtheit toegeschreven,
Die menschelijcker wijs gepraemt wort noch gedreven
Uit steurnisse, en gebreck, en zwackheit: want de staet
Van Godts volkomenheit in aert en wezen laet
Geen kranckheit toe. De mensch gevoelt hier strijt in 't harte,
Begeerte, wellust, vrees, en ongelijck met smerte:
Maer op haer wijze vint genade en gramschap stof
In Godt, die haer gebruickt alleen tot zijnen lof,
En 's menschen eeuwigh heil, 't welck nedervloeit uit d'ader,
Van dien rechtvaerdigen en goedertieren vader.

Wanneer de mensch in strijt en tegenspoet geraeckt,
En worstelt met den noot en jammeren, genaeckt
Hy biddende den troon der opperste genade,
Te goet dat zy de klaght des schreienden versmaede.
Het mededoogen vint hier stof, waerop het werckt,
En dien elendigen de hant reickt, en versterckt.

Men ziet de vroomen zich doorgaends rechtvaerdig draegen,
Dewijl rechtvaerdigheit en deughden Godt behaegen,
Den vader en den heer van zijn geschapenheên.

287—296 Genade en gramschap worden Gode toege-eigent, doch niet menschelijcker wijze. *Kantteekening der oude uitgave.*

297—302 Godt is de toevlught der elendigen. *Kantteekening der oude uitgave.*

303—344 Rechtvaerdigh in 't beloonen, en weldaedigh: en straffer der boozen. *Kantteekening der oude uitgave.*

276 *Het jongste teiken:* dit zal willen zeggen: „het jongste blijk zijner almacht, het laatst geschapene."

279, 281 In deze beide regels wordt *misbruik* met den nadruk op de eerste, vs. 109 en 111 van ditzelfde Boek, was het met den nadruk op de tweede lettergreep gebezigd.

Zy offren hem hun hart, met offren en gebeên,
Verheffen zijnen naem, met gaven, en gezangen;
Eene oirzaeck datze milt uit 's hemels schoot ontfangen
De weldaet en den schat, waer van hy overvloeit:
Want past het Godts natuur, in weldoen noit vermoeit,
Godtvruchtigheit en deught te kroonen; is 't een teken
Van onherkentenis, dat zy naer 's vroomen smeecken
Niet luistren wil, zoo moetze om deze smet t'ontgaen
Het vroome en oprecht harte in noot ten dienste staen,
De deught herkennen, van vergelden niet verbasteren,
Een schantvleck, in den mensch met reden te verlasteren.
  Nu vint men schendigen, die Godt noch mensch ontzien,
De wetten het gezagh en 't recht den rugge biên,
En staet en lant door roof en moort en brant verdelgen.
De Godtheit heeft met recht zich billijck dat te belgen.
Het waer een smet in haer, indienze stil bleef staen,
En zagh, als stom en doof, met goeden oogen aen
De schellemstucken, daer onnozelen om treuren,
Terwijl hun geenen troost noch noothulp magh gebeuren.
De gramschap past dan Godt zoo eerlijck als gena,
Op dat zijn heerschappy in haere kracht besta,
Door begenadigen van 't goet, en 't quaet te wreecken.
De droefheit, vrees, en nijt, en vreckheit zijn gebreecken,
Die dwaelen buiten Godt: maer liefde, en billijckheit,
En gramschap, en gena de kroon der majesteit
Des hemels, als robijn, en diamant vercieren;
Terwijl de weerelt zich van boven laet bestieren,
En, onder 't hoogh gezagh van 't hemelsche palais,
Gewenschte rust geniet, en ongesteurden pais;
Ten zy de Godtheit haer den toom viere, als door 't wrocken
Der koningen alom de koningkrijcken schocken,
Of spatten uit hun loot, tot een byzonder endt,
Den oppersten alleen en zijnen raet bekent,
Die deughden op den troon verheft door 't onderdrucken,

312 *Onherkentenis:* versmading, verwaarloozing. Zoo spreekt Vondel vs. 315 van *de deught herkennen,* voor „haar op prijs stellen."

324 *Geenen troost:* wij zouden hier *geen troost* schrijven. Ik durf niet beslissen of Vondel, om met de maat van 't vers uit te komen, opzettelijk den nomin. emphat. gebezigd heeft, of dat hij aan *gebeuren,* als aan *ontbreken,* een dubbelen dativus regeeren laat, wat mede verdedigbaar is.

De boosheit kroont, om haer met kracht ten val te rucken,
Na datze op 't aertsch tooneel de rol heeft uitgespeelt,
En aflegt deze grijns, die wijs van 't aenzicht scheelt.
Dan melt ons d'uitgang welck van bey men schat voor 't beste,
Het tijdelijck geluck, of 't eeuwigh op het leste.
   Of valt'er straf noch loon, als ziel en lichaem scheit?
Het strijt te regelrecht met Godts rechtvaerdigheit,
Dat ongelijcken, hier in weelden, of verdrieten,
Gelijck staen na hun doot, een' zelven staet genieten.
Wat baet het dat de deught naer heuren vader zweemt,
En heensterft onderdruckt, en troost noch heil verneemt?
Wat schaet het d'ontucht hier onschuldigen te plaegen,
Indien ze geene straf noch geessels vrees', noch slagen?
Nu lijdt de vroome op hoop, geduldigh in den rou,
Gelijck een ackerman, na zweet en ackerbou,
De vruchten van den oogst verwacht met ope schuuren.
De hoop op heilgenot kan ramp op ramp verduuren,
   Dat Godt genade en liefde aen zijne schepsels toont,
Wort by de billijcksten van deze rot verschoont;
Maer geene oploopentheit, van razernye ontsteecken,
In eenen oogenblick, geneight haer leet te wreecken.
Dit, roepenze, betaemt de hooghste goetheit niet,
Wiens gal niet overloopt, noch opwalt, schuimt en ziedt.
   Om dan met onderscheit dees hartstoght t'overweegen:
In 't misbruick en gebruick is 't quaet en goet gelegen:

345—356 Dat Godts rechtvaerdigheit hier of namaels het goet beloont, en quaet straft. *Kantteekening der oude uitgave.*

357—382 Tegenworpinge dat Gode geen gramschap past: het welck beantwoort wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

349 *Naer heuren:* vergel. de aant. op vs. 261.

351 *d'Ontucht:* dit woord beteekent hier: het tegenovergestelde van *tucht,* alzoo: „een ongeordenden staat."

352 *Vrees':* voor „te vreezen hebben." Intusschen schijnt Vondel in deze regels eenigszins in tegenspraak met hetgeen hij vs. 130 schreef. Men onderscheide echter wel, dat te dier plaatse Vondel betoogen wil, dat men de deugd om haarzelve beminnen en betrachten moet, en niet uit hoop op belooning of, als stoute kinderen, uit vrees voor straf; terwijl hij hier zekerheid van loon of straf na dit leven voorstelt als, voor de goeden een aansporing tot lijdzaamheid, voor de boozen een teugel bij hun wanbedrijven.

358 *Deze rot:* de ongodisten.

De toorne is middelbaer, bestrafbaer is de man,
Die zich met onrecht wreeckt, en niet betoomen kan:
De Godtheit, noit verruckt, vertorent zich met reden.
Zoo wort de gramschap oock in wijzen zelfs geleden,
Doch in haer tijt bepaelt: dies schept ons misdaet hoop
Dat Godt genadigh zich laet zoenen na'et verloop.
Wie hem geheel van toorne en belghzucht zocht t'ontkleeden,
Heeft d'eene zenu van den godtsdienst afgesneden,
Den mensch in dier veraert, de boosheit ingeplant,
Verwildert van vernuft, verbijstert van verstant.
Sibillen melden ons uit grijze en wijze bladen
Godts gramschap, om vergrijp en lasterlijcke daeden,
Verzoenen 's hemels troon, door afstant van het quaet.
De vrees voor straf bewaert en hanthaeft stadt, en staet.
Waer tucht en gramschap rust, is rust noch stijl van leven,
En wie de wetten eert 't gewelt ten roof gegeven.
Wie dus van Godt gevoelt, die elck bestelt zijn lot,
Gevoelt gewis niet laegh, maer allerhooghst van Godt.

Doch lust het Epikuur noch echter zijne dieren
En kudden, zonder vrees, in 't wilt den toom te vieren;
Hoe kunnenze gerust en stil te weide gaen,
Zich mesten, als het zwijn, met eeckelen en blaên,
Zoo Godt geen' moetwil toomt? hoe kan hy, stil van harte,
Gerust, en zorgeloos, en vry van schrick, en smerte,
Gebruicken wat natuur hem uit haer' boezem gaf,
Geensins bekoort door loon, noch afgeschrickt door straf;
Indien het onkruit groeie, en ongetemde boosheit
Haer wortel schiet' door 't zaet van zijne godeloosheit,
Die geene kranssen zoeckt by d'opperste gena,
Behoudens datze slechts de smert der straffe ontga?

383—408 Godtvruchtigheit houdt de boosheit in toom, en beletze uit te spatten. *Kantteekening der oude uitgave.*

365 *De toorne is middelbaer:* vatbaar door bemiddeling te worden nedergezet.
367 *Verruckt:* van 't spoor gedreven.
377 *Verzoenen 's hemels troon:* een beeldspraak, hoedanig een wij nog heden ten dage bezigen, als wij b. v. van „een misdaad van gekwetste *majesteit*" spreken. Als *majesteit* voor „koning," zoo staat hier *'s hemels troon* voor „God," wien de Sybillen verzoenen, d. i.: „zeggen dat verzoend wordt," door enz.
383, 384 *Zijne dieren en kudden:* zijnen volgelingen, hun die naar zijn voorschriften leven.

Wat nu zijn spreeuwen dit voor eenen molock achten,
Wat aerdtsche rust is hier ter weerelt te verwachten?
Al bloeit de boomgaert schoon, wat baet de krieckeboom,
Geen ydel dreigen houdt de snoepery in toom.
Zoo leert men achteruit, in Epikurus schoolen.
De groote meester doolt, hoe zou de school niet doolen!
Hy wacht noch op den post uit Godts onsterflijckheit:
En wie verzekert hem, wanneer het leven scheit,
Dat alle boosheit blijft begraven, en vergeeten,
Zoo d'allerbooste dit ontkent in zijn geweten,
Daer Godt de vierschaer spant, en pijnight den tiran,
Die op dit zachte bed geene oogen luicken kan,
Terwijl hy 's nachts, van schrick gedootverft, bleecke [schimmen
Van d'omgebroghte schaer hem gruwzaem aen ziet grimmen.
  Hoewel de godtsdienst wort gesterckt door kroon en roe,
Noch staet de reden niet alleen den godtsdienst toe,
Maer houdt den mensch hieraen, naer lijf en ziel, verbonden;
Gelijck de Roomsche tong den godtsplicht heeft gevonden,
Uit kracht van 's menschen bant, en een verbintenis,
Die by 't opmerckend hart niet wijdt te zoecken is:
Want Godt in kracht gestelt, met al zijne eigenschappen,
En, onder hem, den mensch, op zoo veel hooger trappen,
Als steen, en plant, en dier; dewijl, met reên begaeft,

409–422 De Godtsdienst is een verbintenis met Godt, uit kracht van het Latijnsche woort. *Kantteekening der oude uitgave.*

397 *Wat baet de krieckeboom:* voor „wat zal de krieke- of kerseboom opleveren?" Epicurus hield zijn school in een tuin, en vandaar wellicht het beeld, hier door Vondel gekozen. De wijsgeer en zijn vrienden waren echter lang zulke wilde en ongebonden dieren niet als zij door onzen dichter worden voorgesteld, en in elk geval is Vondel niet vrij te pleiten van eenige onbillijkheid in zijn ijver tegen een Griekschen wijsgeer, die 2000 jaren vóór hem leefde en oordeelde naar 't licht van zijn tijd. Wel oefende zijn leer later een grooten invloed uit; doch zelfs de wijsgeeren, die hem in Vondels dagen eenigen lof gaven, leeraarden toch geheel andere dingen als hij.

409 *Door kroon en roe:* door belooning en straf.

412 *Den godtsplicht:* de uitwendige dienst, dien de mensch gebonden is te volbrengen.

412, 413 Met andere woorden: gelijk in de Latijnsche taal het woord *religio* gevormd is van *ligare*, binden.

Hy, met zijn hooft om hoogh, naer 's levens oirsprong draeft,
Zoo vloeit d'eerbiedigheit des kints tot Godt den vader
Nootwendigh, als een beeck uit heure bron en ader:
En deze eerbiedigheit vereischt godtsdienstigheit
Aen Godts eerwaerdigheit, en oppermajesteit.
Het recht des godtsdiensts blijckt: want Gods volkomen-
Oneindigh uitgespreit, verschijnen in de leden [heden,
Der weerelt overal, als straelen uit haer zon.
Het reedlijck schepsel kent de Godtheit voor de bron,
Waeruit zijn wezen spruit. Het hangt met hart en zinnen
Geheel en al aen Godt, en schat hem waert te minnen,
Te dienen, die den mensch uit niet zoo hoogh verheft.
Wie Godt en mensch aldus van wederzy beseft,
En gaslaet, vint den gront des godtsdiensts om te bouwen,
Als 't zekerste, waerop het schepsel kan betrouwen:
Want d'edelste natuure, om haer uitsteeckenheit,
Wort billijck niet alleen de dienst van eer bereit,
Maer heeft de maght en 't recht van alle redelijcken
Te vorderen den plicht van godtsdienst, en zijn blijcken:
De menscheit wederom, dewijl zy 't al ontfangt
Van d'opperste natuure, en aen haer wezen hangt,
Met reden blijft verknocht, verplicht den ongezienen,
Met al wat zy bezit, te vieren, en te dienen,
Naer d'ongeschreve wet, oock, zonder het gebodt,
Vrywilligh en van zelf te dienen haeren Godt.
Om naeckt den godtsdienst van 't natuurboeck dan t'ont-
[kleeden:
De godtsdienst is een deught, waer door de mensch met reden
Den schepper eigenaer en allerhooghsten heer
Der dingen, naer zijn maght, den dienst en schuldige eer

423—442 Godts volkomenheit en uitnementheit zijn alle eere waerdigh. *Kantteekening der oude uitgave.*

443—448 Bepaelinge van den godtsdienst. *Kantteekening der oude uitgave.*

421—423 *Eerbiedigheit, godtsdienstigheit, eerwaerdigheit:* drie woorden op *heit* in twee regels, dat is twee te veel.

436 *Den plicht van godtsdienst, en zijn blijcken:* de godsdienstoefening, waarvan vs. 412 gesproken is, en het daaraan verbonden eerbetoon, de ceremoniën.

443 Versta: om zonder verbloeming of woordenpraal te zeggen, waar de natuurlijke Godsdienst in bestaat.

Geheelijck opdraeght, beide inwendigh, en uitwendigh.
Wat wanckelt ofte niet, dees waerheit blijft bestendigh.
Indien rechtvaerdigheit alle ongelijckheit slecht,
Den schultheer niets onthoudt van zijn rechtmaetigh recht,
Zoo magh de godtsdienst wel den naem van hooftdeught
[draegen,
Die Godt door diensten eert, en, ziende op 't hoogh behaegen,
Ontziet t'onthouden 't geen hem eigen toebehoort;
Ontziet, door ongelijck en wat de Godtheit stoort,
Te quetsen: want dit heet met reden, Godt te vreezen,
Waeruit de Godenvrees by misbruick is gerezen
In 't Heidendom, het welck Godts enckelheit ontkent,
Verbystert in 't getal van Godtheên, zonder endt.
Uit zulck een ydle vrees voor krachtelooze Goden,
Door Cekrops ingevoert, by Numaes wet geboden,
Heeft Epikuurs schoolier, Lukrees, den schimp gevoedt,
Die teffens alle vrees het menschelijck gemoedt
Beneemen wil, en van godtvruchtigheit ontkleeden,
In schijn van elck natuur te toonen, en t'ontleden;
Hoewel hy buiten 't wit der waerheit mickt, en schiet,
Die Godts voorzienigheit verstoot uit haer gebiet.
De zinnen leeren ons d'uitwendige eer berekenen,
Uit woorden, en gebaer, en onderscheide tekenen,
Getuigen van het hart, dat zich de majesteit
Der Godtheit onderworpt met alle eerbiedigheit.
Het hart inwendigh stemt met uiterlijcke daeden,
Bekent en looft de bron en springaêr der genaden,
Die al wat reên gebruickt tot danckbaerheit verbint.
Het wenscht, gelijck van aert, en eens met Godt gezint,
Uit al zijn maght en kracht, door redelijcke blijcken,
Deze edelste natuur des scheppers te gelijcken.
Dus eert het menschdom Godt, gelijck 't gehoorzaem kint
Den goeden vader, niet alleen in schijn, bemint,
En eert, en volght, maer oock in voeghelijcke zeden,
Gepast naer 's vaders aert, en billijckheit, en reden.

449—466 De godtsdienst is by het Heidendom vervalst, en de godtvruchtigheit wort by Epikuur beschimpt. *Kantteekening der oude uitgave.*
467—494 De volkomen godtsdienst bestaet inwendigh, en uitwendigh. *Kantteekening der oude uitgave.*

462 Zie *De Rerum Natura*, Lib. V.

Rechtschapen godtsdienst ziet geheel op 's hooghsten prijs,
Bestaet, gelijck de mensch, op tweederhande wijs:
Het uiterlijcke merck is 't lichaem met zijn leden;
d'Inwendige opdraght, Godt van binnen aengebeden,
En boven al bemint, godtvruchtighlijck gevreest,
Aendachtighlijck gelooft, is 't leven, en de geest,
En ziel van dezen dienst. Zy gaen dan beide t'zamen,
Gelijck godtsdienstigen, aen een gehuwt, betaemen:
En zonder dit verbant van 't hart en 't uiterlijck,
Daer maght is, datze in 't een noch 't ander niet bezwijck',
Schijnt godtsdienst zijnen eisch en ommetreck t'ontbeeren:
Want Godt begeert de daet, en 't innerlijck begeeren,
Het hart, en oock de hant. Zoo staet het godtsrecht spits.
Zoo staet de godtsdienst vol, in zijnen vollen krits.
  De reden schijnt dit zelf te leeren, te beveelen:
Want nu de mensch bestaet uit ongelijcke deelen
Van lichaem, en van ziel, en 's allerhooghsten wensch
Den halven niet begeert, maer den geheelen mensch;
Hoe zou de godtsdienst dan volstaen met een van beide,
Of lijden dat men ziel en lichaem deelde, en scheidde?
De godtsdienst eischt dees twee ge-eigent aen den heer,
Noit hoogh genoegh gezet in top van prijs en eer.
  Gelijck de roeringen van lijf en leden spruiten
En vloeien uit de ziel, gekent in 't werck van buiten;
Zoo stuurt d'opspanning van 't aendachtige gemoedt
Den uiterlijcken dienst, ontvonckt door haeren gloet.
Gelijck de leli, van den zeilsteen overstreecken,
Den aert des zeilsteens volght, en uitdruckt door haer teken;
Zoo volght de hant het hart, en wat het hart beveelt.
Inwendige aendacht wort ontvonckt door 't ingebeelt
Bespiegelingen van Godts natuur, en eigenschappen:
En schoon men in een wolck en nevel, als by trappen,
Hem in zijn schepselen bejegent van beneên;
De Godtheit overtuight het menschdom in 't gemeen
Dat al wat reedlijck is zich onder haer moet buigen,
Gelijck d'eenstemmigheên der volcken dit getuigen,

495–518 Gelijck de mensch uit ziele, en lichaem, en haere uitwerckingen *Kantteekening der oude uitgave.*

503 *De roeringen:* de bewegingen.
507 *De leli:* die van 't kompas.

In ongelijcken klanck van tongen, wijder dan
Men over zee en zant de starren schieten kan.
Bestaet Godt eeuwigh en by zich, gelijck wy slooten,
En kan hy niet dan zijn: wie durf hem dan verstooten
Uit zijn gedachtenisse, als of het mooghlijck zy
Dat Godt kan zijn of niet, daer d'ongodistery
Haer zenuw uit ontleent, en wanckelt in 't betrouwen
Der Godtheit, op wiens zijn in kracht het al moet bouwen?
In d'onverknochtheit van Godts wezen, zonder bant,
Wort zijn geduurzaemheit den zinnen ingeplant;
Terwijl het al bezwijckt, wat buiten hem gevonden
Van Godt zijn wezen leent, dat alles houdt verbonden
Aen dees belijdenis van d'oppermajesteit,
Die zijne aenbidders sterckt met zijn bestandigheit.
Wort geen gewelt noch strijt van onnatuurlijckheden
In Godts eenaerdigheit verdraegen noch geleden;
Wat eigent men hem dan het geen zijn' aert vervremt,
En in gelijckheit niet met Godts natuure stemt?
Zoo Godt geen lichaem is; wat wil men hem dan grijpen
En tasten met der hant, of kerckren en benijpen,
Bepaelen in het aerdtsch? wat zoeckt men heil en rust
In iet lichaemelijcks, en zinnelijcke lust,
Die, als het lichaem, smilt? de wijzen zien dit over,
En laeten dees gedachte een' aerdtschgezinde, en grover.
Is Godt geen toeval, die een stut en steun behoeft;

519—524 Dewijl Godt niet kan laeten te zijn, heeft niemant reden aen de godtheit te twijfelen. *Kantteekening der oude uitgave.*

525—530 Godts onverknochtheit melt zijne geduurzaemheit, en vertroost ons met zijne bestandigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

531—534 Godts evenaerdigheit leert ons uitsluiten al wat Godts aert bestrijt. *Kantteekening der oude uitgave.*

535—540 Godts lichaemeloosheit leert ons alle aerdtsche lusten versmaden. *Kantteekening der oude uitgave.*

541—546 Is Godt geen toeval, zoo behooren wy geene toevallen van rampen te vreezen. *Kantteekening der oude uitgave.*

518 *De starren schieten:* wil eigenlijk zeggen „de starren meten," doch staat hier eenvoudig voor „de starren zien."

532 *Eenaerdigheit:* (of *evenaerdigheit*), duidt die eigenschap der Godheid aan, waardoor haar wezen één is, en geen vermenging lijdt met eenige andere naturen.

540 *En grover:* aan hen, die grover zijn van aard, zinnen of verstand.

Bestaet hy by zich zelf; wie wort met recht bedroeft
Door toegeval van ramp, en ommeslaen van staeten,
Naerdien men zich op Godt, die vast staet, magh verlaeten,
En spreecken, als het al in noot is, en in last:
Laet wanckelen wat wil: wat wanckelt, Godt staet vast.
  Is Godt een louterheit, een enckel eenigh wezen,
En anders niet dan dit; wat kan men t'zaemenlezen
Uit een ontelbaerheit van wezens, dan een Ick,
Een Godtheit, die zich toont te zien in eenen blick,
Gesmaeckt in elcken beet, en druppel, en te hooren
In allerhanden klanck en stemmen, niet te smooren,
Te riecken overal in endeloozen geur,
Te tasten allesins, al 's weerelts leden deur,
En van vijf zinnen milt aen ons verstant geschoncken,
Dat, vol van Godt, vernoeght, verzaet, en overdroncken,
Godts zuivre eenwezenheit in eigenschappen smelt,
Als letters, daer men Godt in eenen naem uit spelt?
  Dat Godt eenvouwigh is, onmengbaer, zonder rimpel,
Vermaent ons zijnen troon eenvoudigh, vroom, en simpel,
En louter, zonder goet en quaet in een gemengt,
Te naderen, naerdien zijn lucht geen kreuck gehengt.
Geen bant kan aerdtsche stof en 't hemelsch t'zamenhechten,
En duuren in Godts gloet, die lijdt alleen d'oprechten,
Daer dubbelzinnigheit noch schalckheit innesteeckt,
Maer een gemoedt, dat klaer de schijndeught wederspreeckt.
  Zoo Godt volkomen is, wie moet met recht niet schroomen
Te dwaelen in den dienst, die manck en onvolkomen
Hem opgedraegen wort? wie schuwt de dwaeling niet
Met reden, als hy 't licht van klaerder waerheit ziet?
Wie pooght in deughden niet godtvruchtigh toe te neemen,
Die naer het voorbeelt van 't volkomen wezen zweemen?

547—558 Is Godt een louter en eenigh wezen, zoo wijzen ons ontelbaere dingen op den eenigen Godt. *Kantteekening der oude uitgave.*

559—566 Godts eenvouwigheit vermaent ons alle dubbelheit te schuwen. *Kantteekening der oude uitgave.*

567—572 Godts volkomenheit sluit den onvolkomen godtsdienst uit. *Kantteekening der oude uitgave.*

543 *Toegeval van ramp:* ramp, die iemand te beurt valt, overkomt.

562 *Zijn lucht:* zijn nabijheid, zijn sfeer. 't Woord *kreuck* is hier echter min gepast bijgevoegd.

Godt is het eenigh een, naer aller wijzen stem.
Men zette dan verwaent geen' afgodt neffens hem,
Van buiten, of in 't hart, noch of lochene in dien eenen
Een eenige enckelheit, een wezen, elck verscheenen?
Is Godts onendigheit, van plaets noch tijt bepaelt,
Van geen begrijp noch brein omvat, en achterhaelt,
Van geene liefde omhelst, naer zijne eisch en waerde;
En is dit groot heelal van hemel, zee, en aerde
Geen punt te rekenen by dit oneindigh groot,
Dat zich alleen bevatte, en in zijn wezen sloot
Wat schoon, wat heerlijck staet te wenschen, te begeeren;
Wie kan zich dan te laegh voor zijnen stoel verneêren,
En, kruipende in het stof, dees hooghste majesteit
Opdraegen het volop van prijs, en danckbaerheit?
Zoo Godt onmeetbaer is, en zweeft in alle dingen,
Het groot heelal vervult, en zielt, en kan doordringen,
Geen duister hem ontschuilt, geen slot hem buiten sluit:
Wie leght de grijns niet af? wie treckt den schijn niet uit,
Waer me de huichelaer zijn rol speelt, en loopt mommen?
Het hart verraet den schelm, in 't midden van de stommen:
Want schoon geen pijnbanck hem kan melden, en verraên,
Men kan zich zelven niet, de Godtheit minst ontgaen.
Laet weereltwijzen vry, op weereltsche tooneelen,
Uit zucht tot baet en staet, hun rol ter kercke speelen,
Bedriegen 't oogh des volcks, dat weifelt, ofte lieght;
Wie Godt bedriegen wil, zich zelven eerst bedrieght.
Godts tegenwoordigheit houdt al zijn hovelingen
In tucht, en stilte, en toomt wat uit den bant wil springen.
Is Godt doorgaens de zelve, en onveranderbaer
In wezen, en gelaet, en raetslot: wat gevaer
Ontziet hy, die zich houdt aen dezen onbezweecken,

573—576 Godts enckele eenigheit lijdt geene bygoden. *Kantteekening der oude uitgave.*

577—586 Godts oneindigheit vermaent ons tot ootmoedt en eerbiedigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

587—600 Godts onmeetbaerheit en overalheit beschaemt overal den schijnheiligh. *Kantteekening der oude uitgave.*

601—608 Godts onveranderbaerheit eischt stantvastigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

582 *Bevatte.... sloot:* het imperf. is hier vermoedelijk om 't rijm gebezigd.

En, door 't veranderen der tijden en gebreecken,
In weldoen nimmermeer verandert, noch verkeert,
Maer onverandert Godt bestendigh dient, en eert?
Zoo zweemt de ziel naer hem, die niemant zal bezwijcken,
En staen, gelijck een rots, als alle dingen wijcken.
Is Godt onsterfelijck, en leeft hy niet alleen,
Maer zielt oock al wat leeft, door zoo veele eeuwen heen;
Wie schrickt voor koud gebeente, en 't geen zich niet
[kan reppen,
Voor dootshooft, en de doot? hy kan het leven scheppen,
Als 't leven is gebluscht. Uit Godts onsterflijckheit
Is 's menschen eedle ziel de hantvest toegeleit
Van uit des lichaems schors geborsten noit te sterven.
De balssem hoedt geen lijck voor rotten, en bederven,
Maer Godts onsterflijckheit den sterfelijcken mensch,
Die 's weerelts kerckhof vlught, om eenen hooger wensch.
Zit Godt in d'eeuwigheit gerust, terwijl de tijden
De tegenwoordigheit der weerelt ons benijden,
En vliegen, als een pijl en oogenblick, voorby;
Wat ydel oogh verhangt zich noch aen schildery
Der weerelt, die haer verf verschiet in zon, en smoocken?
Wie bout een' troon in 't rijck der weerelt, dat op roocken,
En damp, en nevels drijft, en klancken, en gerucht?
Wie nestelt hier? wie bouwt kasteelen in de lucht,
Die als een damp vergaen, verstuiven, en verdwijnen?
De Godtheit kan 't vernis der weerelt gansch verschijnen,
Door kracht van haeren glans, en eere, en majesteit.
Men zoecktze in dezen tijt, en vintze in d'eeuwigheit.
Godts almagt, in zijn werck, uit niet volwrocht t'aen-
[schouwen,
Der vroomen vryburgh is, en toevlught, en betrouwen,
Terwijl ze hen beschut in 't uiterste verdriet.
Zy weckt eerbiedigheit in al wat Godt gebiet.
Zy baert ontzagh in 't hart, dat schrickt in 't overtreden
Van 't geen natuurwet leert, en sterckt door 't licht van reden:
Want zy 't gerecht voltreckt, en streng den godeloos

609–630 Godts onsterflijckheit verzekert ons van d'onsterflijckheit, en het leven, dat uit hem vloeit. *Kantteekening der oude uitgave.*

631–638 Godts almogenheit sterckt ons betrouwen in noot, en verweckt eerbiedigheit, en ontzagh. *Kantteekening der oude uitgave.*

Naer d'uitmaet van het quaet weêr inmeet voor altoos.
Godts wijsheit, die het al wat leeft, kan overtuigen,
Vermaent de wijsten zich en hun vernuft te buigen
Eerbiedigh onder haer, die steigert boven 't geen
Ons zinnen en verstant hier stapelen op een,
Onkundigh van den schat, die eeuwigh schuilt inwendigh
By Godt, in wijsheit en alweetenheit onendigh.
Zy toont ons hier alleen, by 't schijnen van de maen,
En starrelicht, en zon, in dezen Oceaen
Der wijsheit, eenen drup van 't geen in Godt besloten
In zijne oneindigheit alleen wort uitgegoten.
Wie knielt niet, die dit hoort, en valt op 't aenzicht neêr?
Wie weigert dienstbaerheit aen dien alwijzen heer?
Wie waent, in overdaet, baldaedigheit, en schennis,
t'Ontschuilen 't alziende oogh, d'alwetenheit, en kennis
Van deze zon, en geest; of ergens vry te zijn,
Daer 't hart de Godtheit schent, en aenbidt met den schijn?
Godts goetheit, als zijn maght en wijsheit, elck verscheenen,
Schijnt van de Godtheit zelf, in Duitsch, dien naem te leenen,
En voert ons weêr te rugh naer zijn volkomenheit.
Zy treckt den mensch tot zich, door blijck van 't onderscheit
Der goederen, waerin het menschdom, onder veelen,
Onsterflijckheit, en maght, en redendom moght deelen,
En vryen wil, waer door de mensch een' Godt gelijckt,
Naer 's hemels aenschijn zweemt, daer zon en maen voor
[wijckt.
Indien dees goetheit zweeft te hoogh voor alle pennen,
Wie weigert haer door geur van danckbaerheit te kennen?
Godts liefde, die 't geliefde in wil en aert vereent
Met zich, en door een zucht tot weldoen zich verkleent,
Zich neêrbuight, en van zelf de vlagh strijckt van haer
[grootheit
En volheit, om een' worm, een schim, een aerdtsche snootheit
Te neemen op haer' schoot, te koestren, als haer vrucht;

639—654 Godts wijsheit vermaent ons tot ootmoedige gehoorzaemheit en ongeveinsde vromigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

655—676 Godts goetheit vermaent ons tot danckbaerheit, en wederliefde, en sterckt de hoop. *Kantteekening der oude uitgave.*

655, 656 Zie het aangeteekende *Boeck* I, vs. 39—52.

Wat eischtze van den mensche een wederliefde, en zucht
Tot dees menschlievende natuur, den goeden vader!
Wie komt hem door den dienst van hart en zin niet nader
Gekropen aen het hart, beholpen met ons nut,
En nimmer van genade en schatten uitgeput!
Die gaerne ons 't minder gaf, vermagh ons meer te geven,
In zijne onsterflijckheit, het onbepaelde leven.
  Het recht van heerschappy bevestight Godt alom,
Als eigenaer en heer in 't eeuwigh eigendom
Van al wat hier de mensch te leen ontfing van boven,
Gehouden voor het leen den leenheer zelf te loven,
Te kennen voor dees deught naer lichaem, en naer ziel,
Te vreezen voor de straf, die schichtigh op den hiel
Den boozen achterhaelt en naerstapt, zoo verbastert
Hy 's heeren hooftwet breeckt, en hem onteert, en lastert.
  Houdt Godts voorzienigheit een scherper oogh en wacht
Op zijn geschapenheên, om 't menschelijck geslacht;
Regeert en onderhoudtze in wezen al 't geschapen:
Wie droomt dat Godt gerust en zorgeloos blijft slaepen,
En zich met menschen noch den godtsdienst niet bekreunt,
Die 't menschdom scheit van 't vee, en op dees waerheit steunt?
Wie schept geen' troost hieruit, in zijn verlegenheden?
Wie wederstreeft Godts wille, indien hy wort bestreden?
Wie wort niet opgeweckt ter vromigheit en deught?
Wie schept uit ydelheit vergankelijcke vreught;
Wie twijfelt dat de ziel, als 't lichaem leght verbeeten,
In 't graf verrot, van Godt verlaeten, en vergeeten,
Dewijl de booswicht zelf, in 't scheiden van den geest,
Zijn straf genaecken ziet, en voor den rechter vreest?
  Hier draeft de godtsdienst op: maer om dien dienst noch [nader
t'Ontvouwen: en de wijs hoe Godt, der dingen vader,
Natuurlijck in 't gemeen gedient wort, naer het licht
Dat eerst van verre rees voor 't sterfelijck gezicht,
Zoo laet ons uit haer bron de beeck van godtsdienst leiden,

677—684 Godts heerschappij eischt danckbaere gehoorzaemheit, en godtvruchtigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

685—698 Godts voorzienigheit sterckt het wantrouwen, en eischt gelaetenheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

699—712 Nader berecht van den godtsdienst. *Kantteekening der oude uitgave.*

Die den godtvruchtigen en boozen hielt gescheiden,
Van 's weerelts oirsprong af, daer geen geschreve wet,
Noch openbaering had den godtsdienst ingezet:
Want zoo de dienst bestaet, van buiten en van binnen,
By daeden van de ziele, en 't lichaem, en de zinnen,
Wort hier met recht vereischt een algemeene wijs
Van godtsdienst, ingevoert den opperste ten prijs,
Door een eenpaerigheit getroffen, daer de veelen
In zinlijckheden en opvoedingen verscheelen.
Het dienen is een daet van 't lichaem of gemoedt,
Of van dees bey, waerdoor de dienaer zeker goet,
Gelijck zijn wit, beschiet: dies moet hy overweegen,
Voor 't ingaen van den dienst, waer 't goet in is gelegen,
Het welck verdient den naem van 't allerhooghste lot.
Dit eenigh beste goet bestaet alleen in Godt,
En buiten hem bestaen de valsche of mindre goeden,
Gelijck de reden leert, bestemt by alle vroeden:
Want uit der dingen aert blijckt zeker en gewis
Wat goet, uit alle goet, voor 't best te keuren is.
Het schijngoet voert den schijn van 't goede by de blinden,
Maer zijne valscheit wort ontmomt door 't ondervinden.
Het menschelijck geluck bestaet in 't lichaem niet,
Dat min is dan de ziel, en 's menschen geest; zoo schiet
De wellust veel te kort, die d'uiterlijcke leden
Wat streelt, geensins vernoeght; het zy door leckerheden,
Genoten op de tong; of schoonheit, die door 't oogh
Bespiegelt, als een droom, in roock en damp vervloogh.
Zoo veele onmaetigen, naer lijf en ziel verovert,
En van dees meeremin beguighelt en betovert,
Bekenden endelijck dat dit geen' lust verzaet,

713—870 Het einde van den godtsdienst is het opperste goet: dit bestaet in 't lichaem niet, noch in weereltsche eere, noch in de faeme, noch in rijckdommen, noch in mogentheit, noch in lichaemelijcke gaven, noch in de vijf zinnen, noch in de zedekunde, noch in de goederen der fortuine, noch in de zeden, noch in wetenschappe, en kunste, maer in het bespiegelen der Godtheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

711, 712 Versta: eenvormig, in weerwil van het verschil der menschen onderling in neigingen en opvoeding.

713 *Of gemoedt:* beter: *of* (van) 't *gemoedt:* zooals er nu staat zou 't schijnen of door „lichaam" en door „gemoed" 't zelfde beteekend moest worden.

724 Versta: door de ondervinding leert men beseffen, dat het maar schijngoed is.

Den dorst naer meer ontvonckt, en naer iet beters staet;
Gelijck de byen ons al brommende getuigen,
Zich vol, van bloem op bloem, noit zat van honigh zuigen.
Al bloeit in 't geurigh velt de boeckweit schoon en milt,
Wat baet de smaeck van 't zoet, dat onder 't smaecken smilt!
  Kost weereltsche eer den mensch vernoegen naer zijn [wenschen,
Zoo hing des menschen heil aen d'eer, die hem van menschen
Wort aengeboôn, om 't goet dat in zijn wezen blinckt.
Ontkennenze dit goet en zijn waerdy, zoo hinckt
Deze eer, van hem beooght. Oock wort de deught geprezen,
Als 't werck des vryen wils: maer d'eer hierom bewezen
Aen eenigh deughtzaem helt, met een gemeene stem,
Kan 's menschen heil niet zijn: want d'eer hangt niet aen hem,
Maer zulcken, die de deught vereeren, en verheffen.
Men kan dan niet in d'eer het eerste heilwit treffen.
Den vroomen is alleen om zijne eerwaerdigheit
Het welverdiende lot van eere toegeleit:
De quaden konnen me den vroomen eer bewijzen:
d'Eerwaerdigheit is dan met reden meer te prijzen,
Dan eer t'ontfangen van den boozen, en hun rot:
Dies is geen eer met recht des menschen waertste lot.
  Een uitgebreide faem, geblazen by trompetten,
De wijde weerelt door, vermagh geen' mensch te zetten
In 't opperste geluck. Befaemtheit wort begeert
Om, overal bekent en loffelijck ge-eert
In veele duizenden doorluchtigh uit te steecken;
Zoo wort befaemtheit dan de kroon van 't hooft gestreecken
Door d'eer, die haer verdooft. Is d'eer nu 't hooghste niet,
Wie stoft dat iemants faem in 't opperheilwit schiet!
  Het kennen draeft, indien men lette op ieders orden,

734 *Naer iet beters staet:* naar iets beters doet staan of doet verlangen.

745 *Met een gemeene stem:* met aller toestemming, *d'un commun accord,* als de Franschman zeggen zou.

749 *Om zijne eerwaerdigheit:* omdat hij de eer waardig is.

762 Lees: wie zal beweren, dat men door het verkrijgen van een grooten roem (of faam) het geluk, zijn doelwit bereiken zal?

763, 764 Versta: het is verre verkieslijker en verhevener, te *kennen,* dan alom *bekend te zijn.*

763 *Indien men lette op ieders orden:* indien men ieder beschouwt overeenkomstig den staat waarin hij gesteld is.

In adel wijt voorheen het wijt bekent te worden.
Het allereêlste kent: het minste wort gekent.
Hoe zet befaemtheit dan de menschen in het endt
In top van 't heil; dewijl dit schijngoet is gelegen
In kennis van een faem, door eer en lof verkregen,
Een faem, die los op waen en damp van zinnen drijft,
En in haer vlught bezwijckt, ten zy dees lucht haer stijft!
Wat heden wort gelooft, wert gisteren misprezen.
Een heil, zoo wanckelbaer kan 't opperste niet wezen.
En is al d'aerdtkloot slechts, ten opzicht van 't heelal,
Een stip, een passerpunt, veel min een ronde bal,
Omheint van wateren, vol woeste wildernissen;
Wat moet de faemzucht niet al naem en kennis missen,
Daer onder duizenden Fortuin niet een' verheft,
Of niemant woont, veel min de titels eens beseft.
  Men wint dees heilkroon niet door rijck bezit van schatten,
Schoon Midas wat hy kan betasten en bevatten
Verkeert in louter gout, dat niemants leven stut.
Men zoeckt geen gout om 't gout, maer om den dienst en 't nut,
Genooten by den erts, zoo hellediep verborgen
Door vrou natuur, om ons t'ontlasten van die zorgen.
Men zoeckt het dier metael om weder te besteên
Aen eenigh waerder goet, en rijcker kostlijckheên.
De milde schencker wort met recht in 't gout geprezen.
De vreckaert mist den prijs, en slijt den tijt met vreezen,
Ter liefde van dien schat, en 's rijckdoms overvloet.
Wie schat den rijckdom dan het kostelijckste goet?
  De mogentheit, bezuurt, benijt, bewaert zoo bitter,
Belegert van den schrick, zet nimmer den bezitter
In een' volkomen staet. Wat is de kroon een pack,
Den goên en quaên gemeen! Wat is de koning zwack,
Die stut van mindren hoeft, en hooft en kroon ziet rollen,
Zoo 't volck den koning speelt, en eens geraeckt aen 't hollen!
De maght is recht gebruick en misbruick onderdaen:

765 Versta: de edelste vernuften bezitten de kennis; de mindere vlammen alleen op vermaardheid.
785 *Om weder te besteên:* om *het* weder te besteên."
788 *Mist den prijs:* wordt niet geprezen.
794 *Den goên en quaên gemeen:* even zwaar te dragen voor de goeden als voor de kwaden.

Dus kan het aertsch geluck in 't heerschen niet bestaen.
Dit lot bestaet geensins in 's lichaems heil en gaven,
Gezontheit, schoonheit, kracht, hoe trots de zinnen draven,
Gemoedight door den glans van deze uitsteeckentheên:
Want 's lichaems gaven zijn den goên en quaên gemeen;
De ziel genietze niet, al bezightze de leden.
De ziel beheerscht het lijf door reêngebruick en reden,
Begrijpen en verstaen; zoo kan in allen schijn
Het goet des lichaems niet het puick der goedren zijn;
Dewijl oock 's lichaems goet den dieren is gegeven,
Die zelf in snelte, en kracht, en zien, en riecken streven
Voorby de menschen heen, een onnaspoorbaer rack,
Als blijck in paert, en leeu, en adelaer, en brack.
Het heil des menschen, dat gevat wort in vijf zinnen,
Kan by gevolgh geen' prijs in deze renbaen winnen,
Als mensch, en dier gemeen, en laeger dan 't verstant,
Het welck 't gevoelbre grijpt, en in de harssens plant.
Men looft de zinnen, om den oirbaer te genieten,
En lust, en leckerny, hun weelde en wit; zoo schieten
De zinnen hier te kort, indien in dit geschil
Men 's menschen nutste goet in hun beoogen wil.
De zedekunst betoomt de hartstoght, en gebreken,
Zoo reickt dan haere hant niet wijder dan dit teken.
De Godtheit zelf gelijck te worden, is de gront,
Daer ons geluck op rust. Zoo nu ons heil bestont
In 't middel, dat ons leit naer 's hemels eigenschappen,
Men hoefde Godt niet, noch oock hooger op te stappen.
Dus wort de mensch hier door de Godtheit niet gelijck,
Maer door verstant, en wil. Men eisch' geen klaerder blijck
Of menschen niet naer Godt, en naer de Godtheit zweemen,
Men kan het aen 't verstant, en aen den wil vernemen,
De krachten van de ziel, waeruit de Godtheit straelt,
Gelijck een wederschijn van 't licht, op haer gedaelt.

809 *Een onnaspoorbaer rack:* een eindweegs, dat niet na te sporen is.

813—818 Versta: de zinnen, die gemeen zijn aan menschen en dieren, staan beneden het verstand, dat in de hersens opvat wat de zinnen alleen gevoelen. De zinnen hebben geen andere waarde, dan dat men door hun hulp het noodige zoowel als het aangename geniet; maar zij kunnen niet aangemerkt worden als iets toebrengende tot des menschen wezenlijk heil.

815 *Den oirbaer:* wat dienstig, nuttig, voordeelig is.

Bestont ons aertsgeluck in oefening der zeden,
Het stom gedierte zou langs deze heirbaen treden,
Door een deelachtigheit en glimp van deught en tucht,
Doch zonder het verstant, dat redenloosheit vlught.
Men stell' dan 's menschen heil in geene zedewercken.
De mensch zweeft hooger op, met aengeschote vlercken.
Bestaet nu 's menschen heil in geen uitwendigh goet,
Genooten by fortuin, door 't lichaem of gemoedt,
Verlustight by den zin; noch in verstaenbre vreughden,
Gesproten uit de daet van zedigheit, en deughden;
Noch kennis en verstant van kunst, en wetenschap;
Zoo moet ons heil bestaen op eenen hooger trap,
In 't stil bespiegelen der Godtheit, en de klaerheit
Van 't goddelijcke licht der onbevleckte waerheit;
Het eigenste oogenmerck, waerop ons wezen mickt,
En daer al 't minder goet van Godt is 'toegeschickt.
Dus zweemt de mensch naer Godt, den vader aller dingen,
Die eeuwigh in zich zelf en zijn bespiegelingen
Gerust en stil volhardt, en opgetogen blijft;
Terwijl hy 't al beweeght, wat om hem ommedrijft.
Tot dees bespiegeling van Godt, den ongezienen,
Moet ons gezontheit, rust, en ongestourtheit dienen,
Die uit de zeden vloeit: en elck uitwendigh ding,
By ons te vatten, dient tot dees bespiegeling.
De Wijzen slooten dan: men kan niet hooger rennen
Naer heilgenot dan Godt in zijn natuur te kennen,
Doch naer een ieders maght, en toegeleide maet.
Zy slooten dat in deught en weetenschap bestaet
De wijsheit, die het goet en quaet leert onderscheiden:
Dat hen godtsdienstigheit, de hooftdeught aen most leiden
Naer eenen Godt alleen, die 't al den oirsprong geeft,
En nimmer hoogh genoegh, by al wat reden heeft,
Gezet wort, noch gekent, gevreest, en aengebeden.
Dus raeckt de Godtsdienst eerst in zwang, door 't licht van [reden,
Geschept uit Godts natuure, en goetheit, wijsheit, maght,
De weerelt door bekent, by 't menschelijck geslacht.

839 *Verstaenbre vreughden:* verstandelijk genot, zoodanig genot, als waar men een klaar besef van heeft.

846 Versta: en waar God al het mindere goed toe verordend heeft.

Uit deze kennisse is de godtsdienst eerst gesproten,
Gequeeckt en aengevoedt van alle godtgenooten,
En Aristoteles eischt straf van elck gemoedt,
Dat twijfelt of men Godt eerbiedigh eeren moet.
  De reden van Godts dienst was geensins wijt te zoecken,
Noch eischte een boeckstaef, merck, en wet, gedruckt in
Natuur had deze wet gelijck in 't hart gesneên, [boeken:
En hierin stemden al de wijsten overeen.
De simplen volghden vast met eendraght en genoegen
De vroeden, dien ze ontzagh eerbiediglijck toedroegen,
En zagen naer den mont, en zochten troost en raet
By hen, der vroomen stut, en hoop en toeverlaet,
In noot, en wederspoet. Het kint bemint den vader,
Den milden zegenaer, en volght hem altijt nader,
Als erfgenaem van 't goet, uit 's vaders schoot verwacht.
De booze vreest de roe des rechters, dien de wacht
Des volcks bevolen blijft. d'Uitmuntendste in 't beloonen
Der deughden wort begroet, en aengebeên, en kroonen
En gaven toegewijt, en rijckelijck gedient.
De schencker van 't geluck is ieders Godt, en vrient.
Wie 't recht verongelijckt, het ongelijck moet boeten,
Verzoent het recht, en durf geen vonnis tegenwroeten,
Dat by rechtvaerdigen gevelt leght over 't quaet.
Wie gunst by grooten zoeckt, zijn' wandel en gelaet
Naer hunne wet en wil gehoorzaem weet te passen.
Dus is de godtsdienst eerst gesticht, en opgewassen
Uit evenredenheit van een' gelijcken wensch,
Het recht, en billijckheit, die tusschen Godt, en mensch,
En mensch, en Godt bestaen, om Godt zijn recht te geven,
Den heer van lijf en ziele en oirsprong van ons leven:
Want alle uitneementheit, en kracht, en majesteit,
Rechtvaerdigheit, genade, en goedertierenheit,
Miltdaedigheit, en liefde, en onuitputbre schatten,
En wijsheit, zonder endt, by geen vernuft te vatten,
Zijn wezentlijck in Godt, en wezen is het al

871–906 Natuur en reden leeren en wijzen ons tot den godtsdienst, een recht der volcken. *Kantteekening der oude uitgave.*

901, 902 *Wezen is het al wat Godt van eeuwigheit in zich bespieglen zal:* ik durf niet zeggen, dat ik de meening dezer woorden volkomen bevat. Het schijnt, dat Vondel hier aan God denkt, als aan Hem, die was, is

Wat Godt van eeuwigheit in zich bespieglen zal.
Wie kon dan weigeren de Godtheit te behaegen,
En teffens lijf en ziel dat wezen op te draegen,
Uit liefde tot den dienst, die Godt behaeght, en eert,
En naer den dienaer, als een weêrglans, wederkeert.
Een hart, tot Godt gekeert, en door 't bespieglen zwanger
Van dit volkomen schoon, kan zijn gedachten langer
Niet bergen, maer het berst in lof en klancken uit,
En godteerbiedigheit, gemelt en aengeduit
Door een eerbiedigh merck, en tekens, die, naer reden
En lantgebruicken, zijn de hooghste uitneementheden,
In wijsheit, en in maght, en weldoen, toegekeurt,
Waer danckbaerheit en deught het hooft ten hemel beurt:
Doch in een' eedler zin dan een geschapen wezen
Wert Godt, van outs, hierdoor geheilight, en geprezen;
Want anders stonden Godt en mensch in eer gelijck.
Dat alle schepsel dan de vlagh van eere strijck'
Voor Godt, die alles schiep, en eeuwigh uit zal steecken,
Is billijck. Op dien voet bestemde men het teken
Van eere, in 't algemeen den schepselen ontzeit,
En niemant toegewijt dan d'oppermajesteit
Des hemels: en dit merck bestont in d'offerhande
Van vee, of ackervrucht, en wat men slaghte, en brande,
Of uitgoot op 't altaer, ter eere van den Godt,
Die 't redendom verbint, oock zonder zijn gebodt.
Dus raeckte d'offerhande in zwang by alle vroomen.
Waer deze ontbrack, daer was de godtsdienst onvolkomen,
Geknot van 't waertste lidt, als 't lichaem, zonder oogh,
En weerelt, zonder zon en licht aen 's hemels boogh.
Al wat in reden stont [wy spreecken van geen wilde,]
In 't offeren aen Godt noit wanckte, noch verschilde,

907—940 Uit den inwendigen vloeit den uitwendigen godtsdienst, die ten hooghsten blijckt in d'offerhande, zonder wie geen godtsdienst volkomen is. *Kantteekening der oude uitgave.*

en zijn zal, en ik maak dat op uit de woorden *van eeuwigheit,* die op het verledene, en *zal,* dat op de toekomst ziet.

910 *Godteerbiedigheit:* eenigszins vreemde uitdrukking, voor „eerbied voor God."

912 *De hooghste uitneementheden:* versta deze woorden in den 3den naamv.

926 *Oock zonder zijn gebodt:* dit staat in verband met vs. 871 volgg.

930 *En weerelt:* lees: en als een wereld.

Eer baet- en staetzucht noch het schendigh misbruick stijft,
Den ongodt offert, Godt den offer schuldigh blijft,
Of offert menschenbloet, en menschen op d'altaeren,
Waervan de wijze schrickt, met opgerechte haeren.
Dus bleef het offer zelf noch by den afgodist
Het merck van godtsdienst, noit by menschen uitgewischt,
Gelijck de schrijvers ons, eeu in eeu uit, getuigen,
En overtuigen die zich voor geen Godtheit buigen.
Gelijck de leenman by den leenheer 't leen verheft,
Verheergewaet, hem kent door d'opdraght, en beseft,
Voor heere, en eigenaer van 't erf, te leen ontfangen,
't Zy eens, of menighmael; als die geheel moet hangen
Met liefde en trouwe aen 't hooft, dat zijnen onderzaet
Om wederspannigheit kan zetten uit den staet
Van dit bezeten goet: zoo kenden d'offeraeren
Den grootsten eigenaer der dingen op d'altaeren,
Met opdraght van hun vee, en vruchten, door het vier
Verteert in assche, en smoock, doch elck op zijn manier.
De wijsten slooten dit, door goddelijcke driften,
En zonder onderwijs van boecken, en geschriften.
Zy kenden Godt, als door een merck van danckbaerheit,
Aenbaeden uit ontzagh de hooghste Majesteit,
En heilighden met prijs den vader aller dingen
Geheel en al het geen zy van zijn hant ontfingen,
Geoffert met hun hant ten brant van d'offervlam,
Waeruit brantofferhant haer' naem en oirsprong nam.
Het heiligh kerckgebaer, omtrent dien dienst gevallen,
[Waerdoor de priester, en eerwaerdighste van allen,
Den eenen grooten Godt, eerbiedighlijck gemoet,
Naer ieders lantgebruick, godtsplightigh aengevoedt,
Godtvruchtigh ingevoert,] is reedlijck, en te prijzen,
Naerdien het wijst op Godt, den toevlught aller wijzen.
Nu zienwe hoe de dienst tot 's hemels eer begon,

941—1002 Oirzaeck, herkomste, wijze, en einde der offerhande, en de regel des levens, geschept uit de natuure, en reden, leerende het goet verkiezen, het quaet verwerpen. *Kantteekening der oude uitgave.*

962, 963 *Godtsplightigh aengevoedt, Godtvruchtigh ingevoert:* zet dit om en lees: „uit godsvrucht ingevoerd, en uit plicht jegens God aangevoed, of onderhouden." Het „invoeren" moet toch wel voorafgaan; — maar 't rijm eischte hier anders.

Zoo heiligh als natuur de weerelt reglen kon.
Natuurwet leerde 't recht van onrecht onderscheiden,
Het eerlijck van 't onnutte en snoo; betaemlijckheiden
Van onbetaemlijckheit, uit reden, door den wil
Verkoren of versmaet, daer 't oordeel dit geschil
Beslecht had in 't verstant: want treckt de pen twee lijnen,
d' Een krom en d'andre recht, 't gebreck zal klaerder schijnen
Door tegenstelling van het rechte by het krom.
Wat goet is uit zijn' aert, stelt reden dan alom
De maet, gelijck de reên de maet stelt, en den regel
Aen 't willen van den mensch, eer hy de zaeck bezegel';
En dees rechtmaetigheit, begreepen in 't verstant,
Omhelst van 's menschen wil, bleef doorgaends ingeplant
In 't redelijck gemoet, gezint naer 't recht te streven;
Dies haer den titel van natuurwet wiert gegeven;
Dewijlze 't redendom gebiet, en oock verbiet,
Het welck zich klaer hierin, als in een' spiegel, ziet,
Of zuiver, of besmet, ten waer een vlies op d'oogen
Van 't oordeel en begrijp de menschen had bedrogen.
Zoo menighmael de mensch dees hooftwet overtreet,
Beklaeght hy zich, en voelt zijn hartquetzuur met leedt.
Waer zich 't geweeten went, het vint noch rust, noch voordeel.
De rechter spant in 't hart de vierschaer, velt het oordeel
Inwendigh, anders niet dan of natuur dien treck,
En neiging tot het goet, en afkeer van 't gebreck
Den mensch had ingeplant, en weeten in te drucken,
Zoo diep, dat geen gewelt den wortel uit kon rucken.
De billijckheit, het recht, de voeghlijckheit des mans,
De tucht, en eerbaerheit behouden hunnen glans,
En lof, en prijs in zich: de rechte tegendeelen
Zijn schandelijck by elck, als vlacken op panneelen
Vol kunst, en schildergeest. Zoo hoort men hoe 't misstaet
Dat d'ongetoomde mont Godt lastert, quetst, en haet;
Zijne ouders vloeckt, en schent; onnooslen ongenadigh

968 *'t Onnutte en snoo:* zie vs. 117 van dit *Boeck;* maar 't moest *snoode* zijn. *Betaemlijckheiden:* aldus volgens den ouden uitgang van 't meerv. Zie Huydecoper *Proeve,* Deel I, bl. 90. — Zuiverder had Vondel geschreven: „'t betamelijke," of „wat betaamt, van 't onbetamelijke," of „wat niet betaamt;" — doch hier maakte hij zich tot slaaf van het rijm.

973 *By het krom:* lees: „bij het *kromme,"* evenals vs. 968 *'t snoode.*

Mishandelt; een gemoedt, dat milt is en weldaedigh,
Benijt, en plaegen wenscht; zijn vaderlant verriet,
Moetwilligh lieght, bedrieght, en Godt noch mensch ontziet.
Hoewel het goet en quaet verkeerde by de volcken
In naem, en onderscheit, of min of meer met wolcken
Van misverstant bedwelmt; noch bleef by elck de gront
Dat goet t'omhelzen, quaet met maght te schuwen stont;
d'Een mensch den andren, en niet anders, most gemoeten
Dan hy zich zelven wenscht'; het misdrijf stont te boeten;
Elckeen de Godtheit dienst en eere schuldigh was,
Den oudren desgelijcks, en heeren. Op deze as
Van waerheit hing doorgaends by alle redelijcken
De godtsdienst, die door tijt noch eeuwen zal bezwijcken,
En geen verbastering van godtsdienst was zoo groot,
Dat zy dees regels niet in haeren ring besloot.
't Veraerden van Godts dienst [die by natuur en reden
Was ingevoert, waerdoor de Godtheit aengebeden,
Geviert wiert, en ge-eert,] vertoont zich in de daet
Uitwendigh, en in 't hart van binnen; en dit laet
Zich zien in 't lochenen der Godtheit zelf, daer d'ouden
En wijzen dezen dienst in 't algemeen op bouden.
't Verbastren van Godts dienst voert schelmsche zeden aen;
't Verbasteren van Godt in kennisse, is de baen
Tot blinde afgodery, die d'afgoôn quam verheffen.
De waerheit staet alleen op 't middelpunt te treffen:
Want zoo de pen, in 't wit van een papieren velt,
Dry lijnen, evenwijt van een gescheiden, stelt
De midlijn zal alleen de loutre godtsdienst heeten;
De rechte, afgodery, daer duizent afgoôn zweeten.
De slincke draeght den naem van ongodistery.
Dus blijft de middenlijn van smette en dwaeling vry.

1003–1024 De natuurwet is in 't algemeen aengenomen en zelf den valschen godtsdienst eenighsins bygebleven, toen de natuurlijcke en redelijcke godtsdienst verbastert wiert. *Kantteekening der oude uitgave.*

1025–1042 De godtsdienst staet tusschen afgodery en ongodistery. *Kantteekening der oude uitgave.*

1001 *Verriet:* om 't rijm, voor „*verraadt.*"

1006, 1007 Lees: dat de eene mensch den anderen op geene andere wijze behandelen moest dan hijzelf wenschte behandeld te worden, en dat het misdrijf geboet, d. i. gestraft moest worden.

Al wat van 't midden dwaelt, aen d'eene zijde, of d'ander,
Dat's laster, in wat schijn de dwaelgeest zich verander.
De middenlijn staet vast, als heirbaen en de baen
Der kennisse, om naer Godt, het hooghste goet, te gaen:
En twijfelt iemant noch; de groote wijze Heiden
Plutarchus wil hem langs de middenlijn geleiden:
Hoewel de zedepen van dien doorluchten man
Van Heidensch bygeloof zich niet verschoonen kan.
Natuur verlichtte 't oogh van allerhande volcken,
Doch uit een lucht, niet vry van mist en donckre wolcken
Van misverstant, dat geeft veel dingen andren schijn
En verwen danze in hun natuure, en wezen zijn.
't Vervallen van Godts dienst, zoo vroegh, en wispel-
[tuurigh,
Zoo verre, en overal, zoo halssterck, zoo geduurigh,
Nam zijnen oirsprong uit elcks neiging, zucht, en wensch,
Die ongelijck is, doch heel eigen aen den mensch,
En ongelijck als 't goet, daer lijf en ziel naer hellen.
Elck van die bey beooght zijn nut. Vijf zinnen stellen
Hun lust op 's lijfs vermaeck, genoten door gezicht,
Gevoelen, hooren, smaeck, en riecken. Dit valt licht
En kiesbaer voor het lijf, als rijckdom, eer, en staeten,
Gemack, en wellusten: maer reden leert dit haeten,
Zoo schijngoet 's menschen geest en ziele hinder baert:
Doch 't goet des lichaems, dus bekoorlijck uit zijn' aert
Voor 't vleesch, het tegendeel afgrijslijck voor de zinnen,
Is maghtigh, in dien strijt van keur, het velt te winnen.
Elck valt het reedtste toe, en schuwt verdriet, en pijn:
Dus snoert de weerelt vast de menschen aen haer lijn.
De wijze Plato zagh elckeen naer voordeel loopen,
En vont geraên de deught aen 't voordeel vast te knoopen,
Op dat de grootste schaer de deught een hart toedroegh.
De godtsdienst, alzoo ras dees aen 't veraerden sloegh,
En doorgaends hem de naem van hooftdeugt aen bleef hangen,
Wert lichter ingevolght om 't voordeel, met verlangen
Van al wat op gemack, en winst, en ampten zagh:
En deze zenuw stijft, noch heden dezen dagh,
De grootste dwaelingen, en bystre misverstanden,

1043—1074 Oirzaecken van het vervallen des natuurlijcken en redelijcken godtsdienst. *Kantteekening der oude uitgave.*

Gehanthaeft, en gekroont in onverlichte landen:
En daer de waerheit blinckt, eert menigh het genot
Van winst en ampten meer dan Godts altaer, en Godt;
Als Godts altaer, en Godt te rugh staen voor 't veroveren
Van rijcken. Zoo kan zucht tot staet den mensch betoveren!
De staetzucht kent noch Godt, noch bloet, noch vaderlant,
En steeckt Godts tempels zelfs, en 't heilighdom in brant.
De koning Ninus, die out Babilon regeerde,
Beval dat elck het beelt van zijnen vader eerde,
In 't midden van de stadt, tot een gedachtenis,
Met staetsie opgerecht. Dit beelt van Belus is
De vryburgh van het volck. Al wie zich kent misdaedigh
Aen eenigh gruwelstuck, vlught derwaert, wort genadigh
Ontfangen, en ontlast van 't godeloos bestaen.
Dus groeide d'eer des beelts, gelijck een godtsdienst aen,
By 't ruwe en domme graeu. Op zulck een voorbeelt treden
Veele andren, en de helt, die moedigh heeft gestreden,
En voor het vaderlant zijn ziel in bloet vergoot,
Wort, als een Godt, gedient, geheilight na zijn doot,
Dees dienst, by wetten, streng bekrachtight, en verdedight,
Op halsstraf wie dit stoort, en lastert, en beledight.
Dus won d'afgodery allengs een ruimer velt,
En onderkroop Godts dienst door loosheit, en gewelt.
Egypte, 't welck zijn' naem ontleent van duisternissen,
Had dit geluck, toen 't volck den dagh begon te missen,
En glans, die van natuure in d'oosterlanden scheen,
Dat Hermes, een Hebreeu, gesproten in Chaldeen,
Den Nijl koos voor d'Eufraet, om elck Godts dienst te leeren,
En zeden, en den dienst der valsche Goôn te keeren.
Wat was dees groote man [in 't ondervinden sneegh,
En die met recht den naem van drymaelgrootsten kreegh,]

1075—1090 Herkomst der afgoderye. *Kantteekening der oude uitgave.*
1091—1172 Hermes Trismegist voert den godtsdienst, de wijsheit, en kunsten in Egypten, de schoole der Grieksche wijzen: maer het misbruick van zijne leere vermenighvuldight d'afgoden. *Kantteekening der oude uitgave*

1076 *Van zijnen vader:* van Belus, den vader van Ninus.
1094 *Hermes, een Hebreeu, gesproten in Chaldeen:* de Hebreeuwsche oorsprong en de Chaldeeuwsche herkomst van dit zeer twijfelachtig personage blijve voor Vondels rekening.
1098 *Drymaelgrootsten:* vertaling van *Trismegistus.*

Begaeft met weetenschap, door overleveringen,
Van hant tot hant gereickt, en door bespiegelingen
En vierigh onderzoeck, in wildernisse, en woudt,
Van zaecken, die natuur den traegen niet betrout,
Maer opgetogen brein, gezint alleen te leven
Tot nut van anderen, en Godt zijn recht te geven!
Hier leeft hy in, als in zijn eigen element.
Hy vondt een letterkunst, by niemant eerst bekent,
Beval de leeringen der zeden aen de boecken,
Tot onderwijs des volcks. Scherpzinnigen en kloecken
Betroude hy den schat der wijsheit, die gebloemt
Door tekens, men met recht gebloemde wijsheit noemt;
Gelijckze op naelden staet voor eeuwigh uitgehouwen,
By priester en profeet en godtstolck slechts t'ontvouwen,
Als ordens, tot Godts dienst en 't heiligh ampt gewijt.
Dees was de bron en 't licht der wijsheit van zijn' tijt,
Van wien d'Egyptenaers, en hun nakomelingen
Geheimenissen, kunst, en weetenschap ontfingen,
Waeraen d'Atheensche school zoo vroegh haer licht ontstack,
En leerde zien hoe veel haer kennis noch ontbrack.
Homeer, Pythagoras, Empedokles, Sokraten,
En Aristoteles, en Plato zelf verlaten
Athene, Pallas burgh, om binnen Zonnestadt
Te leeren wat de naelt al wijsheit draeght en vat
In duistre tekenen, om Griecken die t'ontdecken,
En Hermes arrebeit en faem aen zich te trecken.
  Maer d'onwaerdeerbre schat der wijsheit, opgehaelt
Ten hemel, en zoo dier betrout de steene naelt,
Wat baet die, als het licht, bevolen aen Godts tolcken,
In duisternis verkeert door misbruick, dat de volcken

1103 *Opgetogen brein:* lees: aan het opgetogen brein, aan het verstand, dat zichzelf opgetogen of ontwikkeld heeft, of met een andere uitdrukking, in goeden zin gebezigd, „aan den enthousiast."

1110 *Gebloemde wijsheit:* spreuken of vermaningen, in hiëroglyphisch schrift gegeven. Zie dezelfde uitdrukking ook gebezigd in den titel van het Gedicht op Athanasius Kircher,

1117 *d'Atheensche school:* in de oude uitgaaf staat: *d'Atheenschool.*

1119 *Sokraten:* het gebruik van 't meerv. voor 't enkelv. ware te verdedigen, indien hier ook de overige eigennamen in 't meerv. stonden. Nu blijkt het te duidelijk, dat Vondel hier alleen den eisch van 't rijm heeft in 't oog gehad.

1122 *De naelt:* de obelisk. Zie het Gedicht, in de noot op vs. 1110 aangehaald.

Vervoert van Hermes wit en zin, en leit van Godt:
De tolck den sleutel mist van 't wijze letterslot,
En merck by merck misduit, door aendrift van de snooden,
Uit zucht tot baet en staet? toen groeiden al de goden
En afgoôn in getal, by schandelijck gewin.
De bloem der wijsheit, uitgezogen by de spin,
Veranderde in venijn, door averechts misduiden.
Men badt de starren aen, en godtheên, onder huiden,
En vacht, en pluim, en schub verborgen, kat, en hont,
De slang, en krokodil, en os, en havick stont
Bewieroockt op 't altaer. Men zocht de Goôn in tuinen,
En eerde d'ackervrucht, en knofloock, en ajuinen.
Het rijck, daer eerst Euroop het licht der wijsheit zoeckt,
Wert om zijn razerny by 't Heidendom gevloeckt,
Gelijck een wildernis, vol redenlooze wilden,
Die wijt in 't Godendom van zedigh volck verschilden,
Dat wijzer dwaelingen omhelsde, met een' glimp
Van schijnreên, min gestelt ten doel van ieders schimp.
Ick zwijge van den wrock en bloedige krackeelen
Der buuren, ongelijck in godtsdienst, niet te heelen
Dan op 't moordadigh feest, daer, van verstant berooft,
Men d'oogen krabt, by dranck, uit zijn gebuurmans hooft,
Elckandren gaet te keer met kaien, kneppleń, stocken,
En pijlen, en geweer, uit zijne schee getrocken;
In 't endt den dooden eet, al raeu, en ongebraên,
En lillende, eer de ziel ter lijcke is uitgegaen.
Athene, en Rome, schoon zy hen als woesten achten,
Zijn evenwel niet vry van menschenofferslaghten,
En geile gruwzaemheên, bekent door d'oude faem.
Dus dwaelt de godtsdienst wijt van zijnen eersten naem,
Zoo wijt d'afgodery, door heilooze offerhanden,
Zich, als een weereltvloet, verspreit in alle landen.
De dwaeling wort gevoedt, ten steun van rijck en staet,
Ten minste met den schijn, en 't uiterlijck gelaet,
By kloecken, die niet meer dan eene Godtheit kennen,

1148 *Der buuren:* waarschijnlijk worden met deze buren de Nubiërs of andere woeste volksstammen verstaan, wier zeden die der Egyptenaren zouden hebben aangestoken. Recht duidelijk is het mij echter niet, op welke baldadige wijze van feestviering en op welke maaltijden van menschenvleesch in de volgende regels gezinspeeld wordt.

Geensins ontzien, om 't nut des lantstaets, Godt te schennen,
Door een ontelbaerheit van godtheên, zonder maght,
By herssens uitgebroeit, en op 't altaer gebraght.
Een Epikuur, in ste van waerheits gront te peilen,
En tusschen ongodist en afgodist te zeilen,
In 't midden tusschen twee, vervalt aen d'andre zy,
Ontkent den dienst van Godt, stijft d'ongodistery:
Gelijck een avrechts arts, die 't pesthuis komt bederven,
Venijn den krancken schenckt, terwijl hy leght op 't sterven.
Schoon 't boos geweten traegh zich voor de Godtheit [buight,
En lang hardtneckigh blijft, al wort het overtuight,
Nochtans wanneer de doot het kranckbedt komt genaecken,
Gelijck een dootshooft gaept, met ongevleeschte kaecken
En schincklen, zonder vel, en tast den krancken aen,
Met zijne kille hant, begint de pols te slaen,
Het hart te sidderen, de geesten te bezwijcken:
Dan breeckt het dootzweet uit. De valsche troosters wijcken.
De strenge rechter treet ter vierschaer van 't gemoedt,
Beklaeght den schuldigen, om 't wulpsch verwaerloost goet,
Of ingekanckert quaet, en velt, na'et overweegen,
Het vonnis in de ziel des ongodists, verlegen
In dien bedruckten staet van schipbreuck, en gevaer.
Hy ziet om bystant uit, en wracken hier en daer,
Om waer het mogelijck in 't uiterst zich te bergen:
En die het leven sleet met lasteren, en tergen
Der Godtheit, neemt de schim des godtsdiensts uit ontzagh
Te baet, met flaeuwe hoope, of hy Godts stercken dagh
Aldus ontschuilen moght; beschreit zijn reuckeloosheit,
En wenscht een luttel tijt, tot boete van zijn boosheit.
Zoo een van duizenden dien schrick ontveinzen kon,
Dat's hachelijck. Men kan de klaere middaghzon
Ontschuilen in een' hoeck, en duistre moortspeloncken,
En hol, en kerckeren, in d'aerde diep gezoncken:
Maer geen veraerde ontveinst zoo loos 's gewetens smart,
Of 't aengezicht ontdeckt den knaeghworm binnen 't hart.

1173—1198 Besluit dat d'ongodisten zelfs den godtsdienst op hun dootbedde bevestigen. *Kantteekening der oude uitgave.*

1186 *De schim des godtsdiensts:* de uiterlijke gedaante van godsdienstigheid.

HET VIJFDE BOECK.

VAN GODTSDIENST IN 'T BYZONDER.

BESPIEGELINGEN

VAN

GODTSDIENST IN 'T BYZONDER.

HET VIJFDE BOECK.

De Godtsdienst, in elx harte, als van natuur, geschreven,
En eerst, van hant tot hant, gereickt, en voortgegeven,
Is vast gestelt, oock zelf bewezen door 't misbruick,
En afgodistery, gesproten uit den struick
Van heiloos bygeloof, dat maght van afgoôn baerde;
Toen 't volck van d'enckelheit des waeren Godts veraerde,
Met eenen van den dienst, naer reden hem gewijt.
Dees Godtsdienst heeft zijn deel: nu wort het eenmael tijt
Dat wy den Godtsdienst oock, die, by onfaelbre schriften,
Door openbaeringen, en goddelijcke driften,
Den menschen is ontdeckt, bezegelen zoo vast
Dat ongodistery vergeefs hier tegens bast.
Ons staet dan in 't poortael naeukeurigh t'onderzoecken
Wat geloofwaerdigheit de waerheit van Godts boecken
Bevestight, en Godts dienst, begreepen en gevat
In d'onwaerdeerbaerheit van dezen letterschat,
Gelijck een diamant, wiens straelen nimmer flaeuwen,
Gevat wort in een' ring, of kunst van goude klaeuwen.

1–18 Voortgang van den algemeenen tot den byzonderen godtsdienst, op de geloofwaerdigheit der heilige kercke, en des bybels gegront. *Kantteekening der oude uitgave.*

8 *Dees Godtsdienst heeft zijn deel:* versta: heeft zijn deel *gehad,* is in een vorig gedeelte van het werk afgehandeld.

10 *Goddelijcke driften:* hiermede bedoelt Vondel „voorspellingen of openbaringen, gedaan door menschen, die door Gods geest *gedreven* waren."

13 *In 't poortael:* voor „eer wij tot het onderwerp zelf overgaan, als inleiding daartoe."

18 *Kunst van goude klaeuwen:* kunstig gevormde gouden spangen of andere sieraden, die den diamant als met een *klauw* omvatten. De uitdrukking,

De groote Moses draeft, als Godts profeet, vooruit,
Wetgever, godtstolck, pen van 't heilige besluit
Des hoogsten, hertogh en verlosser der Hebreeuwen,
En, tusschen Godt en hen, de middelaer, veele eeuwen
Alom befaemt, door maght, beleit, en wonderdaên;
Dewijl op zijn gebedt de baren stillestaen,
De hemel manna daeut, en, na Egyptens plaegen,
Godts vyanden, verdelght door straf en nederlaegen,
Bekennen dat de maght, daer aerde en zee voor beeft,
Hem hanthaeft, waer hy strijt, en zich te velde geeft.
Vijf boecken, van Godts Geest, door Moses pen geschreven,
Zijn dertigh eeuwen, na zijn tijt, geheel gebleven,
Gelijck een rechte hant, die met vijf vingren wijst
Naer Godt, den schepper, dien hy met gezangen prijst.
Had Moses pen den mensch op eenen Godt gewezen,
Wiens naem in 't voorhooft van natuur niet wort gelezen,
Wiens eigenschappen niet gelijcken naer den aert
Der Godtheit, ons door 't licht van reên geopenbaert;
De redelijcke mensch moght Moses pen met reden
Verwerpen, als onnut, en valsch, en overstreden
Van logentael: nu stemt de leitsman der Hebreen,
In 't eeren van dien Godt, met reden overeen.
Men kan met reden dan, klaer overtuight, gelooven
Wat hy getuight van Godt, die dezen helt, van boven,
Beriep in zijnen dienst, als eenen die getrou
In 't ampt, hem opgeleght, zich zelven quijten zou.
Zoo veel doorluchtige en aeloude uitheemsche pennen,

19—44 Moses geloofwaerdigheit door wonderdaden bevestight, en zijn boecken die ons wijzen naer den zelven voorgemelden Godt. *Kantteekening der oude uitgave.*

45—96 Moses boecken worden bevestight van alle uitheemsche volcken, oock blijckt zijne oprechtheit in 't ontvouwen der waerachtige geschiedenissen *Kantteekening der oude uitgave.*

door Vondel hier gebezigd, is bij uitnemendheid sierlijk. Evenals hier *kunst van klaeuwen,* zegt hij b. v. in de *Leeuwendalers, kunst van leunen* voor „kunstige leuningen."

21 *Hertogh:* hier in zijn oorspronkelijken zin van „aanvoeder," *dux.*

23 *Wonderdaên:* de oude uitgave had hier *onderdaen,* wat in den zin kwalijk te pas kwam, en de uitgave van 1700, die overal de spelling veranderd heeft, heeft hier de drukfout laten staan; welke toch het kapje op de laatste *ê* had moeten aanwijzen.

40 *Met reden:* met *de* reden.

Gebuuren der Hebreen, oock Grieksche en Roomsche kennen
Den naem van Amrams zoon, de stof, by hem gemelt,
En alle omstandigheên, zoo klaer te boeck gestelt,
Van 's weerelts oirsprong af; den wandel der aertsvaderen,
Door overleveringe ontfangen, in zijn bladeren
Getekent uit hunn' mont, en naem en plaets genoemt,
Oock zonder dat hy elcks mishandeling verbloemt,
Zich zelven vleit of spaert. Zoo veele oneensgezinden,
Erfvyanden der Joôn, en lasteraers, en blinden,
Bestemmen Moses werck; of als hun kennis mist,
En in omstandigheên te treffen staet gesplitst,
Dat spruit uit haet en nijt, gevat by d'onbesneden
Op twalef stammen, die d'afgodery bestreden,
Verdelghden door Godts last, bekenden eenen Godt,
En stelden het altaer des Heidendoms ten spot,
In hunne ontelbaerheit van aengegroeide goden,
Wier dienst te vloecken stont by alle oprechte Joden,
Belijders van Godts naem, geopenbaert aen hen,
Daer hy zich zelven noemt in out Hebreeusch, ICK BEN;
Een naem, niet voller uit te spreecken, noch te lezen:
Want wat is Godt? wat niet? wat is hy? louter wezen.
Laet worstelen wie wil, in krachtigh spraeckgeluit,
De Godtheit druckt haer' naem aldus op 't krachtighste uit,
In 't rijck, daer Hermes vroegh de wijsheit overbloemde
Met teken spraecke, en Godt den naemeloozen noemde.

52 *Mishandeling:* verkeerde handeling, evenals *misdaad* voor „verkeerde daad."

55 *Bestemmen:* bevestigen.

61 *Hunne:* dit slaat niet op de *twalef stammen,* maar op *Heidendom,* als collect.

64 Deze bewering blijft voor rekening van Vondel. De Hebr. naam *Jehovah* is samengesteld uit drie buigingsvormen van 't Hebr. w. w. *zijn,* t. w. *hij was, hij is,* en *hij zal zijn.* Bedoelt Vondel nu met *Ick ben* den aanhef van sommige bijbelplaatsen, waar God zelf sprekende wordt ingevoerd, als b. v. in zijn gesprek met Mozes in 't braambosch of in de Tien Geboden? Vermoedelijk ja; doch nergens staat aldaar dat *ik ben* los op zichzelf, overal in verband met hetgeen volgt.

69 *Hermes:* wederom de meermalen in dit werk aangehaalde Hermes Trismegistus. Opmerkelijk is het, dat Vondel dus herhaaldelijk, dat hij vooral hier, waar hij over den geopenbaarden Godsdienst handelt, zich beroept op Hermes, op wiens naam de nieuw-platonisten een leer verkondigden, die in strijd was met het Christendom. Vergel. LEONHARD SCHMITZ in WILLIAM SMITH'S *Dictionary of Greek and Roman Antiq. in v.* HERMES.

Het werck des scheppers, by alle onhebreen gedacht,
De mensch uit klay geboötst, zet Moses in zijn kracht.
De goude en yzere eeu, de ploegh, verkeert in zwaerden,
En 't ommeslaen van deught zien op het snoot veraerden
Der eerste tijden; toen den mensch het paradijs
Te kleen viel, om 't genot van dier verbode spijs.
De groote weereltvloet, en vreesselijcke baren,
Van Noahs huisgezin in 't ruim gevaert bevaeren,
Dat op den Ararath ten leste strande, en stont
In 't hoogh Armenisch rijck; de duif, die zonder gront
Te vinden, wederkeerde, en voort al wat naer 't leven
Ons in Deukalion, by vreemden, is beschreven,
Getuight van Noahs tijt. De spits te Babilon
Van reuzen opgebout, zoo hoogh men steigren kon,
Wort door de poëzy, en godtspraeck der Sibillen
Bezegelt, in 't gezicht van die dit lochnen willen.
De brant van Sodoma en d'omgelege steên,
Besnijdenis, en wet, gegeven den Hebreen,
De naem van Abraham, in ballingschap getogen,
De toght van Amrams zoon, geleit door Godts vermogen,
Het blaeckend borstjuweel, dat zulck een' glans ontstack
Op 's priesters borst, waerdoor Godts mont orakels sprack,
Verhaelt door Moses pen, betuight staen door veel monden,
Gelijck een keten, aen haer schakels vast gebonden,
Gereickt, eeu in eeu uit, van d'eene in d'andre hant,
En doorgaends uitgespreit van 't een in 't ander lant.
Geen hondert duizenden van ongetelde jaeren,
Geschept of uit Chaldeen, of uit Egyptenaeren,

97—106 De tijtrekeninge der Chinezen, nu wel bekent, bestemt Moses kronijck, van den weereltvloet af, en verworpt de gedroomde jaeren der Chaldeen en Egyptenaeren, waarmede d'ongodisten doorgaends de waerheit des bybels beschimpen. *Kantteekening der oude uitgave.*

71 *By alle onhebreen gedacht:* versta: waarvan het denkbeeld zelfs bij alle volkeren, die geen Hebreeuwen waren, bestond.

80 *In 't hoogh Armenisch rijck:* namel. in de hoog gelegen vlakte, uit welke zich Ararat verheft en die later een deel uitmaakte van 't rijk van Armenië.

81 *Naer 't leven:* indien deze woorden moeten doelen op de levendige, schilderachtige wijze van voorstelling, heb ik er vrede mee: anders zou ik zeggen, dat de historie van den zondvloed, zooals die in *Genesis* is verhaald, volstrekt niet naar 't leven, maar zeer onvolledig en verminkt in de fabel van Deucalion is teruggegeven.

Beschaemen Moses bladt; dewijl d'oneenigheit
De valsche rekenaers verstomt, en wederleit,
En hunne talrijckheên, die zeker luttel klemmen,
Naerdien Chinezen zelfs met Godts kronijcken stemmen,
En van den weereltvloet ontginnen hun getal:
Gelijck men nergens oock ter weerelt vinden zal
By 't gantsche Heidendom ontwijfelbaere blijcken,
Waervoor de weereltvloet in ouderdom moet wijcken.
  Dat Aristoteles nu Moses luttel prijst,
Als een' die veel verhaelt en zeght, maer niet bewijst,
Is stout van hem gezeght, en allerminst bewezen:
Want Moses daeden zijn al 't aerdtrijck door te lezen,
En by erfvyanden bewaerheit voor gewis;
Een erfbewijs, zoo groot en klaer als ergens is
Te vinden, en bekent by zijn befaemde Griecken,
Die 't al doorsnuffelden wat oostwaert was te riecken,
Zich eigenden al wat zy leenden by Hebreen,
Fenicers, Arabiers, Egypters, en Chaldeen,
Waerna Athene dorst met dezen titel proncken,
Dat haer de bron der kunste en wijsheit was geschoncken.
  De zes paer stammen, zoo stantvastigh by hun wet,
En godtsdienst, van het kint op 't kintskint voortgezet;
Bewaerders van de stof gevat in Moses bladen;
Veel hondert duizenden, getuigen van zijn daeden
En wonderen, gespeurt in ieder element;
Zoo veel voorspellingen, voltrocken in het endt,
Bewijzen dat hy was door 's hemels maght gezonden,
En niemant heeft vervoert door menschelijcke vonden,
Gelijck Lukurges eer, en Numa, en Sertoor,

107—118 Aristoteles onbewijs van Moses onzekerheit, wiens daeden by zijne erfvyanden alom bevestight worden. *Kantteekening der oude uitgave.*

119—128 De stantvastigheit der Hebreen, in 't verdadigen van hunne wet, verdadight Moses. *Kantteekening der oude uitgave.*

108 Lees: hun tijdrekening beginnen van den zondvloed.

113 *Zijn* slaat zeker op Aristoteles.

127 *Lukurges:* de beschuldiging, hier tegen den wetgever van Sparta ingebracht, komt mij onverdiend voor. Lycurgus had niets anders gedaan, dan het orakel te Delphi te raadplegen en, gesterkt door de goedkeuring, aldaar verworven, met zijn arbeid door te gaan.

Numa: deze, de tweede Koning van Rome, verhaalde, dat de wetten,

Den staet ten dienst, het volck misleiden op hun spoor.
  Dat Moses naer geen' staet uit heerschlust hebb' gedongen,
Noch hierom eenigh rijck en koningen besprongen,
Wees 't voorspoock uit, toen hy, gelijck verkropt van leedt,
De kroon, hem opgezet, zoo jongk ter aerde smeet,
En namaels 't weeligh hof in ballingschap versmaede,
Tot dat hem Godt verscheen, om Faroos ongenade
Te plaegen, en Godts volck t' ontlasten van het juck.
Wat heeft hy uitgestaen! wat niet bezuurt met druck,
Tot heil van Jakobs huis, in heiden, en woestijnen!
De koningklijcke kroon kon Levi niet beschijnen,
Als Judaes stam belooft. Het priesterlijck gewaet
Moght Gerson, Moses bloet, niet wijden, maer dit staet
Verplicht aen 's priesters dienst, om by de hut te waecken.
Wat deughden zagh men niet in Moses aenschijn blaecken,
Rechtvaerdigheit, en trou, zachtzinnigheit, gedult,
De temlust, maetigheit, en lijden, zonder schult,
Manhaftigheit, genade, en toezicht op den armen,
Voorzichtigheit, en vlijt om ieder te beschermen,
Aendachtigheit tot Godt, en yver voor Godts wet,
Geheilight, nacht en dagh, door offers, en gebedt.
  's Mans geloofwaerdigheit, in 't melden van Godts handel
Met d'eerste aertsvaderen, wort door zijn' vromen wandel
En heiligheit gesterckt, die, van der kintsheit af,
Hem volgen, uit den schoot der voester, tot in 't graf,
En blincken na zijn doot op Thabor by Helias,
Daer 't licht der Godtheit blinckt in 't aenschijn van Messias,
Uit Moses broederen, en hem gelijck, verweckt,
Als 't wezen, dat de schets en 't voorbeelt net voltreckt,
En zoo veel schaduwen, gedootverft voortgegeven,

129—160 Moses godtvruchtigheit en heiligheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

welke hij instelde, hem door de Nymf Egeria werden gedicteerd. *Sertoor:* Q. Sertorius, die, tijdens het schrikbewind van Sulla, naar Spanje was gevlucht en zich aldaar onafhankelijk van de Romeinen verklaard had, maar door Pompejus overwonnen werd, deed zijn volgers gelooven, dat zeker hondje, of, volgens anderen, zeker hertje, 't welk hij met zich voerde, de Godin Diana was, en hem raad gaf bij zijn ondernemingen.

132 Deze bijzonderheid zal men niet in den Bijbel vinden. Josephus vermeldt haar *J. Oudh.*, B. II, Hoofdst. 5; vergel. ook in *Het Pascha,* vs. 19, 20.

144 *Temlust:* een zonderling woord voor 't Fr. *continence,* „zucht om zijn verkeerde neigingen te betoomen."

Om, namaels klaer verlicht, onsterfelijck te leven,
Als een, uit Judaes stam, en Godts en Davids zoon,
Zijn volck regeeren zoude uit 's hemels hoogen troon.
Op Moses voortoght volght de natoght der profeeten,
Die t'zamen, als om hoogh in 's hemels raet gezeten,
Voorspelden menige eeu wat na gebeuren zou,
Waeraen men toetsen kan hunne ongevalschte trou.
Hun tijden staen bekent, gelijck een ieders schriften,
En yver voor Godts wet, door goddelijcke driften:
Hoe Isaias, in Manasses hof geplaeght.
Met eene houte zaege in stucken wiert gezaeght:
Hoe Jeremias, aen d'Eufraet geboeit, most weenen,
Om Sions ondergang, en in een buy van steenen
Op 't lest begraven lagh: oock hoe Hezechiël
Te Babel wiert geworght, zoo gruwelijck en fel.
De wijze Daniël, befaemt door profecyen,
By twee paer koningen, heeft al de monarchyen
Bespiegelt in den droom, Messias rijck voorzien,
En hoe Jerusalem het heir niet zoude ontvliên,
Dat kerck en muuren quam tot in den gront verdelgen.
Ick zwijgh hoe Jesses stam zijn koninglijcke telgen
In wijsheit, lang voorheen, zagh bloeien in het rijck,
Befaemt door haeren naem, en pennen te gelijck.
De ry der tijden, lang bewaerheit by Hebreeuwen,
d'Onfaelbre blaên in 't Griecks, omtrent voor twintig eeuwen,
Vertolckt t'Alexandrye, op Filadelfs verzoeck,
Verstommen zelf den haet, en godtverzworen vloeck.
Euangelisten, en getrouwe Christgezanten,
Op der profeeten gront, de zelve waerheit planten,
Zoo menige eeu vooruit eendraghtigh voorgespelt,

161–184 De volgende profeeten zijn geloofwaerdigh, om hunne stantvastigheit, en profecyen, gelijck oock hunne en Moses boecken, door koning Filadelfs last in Griecks vertaalt. *Kantteekening der oude uitgave.*

185–202 Euangelisten, en Apostels, en Christus zelf bevestigen Moses, en de profeeten. *Kantteekening der oude uitgave.*

167 *Plagen* had in Vondels tijd een sterker beteekenis dan wij er thans aan hechten en luidde als synoniem van „smart aandoen, pijnigen;" welke zin dan ook nog heden in 't woord *plaag* is overgebleven.

183 *Op Filadelfs verzoeck:* men weet, dat Ptolomeus Philadelphus, Koning van Egypte, de vertaling van de boeken des Ouden Verbonds liet maken, welke onder den naam van: „de overzetting der zeventig" bekend is.

Voltrocken in de telgh van Juda, dezen helt,
Die 't menschelijck geslacht quam zoecken uit den hoogen,
Als 't eenigh wit, op 't welck de profecyen oogen,
En Moses, en zijn wet, waeronder dees zich boogh,
Die, vry van schult en smet, noit simpel hart bedroogh;
Terwijl hy hier beneên den vader quam believen.
Zijn wandel, uitgedruckt in boecken, en in brieven,
Met d'opkomst van het rijck, waerin hy koning is,
Bezwijcken Moses niet in erfgetuighenis,
Gereickt van hant tot hant, noch oock in wonderwercken,
De wijde weerelt door bevestight in Godts kercken:
En zoo een out Hebreeu Helias hemelvaert,
Uit Helizeüs mont alleen geopenbaert,
Gelooft, met grooter recht gelooft men ellef tolcken,
Die Christus vaeren zien ten hemel door de wolcken.
  De keizer Juliaen, erfvyant van het kruis,
En Christus eer en prijs, hoe naeu hy zifte en pluis',
Om zijn Christlastering, ten schimp van Godt te stijven,
Bevestight al wat Godts geheimnisschrijvers schrijven,
En Christgezanten, en al wat de Roomsche faem,
Op Peter Pauwels Marks en Sint Mattheüs naem,
Wat Lukas, en Sint Jan bezeglen in hun schriften,
Zoo vreeslijck aengestormt van ongelijcke driften.
  Outvaders in hunn' tijt, aen Christus eeu belent,
Justijn, de martelaer, Irneüs, en Klement,

203—210 Keizer Juliaen, afvalligh en erfvyant van Christus, sterckt de waerheit van het out en nieuw verbont. *Kantteekening der oude uitgave.*

211—220 d'Eerste Outvaders en Concilien bevestigen de waerheit van Godts boecken. *Kantteekening der oude uitgave.*

201 *Ellef tolcken:* de „elf Apostelen," getuigen van Christus' hemelvaart. Vondel bewijst hier echter te veel of te weinig; want zoo hij hier met *tolcken* bedoelt: „getuigen, wier verklaring tot ons gekomen is," dan is de uitdrukking onjuist; daar niet meer dan een viertal van de elf toenmalige Apostelen ons geschriften hebben nagelaten. Neemt hij *tolcken* in een uitgebreider zin, voor „personen, op wier getuigenis oude schrijvers zich hebben beroepen, dan is het getal *elf* te klein; want er waren, volgens het verhaal, veel meer volgers des Heeren bij de hemelvaart tegenwoordig.

204 *En Christus:* veertig jaar vroeger zou Vondel geschreven hebben *en Christi;* 't woord staat in den genit.

212 *Irneüs* voor *Ireneüs,* een niet navolgingswaardige verkorting. 't Had voor 't minst *Ierneüs* moeten zijn.

Na hen Tertulliaen, die reden wist te geven
Van Paulus eige hant, bekent en nagebleven,
Origenes naest hem, bevestigen de blaên
Der andre Apostelen, zoo die getekent staen,
En na bezegelt zijn by volle kerckenraeden,
Naeukeurigh op de proef der onbesmette bladen,
En daer men vont van outs het zekerste bescheit
Der schriften, alle steên en kercken door gespreit.
De meester was bemint, bekent by zijn scholieren
Door ommegang, gelijck hy leeft in hun papieren.
Zy waeren lantsliên, en besneên, van een geslacht,
En stonden, op zijn spoor, naer heerschappy, noch maght,
Noch rijckdom; volghden arm, onnozel, en verlaeten
Den leitsman, in 't gezicht der schoolen, die hem haeten,
En lasterden alom met ysselijck gedruis,
Tot dat hy, als een lam, geoffert hing aen 't kruis.
Wat reden was'er om de volcken te bedriegen,
En, zonder hoop op loon, moedtwillighlijck te liegen?
Om dien gevloeckten naem te lijden, zonder noot,
Te sterven, zonder vrucht, een schandelijcke doot?
Men kan uit waen en drift de doot voor 't leven kiezen:
Maer wie verziert een daet om 't leven te verliezen?
Sint Lukas, reisgenoot van Paulus, en Sint Marck
Van Cefas, [overtuight, door menigh wonderwerck
Van Jesus, uit hunn' mont geschept,] beschrijven 't leven,
Waer van de levenden getuighenissen geven,
By honderden, en die geheelt hem zagen bloot
Gehangen aen het kruis, en heerlijck na zijn doot
Verrezen uit het graf, verzekren dat hun schachten

221–234 d'Oprechte wandel der Apostelen en Christus leerlingen bevestight het zelve. *Kantteekening der oude uitgave.*

235–244 Lukas was Paulus, Markus Peters reisgenoot, dat hun getuigenis sterckt. *Kantteekening der oude uitgave.*

217 *Na:* naderhand.

234 De oude uitgave heeft hier niet *doot,* maar *daet.* Ofschoon dit woord op zichzelf niet ten eenenmale verwerpelijk geacht zou kunnen worden, komt het mij voor, dat, in verband met hetgeen voorafgaat, en als terugslag daarop, in Vondels gewone manier, wij hier *doot* moeten lezen. De zin van den regel is dan: „wie zou zoo dwaas zijn, een verhaal uit te denken als dat van 's Heilands kruisdood, met de voorwetenschap dat zijn verzinsel hem 't leven kosten moet."

Geen fabel nochte droom in 't licht te voorschijn braghten;
Gelijck hun bladen oock, in simpelheit volleert,
Niet draeven naer den stijl, die zijn verhael stoffeert.
Indien men zich betrout op lang gesleete boecken,
Beschreven naer den stijl der weereltwijze kloecken,
Daer Alexanders toght en doot in wort gemelt,
Of Cezar met zijn heir Pompeius daeght in 't velt;
Het zy met Kurtius of Cezars hant geschreven,
Of jonger pennen, die d'aeloude waerheit steven;
Indien men Livius gelooft op dezen dagh,
Die d'opkomst van de Stadt, en 't geen hy nimmer zagh
Te boeck stelt; zullen wy noch twijflen aen hun woorden,
Die melden 't geenze zelfs of van de naesten hoorden,
Of zagen met hun oogh, en leefden in den tijt,
Die geene onwetenheit omtrent dees hooftzaeck lijdt.
De Tharser, een scholier van d'eere der Rabbijnen.
Gamaliël, en, als een wolf, in Palestijnen
Op Christus lamrenkoy gebeeten, en verhit,
Verheught in Stevens doot, daer niemant hem verbidt,
Daer d'eerste martelaer begraven wort met steenen;
Sint Pauwels, alzoo ras Godts straelen nederscheenen,
En Christus donderstem den wreedaert uit de lucht
Op 't velt ter aerde ploft, daer al de lijfwacht vlught,
Verlaet de Farizeen, en glori, hem beschoren,
Onaengezien hy was uit Benjamin geboren,
Omhelst den vorst van 't kruis, die uit het graf verrees;
Ontziet rampzaligheên, noch kommer, vloeck, noch vrees;
Trompet in 't Heidendom, en onder zijn besneênen,
Den heilant, levendigh hem inde lucht verscheenen,
Tot dat hy zijnen hals voor Neroos sabel buight,
En Jesus grooten naem met inckt van bloet betuight,
Te Rome, op eenen dagh, toen Cefas, met verlangen
Naer 's hemels kroon, aen 't kruis by 't been wiert opgehangen;
Gelijck de lichaemen, gewijt aen 't Roomsch altaer,
Hun doot bevestigen, na zestienhondert jaer.

245—256 Gelooft men weereltsche, waerom geen heilige schrijvers? *Kantteekening der oude uitgave.*

257—276 Sint Peter en Pauwels bevestighden de waerheit met hun bloet. *Kantteekening der oude uitgave.*

276 *Hun doot bevestigen*, namel. „door dien te herdenken."

Zou Paulus, om een' droom en fabel, eer en staeten,
De wet, van kintsbeen af hem ingescherpt, verlaeten,
Verbastren reuckeloos van zijnen ouden stam,
En stellen zich ten schimp des volcks, uit Abraham
Gesproten, dat hem had den achtsten dagh besneden?
Zou hy in ballingschap, vervolght in alle steden,
Gegeesselt, en geboeit, gesteenight, en gehaet,
Geschupt in arremoede, en koude, op wegh en straet,
Geknevelt over zee, in schipbreuck op de baren,
In oproer, en in noot, beneepen van gevaeren,
Gelijck een schouspel, staen ten toon in 's volx gedruisch,
Als een die vruchtloos hoopt op Jesus, aen het kruis
Gehangen, en verspuwt, en van 't gerecht verwezen,
Gekruist, en doot in 't graf gestopt, maer noit verrezen;
Gewisselijck dat stemt met zijne wijsheit niet,
Gelijck menze in zijn blaên en brieven blincken ziet.
De schrandre Tacitus, [een priester van vijftienen,
Die 't Heidensch kerckgebaer in Numaes stadt bedienen,
En schout, in top gevoert by vorst Vespasiaen,
Den wreecker van Godts doot, en kruisgangk,] met zijn blaên
Door 't lasteren des volcks, met Christus merck getekent,
En by het Heidendom, gelijck Hebreen, gerekent
Voor vyanden van goôn, en 't menschelijck geslacht.
Hy melt hoe Christus wiert gestraft, en omgebraght,
Daer lantvooght Pontius Pilatus 't recht verweerde,
Toen vorst Tibeer den toom van 't Roomsche rijck regeerde.

277—292 Sint Pauwels alleen overtuight alle wederspreeckers. *Kantteekening der oude uitgave.*

293—308 Tacitus, een Heidensch priester, en schout te Rome, bevestight de Christelijcke waerheit, by hem gehaet. *Kantteekening der oude uitgave.*

281 *Den achtsten dagh besneden:* toespeling op hetgeen Paulus schrijft in zijn brief aan *Philemon* III: 5.

281—285 Vergelijk hier *Philipp.* III: 5; 1 *Korinthen* XI: 26.

293 *Een priester van vijftienen:* een der *quindecimviri,* of „vijftien mannen," aan wie te Rome was opgedragen, de Sibyllijnsche boeken te bewaren, bij voorkomende gevallen te raadplegen en van hunne bevinding verslag te doen, met bijvoeging van hun advies. Deze waren door Tarquinius Primus benoemd, eerst ten getale van 2, later van 10 en sedert Sulla van 15.

299 *Voor vyanden van Goôn:* die beschouwing was niet meer dan zeer natuurlijk van de zijde eens bewaarders der Sibyllijnsche boeken.

Hy melt hoe Neroos wrock den Christen brant, en smoockt,
Als stichters van dien brant, door zijn beleit gestoockt;
Oock hoe Vespasiaen, en Titus met hun benden
De hooftstadt van de Joôn bestormden, en berenden,
Tot datze, in assche en puin begraven met gewelt,
Bezegelden 't bederf door Jesus mont gespelt.
Het blijckt by Flegon, en Chalcid, en klaere blijcken,
Hoe Godts geboortestar verscheen uit d'oosterrijcken;
d'Aerdbeving desgelijx, en zonnezwijm, ontstaen,
Zoo strijdigh met natuure, en by de vollemaen,
Toen Christus hing aen 't kruis. Gelooft zelfs ooghgetuigen,
Matheus, een' Hebreeu, t' oprecht om 't recht te buigen,
Sint Mark, die binnen Rome ons deze waerheit schreef,
En Lukas, die in 't Grieckscb met zijne letter steef
De duistre zonnezwijm, gezien t'Antiochye,
Zijn eigen vaderlant. In Memfis heerschappye
Zagh Dionysius, noch Heidensch, 't zonneradt
Verduistren aen de lucht in d'oude zonnestadt.
Slaet op het jaerboeck der Romainen, en uw yver
Vraegh' Flegon, Adriaens getrouwe pen en schrijver,
Zoo wortge in twijfeling verzekert en bericht
Van 't onnatuurelijck verduistert middaghlicht,
Op eenen dagh gezien. De Heidens, en Hebreeuwen

309—336 Flegon, Chalcidius, en openbaere gerechtschriften, getuigen van Christus geboortestar, en d'aerdbevinge en zonnezwijm in zijn doot, by Sint Matheus en Marck, en Lukas, en Dionysius gezien: en Josefus en de Thalmud zelf bevestigen d'omstandigheden van Christus en zijne gezanten. *Kantteekening der oude uitgave.*

309 *Flegon:* deze was van Trallen geboortig, en een vrijgemaakte van keizer Hadrianus: hij schreef onderscheidene werken, waarvan maar enkele tot ons gekomen zijn. Volgens Eusebius zou hij gesproken hebben van de zonsverduistering en de aardbeving, die plaats hadden gedurende 's Heilands lijden, zie vs. 322; een beweren, dat echter, volgens Bayle, *Dict. Crit. in v.*, op wankele gronden steunt.
Chalcid: Chalcidius was Aartsdeken te Carthago in de eerste helft der vierde eeuw en behoorde tot de zoogenaamde *Neoplatonici.* Hij heeft over de werken van Plato geschreven.

311 *Zonnezwijm:* eklips.

319 *Dionysius:* Dionysius Areopagita, van wien gesproken wordt *Handel.* XVII: 34. Volgens de overlevering zou hij gestudeerd hebben te Heliopolis, ten tijde der zonsverduistering gedurende Christus' kruisiging, en te dier gelegenheid aangekondigd hebben dat er een God in lijden was.

Getuigen Christus doot, en wonderen, veele eeuwen
Bedreven door hem zelf, en zijn verworpe schaer.
Josefus neemt de zelve omstandigheden waer,
En d'oversten, gestelt tot opzicht op de Joden.
Herodes wort gedacht. Pilatus plaeght die snooden.
Men hoort van Festus, en van Felix, en Sint Jan,
Door dien bloetschendigen Herodes, den tiran,
Onthooft. Gamaliël wort niet by hem vergeten,
Jerusalem verwoest, de tempel neêrgesmeeten.
Oock stelt de Talmud zelf de waerheit in haer kracht,
En volght de ry des tijts, op 't spoor van Lukas schacht.
  Plutarch, leermeester van Trajaen, en hoogh geklommen
In wijsheit, speurt met vlijt naer d'oirzaeck van 't verstommen
Der grijze orakelen, gelijck zijn tijtgenoot
De dichter Juvenael den mont van Delfis sloot,

337—372 Het verstommen der orakelen, bevestight by Plutarchus, Juvenael, Cicero, Strabo, en Selsus, betuigen deze waerheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

330 *Plaeght die snooden:* evenals in vs. 167 wordt hier wederom *plaegen* in den zin van „kastijden, onderdrukken, op strenge wijze behandelen" gebezigd; *snooden,* d. i. „ellendigen," beteekent hetzelfde als vs. 327 *verworpe schaer.*

337 *Plutarch:* Plutarchus speurt in een zijner werken de redenen na van het zwijgen der orakelen; ofschoon men zich moet wachten eenig bepaald gevolg daaruit te trekken. Immers het orakel van Delphi en sommige der meest beroemde hadden reeds 100 jaren vóór Christus opgehouden te spreken, terwijl andere nog lang na onze jaartelling in eer en aanzien waren. Zoo getuigt o. a. PAUSANIAS, die ten tijde van Hadrianus leefde, *Libr.* I, pag. 13: *Τῷ δε Ἀμφιλόχῳ καὶ παρ' Ἀθηναίοις ἐστὶν ἐν τῇ πόλει βωμὸς, καὶ Κιλικίας ἐν Μαλλῷ μαντεῖον ἀψευδέστατον τῶν ἐπ' ἐμοῦ:* d. i.: „Amphilochus heeft een altaar binnen de stad Athene; maar te Mallus, een stad in Cilicië, vindt men een orakel van hem, dat van al degene, die in mijn leeftijd bestaan, het minst bedrieglijk is." Aan het einde der vierde eeuw na Chr. werden zij door Theodosius voor goed afgeschaft.

340 *De dichter Juvenael:* de hier bedoelde plaats komt voor *Satyra* VI, vs. 555.

Chaldaeis sed maior erit fiducia: quicquid
Dixerit Astrologus, credent a fonte relatum
Ammonis; quoniam Delphis oracula cessant,
Et genus humanum damnat caligo futuri.

d. i.:

Nu zult ge aan wat Chaldeeuw of Astroloog verzon
Een blind geloof slaan, als geput uit Ammons bron,
Naardien 't orakel zwijgt te Delphi, *en wij menschen*
Vergeefs 't ontzeeglen van een duistre toekomst wenschen.

Die alle orakels ging in naem en faem te boven,
Gelijck in ouderdom: en mogen wy gelooven
De pen van Tullius, in 't redeneêren sneêgh,
Zy tuight ons hoe alom 't orakel stille zweegh:
En Strabo zagh de schaer der priesteren verwelcken
Te Delfis, van gebreck, om datze niet moght melcken
d'Orakeluier, die de logenbuicken voedt.
Apollo voerde August op zijne vraegh te moet,
[Wie 't rijck beheerschen zou na hem, de volgende eeuwen;]
Een die de goôn gebiet, een zoontje der Hebreeuwen
Beveeltme deze kerck te ruimen, en terstont
Te vaeren in de hel. Ga heene, en toom uw' mont.
Op zulck een antwoort laet August een outer bouwen
Op 't Kapitool, waerin dees titel wort gehouwen:
Het outer toegewijt den eerstgeboren Godt.
Plutarch betoomt den mont des afgronts met een slot,
Daer Epithers, die hem de letterkunst ontvoude,
Geboren in zijn stadt, te water zich betroude,
En met al 't scheepsvolck hoorde, in 't vaeren over 't meer,

343 *Tullius:* wat Cicero getuigt schijnt hier minder afdoende, daar hij reeds was omgekomen voordat Christus geboren werd.

345 *Strabo:* de getuigenis van Strabo, die onder Augustus en Tiberius schreef, zou hier van meer gewicht zijn dan die van Cicero: intusschen waren, als reeds gezegd is, de voornaamste orakelen sedert lang hun krediet kwijt.

348—350 Dit antwoord, 't welk Apollo aan Augustus zou gegeven hebben, ter gelegenheid, dat deze diens orakel te Delphi raadpleegde, wordt door Suidas, Nicephorus, en andere Christenschrijvers vermeld en luidt in 't Latijn als volgt:

Me puer Hebraeus, Deos Deus ipse gubernans,
Cedere sede jubet, tristemque redire sub orcum.
Aris ergo dehinc tacitis abscedite nostris.

Deze regels hebben echter al het voorkomen van later verzonnen te zijn: zelfs Moreri, *Dict. Hist. in v. Delphes,* houdt ze voor onecht: en zeker doen zij ons niet aan de *aurea aetas* der Latijnsche letterkunde denken.

357 *Epithers:* de leermeester van Plutarchus. Ik zal geen andere aanmerking maken op de vertelling, welke hij hier opdischt, dan dat de goede Plutarchus een groot minnaar was van vreemdklinkende verhalen en die gretig opnam. Voor 't overige herinner ik, dat Pan door sommigen, niet alleen als Veldgod, maar ook als Opperste God der Heidenen werd aangemerkt, overeenkomstig zijn naam, die „het Al" beduidt — en dus, volgens de latere opvatting, waarbij alle Goden als duivels werden aangemerkt, de opperste der booze geesten wezen moest. Zie de Opdr. der *Leeuwendalers.*

Langs 't eilant, eene stem, ten tijde van Tibeer:
Gaet, melt hoe groote Pan nu doot is en gestorven:
Waerop een luit geschrey, en schreiers om hen zworven,
Als of d'orakelmaght des afgronts, nu in noot,
En al haer spoockery begraven lagh, en doot:
En Diokletiaen hoort zelf Apollo uiten
Dat nu rechtvaerdigen zijn lippen zouden sluiten,
Waerby zijn priesterschap het Christendom verstont.
De lastraer Celsus, vast op Epikuur gegront,
Bekent dees stomheit me, zoo vreemt als ongewoone,
Te Klaros, Delfis, en in 't wijt befaemt Dodone;
Een merck van Christus komst, vermogen, en gewelt
Op d'afgoôn; een verval ons lang voorheen gespelt.
Om nu beknopt Godts boeck te zetten in zijn waerde:
d'Eenpaerigheit des stijls, die nergens in veraerde,
Noch wanckelt, noch bezwijckt in waerheit, en haer' schat,
Maer draeft op eenen toon, van 't eerste aen 't leste bladt,
Verdient geloof, dewijl 't met wonderen bezegelt,
En bloet der heiligen, ontelbre volcken regelt,
Oock zelfs verbasterden in tucht houdt, en betoomt,

373—412 Andere bewijsredenen voor de geloofwaerdigheit des Bybels. *Kantteekening der oude uitgave.*

365 *Diokletiaen:* schijnbaar is hier Vondel in tegenspraak met zichzelven; want zoo Apollo na de geboorte van Christus geen orakelen meer gaf, hoe kon hij dan aan Diocletiaan, die derdehalve eeuw later regeerde, nog vertellen, dat voortaan zijn mond zou gesloten zijn?

368 *Celsus:* deze was een wijsgeer, en navolger van Epicurus. Hij leefde in de tweede eeuw, en schreef een werk, getiteld: *Discursus verus,* tegen de Christenen, 't welk door Origenes wederlegd werd.

369 *Ongewoone:* de *e* achter dit woord geplaatst klinkt hier niet alleen *zoo vreemt als ongewoone,* maar is in strijd met de eischen eener goede spraakleer.

374—376 Vondels uitdrukking, als hij aan den Bijbel, van 't eerste tot aan 't leste blad, *eenpaerigheit* van stijl en toon toeschrijft, kan onmogelijk worden opgevat in zoodanigen zin als had hij willen beweren dat b. v. 't Boek *Numeri* en de *Psalmen Davids, 't Hooglied* en 't Boek *Ezra,* 't *Evangelie van Markus* en de *Openbaring,* in een en denzelfden stijl geschreven waren; wat hij waarschijnlijk meent is, dat zij allen door denzelfden geest Gods zijn ingegeven, en dat men dien daarin overal herkent, op gelijke wijze als men b. v. Vondel evenzeer proeven zal uit zijn Hekeldichten als uit zijn Treurspelen, uit zijn Lier en Zegezangen als uit zijn Grafschriften, al is de wijze van uiting, naar den aard van 't onderwerp, ten eenenmale verschillend.

En oorlogh, watervloet, noch vyantschappen schroomt,
Maer d'eeuwen vast verduurt, en niet laet door te dringen,
Gereickt van ouderen aen hun nakomelingen.
De kerckkronijck, een ry outvaders, kerckenraên,
Van oost en west vergaert, zien 't licht van 's hemels blaên,
In Christus kruisleer, tot een licht voor alle blinden,
Zoo verre schijnen, als men menschenspoor kan vinden:
En zoo geen wonderwerck dit heilboeck, dat Godt eert,
Bekrachtight, waer het schijnt, en weerelden bekeert,
Zoo zal dit wonderwerck verdooven alle wonderen,
Gebleken om het licht van duister af te zonderen.
Dit heiligh boeck ontdeckt den oirsprong van 't heelal,
Den oirsprong van het quaet, des menschen droeven val,
Den oirsprong van het goet zoo groot als 't hart kan wenschen,
Heft Godt alleen in top, vernedert alle menschen,
Ontvout het zielgebreck, bestelt ons artseny
Beloont de goude deught, en straft de schelmery,
Met trouwe, en liefde, en schrick den harten in te prenten,
Door heilbelofte, en vloeck, en felle dreigementen,
Gevolght van heil en ramp, gezien in goên, en quaên,
Die hier den levenden ten nutten spiegel staen.
Het strijt oock niet, maer stemt ten hooghste met de reden
Dat elck zich onderwerpe aen geloofwaerdigheden,
Die onweêrspreeckbaer zijn, als der profeeten blaên,
En Moses boeck. Al quam een dooden op te staen
Om ons t'ontvouwen in wat staet verdoemde zielen,
Als 't lichaem in het graf gedolven leght, vervielen;
Die geloofwaerdigheit waer min geloovens waert
Dan Moses pen, en wat Godts geest ons openbaert
In der profeeten blaên. Zoo gaet geloof voor proeven
Van 't losse brein, het welck de waerheit zet op schroeven.
De mont der waerheit, al het waenwijs brein te kloeck,
Verzent en wijst ons naer Godts nimmer faelbaer boeck.
De Bybel staet dan vast, ten trots van alle listen
Des afgronts, die doorgaends de tong der ongodisten

413—430 De Bybel, ons van de kercke, en haere vyanden zelfs overgereickt, bevestight dan de Godtheit en den godtsdienst, door menighvuldige openbaeringen, ongelijck klaerder en levendiger dan het licht der reden, zonder het licht der schriftuure. *Kantteekening der oude uitgave.*

404 *Een dooden:* met de Amsterdamsche slot-*n,* om de vocaal, die volgt.

Misbruickt, in 't lasteren van godtsdienst, en den zwier
Van 't heiligh godtsboeck, door de proef, als gout in 't vier,
Verheerlijckt, in 't gezicht der helsche razernyen,
Die, ydeler dan ragh, geen waerheit overstryen.
Men sla dit boeck vry op, den onwaerdeerbren schat,
Als uit Godts troon gedaelt; het eerste en leste bladt
Begint en sluit met Godt, gelijck doorgaends Godts blaêren
Dien aengebeden naem in zijne kracht bewaeren.
Godts wezen, eigenschap en werck, by ons voorheen
Bespiegelt in het licht, dat uit de reden scheen
En straelde, en oock de dienst, de Godtheit opgedraegen,
Beginnen uit dit boeck noch schooner op te daegen,
Waer Godt zich meer en meer den vadren openbaert,
En entlijck zijnen wil op 't allerrijckst verklaert
Door zijn' gezalfden zoon, uit 's vaders schoot gezonden,
Die alle volcken heeft door eenen dienst verbonden.
  Dry tijden wijzen ons dry slagh van diensten aen,
Door openbaeringen, bekent in zuivre blaên,
Eerst Adams last, daerna de wet van Godt geschreven
In steene tafelen, en Amrams zoon gegeven.
De derde is Christus dienst, die Moses oude wet
Zoo stip niet afschaft, als verbetert, en verzet,
En zijn genade druckt in 't hart, van Godt besneden
Aen eige zinlijckheên, en vleeschelijcke zeden:
Een godtsdienst zonder ga, gebonden aen geen tijt,
Noch plaets, noch stamhuis, welcks geslachtregister slijt.
  Gehoorzaemheit, zich zelf den schepper onderwerpen,
Was d'eerste les, die Godt den schepsele in wou scherpen,
Toen hy in 't paradijs, door 't dreigement der doot,
Den boom der kennis streng het heiligh paer verboodt,
Dat, door de vrucht bekoort en slang, van spoock bezeten,
Den appel pluckte, en at, te blint en godtvergeten,

431—440 De bybelsche godtsdienst is dryderley, natuurlijck, wettigh, en Christensch. *Kantteekening der oude uitgave.*

441—462 De natuurlijcke godtsdienst begint in den Bybel met de gehoorzaemheit, en offerhande. *Kantteekening der oude uitgave.*

436 *Afschaft:* de oude uitgave heeft verkeerdelijk: *afgeschaft.*

442 *Den schepsele:* 3e naamv. met de sterke buiging van *het schepsel.*

445 *En slang, van spoock bezeten:* lees: „door *de* slang, van *het* spook (den duivel) bezeten.”

En van den Cherubijn uit Eden wert gejaeght,
Daer 't eeuwigh zijnen val in 't menschdom noch beklaeght.
Gehoorzaemheit, toen 't vee daerna op 't outer brande,
Wert zelf van Samuël oock boven offerhande
Geschat: want offeren Godts hart van ons vervreemt,
Indien 't zijn' oirsprong niet uit deze hooftdeught neemt:
En d'offerhande, als van de Godtheit ingegeven,
Begint in Adams huis, en schier met 's menschen leven,
Daer Abels offervlam om hoogh stijght naer de lucht,
En Kaïn op 't altaer zijn schoof en ackervrucht
Ontsteeckt, dat Godt mishaeght, waerom zich d'offraer stoorde,
En zijnen broeder fel en wreet op 't velt vermoorde,
Wiens heilige opdraght sproot uit eene oprechte ziel,
Waerom het offer oock het zuiverste oogh geviel,
Gelijck een voorbeelt van het offer, te verwachten
Ten zoen van Adams smette, en allerley geslachten.
De godtsdienst, in den staet en 't wezen van natuur,
Geknackt door Adams val, scheen zwack in zijnen duur,
En lagh verreuckeloost by veelen, als bezweecken,
Tot dat in Enoch 't licht van Godt wiert opgesteecken,
En 's allerhooghsten naem, die door de nevels scheen,
By vroomen recht ge-eert, geviert, en aengebeên,
Waeronder Enoch voer naer boven, opgenomen
Om zijn godtvruchtigheit, den spiegel aller vroomen.
Het onkruit nam na hem op d'aerde d'overhant,
Waerom de weereltvloet, die duinen kent noch strant,
Het menschelijck geslacht in grondelooze baren
Begroef, die Noahs huis in 't groot gevaerte spaeren,
En allerhande vee, bedeckt van 't houten dack,
Tot dat de zee verliep, hy d'offerhande ontstack,
Wiens geur ten hemel steegh, die, door dien reuck bewogen,
Beloofde, by het merck van zijne regenboogen,
Het menschdom nimmer weêr om stouten wrevelmoedt
Te domplen in een zee, en grondeloozen vloet;
Een klaer en vast bewijs hoe d'offers Godt behaegen,

463—488 Enoch herstelt den gezwackten godtsdienst, in Noahs offerhande, na den weereltvloet, vernieut, en met het zevenste gebodt, boven de zes, van Godt vermeert. *Kantteekening der oude uitgave.*

448 Namelijk, volgens de leer, dat alle menschen in Adam gezondigd hebben, en dus wederkeerig Adam in zijn nakroost de straf draagt van zijn vergrijp.

Als zoeners van zijn roede, afbidders van zijn plaegen.
De zes geboôn van Godt, by d'outheit der Hebreen
Gesterckt, en Adams zaet, en Noahs bloet gemeen,
Door 't zevenste gebodt vermeerdert, met de schricken
Voor spijs van dieren, die in hunnen bloede sticken,
Zijn blijcken van Godts dienst, ter weerelt ingevoert,
Door een gehoorzaemheit, die niet verbodens roert.
d'Aertsvader Abraham, op 't hemelsch openbaeren,
Verliet zijn vaderlant, en afgodiste altaeren,
En dwaelde in ballingschap naer 't rijck van Kanaân,
Waer blaeckte d'yver niet van dien godtvruchten man!
Hy boude altaeren op, den waeren Godt ter eere,
Vereerde 't priesterdom met tienden, steef met leere
En voorbeelt zijn gezin, was vreedzaem tegens Loth,
Oock gastvry, en ontfing dry engelen van Godt,
Verbadt misdaedigen, en die hem fel benijdden,
En paste, op Godts bevel, al 't manbaer te besnijden.
Melchisedech, gewijt in 's hooghsten priesterdom,
En Salems vorst, gemoet den helt, die wederom
Naer huis toogh, uit den slagh, ten troost van Loth, geslagen
Met koningen, verstroit in hunne nederlaegen.
De priester scheen gedaelt, gelijck uit eene wolck.
Hy quam met weite en wijn verquicken 't moede volck
Van vader Abraham, en zegen deze altzamen,
Gelijck Godts offraer voeght, die d'eeuwen gaf te ramen
Wat priester namaels eens, zoo gastvry en getrou,
Melchisedech op 't spoor van verre, volgen zou,
En offren weite, en wijn, tot onderhoudt der zielen,
Die voor een' eedler dranck en voetsel nederknielen.
d'Aertsvader Isack, als een lam, op 't hout geleit
Ten offer, geeft een merck van zijn godtvruchtigheit,

489—498 Abrahams uitgang en godtsdienstigheit. *Kantteekening der oude uitgave*
499—510 Melchisedechs spijsoffer, en dranckoffer, het voorbeelt van Christus eeuwige en onbloedige offerhande. *Kantteekening der oude uitgave.*
511—516 Abrahams gehoorzaemheit in het offeren van Isack, zijnen vader hierin gelijck. *Kantteekening der oude uitgave.*

485 *'t Zevenste gebodt:* niet een der Tien Geboden, maar het gebod *Genesis* XVII, vs. 11 vermeld, en waarbij de besnijdenis wordt ingesteld. *Schricken:* hier voor „godsdienstigen afschuw."
488 *Niet verbodens:* niets verbodens.
506—510 Vergelijk hier de *Altaergeheimenissen.*

Door onderdaenigheit aen Godt en zijnen vader,
In 't offren van zich zelf. Uit dees godtvruchtige ader
Begaf hy zich op 't velt des avonts in gebeên,
Daer hem zijn bruit, van Godt hem toegeschickt, verscheen.
d'Aertsvader Iakob vlughte, om 's broeders wrock te [schuwen
Vermijde in Kanaän, op 's vaders raet, te huwen
Aen eene afgodistin. Hy boude voor en na
Altaeren op den bergh, en oock te Berseba,
En Bethel, en begroef, tot een godtsdienstigh teiken,
Gesmijde, en oorcieraet, en afgoôn onder eicken.
Hy rechte mercken op van steenen, Godt gewijt,
Betaelt de godtsbelofte, en tienden op zijn tijt.
Hoe dierbaer Iosef, van goedtvruchtigheit gedreven,
Zijn zuiverheit waerdeerde, oock boven staet en leven,
Toen Potifars gemael, bekoorlijck met haer tong,
En schoonheit, naer de bloem van zijne jaeren dong,
Melt d'uitkomst, waert doorgaens op heilige tooneelen,
Ten spiegel van de jeught, die kuische rol te speelen,
Op dat men, langs dees baen, naer eer en kuischeit streef,
En liever 't kleet dan lijf en ziel ten beste geef'.
Maer 's helts godtvruchtigheit niet laeger schijnt te draven
In 't broederlijck onthael, en eeren en begraven
Des vaders, en zijn lijck, met staetsien beweent,
Zoo verre in Kanaän, by Abrahams gebeent,
En zijner zoonen asch, in 't naere graf gezoncken
Te Hebron, naer de kunst uit louter rots geklooncken.
De godtsdienst, in den staet der simpele natuur,

517—524 Jakobs godtvruchtigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*
525—532 Josefs kuischeit. *Kantteekening der oude uitgave.*
533—538 Zijn liefde jegens de broeders, en godtvruchtigheit in het begraven van zijnen vader. *Kantteekening der oude uitgave.*
539—546 De godtsdienst der nature wijckt voor de wet. *Kantteekening der oude uitgave.*

515 Zie *Genesis* XXIV: 63.
519 *Afgodistin:* min gewoon woord, doch volkomen wettig van vorm.
529, 530 Deze regels lijden aan onduidelijkheid en dubbelzinnigheid. Volgens de syntaxis zou het *d'uitkomst* wezen, die *waert* was, enz.; doch volgens een gezonde uitlegging schijnt men dit adj. op *Josef* te moeten doen slaan. Immers wel een persoon, maar geen uitkomst, kan gezegd worden een rol te spelen.

Uit kracht van haere wet, in wezen, en in duur,
By huisgezinnen, meer dan tweemael twalef eeuwen,
Zagh eenen dienst, aen al de stammen der Hebreeuwen
Gezworen, te gemoet, en hoopte op d'uur en tijt
Dat Jakob, door een wet van boven ingewijt,
Noch nader kennen zou den naem des ongezienen,
En hem met duizenden gehoorzaemen, en dienen.
  De hemel had voorheen door zijn voorzienigheit
Dit lastigh juck den hals van Moses opgeleit,
Een telge uit Levijs stam, geleert in weetenschappen,
Begaeft met dapperheit, gevlught in ballingschappen,
Gestreng in 't ongelijck te wreecken van Godts volck,
Der onderdruckten wijck, en toeverlaet, en tolck,
Aen priester Jethroos bloet door wettige echt verbonden,
En hoeder van zijn vee. Toen dees op dorre gronden
In Midian, omtrent Godts bergh, die Horeb heet,
Zijn kudden, overal verstroit, zoo lang en breet,
Bewaeckte, en gadesloegh, zagh hy een bosch ontsteecken,
In schijn van lichten brant, en hoorde een Godtheit spreecken,
In 's allerhooghsten naem, en eerde barevoets
De heiligheit der plaetse, eerbiedigh, vol ootmoets.
Hier melde Godt zijn' naem, verkoos hem uit den bosse
Ten heilant, dat hy 't volck uit slaverny verlosse,
Zijn last bezegele door kracht, en wonderdaên.
Dus rant hy Memfis hof en rijck met plaegen aen,
En viert ten leste 't feest des paeschlams, strijckt de posten
Ter zijde, om hoogh en laegh, met lamsbloet, den verlosten
Ten beste, en ruckt naer 't meer, daer Godt hem zege schenckt,
En Faro, die hem volght, met al zijn heir verdrenckt,

547—570 Moses van Godt ten verlosser en middelaer der twalef stammen gekozen. *Kantteekening der oude uitgave.*

558, 559 *En hoorde een Godtheit spreecken, in 's allerhooghsten naem:* wie Vondel kent en tevens 't Bijbelverhaal, weet wat hij hier meent te zeggen; maar voor hem met wien noch 't een noch 't ander het geval is, kunnen de hier gebezigde woorden niet anders beteekenen dan dat een andere Godheid dan de Allerhoogste, uit naam of in schijn van dezen, tegen Mozes gesproken had. Vondel had zich van alle critiek kunnen vrijwaren, door eenvoudig en overeenkomstig den tekst, te schrijven: *En hoorde een* Engel *spreecken.*

560 *Vol ootmoets:* deze regel gaat kreupel. De eerste greep in *ootmoed* kan niet kort worden uitsproken.

Waerop al juichende met lofgezang en reien
De stammen Moses keel, en Mirjams trom geleien.
  Toen hy met al zijn heir om Sinaes berghtop lagh,
En 't volck geheilight had, borst Godt den derden dagh
Met storm en blixem uit, en donderde uit de wolcken,
En roock, en smoock, en vlam, in 't oor en oogh der volcken.
De gansche godtsbergh dreunt. Al 't leger beeft en schrickt
Voor donderslagh op slagh, daer 't vier in d'oogen blickt,
De hemelsche trompet haer klancken mengelt onder
De kraeckende kortou en 't weêrlicht van Godts donder;
Als Moses op den bergh aen Arons zijde stont,
En met zijne ooren ving 't orakel uit Godts mont,
Het welck hun eenen Godt te dienen in wou scherpen;
Zich zelf geen heiloos beelt van afgoôn onderwerpen;
Het misbruick van Godts naem leert mijden uit ontzagh;
Om zeven dagen eens Godt wijden eenen dagh;
Der oudren eer geensins ontluistren, noch verkorten;
Uit toorne en dolle wraeck geen menschenbloet te storten;
Het wettigh bedde niet te schenden door een' gloet;
Geensins ter sluick te staen naer iemants have en goet;
Niet valschelijck met schijn van waerheit te stoffeeren;
Een anders eigendom noch huisvrou te begeeren.
  O wet, in tafelen van steen door Godt geprent,
Zoo zinrijck, en voltoit, wat zult gy, noit geschent,
Geheel, en gaef, den tijt en d'eeuwigheit verduuren,
Niet van een rijck alleen, of eene stadt, met muuren
Besloten, en bepaelt, een volck en burgery
Betoomen, regelen; gelijck van outs de dry
Wetgevers, binnen Sparte, en 't uitgeleert Athenen!
Lykurgus, Drakoos wet, en Solon zijn verdweenen,

571—590 De wet door Moses van Godt gegeven. *Kantteekening der oude uitgave.*
591—624 Lof van Moses wet. *Kantteekening der oude uitgave.*

581—590 Deze beknopte en hier zeer gelukkig te pas gebrachte opgave van den hoofdinhoud der Tien Geboden zou nog beter aan haar oogmerk beantwoorden, indien zij niet met blijkbare overhaasting geschreven ware en Vondel een meer gelijken regel in het gebruik van het voorz. *te* ware gevolgd, dat wij nu eens aantreffen, dan weder missen. Waarom niet, evenals vs. 581 *te dienen,* vs. 582 *t'onderwerpen,* en vs. 583, in plaats van *leert mijden, te mijden,* vs. 584, in plaats van *eens Godt wijden, Godt te wijden,* vs. 585 *t'ontluistren,* wanneer alles in overeenstemming zou zijn met de vijf laatste regels, die overal *te* hebben.

De wetten van Karthage en Rome lang vergaen,
Verandert, en hervormt; maer Moses wetten staen.
Hoewel Jerusalem veranderde van heeren,
En Aron zijnen stoel en tempel om zagh keeren,
Geketent, en vervoert, en endelijck verlost;
De wet van Moses stont, zoo pal gelijck een post,
Wel dertig eeuwen lang, en volght de zon en wolcken,
By Christen, Jode, en Turck, gelijck een recht der volcken,
En fackel van natuure, en geeft getuigenis
Dat zy door Moses hant van Godt gegeven is,
En eerst aen Jakobs bloet, zijn erf en eerstgeboren,
Wien deze hantvest was van eeuwigheit beschoren,
Voor allen onbesneên, op dat een volck alom
Een Godtheit eerde, een wet, altaer, en priesterdom;
Terwijl d'afgodery en heilooze offerhanden,
Gelijck een helsche pest, besmetten alle landen,
Daer 't blinde Heidendom, bykans van stadt tot stadt,
Gesplist aen rotten, elck zijn' eigen afgodt had.
Al schijnt de zon op elck, hoewel de hemel regent,
En daeut van lant tot lant, geen volcken zijn gezegent
Van Godt, als Israël, met zulck een zuivre wet,
Waerby de beste wet geleken, is besmet
Met dwaelinge, of met inck van menschenbloet geschreven,
En, na 's wetgevers doot, niet lang in zwang gebleven:
Want wat uit menschen spruit verbastert, en verrot:
Wat Godt bekrachtight, duurt in eeuwigheit, als Godt.
  Dees wet, van Sinaes top ter berghspitse afgedondert,
En sedert uitgebreit, begrijpt in zich zeshondert
Geboden en verboôn, met eenen dry en tien,
Gedeelt in dryderley; die op de Godtheit zien,
En godtsdienst, op 't gerecht, en op den stijl der zeden;
Een onverdraeghzaem juck, zoo lang het vleesch de reden

625—640 De bezwaerlijckheit van het juck der ceremoniale wet, die op Christus, haer ooghmerck, wijst. *Kantteekening der oude uitgave.*

626, 627 *Zeshondert geboden en verboon, met eenen dry en tien:* namel. de 613 voorschriften van den Talmud, verdeeld in 248 geboden en 365 verbodsbepalingen, welke cijfers door de Rabbijnen geacht werden in verhouding te staan tot de 248 deelen van 't menschelijk lichaam — naar den toenmaligen stand der anatomische wetenschap — en met de 365 dagen van het jaar.

Vermeestert, en verzwackt, en d'opperste gena,
Door deze wet belooft, den mensch niet koom' te sta,
Noch krancken reickt de hant, die met verlangen wachten,
En uitzien naer den helt, aen Abrahams geslachten
Gezworen, toegezeght, gespelt, en afgebeelt,
En daer heur dienst op wijst; terwijlze niemant heelt,
Noch heelen kan ter noot, maer toonende de wonden,
Messias binnen roept, die, uit Godts schoot gezonden,
Met balssem van gena het kranckbed troosten zal,
En redden den gewonde uit noot en ongeval.
Zy leert een' enckelen Godt en godlijck wezen eeren,
Alleen by zijnen naem ter noot de waerheit zweeren,
Hem volgen op zijn spoor en donderende stem,
Geene afgoôn noch hunn' sleep gedoogen neffens hem,
Maer al 't afgodisch bloet in zijn gebiet verdelgen;
Te planten 's hemels wil van stam in teere telgen;
d'Orakeltent, waerin de Godtheit straelt en woont,
Te spannen naer 't gezicht, op Horebs kruin getoont,
In voorhof afgedeelt, en 't heiligh, en aertsheiligh,
Voor volck, en priesteren, en Arons voetzool veiligh,
Den onbesneên verboôn. De voorhang scheide straf
Het allerheilighst koor van 't heiligh midden af,
Voorzien met reuckaltaer, en toondisch, en de lichten
Des gouden kandelaers, die 's priesters diensten stichten.
In 't allerheilighst stont het gulden wieroockvat,
De bontkist, gestoffeert met godtgewijden schat,
En heilighdom, de wet van steen, en Arons roede,
Den emer met den daeu, die hongerigen voedde.
't Gehemelt van Godts kist, als een genadetroon,
Waerop het goddelijcke orakel zat ten toon,
Wert overschaduwt van de schacht der Cherubijnen;
Terwijl d'aertspriesters, eens in 't jaer, voor Godt verschijnen,
Na datze zich en 't volck eerst heilighden door bloet

641—692 De wet leert eenen eenigen Godt, geene afgoden, dienen, en haer diensten wijzen op Christus, en de genade, door hem te verwerven. *Kantteekening der oude uitgave.*

636—640 De zin is: „de wet geeft wel voorschriften maar bezit het middel niet, om den overtreders, die onder de zwaarte hunner schuld gebukt gingen, verlichting en verzoening te verschaffen. Hiertoe wijst zij op Christus, die hun schuldvergiffenis doet erlangen."

Van vee, geslaght ten zoen van Godt, die hun gemoet
Met glans in 't borstgesteente, en antwoort op hun vraegen,
Ten dienst der oversten en koningen, om plaegen
Te keeren van den hals, in tijt van druck en noot;
Of 't lant te zegenen uit 's hemels rijcken schoot.
De priesters legeren, met eenen de Levijten,
Rontom het heilighdom, en dicht om Godts tapijten,
Een ieder om zijn ampt en offers te bekleên,
Ter eere van Godts naem, ten zoen van 't algemeen,
Of elck byzonder lidt, door 't slaghten van de stieren,
En os, en koey, en ram, en schaep, in outervieren
Verslonden, of van 't vier der lucht tot asch gezengt.
Hier worden wijn en bloet en olien geplengt.
Zy sprengen tent, altaer, en bock, en volck met asschen,
En bloet. Onzuivren gaen gezuivert, en gewasschen
Met water, naer hun tent. Men offert geite, en duif,
En wieroock, mirre, en zout, en meel, en gerf, en druif.
De priesters nacht noch dagh in hunnen plicht ontbreecken,
Om 't eeuwigh vier te voên, en vlammen aen te queecken.
Men viert de feesten, net gemerckt by zon en maen.
Het zevenjaerigh feest heet schuldenaers ontslaen,
En slave en arme velt en graen ten beste schencken.
Men magh het wettigh recht des priesterdoms niet krencken
In eersteling, noch tiende, en 't geen hun eigen is,
Maer offren naer den eisch de gaven aen Godts disch.
De zallefoli wort op 's priesters hooft gegoten,
Den koningen gewijt, en voor hun opgesloten,
De rechterstoel gestelt, waer voor de moedwil beeft,
En wat 's aertspriesters mont en uitspraeck wederstreeft.
    De godtsdienst der Hebreen ontbeert noch blijk, noch [merken,
Om een godtsdienstigh hart t'ontvoncken, en te stercken.
Men vint, van stap tot stap, het spoor gedruckt alom
Van Godt, en Godts geslacht en lot en eigendom,
Door engelen geleit, gehanthaeft, en verdadight,
Met zege en wonderen getroost, en begenadight;
't Zy Arons roede bloey', de steenrots water geef',

693—724 De dienst der wet is door wonderdaeden gesterckt, en verheerlijckt. *Kantteekening der oude uitgave.*

664 *Die hun gemoet:* die hen te gemoet komt.

De kopre slang genees', het heir der vorsten sneef',
De stroomende Jordaen, met opgescheurde kolcken,
De bontkist doortoght gunn', Godts zwaert de zeven volcken
In Kanaän verrass', waerop bazuingeschal
't Gevloeckte Jericho, met toornen, poorte, en wal,
Ter aerde ploft, na dat de bontkist, dry paer dagen,
Met staetsie en gebeên ten toon is omgedraegen.
De hemel straft en helpt zijn volck in 't rechtersdom.
De bontkist wort buurin van Dagon, doof en stom,
En wederom uit schrick van zelf te rugh gezonden.
Zy dwaelt vast ongerust, en wisselt huis en gronden,
Gelijck een pellegrim, beschaduwt van tapijt,
En wacht op Salomon, die haer den tempel wijdt,
Met staetsi heenevoert ten bergh op, daer de schaeren
En stammen van het rijck, wel drymael 's jaers, vergaêren;
Daer hemelsch vier om laegh het offervee verteert,
En Godt in eene wolck den tempel zelf stoffeert
Met glans en majesteit, bestemmende de bede
Des zoons, die 's vaders stoel bezit in vollen vrede,
In zulck een heerlijckheit, dat noit d'alziende zon
Een' koning zagh, zoo wijs en rijck als Salomon,
En zelf de koningin der Mooren haeren drempel
Verliet, om Jakobs Godt t'aenbidden in dien tempel,
Na zeven jaer volbout, ter eere van Godts naem,
En rijcker in haer oogh dan d'uitgespreide faem.
  Men telt, na Salomon, een ry van duizent jaeren,
Dat Abrahams geslacht, op ongelijcke baeren
Van afval, scheuring, krijgh, en ondergang van stadt
En tempel, wiert gesolt; het volck te Babel zat
Gevangen aen d'Eufraet, en wederom ontslagen;
Jerusalem herbout, en onderdruckt by vlaegen;
De heerschappy by beurt verandert van gelaet,
In koningsdom, en vorst, en priesterlijcken staet,
Tot dat de Roomsche maght, allengs in top geklommen,
Den staf van Juda neemt, den keur der priesterdommen
Van Aron steurt en krenckt, 't gewijde niet verschoont,
En binnen Rome in 't endt Herodes koning kroont;

725—742 De scepter van Juda vervalt, na veelerhande rampen, aen de Romainen: waerop Jakobs profecye van Messias toekomste zagh. *Kantteekening der oude uitgave.*

Een schijnbaer teken, uit 's aertsvaders mont genomen,
Dat 's volcks verlosser nu eens most te voorschijn komen,
Waernaer zoo menige eeu besneên en onbesneên
Verlangden overal met zuchten, en gebeên,
Om, onder eene wet, gerust den ongezienen
t'Aenbidden, offeren, en heilighlijck te dienen.
De wijze Daniël, die by Hezechiël
Zoo heiligh wort geschat, Messias toekomst wel
Kon spellen, uit den mont van Gabriël, gezonden
Daer Juda, by d'Eufraet, geboeit lagh en gebonden.
Hy telt vijfhondert jaer min tien met zijne stem,
Dat, na'et herbouwen van 't verwoest Jerusalem,
Messias, de beloofde, in 't leven most verschijnen:
Gelijck Nehumias, de meester der Rabbijnen,
Omtrent een halleve eeu, eer Christus oit verscheen,
Dit sloot uit Daniël, ten dienst van zijn Hebreen.
Hiermede stemt de steen, die, van den bergh aen 't glyen,
Nebukadnezars beelt, de vier hooftheerschappyen,
Verpletten zou tot stof, 't welck, zoo men Gerson leest,
Messias rijck beduit, dat, wijdt en zijt gevreest,
Met kracht de sluierkroon van Rome zou verpletten,
En brengen onder 't juck van Christus en zijn wetten,
Waermede zelf de mont der wetgeleerden stemt.
Josefus pen, geensins van Christus tijt vervremt,
En die Jerusalem met zwaerden om zagh ploegen,

743—764 En Nebukadnezars droom van de vier hooftheerschappyen, by Daniël ontvouwen, als een voorteken dat Messias voorhanden was, gelijck Rabbi Nehumias en Josefus dit oock bestemmen. *Kantteekening der oude uitgave.*

737 *Een schijnbaer teken, uit 's aertsvaders mont genomen:* zinspeling op Jakobs woorden, *Genesis* LXIX: 10.

743 *Daniël—Hezechiël:* min gelukkig rijm.

743—749 Zie *Daniël* VIII.

750 *Nehumias:* lees: *Nehemias* of *Nehemyah.* Voor de hier gebezigde spelling bestaat geen grond in 't Hebr.

755 *Gerson:* een godgeleerde, die, in 1363 in Champagne geboren, in 1395 kanselier der Universiteit te Parijs werd, als afgezant des konings het Concilie van Constans in 1414 bijgewoonde en er een belangrijke rol speelde. Hij overleed in 1429, na zich door zijn schriften een grooten roem te hebben verworven.

760, 761 *Josefus pen.... die,* enz.: 't is zeker wat heel sterk, dat een *pen* Jeruzalem *zag* omploegen; doch *Josefus pen* staat hier voor „Jozefus' zelven.

De spreucken des profeets, die op dees neêrlaegh sloegen,
Ontvoude op zijnen tijt, waerby het schijnbaer bleeck
Dat Christus toekomst hielt de voorgespelde streeck.
De tweede tempel oock, in 't oogh van Malachias,
Die Salomons gebou ontluistert, haelt Messias,
Den lang verwachten in door 's hemels afgezant,
Die hem de heirstraet baent: maer d'eerste tempel spant
De kroon in heerlijckheit, in elcks uitwendige oogen;
Want Salomons gesticht was in den top voltogen:
Zoo moet de majesteit des tweeden tempels slaen
Op Godts genaverbont, dat eeuwigh vast zal staen,
En Godt Messias zelf betreden Arons drempels,
Geduurende den tijt en stant des tweeden tempels.
Oock bleeck het uit de faem, die, wijt en zijt gespreit,
In Davids rijck, en daer zijn grens gebuuren scheit,
Hoe al de weerelt wachte op d'aenkomst van den grooten
Verlosser, toeverlaet van 's hemels bontgenooten.
d'Een nam Herodes, of een hooft van Gaulon voor
Messias. Titus en zijn vader raeckten door
Voorspellinge op de tong, in Syrien, en oosten,
Dat zy 't Hebreeusch geslacht ten leste zouden troosten,
In zijn verdruckingen; Judea eenen helt
Uitleveren, wiens staf al 't weereltlijck gewelt
Zou toomen, als Suetoon, en Tacitus ons melden,
Waerop de bladen slaen, die Godts orakels spelden.
Uit al dit mompelen en gissen ondereen
Rees oproer voor en na, in Davids rijck en steên.

765—788 Malachias verheft hier op den tweeden tempel boven den eersten, en de gestroide geruchten en oproeren getuigen dat Messias voor handen is. *Kantteekening der oude uitgave.*

763 *Schijnbaer:* blijkbaar, duidelijk.

770 *In den top voltogen:* anders schrijft Vondel *in top voltogen,* zonder lidw., dat er hier vermoedelijk om 't metrum is bijgevoegd.

779 *Herodes:* de omstandigheid, dat hij aan 't rijk kwam toen de tijd der vervulling aanbrak, deed hem door sommigen voor den beloofden Messias houden.

Een hooft van Gaulon: Judas de Gauloniter, die zich kantte tegen de algemeene beschrijving, door Augustus gelast (en waarvan LUKAS gewaagt II: 1), en een groot oproer verwekte.

788 *Voor en na:* voortdurend.

Elizabeth, gehuwt aen priester Zacharias,
Ging zwanger van een vrucht, den voorbo van Messias,
In haeren ouderdom, als engel Gabriël,
Gezant uit 's hemels troon, in d'onbesmette cel
Van Davids dochter daelde, en, op zijn groete en reden,
De Godtheit, eene kracht, een vaegh, een vier, beneden
Afstraelende uit de lucht, met glans en majesteit
De kuische Maeght, Godts bruit, in haere ootmoedigheit
En onderdaenigheit, omhelsde, en kuste, en eerde,
Zich mengde met haer bloet: en zy, die Godt begeerde
t'Ontfangen in haer harte, ontfing ['t was noit gehoort,]
Nu Godt Emanuël, en droegh 't alscheppend Woort,
Messias, onder 't hart, en, van de Godtheit zwanger,
Bezweeck van schrick, en hoope, en schaemroot kon niet [langer
Verbergen haer geluck, maer borst in 's hooghsten lof
Met al haer krachten uit; terwijl d'aertsengel 't hof
Des hoogen hemels koos, van waer hy was gestegen.
Zy gaet Elizabeth, haer nicht, op dezen zegen
Bezoecken, daer de vrucht, de voorglans van Godts zoon,
In 's moeders lichaem juicht; dewijl hy Jesses kroon
Alreede heerschen ziet in dezen ongeboren,
Op 's grootvaêrs stoel, in 't rijck, van boven hem beschoren,
En dat, van eeu noch grens besloten, noch bepaelt,
Zich uitbreit, wijder dan de levende adem haelt.
Augustus in triomf had d'oorloghspoort gesloten,
En schatte al 't Roomsche volck, en Jakobs wetgenooten,
Als Josef, Davids zoon, in Davids veestal quam,
Het arme Bethlehem, om onder zijnen stam
Zich met de zwangre maeght, Godts bruit, te laeten schatten.
Het kleen begrijp der stede, onmaghtigh te bevatten
Den grooten drang des volcks, zent d'ondertrouden voort,
Van deur tot deur, en wijstze een herbergh, by de poort,
Een donckere spelonck, een veestal aen de veste,
Daer 't volck krioelt en woelt. Hier rust de maeght ten leste,
En baert des middernachts haer eerste alwaerde vrucht.
Gelijck de morgendaeu, uit koele en versche lucht,

789—812 Aertsengel Gabriëls bootschap aen de heilige Maeght. *Kantteekening der oude uitgave.*

813—840 Christus wort geboren onder Augustus. *Kantteekening der oude uitgave.*

Op roozegaerden valt, om roozen te verquicken,
Die, 's daeghs van dorst versmacht, in zonne en hitte sticken,
Zoo liefelijck ontvloeit den maeghdelijcken schoot,
Die blancke lelibloem, oock zonder last en noot
Te voelen, Godt en mensch, een zaet, en twee natuuren
Aen een verknocht, een kint, waerop de laege muuren
Van 't ongeachte vleck, het nedrigh Bethlehem,
Zich heffende uit het stof, de stadt Jerusalem,
Godts outer, en den stoel der koningen, verdooven;
Hoe arm het in een kribbe en veestal leght verschoven,
Gewonden in den doeck; terwijl de lucht, vol geest
En engelen, by nacht, op Godts geboortefeest
Vergadert, daerze lof den allerhooghsten zingen,
Waerop de herderswacht en kudde en weide springen
Uit haeren eersten slaep, verheught en blijde, om dat
De vreught ter weerelt quam in Davids armste stadt.
  Voor 't scheppen van de hooge en hemelsche gewelven,
Vol engelen, was Godt alleen en stil zich zelven
Bekent, en zat gerust, vervullende den ring
Van zijne oneindigheit, in een bespiegeling
Van zich en zijn natuure, in 't diepe licht verborgen,
Dat geene beurten kent, noch avontstont, noch morgen:
Maer toen hy uit een Niet, op 't eeuwige besluit,
De weerelt voortbroght, ging de noit verscheenen uit,
Om zich den schepselen, als zichtbaer, te vertoonen,
In zijne majesteit, voor alle hemeltroonen,
En maght, en heerschappy, gebogen onder hem,
Eerbiedigh toegejuicht, met een gemeine stem
Van duizentduizenden, zoo hoogh in top getogen,
Door danckbaerheit, om dat zy Godt aenschouwen mogen.
Dus was het scheppen dan Godts uitgang d'eerste reis;
Gelijck een weereltvorst zich buiten zijn palais
In 't openbaer vertoont aen allerley geslachten,
En volcken, die voor 't hof op zijnen uitgang wachten,
Ter aerde storten, en op 't aenzicht vallen neêr,
Zoo dra hy zich vertoont, begroet met prijs en eer.
  De tweedemael ging Godt, gelijck uit 's hemels zaelen,

841—874 Godt openbaerde zich d'eerstemael in de scheppinge der weerelt, de tweedemael aen de Aertsvaders, voor en na de wet. *Kantteekening der oude uitgave.*

Toen hy d'Aertsvaders sprack, of zelf, of quam bestraelen
Door openbaeringen, en droomen, en gezicht,
En heilige engelen, en voorschreef hunnen plicht
In tafels van de wet, met zijne hant geschreven,
En boven uit den top van Sina hun gegeven,
Gesterckt met wonderen, en spraeckgeluit, en vlam.
Hy openbaerde zich in 't voorstaen van dien stam,
Uit alle stammen tot Godts priesterdom gekoren,
Als zijnen eenigen en eerst- en outstgeboren,
Met majesteit omtrent de heilkist van 't verbont,
Genadighlijck ge-eert, daer Godts onfaelbre mont
Zoo lang orakels sprack, en antwoorde op de vraegen
Van zijne aertspriesteren, die voor hem nederlaegen.
Maer nu ten derdemael quam Godt uit zijnen troon
Te voorschijn in zijn bloet, den menschgeworden zoon,
Toen Godt de zoon, wiens lof alle eeuwigheit verduure,
Het lichaem aenschoot, en zich zelf met ons natuure
Door eenen bant, zoo ras de Geest der Godtheit wrocht
In 't lichaem van de maeght, dat zuiver vat, verknocht;
Een ongehoort verbant, van niemants brein begrepen,
Van geen vernuft gevat, hoe kloeck, hoe scherp geslepen.
Schoon Ebions scholier, Socinus dit beschimpt,
De heerlijckheit van Godt den zoon bepaelt, en krimpt,
Gelijck een' mensch, ontbloot van Godts oneindigh wezen,
De zellefstandigheit der Godtheit, noit volprezen:
Dewijl hy hem nochtans met godlijcke eer vereert;
Zoo wort door d'eer des zoons de vader geschoffeert,
En Jesus by gevolgh ten afgodt trots en stouter
Verheven, hooger dan voorheene oit Heidensch outer
Verheven wert: want lijdt de Godtheit nimmermeer
Dat iet beneffens haer de hooghste en opperste eer
En prijs ontfang', zoo wort met recht geensins geleden
Dat Christus, als een Godt, alom werde aengebeden.

875—898 De derdemael in het aentrecken der menschelijcke natuure, by Ebion, Fotijn, Arius, en Faustus gelochent en bestreden. *Kantteekening der oude uitgave.*

883—894 Vondel wil zeggen: Socinus wederspreekt zich, door, aan de eene zijde, den Zoon de zelfstandigheid der Godheid te ontzeggen en Hem, aan de andere zijde, goddelijke eer toe te kennen; — want zoo Jezus Gods natuur niet deelachtig is, is het afgoderij, Hem te aanbidden.

Maer d'eer komt Godt den zoon, als een onscheibaer lot
Van dien oneindigen eenwezigen, met Godt
Den Vader, en den Geest, eenzelve wezen t'zamen,
En onderscheên in dry, betekent door dry naemen.
De Joodsche Filo bout de Dryheit op dien gront.
De groote Maimon spreeckt met hem uit eenen mont.
Zy stellen een' die kent, gekent wort, en de kennis;
Waerin hen Albo volght, en natreet, zonder schennis.

899—940 Filo, Maimon, verscheide Rabbijnen, en de Thalmud bevestigen zelfs de heilige Dryeenigheit, bij de katholijcke kerck stantvastigh verdedight. *Kantteekening der oude uitgave.*

899 *Filo:* Filo van Alexandrië was een Jood van hoogepriesterlijken geslachte, die onder Augustus omtrent 20 jaar v. Chr. geboren werd en vele geleerde werken schreef. Zijn hoofdstreven als wijsgeer was een vereeniging tusschen het Mozaïsme en het Platonisme teweeg te brengen.

900 *Maimon:* eigenlijk Mozes Ben Maimon of Maimonides geheeten, was een Joodsch geleerde van Cordova, die in de twaalfde eeuw leefde, zich, door een aantal werken, inzonderheid over den Talmud, onsterflijken roem verwierf, en die de 13 geloofsartikelen opstelde, welke nog heden ten dage bij het Jodendom worden aangenomen. Dionys Vossius gaf zijn werk *de idololatria* uit.

901 *En de kennis:* hier ontbreekt een w.w., als b. v. *is, heeft, bezit.* Intusschen moeten wij op dezen regel aanmerken, dat wel Maimonides, in de inleiding tot zijn beroemd werk van de Joodsche Wet, God beschouwt als het wezen, dat het kennen, het gekende en de kennis in zich vereenigt; maar daarmede kwam Filo's leer in geenen deele overeen.

902 *Albo:* Jozef Albo leefde in de vijftiende eeuw. Hij was geboortig van Soria in Oud-Castilië en hoofd van de Joodsche gemeente in Montreal. Hij nam deel aan de theologische debatten, die van 7 Febr. 1413 tot 12 Nov. 1414 te Tortoza, in het paleis van Paus Benedictus en in diens tegenwoordigheid gehouden werden, en die niet minder dan 69 zittingen innamen. Geen wonder, dat het, bij die debatten, waarin de leerstellingen van het Christendom en het Jodendom over en weder aangerand en verdedigd werden, vrij heftig toeging. Albo was een der twee geleerden, die standvastig het hoofd boden aan de schimpredenen en aantijgingen, met welke de Christen-geestelijken de Joodsche leerstellingen overlaadden; terwijl de veertien anderen, waarschijnlijk voor de leus en om vervolging te ontwijken, toegaven en hun geloof verzaakten. Hij daarentegen schreef een apologie van den Joodschen Godsdienst, onder den titel van „Gronden des Geloofs." Ofschoon hij daarin nu wel is waar *drie* grondstellingen aanneemt, waarop het geloof steunt, t. w. het geloof aan Gods bestaan, aan de goddelijkheid der Openbaring en dat aan de vergelding, kan hij daarom geenszins geacht worden een volgeling van Filo of van Maimonides geweest te zijn. Vooreerst toch komt hun drieëenig begrip van God met zijn drievuldigheid in 't geloof niet overeen, en ten anderen is hij juist bekend als een der krachtigste bestrijders van Maimonides, wiens

Zy geven Godt den Zoon den titel van Godts Woort,
Daer Godt het al door schiep, en dat van geen geboort,
Gelijck de Vader, weet, die niet dit Woort quam teelen
Naer menschelijcken stijl. Zoo veel Rabbijnen scheelen
In Christus Godtheit, noch Messias titel niet.
Dit is d'aertsengel, Godts gezant, die wijt gebiet,
Verlosser, Bethels Godt, aen Amrams zoon verscheenen,
Uit eene doorne haegh; een engel, die voorheenen
Hen uit Egypten leidde, en met zijn aengezicht
Voorheentrock: die genaeckt het heilige gesticht
Des tempels. Vraegh 't vernuft der schranderste Kabaelen:
Zy onderscheiden Godt in dry doorluchte straelen,
Den Vader, en den Zoon, of 't Woort, en oock den Geest.
Zy zien de mooghlijckheit dat Godt zich op de leest
Des menschdoms passe, en zich met ons natuur bekleede.
De Thalmud eigent hem Godts hooghsten titel mede,
Den naem, by geen Hebreen te noemen onverschoont;
En ziet den tijt, die Godt met zijnen vinger toont.
Hoe kan d'erfvyant der Dry-eenigheit met reden
Dan drijven dat dit punt der Dryheit den besneden
Ten aenstoot dient, en van Messias kroon vervremt;
Naerdien de Kabalist, en Thalmud dit bestemt,
En menigh grijs Rabbijn, die, blijde op Davids zangen,

13 geloofsartikelen hij tracht omver te werpen, vooral wegens het geloof aan een Messias, 't welk hij niet als een fundamenteel punt van den Godsdienst wil hebben aangemerkt. Het pleit ten deze niet voor Vondels voorzichtigheid, dat hij drie Joodsche godgeleerden, wier meeningen zeer wijd uit elkander liepen, aldus stoutweg nevens elkander stelt om zijn leer te helpen schragen, waartoe geen van drieën zich ongetwijfeld zou hebben geleend, daar toch hun leven en streven voornamelijk daarheen gericht was om hun geloofsgenooten tegen overgang tot het Christendom te wapenen.

913 *Kabaelen* voor „kabbalistische schrijvers." *Kabbala* is van 't Hebr. *kibbel,* dat zooveel wil zeggen als: „hij heeft onderwezen," en waarvan ons *kibbelen* herkomstig schijnt. De *kabbala* werd onderscheiden in theoretische en practische: de eerste legde zich toe op critisch onderzoek: de laatste spoorde de verborgen natuurkrachten op, en bediende zich van mystieke spreuken en getallen, van talismans, enz. om wonderen voort te brengen. De kabbala bloeide ten tijde van de komst van Christus, wiens wonderen door de ongeloovigen aan zijn kennis daarin werden toegeschreven. Ook onder de eerste Christenen werd van de kabbala veel werks gemaakt.

923 *d'Erfvyant der Dry-eenigheit:* 't zij Arius, 't zij ieder in 't algemeen, die de Drieëenheid betwist.

Messias tegengaen, op 's vaders troon ontfangen,
Aenbidden, eeren, en hem offeren, terwijl
De jongste Joden stout veraerden van dien stijl:
Gelijck d'erfvyanden der Godtheit van Godts zoone,
Verbastert van den stijl der vadren, met dees kroone
Van doornen, Christus noch verdrucken, en zijn licht,
Om dat natuur en reên voor dees geheimnis zwicht.
Wie door zijn reden dit geloofspunt wil beseffen,
Dat niet met reden strijt, maer hooger staet te treffen
Dan menschelijck vernuft en reden schieten kan,
Die overschrijt verwaent en reuckeloos den ban,
En merckpael, hem gestelt by Godt, die ons van boven
Zijn waerheit openbaerde, op datwe haer gelooven,
Gelijckze op den pilaer der waerheit, zijne kerck
Gehouwen, eeu op eeu, den afgront valt te sterck.
  Ferneel uit Plato stelt door 't helder licht van reden,
In een', die 't al regeert, dry eveneeuwigheden,
Het goet, 't verstant, en oock de ziel van 's weerelts kloot.
By 't goet verstaet hy Godt, den Vader, die dit groot
Gebou van hemel, aerde, en zee, en alles stichte,
Eenvouwigh, onbeweeght, en, boven al 't verlichte
Verstant gerekent, rijck in alles, overvloeit
Van goedertierenheit. 't Verstant, dat eeuwigh bloeit,
Ontspringt oirsprongkelijck van dezen goeden vader,
Gelijck een glansrijck licht, uit aller glanssen ader,
De zonne, en dit verstant is een verstandigheit,
Die, goddelijck van aert, met reden wort gezeit
De beste zoon te zijn van 't beste goet des grooten.
De ziel der weerelt, uit 't verstant van 't goet gevloten,
Gelijck een strael van 't licht, straelt sterck met haeren strael
Door alles onderhoudt, en zielt het altemael.
  Genade, ô Godt, genade, indien wy uwen zetel,

941–956 Ferneel bevestight uit Plato de heilige Dryeenigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

957–974 Onschult en eerbiedigheit des dichters in het naspooren van deze geheimenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

941 *Ferneel:* Jean Fernel (Johannes Fernelius) was geneesheer van Koning Hendrik II van Frankrijk. Reeds bejaard zijnde, legde hij zich op de letterkunde toe, en verwierf, vooral als uitlegger van Plato en Cicero, grooten lof.

942 *Eveneeuwigheden:* 't woord moge zuiver van vorm zijn, om zijn welluidendheid behoeft het niet te worden aangeprezen.

Den troon der Godtheit, der Dryeenigheit, vermetel
Genaecken durven in dat ongenaeckbre licht;
Het menschgeworden Woort, Emanuël, te dicht
Bespiegelen; te diep uwe aertsgeheimenissen
Grondeeren, daer al 't brein der wijsten in kan missen.
Wie zulck een zee doorwaet, verzinckt tot over 't hooft.
Hy is gezalight die dit aenbidt, en gelooft.
  Men deelt al wat'er is rechtmaetigh in twee leden,
In ongeschapenheit, en in geschapenheden.
De schepper is alleen eene ongeschapenheit.
Ontkleet nu Zoon en Geest van deze Majesteit;
Zoo zijnze geensins Godt, maer bloote schepselingen,
Die wezen, en natuur van Godt te leen ontfingen;
Zoo werdenwe in den naem der schepselen gewijt,
Gewasschen op de vont: maer dit besluit bestrijt
Alle onbesmette blaên, die Zoon, en Geest te gader
Bekleên met d'eigenschap, en eer van Godt den Vader.
  De dwaelinge in het punt der Godtheit is gewoon
Haer kracht te scheppen uit den naem of 't woort persoon,
De kerck te lasteren, als een die Godt durf deelen,
Een rechtuitstrijdigheit, en weêrspraeck bekrackeelen;
Zoo menighmael zy dry in 't eenigh wezen stelt,
En dry persoonen in een Godtheit noemt en telt.
Het onbesleepen brein verbystert, weet niet beter
Of dry persoonen zijn, als Jakob, Jan, en Peter,
Oock dry gescheidenheên, en volght Fotinus vaen,
Of d'Arriaensche vlagh, al lang aen 't ondergaen.
Wie dit verstroien ziet van Christus kerck en leden,
Op 's blinden leitsmans spoor verbystert, zonder reden,

975—988 Misverstant gesproten uit het woort persoon. *Kantteekening der oude uitgave.*

969 *Schepselingen:* schepsels.

971 *In den naem der schepselen:* neen: „in den naam *van* schepselen."

977, 978 *Een die Godt durf deelen,* enz.: een, die zich verstout, God te deelen, en te strijden voor (te *bekrackeelen*) iets dat met zichzelf in volkomen strijd is, dat zichzelf weerspreekt.

978 *Rechtuitstrijdigheit:* iets dat vlak tegén de rede strijdt.

983 *Fotinus vaen:* Fotinus, Bisschop van Sirmië, leefde in de vierde eeuw en werd vervolgd wegens zijn gevoelen aangaande het wezen des Zaligmakers.

984 *d'Arriaensche vlagh, al lang aen 't ondergaen:* wat zou Vondel opzien, indien hij eens weder op de wereld komen kon.

Schept lust om elck door 't licht, dat uit Godts boeckstaef
[straelt,
Te toonen hoe 't verstant misleit wort, en verdwaelt.
'tWoort wezen wijst op Godts natuur, die dry persoonen
Gemeen is. 't Woort persoon wil, naer 't gebruick, betoonen
Een zellefstandigheit van redelijcken aert,
Die eigen is aen een byzonder. Nu verklaert
Het licht van reden hoe ons oordeel en gedachten
De dry persoonen in de Godtheit anders achten
Dan in dry menschen, als men elcks natuur beduit.
Het wezen van den mensch is eng bepaelt, en sluit
Zich in zijn' kleenen ring, niet wijder uit te breiden:
En hierom is de mensch alleen niet onderscheiden
Van andre menschen door zijne eigenschappen: maer
Deze eigenschappen zijn oock van elckandre klaer
En in der daet gedeelt. Hoewel in dry genooten,
Jan, Jakob, Peter, een natuur is ingegoten,
Hun dry gemeen, noch zijn 't dry menschen in der daet,
Oock zelf ten opzicht van natuur en 's menschdoms staet:
Want mits geen vader al zijn wezen me kan deelen
Aen d'afkomst, maer alleen wat zaets, bequaem tot
[teelen;
Zoo moet het volgen dat geen zoon van dezen stam
De zelleve natuur des vaders naer zich nam,
Maer slechts een diergelijcke uit d'andere is gesproten.
Des menschen wezen dus bepaelt, en afgesloten,
Is dan geen zelve in veel persoonen, met geen' schijn;
Dies Peter, Jakob, Jan dry enckle menschen zijn:
Maer anders is 't met Godts natuure, waerdigh t'eeren;
Want in dit wezen, dat geen wijze oit kon grondeeren,
Eenvouwigh, onbepaelt, en eeuwigh, daer staen al
De dry persoonen, schoon zy dry zijn in getal,
Op 't eenigh wezen vast, met elcks byzonderheden,
Die onmedeelbaer zijn, en waerlijck onderscheeden:
En hierom telt men geen dry Goden, een' voor een',
Gelijck dry menschen in Jan, Jakob, Peter; neen:
Naerdien Godts zoon niet is geteelt van Godt, den Vader,
En Godt de heilge Geest niet straelt van twee te gader,

989—1034 Hoe het woort persoon hier verstaen wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

Den Vader, en den Zoon, door 't snijden van 't geheel
In zijn dry stucken, waer van elck persoon een deel
Of derde deel geniet: noch oock door af te vloeien;
Gelijck in aenteelt, daer al 't menschdom by blijft groeien;
Noch door voortbrengen, als d'afzetsels van een roos;
Maer door een wondere, onuitspreeckelijcke, altoos
Verborge, en eeuwige medeelinge, in het wercken
Van 't loutre wezen, daer geen verziende in kan mercken
Den oirsprong, 't midden, noch het eindt. Dus blijft het wis
Dat hier niets anders dan een zelve wezen is
Des teelers, en van het geteelde, en voortgekomen.
Wie dit begrijpt, zal voor het woort persoon niet schroomen.
Behalve 't woort persoon dient noch een tweede steen
Van aenstoot uit den wegh genomen, eer wy treên
In 't heiligh perck, om Godts Dryeenigheit te stercken.
Geen, die verstant gebruickt, kan Godts inwendigh [wercken
Ontkennen, naerdemael een wezen, daer geen endt
Van wijsheit, goetheit, maght, en kracht in wort gekent,
Niet werckeloos in zich van eeuwigheit kan duuren:
Want wie dit lochent, scheit de form van haer natuuren.
Dat is onmogelijck. Schoon vier geen waslicht smelt,
Noch iet van buiten, daer 't op arbeit met gewelt:
Het gloeit nochtans in zich al even sterck van binnen.
Bedenck nu uit uw kracht, met opgespanne zinnen,
Hoe 't eeuwigh, krachtigh, en almaghtigh, en alwijs,
En eenigh wezen van de Godtheit, rijck van prijs,
Nootzaeckelijck in zich noit zonder werck kon wezen,
En hoe in Godt niets is, dat na quam opgerezen:
Want d'eigenschappen in Godts wezen, noit volroemt,
En die men hierom recht zijne eigenschappen noemt,
Zijn een, en 't zelve, die van 't wezen niet verschillen,
Noch in zelfkennis, noch in wijsheit, maght, en willen;

1035—1064 Godts inwendige wercking van eeuwigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

1034 *Wie dit begrijpt:* ik twijfel, of het voor hen, die 't vroeger niet begrepen, door de verklaring van Vondel veel begrijpelijker geworden is.

1043—1045 Wat Vondel hier wil zeggen is mij na herhaalde lezing niet gelukt te begrijpen.

Al form, al louter Godt. ô Ingloet, ons te sterck!
Hoe uit men dit? Godt zelf is Godts inwendigh werck
Dit werck, en wezen zijn al teffens. Hoe men 't nader
Bedencken wil, hier is geen vroeger, nochte spader.
„Al wat in Godt is, heeft eene eveneeuwigheit.
„Geen oogenblick Godts werck van 't eeuwigh wezen scheit:
„Hoewel ons zwack begrijp dat voorstelt, als in orden,
„En 't een na'et andere moet uitgesproken worden:
„Want 's menschen overlegh eischt tijt om voort te gaen.
„Godts werckzaem wezen heeft noit werckeloos bestaen.
 Dat levendigh verstant stont eeuwigh ingetogen,
En ingespannen, om met alle zijn vermogen
Zich zelf en zijnen aert t'aenschouwen, in den ring
Der Godtheit, onbeweeght in dees bespiegeling.
Dat enckel eenigh, Godt, in zich alom geprezen,
Bespiegelde gerust zich zelven in zijn wezen,
Van eeuwigheit, en broght in dees bespiegling 't Woort,
Een beelt, hem zelf gelijck in glans, inwendigh voort,
En dat nootwendigh Godt, zijn' Vader, most gelijcken.
Geen spieglaer kan zich zelf in eenen spiegel kijcken,
Of hy kent teffens, in het spiegelkristalijn
En glas, zich zelven, in een' levendigen schijn.
Gelijck teelt zijns gelijck. Zoo zeght men oock met reden:
Hy is, als waer hy uit zijn aengezicht gesneden,
Den vader gansch gelijck. Zoo ziet men een manier,
Een' aert in plaet, en print: een' ommetreck, een' zwier.
Godt ziet dien eenigen, en eigen uitverkoren,
Natuurelijcken Zoon, en eeuwigh eerstgeboren,
En noemt hem zijnen Zoon, een' Zoon, die hem behaeght,
En daer de vaderschap met recht haer' naem af draeght,
Gelijck de zoonschap neemt haer' oirsprong van den Vader:
Wat straelden deze beide, onscheibaer hecht te gader

1065—1110 Eveneeuwigheit van Godt den Vader, en Godt den zoone en Godt den heiligen Geest. *Kantteekening der oude uitgave.*

1055 *Al form:* Ook hier zien wij wederom *form* in dienzelfden, geheel van wat gewoonlijk wat *vorm* verstaan wordt verschillenden zin, en bedoelt de dichter, dat de eigenschappen, waarvan vs. 1051 gesproken is, niet anders zijn dan de „afspiegeling" of, beter gezegd, het „beeld" van God zelven.
Ingloet: innige gloed.

Verknocht, toch anders dan den Geest der liefde, een' gloet
Des Vaders, en des Zoons, van wederzy gevoedt?
Dus openbaerden zich, in een' alom gespreiden,
En 't eenigh wezen, dry al teffens ongescheiden,
Doch onderscheiden, elck door dry byzonderheên.
Geen zonderlingheit deelt nochtans dees dry van een.
Een wezen deelt zich mede aen dry byzonderheden.
De dry, by zich bestaende, in geen vermenging treden,
Maer blijven op zich zelve, en enckel in der daet,
Naerdien d'eenwezenheit der dry op 't wezen staet,
En by gemeenschap van het wezen: dat blijft enckel:
Dat spatte noit van zich, gelijck een vonck, een sprenckel
Van eene vlamme spat. Hier is een vlam, een licht,
Een puure louterheit, gesloten vast en dicht;
Een loutre eenvouwigheit, een Godtheit, puur en simpel;
Een effen aenschijn, dat geen kreucken zet noch rimpel.
Al Godt, en Godtheit; een gelijckheit in dry een,
En een in dry: naerdien d'eenwezenheit hier geen
Dryvuldigheit ontkent, maer aenhoudt die te kroonen
Door ongescheidenheit, al hoort men dry persoonen.
Maer eer wy verder gaen omzweven in dien ring
Der Godtheit; luister eerst hoe Godts bespiegeling,
En beelt, en 't straelen van de liefde dezer beiden
Noit iemant buiten Godt, het eenigh wezen, leidden.
  Godts zellefkennis teelt van eeuwigheit Godts beelt,
Maer geenen tweeden Godt: want Godts zelfkennis scheelt
Van Godt niet, neen geensins, die staen gelijck, en effen.
Godts zellefkennis, en bespieglen, en beseffen
Is Godt, en Godtheit, en oock anders niet dan dit;
Dewijl d'eenvouwigheit, gekroont in 't hoogh bezit,
Geen t'zamenvoeging lijdt, noch ongelijcke trappen,
En d'effene eenheit blijft in form, en eigenschappen.
Nu ziet gy dat Godts Zoon des Vaders afdruck is,
Die naer den Vader zweemt door zijn gelijckenis;
Zoo kentge alree een tweede: en waerom dan naer reden

1111—1190 Breeder verklaeringe hoe de zoon van den vader, en de heilige Geest van den vader en den zoone voortkomt. *Kantteekening der oude uitgave.*

1092 Versta: deze drie zijn nochtans niet als drie afzonderlijke, ieder op zichzelf staande personen aan te merken.

De derde in 't wezen van de Godtheit niet geleden;
Mits d'onderlinge treck van Vader, en van Zoon
Niet anders straelt dan liefde, in eenen zelven troon?
Wie kan ons melden, wie uitbeelden hoe in 't baeren
Des Vaders oogen op des Zoons gedaente staeren,
En d'oogen van den Zoon op 't minzaem aenschijn van
Den Vader! noem eens wie dien treck bedencken kan;
Een' treck, van wederzijde elckandre toegedraegen.
Hier straelt het onderling genoegen, en behaegen
Eene onuitbluschbre liefde, een' Geest van lieflijckheit;
Een gloênde liefde, die van geen van beide scheit,
Waeruit zy voortkomt, als een derde in 't eene wezen,
Niet als een derde Godt. Een drytal t'zamenlezen
Uit perlen, levert wel dry perlen aen een kroon,
Doch elck blijft zonderling. Of nu de naem persoon
Zich drymael achter een laet in de Godtheit tellen,
Dat kan alleen wel dry byzonderheden stellen,
Maer geen dry Goden: want in 't wezen vint men niet
Dan eenen Godt; hoe net onze eige wijsheit schiet;
Hoe fel het onverstant op 't slot der Dryheit dondert,
Het drymael heilighste, van smetten afgezondert.
Al enckel een is 't wat in top hier boven staet;
Al Godt, en niet dan Godt; een toon, een zelve maet;
Eene overeenkomste in het wezen; een gelijckheit,
In eenen oceaen van onwaerdeerbre rijckheit.
Godt is dan louter een in dry: en wie dit vat
Gelooft dat Godt, van Godt geteelt, van Godt niet spat,
Van eeuwigheit gezet by d'andre stoelgenooten.
Zoo blijft de ring van Godts volkomenheit gesloten.
De Dryheit sluit zich hecht en dicht in een. Zy lijdt

1136 *Doch elck blijft zonderling:* elke parel blijft een parel op zichzelf. Vergel. vs. 1092.

1149 *Stoelgenooten:* 't woord is niet gelukkig te pas gebracht. „Mederegeerder" zou er door kunnen, omdat er van den Zoon gezegd wordt, dat hij met den Vader enz. leeft en regeert in eeuwigheid, enz.; maar 't woord *stoel* is te stoffelijk en verwijdert alle denkbeeld aan het geestelijk verband tusschen de drie personen der Godheid. Minos, Eacus en Rhadamanthus, Octavius, Antonius en Lepidus, wier gezag een en tevens verdeeld was, kunnen *stoelgenooten* genoemd worden; maar zij blijven toch van elkander verschillende individuen, die onderling, wat meening of belang betreft, in strijd kunnen zijn, en dit is bij de drie personen der Godheid, zooals Vondel ze voorstelt, niet denkbaar.

Geene inbreuck, noch gevoelt geen' onderlingen strijt,
Maer staet in eeuwigheit. Belieft het u, tre nader:
De waerheit schroomt niet. Vraegh vrypostigh: wat 's de
[Vader?
Wat anders dan Godt zelf, die eeuwigh is geweest?
Wat is de Zoon? Godt zelf, niet anders. Wat 's de Geest?
Godt zelf, en anders niet. Zoo hoort gy hoe dry naemen,
Geen bloote klancken, maer betekenaers, te zamen
Een' Godt betekenen, dat wonderlijck Dryeen.
De zonderlingheit blijft in dry byzonderheên.
Wy noemen Vader, Zoon, en Geest, alom te loven,
Maer geen dry Goden, neen: een Godtheit staet hier boven.
De zellefstandigheit is een, al telt men dry
Persoonen. Dunckt u dat hier strijdigheit in zy?
Gansch geene; indien wy dees zelfstandigheit slechts buiten
De dry persoonen recht nadencken: dan besluiten
Wy billijck dat ons dry en een geensins misleit:
Want dry persoonen zijn maer een zelfstandigheit.
De dry zijn een, en een is niet dan dry, die duuren.
Nu zegh: wat vint gy in het tellen? dry natuuren?
Hier is maer een natuur: of vint gy wezens? neen.
Een wezen is 'er. Vint gy hier zelfstandigheên?
Een zellefstandigheit: of vint gy godtlijckheden?
O neen, een Godtheit, waert gedient, en aengebeden.
Gy zeght: ick telle hier het een niet, maer de dry.
Wat zijn deze anders, zoo men 't inziet op een ry,
Dan een natuur alleen, een eenigh enckel wezen,
Een zellefstandigheit, een Godtheit, noit volprezen?
  Dewijl gelijckenis het donckere eer verlicht
Dan middaghklaer bewijst, heb ick het zeil gezwicht
Op zulck een' afgront, en hier schaers gelijckenissen
Geleent van zon, en bron, en boom; noch wou ick vissen
Uit krachten van de ziel, dryvuldigh in getal;
Noch uit quickzilver, zout, en zwavel, overal
Dry stoffen, uit een stof te louteren, te scheiden
Door stoffescheiders kunst. Gelijckenissen leiden
Weêrstrevers kommerlijck naer d'aertsgeheimenis,

1179, 1180 Versta: dewijl gelijkenissen meer dienstig zijn om tot toelichting van hetgeen duister is, dan om tot bewijsmiddel te strekken.

1180 *Gezwicht:* gestreken.

Waervan Godts boeck, en Geest een onderwijzer is:
Want zoo 't geschapen licht te sterck valt om zijn klaerheit;
Wat oogh verdraeght den glans van d'ongeschape waerheit?
  Nu zal 't kenteken des geloofs van Athanaes
Godts heirbaen wijzen, in het Ariaensch geraes,
Om zonder ommezien den nimmermeer gezienen
In een Dryeenigheit te wieroocken, te dienen,
En in deze eenheit Godt, in zijn Dryeenigheit,
Die geen persoonen mengt, noch van elckandre scheit,
Maer onderscheit alleen, voorzichtighlijck en schrander,
Den Vader, Zoon, en Geest. Een ieder is een ander,
Maer eene Godtheit, een gelijcke heerlijckheit,
Een eveneeuwigheit, een zelve majesteit,
Een ongeschapenheit, hoedaenigheit, en mede
Een ongemeetenheit, een eeuwigheit in vrede,
Alle even eeuwigh, geen dry eveneeuwigheên,
Een almaght, geene dry, een Godtheit mede, geen
Dry Goden: een is heer: men rekent geen dry heeren.
Dry Goden stellen, is Godts majesteit schoffeeren.
De Vader, en de Zoon, des Vaders glans en beelt,
Zijn ongeschapen, maer de Zoon alleen geteelt
Van zijnen Vader zelf. De Geest straelt van den Vader,
En Zoone. Een Vader, Zoon, en Geest zijn dry te gader
Een eenigh Vader, Zoon, en heiligh Geest alleen,
Maer geen dry vaders, zoons, en geesten; neen, ô neen.
In deze Dryheit is geen vroeger, nochte spader,
Geen meer, noch minder. Dry persoonen zijn te gader
Alle eveneeuwigh, en gelijck in glans, en maght.
Godts zoon is Christus, Godt, en mensch, zoo lang verwacht.
Hy is Godt zelf, geteelt uit Godts zelfstandigh wezen
Van eeuwigheit; en mensch, gebaert uit d'onvolprezen
Zelfstandigheit der maeght, en moeder in der tijdt;
Volkomen Godt, en mensch; en, zoo men recht belijdt,
Bestaende uit eene ziel, begaeft met licht van reden,
En uit een lichaem, met zijn menschelijcke leden:

1191—1252 Nu blijckt de waerheit der belijdenisse van den onverwinbaren Athanasius. *Kantteekening der oude uitgave.*

1191 *'t Kenteken des geloofs van Athanaes*: de Athanasiaansche geloofsbelijdenis, ook achter den Catechismus in de Protestantsche kerkboeken gedrukt.

En uit zijn Godtheit, Godt den Vader gansch gelijck,
Min dan de Vader naer zijn menschheit in Godts rijck.
Schoon Christus Godt en mensch bekent wort en gerekent:
Noch wort met dezen naem een Christus maer betekent,
Een eenigen: niet dat dit Godt in vleesch verkeert,
Maer Godt met vleesch bekleet, die zich om ons verneêrt.
Een Christus is 'er, niet door ondereen vermengen
Der zellefstandigheên, maer door 't aen een te brengen
En vast vereenigen in een' persoon alleen:
Want even als de ziel, verheerlijckt door de reên,
En 't vleesch een eenigh mensch uitlevren door Godts moeder,
Aldus is Godt en mensch een Christus, elcks behoeder.
Nu drijft geen dicke mist, op datze 't oogh misley,
Ons meer in 't licht; dies volgh de kruisgeloofs lievrey
Van Athanasius, dien onverwinbren Heiligh,
En Godtsbelijder, na: de heirbaen is hier veiligh,
Gansch effen, en gebaent. Zoo gaet elck recht naer Godt,
En vlught godtslasteraers: terwijl men Ostorot
En Frans te Zevenbergh Godts zoon zijn eer ziet roven,
En schimpen met Socijn, die Christus leert hier boven
Aenbidden, en hem zet een nieuwe Godtheit by.
Zoo komt wanschapenheit opdondren in dees dry,
Een dryoneenigheit, dry hoofden, dry grimmassen.
Men hoort godtslastraers Godts Dryeenigheit verbassen,
Als gruwelen, en 't blijckt, by hunne lastering,
Van hoe vervloeckt een vrucht de boezem zwanger ging.
De godtlooze Ostorot, met recht een' Turck te noemen,
De Christaenbidders durf in eeuwigheit verdoemen,
Als afgodisten: schoon alle englen Godt den Zoon

1240, 1241 Ik meen hier te moeten lezen: „terwijl men te Zevenbergen, Ostrogothen en Franschen (?) de dwaalbegrippen van Socinus ziet navolgen." De zin noch bedoeling zijn mij echter geheel klaar: en vs. 249, waarin de „Ostrogoth" of *Osterot* een *Turk* wordt geheeten, maakt mij de zaak niet veel helderder.

1249—1252 Deze regels zijn dezelfde in alle uitgaven; doch in de mijne van 1662 zijn zij bedekt door een strook papier, waarop zij, met dezelfde letter als waarmede 't werk gedrukt is, aldus gewijzigd te lezen staan:

De dooppest Ostorot, met recht een Turck te noemen,
Durf stout den aenhang der Dry-eenigheit verdoemen,
Maer brant zich: want hy sterckt dus ons dry-eenigh punt:
Geloof, 't is noodigh, 't geen ghy niet begrijpen kunt.

Aenbidden, daer hy zit gekroont op 's Vaders troon.
Gelijck d'outvaders in dit hooftpunt niet verschillen,
Zoo spreecken uit Godts mont de hemelsche Sibillen,
Die Christus Godtheit ons voorspelden, breet en klaer,
Als menigh wetprofeet voorheene, en menigh jaer
Voor 's heilants komst, waerna de nijt zich op quam werpen,
Die d'ouden dwong hunn' stijl hier tegens aen te scherpen,
Tot voorstant van Godts eer, den menschgeworden Godt,
In zijne kribbe en stal van Ebion bespot,
Die geene Godtheit eert in Jesus, den behoeder,
Maer acht hem voortgeteelt van vader, en van moeder,
Alleen natuurelijck, gelijck een ander kint,
En niet uit eene maeght, die Godt in doecken windt.
Hy legt'er, toegejuicht van engelen, en menschen,
Zoo veele koningen, en Godts profeeten wenschen
Met alle aertsvadren, van verlangen afgepijnt,
Den blijden dagh te zien, dat Godt in 't vleesch verschijnt.
Het licht van 't licht, en Godt van Godt verberght zich onder
De menscheit. Wie begrijpt dit aller wondren wonder!
Hoe twee natuuren, en elckandre al t'ongelijck,
Verknocht in een' persoon, den glans van Davids rijck,
En Arons heilighdom, Godts bontkist, hier verdoven!
Het dwaelzieck brein wil eerst begrijpen, dan geloven.
Men magh Godts bontkist, daer de Godtheit op de veêr
Der cherubijnen zweeft, niet dan met vreeze, en eer,
En volle eerbiedigheit genaecken; daer de zielen
Der hooge priesteren neêrslaghtigh nederknielen,
En op hun aengezicht neêrvallen in het stof.
Des menschen ziel, in 't lijf gedompelt, is te grof
En aerdtsch om hooger in dit heilighdom te stijgen.
Het is godtvruchtiger te wierroocken, te zwijgen
Dan t'onderzoecken hoe zich d'anderde persoon

1253—1284 De orakels der oude Sibillen, en de outvaders bezegelen de leer der heilige Dryeenigheit, en Christus Godtheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

1258 *D'ouden:* de eerste belijders van 't Christendom.
1260 *Ebion:* zie over de Ebionieten.
1278 *Neerslaghtigh:* hier in den letterlijken zin genomen van: „ter aarde geslagen," en niet in den figuurlijken van: „door kommer gedrukt."
1283 *Anderde:* niet te verwarren met *andere;* 't beteekent hier „tweede," *secunda.* Zie KILIAEN *in v.*

Der Godtheit met dit kint vereenight uit Godts troon.
Het wort, den achtsten dagh, naer Moses wet besneden,
En met dit eerste merck, waer door het zich de zeden
Van Aron onderworpt, getekent, en het stort
Zoo vroegh zijn dierbaer bloet met smerte, om niet te kort
Te schieten in Godts eisch te zoenen door zijn lijden,
En van den vloeck der wet het menschdom te bevrijden;
Als Godts besnijdenis dees wetquetsuur geneest,
En eischt dat zich de mensch besnijde naer den geest,
Aen eigen wil, en hart, en hartstoght, en gedachten;
Besnijdenis vereischt in allerley geslachten,
Gezegent in het zaet, belooft aen Abraham,
Dat Jesus heet, en nu de wet voltrecken quam.
De wijzen stercken dit, die, door de star van 't oosten,
Naer Bethlehem gewenckt zich eenen toght getroosten
Zoo veele mijlen verre, en, over bergh en dal,
Het licht der zielen zelf zien opgaen in den stal;
Terwijl Jerusalem in slaep leght, Godts profeeten
Verwaerloost, en vergeefs hun bladen heeft gesleten.
Zy zetten al den dienst van Mithras aen d'een zy,
Om 't licht, dat nu den nacht van alle afgodery
Verdrijft, en uit zijn kribbe elck toeschijnt, in het midden
Van ezel en van os. Zy eeren en aenbidden
Den koning, die met maght den scepter voert alom,
Den priester, afgebeelt door Arons priesterdom,
Met een zijn sterflijckheit, betekent door dry gaven:
Want gout den koning eert: de myrre wort den graven
En lijcken toegewijt, en zalft hem reede, in schijn
Als hangende aen het hout, gekruist met smerte pijn:
De geur des wieroocks past dien priester, om te treden,
Gepurpert in zijn bloet, met offren en gebeden
In 't allerheilighst koor, den hemel zelf, en daer
Alle eeuwen in en uit te zoenen zijne schaer,

1285—1360 Christus wort besneden: van de wijzen aengebeden, en met gaven ge-eert, in den tempel Gode opgedraegen, en van Simeon en Anna beleden. *Kantteekening der oude uitgave.*

1305, 1306 *In het midden van ezel en van os:* dus: „midden in een ezel en midden in een os." De taal vorderde hier: „in 't midden van ezel en os," d. i.: „tusschen ezel en os." De schilderijen en prenten van die dagen stonden Vondel hier voor den geest.

Die vast op Jesus hoopt, en uit zijn' mont wil hooren
Den dienst door Moses dienst ontworpen, lang te vooren,
Als in een ruw ontworp, waerop 't volkomen wort
Getekent, en gemaelt, en leven ingestort.
'T Betrouwen op dees vrucht schiet daeghlijx dieper
[wortels
Door openbaeringen: want daer men een paer tortels
Ten offer brengt, en zich de kraemvrou naer de wet
Wil zuiveren, en 't kint, van geene vleck noch smet
Ontzuivert, Godt vertoont, in zijnen gouden tempel,
Komt oude Simeon, al hijgende, Arons drempel
Instappen, om Godts zoon t'omhelzen op dit feest,
Gedreven door een drift en inspraeck van den Geest,
Op dat hy voor zijn endt dien zegen niet verslofte.
Zijn wandel, zonder schult, verdiende een troostbelofte,
Dat hy de stramme leên niet sleepen zoude in 't graf,
Eer hy den heilant zagh, den koning, die den staf
Van David voeren zoude, en Godts geslacht beschermen.
Nu nam hy dien gezalfde op zijne bevende armen,
En hief zijne oogen, van de vrucht, naer Godts palais:
O vader, riep hy, dat uw dienaer vry in pais
By zijne vaders vaer', nu hy het licht der volcken
Ziet rijzen in dit kint, dat alle duistre wolcken
Zal drijven van hun oogh, een ieder heil belooft,
En Juda zulck een kroon van eere zet op 't hooft.
De hemel zeegne toch de maeght, de zuivre moeder.
De hemel zeegne toch haer heilvrucht, den behoeder,
Een merck van tegenspraeck, dat wijt en overal
De kleenen heft in top, de trotsen pletten zal.
O moeder, zultge wel uw droefheit zien, en lijden?
Wat wil een zwaert van druck het moeders hart doorsnijden,
Een zwaert, dat uw gedult tot prijs en glori streckt,
En dien verborgen haet van menigh hart ontdeckt.
Zoo spreeckt de dorre stock, vol vreught, en onder 't
[hoopen
Gaet in zijn aengezicht, zoo 't schijnt, de hemel open,
Als of hy ree genoot de vreught, de zaligheit,
In deze vrucht elck een veele eeuwen toegeleit.

1319 *De dorre stock:* de oude man. Zoo ook in 't opschrift voor den Schouwburg: *Om* d'ouden stock *te voên en d'ouderloose weezen.*

De weduwe Anna, meer dan vierwerf twintigh jaeren,
Stockout, gewoon des nachts den tempel te bewaeren,
Te waecken in 't gebedt, quam mede juist op slagh,
Verheught dat zy Godts bloet, den aertsverlosser, zagh,
Die nu Jerusalem met eenen dienst zou cieren,
Noch schooner dan tot noch al Arons offervieren
En godtsdienst, slechts een schim en voorbeelt van den
[plicht,
Die Moses schaduwen verdrijft door 't nieuwe licht.
Maer recht als Moses, eer wetgever der Hebreeuwen,
Vervolght wert in zijn wiege, ontrent voor vijftien eeuwen,
Van Faro, zoo verberght zich Jesus eene wijl,
Voor 's kindermoorders haet, aen d'oevers van den Nijl,
En schuilt in duisternisse, in 't rijck, daer d'ouden zworven,
Tot dat de kinderpest Herodes was gestorven,
Zijn ouders leiden hem, tot drywerf toe om 't jaer,
Te Sion op het feest, gewijt aen Godts altaer.
Zoo dra zijn oude zes paer jaeren had gemeeten,
Vondt hem de moeder zelf in Godts gewelf gezeten,
In 't midden van den ring der wetgeleerden, om
t'Ontvouwen 's vaders wil, en 't hemelsch heilighdom;
Verstommende ieder een, door d'antwoort op hun vraegen,
Door vraegen, daer de kloeckste en schranderste onder
[laegen,
Verwondert om de kracht, en wijsheit, en 't verstant
Van 't heiligh kint, dat vroegh de kroon der wijsheit spant,
En Salomon verdooft, en alle profecyen,
Die Godts gezalfden Zoon ten leeraer innewijen.
Na achtien jaeren tijts, hierna voorbygegleên,
Begon Emanuël eerst in zijn ampt te treên,
Met openbaerder blijck, waerop elck zagh, en hoopte,
Daer Zacharias zoon, die van hem tuighde, doopte,
Aen d'oevers der Jordaene, en 't onbesmette lam,

1361—1378 Christus vlught voor Herodes, en wort, na twalef jaeren, in den tempel onder de wetgeleerden gevonden. *Kantteekening der oude uitgave.*
1379—1406 Omtrent zijn dertighste jaer gedoopt, en, in den geest na veertigh dagen vastens, aengevochten. *Kantteekening der oude uitgave.*

1354 *Den tempel te bewaeren:* in den tempel te blijven, te vernachten. Zoo zegt men nog: „hij *bewaart* het huis, hij *houdt* het huis," voor „hij gaat niet uit."

Het welck, zoo rein als 't was, by hem te water quam,
Hy dompelde, waerop de hemel wert ontsloten;
De Geest, gelijck een duif, op 't haer, dus overgoten,
Van boven nederdaelde, en, uit den hoogen troon,
De Vader met zijn stem, den godtbeminden Zoon
Vereerende, elck beval naer 's hemels eerstgeboren
En wetorakel scherp te luistren, en te hooren.
Aldus ontfing het koude en vochtige element,
Door 't roeren van Godts leên en lichaem, noit geschent
Door d'allerminste vleck, zijn wijdinge, om in plassen
En bronnen Adams smet en erfschult af te wassen,
Den ouden mensch geheel te smooren in den gront,
En hem herschapen weêr t'ontfangen uit de vont.
Dus heilighde het hooft het merck van zijne leden,
En trat, als hooftman, voor, die voor Godts eere streden,
In diepe ootmoedigheit, en onderdaenigheit.
Hy leerde wat lievrey zijn helden onderscheit
Van weereltschen, die Godt noch Jesus naem bekennen;
Een heilige lievrey, niet straffeloos te schennen.
Het helsche spoock, verbaest aen 't woeden, brult en bast,
En rant hem, na den doop, veel dagen afgevast,
Met bybelspreucken aen, in brullende woestijnen,
Maer moet gestuit, gelijck een roock en damp, verdwijnen.
  Gelijck de zon alom de duisternis verlicht,
Zoo wandelt Jesus vast door Davids rijck, en sticht
De menschen met zijn leer, gesterckt door wonderdaeden.
Wie noch bezeten is van geesten, of beladen
Met kranckheên, wort in noot geholpen, en geredt.
Geen stadt, geen vleck, geen huis, waer hy een voetstap zet,
Ontbeeren zijn genade, en uitgestorten zegen.
Wie hem betrout, en bidt, blijft nimmermeer verlegen.
Hy onderwijst zijn school, eenvouwigh, zonder ergh;
Ten leste, in haeren ring gezeten, op den bergh,
Begint het volck en haer het nieuwe licht t'ontsteecken,
Dat uit zijn leering straelt, den kancker en gebreken,

1407—1440 Christus wandel en wonderen in Judea, en zijn leeringe op den bergh. *Kantteekening der oude uitgave.*

1405 *Brullende woestijnen:* woestijnen met gebrul gevuld.
1417 *En haer:* zijn school.

Der schriftgeleerden melt, en aenwijst wat elck leit
Naer Godt, op 't heiligh spoor van een volkomenheit,
Door wonderspreucken, die de sluimerenden wecken,
En Moses grove wet besnoeien en voltrecken.
Zijn mont ontvout waerin 't waerachtigh heil bestaet;
Hoe verre' de jonge wet in kracht te boven gaet,
En in volkomenheit van haer geboôn en zeden
d'Aeloude wet, die noit de harten heeft besneden.
Hy leert de weldaet stil tot 's hemels eer besteên,
En hoe men Godt behaeght door vasten, en gebeên;
Vermaent in Godts trezoor de schatten te vergaeren;
Verjaeght onnutte zorgh, in kleet en kost te spaeren,
En onderstut de hoop met Godts voorzienigheit,
Die vogels aest, de bloem met rijcker majesteit
Dan Salomon bekleet. Hy waerschuwt voor het haesten
Ter vierschaere, in de zaeck en 't recht van onzen naesten;
Bestraft het reuckeloos misduiden van Godts wet;
Vermaent geduurigh Godt te smeecken in 't gebedt;
Door d'enge poort met kracht ten hemel in te dringen;
De wolven, die, vermomt als schapen, elck bespringen,
Te schuwen; op zijn woort te bouwen, sterck en vast,
Een werck, dat eeuwigh duurt, en op geen stormen past.
Aldus bekleet hy 't ampt, dat Moses, Isaias,
En oock Hezechiël toewijden Godt Messias,
Zoo menigh eeu vooruit, als leeraer, en profeet,
En herder over 't volck, met wettigheit bekleet;
Profeet, uit Joodschen stam, gezalfden, om de harten
Der droeve en krancke schaer te zalven in hun smarten;
Om des gevangens boey te breecken in gevaer,
Te bootschappen alom het aengenaeme jaer;
Om Godts verstroide koy door Davids staf te hoeden,
En met gezonde wey van leeringen te voeden:
Gelijck een' leeraer paste, en die zijn ampt verstont,
En leerde 's hemels wil, ontfangen uit Godts mont,

1441—1454 Izaïas en Hezechiël voerden hem in, als leeraer, profeet, en koning. *Kantteekening der oude uitgave.*

1445 *Gezalfden:* met de paragogische, of, wil men, Amsterdamsche *n,* ter voorkoming der samensmelting.

1450 *Gezonde wey: wey* is hier niet *weide,* maar „melk."

Op een volkomen wijs aen allerhande volcken
Of zelf, of door zijn boôn, en afgezonde tolcken.
Hoewel het drymael groot vernuft van een' Chaldeeu
Egypten eerst verlichte; oock Moses, en Hebreeu,
En Arabier, en Grieck, en allerhande spraecken
De torts van hun verstant aen zijne torts ontstaecken:
Schoon Salomon den naem van allerwijsten droegh,
En Hermes naelden verre in wijsheit overwoegh:
Schoon Rome 't heilighdom der Sibillijnsche bladen
Bezegelde, en zich met hun godtspraeck ging beraeden:
Schoon d'oude Roomsche wet, in tafelen gesneên,
Met zulck een' glans het rijck der weerelt overscheen:
Noch heeft de wijsheit van Godts zoon, die zich verneêrde,
Op dat hy Adams zaet de wet des hemels leerde,
Meer wijsheit in een woort alleen beknopt gevat,
Als oit Jerusalem, Athene, Zonnestadt,
En Rome, in zoo veel tijts, door vierigh onderzoecken,
Begreepen in metael, en naelde, en beelt, en boecken:
Want in het eenigh woort Bemin begrijpt hier Godt
Al 's menschen plicht tot Godt, en mensch; een hooftgebodt,
Het welck de gansche wet, en alle Godts profeeten
Voltreckt, en elck zijn recht rechtmaetigh toe leert meeten.
Wie veilighst in den top van een volkomenheit
Godts troon genaecken wil, ontvout hy 't onderscheit
Van raeden, en geboôn, om ieder toe te lichten.
Schoon Godts geboden elck verbinden, en verplichten:
Noch hangt het volgen van dien raet aen 's menschen keur.
Hier gaet de leeraer zelf zijn kruisscholieren veur,
In willige armoede, en gehoorzaemheit, en kuischeit.
Zoo volght het twaleftal den meester, die op 't kruis leit,
De handen, voeten, lijf, en ziel ten beste geeft
Aen zijnen vader, en zich zelf geheilight heeft,

1455—1474 Christus wijsheit beknopt in het woort Bemin begreepen. *Kantteekening der oude uitgave.*
1475—1498 Christus leert met woorden en voorgangk zijn zekerheit in 't profeteeren. *Kantteekening der oude uitgave.*

1455 *Een' Chaldeeu:* Hermes Trismegist.
1460 *Hermes naelden:* de wijze spreuken (naar Vondels meening) geschreven op de obelisken en pyramiden, door Hermes Trismegist (wederom naar Vondels meening) opgericht.

Op datze in hem, als in een' spiegel, vry van vlecken,
Al 's hemels lessen zien uitwercken, en voltrecken.
  In zijn voorspellingen verschijnen ons alom
d'Onfaelbre zekerheên van Godts profeetendom,
Door 't melden van zijn kruis en noch aenstaende lijden;
Hoe hem Iscarioth aen die zijne eer benijden
Ter sluick zou leveren, oock juist wat uur en tijt;
't Verstroien van zijn kudde, en 't aengaen van den strijt
Der huizen, die Godts naem en zijnen zoon beleden:
De faem van Magdaleene, aen Simons disch bestreden;
Zijn opstaen uit den grave, en 's tempels ondergang,
Een treurspel, voorgespelt wel veertigh jaeren lang;
Voorspellingen, die, zoo men Christus wil gelijcken
By d'ouden, geen' profeet, noch zelfs voor Moses wijcken.
  Ontelbre wonderdaên, gewrocht tot 's vaders eer,
Bezegelen 't gezagh des zoons, en zijne leer,
Door Davids rijcken heên. De dooden snel herboren,
Op bedde, baer, in 't graf, herleven, als te vooren.
Hy is der dooven oor, des blintgeborens oogh,
De stock des kreupelen, die springt, als 't hart, om hoogh.
Hy dwingt de geesten uit des lichaems schors te vaeren.
Het vischnet scheurt van last. Hy wandelt op de baren,
En strijckt de golven gladt, die zwichten voor zijn stem.
d'Onheelbre, en 't hongrigh hart vint raet en troost by hem,
Die duizenden verzaet, met luttel graen, gewassen

1499—1514 Christus wonderdaeden. *Kantteekening der oude uitgave.*

1498 *Voor Moses:* beter: *geen' Moses;* immers de dichter is zichzelven niet gelijk, wanneer hij in denzelfden zin het w.w. *wijken* nu eens met, dan zonder *voor* bezigt.

1509, 1510 *Luttel graen, gewassen in voren van zijn hant:* stoute beeldspraak, waarin Vondel de graankorrels, uit welke de brooden waren gebakken, die Jezus aan de scharen liet ronddeelen, voorstelt als in zijne hand gezaaid, daarin terstond ontkiemd en welig weder opschietende in genoegzamen voorraad om de hongerigen overvloedig te spijzigen.

1510—1514 *Geen vloeck,* enz.: ik betuig plechtig dezen zin niet te verstaan. Dat *de maght* van Christus *de hel ge-eigent wort,* kan slaan op zijn nederdalen ter helle, ofschoon Hij volgens de Schrift daar juist als verwinnaar kwam en dus zijn macht *niet* aan de hel geëigend werd; — maar Vondel bepaalt zich niet te zeggen dat die *maght ge-ëigent wort,* maar dat zij 't wordt *van overtuighden wrock,* en dat klinkt mij als bepaalde wartaal in de ooren.

In voren van zijn hant. Geen vloeck, geen tegenbassen
Verdoven zijne maght, die, heerlijck uitgestort,
Van overtuighden wrock de hel ge-eigent wort,
En evenwel niet laet te straelen door Godts daeden,
Zoo menige eeu gespelt in nimmer faelbre bladen.
Gelijk 't profetisch ampt hem zoo volkomen past,
Zoo voeght zijn' schouderen den koningklijcken last
Te draegen, lang voorheen gezien van Zacharias;
Gelijck op 't pallemfeest met juichen de Messias,
Als koning, ingehaelt, gegroet wort, op den galm
En toeloop van het volck; daer al de wegh met palm
Bestroit leght, d'ezelin, waer op hy zit, met kleeden
Gedeckt is, oock het padt. Dus komt Godts zoon gereden
Ter poorte in, door den drang van gansch Jerusalem,
Dat hem, als Davids zoon, met een gemeene stem
Ontfangt, hozanne zingt. Hy stapt op Arons drempel,
Om d'aendacht des gebedts te voeden in Godts tempel,
Die, als een moortspelonck, ontheilight wort alom.
Hy stoort de duivemerckt, smijt wisselbancken om,
En drijft het misbruick uit met geesselen, en slaegen,
Om door een' zuivren dienst den vader te behaegen:
Gelijck hy, om Godts eer te planten overal,
Zijn twaleftal, en noch een zesmael twaleftal,
Als Godts herouten, zondt, om harten te bereiden
Ten dienst, waertoe hy nu de menschen aen quam leiden;
Een ampt, dat allerbest dien hoogen priester voeght,
Nu Levijs priesterdom de Godtheit niet vernoeght,
Die vry wat eedlers eischt dan smoockende offervieren,
En bock en ossenbloet, en kalveren, en stieren.
Dat Godt mishaegen neemt in diensten van de wet,
Geensins om eeuwigh stip te duuren ingezet,
Maer liever om verkeert en omgezet te worden
In een volkomener en beter stijl en orden,
Blijckt by orakels, die zoo lang het onderscheit
Ontvouden, allermeest daer Godt zijn volck ontzeit

1515—1538 Zijn koninglijck ampt, en blijde inkomste te Jerusalem, en het zuiveren des tempels. *Kantteekening der oude uitgave.*

1539—1582 Godt had by de profeeten d'offerhanden, en ceremoniale diensten der wet verworpen, en een ander en eeuwigh priesterdom en zuivere offerhande belooft in te wijden. *Kantteekening der oude uitgave.*

Den offerdienst, een' dienst in zwange by Hebreeuwen,
Dat uitverkoren volck, en eene ry van eeuwen
Aen Levijs stam en bloet verbonden; doch dewijl
De stammen zich te blint, vergaepten aen dien stijl
Van offeren, als of die gruwelsmetten vaeghden
Uit 's menschen harte, en uit hunn' aert Godts oog
[behaeghden;
Zoo heeft de Godtheit lang dien offerdienst bestraft,
En door 't bestraffen vroegh by wijle als afgeschaft.
Hy keert zijn aengezicht van smoock, en outervlammen,
Van 't bloên der kalveren, en opgedraege rammen:
Hy zelf is eigenaer, en heer van al wat leeft.
Geen rijcke wort verrijckt by 't geen hem d'armoe geeft.
Wat wil men Godt met bloet en vlees van vee gemoeten!
Geen bloetkelck kan Godts dorst, geen vlees Godts honger
[boeten.
Hem lust een eedler dranck en spijs, een ander feest,
Een neêrgeslagen hart, en een gebroken geest
Behaegen Godt. Wie met dien offer komt geladen,
Is aengenaem: Godt zal die gaven niet versmaeden.
Zoo klinckt de harp, waerop alle andre snaeren slaen,
Daer Godt van offren walght, en eischt een onderdaen
Rechtvaerdigh hart, in ste van ackervrucht, en gerven,
En vet van runderen. Oock worden Arons erven
Ontslaegen van dien last, gebonden aen hun rijck.
De harp belooft hun oock een' koning, te gelijck
Een' hoogen priester, by Melchisedech geleecken,
En wien in eeuwigheit geen offer zal gebreecken.
Zelf Isaias ziet een' andren offerstijl
En outer opgerecht, aen d'oevers van den Nijl,
Waerheene Egyptenaers, en Assyriers zich spoeden,
Die, buiten Levijs stam, hunne offerhanden voeden.
Wie Malachias vraeght, verneemt hoe lang voorheen
De Godtheit van den dienst en offer der Hebreen
Gewalght heeft, en gewacht op 't offer, dat ten leste
Haer zuiver eeren zou, van 't ooste tot in 't weste.
De wijze Daniël voorspelt uit 's engels mont
Hoe Godt het offer smoort van Moses out verbont,
Wiens kerck en outer leght zoo gansch in stof verstoven,
Dat tijt noch eeuwen haer geen opstaen meer beloven.

Belofte, en voorbeelt, en de profecyen zien
Vast uit naer 't offer, dat alle offers zal verbiên, —
Als Jesus 's Paeschnachts, met zijn twaleftal, gelegen
Aen zijnen offerdisch, na 'et heiligh overwegen
Des Paeschlams, dat hy nutte, en hem zijn doot verbeelt,
Der jongren voeten wascht, en hen hier door beveelt
Zich zelfs te zuiveren, ootmoedigh te verneêren,
Ten dienst van ieder een. Om nu den vader t'eeren,
Te zoenen, dancken, en beweegen tot gena
En zegen, vangt hy aen, des middernachts heel spa,
Dit offer onbebloet de Godtheit toe te wijden,
Tot een gedachtenis van zijn aenstaende lijden,
Met een om 't heilgenot, te vloeien uit de kracht
Der bloedige offerhande, aen 't menschelijck geslacht
Te schencken overal, waer offerdischgenooten
Het lijf, voor hun gekruist, het bloet, aen 't kruis vergoten,
Genieten uit gena, met heilzaem overlegh
Hoe, onder schijn van aer en druif, Melchisedech,
Nu in Emanuël herschapen, en herboren,
Den offerdienst bekleet, doch rijcker dan te voren;
Naerdien de schaduw wijt voor 't heiligh lichaem wijckt,
De schijn voor 't leven zelf te rugh deist, en bezwijckt.
Hy zegent wijn en graen, en noemt terstont die beide
Zijn lichaem, en zijn bloet, op dat men onderscheide
Den wijngaert, en zijn vrucht, en voedtzaem veltgewas
Van 't geen het door Godts kracht alree geworden was,
Een levende offerspijs, voor hun zoo milt gegeven,
Een' offerdranck, ten zoen van al wat is misdreven,
Gewilligh uitgestort. In zulck een' klaeren zin
Wijdt Jesus, voor zijn kruis, het nieuwe Paeschfeest in,
Door 't heiligh offerlam, verbeelt door Arons lammers,
En aen 't gevloeckte hout te slaghten met veel jammers,
Veel bloets, den zegel van dit nieuwe testament,
Waer door zijn erfdeel erft het leven, zonder endt.
Dit 's d'offerhande alleen, die d'eeuwen zal verduuren,

1583—1616 Christus, een priester naer Melchisedechs orden, wijt voor zijn lijden de nieuwe offerhande des nieuwen testaments in. *Kantteekening der oude uitgave.*

1617—1640 Door Christus onbloedige wort ons zijne bloedige offerhande toege-eigent. *Kantteekening der oude uitgave.*

En niet gebonden staet aen stam, en plaets, en muuren,
Als Arons bloênde dienst, verplicht aen Davids stadt,
Den tempel, en den bergh, zoo lang van bloet bespat.
Wie zich van godtsdienst roemt, en Christus durf ver-
[steecken
Van 't onbebloede altaer, geheilight tot een teken
Dat eeuwigh in zijn kerck getuight van zijne doot,
Verdwaelt van d'offerwet; die roept den Christgenoot
Naer dezen offerzoen, en goddelijcken zegen,
Zoo bloedigh aen het kruis, door Godt den zoon, verkregen,
En ieder toegereickt in d'aertsgeheimenis,
Gescholen onder aer en wijnranck op Godts disch.
Noch oudt noch nieu verbont begrijpt geheimnismercken,
Gewijt om 't zwack geloof te stutten, en te stercken,
Zoo maghtigh heiligh groot en heerelijck als dit.
Het manna, noch de kist, een troon daer Godt op zit,
Noch 't Paeschlam, dat het zwaert des slaenden engels
[schutte,
Noch al Godts heilighdom, en schat in Arons hutte;
Geen schat in 't gouden koor, gebout van Salomon
Kan 't haelen by den glans van Jesus offerzon,
In 't midden van de zes geheimnistekens, even
Gelijck een Godtheit zelf op haeren troon verheven,
Zoo lang de zichtbre zon den aerdtboôm overstraelt,
En ziel en leven geeft wat leeft en adem haelt.
Maer kan men zonder bloet niet zoenen den verbolgen
Verongelijckten Godt, zoo moet het bloedigh volgen
't Onbloedigh offer, dat terstont hierop begint,
Daer Christus zich alleen in zijnen behof vint,
En worstelt met de doot, en, ziende in 't weste en oosten
Om troost, bezwijckt, ten zy d'aertsengel hem koom' troosten,
Dat hy, ter aerde in stof, zich, als een worm, verneêrt,
Het zweet, van top tot teen, van angst in bloet vekeert,
En dus by nacht bestreên, geperst aen alle zijden,
Wel drymael bidt den kelck van 't al te bitter lijden
Te mogen weigeren, indien het Godt behaeght,

1641—1682 De bloedige volght d'onbloedige offerhande, die de bloedige in onze gedachtenisse druckt, gelijckze in den gebedehof begint, en aen het kruis voltrokken wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

1637 *De zes geheimnistekens:* de zes overige sacramenten.

En 's vaders wijzen wil, waeraen hy zich gedraeght.
Maer neen, hy moet de pers, lang voorgespelt, dus treden
Alleen, en zonder hulp. Op deze nachtgebeden
Verschijnt Iscarioth, gewapent met de maght
Des priesters, ouderlings, en Cesars tempelwacht.
Zoo wort de heilant hier met eenen kus verraeden,
En in 's aertspriesters hof, om 's menschen lasterdaeden,
Gelastert, en beschimpt, mishandelt, en gehoont,
Daerna voor Pontius betight, bespuwt, gekroont,
Met doornen, dat men 't bloet zagh vloeien langs zijn wangen,
De rietstaf in de hant, met purperverf behangen,
Na 'et geesselen, gelijck een schouspel, elck vertoont,
Verwezen en gedoemt. Geen onschult hem verschoont.
Hy draeght dan met gedult zijn kruis, waeraen de knechten
Van Rome, voor de stadt, hem nagelen en hechten,
En hangen op de rots, den dootshooftbergh, zoo klaer
Veele eeuwen afgebeelt door Arons bloetaltaer;
Daer d'offerhanden lang om 't eenigh offer roepen,
Dat hier geoffert hangt voor allerhanden troepen,
En, afgemat van bloên en weedom, zijnen geest
In 't ende Godt beveelt, voor 't ingaen van Godts feest.
De ziel bezegelt voor de waerheit van de bladers,
Gewijt door Davids pen, en daelt, daer d'oude aertsvaders
Verlangen naer den dagh, in 't voorburgh van de hel,
En volgen met triomfe, op zang en snaerespel,
Den zegenrijcksten helt, en toevlught der verlosten,
Aen 't juichen, toen de poort des afgronts en haer posten
Van dootschrick daverden, op Jesus jongsten snick,
Die d'elementen roerde in eenen oogenblick,
En Moses voorhang scheurde, op 't licht, dat ingescheenen
De schaduwen der wet verdreef, die voort verdweenen.
  Gelijck de hel de ziel niet insloot door haer slot,
Zoo laet het graf niet toe dat Christus lijck verrot.
Dit blijckt den derden dagh, wanneer hy, nu herboren,
Pilatus grafwacht weckt, en op haer wacht komt stooren,
Met zijnen heldren glans; terwijl 't in oosten daeght,
Daer 't licht de kim genaeckt, den naeren nacht verjaeght,

1683—1694 Christus verrijst. *Kantteekening der oude uitgave.*

1656 *Ouderlings:* een min gewone vorm van 't meerv. van *ling,* dat anders doorgaans *lingen* heeft.

Met eenen zonnedagh, een' rustdagh, waert te vieren,
Met lofzang, en feestoen, en groente en loof te cieren,
Ter eere van den helt, die hel en doot verwon;
Ter eere van de nieuwe en opgereze zon,
Verweckende met zich ontelbre lijcken tevens,
In 's hemels heerlijckheit, vol juichens, en vol levens.
Gelijck d'aertspriester noit in 't heilighste zijn' voet
Kon zetten eenmael 's jaers, dan door vergoten bloet
Van stier en bock en ram, zoo kon de heilant mede,
Die Arons schaduw volghde, en plaets naem in zijn stede,
Niet zetten zijnen voet in 't hemelsch heilighdom
Dan door zijn eigen bloet, aen 't kruis vergoten, om
Ten hemel in te treên, en, zonder vleck en smetten,
Als een genadetroon, zich aen Godts zy te zetten,
Te zoenen 's vaders toorne, en, als een middelaer,
In 't midden tusschen Godt en zijn getrouwe schaer,
Te bidden, en van daer te storten zijnen zegen,
Voor haer aen 't bloedigh kruis verworven, en verkregen.
Maer voor zijn hemelvaert verschijnt hy negenmael
En eenwerf, buiten 't graf, en melt door spraeck, en tael,
Littekens, en gezicht, en korstbreuck, en door eeten,
Dat hy het graf verliet. Vijfhondert teffens weeten
Te tuigen met hun oogh hoe hy in Galileen
Zijn kruisgezanten zelfs op eenen bergh verscheen.
'k Verzwijgh, toen om zijn doot alle elementen treurden,
Het kercktapijt, de rots, de steene zercken scheurden,
Hoe veele lichaemen der Heiligen in 't graf
Opstonden, elck van hun zich stewaert in begaf,
Na Godts verrijssenis, daer veelen met verwonderen

1695—1706 d'Aertspriester, gaende door het vergoten bloet in het heilige der heiligen, beelde Christus aertspriesterdom en middelaersampt in den hemel af. *Kantteekening der oude uitgave.*

1707—1734 Christus openbaert zich tienwerf na zijne verrijssenis, beveelt den kruisgezant Peter zijne kudde, en vaert ten hemel. *Kantteekening der oude uitgave.*

1689 *Met eenen zonnedagh:* de meerdere nadruk, die hier verkregen wordt door 't bezigen van 't woord *zonnedag*, voor 't meer gebruikelijke *zondag*, doet hier een hoogst gelukkige werking.

1702 *Als een genadetroon:* onzuivere en onduidelijke uitdrukking voor „als de genade op haar troon" of „als op den troon der genade."

1709 *Door eeten:* beter ware hier: „door *te* eten."

Hen zagen van de doot in 's levens licht opdonderen:
Of dees getuigenis van d'opgereze zon
Der Godtheit van Godts zoon de stadt vermurwen kon.
Na dat d'Aertsherder heeft den eenen uitgescheiden,
[Om zijne lamrenkoy te hoeden en te weiden,
En zijn gezantendom belast, in 's Dryheit naem,
Te domplen den besmette, en 's meesters leer en faem
t'Ontvouwen overal, en onder alle volcken,
Zoo wijt de hemel hangt gedeckt met zwerck en wolcken,
Waertoe hy hun den Geest en Pingsterdagh belooft;]
Verneemenze eene wolck, waerin hun troost en hooft
Een ry van jaeren hier verworpen en verschoven,
Al triomfeerende ten leste vaert naer boven,
Waerop twee engelen verschijnen van om hoogh,
Verzekren met hun stem der jongren druckigh oogh
Dat Jesus wederom zich zelf zal openbaeren,
Gelijckze in eene wolck hem zien ten hemel vaeren.
Wie aen d'onsterflijckheit der ziele twijfel slaet,
En of na deze tijt een tijt te wachten staet,
Waerin de hemel eens de deught met prijs zal kroonen,
Die kan zijn wanckelen nu langer niet verschoonen;
Naerdien Godts hemelvaert den zwacken onderschoort,
't Gesloten paradijs, de diamante poort
Des hemels, opensluit, door Jesus, die, veel stercker
Dan Samson, met zich voert de poorten van den kercker
Der helle, en zulck een' roof van zielen haer ontruckt,
Ten troost der kruiskerck, die te Sion zoo bedruckt
Vast uitziet naer den troost, en Geest, door Jesses snaeren
En Joëls zuivre pen, belooft voor veele jaeren.
De tijt verstreeck, de dagh, die net de vijftighste is
Gerekent, na den dagh van Godts verrijssenis,
Wanneer de Geest, gelijck een stormwint uitgelaeten,
Van boven storte, en 't huis, daer Godts gezanten zaten,

1735—1746 Christus verrijssenis en hemelvaert verzekeren ons van de verrijssenisse des lichaems, en de hemelsche glorie. *Kantteekening der oude uitgave.*

1747—1762 De Heilige Geest wort op het Pingsterfeest over de kruisgezanten uitgestort. *Kantteekening der oude uitgave.*

1721 *Den eenen uitgescheiden:* d. i.: „een onder hen (Petrus) uitverkoren" — „in genade weer aangenomen," zeggen de Protestanten.

Met zijn gedruis vervulde, en schockte in Davids stadt,
In eenen schijn van vier en gloênde tongen zat
En overstraelde, en zweefde op al de zes paer hoofden,
Die Jesus naem terstont in alle spraecken loofden.
Dees wonderfaem verbaest den toeloop der besneên
Van allerhande bloet, verschrickt dat Galileen
En visschers, ongeleert in letterkunste, en taelen,
Godts wonderen, en maght, en kracht in top ophaelen;
Verwondert dat geen spraeck van volcken hun ontbreeckt,
De Godtheit door hunn' mont en tong orakels spreeckt,
Om al de weerelt door verstaen, als Godts gezanten,
Den standert van het kruis, van rijck tot rijck, te planten.
O Geest van wonderen en kracht en majesteit,
Gy zijt het, die Godts kerck, in haere onfaelbaerheit
Van leeringen, en hoope en aengestreên betrouwen,
Verzekert, en haer leert op dezen hoecksteen bouwen
Het eenigh heiligh en Apostolijck geloof,
Dat, buiten dezen gront, aen dwaeling valt ten roof,
Die, als de maeneschijn, verwisselbaer in luister,
Dan op- dan- ondergaet, en, in zijn volste, duister
Ten halven op ons oogh, met een' geleenden glans,
Zich openbaert, en schijnt uit 's hemels laeghsten trans;
Terwijl de Roomsche zon der waerheit alle starren
Het licht en leven geeft. Laet kringkelen en warren
Den doolhof van het brein, daer maght van onkruit wast:
Wie den geschoren draet der kercke volght, gaet vast
Dat hy de zijdepaên der doolingen zal mijden,
En op Godts heirbaen Godt in 't eeuwige verblijden
Gemoeten, daer, eeu in eeu uit, d'aertspriester leeft,
Die van dit pant des geests zijn kerck verzekert heeft,
Bewaerster van Godts boeck, en hooftpylaer der waerheit,
Die zestien eeuwen blonck en doorscheen met haer klaerheit
Door alle scheuringen, schandaelen, en gewelt,
Gelijck het Christus mont te vore had gespelt;
Toen hy niet nederdaelde uit lust tot valschen vrede,
Maer om 't godtsdienstigh zwaert te rucken uit de scheede,

1763—1836 De vrucht van deze uitstortinge des Heiligen Geests. *Kantteekening der oude uitgave.*

1780 Een regel, die, ten gevolge van het hortende *geests zijn,* niet te lezen is.

En door een godtskrackeel, ter eere van zijn kruis,
Te deelen het geslacht, en huisgezin, en huis.
Hier schijnt een nieu Lukrees voor 't lest noch op te donderen,
Om 's bijbels godtsdienst van de wijsheit af te zonderen,
Zoo wel in d'oude wet, als onder 't nieu verbont:
Naerdien hy in Godts bladt twee menschenoffers vondt,
Een dochter, en een' zoon, gehoorzaem bey te gader
Geoffert op 't altaer, ter liefde van hunn' vader;
Dies stoft hy: nu bescherm uw' godtsdienst met Godts blaên.
Uw godtsdienst voert Godt zelf tot zulck een' gruwel aen.
Maer laet hy luisteren naer Davids harp, en toonen,
Die straft de stammen om het offren van hun zoonen,
En dochtren, en betoont hoe Gode dit mishaeght,
Die om dees gruwelen de menschenoffraers plaeght,
Hen overlevert in de maght der onbesneênen,
En drijft in slaverny, met yzer voor de scheenen:
Zoo verre is 't dat hy dit voor eenen godtsdienst acht.
Als Jeptha dan een maeght, zijn dochter, brant en slaght,
Om Gode zijn belofte en blinden eedt te houden,
Gedijt het hem ter straffe: en die dit zagen, schouden
Geen vuile altaervleck schoon. Zoo grof een onbescheit
Van godtbeloven hiet by hen vermeetenheit.
Het offer van Godts zoon, toen hem het speerpunt griefde
In zijn onnozel hart, was een bewijs van liefde
Der Godtheit tot den mensch: want Godt de vader leedt
Dat zijn beminde zoon, tot 's menschen heil, dus wreet
Aen 't kruis mishandelt wert: de zoon, zoo sterck gedreven,
Van liefde, ontzagh geensins vrywillighlijck zijn leven
Op 't offeren, ten zoen des vaders, waer by bleeck
Dat hy in 't worstelperck der liefde niemant weeck.
De Geest, de liefde van den goedertieren vader
En zoon, bekrachtight dit: zoo stemmen dry te gader.
Zoo wort de zoon in 't ende, om zijn gehoorzaemheit
En diepe ootmoedigheit, gekroont met majesteit.
Wat grijpt hier plaets, waerom d'aertspriester zich zou [schaemen?

1789 *Een nieu Lukrees:* de taal vorderde: *een* nieuwe *Lukrees.*
1793 *Een dochter, en een' zoon:* t. w.: Jephta's dochter, en Abrahams zoon.
1804 *Brant en slaght:* het *slachten* zal in allen gevalle wel voorafgegaan zijn.

Zoo gaen de godtsdienst en de hooghste wijsheit zaemen;
Dewijl de Godtheit met dit offer zich genoeght,
Een' liefelijcken geur, die wijzen godtsdienst voeght;
Een offer, ingewijt van Godt, den liefsten zoone,
Wel drywerf door den mont des Vaders, uit den troone
Des hemels, tot dit ampt gemaghtight met een stem,
Aen 't water, op Godts bergh, en in Jerusalem,
Daer zichtbre tekens elck verzekren van dees waerheit,
De duif, om laegh gedaelt; het aenschijn met een klaerheit
Omscheenen, als de zon; de stem, gehoort van 't zwerck,
Gelijck een donderslagh in Arons groote kerck:
En zoo men in de school der wijzen om den prijs pleit,
In Godts gezalfden schuilt de gansche schat der wijsheit,
En kennisse. Zoo gaet de godtsdienst, ingestelt
Van 's hemels wijsheit, noit van wijsheit onverzelt.
Dees godtsdienst is bekent, gesterckt met leere en [daeden,
Door Godts gezantendom, en op hun voetspoor traden
De bisschoppen, by hen gewettight, en gestelt;
Een orden, die doorgaends in alle kercken gelt,
Van Christus eeuwe en tijt: want buiten zulck een orden
Kon niemant in dit ampt, van outs, gewettight worden.
Wie deze wet verstoorde, ontwijde 't kruisaltaer,
Ontwijde 't wieroockvat, als een geweldenaer,
En moordenaer, en dief, ter zijden ingeslopen,
Door d'averechtse deur. Dit priesterampt stont open
Voor vredelievenden, die nimmer onberaên
Hun ongewijde hant aen 't godtgewijde slaen,
Uit scheurzucht, eigebaet, en zucht ter heerschappye,
Die maght van zielen druckt, en houdt in slavernye,
Door wetteloozen dwang. Dees stoute Lucifer

1837—1874 De Christensche godtsdienst is geplant en gewettight van Godt, en Christus, door Apostels, en bisschoppen, hunne nazaeten, hiertoe geordent en gemaghtight, om tweedraght, en scheuringen te verhoeden. *Kantteekening der oude uitgave.*

1840 *Doorgaends:* voortdurend.

1849 Versta: en waar men nog gelooft aan de zielsverhuizing, evenals die door Pythagoras geleerd werd.

1851 *Dees stoute Lucifer:* uit een kantteekening, reeds in de oudste uitgave geplaatst en luidende: *te Konstantinopele,* blijkt dat Vondel met dezen *Lucifer* de „Grieksche kerk" bedoelde.

Benijt het hooftgezagh, en, in een donckre star
Verandert, liet noit af het hooftgezagh te schocken,
En heeft, van langer hant, met zich ten val getrocken
Een' staert van engelen, gansch Christenrijck gescheurt,
En Mahomet door 't zwaert zoo hoogh in top gebeurt,
Dat hy, van Buda tot in 't hart der Indiaenen,
Den standert van het kruis, met zijne halve maenen,
Ontluistert, en verdooft, en wat naer Christus neight,
Ten zy het Godt voorzie, door 't zwaert des Tarters dreight,
Die, als een weereltvloet, heel China houdt verzopen,
Verdroncken in zijn bloet, by stroomen uitgeloopen,
Van d'eene in d'andre zee, zoo bloedigh dat de zon
Niet zonder schrick de kim in 't oost oprijden kon.
De hemel zeegne toch de Roomsche Christgezanten,
Nu derwaert om den boom van 't kruis alom te planten,
In 't woest Tartarisch rijck, en China, daer de nacht
Des Heidendoms noch duurt by 't onverlicht geslacht,
En Pythagoor de ziel des menschen noch ziet doolen,
Van 't een in 't ander dier, door d'afgodiste schoolen,
In een wijdtstreckentheit van landen, daer men niet
Van 't oude Christendom dan 't eenigh teken ziet,
En schim van 't heiligh kruis, by weinigen, die weeten
Van 't merck, terwijl de naem van Christus is versleeten.
Schoon Godts voorzienigheit gedooght dat blinden haet
Den godtsdienst in den bou en wasdom wederstaet,
Verstroit, verjaeght, en splist aen ongelijcke deelen,
En staf en mijters vischt uit bloedige krackeelen;
De rechte reden schuilt in Godts alwijze borst.
De vlegel spijst het volck, wanneerze koren dorscht.
Het gout zal, na de proef, getoetst veel klaerder blincken.
Stilstaende wateren en luye beecken stincken.
De zonneschijn bestraelt ons schooner na de vlaegh.
't Gestampte kruit verspreit den geur, en sterckt de maegh.
De veltheer dient zich van geoefende soldaeten,
Die liever sterven dan hun kruisbanier verlaeten.
Het triomfeeren volght het uitstaen van den strijt.
Wie weigert eeuwigheit te winnen by den tijt?

1875—1888 Door scheuringen en ketteryen worden de vroomen beproeft, en verheerlijckt. *Kantteekening der oude uitgave.*

Dees godtsdienst trotst de hel, en liet noit door te schijnen
By d'afgescheurde rot. Men vint by Abissijnen,
By Grieck, en Armenier, en Rus, en Persiaen
Noch d'oude stappen van de Roomsche zeden staen,
Hoewel met dwaelingen gemengt; gelijck in 't scheuren
De scheurzucht niet ontziet haer slip in stof te sleuren;
Den Geest der Godtheit van den vader en den zoon
Niet straelen laet, gelijck d'aeloutheit was gewoon;
Den encklen doop ontwijt, en schent door wederdoopen;
Den doopeling besnijt, en zet de dwaelpoort open
Voor d'uitgediende wet; bepaelt de monarchy
Van Christus, en besnoeit de wettige vooghdy,
De sleutelmaght der kercke, aen 't eenigh hooft gegeven,
En, als een eigendom en titel, toegeschreven
By breede kerckenraên den nazaet, die Godts stadt
Bewaert, en menige eeu den eersten stoel bezat,
Gekent van keizeren, en koningen, en heeren,
Die met eerbiedigheit Godts stedehouder eeren.
Hoe groot de weerelt is, hoe ongelijck gedeelt
In godtsdienst, of in schijn van godtsdienst, bekrackeelt
Naer ieders grof vernuft, of min of meer geslepen;
De wijs van godtsdienst wort in 't gros beknopt begrepen
In afgodistery, en in godistery,
Hebreeusch besnedendom, en Turcksheit: zet hier by
Het heiligh kruisgeloof, en vergelijckze altzaemen,
Oock ieders tijt: sla ga het leven en de naemen
Der stichteren, met een wat geloofwaerdigheit
Elck medebrengt: wat merck, wat zegel en bescheit
Den aenhang van hun leer verzekeren te leiden

1889–1906 Men vint by d'outste afgescheurden noch de voetstappen en mercktekens der kercke, onder de dwaelingen gemengt. *Kantteekening der oude uitgave.*

1907–1928 Onder weinige schijngodtsdiensten kan een opmerckende noch het licht des waerachtigen godtsdiensts kennen. *Kantteekening der oude uitgave.*

1890–1892 Indien Vondel zeide, dat bij gemelde volkeren nog sporen te vinden zijn van den Joodschen, van den Joodsch-Christelijken of van den Katholieken of algemeen Christelijken Godsdienst, zou zijn beweren eenigen grond van waarheid hebben of althans verdedigbaar zijn; maar te zeggen dat de *Roomsche* (kerk)*zeden* er invloed zouden hebben uitgeoefend, is een vergrijp tegen de chronologie.

1911, 1912 Afgoderij, Theïsmus, Judaïsmus en Islamismus.

In eene onsterflijckheit des levens, te verbeiden
Na dezen oogenblick: gy zult onzijdigh zien
[Zoo verre u erfgewoonte, en erfleer, en misschien
Genot van baet, en staet, en aenzien niet verblinden,]
Wat wettigheên, wat blijck heilgeerigen verbinden
Te wisselen den nacht der dwaelingen om 't licht
Der waerheit, en den glans van Jesus aengezicht,
Dat hier beneên, gelijck een zon, op Thabor straelde,
Aen 't kruis in bloet verdronck, en weder adem haelde,
Toen noch de doot noch 't graf Godts lichaem houden kon,
Als hy ten hemel voer, noch klaerder dan de zon.
Indien 't een' ongodist noch lust Godts dienst te blusschen,
Te smooren in zijn hart; hoe kan hy ondertusschen
Verdooven Godts trompet, den klanck van 't eeuwigh Woort,
Dat van het ooste in 't weste, alle eeuwen, wiert gehoort,
In 't scheppen van 't heelal, in 't hemelsch openbaeren
Van engelen, en boôn, die 's hemels wil verklaeren,
Bezegelen met maght, door menigh wonderwerck,
Gebleecken wijder dan de hemel hangt met zwerck
En wolcken overdeckt, bekent by Jode, en Heiden?
Hoe kan hy Godt den zoon, waerop d'aertsvaders beidden,
Zoo menige eeu voorheen, verwerpen, waer hy spreeckt
Uit 's vaders mont en naem, en alle zielen smeeckt,
En noot in zijnen dienst, met toezegh van te kroonen,
Die, onder dees banier van 't kruis, zich dapper toonen?
Of is een troost van staet, een onbestandigh lot
Meer waert dan wel te staen met zijn gemoedt, en Godt?
Het burgerlijck gebiet niet hooger ziet dan 't leven,
Gestut by aerdtsch gezagh, hierom in top geheven:
De godtsdienst stut die maght met schattinge, en ontzagh,
En straft 't geweten, daer geen scherprecht reicken magh.
Waer Godt gelochent wort, is burgerrecht noch orden,
Noch deught, noch godtsdienst, die op Godt gevestight [worden.
Zoo drijft de weerelt, daer de godtsdienst zinckt, in 't wilt,

1929—1944 Een ongodist kan, door zoo veele bewijzen overtuight, zich niet ontschuldigen. *Kantteekening der oude uitgave.*

1945—1964 Het burgerlijck gebiet ziet alleen op den welstant van den burgerlijcken staet, die door den godtsdienst meer verzekert, door godtsdiensteloosheit omgeschockt wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

Gelijck een roerloos schip. Geen toom van wetten stilt
Den dreigenden tiran, noch oploop der rebellen,
Een wilde zee gelijck, daer alle golven zwellen,
En barnen naer den wint, die 't water ommedrijft.
Stoot om den godtsdienst, en godtvruchtigheit: wat blijft
Gerust op zijne plaets? men magh zich op plackaeten,
Noch wapens, en geweer, en eeden niet verlaeten;
Naerdienze noit den aert verzetten van 't gemoedt,
Dat godtvergeten hijght naer roof, en heiligh bloet,
En, rustende by daegh, by avont schuilt in laegen,
Bedrogh, en nachtverraet, en niet ontziet te waegen
In schaduwen het geen de heldre dagh verbiet.
Dus kent een ongodist zijn eigen staetheil niet.
Doch vint hy goet, om 't nut van staetheil, zich te
Gelijck Machiavel, te decken zijn gepeinzen [veinzen,
Met loof en schaduwen van godtsdienst voor het volck,
Dat licht bedrogen wort, door een' gehuurden tolck;
Gewis die veinzer zal met godtsdienst en Godts kennis
Niet speelen ongestraft, en zonder opperschennis
Der Godtheit, die den dienst van Godts gekruisten zoon
Niet in de weerelt voerde, om, overal ten toon,
Een molock, zonder geest en leven, te verstrecken,
Maer om door dezen dienst den mensch tot zich te trecken.
De Christdienst, aen het kruis geheilight door Godts bloet,
Met zulck een bitterheit, uit zulck een' brant en gloet
Van liefde, om Adams en zijn nazaets smet te vaegen,
Lijdt niemants schimp noch hoon. Geen weereltwijs behaegen
Verdooft den glans van 't kruis, Hebreeuwen een schandael,
Een dwaesheit by den Grieck, en uitgelachen tael,
Een wijsheit en Godts kracht by allen, die betrouwen
Het aenschijn van Godts zoon in 't eeuwigh licht t'aen-
[schouwen.
Geluckigh is de man, die, uit de wilde zee
Zoo veeler dwaelingen en jammeren en wee,

1965—1982 De Christensche godtsdienst is te heiligh om uit staetzucht te misbruicken. *Kantteekening der oude uitgave.*

1983—1992 Slotrede en wensch des dichters. *Kantteekening der oude uitgave.*

1965 *Zich te veinzen:* te veinzen.

1979 Met andere woorden: ongodisterij is verkeerde staatkunde.

1979—1981 Zie 1 *Kor.* 1: 23.

Door alle klippen heen, by wijle in schuim begraven,
Van barningen bestulpt, in 't eindt de stille haven
Des godtsdienst innezeilt, en veilighlijck belant
By Godt, der menschen heil, in 't hemelsch vaderlant,
En Godts onsterflijckheit, van boozen afgescheiden:
Daer wenscht mijn godtsgedicht een ieder te geleiden,
Te sturen, buiten noot van schipbreuck, en gevaer.
Zoo zy het Godt gewijt, op zijn gewijt altaer.

SOLI DEO GLORIA.

Soli deo gloria: d. i.: Gode alleen zij de eer.

JOANNES DE BOETGEZANT,

BEGREPEN IN ZES BOECKEN.

Afgedrukt volgens den tekst der eerste uitgave, in 1662 bij de weduwe van Abraham de Wees te Amsterdam in 4^0. verschenen (*Bibliographie van Vondels werken,* n^0. 647).

DEN DOORLUCHTIGHSTEN VORST EN HEERE

JOANNES MAURITIUS,

Prince van Nassau, Grave van Katznelboge, Vianden en Diest, heere in Beilstein, Grootmeester van Sint Joannes orden te Jerusalem, in der Marck, Saxen, Pomeren en Wenden, Lantvooght van het hertoghdom Kleef, het vorstendom Minden, en de graefschappen van der Marck en Ravensbergh &c.

Gebeurde 't oit voorheen, gelijck men zeght, dat naemen
Met dienze droegen, en hunn' aert en daeden quaemen
Te stemmen; zoo gebeurt het noch by onzen dagh.
Is 't my by uw gena geoorelooft, en magh
Men spreecken, als 't in u gesterckt wort van de reden:
Want komt men 's Vorsten naem van onder op t'ontleden
Zoo wort *Mauritius* in onzen zin geprent,

5 *Als 't in u gesterckt wort van de reden:* als 't door uw eigen oordeel bevestigd wordt.

De dappre vorst van 't vroom Thebaensche regement,
Een helt, in 's keizers dienst, die, rustigh en rechtschapen,
Zich queet in 't harrenas, en toonde dat hy 't wapen
Niet voerde uit praelzucht, maer ter eere van het rijck,
Ten schrick der boozen, en den vroomen tot een wijck:
Maer toen hem Cezar, om het Heidendom te paeien,
Belaste 't wieroockvat den afgoôn toe te zwaeien,
En 't godelooze altaer, naer Numaes blinden stijl,
Te dienen, schonck hy 't lijf ten beste aen zwaert, en bijl,

8 *De dappre vorst van 't vroom Thebaensche regement:* Mauritius, bevelhebber over een legioen Thebanen, was in den jare 296 het leger van keizer Maximianus, dat zich toen in Palestina bevond, met zijn bende komen sterken. Hij liet zich aldaar door Zambdal, Bisschop van Jeruzalem, in 't Christendom onderwijzen en vervolgens doopen, welk voorbeeld door al zijn krijgsknechten gevolgd werd. Te Rome gekomen, werd hij door Paus Marcellinus nog nader in zijn geloofsijver versterkt. Hij vervoegde zich bij 't heir van Maximianus, 't welk, na de Alpen te zijn overgetrokken, zich nedersloeg in een groote vlakte nabij den Rodaan, welke landstreek heden Valois wordt genoemd. Hier gebood de Keizer, dat men den Goden offeren zoude, om daardoor hun bijstand te verwerven. Mauritius, hem niet wenschende te vertoornen en evenmin afgoderij te plegen, vertrok uit de legerplaats en sloeg zijn tenten iets verder neder. Toen echter de Keizer, hiervan onderricht, hem naar de reden dezer handeling vroeg, gaf hij rondborstig te kennen, dat hij, met al de zijnen, het geloof der Christenen omhelsd had. Maximianus, hierover in gramschap ontstoken, gaf terstond last, het legioen te omsingelen en, bij 't lot, den tienden man om te brengen. Dit geschiedde; — doch toen de overige Christen krijgsknechten door deze strafoefening zich niet lieten afschrikken, gebood hij nogmaals den tienden man ter slachtbank te brengen: — eindelijk, toen dit de rest nog niet aan 't wankelen bracht, beval hij dat men het geheele legioen, dat uit 6660 man bestond, om 't leven brengen zou. De marteldood dier Thebanen viel voor op den 22 September 297, ter plaatse, die toen Agaunum heette, en thans, naar den aanvoerder, welken men in 't getal der Heiligen plaatste, St.-Maurice. Een prachtig klooster werd ter zijner eer opgericht door koning Sigismund van Bourgondië.

13 *Om het Heidendom te paeien:* d. i.: „ter wille der aanhangers van het Heidendom." Vondel, iets genadiger jegens Maximianus dan de legende, schijnt te kennen te willen geven, dat de Keizer, bij zijn handelwijze jegens Mauritius, niet zoo zeer zijn eigen begeerte raadpleegde, en minder gedreven werd door godsdienstijver dan door politieke vrees. Uit eigen beweging zou hij aan een krijgsbevelhebber, die hem goede diensten deed, geen bevel hebben gegeven, waarvan het niet nakomen dezen het leven kosten, en hem, den Keizer, van een trouwen dienaar berooven moest. Maar hij moest de machtige bovendrijvende partij ter wille zijn, en daaraan offerde hij Mauritius op.

En paerdevoet, en liet het gansch tot stof verpletten,
Oock zonder tegens 't hof van Rome zich te zetten,
Met uiterlijck gewelt. Dus gaf hy, recht en slecht,
Gelijck een kruishelt, Gode en Cezar elck zijn recht,
Met zeven duizenden soldaeten, dappre zielen,
Die alle op eenen troep geduldigh nedervielen,
En d'eedle martelkroon bevochten door een' strijt,
Waerin men om den naem des grooten Heilants lijdt.
Zoo stont uw dapperheit doorgaens getroost te streven
Voor d'eer van 't heiligh rijck, oock, op verlies van 't leven,
Den keizer in zijn recht te stutten met uw zwaert;
Als uw voorzichtigheit het keurgezagh bewaert,
Met een 's rijx scepter voert, en Christus rijck verdaedight,
Wanneer de Keurvorst uit zijn' naem u begenaedight;
Daer *Leopoldus* wort geheilight, en, gelijck
Een goude morgenzon en licht, uit Oostenrijck
Te voorschijn komt, om al wat adem schept te voeden.
Met welck een wijsheit wistge oneffene gemoeden,
Aen 't barnen, als een zee, van stormen opgeruit,
Gelijck te strijcken, en de tweedraght haeren buit,
Waerop zy vlamde, zacht t'ontrucken, om Europe,
En zoo veel zielen niet te stellen buiten hoope
Van haer behoudenis! zoo loffelijck een daet
Volght Maurits na, die voor Godts naem het leven laet.
  De naem *Joannes* biet uw hoogheit oock geen schade.
Dees brengt genade aen, en gy blinckt door Godts genade,
Gelijck een vorst en lidt van 't zegenrijck gebiet,
Dat langs den Donaustroom 's erfvyants heir beschiet,
En out Byzantium de wet stelt, en zijn troepen.
Niet min eerde u dees naem, toen gy, met lust geroepen
Van Keurvorst *Frederick,* op *Ferdinandus* stem,
Grootmeester wert gewijt van out Jerusalem,
En d'orden van Sint Jan, waerin de Duitsche heeren,
Kruisridders, 't gasthuisrecht en Christus rijck verweeren,
In schaduwe van Gode en zijnen boetgezant,

22 *Troep:* hoop, opeengehoopte menigte.

25—40 Hier wordt gezinspeeld op handelingen en bemoeiingen van den vorst, over welke vroeger in dit werk is gesproken.

29 *'s Rijx scepter voert:* versta: als plaatsbekleeder van den Keurvorst, den schepter voor den Keizer uit draagt.

Waer op mijn zangheldin met haeren heldentrant
Grootmoedigh draeft, of zy, met hulp der koorkooraelen
Des hemels, naer den eisch, dat licht kon achterhaelen.
Maer 't lustme d'orden van den heiligen Joan
Te zien opkomen en haer ridders kruisgespan,
Verheught dat Nassau, ter Grootmeesterschap verheven,
Den eersten voorzaet noch een' rijcker glans komt geven.
  Zy wert gesticht omtrent zeshondert jaer geleên,
Uit onderscheide tael, ten dienst van 't algemeen
Behantvest en vermeert, om 't kruisgeloof te vrijen
Voor inbreuck van den Turck, en 't juck van Barbarijen.
Zy plant den oorloghsstoel eerst in Jerusalem,
Op 't heiligh kerckgezagh, van aller princen stem
Gehanthaeft, en verknocht aen haere wet en regelen,
Door eene krijghsbelofte, in 't openbaer te zegelen.
Den ridder wort het zwaert gehangen op de zy,
Om al zijn leven lang 's erfvyants razerny
Met maght te ketenen, en Christus oorloghstroepen
Te volgen overal, waer 't hooft hem zal beroepen.
Hem wort alle eigendom van have streng ontzeght,
En slechts het bloot gebruick ter nootdruft toegeleght:
Gelijck den ridder d'echt verboôn blijft t'allen tijden,
Om ombekommerder voor 't kruisgeloof te strijden,
En 't Heidensch ongeloof te keeren uit Godts huis.
De zwarte mantel, en het witte ridderskruis
Verstreckt zijn draght en merck: doch dravende in Godts
[benden,

59 *Omtrent zeshondert jaer geleên:* niet zoozeer de militaire, die eerst in 1191 door haren eersten Grootmeester du Puy ter bestrijding der ongeloovigen werd ingesteld, als wel de bloot geestelijke. Het St.-Jans-klooster en hospitaal te Jeruzalem werd in 1048 gesticht door kooplieden van Amalfi.

60 *Uit onderscheide tael:* d. i.: uit lieden, die tot onderscheiden natiën behoorden. De uitdrukking, door Vondel gebezigd, is echter de geijkte, waar sprake is van de geestelijke ridderorden. Zoowel in de Tempelorde als in die van Sint-Jan waren de ridders afgedeeld in verschillende commanderijen, naarmate van de *taal* van 't land, uit hetwelk zij herkomstig waren: en zoodanige afdeeling heette dan ook, naar hare samenstelling, „de *Taal* van Frankrijk, de *Taal* van Engeland," enz.

64 *Op 't heiligh kerckgezagh:* wel werd de St.-Jans-orde gewijd door Hendrik, Patriarch van Jeruzalem; doch verkeerdelijk worden de *Duitsche* ridders, als een afzonderlijke orde uitmakende, gerekend als tot de Johanniterorde te behooren.

Zoo deckt het harnas en de roode rock de lenden.
Dus storttenze hun bloet veel jaeren in het velt,
En keerden wettigh woest gewelt af met gewelt,
Uit mededoogen, om d'opgaende vlam te blussen,
Gestoockt van Agars zoon, met Tartarije en Russen
Gesterckt, en aengegroeit in top van 't hooftgebiet,
Te duuren, ons ter straff', tot dat het Godt verdriet.
  De rijxkronijcken, ons ter hant gekomen, melden
Hoe Duitschen, in het heir der Christensche oorloghshelden,
Ten dienst van 't heiligh graf, zich queeten slagh op slagh,
Den broederen ten troost, den vyant tot ontzagh.
Dus streedenze oostwaert: maer toen 't Heidendom in 't Noorden
De kusten, langhs d'oostzee, met branden, blaecken, moorden
En schendigh stroopen, hielt in 't uiterste gevaer,
Quam d'orden in het velt, om Duitschlant voor zoo zwaer
Een hagelbuye met de kruisrondas te decken.
Men zagh den Wezerstroom, en Elve, en Trave trecken
Door Pruissen, en den oogst van Lyflant op de trom
Van Saltze, om 't onverlicht en woedend Heidendom
Tot reên te brengen, die hen leert, van zin verandert,
De wapens offeren aen Godt en Jesus standert:
Want Rome waeckend hadde, in 't aenzicht van den nijt,
De Duitsche riddersorde uit yver ingewijt
Met dien Grootmeester, om den heirtoght aen te leiden,
En Christus kruisrijck wyt ten noorden uit te breiden.
't Geluckte ook. Al d'oostzee, toen Godt zijn' zegen gaf,
Verbrande kerckwoudt, en brack boschaltaeren af:
En Lyflant, dat, tot smaet des heilants, 't zwaert aengorde,
Begaf vrywilligh zich in Sint Joannes orde:

89—106 Na de vermeestering van Palestina, in 1229, door de Turken, hadden de Duitsche ridders zich te Marburg in Hessen nedergeslagen, van waar Koenraad van Mazovië hen te hulp riep tegen de ongeloovige Pruisen, met beding, dat zij al wat zij bemachtigden voor zich zouden kunnen houden, hetwelk de Paus en Keizer Frederik II bekrachtigden. Hierop behaalden zij een volkomen overwinning op de Pruisen, die zij hun land uitdreven, 't welk zij, benevens Lijfland, bemachtigden; waarna zij zich te Mariënburg vestigden, onderscheidene kerken, steden en burchten bouwden en alom den Christelijken godsdienst invoerden.

96 *Saltze:* Herman van Salza, de beroemde Grootmeester der Orde, even groot staats- als oorlogsman, en voornamelijk door wiens toedoen Damiate in 1219 aan den Sultan werd teruggegeven. Hij was in 1180 geboren en stierf in 1239.

Waer na vorst Alberecht in Brandenburgh, een hooft
Der heilige orden, als een leenvorst, trou belooft
Aen koning Zegemont, voor 't leen van 't vruchtbre Pruissen.
Dit vrederijck verdragh beslecht het vreeslijck ruissen
Der oorloghsstormen, en het ridderskruisleen hangt
Aen 's Marreckgraven wil, van wien het d'orde ontfangt:
Gelijck *Mauritius,* in dienst van zijnen heere,
Oock begenadight wert met deze onsterflijcke eere.
  Indien de tweedraght van de Roomsche en Griexe kerck,
En 't keizerdom van ooste en weste, in 't worstelperck
Niet stieten tegens een, als rammen met den horen;
De maght van 't kruisgeloof, tot liefde en pais geboren,
Waer maghtigh met de hulp des hemels, door 't beleit
Der riddersorde van Sint Jan, ter doot bereit,
De scherpe horens van de halve maen te stuiten,
Op vier paer punten van dit kruis, en, voor het sluiten
Der hoornen, haer by tijts den wasdom te verbiên:
Nu bleef Jerusalem, dat Diedrick, eerst ontzien,
Als graef van Hollant, lest de kroon op 't hooft zagh schijnen,
Verwildert: want de storm der wreede Sarazijnen

107—112 Vondel verzwijgt hier eenige bijzonderheden, die minder tot eer der Orde zijn, doch tot verstand van 't geheel, vooral van de woorden *het vreeslijck ruissen der oorloghsstormen,* wel hadden mogen vermeld worden. De Orde was namelijk door voorspoed vermetel geworden en had de naburige Polen zonder noodzakelijkheid beoorloogd; doch was in 1410 door koning Vladislaüs bij Danneburg in Pruisen overwonnen, in een slag waarbij hun Grootmeester met wel 40,000 (!) zijner volgers verslagen werd. In den jare 1450 vielen wel zeventig sloten en dorpen op eenen dag van de Orde af en onderwierpen zich aan Koning Casimier van Polen, terwijl het eindelijk zoo verre kwam, dat de Grootmeester Lodewijk van Erlichhuizen niet alleen de Orde aan de kroon van Polen moest overgeven, maar zelfs wegens het haar behoorende land hulde moest doen. Deze hulde werd echter in 1498 door Hertog Frederik van Saksen, toen deze tot Grootmeester gekozen was, geweigerd; hij legde zijn waardigheid vrijwillig neder; doch werd vervangen door den Markgraaf Albrecht van Brandenburg, hier bij Vondel genoemd, die, na vruchteloos hulp gezocht te hebben bij 't Duitsche Rijk, een vreêverdrag sloot met Koning Sigismund van Polen, die zijn moeders broeder was; ten gevolge waarvan hij Pruisen, voor zooverre het nog in 't bezit der Orde was, als een erfelijk Hertogdom bezitten zou, en van de kroon van Polen ter leen ontvangen.

124, 125 't Is niet duidelijk, waarom hier die Graaf Diederik is bijgebracht, noch welke Graaf van dien naam hier bedoeld is, Dirk VI, die in 1239 Palestina bezocht, of Dirk VII, die er wel nooit heenging, doch bij wiens leven het Heilige Land door de Saraceenen veroverd werd.

Hielt aen: dies d'orde uit noot den krijghsstoel had herplant
Te Rodes, dat op zee de kroon twee eeuwen spant,
Tot heil des Christendoms: noch wertze in droef gestalte,
Hoe vroom zy street, verjaeght, dies keizer Karel Malte
Den Ridder inruimde, als een onverwinbre rots,
Van waer 's grootmeesters hart geharrenast, ten trots
Des Turckschen Oceaens, die 't aertrijck ruckt aen flarden,
En rijcken inslickt, al die stormen uit kon harden.
Toen d'orden, na veel strijts, te Rodes schipbreuck leê,
Ontzwomze 't bloedigh zwaert aen deze wijck in zee.
Ptolmais dorst vergeefs, gesterckt met Duitsche maghten,
Godts vyant tweemael op rondas en speer verwachten:
De graef van Hollant zet vergeefs zich in de waegh
Met koning Luidewijck, daer 't Sparen met de zaegh,
Gekloncken voor den boegh, den Nijlstroom op komt rucken,
En bruischt de keten van sterck Damiate in stucken;
Waerom de keizer, die de dapperheên vergelt,
Het zwaert van Haerlem blanck in 't licht der starren stelt,
En d'oude aertsvader van Jerusalem dien degen
Noch kroonde met zijn kruis, een' ridderlijcken zegen:
Vergeefs staet Scanderbeg, gelijck een rots van stael,
En trapt Godts vyanden de pan in dertigh mael:
Vergeefs verdaedight hy, als Hektor 't rijck van Troie,
Albanjen, en verduurt Amurats heir voor Kroie:

127, 128 *Dies d'orde uit noot den krijghsstoel had herplant te Rodes:* dit gebeurde eerst in het begin der veertiende eeuw. Na de verovering van Jeruzalem door Saladijn, in 1187, verhuisde de Orde naar Ptolomaïs en een eeuw later naar Cyprus.

130, 131 *Dies keizer Karel Malte.... inruimde:* in 1530, van welken tijd af zij ook Maltezer Ridders genoemd werden. Die afstand van Malta was in Karel V een daad van vooruitziende staatkunde: immers van dien tijd af werd dat eiland een krachtige voorpost, waaruit de Turksche en Barbarijsche zeeschuimers, die de Spaansche en Italiaansche kusten onveilig maakten, konden bestookt en teruggedreven worden.

132 *'s Grootmeesters:* toen Philippe de Villiers.

189 *De graef van Hollant:* Willem I, in 1219.

145 *D'oude aertsvader:* de Patriarch, welken titel de Aartsbisschop van Jeruzalem voerde.

147 *Scanderbeg:* over dezen is gesproken in het deeltje *1660—62* dezer uitgave, bl. 80.

150 *Kroie:* de hoofdstad van Albanië, dat door Sultan Amurath belegerd werd, die in 1450 voor de plaats overleed, terwijl zijn troepen genoodzaakt werden, 't beleg op te breken.

Toen 't rijck van Konstantijn, noch Rhodes kon bestaen,
Quam al dat woest gedruis op Maltes ridders aen,
En d'orden van Sint Jan, die tegens Mechaes plaegen
Een rij van eeuwen 't zwaert heeft op de zy gedraegen.
Wat was 't een droeve dagh, een dagh beschreiens waert,
Toen 't heir van Ottoman verwoet, te voet te paert,
Te water en te lant, Byzantium quam vloecken,
Bestormen storm op storm, en dreef uit zeven hoecken
Zijne elefanten op den muur en torens aen,
Met al zijn heirkracht, trots op haere halve maen,
Om 't moederlicht, de zon der weerelt, uit te doven.
Hoe stont die groote stadt, als Etnaes barrenoven,
In roock en smoock en vier en vlam van overal,
Daer 't blixemde op den muur, en donderde op de wal.
De toren van Roman, geschockt door zulck een' donder,
Komt endtlijck met gedruisch, dat d'aerde dreunt van onder,
Neêrploffen, dempt de graft met muur en puin en steen,
En roept den vyant daer het gaept, om derwaert heen,
Als over eene brug, gebout van steen en stucken,
Ter muurbreucke in, en voort recht stewaert in te rucken.
Achthondert ridders van 't Latijnsche en Griexe bloet,
Alle even rustigh, en alle even trots van moedt,
Den doot om Godt getroost, zich in de muurbreuck zetten,
En juichen op den klanck van trommels en trompetten,
Op 't onweêr van kortou en gruwzaem donderkruit.
Zoo vint zich Mahomet bedrogen, en gestuit.
Terstont gebiet hy, om het hart des volx te nijpen,
Langs noch een' andren kant de muuren aen te grijpen.
Hy bouwt een storrembrug van tonnen op den stroom,
En geeft de benden aen den stroomkant vryen toom
Te stormen, en met een op Pera toe te zetten.
Nu kan Godts ridderschap deze inbreuck niet beletten,
Daer Paleologus, en helt Justiniaen,

165 *De toren van Roman:* namelijk die van de poort van den H. Romanus, welke door den Keizer in persoon werd verdedigd.

183 *Paleologus:* Constantinus Paleologus, de laatste Keizer van 't Oostersche Keizerrijk.

Justiniaen: 's Keizers Veldmaarschalk, die zich nochtans in 't uiterste gevaar allesbehalve heldhaftig gedroeg, daar hij, gewond zijnde, zijn post in de stad verliet en den vijand daardoor het binnendringen ge-

Zoo onvertzaeght in 't spits, gelijck twee leeuwen, staen,
Die Mahomets gebroet met opgespalckte blicken
Aengrimmen overdwers, en met hunn' klaeu verschricken,
Tot dat Justiniaen gewont zijn wacht verlaet,
Om 't bloet te stulpen, schoon de keizer het ontraet.
Hier door begint de moedt der ridderschap te daelen.
Dus berst d'erfvyant in, gelijck een springvloet paelen
Noch dijck noch paelwerck schroomt, en bruischt in 't lang
En zet al 't platte lant alom in bare zee. [en breê,
Waer hier prins *Maurits* en zijn Duitsche Riddersorden
Geboôn het slaghzwaert [datze op hunne zijde gorden,
Alleen den naem van Gode en boetgezant Sint Jan
Ter eere, tegens 't wreet en voorhuitloos gespan]
Te rucken uit der schee; noit hadden Mechaes benden,
In eenen jammerpoel van endelooze elenden,
Dat keizerlijck palais gedompelt tot den gront,
En Konstantijnstadt moght, veel trotzer danze oit stont,
Het hooft opsteeckende, de hooftkerck van Sofye
Noch heden, op den naem van Jesus en Marye,
Opgalmen hooren met een hemelsch koorgezangk;
Daer nu de kruisvloeck loeit, en niet dan lasterstanck,
In ste van 't wierroockvat en zoete wierroockgeuren,
Den hemel toezwaeit, van Godts englen te betreuren.
De leste Konstantijn geeft midden in dien drang
En onbekent den geest. Het woeden gaet zijn' gang.
Konstantinopel schijnt een treurtooneel vol plaegen.
Na een belegeringe, een storm van vijftigh dagen,
Wortze overweldight, juist op 't hooge pinxterfeest.
Dat leert verlochenen hoe Godt de Heilge Geest

makkelijk maakte. Zie Schlosser, Dl. IX, blz. 117. Vondel vermeldt het feit vs. 187 volgg. op verschoonende wijze.

199 *Dat keizerlijck palais:* de Acropolis.

200 *Konstantijnstadt:* letterlijke vertaling van *Constantinopolis.*

201 *De hooftkerck van Sofye:* de hoofdkerk van *Santa Sophia* of de goddelijke wijsheid werd door de Turken tot hoofdmoskee ingericht.

207, 208 Konstantijn werd namelijk in 't gevecht, en nadat hij vruchteloos gevraagd had, of er geen Christen was, die hem 't leven ontnemen wilde, door de Turken omgebracht.

212 volgg. In zekeren zin mocht inderdaad de val van het Oostersche Keizerrijk aan de verloochening van het leerstuk der Latijnsche Kerk, dat de Geest Gods zoowel van den Zoon als van den Vader uitgaat, worden

Al teffens voortstraelt uit den Vader en den Zoone.
Nu leght de keizer, met zijn purper staf en kroone,
Gewentelt in het bloet, getrapt in bloedigh stof.
Men ziet geen kercken aen, noch kloosters, koor noch hof,
Gewijt noch ongewijt. Dat schenden, dat schoffeeren
Ontvonckt de wanhoop, die zich ydel wil verweeren.
De Bosforus verheft zijn kil, en bruist in zee,
En roockt van schuimend bloet. Zoo huilt van hartewee
Een vrou in baerensnoot, als deze stadt in rouwe.
Zy roept: dat niemant trots 't geluck te veel betrouwe.
Een stadt, die duizent jaer, en hondert, en noch meer,
Na haeren oirsprong, stont, en Rome tarte in eer,
Gelijck een grenspylaer van Asie en Europe,
Valt nu de wraeck ten buit, en jammert zonder hoope.
Men steeckt het keizers hooft op eene speer ten spot,
Oock 't kruisbeelt, met geschrey: dit is des Christens Godt.
De keizerin wort, met den zoone en dochter t'zaemen,

toegeschreven; want de Keizer had, om den bijstand der Latijnen ter verdediging van zijn gebied te winnen, dat leerstuk omhelsd, en zoodoende den voornaamsten scheidsmuur doen vallen tusschen de Grieksche en Latijnsche Kerk. Daarop vierde hij in de Sophiakerk een glansrijk feest ter eere der vereeniging van beide belijdenissen. Deze handelwijze verbitterde de Grieksche Geestelijkheid en haar aanhangers zoo zeer, dat er volksoproeren en vervolgingen uit ontstonden, die juist het allerhevigst waren toen de Turken met het belegeren der stad aanvingen. De Grieken wilden van den Keizer, die het met de vijanden van hun geloof hield, noch van de hulp der Latijnen iets weten, en onttrokken zich aan de verdediging, zoodat er van de honderdduizend Grieken, die zich te Konstantinopel bevonden, slechts zesduizend aan het gevecht deel namen. Hierdoor werd de stad van een krachtige hulp verstoken en de prooi van den vijand, die nog bovendien, ter bereiking der wallen, op listige wijze van de heerschende tweedracht partij had weten te trekken. — De straf, welke het Grieksche Rijk onderging wegens het verwerpen van een der voornaamste hoofdstellingen der pauselijke kerk, kon door Vondel niet onvermeld worden gelaten.

220, 221 *Zoo huilt van hartewee een vrou in baerensnoot, als deze stadt in rouwe:* men denke hier aan geen vergelijking, die ten eenenmale onjuist zou wezen. Immers een barende vrouw huilt van pijn, en niet van rouw. Zij baart het *leven*, en dan wordt haar gejammer in blijdschap verkeerd. Maar in de stad werd niets geboren dan *dood* en *verderf*, en haar gejammer was zonder hoop. — De dichter heeft alleen willen zeggen, dat het gehuil gelijk stond met het hevigste, dat men zich denken kan, met dat van een vrouw in barensnood.

By 't haer in 't hofbancket gesleept, en zonder schaemen
Geschonden, in 't gezicht van bloethont Mahomet,
Daerna gesabelt, op 't gejuich van 't moortbancket.
Men voert het overschot der stede in slavernye.
Aldus verzonck in bloet dees grijze heerschappye,
Daer d'oude wijsheit van de Griecken schipbreuck lijdt.
Het is vergeefs gestreên, als Godt u tegenstrijt.
De vloeck des Heilants, op den hoogen stoel geklommen,
Wint Trapezonte, en hecht, vol moedts, twee keizerdommen
En twaelef rijcken, als karbonckels, aen zijn kroon.
Hadde Oostenrijck doorgaens hem niet het spits geboôn,
Het Turcksche heir waer lang ter kruisgrenze ingeborsten,
De keizer, met den sleep der zeven Keurevorsten,
Ten schimp in een triomf, de steden omgevoert.
Nu hoort men hoe hy dol trompet en trommel roert,
En inboort door geberghte en bosch van Transylvanje.
Waeckt Christenrijck niet op, zoo drijft hy in Germanje
Den rijxstroom af, en sterckt in kracht, en niet in schijn,
Het voorspoock, als zijn paert te wedt gaet in den Rijn
Voor Keulen, dochter van de kerck, der helden moeder;
Dan wort de Keulsche Dom een paerdestal, om voeder
Te schaffen aen zijn paert, dat zoo veel velts verwoest,
En met bebloede hoef vertrapt den gouden oegst,
Het zweet der ackerliên, en Christensche onderdaenen,
Die, op 't geberght gevloôn, dit aenzien, nat van traenen,
En slaen hunne oogen naer den hemel west en oost,
Of Godt een' Machabeeu opweckte, al 't rijck ten troost.
Welaen *Mauritius,* de krijghstrompet gesteecken.
Gedoogh niet dat dees vloeck voortaen by ons gebreken
Meer steden winn' dan door zijne eige dapperheit.

230—232 *Hofbancket — moortbancket:* hier vinden wij 't woord *banket* in tweeërlei beteekenis gebezigd, 1°. voor „eetzaal," 2°. voor „disch," of liever voor „dischgenooten."

240 *Hadde Oostenrijck* enz. vooral sedert den slag van Lepanto onder Jan van Oostenrijk.

248 *Het voorspoock:* Attila.

258, 259 In deze merkwaardige regels vinden wij dezelfde gedachte terug als die aan Vondel zijn gedicht over de *Tweedraght der Christe Princen* in de pen gaf; en inderdaad is 't volkomen waar, dat voornamelijk daaraan de voordeelen door de Turken behaald en de uitbreiding van hun gebied zijn toe te schrijven.

Een andre weerelt wist al lang van uw beleit
Te spreecken, daer uw deught de menscheneeters temde,
En Wilden, woest van aert, verslinders van den vremde,
In wildernissen dreeft, en brullende woestijn;
Schoon zy hun pijlen loos bestreecken met venijn,
En geene menschen maer een ongediert geleken,
In 't nest geworpen, en van reêngebruick versteecken.
Waeck op, waeck op, en roep uw ridderschap by een,
De jongste noot verdaeght de noothulp in 't gemeen.
Het eilant Krete, met zijn hondert steên, loopt ledigh.
De zeeleeu van Sint Marck en 't noit gekrenckt Venedigh
Kan naulijx tegenstaen, en Hongarye schreit
Om noothulp in den brant, die 't koorenlant afweit.
Verdaegh uw kruisorde, om in schaduw van Godts stander
Te kampen voor 't geloof. De zevenste *Alexander*
Biet rustigh u de hant van verre uit Engleborgh.
Het hooft van Oostenrijck, gewapent met zijn zorgh,
Beklaeght zich dat men draele, en hem, der Duitschen wachter,
In ste van onderstant, noch laegen leght van achter;
Niet anders of 't geloof, het kruisgeloof, geen trou,
Geen liefde op d'aerde vont, en of men Christus wou,
Niet als de Heiden, met een helsche speer van voren,
Maer recht van achter 't hart, gehecht aen 't kruis, doorbooren.
Verhoe dien vadermoort, ô helt, die nimmermeer
Van weldoen rust. Beschut den keizer, uwen heer,
En in den keizer gansch Europe, en zoo veel lieden,
Te flaeu en afgemat om wederstant te bieden.
Heeft Perseus eene maeght, gebonden aen de rots,
Voor 't zeegedroght beschut: kon Herkles met zijn knods
Een' ossendief, een slang, een' leeu, een ondier kneuzen:
Hoe veele slangen, hoe veel rovers, hoe veel reuzen,
Zult gy vernielen, op dien braven oorloghstoght.
Hoe veele maeghden naeckt en bloot ter merckt gebroght,
En opgeveilt, als vee, ten wellust der tyrannen:
Hoe veele slaven, op de roofgalay gebannen

260 *Een andre weerelt:* de nieuwe wereld, met name Braziliё.
283 volgg. Men ziet hier, hoe rusteloos Vondel zich blijft kwijten in het prediken van den kruistocht tegen de Turken. Joan Maurits gaf echter aan zijn roepstem geen gehoor; gelukkig misschien voor Nederland, 't welk hem in 1672 te veel noodig zou hebben.

Verlostge door het zwaert, dat uwe zy bekleet,
Om neêr te houwen al wat gruwzaem is en wreet,
En zulck een' helhont, van godtslasteren bezeten,
Te sleepen voor den dagh, geknevelt aen zijn keten.
Ick hoor Godts ridderschap, als stroomen door een sluis,
Uitbersten, en in 't velt u volgen op uw kruis,
My dunckt, ick zie het hart der Ottomannen popelen,
En, van den Donau af tot in Konstantinopelen
Gedreven, ommezien, als of hy krijgens moe,
Aen 't graf van zijn' profeet, de Christe weerelts roe,
Zich bergen wou, uit schrick voor 's keizers adelaeren,
Gereet de halve maene in haeren schilt te vaeren.
Zoo zie u Nassau lang ge-eert in 't kruisgespan,
Zoo blincke uw borstkruis schoon in d'ordre van Sint Jan.
Zoo wenscht mijn zangheldin uw zegepaert te leien,
En u op 't hof van Kleef t'onthaelen met haer reien,
Ten prijs van *Fredrick* en *Louyze,* groot van naem,
Terwijl twee weerelden gewaegen van uw faem.

Uwe Vorstel. Genade ootmoedige dienaer

J. v. Vondel.

311 *Fredrick en Louyze:* Frederik van Brandenburg en Louise van Oranje.

312 Deze Opdracht is ongetwijfeld een van Vondels prachtigste gedichten; er is niet een enkele gewrongen of gezochte regel, niet een enkele min goed te keuren uitdrukking in te vinden; de beschrijvingen zijn meesterlijk; juiste en verhevene denkbeelden worden er op krachtige en kernachtige wijze in uitgedrukt, en de verzen vloeien en ruischen van den aanvang tot aan 't slot helder en frisch als een volle bergstroom voort.

HET EERSTE BOECK.

INHOUDT.

De vader der genade aenschout uit 's hemels troon
d'Elenden der besneên, en Heidensche onbesneden,
En vaerdight Gabriël, herout der hooghste kroon,
Aen zijnen boetgezant Joannes af beneden,
Om hem, in zijnen naem, uit woeste wildernis
Te roepen, dat hy voor den zoone een baen bereide.
De heilbazuin verbreit dat dees voorhanden is.
De leeraer Nikodeem en raetsheer Josef beide
Treên heimlijck in gespreck. Het volck van overal
Vergaêrt, om in woestijn den woestynier te hooren,
Die komt te voorschijn, daer hy elck ontvouwen zal
Hoe groot een heil hun in den heilant is beschoren.
Joannes zet zich, als een leeraer, braef in stant.
Alle ooren luisteren toe naer Christus boetgezant.

Het lustme door den zoon van priester Zacharias,
Den strengen boetgezant, de heirbaen voor Messias,
Aertspriester, koning, en waerachtigen profeet,
Te baenen, om de smet van Adams appelbeet,
In 't paradijs behaelt, te wasschen uit de zielen,
Die voor Godts heiligh Lam boetvaerdigh nederknielen.
Het lustme van den helt te zingen, die, zoo groot
Voor Gode en engelen, zijn zuiver bloet vergoot,
Om dat hy, zonder 't recht uit gunst of haet te buigen,
Den geilen koning dorst in 't aenzicht overtuigen
Van vuile bloetschande, aen zijn broeders bedt begaen.

1—22 Voorstellinge der stoffe van dit voorgenomen werck. *Kantteekening der oude uitgave.*

2 *Heirbaen:* d. i. *via militaris publica;* in 't Fr. *la voie publique.*
6 Toespeling op *Openb.* V : 8.
10 *Den geilen koning:* Herodes Antipas, Viervorst van Galileën.
11 Men weet dat Herodes met Herodias, de vrouw zijns broeders, een huwelijk had aangegaan, 't welk door de Joodsche wet als bloedschendig werd aangemerkt.

Zoo brack uit 's kerckers nacht de dagh der heileeuwe aen.
Het hof luickt d' oogen voor den opgangk van Godts klaerheit,
En stopt zijne ooren voor de boetbazuin der waerheit.
  Men zal mijn zangheldin, onnozel, zonder schult,
Met waecken, en gebeên, en vasten, en gedult,
En waerheit, niet met vier gewapent, als Helias,
Zien oorelogen in den voortoght van Messias.
Het vechtperck zal op d' aerde een daghreis velts beslaen,
Van Zacharias huis tot over 's lants Jordaen,
Daer 't koningklijck Macheer, de starren ingevaeren,
De schaduw van zijn kruin worpt in de doode baeren.
  Gy englekooren, die om hoogh, van trans in trans,
Het Lam eert, dat den rey der maeghden leit ten dans,
Die door het nieuwe liet, en onnazingbre toonen,
Den trouwen bruidegom der zuivre zielen kroonen;
Geley met uw gezangk mijn hemelheldenwijs.
Ick ken geen' zangbergh dan het hemelsch paradijs,
Daer, uit den troon van Godt en 't Lam, door duizent aders
Het levend water, op geruisch van pallembladers,
Komt opgesprongen, klaer en louter, als kristal.
Dat is mijn paerdebron, mijn bosch, en waterval,

23—42 Aenroepinge der hemelsche zangheldinnen, de kooren der engelen. *Kantteekening der oude uitgave.*

19 *Het vechtperck:* hier in den zin van: „de plaats, waar hetgeen verhaald zal worden, voorvalt, *le lieu de la scène.*"
Een daghreis: men rekende in 't Oosten bij *dagreizen,* evenals hier te lande bij *uren gaans;* afstandsbepalingen, die geen van beiden nauwkeurig zijn. Een dagreis werd op omtrent 7 uren gaans gesteld.

20 *Zacharias huis:* volgens de overlevering is het klooster van Sint-Jan, nabij het vlek van dien naam, niet verre van Bethlehem, gebouwd ter plaatse waar het huis van Zacharias gestaan had.

21 *Macheer:* een koninklijk slot, in het Over-Jordaansche, op de zuidelijke grenzen van Perea, nabij de Doode Zee gelegen. Het was gebouwd op een buitengewoon hooge en steile rots, en door Herodes vergroot en versterkt. Aan Johannes strekte het tot gevangenis.

22 *Worpt:* niet voor *wierp,* maar eenvoudig, als uit de vergelijking met Vondels gelijktijdige gedichten blijkt, voor *werpt.*
De doode baeren: de baren der Doode of Zoutzee.

25 *Het nieuwe liet:* zinspeling op *Openb.* XIV: 1—4.

29 *Uit den troon:* vergelijk *Openb.* XXI: 1.

32 *Mijn paerdebron:* mijn Hippokrene. Men weet, dat deze bron, door den hoefslag van het paard Pegasus op den berg Helikon ontsproten, het

Waeruit de koningen en Godts gezalfden droncken.
Joannes schaduwen, woestijnen, en speloncken,
En kercker zullen, zoo uw hemelbron my laeft,
Veranderen in licht en paradijs. Dan draeft
Mijn laegh woestijngedicht, op een' woestijnbeminner,
Zoo trots als d'ouden oit op eenen overwinner
Van Troje, of Latium: indien men wijs beseft
Hoe Godt het hoogh verneêrt, het laegh zoo hoogh verheft.
Laet kiezen, wien het lust, het eêlste uit alle stoffen:
Wie kiest wat Godt verkiest, heeft best het wit getroffen.
  En gy, ô *Anna*, die in 't Neêrlantsch Bethlehem,
Joannes boetbazuin, en goddelijcke stem
In armoe volghde, wijt van 't ydel afgescheien,
Ontfang, belieft het u, met uw getrouwe reien
Mijn' zangk, die naer geen' prijs van weereltsche eere staet,
En sterckme met gebeên, als gy te koore gaet,
Op datwe beide, om hoogh van 't aerdtrijck opgetogen,
Godts afgezant by Godt in 't licht aenschouwen mogen.
  Het Joodsche landt was nu des onbesneêns slavin,
Jerusalem van Rome, een strijtbre krijghsheldin.
Tibeer, de nazaet van Augustus, triomfeerde.
Judea, onder 't juck des Roomschen keizers, eerde
Pilatus, van Tibeer ten lantvooght ingezet.

43—50 Aen Anna Bruining te Brussel in Bethlehem. *Kantteekening der oude uitgave.*

51—66 Inleidinge en begin van den bedorven staet in het kerckelijck en wereltlijck, in Judea, Galilea, en aengrenzende landen. *Kantteekening der oude uitgave.*

dichtvermogen bevorderde. Liever dan *paerdebron* las ik hier het meer edele *hengstebron.*

40 Zinspeling op 1 *Kon.* II : 7.

43 *Anna:* Anna Bruyning, het bij ons bekende nichtje van Vondel, en moeder in het klooster Bethlehem te Brussel.

51 *Des onbesneêns slavin* voor „den Heidenen onderworpen" Sedert de verbanning van Archelaüs, zoon van Herodes den Grooten, op last van Augustus, in het zevende jaar onzer tijdrekening, was Judea, vroeger reeds aan Rome cijnsbaar, een Romeinsch wingewest en aanhangsel van Syrië geworden.

53 *Triomfeerde:* staat hier niet in de letterlijke beteekenis van: „vierde een triomf," maar eenvoudig voor „was in glorie op den zetel van Augustus verheven."

Herodes stelde op stoel gansch Galileen de wet,
Filippus Itureen, en barsse Trachonyten.
Lyzaen trapte Abileme, en holp de deught verbijten.
Dus ging 't in 't weereltsdom: 't aertspriesterdom krackeelt,
Nu onder Annas, den schoonvader, uitgedeelt,
En schoonzoon Kaïfas, die elck hun beurte stonden.
De staf en 't wieroockvat staen langer niet gebonden
Aen Judaes leeuwenstam, noch Arons stam en bloet.
De gout-en-staetzucht trapt baldaedigh met haer' voet
Den mijter en de kroon, het heiligh en onheiligh.
Het wetboeck wort gekreuckt. De trou is nergens veiligh.
 In dien bedorven staet zagh d'opperste uit den troon
Des hemels, en gedacht aen Davids rijck, den zoon
Van eeuwigheit belooft, die stil om laegh op d'aerde,
Zich in zijn' vollen glans en dagh niet openbaerde;

67–88 Godt ziet neder, ontfarmt zich over het menschelijck geslacht, en gedenckt aen zijn belofte. *Kantteekening der oude uitgave.*

56 *Galileen:* Galilea was het noordelijke deel van Palestina.

57 *Filippus:* deze was een zoon van Herodes den Groote en voerde den titel van Viervorst.
Itureen: Iturea was een noordelijke landstreek van het Over-Jordaansche.
Barsse Trachonyten: de inwoners van Trachonitis, een landstreek in de nabijheid van Iturea, doch meer noordelijk gelegen, worden hier *barsch* genoemd, om het ruwe en bergachtige van het oord.

58 *Lyzaen:* Lysanias was Viervorst van Abileme, een kleine streek van Syrië, langs den Anti-Libanon.
Verbijten: 't Lat. *demordere.* Zie Kil. in *v.* 't Beteekent, volgens de kracht, welke wij reeds meer in 't voorvoegsel *ver* hebben opgemerkt: „geheel en al wegbijten."

59 *Dus ging 't in 't weereltsdom* voor „tot zoo verre, wat het wereldsche bewind aanbelangt."
't Aertspriesterdom krackeelt: onder Herodes, Archelaüs, en de Romeinsche Landvoogden was het Hoogepriesterschap, dat vroeger levenslang bekleed werd, naar willekeur uitgegeven, wat natuurlijk aanleiding gegeven had tot onwaardige kuiperijen en heftige krakeelen.

60 *Annas:* deze was elf jaar lang Hoogepriester geweest, en had zijn titel en invloed behouden, ook na afstand van het ambt gedaan te hebben ten behoeve van zijn schoonzoon Cajaphas.

61 *Die elck hun beurte stonden:* die elkander afwisselden: een gevoelen, dat men uit *Joh.* XI:49 schijnt te hebben geput. Josephus *Antiq.* XVIII:2 verhaalt bepaaldelijk, dat Annas was afgezet.

68, 69 Zie *Jes.* IX:7; *Luk.* I:32.

Naerdien de morgenstar, de voorbo van de zon,
't Waerachtigh heillicht, en der hemellichten bron,
Eerst rijzen most: gelijck de verreziende helden,
Gedreven van den geest, zoo menige eeuwen spelden
Den vadren, koningen, en priesterlijcken stam,
Verlangende, elck om strijt, dat hy te voorschijn quam,
Om profecy, belofte, en wet, in steen geschreven.
In kracht te zetten, en haer rechte verf te geven:
Gelijck een tekenaer het voorgenomen beelt
Volvoert, tot dat het werck van 't leven niet verscheelt.
Elck zuchte om eene maght, die, in de leste tijden,
Hun eens van 't Heidensch juck ontslaen zou en bevrijden:
Hoewelze doolden, in 't verwachten van een hooft:
Want hun geen weereltsch rijck, maer hemelsch was belooft,
En een' verlosser van zoo veel verlore zielen,
Als eer, toen Adam viel, in Adams dootschult vielen:
Dat was een heerschappy, van grens noch eeu bepaelt,
Het schoonste velt, waerin mijn zanglust adem haelt.
Toen sprack de vader der genade, in 't hart bewogen
Met 's menschen jammeren, uit louter mededoogen:
Mijn eenigh erfgenaem, en uitgekoren zoon,
De glori van mijn rijck, en eeuwigh rijcke kroon,
Het menschgeworden Woort, schuilt, flaeu van glans en
[luister,
By weinigen gekent, om laegh noch stil en duister,
Een ry van jaeren. Het wort tijt, en meer dan tijt
Dat hy te voorschijn koome, en eens zich zelven quijt'

89–108 Hy besluyt dat Christus, al lange geboren, zich volkomen openbaere, en Ioannes, de Boetgezant, hem den wegh bereide. *Kantteekening der oude uitgave.*

71 *Morgenstar:* in meer gedichten reeds hebben wij Vondel dien naam aan Joannes zien geven.

72 Zie *Joh.* I:10.

73 *De verreziende helden:* de Profeten.

76 Zie *Lukas* X:23, 24.

78 Zie *Matth.* V:17, 18.

81 *Elck zuchte om eene maght:* elk zag met verzuchtingen uit naar een machtigen redder of verlosser.

83 *Van een hooft:* t. w.: „van een *wereldlijk* opperhoofd."

86 *Eer:* weleer, voorheen, vroeger.

96 *En eens zich zelven quijt':* t. w.: „van zijn plicht." *Kwijten* wordt meer-

In 't heilzaeme ampt, tot heil der droeve sterfelijcken,
Hem op den hals geleght. Laet al wat wil bezwijcken,
En wancklen in zijn trouwe: ons woort houde eeuwigh stant.
'*t* Beooghde heil vange aen van 's hemels afgezant,
In moeders lichaem, door den hemelraet bescheiden
Om onzen lieven zoon den intre te bereiden
Ter poorte van het rijck, dat hy bezitten moet.
Zoo spreeckende, en, ontvonckt van onuitbluschbren gloet,
Om zijn beloften, lang met eedt gestaeft, te stercken,
En 's menschdoms eeuwigh heil volkomen uit te wercken,
Verdaeght flux Gabriël, die, in het starlicht kleet,
Zich, op het hoogh gebodt, geduurigh houdt gereedt.
  Aertsengel, zeght hy, die voorheene bey de nichten
Elck haere vrucht beloofde, en noit in uwe plichten
Den last verzuimde, u van den hemel opgeleght;
Ga naer de weerelt toe: stijgh neder regelrecht,
Daer gy nu tweewerf trou bekleede uw afgezantschap,
En 't water der Jordaene omspoelt het heiligh lantschap,
Van David langh beschut, toen hy op d'aerde blonck.
Gy zult den woestynier, in zijne rotsspelonck,
Aenmaenen in het ampt, hem toegekeurt, te treden,
Gelijck de geest hem leert, en, 't menschdom tucht en zeden
Inscherpende, onvertsaeght te tuigen van den helt,
Die hen verlossen komt van 's afgronts erfgewelt.
De nacht der wet verdwijnt, en eischt, dat, zonder draelen,

109--124 Aertsengel Gabriël wort aen Ioannes gehouden. *Kantteekening der oude uitgave.*

malen door Vondel op zichzelf gebezigd. Zoo zegt b. v. Gysbreght, vs.
Die tegen nootlot aen noch reuckeloos wou wrijten
En boven op het dack my in het uyterst quyten.

100--102 Vergelijk *Mal.* III:1; *Luk.* I:76.

109 *Bey de nichten:* aan Elizabeth en Maria.

113 *Daer:* ter plaatse waar.

116 *Den woestynier:* Johannes.
In zijne rotsspelonck: volgens het apocriefe zoogenaamde *Evangelium infantiae,* dat allerlei zoutelooze kluchten betreffende Jezus' kindsheid inhoudt, werd Johannes, ten tijde van den kindermoord, op last van Herodes gepleegd, door zijn moeder in een spelonk, niet verre van haar huis, geborgen, en bleef hij daar tot aan zijn dertigste jaar, wanneer hij uittrok om te prediken.

117 *Toegekeurt:* opgedragen, bij keuze toebedeeld.

121 *De nacht der wet verdwijnt:* de Mozaïsche huishouding spoedt ten einde.

Hy daetlijck aenblicke, eer het stercker licht koom' straelen,
De zon van billijckheit en van rechtvaerdigheit.
Verkuntschap dit uit last van 's hemels majesteit.
Zoo sprack d'almaghtige, en d'aertsengel, om te rennen,
Bereit zich, en ontvout, zoo schoon als fenixpennen,
Zijn vleugels, geschakeert van hemelsch blaeu, en gout,
En purper, in het licht daer zich de godtheit houdt.
Men ziet de verwen zich verandren en schakeeren,
Gelijck de regenboogh, of schoone paeuweveêren,
In 't licht der zonne, die recht tegens over staet.
Reisvaerdigh in zijn vlught verheft hy zich, en slaet
De pennen tegens een wel drywerf, dat de reien
Der englen ommezien, en zijne vlught geleien
Met hun gezicht; terwijl de vlieger nederstijght,
En zwaeit van ronde in ronde, en onder 't daelen krijght
Jerusalem in 't oogh, dat zijn gekroonde kruinen
Ten hemel opwaert heft uit d'omgelege duinen,
Waer van de koningsstadt in 't ronde omcingelt scheen.
Toen volghde hy de streeck, die naer den rijxstroom heen
Hem 't woest Quarente wees, niet rijck van groente en lover.
Hier hing d'aertsengel op zijn pennen, streeck voor over
Op 's woestijniers spelonck: gelijck een adelaer,
Die uit de hooghte in 't ende een springbron wort gewaer,
En nederzwevende den dorst lescht, op 't geklater
Des verschen watervals, aen 't hartverquickend water.
Hier duickt de bidtspelonck om laegh, van Gabriël
Gezocht, een wonderwerck, een rechte godtskapel,

125—142 Gabriël stijght neder in de weerelt. *Kantteekening der oude uitgave.*
143—146 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
147—155 Joannes spelonck te Quarentane in de woestijne. *Kantteekening der oude uitgave.*

Vergel. *Rom.* XIII: 12.
122 *Aenblicke:* te voorschijn kome, zich vertoone.
135 *De vlieger:* de vliegende.
138 *Duinen:* bergen. Omgekeerd spreekt een jager in ons zeeduin van „de *bergen.*"
141 *Quarente: Quarente* of Quarentania is een woestijn tusschen Jeruzalem en Jericho, die haar naam ontving van het veertigdaagsche vasten des Heilands en alzoo op het hier voorgestelde tijdstip nog onder dien naam niet bekend kon wezen. 't Schijnt dat Vondel deze streek verward heeft met de meer zuidelijk gelegen woestenij, waar de boetgezant zich ophield.

Ten dienst van Jakobs Godt, hem door natuur geschoncken,
Of met den hamer van Godts woort uit rots gekloncken.
Men stijght by trappen neêr. Van onder sluitze dicht,
En om en in den buick. Van boven schepteze licht
Door eene kloof, wanneer de zon op 't hooft komt schijnen,
Waer voor de schaduwen verwandlen, en verdwijnen.
Een tafel staet in 't ooste, al mede uit louter steen
Gehouwen. In 't poortael rust Godts profeet de leên,
Op eene biezemat, met zijne hant gevlochten.
Het kemelshaeren kleet bekleet den aengevochten
Voor koude en regen, daer de leêren riem op sluit.
De honger jaeght by wijl hem in het onweêr uit.
De wilde honigh en de magre springkhaen decken
Den disch. De bron schaft dranck, die uit een rots komt lecken.
Hy rekent d'uuren van het leven, naeu beperckt,
En kort en onwis, by de schaduwe afgemerckt.
Hy hoort geen' haenekraey, noch geen gebas van honden,
Maer leeuwen brullen, schuw en ang van hem te wonden,
Gelijck de veltslang, die hier schuifelt met den beck,
By wijlen met zijn' voet getreden op den neck;
Terwijl de leeuwen hem aenquispelen en licken,
Als ofze voor 't geloof des vroomen helts verschricken.
Een lamp hing aen 't gewelf der godtskapelle en blonck,
Als hyze ontstack, en vier uit keizelsteenen klonck
In tonder van het loof, en drooge en dorre blaêren.
Zoo sleet hy, waeckende en Godt biddende, zijn jaeren

156—179 Ioannes leven, en oefeninge. *Kantteekening der oude uitgave.*

150 Volgens het reeds vermelde apocriefe Evangelie, was de spelonk, waarin zich Johannes onthield, op wonderdadige wijze ontstaan.

154 *Verwandlen:* hier: „van plaats veranderen," en, in die beteekenis, geen germanisme. Zie Huydec., *Proeve* III, vs. 341.

156 *Rust:* hier act. gebezigd, als meermalen.

158—162 Vergelijk *Matth.* III: 4.

158 *Den aengevochten:* min goed Nederduitsch, voor: „den aangevochten man."

160 *Onweêr:* staat hier niet in de beteekenis, welke men thans meer bepaaldelijk aan 't woord hecht, maar voor „boos, onstuimig weer" in 't algemeen. Zoo zegt men in gelijken zin: „ik ga uit, *weer* of *geen weer*."

163, 164 Versta: hij berekent den tijd van den dag naar de teekening der schaduw.

166 *Ang:* bang.

170 *Verschricken:* hier om 't rijm, en min juist; want een *verschrikte* leeuw *kwispelt* en *likt* niet, maar gaat aan den loop.

In eenzaemheit, en wachte, ootmoedigh en bereit
Te volgen op Godts roep, waer hem de geest geleit.
Nu overleide hy den wandel van Helias,
En Izaïas woort, en wat hem Malachias
Zoo lang had voorgestelt, en stont verruckt, vervoert,
Stockstijf, en stom, gelijck een beelt, dat zich niet roert.
Wie kan begrijpen hoe de zinnen weiden gingen
Door alle hemels heene, en wat bespiegelingen
Van Gode en zijnen zoon den opgetogen helt
Verlichtten! eveneens als in 't Chaldeeusche velt,
Op 't ruisschen der Eufraete, Ezechiël verscheenen
Gezichten, elck om 't schoonste, en die terstont verdweenen.
Ten leste tot zich zelf gekomen, riep hy luidt:
Geheilight zy Godts naem, en 't goddelijck besluit.
Gezegent is hy, die verschijnt, Godts naem ter eere.
De heilant koom'. Dat's al en 't een dat ick begeere.
  Op zulck een stem verscheen de hemelsche gezant,
En hielt in dees spelonck recht voor den jongling stant,
Zoo reizigh als hy was, en lichte met zijn klaerheit
Den afgescheiden toe: waerop terstont de naerheit
En schaduwe verdween, de lamp haer' glans verloor.
De woestijnier bezagh den engel door en door,
Van boven tot beneên, en 't flonkren van den luister,
Gewoon op zijne kruin te lichten, scheen nu duister
Te worden, by den glans en 't licht van Godts herout,
Wien 't opperste gezagh dien hoogen last betrout.
Joannes zwichte in 't eerste, als hy die hoogheit merckte:

180—183 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
184—190 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
191—203 Gabriël verschijnt. *Kantteekening der oude uitgave.*

177 *Den wandel van Helias:* de H. Schrift stelt Johannes voor als een tweeden Elias in wandel, geest en kracht. Zie *Mal.* IV: 5, 6; *Luk.* I: 17; *Matth.* XI: 14; XVII: 11, 12. Opmerking verdient, dat terwijl Vondel nog in zijn *Altaergeheimenissen,* met de Staten-Overzetting, *Elias, Esaïas, Johannes* schrijft, hij hier overal de spelling der Vulgata volgt.

186 Zie *Ezech.* I: 14.

189 Zie *Matth.* XXI: 9.

197 De voorstelling van het aureool om het hoofd van Joannes, ofschoon geheel ontleend aan de eenmaal vastgestelde plastische voorstelling der heiligen, is hier niettemin zeer gelukkig te pas gebracht.

201 *Zwichte* voor „bezweem."

Maer d'aengenaeme geur des afgezants versterckte
Hem 't hart, en spreide zich rondom de Godtskappel.
Ten leste sprack hy: zoon, gy ziet hier Gabriël,
Die dertigh jaer geleên, gedaelt uit 's hemels poorte,
Uw vader aen 't altaer verkuntschapte uw geboorte.
Schep moedt, en vrees niet: want gy deelt door 't hemelsch lot
Een' zelven naem met ons niet onwaert. Jakobs Godt
Schonck u dien titel door den mont van zijn profeeten,
Wien gy niet wijckt in eere, al zijtge laegh gezeten,
Geen grooter quam'er oit uit eene vrouwe voort.
Joannes neight het hooft, als hy dees rede hoort.
De roozen luicken op, en blozen aen de wangen,
En, schaemroot om dien lof, uit 's engels mont ontfangen,
Ontkent het zedigh met een nederigh gelaet:
Maer Gabriël vaert voort. Gy hoeft geensins den staet,
Daer d'opperste u in stelde, alleen uit zijn behaegen.
[Oóck eer Elizabeth u voelde en quam te draegen
Met blijschap onder 't hart, veel maenden achter een,]
Te lochenen. Om voor Emanuël te treên,
Wertge in het lichaem van uw moeder, lang verschoven,
Begaeft, en rijckelijck, uit 's hemels schoot, van boven
Gezalft met 's hemels Geest. De Godtheit, die u drijft,
De Godtheit wil niet dat gy langer schuldigh blijft
Emanuël den wegh voor zijne komst te baenen.
Gy hoort mijn' hoogen last, dat is u op te maenen,
Om 't volck te dompelen, te wasschen in den vloet,
Te brengen tot berou, op dat, het quaet geboet,
En zeden ingevoert, het menschdom met verlangen
Den grooten heilant van de weerelt magh ontfangen.
De hemel gaf de wet, in steen gedruckt, zijn volck,

204—242 Gabriëls bootschap. *Kantteekening der oude uitgave.*

206 Zie *Luk.* I: 8—13.
208 *Een' zelven naem:* dien van ἀγγέλος („gezant, bode"), waarvan ons *engel* is afgeleid.
209 Zie *Mal.* III: 1 en IV: 5, 6.
210, 211 Zie *Matth.* XI: 9—11.
221 Zie *Luk.* I: 15, 44.
223 *De Godtheit, die u drijft:* in de meeste uitgaven worden deze woorden, doch m. i. verkeerdelijk, aan den voorafgaanden zin vastgehecht.
226 *U op te maenen:* u op te vorderen.
232 *Amrams zoon:* Mozes.

In woeste wildernis door Amrams zoon, Godts tolck:
Het is dan billijck, dat de nieuwe wet, geschreven
In 's menschen harte, in een woestijne wort gegeven.
Wat Godt voorspelde, slaet oock klaer op dit geval.
Orakels spelden hoe woestijn en heide en dal
En eenzaemheit in 't endt van water zullen vloeien,
De blancke lelien ontloken heerlijck bloeien,
De dorre lantstreeck, en onvruchtbre heide en lucht
De vruchtbre ontluistren met haer lang gewenschte vrucht.
O uitgekoren, waeck dan op, en koom te voorschijn,
Op dat een grooter glans op uwen luister doorschijn'.
Aldus sprack Gabriël, en d'ander antwoort hem,
Ootmoedigh, en beleeft, met een vertsaeghde stem:
Zoude ick my zulck een daet wel dorven onderwinden,
Die niet eens waerdigh ben den schoenriem hem t'ontbinden?
Wat is het niet by iet, het ydel niet by 't al?
Doch nu het Godt gebiet, verschoonme om hoogh. Ick zal
Gehoorzaemen. Al wat de hemel heeft bescheiden
Geschiede in Godts naem. 'k Wil van nu af my bereiden
Om aen te breecken, als een star voor dou voor dagh,
Op hoop, en anders niet, of 't Godt behaegen magh.
De hooghste kon wel door een ezels kinnebacken
De kracht des Filistijns in duizent mannen knacken.
Zoo sprack d'ootmoedige, en sloegh zijn gezicht om hoogh,
Als Godts herout verdween uit 's helts gezicht, en vloogh
Ter ste van waer hy quam, gedraegen op de veder.
Joannes loofde Godt, en viel ter aerde neder,
En lagh 'er eene poos op 't aenzicht in het stof,
Verzoncken in zich zelf, verslonden in den lof,
Des allerhoogsten, die het heilverbont quam stercken,
Met Abram opgerecht, en nu dit uit wou wercken
Door zijnen dienaer, die zich, zeven dagen langk,
En zeven nachten, streng bereide, op 't feestgezangk
Van hemelreien, die om hoogh ter klove inbloncken,

245—254 Joannes antwoort. *Kantteekening der oude uitgave.*

255—268 Gabriël vertreckt, en Joannes bereit zich om voor den dagh te komen. *Kantteekening der oude uitgave.*

236—240 Zie *Jes.* XXXV: 1, 2, 6; LI: 3.

246 Zie *Mark.* I: 7.

261, 262 *Het heilverbont.... met Abram opgerecht:* zie *Genes.* XII: 2, 3.

Gevolght van galm op galm, uit steenrotse en speloncken.
Dat gaf den yvraer moedt t'ontginnen, 't hoogh bevel,
Getrou ontfangen uit den mont van Gabriël.
  Een heiltrompetter, tot dit ampt om hoogh gekoren,
Liet ondertusschen zich in Davids rijcken hooren.
Hy ruste nacht noch dagh op bergh en torenkruin
Te vliegen, en alom de zilvere bazuin
Te blazen over 't lant, en alle steên en vlecken,
Om reuckelozen en misleiden op te wecken,
Uit hunnen diepen slaep, en ingebeelden droom.
  Dat wrocht of vreught in 't harte, of ydlen schrick en [schroom,
Naer elx gesteltenis, en sleet de straet en drempels.
De huizen zagen uit. Het priesterdom des tempels
Met Levijs aenhang zagh flux om naer dit gerucht.
De Sanhedrin vergaerde, en sufte, en zat beducht
Of 't goet of quaet bediede, en of men dit most schutten.
Pilatus scheelde 't niet het Jodendom te stutten,
Of laeten schocken, als hy op den hoogen trap,
Tybeer ter eere, slechts het stedehouderschap,
In 't rijck, verovert by Pompeius met den zwaerde,
Bekleede, en 't Roomsch gezagh, hem toebetrout, bewaerde.
  Een overste der Joôn, en hooft der Farizeen,
Geleert in Moses wet, eerwaerdigh by Hebreen,

269–275 Een engel verkuntschapt met bazuingeschal dat Joannes voorhanden is. *Kantteekening der oude uitgave.*

276–286 Ongelijcke bedenckingen in alle staeten over dit gerucht. *Kantteekening der oude uitgave.*

287–301 Gespreck, tusschen Nikodemus, den wetgeleerden, en raetsheer Josef van Arimathye over deze geruchten. *Kantteekening der oude uitgave.*

267 *t'Ontginnen, 't hoogh bevel:* een begin te maken met de volvoering van het bevel.

277 *En sleet de straet en drempels:* werd op straat en in de huizen overal rondverteld.

278 *De huizen:* de bewoners, de huisgezinnen.

280 *De Sanhedrin:* de Joodsche Breede Raad, die, uit zeventig leden bestaande, met een Voorzitter aan 't hoofd, in het Tempelhof vergaderde en uitspraak deed over zaken van groot gewicht.

285 *Pompeius:* Pompejus de Groote, die Judea veroverd en aan Rome cijnsbaar gemaakt had.

289 *Arimathye:* Jozef van Arimathea.

Geheeten Nikodeem, bezocht Arimathye,
Een lidt des Sanhedrins, om met hem in een vrye
Verhandeling te treên, op deze nieuwe maer,
Die door de steden liep. Dit yverende paer
Verwachte vast den troost der heilige geslachten,
En dorsten zedigh schaers de waerheit, dieze dachten,
Uitspreecken, om den haet der Farizeen t'ontgaen:
En Nikodeem hief dus by raetsheer Josef aen,
Daerze in een ruime zael heilgeerigh t'zamen zaten:
  Wat loopt 'er een gerucht door stadt, en alle straeten
En streecken van het lant? wat roept men, zonder endt,
Van Zacharias zoon, dus lang schier onbekent
Gescholen in een' hoeck, aen d'oevers der Jordaene?
De wufte faem gelijckt de wisselbaere maene,
Dan vol en ront, dan half, dan kleen, gelijck men ziet.
Eerst komtze kleen op, wast, neemt af, en loopt tot niet.
Wat gaf het een gerucht, door dit geberghte in 't ronde,
Toen Zacharias aen 't altaer niet spreecken konde,
En stom stont, om dat hy mistroude aen 't wonderwoort
Des geests, die hem verscheen, en spade de geboort
Van eene aenstaende vrucht verkuntschapte, als de jaeren,
Lang grijs van ouderdom, in top gesteigert waren,
En zijne Elizabeth, in kinderloozen staet,
Van al de weerelt, als onvruchtbaer, wiert versmaet?
De godtheit evenwel vertrock haer woort niet langer.
Godt zegent d'oude vrou, Elizabeth wort zwanger,
En baert op haeren tijt den godtgewijden zoon,
Een zuivre peerel aen de priesterlijcke kroon.
De stam van Aron juichte op zulck een' rijcken zegen,
Van dit godtvruchtigh paer gansch onverwacht verkregen.

302—304 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
305—348 Joannes geboorte, en omstandigheden der zelve. *Kantteekening der oude uitgave.*

292, 293 Zie *Joh.* III: 2 en *Mark.* XV: 43.
297 *Heilgeerigh:* heilbegeerig.
300 *Dus lang:* tot heden toe.
306—312 Zie *Luk.* I: 7, 13, 18—20, 62.
313 *Vertrock:* stelde uit.
315 Zie *Luk.* I: 24, 25, 57.
317 Zie *Luk.* I: 5, 58.

Men hiet dees lieve vrucht Joannes, naer het lot
Des invloets van gena, hun toegevloeit van Godt:
Want engel Gabriël had haer dien naem gegeven.
Wat sprack hy niet van 't kint, der oudren lust en leven!
Hoe 's kints geboorte alom tot blijschap strecken zou
Van duizentduizenden. Hoe hy, aen Godt getrou,
Ten prijs van 's hooghsten naem, van heiligheit zou blincken,
Gansch schuw van leckerny, noch wijn, noch boomsap [drincken,
Van moeders lichaem aen doorstraelt van 's hemels geest,
In 't endt bekeeren tot de Godtheit wat Godt vreest,
Oock dapper en gestreng, gelijck een tweede Elias,
Bemint, en oock gevreest, voor 't aenschijn van Messias
Heenlichten, en aen Godt toewijden, als Godts tolck,
Een zedigh, gemaniert, en Godtgelaeten volck.
Zoo hoogh een engelsch woort, naer Godts besluit geregelt,
Wert door de stomheit van den vader flux bezegelt;
Dewijl hy twijfel sloegh, of d'almaght in de trou
Van haer belofte, die zoo hoogh liep, zwichten zou.
Elck merckte dit, die, voor den reuckaltaer en drempel
Verlangende, hem stom zagh komen uit den tempel,
En sloot, op 's priesters wenck, dat hy door 't koorgezicht
Van eenen afgezant des hemels was verlicht:
Maer dit is 't noch niet al. Het leeft op veele tongen
Hoe 't kint in 't lichaem van de moeder hebb' gesprongen,
En zijnen heere en Godt, dus lang noch flaeu betuight,
Op 't groeten van de nicht, oock zwanger, toegejuicht,
Toen Josefs reine bruit Elizabeth begroete,
En binnen haere deur in 't lantgeberghte ontmoete.
Dus groot een wonder, naeu gehoort en nagedocht,
Verdween, gelijck een mist, en bleef ononderzocht.

319 *Hiet:* heette. Zie *Luk.* I: 59–63.
319, 320 *Joannes, naer* enz.: *Jouchonon,* zooals de naam in 't Hebr. luidt, beteekent: „wien de Eeuwige gunstig verleend heeft."
326 Zie *Luk.* I: 13–17.
326 Zie *Num.* VI:3 volgg.
332 *Godtgelaeten:* gelaten in of lijdzaam vertrouwende op God.
334 Zie *Luk.* I:20 volgg.
337–339 Zie *Luk.* I:21–22.
342–345 Zie *Luk.* I:39–44.

Zoo dra Herodes haet zijn kroonrecht wou bewaeren,
En rondom Bethlehem de vrucht, beneên twee jaeren,
Liet slaghten; of hy dus, tot veiligheit van 't hof,
Het al t'onnozel hart des Joodschen konings trof,
In 't midden van dien moort, gevolght van duizent vloecken;
Vont hy de neven in geen winckelen noch hoecken,
Hoe scherp men 't onderzocht. In 't endt quam Josefs zoon
Te voorschijn nu en dan, met eenen galm en toon,
Die wederom verdween: maer of hy lagh verzoncken
Doock Zacharias zoon in schaduwe en speloncken,
En dootsche wildernis. Men hoort noch ziet hem niet.
Hy schuwt den ommegangk des volx. Wat dit bediet
Is mijn begrijp te hoogh. Nu hoopen al de vroomen
Dat hy, op dit gerucht, eens zal te voorschijn komen.
Belieft het u, berecht en leerme, in dit geval,
Hoe 't leght geschoren, en wat ick besluiten zal.
Aldus spreeckt Nikodeem, en heer Arimathye,
Die klaerder door het loof der duistre profecye
Het afgebeelde zagh, dan een in d' oude blaên
Geoefent, doch verkeert begreepen en verstaen,
Bejegent hem aldus: laet vaeren uw mistrouwen,
En twijfelmoedigheit: wy zullen haest aenschouwen
Den blancken dageraet, veele eeuwen ons belooft.
De steên staen overendt. De vroomen steecken 't hooft
Aen alle kanten op. Godtvruchtige geslachten,
Die op den voorglans van den grooten heilant wachten,
Verheugen zich, en zien hem juichende in 't gemoet.
Hoe lang de tijt vertreckt, in groote zaecken spoet
De hemel langkzaem: dat is meer dan eens gebleken.

349–364 Kindermoort van Herodes Askalonite. *Kantteekening der oude uitgave.*
365–375 Arimathyes antwoort. *Kantteekening der oude uitgave.*
376–391 Dat groote zaecken langzaem voortgaen, wort door voorbeelden bewezen. *Kantteekening der oude uitgave.*

349 Zie *Matth.* II: 1–3.
354 *De neven:* Johannes en Jezus. Immers Elizabeth en Maria waren nichten.
355 *Luk.* II: 42; III: 23.
367, 368 *Een in d' oude blaên* enz.: versta: iemand, die geoefend was in de Schriften, doch (welke door hem) verkeerd begrepen en verstaan (waren).
374 *Voorglans:* morgenrood, dageraad, of ook wel voor „voorlooper, voorbode." Zie *Jes.* XL: 3, 4; *Mal.* III: 1; IV: 5, 6.
376 *Vertreckt:* hier voor „vertraagt."

Schoon ons gedult ontbreeckt, aen Godt zal 't niet gebreecken
Te houden 't heilverbont, aertsvadren met een' eedt
Bezegelt reis op reis. Lees Moses den profeet.
Godt hoefde een' oogenblick in 't werck van drij paer dagen,
En spoede langkzaem, naer zijn eeuwigh welbehagen.
Om 's aerdtrijx overschot te bergen voor gevaer
Des hoogen weereltvloets, bout Noah hondert jaer
Aen 't houten vaertuigh, of zich 't menschdom zou bekeeren.
Eer Josef raeckte in staet, en Faro hem wou eeren,
En al zijn vaders huis, gedreight met hongers noot,
Verliepen, sedert hy uit schoone Rachels schoot
Het licht zagh, dertigh jaer: en veertigh jaeren dwaelden
De zes paer stammen, eer zy lucht en adem haelden
In 't vruchtbre Kanaän, zoo vast hun toegezeght.
Natuurlijck gaet het dus, indien gy 't overleght.
Een cederplant hoeft lang te worstlen tegens vlaegen,
Eer zy met haere kroon de wolcken koom te schraegen,
En taeje wortels in den diepen afgront schiet:
Dan is 't een cederboom, daer beuck noch eicke niet
In eer by haelen magh. De maen voltreckt haer ronden
Wel twalefmael in 't jaer, aen haer gety gebonden:
De goude zon rolt eens in 't jaer den ronden kloot
Des hemels om: maer hoe doordringende, hoe groot
Is haere hitte en glans, by flaeuwe maeneschijnen!
Wat queecktze al levens aen in velden en woestijnen!
Zy schept uit wildernisse een weeligh paradijs,
Wanneer het Gode lust. Behoeft men dranck en spijs:
Zy deckt een' rijcken disch volop van wijn en vruchten
Voor hongerigen, die bedroeft om nootdruft zuchten.
Verwacht den tijt, by Godt bestemt, dan met gedult,
Verzekert datge hem ten leste loven zult,
Die boven ons begrijp de zaecken kan beleiden,

392—410 Oock door gelijckenissen. *Kantteekening der oude uitgave.*

378 *Gebreecken:* haperen.
379, 380 Zie *Genes.* XXII:16, 18; XXV:4; XXVIII:13, 14.
381 De zin is: God had de wereld in een oogenblik kunnen scheppen; doch 't behaagde Hem, daar zes dagen aan te besteden.
384, 385 Zie *Genes.* VI:3.
397 *Haer ronden:* t. w.: „die om de aarde, en die om haar eigen as."
398 *Gety:* gezette tijd.
409 *Beleiden:* bestieren.

Gelijck het in den raet daer boven leght bescheiden.
Het heeft zijn reden dat Joannes schuilt en duickt,
Gelijck in haeren bol een bloem, eerze openluickt,
En met haer' eedlen geur de harten komt verquicken,
Die, flaeu en afgequijnt, in noot zijn van te sticken.
De leeraer, die het volck zal leeren naer de wet,
Behoeft zich zelven van de weerelt en haer smet
t' Onthouden, en de leer met zijne daet te paeren.
Dat is gestichtzaem. Wie een' ander zal leeraeren,
Hoeft eerst te leeren wat hy andren wijzen wil.
De klanck van woorden, gaet het anders, vlieght al stil
En vruchtloos 't oor voorby. Hy moet niet ongebonden
Van zelf in 't leerampt treên, maer van Godt zelf gezonden
Aenbreecken met zijn licht, op dat wien licht ontbreeck',
Het lemmet van zijn ziele aen 't voorlicht dan ontsteeck'.
Aldus ging Moses niet naer Memfis en Godts troepen,
Eer Godt dien herder uyt de boschvlam had geroepen,
En sterckte met een' kracht, waer door men kennen kon
Wie hem gezonden had: en Samuël begon
Te profeteeren, dat de zes paer stammen zagen
Hoe hy dien last aenvaerde op 's oppersten behaegen,
Die, eer hy leefde, door het hemelsch raetsbesluit
De moeder Anna wert belooft zoo lang vooruit,
Om, op 't godtvruchtigh spoor van andre wetgezanten,
Het quaet te dempen, en rechtvaerdigheit te planten.
Joannes, in gespreck met Godt door zijn gebeên,
Verwaerloost geenen tijt. 's Mans yver wacht alleen
Tot dat de geest hem noopt, om in het ampt te treden,
Waer toe hy wert geschickt. Ick kan geene andere reden
Beseffen. Wacht de tijt en uur dan met gedult.
Vertreckt de tijt, het komt misschien by onze schult.
    Dus sprack Arimathye, en d' onderling vertrouden

411—440 Reden waerom Joannes komste vertreckt. *Kantteekening der oude uitgave.*

441—446 Besluit van het gespreck. *Kantteekening der oude uitgave.*

418 *Gestichtzaem:* stichtzaam, stichtelijk.

424 *Lemmet:* de pit van een lamp of kaars.

429 *De zes paer stammen:* zie 1 *Samuël* III : 20.

432 Het was minder een belofte, dan een wensch, aan Anna gedaan: zie 1 *Sam.* I:17.

Beloofden dit gespreck alleen by zich te houden,
En Godt te dienen vroom godtvruchtigh en getrou,
Op 't hemelsch licht, dat hun voortaen verschijnen zou.
Zoo scheidenze getroost van een, en overwoegen
De profecyen, die op 's heilants komste sloegen.
Terwijl brack d'achtste dagh, geschickt ten godts-[dienst, aen.
Jerusalem liep leêgh, eer 't licht was opgestaen.
Het volck van wederzy des lantstrooms liet zich vinden
Te Quarentane, uit lust om nu den godtbeminden
Woestijnbeminner eens te hooren en te zien.
Men zagh het grimmelen van allerhande liên,
En oude, en kunne, en staet, gevloeit uit alle streecken:
Gelijck by lentetijt een overvloet van beecken,
Wanneer de berghsneeu smilt, in een gezoncken dal
En boezem, tot een meer vergaêrt van overal.
Men zagh'er hier en daer, uit yver en verlangen,
Van eene steile rotze, of in de boomen hangen;
Of zitten op een kruin des heuvels; andren laegh,
En andren hooger. Elck betoont zich even graêgh.
Een ieder heeft zijn wit. 't Godtvruchtigh hart is vierigh,
De weereltwijze min godtsdienstigh dan nieusgierigh.
De booswicht vreest de tucht, en zoeckt in dezen man
Iet strafbaers, dat hy met een' glimp bestraffen kan.
Boetvaerdigen zien droef. De reuckeloozen lachen.
Lantloopers vlammen om een aelemoes te prachen.
Men zagh'er krijgsvolck, lang beproeft in veel gevaers,
En huisliên, burgers, en gehaete tollenaers.

447—453 Het volck vergadert om Joannes te hooren. *Kantteekening der oude uitgave.*

454—478 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

447 De zin is: „de *achtste* dag of de *eerste* na de *zeven*, die Johannes te zijner voorbereiding had bestemd — zie vs. 263, 264 — was door Johannes *ten godsdienst geschikt*, bestemd om God op Diens bevel te dienen."

450 *Godtbeminden* voor „bij" of „door God beminde" kan er maar half door. Het gebruik heeft echter eenmaal burgerrecht geschonken aan *Godgehate*, wat van gelijke samenstelling is.

464 *Glimp:* schijn van recht.

466 *Aelemoes:* om de maat, voor *aelmoes.* — *Prachen:* bedelen.

468 *Gehaete tollenaers:* beambten, belast met het invorderen der schattingen en tollen, aan de Romeinen verschuldigd, en daarom, uit den aard der

Levijten mompelen wat van dit werck wil worden,
En of dit kan bestaen, naer Moses stijl en orden.
Hier zitten schriftgeleerde, Esseen, en Farizeen,
Schijndeughden in den aert, gedost in lange kleên,
Met letteren gezoomt, en kostelijcke spreucken.
Zy kittelen zich zelfs. Hunne ezelsooren jeucken
Om uit te ziften wat hun dient en niet en dient.
Het boeck rust in den arm. Zy houden elck ten vrient,
Die hen in eere houdt, en luistert naer hun oordeel,
En speelen met de wet, om eige baet en voordeel.
De plaets van heuvelen omheint, daer dit getal
Op d' uitkomst wacht des mans, die redeneeren zal,
Gelijckt een' schouburgh, daer elx oogh de personaedje,
Die speelen zal, verwacht op een tooneelstellaedje.
Ten lange leste quam de jongling, nu getroost,
Door al den drang des volx; het aenschijn naer het oost
Gekeert, en zette zich, om spreeckende te leunen
En vast te staen, daer twee rotspalmen ondersteunen
Een dwershout van weêrzyde. Elck eerde en groete hem,
De helt hen desgelijx, doch zedigh, zonder stem,
En reede, als hy 't gezicht in 't ronde eerst had geslagen.
Alle oogen dochten datze een Engels aenschijn zagen,
En schijn van heiligheit om 't hooft. Elck zweegh in 't ront.
Toen opende Godts geest d'orakels van dien mont.

479—482 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
483—492 Joannes verschijnt om te leeraeren. *Kantteekening der oude uitgave.*

zake, evenals in mijn eerste jeugd de *douaniers* hier te lande, door de Joden gevloekt en gehaat, ja nog meer, voor zooverre de *douaniers* vreemdelingen, de *τελῶναι* Joden waren, die zich ten koste hunner landgenooten door de vreemde overheerschers lieten gebruiken.

470 *Stijl:* ritus.

471 *Esseen:* de Orde der Esseeërs, die in zekere opzichten die der Farizeeërs nabijkwam. Zie omtrent hun leer- en levenswijze de uitvoerige beschrijving daarvan gegeven door Dr. Jost, in zijn *Geschichte des Judenthums und seiner Sekten,* I Afd., bl. 207 volgg. Opmerkelijk is het, dat Vondel hun *schijndeugd* verwijt. Onder alle vroegere Joodsche sekten, was het juist die der Esseeën, waar de naam van huichelaars 't minst op toepasselijk was.

473 Hier wordt gedoeld op de zoogenaamde gedenkcedels, met spreuken uit de wet beschreven, en welke de Jood onder 't bidden aan voorhoofd en arm hecht. Dat de Schriftgeleerden en Farizeeën daarmede hun tabberd zouden gezoomd hebben, schijnt echter een verkeerde opvatting te zijn.

491 *Schijn van heiligheit: nimbus,* aureool.

HET TWEEDE BOECK.

INHOUDT.

De boetgezant weckt gunst, en spreeckt het stamhuis aen,
Ontvout zijn' staet en last, en 't ooghmerck van 't leeraeren,
Wat Moses wet vereischt van haeren onderdaen;
Hoe zy 't gebreck ontdeckt, en onder haere blaêren
En ceremoniën de liefde wort bewaert,
Als een gewenschte vrucht: hoe schaduwen en beelden
Op een' verlosser zien, om zijn natuur en aert
En ampt te kennen, daer d'orakels lang op speelden:
Hoe weereltwijsheit voor Godts wijsheit buigen moet,
En Moses heerlijckheit voor Christus luister duicken.
Hy eischt en raet dat elck by tijts zijn misdaet boet,
En offert zijnen dienst aen die hem wil gebruicken.
Zoo sluit de woestynier met ootmoet en ontzagh,
En scheit, om 's andren daeghs te komen voor den dagh.

Leeraeren: verkeerd geplaatst woord, daar de nadruk niet op *aren* behoort te vallen.

Geslacht van Abraham, gewijden, ongewijden,
Besneênen naer de wet, by dien aertsvaders tijden
Eerst ingevoert, en na gesterckt door 's hemels tolck;
Toen u de hemel riep, en uitkoos voor zijn volck,
Uit alle volcken, en door maght van wonderheden
Geleide in Kanaän, en opende de steden,
En koningkrijcken van 't afgodisch heidendom,
Gestooten uit hun erf en out bezit alom:
Gy vruchtbre stammen, die der vadren spoor bewandelt,
Waerme de godtheit spreeckt, en door aertsenglen handelt,

1–16 Joannes begint te leeren, en spreeckt het geslacht van Abraham aen. *Kantteekening der oude uitgave.*

3 *'s Hemels tolck:* Mozes.

10 *Waerme:* d. i.: met de *vadren,* waarvan in den vorigen regel gesproken is.

Of afgezanten, en profeeten op een ry:
Waeckt op: het wort nu tijt: waeckt op, en hoort naer my.
Mijn leering vloeie u toe, gelijck een milde zegen,
En daeu op 't dorre velt, gelijck de versche regen,
Na lange drooghte, een' beemt, tot stervens toe verstickt,
En dorstigh, leven geeft, en lavende verquickt.
Ick ben Joannes zelf, een priesters zoon geboren,
En, van mijn moeders zijde, uit Arons stam, gekoren
Tot een' profeet, en noch den lesten van 't verbont,
Zoo sterck bezegelt met des allerhooghsten mont.
De geest der godtheit drijftme om voor den dagh te komen,
Uit stomme wildernisse, en, tot een vreught der vroomen,
Ten schrick der boozen, elck t'ontvouwen zijnen plicht.
De schaduwen der wet verdwijnen. 't Hemelsch licht,
Den vaderen belooft ten troost in vreemde landen,
Genaeckt. Een gouden tijt, een heileeu is voorhanden,
Daer d'oude koningen, en priester, en profeet,
En Abraham voorheen, gesterckt door 's hemels eedt,
Oock alle heiligen met eenen wensch naer streefden:
Hoewelze geen van al dien blijden dagh beleefden.
Geluckigh zijtge, indien gy uw geluck beseft,
Waer op mijn stem zich, als een boetbazuin, verheft.
Het lichaem van mijn rede ontzie noch schroome ontleding.
Waer nergens merckpael staet, daer valt geene overtreding.
Zoo gaet het, daer geen wet, gebodt, noch geen verbodt
Gehoort wort van natuure, of uit den mont van Godt,
Of eenen door zijn maght gewettight, en gemaghtight;
Een waerheit, noit ontkent, maer eeu op eeu bekrachtight
Van alle wijzen, die op recht en reden staen.
Geen vroom geweten kan hierom den worm ontgaen,
Die 't hart inwendigh knaeght, en overtuight van faelen,
Indien het reuckloos van dien regel koom' te dwaelen.

17–23 Beschrijft zijne afkomste en staet, en betuight zijnen last van hooger hant, en ooghmerck. *Kantteekening der oude uitgave.*

24–32 De heileeu is voorhanden. *Kanttteekening der oude uitgave.*

33–42 Zonder wet is geen verbont. *Kantteekening der oude uitgave.*

19 *En noch den lesten:* tot den lesten. Zie *Luk.* XVI: 16, 28, 29; *Joh.* VIII: 56.

29 *Met eenen wensch:* met gelijke begeerte.

34 *Merckpael:* grens, plaats, van waar men teruggewezen wordt, welke men niet mag overschrijden, en alzoo: „verbod." — Vergel. voorts *Rom.* IV: 15.

37 Zie *Rom.* XIII: 1.

Zoo komt natuur, en toont den onbesneên de smet,
En Moses overtuight besneênen door zijn wet;
Een' schultbant, die hen houdt, als schuldenaers, verbonden.
Dus wort in 't rekenen d'oneffenheit gevonden,
En meest in Jakobs zaet, voor andren klaer verlicht,
En hierom naeuwer aen die strenge wet verplicht,
Met hoop van zegen, en een' afschrick voor de vloecken,
Gedreight in Moses blaên, en nimmer faelbre boecken,
Aenwijzende dat wie een stippunt overtreet
In allen schuldigh is voor Godt, die alles weet,
Het hart kent, en de grijns komt lichten van de troni,
Vermomt, en schoon vernist met eene ceremoni,
En uiterlijcken schijn: want wie de schrift doorreist,
Verneemt doorgaens hoe Godt wel offerhanden eischt,
Doch eerst gehoorzaemheit: als Abraham ons toonde,
Toen Godt den wil nam, en 't slaghtofferen verschoonde
Van Izak, zijnen zoon; genoeght met eenen ram,
Verwart in 't doornebosch, en blijde aen d'outervlam
Geheilight, Godt ten prijs, van dien getrouwen vader.
Zoo komt men Gode aen 't hart: zoo leght hem niemant nader.
  Gy die uit Moses glans dus lang uw licht ontfangt,
Beantwoort mijne vraegh eens rustigh. Waeraen hangt
De wet, u toebetrout, en leering der profeeten?
Wat eischenze van u? gy hebt de schrift gesleten,
Gelezen door en door: en staetge nu versuft,
Die al de weerelt met den tempelbou verbluft?

43—54 De wet van de natuure en Moses verbinden de menschen, elck op haere wijze. *Kantteekening der oude uitgave.*

55—62 Uiterlijcke ceremonien en gehoorzaemheit moeten te zaemen gaen. *Kantteekening der oude uitgave.*

63—78 De wet eischt liefde tot Godt en den naesten. *Kantteekening der oude uitgave.*

44, 45 Vergel. *Rom.* II: 12, 14, 15; III: 19.

51, 52 Toespeling op *Jacobus* II: 10.

56, 57 Zie 1 *Sam.* XV: 22.

59 *Genoeght:* tevreden gesteld.

63 *Uit Moses glans:* uit zijn glansrijke wet, — tevens een toespeling op den glans, die van zijn voorhoofd straalde.

68 De tempel van Jeruzalem, door Herodes den Groote op de grondslagen van den vroegeren tempel gebouwd, overtrof alle verbeelding, zoo door reusachtigen omvang en grootschheid, als door de pracht der bouwstoffen.

De hartekenner acht geen schijndeught, geen verbloemen.
Gy zultme nu beknopt alleen de hooftsom noemen
Van honderden geboôn, in Moses zuivre blaên
Begrepen. Blijftge stom en stijf en schaemroot staen?
Ick noemze u. d'Opperste eischt dat gy met alle uw zinnen,
Uit alle uw maght en kracht, de godtheit zult beminnen,
En uwen naesten, als u zelven. Dat is 't al.
Het eenigh woort bemin begrijpt alleen 't getal
Van veel geboden en verboden, u gegeven.
Dat is de rechte lijn en regel van het leven
Des godtbelijders. Treckt hier by de kromme lijn
Van uwen wandel. Och, de waerheit en de schijn,
Wat scheelenze by een, 't betekende en het teken!
Hoe bijster komenze op elckandere af te steecken!
Hoe groot is schultheers eisch! hoe groot 's gedaeghdens schult!
Hoe leert dit roepen: heer, gena, gedult, gedult.
Heb mededoogen met uwe arme schuldenaeren.
Waer is uw ydle roem, uw stoffen nu gevaeren,
Op ceremonien van rustdagh, nieuwe maen,
En offerhanden, en besnijdenis? hoe staen
Onthouden van onreine en dier verbode spijze,
Het reinigen van 't lijf en vaten, en de wijze
Van vasten nu beschaemt; oock d'aelemoessen, met
Geen hart geoefent, maer met klinckende trompet
Voor 't volck ten toon gestelt, om met dien schijn te proncken!

79—85 Zy openbaert de gebreken, en leert ons om genade bidden. *Kantteekening der oude uitgave.*

86—112 Ceremonien, zonder nadruck van wandel en liefde, vruchteloos. *Kantteekening der oude uitgave.*

73—75 Zie *Deuter.* VI: 5 en *Levit.* XIX: 18.

76 Zie *Matth.* XXII: 40.

79, 80 *De kromme lijn van uwen wandel:* zoo zegt men nog heden „*kromme*" (voor „verkeerde") wegen gaan."

83 *Schultheers eisch:* behoorde te zijn: *des* of *'s schultheers,* evenals, in denzelfden regel, *'s gedaeghdens;* doch Vondel begreep hier den eisch der taal ten offer te moeten brengen aan dien der welluidendheid.

87, 88 Zie *Jes.* I: 13, 14; *Jer.* VI: 20.

91 *Aelemoessen:* om de maat, als Boek I, vs. 466, dewijl 't gewone *aalmoezen* in geen jambisch vers te gebruiken is. De verlenging der eerste lettergreep tot twee is echter te verschoonen, als zijnde het woord verbasterd uit het Gr. 'ελεημοσύνη.

92 Zie *Matth.* IX: 13.

De liefde tot Godts eer, en 's naesten dienst, de voncken,
Het vier, het leven van den godtsdienst mist men hier.
De godtheit was lang zadt van offervleesch, en spier,
En ram. De schepper hoeft het schepsel niet te moeien
Om vet van lammeren, om kalf, en os, en koeien.
De geur van wierroockvat en reuckschaele is hy moe.
Men zwaeie hem een hart, vol mededoogen, toe.
De tijt genaeckt en eischt een andere offerhande
Dan Aron, eeuwen lang, op d'outers blaeckte en brande.
Het is verloren dat gy langer offers slijt:
De heer des tempels is voorhanden, en niet wijt.
Ick bootschap nu vooruit, gelijck het Malachias
Heeft voorgespelt, den dagh en opgangk van Messias,
Die alle schaduwen verdrijft voor uw gezicht,
De wet voltreckt, en wat in schaduw doock verlicht.
Na strengheit volght gena, na schaduwe de waerheit,
Na duisternis het licht, en levendige klaerheit.
Zulck een herscheppinge verschilt, als nacht en dagh.
Wie is'er die met recht hier over klaegen magh?

Zoo veele beelden als voor Godt Messias stappen,
Gelijck in monstering, zien op zijne eigenschappen,
Of ampt en diensten. Elck beelde iet byzonders af,
Het welck u troosten kan, en stutten, als een staf,
Om vast te gaen, wanneer gy 't spoor volght van zijn leven,
En ga slaet tot wat endt, van liefde àlleen gedreven,
De vader u beschenckt met zijn onschatbaer pant,
Den eerstgeboren zoon: gezalft van hooger hant,
Veel rijcker dan voorheene aertspriesters, en profeeten,
En koningen, die in de lange renbaen zweeten
Van 't oude heilverbont, dat nu voor 't nieuwe wijckt:
Gelijck de schaduw voor d'alziende zonne strijckt,
De doot voor 't leven vlught, de boeckstaef voor de ziele
En geest het opgeeft. 'k Wil het Woort, waer voor ick kniele,
Het afgebeelde Woort, u toonen, dat gy ziet

113—128 De beelden en schaduwen wijzen op den Messias, en zijne eigenschappen, ampt, en wercken. *Kantteekening der oude uitgave.*

103 *Het is verloren:* versta: „verloren arbeid."

105 Zie *Mal.* IV:2.

126—128 Met andere woorden: ik wil u toonen, op welke wijze en door wie de Messias vroeger afgeschaduwd, vooruitgebeeld is.

Dicht voor u, wat voorheen gezien wert in 't verschiet.
Aertsvader Adam, eer zijn gade hem misleide,
Beelde eenen Adam uit, waerop al d'afkomst beide,
In zijn volkomenheit, zoo goddelijck vereêlt,
Als d' almaght hem bootseerde, en zielde tot haer beelt,
Den schepper zoo gelijck, dat zoon en vader t'zamen,
In hun gelijckheit noit elckandre nader quamen.
Onnozele Abel, om d' optreckende outervlam
Geslaght door 's broeders haet, op hem moordadigh gram,
Zagh op d'onnozelheit van dezen, die geduldigh
Uit afgunst lijden zal, onnozel, en onschuldigh.
Aertsvader Noah, die, geduurigh in het werck,
't Geweldigh drijftuigh boude, een voorbeelt van de kerck,
Zagh op den bouheer, die, om 't menschdom te behouwen,
Voorhanden is, en, Godt ten prijs, een kerck zal bouwen,
Waerin behouden wort, door 't lam, gehecht aen 't hout,
Wie 's hooghsten toren vlught, en vast op Godt betrout.
Dan komt Melchisedech opschuiven een vertooning,
Gelijck Godts priester, en een oprecht vredekoning,
Die wijn en weite schaft, en zegent strijtbaer volck.
Hy komt te voorschijn, als uit eene donckre wolck,
En beelt de godtheit en de menscheit uit van eenen
Aertspriester, nu alree voorhanden, en verscheenen,

129—134 Adam. *Kantteekening der oude uitgave.*
135—138 Abel. *Kantteekening der oude uitgave.*
139—144 Noah. *Kantteekening der oude uitgave.*
145—152 Melchisedech. *Kantteekening der oude uitgave.*

130 Zie 1 *Kor.* XV:47. — *Beide:* beidde, toefde.
131 *Vereêlt:* veredeld.
132 *Zielde:* bezielde.
135 *Om d' optreckende outervlam:* versta: omdat de vlam van zijn outer ten hemel steeg; terwijl die van Kaïns outer gebluscht werd; gelijk men zich de zaak voorstelde en op de Bijbelsche prenten afbeeldde.
137 *Zagh op d' onnozelheit van dezen:* was in zijn onschuldig lijden een zinnebeeld van den Christus.
140 *'t Geweldigh drijftuigh:* de Ark.
Een voorbeelt van de kerck: in zooverre namelijk — volgens de typische leer — dat, gelijk de ark uit alle soorten van schepselen de uitverkorenen behield, evenzoo de Kerk ook de uitverkorenen onder de menschen behouden zou.
145—152 Zie deze vergelijking tusschen Melchisedech en Christus breeder uitgewerkt in de *Altaergeheimenissen.*

Oock d' offerhande, die, als 't bloedigh offer zwijght,
Zal spreecken, langer dan de zon ter kimme uitstijght.
In Izack zietge een' zoon van Abram voor den degen,
Gehoorzaem tot den doot; in Jakob, die den zegen
En 't eerstgeboorterecht, voor zijnen broeder strijckt,
Een' herder, rijck van Godt gezegent en verrijckt.
In Josefs wandel, en verdrucken, en verheffen
Aen Faroos rechte hant, kunt gy den heilant treffen,
Die lang gelastert, en verstooten, en gehaet,
Ten leste blincken zal, als Godts geheimen raet,
Wiens alvoorzienigheit ontelbre duizent zielen
Beschut voor 't scherpe zwaert des hongers, en 't vernielen
Der onverzoenbre doot, te treên met zijnen voet.
Waeckt op: waeckt op, en loopt dien heilant in 't gemoet.
Getrouwe Moses, die het volck uit slavernye
Verlost, en uitvoert ter beloofde heerschappye,
Door 't roode meer, het graf van 't rijck der duisternis,
En hun de wet toont, die van Godt geschreven is
In steene tafelen; wijst op een' trouwer leitsman
Der uitgekore schaere; en een' oprechter scheitsman,
Die, tusschen Godt en 't volck, in 't midden van het woên,
Elck voorspreeckt, en verbidt, en endelijck den zoen
Door tusschenspraeck verwerft, en voert in 's hemels erven,
Een schooner Kanaän, daer niemant meer zal sterven.

153—156 Abraham, Izak en Jakob. *Kantteekening der oude uitgave.*
157—164 Josef. *Kantteekening der oude uitgave.*
165—174 Moses. *Kantteekening der oude uitgave.*

153 *Voor den degen:* min gelukkige uitdrukking voor „ter slachtinge bestemd."
154 *Gehoorzaem tot den doot:* zie *Phil.* II:8.
154, 155 In hoeverre Jakob, door den zegen en 't eerstgeboorterecht van zijn broeder weg te strijken, een voorbeeld van Christus zijn kon, had Johannes wel wat duidelijker aan zijn toehoorders mogen verklaren.
160 *Als Godts geheimen raet:* zie *Jes.* IX:6; XI:2.
162 *Des hongers:* hier in een zedelijken zin te nemen, voor „gebrek aan zielevoedsel."
163 Zinspeling op 1 *Kor.* XV:26.
167 *'t Rijck der duisternis:* Faro en zijn leger waren, naar 's dichters bedoeling, typen der helsche machten.
169 *Een' trouwer leitsman:* vergel. *Hebr.* III:5, 6.
170 *Een' oprechter scheitsman:* een meer wezenlijke scheidsman.
172 *Verbidt:* ten voorbede is.
174 Zie *Openb.* XXI:4.

De broeder Aron, in 't aertspriesterlijck gewaet,
Toont u een' hooger, die voor uwen tempel staet,
Gereet om, niet door bloet van kalf, en bock, en rammen,
Zich t'offren op 't altaer, in roock en smoock en vlammen,
Maer door zijn eigen bloet, onschuldigh stil en stom,
En dus geheilight, niet te treên in 't heilighdom
Op d'aerde, maer om hoogh naer 's hemels ruime streecken,
En daer in 't heilighste der heiligen te spreecken
Met Godt den Vader, elck ten beste, en endelijck
U aen zijn hooge hant te zetten in het rijck.
Wat wil ick Josua bybrengen, en de helden,
Die zich, tot heil des volx, zoo schrap in 't harnas stelden?
Een ry verlossers, braef en moedigh uitgereên,
Verbeelden u den helt, die herwaert aen komt treên;
En Samson, zoo befaemt, waer hy zijn kracht te werck leit,
Was 't voorbeelt van Godts zoone, in onverwinbre sterckheit.
De koning David, in den oorlogh zoo geroemt,
Waer naer uw heilant oock wort Davids zoon genoemt,
Vertoonde hem alom door zijn geduurigh lijden,
En in verdruckingen, den ingangk tot verblijden;
Gelijck hem Salomon, in volle heerlijckheit,
En weelde, en overvloet, en rijck van majesteit,
U gaf t' aenschouwen, toen hy blonck, van alle steden
En koningen alom geviert en aengebeden.
De profecyen gaen, op eenen vasten voet,
Door merrecktekens den genaeckende in 't gemoedt,
Op datge onfaelbaer hem kunt kennen in 't genaecken.

175—184 Aron. *Kantteekening der oude uitgave.*
185—188 Josua. *Kantteekening der oude uitgave.*
189—190 Samson. *Kantteekening der oude uitgave.*
191—198 David en Salomon. *Kantteekening der oude uitgave.*
199—222 De profecyen slaen op Christus. *Kantteekening der oude uitgave.*

175 *De broeder:* beter ware: „*zijn* broeder."
175, 176 De zin is: de hoogepriester Aäron wijst u op — is het zinnebeeld van — een hoogeren priester.
179, 180 Vergel. *Hebr.* VII:26 en *Jes.* LIII:7.
185 *De helden:* de richters in Israël.
187 *Uitgereên:* uitgereed, toegerust.
188 *Den helt:* zie *Psalm* XXIV:8.
190 *Sterckheit:* zie *Jes.* IX:6; XL:10.
194 Vergel. 2 *Sam.* V:3; *Luk.* XXIV:26.

Zy overtuighen u zoo klaer, als ofze spraecken.
Hy spruit uit Judas stamme, en koning Davids zaet,
Oock op zijn rechte tijt. De staf van Juda staet
Aen vreemden, eveneens gelijck d'aertsvader zeide,
Toen hy in 't uiterste ter godtsvaert zich bereide.
Hy wert geboren uit een zuiverlijcke maeght,
Als Izaïas, d'eer van koningsbloet, gewaeght;
Gelijck Hezechiël met zijn geslote poorte
Van verre zagh op zulck een wondere geboorte:
En 's helts geboortestadt stemt klaer met Michas stem,
Die brengt den eeuwigen uit arrem Bethlehem.
Het oosten broght hem gout, en wierroockgeur, en giften,
Gezien in Davids en in Izaïas schriften:
En grootmoêr Rachel had dien wreeden kindermoort,
Zoo menige eeuwen voor Herodes, aengehoort.
Ozeas melde u hoe Godts lieven zoon ontslipte,
En Godt den balling weêr te rug riep uit Egypte.
Indien men voortaen volg' zijn levens heele baen,
Dan zultge zien hoe alle orakels op hem slaen.
Wie sluit zijne oogen toe in 's middaghs heldre klaerheit?
Wie stopt nu d' ooren voor de boetbazuin der waerheit?

En wat den tijt betreft: nu spoet de profecy
Des wijzen Daniëls den merckpael snel voorby.

223—238 Daniël wees den tijt van Christus komste aen. *Kantteekening der oude uitgave.*

204, 205 *De staf van Juda staet aen vreemden:* de schepter is van Juda geweken. Zie *Genes.* XLIX:10.

205 *D' aertsvader:* Jakob.

206 *Ter godtsvaert:* tot sterven.

207 *Een zuiverlijcke maeght: zuiverlijck* voor zuiver.

208 *Izaïas, d' eer van koningsbloet:* Jesaia was, volgens het gevoelen der Joden, een kleinzoon van Joas, koning van Juda, en alzoo van koninklijken bloede. Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat Vondel *'t koningsbloet* geschreven hebbe. — Het hier gezegde ziet op *Jes.* VII:14.

209, 210 Zie *Ezech.* XLIX:1, 2.

211 Zie *Micha* V:2.

213 *Het oosten:* de Wijzen uit het Oosten.

214 Zie *Psalm* LXXII:10.

215 *Grootmoêr:* benaming van eerbied.

215, 216 Zie *Jerem.* XXXI:15.

217 *Hosea* XI:1.

223, 224 *De profecy des wijzen Daniëls:* zie *Dan.* IX:25.

Hy toonde u 's konings droom, en d'ongelijcke tyen
In 't beelt, afbeeldende de vier hooftheerschappyen,
Door 't gouden hooft, de borst van zilveren metael,
Den buick van koper, en van yzer, leem en stael
De beenen, en den voet, te zwack om stant te houden.
Zoo maelt hy Ninus rijck, en dat de Perssen bouden,
En Alexanders stoel, en Cezars groot gezagh,
Waer op de berghsteen treft, en klinckt met eenen slagh
Dat heerelijcke beelt te plettere en te mortel,
Aenwijzende het hooft des rijx, dat zijnen wortel
Zoo diep in d'aerde schiet, als 't hooft ten hemel rijst.
Wat rijck? 's gezalfdens rijck, waerop mijn stem u wijst.
Den grontsteen van dit rijck stelt Daniël voor oogen.
Messias komt alree, verscheenen uit den hoogen.
Ziet toe, boumeesters, trots op uwe tempelpracht,
Dat gy dien grontsteen niet te reuckeloos veracht,
Den rechten hoecksteen, waer van David profeteerde,
Hoe Godt hem eerde, toen de boosheit hem onteerde.
Ziet toe, en luistert noch naer Godts en Davids mont.
Hy bout op zantgront, wie niet bout op dezen gront.
Wanneer plasregen komt, de waterstroomen bruisschen,
De storremwinden, fel aenbulderende, ruisschen,
En tegens 't los gebou van alle kanten slaen,
Dan stort het in, en kan voor geen gewelt bestaen:
Dan is de val zoo groot, gelijck het bougevaerte,
Terwijl een rotsgront staet, en opmagh tegens zwaerte.

Al komt hy slecht, en arm en weerloos voor den dagh,

239—250 Waerschuwinge aen de Joden, zich stootende aen de verworpenheit van Messias. *Kantteekening der oude uitgave.*

251—270 Natuur van Christus rijck. *Kantteekening der oude uitgave.*

225 *'s Konings droom:* zie *Dan.* II.
d' Ongelijcke tyen: voor: wat op ongelijke tijden zal plaats hebben.

230 *Ninus rijck:* het Assyrische.

232 *De berghsteen:* de steen, die in den droom van Nebucadnezar zich los scheurde van den berg. Zie *Dan.* II: 34, 35.

233 *Te mortel: mortel* is eigenlijk „cement," 't Fr. *mortier;* maar wordt, in uitdrukkingen als deze, genomen voor 't cement, als het tot gruis of pulver is gestampt.

239, 240 Zie *Psalm* CXVII: 22, 23. Door de *boumeesters* worden de Joodsche oversten en priesters bedoeld.

250 Zie *Matth.* VII: 24—27.

251 *Slecht:* eenvoudig. De oude uitgave heeft *slechts.*

En niet gelijck voorheen de voorzaet David plagh
Gewapent aen te treên met trotze leeusstandaerden:
Hy komt geen weereltsch rijck noch aerdse kroon aen-
[vaerden,
Maer om een hemelsch rijck te stichten in 't gemoedt
Des menschen, zonder slagh en storten van veel bloet.
Hy zoeckt een' troon in 't hart te bouwen, en van binnen
Te heerschen door zijn wet, en ongetoomde zinnen
Te toomen. Dit's het merck van waer zijn maght begint,
Een maght, die al 't gewelt der weerelt overwint,
Door lijden en gedult. Als hy begint te leeren
Dan zal men zwaerden in ploeghyzers zien verkeeren,
Den wapensmidt de speer in eene zeîn hersmeên,
De vrede, als gras op 't velt, aenwinnen in de steên,
Den macken wolf by 't lam, de boschslang in de heggen
By tortelduiven, en den leeu by d'ossen leggen.
Hy vindt een wildernis, en onder zijnen tredt
Ontluickt een paradijs, van geen vergift besmet.
Het misverstant verdwijnt, waer 't licht der weerelt
[doorschijn,
En d'eerste onnozelheit komt wederom te voorschijn.
Zet weereltwijzen en godtwijzen tegens een.
Dees ziet op rijckdom, pracht, en naem, en faem alleen,
En die op nedricheit, en schuilende arremoede.
Dees ziet op afkomste, uit aenzienelijcken bloede,
En die op bloet, noch staet, maer ongeveinsde deught.
Dees acht al wat het oog behaeght, en 't lijf verheught,
En die de wellust en de weelde, in 't hart genoten.
Dees wil zich zelven breet uitmeeten en vergrooten,
En die bekrompen en vergeeten heenegaen.
Dees vlamt op wraeck en roof, ziet recht noch onrecht aen,

271—284 Ongelijckheit tusschen de weereltwijsen, en de hemelsche wijsheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

253 *Leeusstandaerden:* David voerde den leeuw van Juda in zijn banier.
262 Zie *Jes.* II : 4; *Mich.* IV : 3.
263 *Zeîn:* 't zelfde als *zeis.*
264 Zie *Mich.* V : 4.
265 Zie *Jes.* LXV : 25.
267 Zie *Jes.* LI : 3.
269 *'t Licht der weerelt:* zie *Joh.* VIII : 12.

En die vergeet zijn leedt, is rijck in zijn geweten.
Dees woelt: die houdt zich stil in aendacht neêrgezeten.
Dees hongert eeuwigh: die wort lichtelijck verzaet.
Geluckigh is hy die zijn eigen heil verstaet.
Als d'opperwijsheit wil haer heerlijckheit betoonen,
Wat voertze niet al uit, door stoffen en persoonen,
Heel slecht van aenzien, in der sterfelijcken oogh,
Op datze 't hoogh verneêre, en 't laegh in top verhoogh'!
Als dees haer ooghmerck sterckt met daetelijcke blijcken,
Kan zy den paeuwestaert des roemers nederstrijcken,
En wat uit wanhoop zinckt verheffen tot zijn heil.
Zoo blijft al wat men ziet by zijn besteck en peil,
Van hooger hant gestelt, waer op de wijzen slaepen.
Dat meer is: dit heelal is uit een niet geschapen.
Uit duisternisse rees de noit geziene glans,
En uit dien blooten schijn 't gestarnte aen 's hemels trans.
Het menschenlichaem liet zich uit een' klomp bootzeeren,
De vrou uit ribbebeen. Hoe heerlijck triomfeeren
De lamp en kruicken van helt Gedeon, en hoe
Veel plaegen brengt een kist den onbesneden toe!
Wat broeide een mensch al kracht in 't broeinest van zijn
[locken!
Een broot, een waterkruick, in 't barrenen en wrocken
Van koning Achab, voên Helias met een kracht,
Die veertigh dagen lang hem byblijft dagh en nacht:
En om van kleenen, in geen aenzien, te gewaegen:

285—316 Godts uitwerkingen door ongeachte zaecken en persoonen. *Kantteekening der oude uitgave.*

287 Toespeling op 1 *Kor.* I:27, 28.
293 *Waer op de wijzen slaepen:* waarop zich de wijzen verlaten.
298 Vondel maakt hier het wonder, dat in den Bijbel vermeld wordt, nog sterker dan het reeds is: immers volgens hem is niet een geheele *rib,* maar alleen het *been* daarvan gebruikt om Eva te boetseeren.
299 *De lamp en kruicken:* zie het verhaal van de overwinning, welke Gideon door middel eener krijgslist behaalde, *Recht.* VII:16—25.
300 *Een kist:* de Ark, waarvoor Dagons beeld nederstortte, en die, waar zij onder de Philistijnen werd heengevoerd, ziekten en plagen bij hen aanbracht. Zie 1 *Sam.* V.
301 *Een mensch:* Samson.
302—304 Zie 1 *Kon.* XIX:5—8.

Hoe kon een vondeling het hof van Memfis plaegen,
Die opgevischt, zoo vroegh de kroon met voeten tradt!
De knaep van Izaï, die naeu een' stal bezat,
Een herder won het rijck, en heerschte veertigh jaeren.
Helize, op 's meesters spoor, befaemt door wonderbaeren,
Verweckte door zijn lijck in 't graf een' dooden man.
Zoo blijckt het helder wat Godts almaght wercken kan,
Door slechte stoffen, en hoe zy zich weet te dienen
Van ongeachten, en ter weerelt ongezienen:
En dat noch hooger draeft; haer eer wil overal
In 't kort opdaegen uit der menschen ongeval.
  Gebreken naderen, gelijck aen eene keten
Gesloten. Wie melaetsch, en kranck is, en bezeten,
De stomme, en dove, en blinde, en lamme, en van de gicht
Gepijnighden, elck zoeckt de kracht, die hem verlicht,
De dooden wecken kan, dat zy hun leden reppen,
De stormen stilt, den wijn uit water weet te scheppen,
En d'elementen toomt, als onder zijnen eedt.
Dan treckt de godtheit eer, uit 's menschdoms smerte en leedt,
Door weldaên overtuight, en menigh wonderteken,
Dat harten, harder dan een diamant, zou breecken.
  Het is geen reden dat een eerlijck hart bedrieght,
Min reden dat Godts mont in heilbeloften lieght,
Van 's weerelts wiege den aertsvaderen gezworen.

317—326 Christus wonderwercken. *Kantteekening der oude uitgave.*
327—342 Heilbeloften voor en onder de wet. *Kantteekening der oude uitgave.*

306 *Een vondeling:* Mozes.

307 *De kroon met voeten tradt:* de woorden die Vondel aan Joannes in den mond legt, slaan op hetgeen Mozes *zoo vroegh*, dus reeds „als kind" deed, en behelzen alzoo naar allen schijn een zinspeling op hetgeen Josephus verhaalt aangaande het vertrappen der kroon van Farao door den kleinen Mozes: een voorval, reeds meer dan eens door Vondel vermeld.

308 *De knaep van Izaï:* de zoon van Izaï (of „Jesse") David.

310 *Helize:* Eliza of Elizeus, de leerling van Elias.
Wonderbaeren: het voortbrengen, het verrichten van mirakelen.

317 *Gebreken naderen:* versta: „gebrekkigen naderen," t. w. „tot Christus," als uit vs. 320 blijkt.

321 *Reppen:* hier voor: „roeren, bewegen," evenals in den *Gysbreght*, vs. 1414:
Men zaghze naulix yet dan kuische lippen reppen.

323 *Als onder zijnen eedt:* als door een eed van gehoorzaamheid verplicht. Vergel. *Matth.* VIII: 27.

Zoo liet de waerheit zich heel vroegh by Adam hooren,
Hoe 't vrouwezaet de slang het hooft verpletten zou.
Zoo zwoer hy Abraham, in 's hemels last getrou,
De gansche weerelt in zijn eenigh zaet te zegenen.
Zoo quam hy Izak en Rebekkaes zoon bejegenen,
En stercken met dien troost. De koning David weet
Dat d' opperste hem zwoer met eenen hoogen eedt
Hoe wys zijne afkomst zou regeeren zonder ende,
En hy dien lieven zoon, gelijck een vader, kende;
Een' zoon, wiens heerschappy, van grens noch eeu bepaelt,
Zou duuren, langer dan de zon verrijst en daelt.
Dit kan op Salomon, noch op de volgende erven
Niet slaen: want 's heilants stoel zal wanklen noch bederven.
  By heilbeloften stelt nu beelt en profecy,
Voorheen bespiegelt en gehoort op eene ry,
En dan 't geduurige verwachten aller vroomen,
Nu schietende uit dien droom: gelijck men heeft vernomen
Uit englezang, gehoort by herders; uit de star,
Die koningen in 't ooste opweckte van zoo ver;
Uit Engel Gabriël, verscheenen Zacharias,
En die Marie broght de bootschap van Messias;
Uit grijzen Simeon, en Anna, d' oude weeu,

343—368 Getuigenissen dat Christus verscheenen en voorhanden is. *Kantteekening der oude uitgave.*

330, 331 Zie *Gen.* III:14, 15.
332, 333 Zie *Gen.* XXII:16—18.
334 Zie *Gen.* XXVI:3, 4.
335 Zie *Gen.* XXVIII:13, 14.
335—337 Zie 2 *Sam.* VII:16.
341, 342 Hij wil zeggen: die profecie kon niet slaan op Salomon of op diens nakomelingen, de vorsten van Juda; want hun koninkrijk *is* vernietigd zij moet alzoo slaan op den Heiland, die thans gekomen is.
343 *By heilbeloften stelt nu:* voegt nu, bij de gedane toezeggingen enz.
344 *Bespiegelt en gehoort: bespiegelt* slaat op 't voorafgaande *beelt,* gelijk *gehoort* op *profecy.*
345 *'t.... Verwachten aller vroomen:* zie *Luk.* I:42, 43, 68, 79; II:25, 26 *Mark.* XV:48; *Joh.* I:29, 30; III:2.
346 *Schietende uit dien droom:* oplettend gemaakt bij het vernemen der bijzonderheden, omtrent de geboorte van den Heer bekend geworden.
348 *Koningen:* het gevoelen, dat de Wijzen uit het Oosten koningen zouden zijn geweest, schijnt gegrond op de voorzegging van *Psalm* LXXII:10 *de Koningen van Scheba ende van Seba zullen vereeringen toevoeren.*

Wiens heilige oude paelt niet verre van eene eeu.
Geene achtien jaer geleên betradt hy Arons drempel,
En zette, als leeraer, zich in 't midden van den tempel,
Daer elck hem vraeghde, en hoorde, en stont verbaest en stom
Voor zijne wijsheit, in de wet, en 't heilighdom
Van Aron uitgeleert, dat zich al 't koor verwondert.
Dees hiel te Nazareth zich sedert afgezondert,
Behalve dat hy, aen zijne ouders streng verknocht,
Ter feeste drymael 's jaers Jerusalem bezocht,
Om Moses wetten, Godts geboden, niet t'ontwijden:
Gelijck hem d'achtste dagh godtvruchtigh zagh besnijden;
Zoo vroegh de strenge wet vrywilligh onderdaen,
Om zijn genooten van den vloeck der wet t'ontslaen.
Zoo komt hy lieflijck, niet tot wraeck en straf genegen,
Maer met genade en gunst en liefde en vollen zegen,
Gelijck de regen en de koele daeu op 't velt,
Van David lang voorheene op zijne harp gespelt.
  Toen, om dry jaren eens, de goutvloot aen de stranden
t'Aziongabar quam aenbruizen, en belanden
Uit Ofir, met de vlagh van purper trots en bly,
Met kabelen van gout, en zeilen, fijn van zy;

369—400 Gelijckenis, uitdruckende de waerdigheit van het goet, den Joden door Christus komste aengeboden. *Kantteekening der oude uitgave.*

352 *Wiens* voor *wier*. Zie Huydec., *Proeve,* I, bl. 360, en versta: wier ouderdom bijkans een halve eeuw heeft bereikt.

353 *Arons drempel:* den tempel. Zie *Luk.* II: 41, 42.

354 *In 't midden van den tempel:* onjuiste voorstelling. Vooreerst zette zich Jezus niet neder *in 't midden van den tempel* — want daar bevond zich het Heilige der Heiligen en had de Hoogepriester alleen, eenmaal 's jaars, toegang: — noch ook in het Heilige, waar alleen de priesters mochten komen: noch in den tempel, waar niemand *zitten* mocht; maar in een der voorhoven, tot synagogen en scholen gebezigd: en ten anderen zette Hij zich niet neder *als leeraar;* — want Hij had zijn profetisch ambt nog niet aanvaard — maar, evenals de overige scholieren, naar de wijze der Joden, antwoordende of vragen voorstellende. Vergel. *Luk.* II: 47.

357 *Al 't koor:* de geheele vergadering.

364 *Zijn genooten:* hier voor: zijn stamgenooten, de Joden.

367 Zie *Psalm* LXXII: 6.

370 *t'Aziongabar:* zie 1 *Kon.* IX: 27, 28; 2 *Kron.* VII: 17, 18.

372 Hier laat Vondel den strengen boetgezant zijn verhaal stoffeeren als een Kalender uit de Duizend-en-Een Nacht het zou gedaan hebben: 't is waar, dat hij er een betoog op volgen laat, dat de ijdelheid van al dat fraais aantoont.

Gelijck een gouden bergh op 't heerlijckste uitgestreecken,
In d' eeu van Salomon: hoe ging't'er op een steecken
Van hofbazuinen! hoe ging 't juichend volck ten rey,
Op zang, en schuiftrompet, en trommel, en schalmey!
Hoe ruischte 't roode meer van zeilende bosschaedjen!
Hoe triomfeerden kust en stadt met speelstellaedjen!
Hoe veel vertooningen, daer 't weeligh oogh in weit,
Onvouden Salomons gespelde heerlijckheit.
Jerusalem betradt geen steenen op de straeten,
Maer blonck in gout, en ging ten dansse op zilvere plaeten.
Een bosch van cederen beschaduwde overal,
Als eerst de vijgeboom, het omgelegen dal.
De tempel met het hof, van hooger hant gezegent,
Blonck eveneens of 't gout quam uit de lucht geregent.
  Maer al dees goutprael, zoo de wijste koning zeit,
Was anders niet dan een verdwijnende ydelheit,
Een blick in d' oogen, hy, min heerlijck dan een leli,
In haer natuurlijck kleet: doch kunt gy 't evangeli,
De blijde bootschap, daer mijn mont u van getuight,
Betrouwen; zoo gy u voor dien gezalfden buight;
Men vint in hem alleen al 't hemelschdom besloten.
De vader heeft den zoon gezalft en overgoten
Met balssem van genade. In hem berust het lot
Van alle rijckdommen en kennisse van Godt.
Zoo rijck een zalving vloeit van 't hooft af naer beneden,
En deelt al vloeiende zich mede aen al zijn leden.
Ontfangt hem dan, wanneer hy komt, met ope poort.

373 De vergelijking is niet volkomen juist. Had Vondel gezegd, dat de vloot *schitterde* als een gouden berg (d. i.: „een stapel van goudstukken, stofgoud of gouden staven") dan kon 't er door; — maar met te zeggen dat zij als een gouden berg was *uitgestreken,* stelt hij ons geen duidelijk beeld voor oogen: immers een stapel goud wordt niet *uitgestreken,* d. i.: „versierd, behangen of opgetooid."

380 *Gespelde heerlijckheit:* zie 1 *Kon.* III: 13, 23.

381, 382 Hyperbolische en wat heel dichterlijke voorstelling van wat 2 *Kron.* I: 15 en 1 *Kon.* X: 27 wordt gezegd.

383, 384 Zie 1 *Kon.* X: 27.

389 *Min heerlijck dan een leli:* hier begaat Johannes een plagiaat aan wat nog gezegd moest worden door een wijzer mond.

394 Zie *Psalm* XLV: 8.

395, 396 *Het lot van alle rijckdommen: het lot* staat hier voor „de volheid."

397, 398 Zie *Joh.* I: 16; 1 *Joh.* II: 20.

Wie hem ontfangt, geniet het zaligende woort.
Om alle volcken tot zoo groot een heil te leiden,
En dien gezalfden heer de heirbaen te bereiden,
Verschijne ick, van den geest gedreven, herwaert aen.
Ontwaeckt, bereit den heer in 't harte eene effe baen.
Men slechte heuvels: men verheff' gezoncke dalen.
Zoo plagh men eenen vorst en koning in te haelen
Met alle eerbiedigheit, in 't opgesloten hof.
Elck wachte in orden, op dat 's konings oogh geen stof
Tot ongenoegen vondt, in wijcken en in straeten.
Elck sta, tot 's hemels dienst, gehoorzaem en gelaeten.
Geen eige wijsheit noch gerechtigheit, die hoogh
En heerlijck wort geacht in der waenwijzen oogh,
Behaegen hem. Men moet den bergh van hooghmoet slechten,
Om 's hemels wijsheit, en des allerhooghsten rechten
T'ontfangen. Wie by elck een overtreder schijnt,
Die tre gehoorzaem, en ootmoedigh, afgepijnt
Door rou van zijn misdrijf, in 's hemels bontgenootschap,
Getroost door 't hooren van deze overblijde boodtschap,
Dat, zonder onderscheit van afkomst, kunne en staet,
De poort van 't rijcke hof des hemels ope gaet
Voor elck, die met geen vleesch noch bloet meer gaet te raede,
Maer 't onverdienbaer heil en d'aengeboôn genade
Des heilants aenneemt, Godts geboden onderhoudt,
En op Emanuël, het eeuwigh Woort, betrout.
Een hemelsche eeu daeght op: de weereltsche is verloopen.
't Wanhopend hart begint op 't eeuwigh goet te hoopen.
Wie op zich zelven stont, verzaeckt zijn' eigen zin.

401—444 Het ende van Joannes dienst, eene voorbereidinge om den Messias t'ontfangen. *Kantteekening der oude uitgave.*

401—406 Zie *Luk.* III: 4, 5. Ook nu nog, wanneer men in het Oosten reist, worden dienstbaren vooruitgezonden om den komenden een weg te banen.
406 *Plagh:* beter dan *placht.* Zie Huydecoper, op *Stoke* III: 297.
407 *'t Opgesloten hof:* 't opengesloten hof.
408 *Elck wachte:* elk houde wacht.
410 *Gelaeten:* met onderworpen gemoed.
411 Lees: geen eigen wijsheid noch eigen gerechtigheid.
414 *Rechten:* instellingen, bevelen, voorschriften.
422 *'t Onverdienbaer heil:* heil dat niet door verdiensten verkregen kon worden.
427 Toespeling op *Matth.* XVI: 24.

Wie wijs scheen, slaet bedacht nu andre paden in,
Wort dwaes in 's weerelts oogh. Wie onwijs scheen te voren,
Heeft nu de wijsheit van het hemelschdom verkoren.
d'Afgodendienaer, door afgodery verblint,
Zoeckt 's levens bron, die hy met volle blijschap vint.
De slaef der weerelt, eerst geboeit aen veel gebreken,
Gaet los en vry, en zoeckt de deughden aen te queecken,
Wie eerst een anders goet aenrande, als vrijen buit,
Giet nu zijn' rijckdom in den schoot der armen uit.
De heilant komt, en sterckt den roep van Izaïas,
En al de weerelt ziet den opgangk van Messias.
De duistre nacht verdwijnt. Nu schijnt een heldere eeu,
Een licht van zaligheit voor Grieck en voor Hebreeu,
Besneên, en onbesneên, en allerhande volcken.
De zon des heils verdrijft de schaduwen en wolcken
Van 's aerdtrijx aengezicht, en zet zich op den troon,
Een ieder even na, een ieder even schoon.
Uit Moses aenschijn blonck voorheene een flaeuwe [klaerheit:
Maer anders blinckt de glans en uitstrael van dees waerheit,
Een zon, die 't minste stof ontdeckt, en, schuw van vleck,
Het hart komt zuiveren van allerley gebreck.
De groote heilant komt met zijnen schoot vol zegen.
Bekeert u: het is tijt. Verlaet alle ommewegen
Van valsche leeringe en gebreken. Houdt de baen,
De heirbaen recht naer Godt. Zy wijst u derwaert aen.

445—452 Onderscheit tusschen de heerlijckheit van Moses en Christus. *Kantteekening der oude uitgave.*

428 Zie 1 *Kor.* III: 18.
429 Zie 1 *Kor.* I: 25.
435, 436 Zie *Luk.* XIX: 8.
437 Zie *Jes.* LXII: 11.
438 Zie *Jes.* XL: 5; *Luk.* III: 6.
440 Zie *Jes.* XLIX: 6.
440 *Voor Grieck en voor Hebreeu:* versta: zoowel voor *Grieksche als Hebreeuwsche Joden.* In de dagen van Johannes was er een tal van Joodsche Gemeenten in Griekenland. Van de *Heidenen* (de *onbesneên* en *allerhande volcken*) wordt in den volgenden regel gewag gemaakt.
445 *Een flaeuwe klaerheit:* zie *Exod.* XXXIV: 29, 30.
446 *Uitstrael:* uitstraling.
450 *Bekeert u:* zie *Matth.* III: 1, 2.

Jerusalem gelijckt nu Ninive, eer gelegen
Zoo hoogh in 't ooste, en aen de starren opgestegen,
Een koningklijcke stadt, voor haeren ondergangk,
Daer alle boosheit, recht en onrecht ging in zwangk.
Elck volghde wat zich 't brein wellustigh innebeelde,
En gaf zijn zinlijckheit den vryen toom in weelde,
Van stercke beenen naeu te draegen: zoo men kon
Voorheen bespieglen in den wijzen Salomon.
Haer boosheit steegh zoo hoogh, datze, endtlijck overwightigh,
Te storten dreighde, indien Godts goetheit niet voorzichtigh,
Uit mededoogenheit bewogen met haer leedt,
Afvaerdighde by tijts in 't oost den boetprofeet,
Die, uit den walvischbuick herboren, haer quam wecken.
Zy luistren naer zijn stem, en waecken op, en trecken
In ste van feestgewaet nu haerekleeders aen.
De koning treetze voor, en, schichtigh opgestaen
Uit zijnen elpen stoel, verscheurt de purpre kleeden,
Treckt grove zacken aen, en vast, en stort gebeden,
En zet zich droef in asch, gebroken en gedwee.
Zoo vast de gansche stadt, oock 't hongrigh loeiend vee.
De godtheit laet zich haest zijn dreigement berouwen.
Zoo worden duizenden boetvaerdigen behouwen.
Ick koome oock herwaert aen, op een' gelijcken voet,
En waerschuwe u, ten zy gy uwe misdaet boet,
En afwascht door berou en harteleedt en traenen,
Van weereltsche ydelheit uw lusten zoeckt te spaenen,
En aenvaert dees genade, u heden aengeboôn;
De strenge rechter zal, uit zijnen hoogen troon,
U rechten, als hy uw voorvaders, boos van leven,

453—488 Vermaeninge tot boete door het voorbeelt van Ninive. *Kantteekening der oude uitgave.*

456 *Boosheit, recht en onrecht: boosheid* en *onrecht,* nu ja; maar hoe komt hier dat *recht* te pas: dat er in Ninive ook *recht in zwang ging,* kon die stad niet als schuld worden aangerekend. Zeker bedoelde Vondel dat men er bij zijn handelingen zich er niets aan stoorde of iets *recht* of *onrecht* was; maar hij drukt het niet duidelijk uit.

467 *Haerekleeders:* kleeren van *haar.*

466—472 Zie *Jon.* III: 4—9.

471 *Gebroken:* t. w.: „van harte."

In zijn verbolgenheit, toen zy hardtneckigh bleven,
Rechtvaerdigh plaeghde, en in hun vyants handen gaf.
Het wort aen u gestelt, den zegen of de straf
Te kiezen; pastge noch op loon noch dreigementen:
Hy komt ter straffe, en eischt de hooftsom met de renten.
Geluckigh is de ziel, die, voor hem uitgestort,
Boetvaerdigh 't goet omhelst, dat haer geboden wort.
  Om dit door middelen, in Godts naem, uit te wercken,
Aenbiede ick mijnen dienst, een stut om u te stercken,
En wil, in dit geweste, om d'oevers der Jordaen,
My houdende, ieder op zijn vraegh ter antwoort staen.
Wie leeren wil, herkaeu mijn dagelijckze raeden.
Wie zich besmet vint, kan het lichaem laeten baden.
Mijn ampt eischt, dat ick door mijn les en kleene gaef,
Van Gode ontfangen, 't ruigh besnoeie en dan beschaef,
Boetvaerdigen bereide, en dompele in de plassen,
Tot dat de heilant koom' de ziel en 't lichaem wassen,
En zuivren in de bron van water en van geest,
Noch klaerder dan voorheene oit Naman is geweest,
Toen hy betroude op 't woort des leerlings van Helias.
Mijn dienst wijst, als een hant, op d'aenkomst van Messias,
Zich t'openbaeren aen den lantstroom in dees streeck.
'K zie duizenden alreede, als wilgen aen een beeck,
Opluicken dagh op dagh, en geurigh bloeisel draegen.
Magh ick 's gezalfdens oogh door mijnen dienst behaegen,
Hem zielen winnen en toebrengen tot zijne eer;
Dat's 't eenig een en al wat ick van Godt begeer.
  Zoo sloot Joannes, en viel plat op 't aenzicht neder,

489—514 Joannes biet elck zijnen dienst aen, en vertreckt. *Kantteekening der oude uitgave.*

483 *Plaeghde:* met plagen bezocht.

492 *Ter antwoort: antwoord* staat hier vr., als meermalen. Zie HUYDECOPER, *Proeve* I, 122.

493 *Raeden:* als meerv. van *raad,* in den zin van: „raadgeving," is min gebruikelijk.

500 *Naman:* Naäman de Syriër. Zie 2 *Kon.* V: 1—14.

503 *Aen den lantstroom:* t. w.: „de Jordaan," waar Jezus zich zou laten doopen.

504, 505 Vondel toont zich ook hier weder een opmerkzaam minnaar van het buitenleven. Waterwilgen groeien niet alleen *welig,* waarvan zij hun naam hebben, maar dragen ook geurige bloesems.

Badt heimlijck eene wijl, verrees ten leste weder,
En, zeegnende ieder, tradt recht heene, door een wolck
Van 't vrolijck juichende en alom aendringend volck,
Naer zijn woestijnspelonck, gevolght van veele vroomen,
Om 's morgens met den dagh weêr voor den dagh te komen.

514 *Met den dagh.... voor den dagh:* deze woordspeling, 't zij onwillekeurig, 't zij met opzet uit Vondels pen gevloeid, is niet zeer gelukkig te noemen.

HET DERDE BOECK.

INHOUDT.

Joannes, met de zon verrezen, doopt en leert,
Bestraft schijnheiligheit, en dreightze met Godts roede.
Soldaet en tollenaer wort door zijn les bekeert,
En Christus troost belooft, een vaste en wisse hoede.
De hemelraet vergaêrt. De vader melt dien raet
Den opgangk van den zoon naer 't woeste Quarentane,
Op dat Joannes hem in 't water wascht en baedt,
En zy ter feest gaen aen den oever der Jordaene.
De Geest drijft Christus, na den doop, in 't worstelperck.
De Joden zenden aen Joannes kerckgezanten,
Te vraegen wie hy is. Zy dringen stijf en sterck.
Hy houdt zich kleen, en, om zijn meesters eer te planten,
Wijst hen en elck op 't lam, dat 's menschdoms misdaet draeght,
En 's afgronts maght verplet, die ziel en lichaem plaeght.

4 *En Christus troost belooft* voor „*hun* belooft." *Soldaet* en *tollenaer* kan niet tevens in nom. en dat. staan.

7 *Wascht en baedt:* behoorde *wassche* en *bade* te wezen.

11 *Te vraegen* voor „*om* te vragen."

De dageraet verdreef alom de naere schim.
De starren zoncken, en de zon steegh uit de kim
Des aerdtrijx, met een' glans van gout en diamanten,
En overstraelde bergh, woestijn, en waterkanten
Des lantstrooms, uit wiens kil, aen zijne rechte zy,

1—15 Joannes verschijnt des anderen daeghs weder, om te leeraeren en te doopen. *Kantteekening der oude uitgave.*

1 *Schim:* schaduw. Versta: dat, rechts van den Jordaan en uit dezelfde bron en bedding gesproten, een beek stroomt, die, Jericho voorbijloopende, den dorren heigrond laaft en weder in den Jordaan, den moederstroom, terugvloeit.

Eene ader innevloeit, die, Jericho voorby,
Den barren heizoom laeft, misdeelt van vee en voeder,
Tot daerze neêrvloeit in den schoot van haere moeder.
Toen quam Joannes naer den uitgang van dees beeck,
Op den Jordaenkant, uit zijne afgescheide streeck,
En diepe rotsspelonck, gevolght van zoo veel menschen,
Als vroeg, voor dag, voor daeu, naer zijne toekomst wenschen,
Elck even graetigh, om te hooren wat de geest
Hem in het harte stort. d'Een bidt, en d'ander leest.
Een ander zingt van vreught. Een ander schreit van rouwe.
Gelijck een ackerman zich vroegh ten ackerbouwe
Gereet stelt, en den os met lust in 't ploeghjuck spant;
Zoo zet Joannes zich bouvaerdigh, om het lant,
Den ongelijcken gront der harten, tot genoegen
Van zijnen lantheer, die 't bezaeien zal, te ploegen,
Te breecken met de schaer en 't kouter van Godts woort;
De distel van 't gebreck te smooren, als 't behoort;
De magre ziel met mest van tucht te recht te brengen:
En 't lichaem, lang besmet, te wasschen en te sprengen,
Op dat, zoo dra hierop d' alzegenaer verschijn',
De mensch, geleken een verwilderde woestijn,
En dorre wildernis, verandere in een Eden,
Een hemelsch paradijs, daer Godt wort aengebeden,
In d' eerste oprechtheit, recht als hem de schepper schiep,
Eer hy te reuckeloos zijn heil en staet verliep.
De leeraer, hier in top des heuvels opgestegen,
Zagh 't heir eens over, dat, van allerhande wegen,
Vergadert, hem kon zien en hooren, daer hy stont.
Ten leste scheenenze al, gelijck uit eenen mont,
Hun stem ten heuvel, uit de laeghten, op te beuren,
Terwijl hen winden noch geruisch van boomen steuren,
En 't water langzaem langs den voet des heuvels drijft.
Getrouwe leeraer, die de flaeuwe harten stijft

16—37 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
38—60 Aenspraeck der toehoorderen, zich leerzaem instellende. *Kantteekening der oude uitgave.*

9 *Naer den uitgang van dees beeck:* alzoo nabij Jericho, aan de samenvloeiing van de beek met den Jordaan.
10 *Uit zijne afgescheide streeck:* vergel. Boek I, vs. 116, 141.
21 *Schaer:* t. w.: „ploegschaar."

En sterckt, stijfzinnigen kunt kneuzen, en vernedert
Wat ydel zich verheft; getrouwe herder, sedert
Gy gisteren ons leide en weide in eenen beemt
Van leeringe, die naer de lucht des hemels zweemt,
Ontvonckte een lust elx hart, om raet met u te leven.
Wy willen uwen wil, Godts wil, niet wederstreven,
Maer willigh op uw les verlaeten 't kromme spoor,
Dat van Godts heirbaen wijckt. Wy bidden, neigh uw oor
Naer elck byzonder: want elck voelt zijn zwaricheden.
't Gebreck valt ongelijck. Verloop van goede zeden
Hecht min op dezen dan op genen. Het begrijp
En oordeel schilt, en is of vroegh of spader rijp.
Gy, als een heelzaem arts, weet elx natuur te handelen
En kranckheit naer den eisch. Men hoeft, om wijs te wandelen
In duisternisse, daer noit voetspoor wert geleght,
Een staf van zekerheit, en licht van wijs bereght,
Gy, door een zuivre drift van 's hemels geest gedreven,
Zijt elck tot eenen staf en licht van Godt gegeven.
Verlicht en ondersteun ons dan, zoo 't hem behaegh,
En dien den raedeloze in 't eerst op deze vraegh:
Wat eischtge in 't algemeen van deze ontruste troepen,
Van boven door uw stem naer dit gewest geroepen?
  Joannes voude bey zijn handen, en verhief
De handen met zijn stemme om hoogh, en sprack: hoe lief,
Hoe aengenaem klinckt my in d' ooren, dat gy, waerdigh
Geleert te worden, dus gewillig en boetvaerdigh,

61—72 Joannes looft hunnen yver, en goetwilligheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

38 *Getrouwe leeraer:* het zijn hier de scharen, die tot Johannes spreken.

43 *Raet met u te leven:* vergelijk omtrent de uitdrukking *raad leven,* het aanget.

46 *Heirbaen:* hier niet in den zin van „groote weg," als b. v. Boeck I, vs. 2; maar in dien van „rechte weg," evenals 't woord ook in den „*Gysbreght*" — vs. 468 — wordt gebezigd, waar Egmond aan zijn hoplieden toont:

't rechte pad,
De heirbaen *van de deughd.*

50 *Schilt:* verschilt.

51 *Heelzaem:* vaardig in 't heelen, genezen.

58 *Raedeloze:* niet, in de sterke beteekenis voor „ten einde raad," maar in die van: „goeden raad ontberende."

Mijn les van gisteren zoo diep ter harte trockt,
En, als uwe ouders, niet verhardt blijft, en verstockt,
In 't wijt veraerden van de wet en Moses zeden;
Een openbaer schandael voor dien men onbesneden
En Heidensch schelt: terwijlwe, inwendigh onbesneên,
Den merckpael van de wet, en Moses, overtreên,
En traegh het zuiver wit, van Godt gestelt, beschieten.
Geen onderwijs zal my vermoeien, noch verdrieten.
Maer 'k zie hier zommige geveinsden herwaert treên,
Grootmeesters van de wet, en fijne Saduceen,
Schijnheiligen, in schijn van deught uit my te leeren,
Daerze ondertusschen Gode uit haet den neck toekeeren.
O adderengebroet, waerom ontveinstge uw schult?
De hartekenner, die u spaerde met gedult,
Ziet door 't schijnheiligh kleet. Wat laetge u zelven [voorstaen?
Het zeil van hooghmoedt voertge in top, en laet het [doorstaen,
Nu 't onweêr van zijn straffe aenbuldert, en genaeckt,
En slingert het gemoet, dat mast en steven kraeckt.
Een afgront gaept'er, om u levende in te zwelgen.
Wat baet dit roemen? wy zijn vader Abrams telgen,
Geteelt uit zijnen stam. ô reuckeloos geslacht,
Wat laetge u voorstaen dat de hooghste op afkomste acht?
Hy is om zoonen van dien vader niet verlegen,
En kan [want d' opperste houdt ongemeene wegen]
Uit barre steenrots zich verwecken heiligh zaet,
Dat Abraham gelijckt. Dit roemen komt te laet.
De bijl der straffe dreight nu boom en tack te mortel
Ter neêr te vellen, en de stam met struick en wortel

73—114 Hy bestraft de schijnheiligheit der wetgeleerden, Farizeen en Saduceen. *Kantteekening der oude uitgave.*

74 *Grootmeesters van de wet:* hiermede bedoelt Vondel vermoedelijk de Pharizeeërs, als „de strengste vertegenwoordigers der wet."
Fijne Saduceen: fijn staat alhier in de beteekenis, welke 't woord in 't Fr. heeft, voor „geslepen."

77 Vergel. *Matth.* III:7, 8.

80 *Doorstaen:* het zeil bij stormweer te laten doorstaan, is een bewijs van tergende onvoorzichtigheid.

84—97 Vergel. *Matth.* III:9—11.

Schoon wech te houwen, zoo de boom geen vruchten draeght.
Het vruchtelooze loof der wet, dat u behaeght,
Mishaeght den lantheer, die d'onvruchtbren komt ver-
[rasschen,
En hen in 't eeuwigh vier verbranden zal tot asschen.
Ick zoeck boetvaerdigen in 't vochtige element
Te domplen: maer hy komt en nadert hier omtrent,
Wiens schoenriem deze hant zich niet durf onderwinden,
Om haere onwaerdigheit, t'ontgespen, of te binden
Dees zal u dompelen en wasschen in dien vloet,
Door hem te heiligen, met eenen in dien gloet
Van 's hemels geest en kracht, die smetten kan vernielen,
En levren Gode alleen gepuurde en reine zielen,
Geloutert door de proef. Zoo kunnenze bestaen
In 't hof, daer niemant dan geloutert in magh gaen.
Waeckt op: de rechter komt. Nu gelt'er gunst, noch voordeel,
Noch stam, noch bloet. Hy heeft de graenwan van Godts
[oordeel
Gereet in zijne hant, en zal, gestreng en straf,
Den dorschvloer zuiveren; het graen der deught en 't kaf
Der boosheit scheiden, terwe in 's hemels schuur vergaêren;
Het kaf verteeren in het vier, dat zelfs de jaeren
Der eeuwigheit verduurt. Een iegelijck zie toe.
Hier blinckt de kroon in 't oogh: daer dreight u 's hemels roe.
  Wanneer het hoogh gerecht der godtheit 's volx godt-
[loosheit
Wil straffen, en 't gewelt der steigerende boosheit
Den hemel terght, dan toont de vader, zacht van aert,
Zijn' kindren eerst de roede, een star met eenen staert,
Zoo vierigh root als bloet, den voorbo van Godts toren:

115—124 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

98—105 Zie *Luk.* III: 16.

105 *Bestaen:* toegelaten worden, een plaats vinden.

108—113 Vergel. *Matth.* III: 12. In het Oosten werd het graan op een open dorschvloer gezuiverd van het kaf, en dit laatste in een steeds onderhouden vuur verbrand.

118 *De roede, een star met eenen staert:* dat een staartster een teeken was van naderende plagen, als van oorlog, ziekten, hongersnood, enz., was nog in de dagen van Vondel een geloofspunt, waaraan niemand, tot welke belijdenis hij voor 't overige behoorde, zich onderstond te twijfelen.

Dan schrickt het al wat leeft, en laet zich droevigh hooren
Met kermen en geklagh, de traenen in 't gezicht:
Dan voelt elck met berou 't verzuim van zijnen plicht,
En gaet by wijzen en godtvruchtigen te raede,
Of Godt de roede spaerde, en aenquam met genaede.
Dus staet het hier, zoo dra de boetgezant hen dreight.
Elck, tot boetvaerdigheit ontsteecken, en geneight
Dien vreesselijcken storm des hooghsten af te keeren,
Zoeckt raet, en smeeckt, en wenscht uit 's leeraers mont te leeren
De reetste middelen, om zulck een plaegh t'ontgaen:
Dies spreeckt hy endelijck aldus de droeven aen.
Het is my lief zoo gy het punt voelt, dat u griefde.
Gy hoorde gistren hoe het hooftgebodt van liefde
De gansche wet en haer profeeten kort begrijpt.
Nu wijze ick u naar geen verzoenaltaer, dat zijpt
En drijft van bockenbloet, en kalveren, en ossen.
Gy kunt door liefde best uw ziel in noot verlossen,
En 't werck van weldaên, aen nootdruftigen betoont.
Hier eert men Godt in, die de deught verheft en kroont.
Hebt gy twee rocken: laet den naeckten een' gebruicken,
En voedt uit uwen schoot de hongerige buicken.
Vermindert uw behoefte, op datge milder geeft,
Als een die min voor u dan voor den naesten leeft.
Wanneer by zomerdagh een koelte komt gevaeren,
En lieflijck blazen in een zee van korenaeren,
Dan buight de zwangere aer het hooft op haeren halm:
Zoo boogh zich 't hart des volx, op dezen zoeten galm
Der stemme des gezants, als van Godts lucht bewogen.
Men zagh hooghmoedigen ter aerde neêrgebogen.
De tollenaer, die 't volck, als roest het yzer, eet,

125—130 Vrucht van Joannes leeringe. *Kantteekening der oude uitgave.*
131—142 Hy vermaentze tot liefde en weldaedigheit aen den nootdruftigen. *Kantteekening der oude uitgave.*
143—147 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
148—164 Boetvaerdigheit van zommige toehoorderen, tollenaeren, en soldaeten. *Kantteekening der oude uitgave.*

128, 129 Zie *Luk.* III: 10.
134 *Zijpt:* d. i.: „lekt."
139 Zie *Luk.* III: 11.
149—151 Zie *Luk.* III: 12, 13.

En kanker 't vleesch verteert, bekent zijn schult met leedt,
Zoeckt raet, eer straf op straf de steden overrompele,
En bidt dat hy hem wassche, en in het water dompele.
Och meester, roepenze al, hoe wordenwe geredt?
Hy antwoort: houdt u aen de keizerlijcke wet.
Genoeght u met den loon, en schat de burgerijen
Niet boven uwen last. Dat heet het hart besnijen.
Soldaeten, afgerecht op moedtwil en gewelt,
Brantstichters, rovers in de steden, en op 't velt,
En vrouweschenders staen verbijstert en verlaeten.
Och, roepenze, wat raet? hoe kunnen wy soldaeten
In 't naeckende oordeel van 't gezalfde hooft bestaen?
Hy antwoort: wilt gy u ten beste laeten raên,
Onthoudt u van gewelt: genoeght met uw soldije,
Eer Godt u daeght te recht, om uwe tyrannije.
Dus dient Joannes, naer den eisch van elx gemoedt,
Een ieder op zijn vraegh, en dompelt in den vloet
Den toevloet van het volck, verzaemt van alle zijden.
Hy troostze liefelijck, die hunne schult belijden,
Met d'aenkomst van den troost der vadren, voor de hant,
Die alle wonden zalft, verloop en onverstant
Zal over 't hooft zien, wat voorheene wert misdreven
Afwasschen, en de schult uitwisschen en vergeven.
Hierme verliet hy 't volck, en doock in zijn spelonck,
Terwijl de schaduw rees, de zon in 't water zonck.
Maer boven [daer geen nacht den dagh volght op de hielen,
Noit donkre nevels noch slaghregens nedervielen,
Die 't licht verduisteren, dat eeuwigh schijnt en straelt,
Waer in het geestendom den vrijen adem haelt,]
Quam d'opperste [die al de starrelichte ronden
Rondom den aerdtkloot drijft, en eeuwigh houdt gebonden
Aen hunne noodtwet, eens voor eeuwigh vast gestelt,]

165–174 Joannes onderwijst en doopt. *Kantteekening der oude uitgave.*
175–200 Godt verdaghvaert den hemelraet. *Kantteekening der oude uitgave.*

155, 156 Versta: en leg den burgerijen geen zwaarder schuld op dan u gelast wordt.

159 *Verlaeten:* t. w.: „van zinnen."

160–164 Zie *Luk.* III: 14.

165–172 Zie *Luk.* III: 18.

170 *Verloop:* de daad van iemand, die zich *verloopt,* of te buiten gaat.

Gestegen in den top der hemelen, verzelt
Met veltheer Michaël, en eenen stoet staffieren,
Die rondom hem en voor en achter heenezwieren.
Hy overley wat groots, dat ieder nadacht gaf,
En vaerdighde terstont de rijxherouten af,
Om al den hemelraet terstont uit vier gewesten
Ten hoof te daegen, dat, met diamante vesten
Gesterckt, in 't midpunt rijst van 's hemels ronden kring.
Zy streven elck huns weeghs, rondom den heldren ring
Der eeuwigheit. Men ziet hier op de heerschappyen,
De vorstendommen, en de maghten opwaert glyen
Door 't zuiver hemelsch blaeu, en ieder uit zijn hof.
De veltbazuin vooruit bazuint zijn konings lof.
Gewaeden slingren om hun leên, al hemeldraghten,
Vol regenboogen, rijck gewrocht van fenixschachten,
Bezet met perlen, en bezaeit met puickgesteent.
Het blinckende gestarnte, in 't geurigh hair, verleent
Het voorhooft eenen glans en goddelijcken luister.
Wie hier niet uitmunt schijnt in 's anders oogen duister.
   Eendraghtigh gaenze door d'ontslote hemelpoort
Te raede, en wachten naer de godtheit, die komt voort,
En zet zich langsaem op een' troon van serafijnen.
Voorheene zagh men noit de blijschap schooner schijnen
Uit d'oogen, daer de zon alleen heur licht uit haelt,
Het straelende gewaet der godtheit, met de naelt
Des cherubijns gezaeit vol levendige zonnen,
Verdoofde al wat'er blonck, by zulck een' glans geschonnen.
Hy zwaeide een' scepter van genade met zijn hant,
En overzagh den raet, en zette zich in stant,
Om aen te heffen, en zijn trouwe raetsgenooten
t'Ontvouwen wat hy in den boezem droegh besloten.

201—214 Zy vergaderen. *Kantteekening der oude uitgave.*

185 *Nadacht:* stof tot nadenken.
191, 192 *De heerschappyen, de vorstendommen, en de maghten:* vergel. *Lucifer,* t. a. p.
202 *Te raede:* ter raadsvergadering.
203 *Serafijnen:* zie *Lucifer,* vs. 1416.
207 *Cherubijns:* zie *Lucifer,* t. a. p.
208 *Geschonnen:* hier voor: verstoken van luister.
209 *Een' scepter van genade:* zoo ook reikte Ahasverus zijn schepter aan Esther toe, ten blijke dat zij gunst gevonden had in zijn oogen.

Elck hoorde aendachtigh met verlangen, stom en stil.
Hy openbaerde in 't ende aldus zijn' wijzen wil.
  Gy hemelraeden weet hoe wy, door lust gedreven,
Het menschdom teelden, om aen hun een lot en leven
Te deelen, en hoe zy vervielen door een smet.
Wy gaven Abraham nochtans een eige wet,
Verkoren een geslacht uit andere geslachten,
En zonden hun den zoon der godtheit, daerze op wachten,
Om hen te redden in dien jammerlijcken staet.
Joannes lichte alree, gelijck een dageraet,
Voor onzen zoone heene, ontdeckte elck, ons ten prijze,
Zijn aenkomste, en bereide een' toegangk, naer de wijze,
Hem van den geest geleert. Nu wort het eenmael tijt
Dat Godts gezalfde zich getrou in 't heilampt quijt.
Ons opzet is een kerck te bouwen, en te winnen
Die moet van onzen zoon, den hoecksteen, eerst beginnen
En 't lichaem groeien uit gewijde medeleên,
Besneênen allereerst, en dan uit onbesneên,
Gewasschen van hun smette in wateren en vlieten,
Herboren door den geest. Zoo kunnenze genieten
En erven 't zelve heil, hier boven u gegunt.
Dat's 't eenigh ooghmerck van ons wijsheit, en het punt,
Daer d'as van 's hemels raet op draeit. Mijn zoon beneden
Dus lang te Nazareth, de minste in Davids steden,
Gelijck gescholen, zich onthoudende in het huis
Der koningklijcke maeght, zijn moeder, eeuwigh kuisch,
Zal heden aentreên naer den oever der Jordaene,
Daer Zacharias zoon hem toegangk en de baene
Bereit ter heerschappy, die hem t'aenvaerden staet:
Want Jesus, uit den stam van Jesse, en Davids zaet
Geteelt, is Davids rijck van eeuwigheit beschoren.
Zoo dra d'aertsengelen den naem van Jesus hooren,
Aenbiddenze, eeren hem, en zingen prijs en eer,
En vallen drymael uit ontzagh op 't aenschijn neêr.

215–264 Godt openbaert dat Christus in zijn ampt zal treden, en gebiedt zijnen doop met triomfe te vieren. *Kantteekening der oude uitgave.*

215 *Hoe wy, door lust gedreven:* is hier eenvoudig: hoe 't ons behaagde.
217 *Te deelen:* toe te deelen.
228 Zie *Jes.* XXVIII: 16.
237 *Gelijck:* als het ware.

Men ziet zich cherubijns en serafijnen decken
Met dubble vleugelen. Men hoortze een' koorgalm wecken.
Zy zingen: heiligh, drywerf heiligh is de zoon;
d'Opwassende erfgenaem van Godts en Davids kroon.
De vader liet in 't ende aldus zich weder hooren:
Wy willen dat met ons de negen englekooren
Een feest inwijden, nu hy naer den waterkant
Ten spiegel voortreet, om zich van Joannes hant
Te laeten dompelen. Dat zy een dagh van eere:
En billijck is het dat men viere en triomfeere
In dit Jerusalem, verwachtende een getal,
Een' oogst van zielen, die het eeuwige verval
Van Lucifer en zijn weêrspannelingen boeten.
'K verwachte een kerck, een bruit, die onder haere voeten,
De maen ziet ondergaen, het draeckenhooft geplet,
Den afgront brullen hoort, terwijlze, vry van smet,
En met de zon gekleet, op mijnen troon gezeten,
Haer jammeren in 't licht des hemels zal vergeeten.
  Zoo sprack de vader, en de zoon te Nazareth
Gehoorzaemt dit besluit, en, offrende een gebedt
Den hemel op, gelijck een goude schael, vol geuren,
Stapt heene, om nu het hooft vrymoedigh op te beuren,
En aen de weerelt, schuw van 't lang beloofde licht
Der waerheit, openbaer t'ontvouwen zijnen plicht,
Te toonen dat hy is de heilant der geslachten,
Waer op de koningen en Godts profeeten wachten,
En alle heiligen, die, door 't gerucht geweckt,
Vast uitzien, met beklagh dat zijne komst vertreckt.
Waer hy de voeten zette en aenquam scheen de zegen
Te vallen uit de lucht: gelijck, na eenen regen,
Verwacht met smerte, en daer de dorre beemt om riep,
De zon veel schooner schijnt, het gras groeit, dat het piep.
Een lent van bloemen verft de heuvels en de dalen.

265—274 Christus reist uit Nazareth naer de Jordaen. *Kantteekening der oude uitgave.*

275—292 Natuur schijnt op te luicken, nu de zon der rechtvaerdigheit opgaet. *Kantteekening der oude uitgave.*

252 *De negen englekooren:* zie *Lucifer,* t. a. p.

278 *Het gras groeit, dat het piep*: men kon het gras hooren groeien. 't Had in elk geval *piept* moeten zijn.

Geen schilder kan landou en lantschap schooner maelen,
Als hy een' regenboogh van duizent verwen mengt.
't Gevogelt quinckeleert. De blijde leeurick brengt
Zijn toonen by, en volght de keel der nachtegaelen.
De bronaêr laeft het groen met versche waterstraelen.
De ceder neight zijn kroon. Natuur zet heur gelaet
Naer blijschap, en verkeert in eenen andren staet.
De winterbuien, lang aen 't buldren, waeien over.
De bie, verleckert op den tijm, en bloem, en lover,
Zuight honigh uit den daeu. De schaepskoy levert room.
De harten huppelen. De blijschap kent geen toom.
De heiltrompetfaem blies vooruit door steên en landen,
En weckte elck met dees stem: de heilant is voorhanden.
De huizen liepen leêgh. Het ackerwerck bleef staen.
Men zag nootdruftigheit, noch gunst noch ongunst aen,
Gemack noch ongemack. D'een komt te voet aenstreven,
Een ander van 't geberght den lantstroom afgedreven.
d'Een spoet te wagen, en een ander rijdt te paert.
Van Hermon stijgenze af, en spoeden nederwaert;
Die aen den oirsprongk van den lantstroom zich geneeren;
Die 't hooge Galileen en 't lager ommekeeren,
En bouwen met den ploegh; wat op Genezareth
Geduurigh vlet en vaert, en visch verkloeckt in 't net,
Of zich in steên onthoudt, of op de platte landen;
Het volck op Gelboë, daer Saul viel in handen,
En in zijn eigen zwaert. Uit Samarije quam
Wat zich ontvonkt vondt van geene afgodiste vlam:
Wat om den lantstroom hangt aen alle bey de zoomen
Trock op, en wat het wilt in bosch weet op te komen,
Rondom de doode zee: wie naest aen Seïr paelt:
Wat tusschen Karmels kruin en Hebron adem haelt.

293—317 Toevloet van verscheide volcken naer de Jordaen. *Kantteekening der oude uitgave.*

298 *Hermon:* een berg, ook Antilibanon geheeten en aan wiens voet de Jordaan ontspringt.

304 *Gelboë:* of *Gilboa,* een gebergte van Samaria, waar Saul de nederlaag leed. 1 *Sam.* XXXI: 8, 9.

306 *Ontvonckt vondt: vonckt vondt* klinkt niet zeer welluidend.

309 *Seïr:* een gebergte op de grenzen van Arabië.

310 *Karmel:* een berg, nabij de Middellandsche Zee.
Hebron: eene der oudste steden van Palestina, ten zuiden van Jeruzalem.

Geheel Jerusalem en haere naegebuuren
Ontwaecken op dien roep, en tellen dagh en uuren
Om 't groote licht te zien, dat uit den oosten rijst.
d'Een volght den anderen. Het stuivend voetspoor wijs
Den wandelaer den wegh, oock daer geen wegen leggen,
En 't velt leght ongebaent, vol kreupelbosch en heggen.
Elck yvert tijdigh, daer de toevloet dicht vergaert.
De heilant, die zich om der menschen heil niet spaert,
Uit Galileen gereist, en dwers door Samarije,
Quam in Judeen, en liet nu aen zijn rechte zije
Jerusalem, den stoel van Aron, en den troon
Daer David heerschte met den scepter en de kroon.
Toen kruiste hy de heide, en 't woeste Quarentane,
En zagh den afgezant, aen d'oevers der Jordane,
De menschen dompelen, en omzien op 't gerucht,
Verheught inwendigh dat hy d'aengenaeme lucht
Van zijnen heer vernam, en, in het hart verlegen
Met zijne onwaerdigheit, badt Godt, en tradt hem tegen
Met deze rede, van den drang des volx gehoort:
Emanuël, Godts zoon, alscheppende eeuwigh Woort,
Verlosser, middelaer, die, tusschen Godt en menschen,
Een' zoen bemiddlen komt, waer naer alle eeuwen wenschen;
Gezalfde, en bron des heils, die eeuwigh vloeien zult;
Hoe zalft gy 't menschdom, dat, gedruckt van Adams schult,
En eigen misdrijf, noit van zulck een' bant ontslagen,
De recht verdiende straf in eeuwigheit zou draegen,
Ten waer gy u verneêrde uit 's vaders rijcken schoot,
Een lichaem aentrockt, om geduldigh, arm en bloot,
Te lijden, en uw volck, vermast van Moses wetten,
En vloecken, uit gena te zuiveren van smetten!

318–329 Christus komt uit Galilea door Samarie naer Quarentane. *Kantteekening der oude uitgave.*

330–352 Joannes bejegent hem met deze rede. *Kantteekening der oude uitgave.*

316 *En 't velt leght:* lees, in verband met hetgeen voorafgaat: „en daar 't veld ongebaand, enz. ligt."

317 Lees: elk haast zich, daar te wezen, waar de menigte samenvloeit.

321, 322 *Den stoel van Aron, en den troon daer David,* enz. zijn nadere omschrijvingen van Jeruzalem.

330 Zie *Joh.* I: 1, 3.

339 *Vermast van Moses wetten:* zie *Matth.* XXIII: 4; *Hand.* XV: 10.

O heilant, wien ick vroegh van ver heb toegejuicht,
Verneêrt gy u zoo laegh te mywaert, overtuight
Van mijne onwaerdigheit? de vader zeegne uw treden.
Mijn kleen vermogen groeie en wasse op uw gebeden.
Vergeefme dat ick my niet laegh genoegh verneêr.
Zoo spreeckt hy, en aenbidt in 't stof dien lieven heer,
En Davids nazaet, die het stamhuis komt regeeren,
Den draeiboom sluiten van 't langduurigh profeteeren,
Het bloedigh slaghten en brantofferen van 't vee
Opschorten, en eene eeu van ongesteurde vre
Invoeren, onder zijn vrelievende onderzaeten,
Dus lang vergeeten, en gelijck van Godt verlaeten.
De heilant zegent eerst den trouwen afgezant,
Gebiet hem op te staen, wiens hart van liefde brant.
Joannes rijst, en zeght: ô heer, uw wil geschiede:
Uw dienaer hoort. Hy sprack: ga voor my. Ick gebiede
Dat gy dit lichaem wascht en reinight in den vliet.
Joannes beeft van schrick, en antwoort: zal een niet,
Een ydeler dan niet, vol zwackheên en elenden,
Zich zelven dus verwaent aen zulck een lichaem schenden,
Dat uit het zuivre vat der maeght [die loutre ziel,
Van boven zwanger, toen haer ootmoedt Godt beviel,]
Te voorschijn quam, als eer het manne uit lucht en wolcken?
Verlosser, zoenheer, licht van allerhande volcken,
Verschoon d' onwaerde van een' worm, die, uit het stof
Gekropen, liever een' herout uit 's hemels hof
Zaegh daelen, en dien last op 't hoogh gebodt voltrecken.
Genaecktge my? wasch gy mijn ziel van alle vlecken.
Maer Jesus sprack hierop: genoegh aen mijnen wil.
Voltreck het ampt, dat u belast wort, en zwijgh stil:
Schoon gy u zelven tot dit werck onwaerdigh oordeelt:
Het voeght my eerst, die al de weerelt tot een voorbeelt

353–357 Christus zegent en gebiet hem Godts zoon te doopen. *Kantteekening der oude uitgave.*

358–368 Joannes ontschuldigt zich. *Kantteekening der oude uitgave.*

369–376 Christus gebiedt hem te gehoorzaemen. *Kantteekening der oude uitgave.*

348 *Den draeiboom sluiten:* slagboom of hek.

352 *Vergeeten:* versta: *gelijk* vergeten.

361 *Vat:* lichaam.

366–369 Zie *Matth.* III:14, 15.

En spiegel dienen zal, gehoorzaem voor te treên.
Waer 't hooft wel voorgaet, wort het van alle andre leên
Gewilliger gevolght, in 't stercken van Godts wetten.
Zoo wascht een leeraer best den leerling van zijn smetten.
Joannes boogh hierop zich drywerf, badt hem aen,
En gingk voor Jesus heene. Ontelbre zielen staen
Om deze beide van verwondringe opgenomen.
Zoo plagh de morgenstar des morgens op te komen,
En d' aenkomst van de zon, daer zy heur licht uit haelt,
Te bootschappen vooruit. De lantstroom krimpt, en dwaelt
Uit zijne streeck, en schijnt beneên het peil te zincken,
Van ootmoedt, en ontzagh, op 't juichen en het wincken
Der menighten, alom van boven en beneên,
Aen weêrzy van den vliet. Al 't lantschap valt te kleen.
Zy gaen te water, dat nu zachter ruischt en mompelt.
Joannes heft het hooft ten hemel op, en dompelt
Den allerzuiversten tot drywerf in den vloet.
De heilant badt terwijl, ontvonckt van eenen gloet
Des yvers: vader, laet mijn ootmoet u behaegen,
En 't heiligh element voortaen de zielen vaegen,
Zoo rein, als Naman op quam stijgen uit den vliet.
Men zagh hierop terstont den hemel in 't verschiet
Zich openen om hoogh, ter eere van dien koning,
Aertspriester, en profeet. Een hemelsche vertooning
Ontvout zich in de lucht, vol zang en spel: gelijck
Voorheene om Bethlehem een engelemuzijck
Het menschgeworden Woort, den zoon der maeght, begroete
Elck zagh naer boven toe, en uit de lucht gemoete
Den strael van 't scherp gezicht een witte duif, een' gloet,

377–379 Joannes stelt zich gehoorzaem in. Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
380–386 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
387–393 Joannes doopt Christus in de Jordaene. *Kantteekening der oude uitgave.*
394–399 De hemel wort ontsloten. *Kantteekening der oude uitgave.*
400–408 De Heilige Geest daelt neder, in de gedaente van eene duive, op Jesus Christus. *Kantteekening der oude uitgave.*

379 *Opgenomen:* opgetogen. In beide woorden ligt hetzelfde denkbeeld.
392 *'t Heiligh element:* 't heil aanbrengend, geheiligd water.
393 *Naman:* zie Boek II, vs. 500.
401 *Een' gloet:* zinspeling op de vlammetongen, waarin de H. Geest nederdaalde. *Hand.* II:3.

Een simple onnozelheit. Zy daelde naar den vloet,
En hing, dat 's menschen oogh heur klaer moght onderkennen,
Een lange poos heel stil en zedigh op de pennen.
Toen daeldeze op de kruin des heilants, en verdween
Aen lucht in eenen glans en wederlicht. Dus scheen
De Geest te zalven 't hooft der heilige geslachten.
De menighte, verruckt door allerley gedachten,
Vernam des vaders stem, die uit de starren viel:
Dit is mijn lieve zoon, de wellust van mijn ziel.
De hemel scheen om hoogh hier op te triomfeeren.
De schaeren schieten toe, aenbidden hem, en eeren
Den godtgewijden zoon, en zulck een donderstem
Verbaest het gansche lant, en schockt Jerusalem.
Gezegende Jordaen, nu 't hooft om hoogh geheven.
De pen des geests heeft u veel eere toegeschreven,
Dat gy den doortoght aen de twalef stammen gaeft;
Helias, wiens karros tot aen de starren draeft,
En Helizeüs, zijn' scholier, drooghs voets liet treden
Op uwen glazen vloer: dat gy de rotte leden
Van Naman, den Syrier en koningklijcken vorst,
Zoo zuiver bade, en streeckt hem zijn melaetsche korst
Van 't stinckend lichaem af, in uwe waterplassen:
Maer nu de zuiverste zich in uw bron liet wassen,
En 't heiligh lichaem des gezalfden, noit geschent,
U raeckende, door 't woort het vochtige element
Geheilight heeft, zoo ver het om den kloot der aerde
En door zijne aders vloeit, kan niemant naer de waerde

409—411 De vaders stem getuight van den Zoone. *Kantteekening der oude uitgave.*
412—444 Krachtige uitwerckinge van Christus doopsel. *Kantteekening der oude uitgave.*

402 *Een simple onnozelheit:* zinspeling op *Matth.* X : 16.
406—417 Evenals de Koningen en Hoogepriesters, zoo werd ook Jezus in zijn dubbele hoedanigheid, doch door den Geest, gezalfd.
417 Zie *Jozua* III : 14—17.
418 Zie 2 *Kon.* II : 11.
419 Zie 2 *Kon.* II : 7, 8.
420 *Glazen vloer:* uit deze woorden zou men denken, dat de Jordaan bevroor: — wat het geval niet was: de beide profeten gingen over het droge.
425 *Noit geschent:* smetteloos.
426 volgg. *Het vochtige element:* uw water, zoo ver het zich in tallooze aders alom verspreidt.

Uwe eer uitspreecken: want de Nijl, en Donaustroom,
Der stroomen koning; en Araxes, die noch toom
Noch brug kan lijden; Rijn, en Ganges, daer de Mooren
Uit drincken, zullen stom uw wonderwercken hooren;
Hoe gy veel duizenden, in uw geheilight wedt,
Naer ziel en lichaem, rein kunt baden van hun smet.
't Geheimnisteken, dat het menschdom kan herbaren,
Zal strecken een livrey der weêrgebore schaeren;
Het marmer met der tijt verkeeren in een vont,
Die klaerder dan de zee, die in Godts tempel stont,
Op twalef runders, om het priesterdom te vaegen,
De keizers zuiver wascht van d' oirzaeck aller plaegen,
De schult van Adam, en elx daedelijcke schult:
Schoon d' afgront tegens dit genadeteken brult,
't Welck niet het vleesch besnijt, maer 't hart, dus lang
[bestreden
En deerlijck onderdruckt van veel begeerlijckheden.
De Geest drijft Jesus uit den drang des volx alleen,
Om zich te wapenen met vasten, en gebeên,
In woeste wildernis, by redeloze dieren,
Daer slangen schuifelen, en spoocken om hem zwieren.
Hier volght hy Moses, en Helias, Godt ten prijs,
Nut, veertigh etmael lang, in eenzaemheit geen spijs.
Waer na de honger 't hart komt pynigen, en vleien.
De geest, die Adam eerst door eeten quam verleien,
Klampt nu den tweeden mensch tot drywerf fel aen boort;
Maer wort oock drywerf door het onverwinbaer woort
Zoo rustigh afgekeert, dat hy te rug moet deizen:

445—462 De Heilige Geest drijft Christus naer de woestijn, daer hy, na veertigh dagen vastens, bestreden wort, en overwinner blijft. *Kant teekening der oude uitgave.*

430, 431 *Araxes, die noch toom noch brug kan lijden:*
Pontem indignatus Araxen
noemt hem VERGILIUS, *Aen.* VIII, 728.

435 *'t Geheimnisteken:* het Sacrament, de Doop. — *Herbaren:* zie *Joh.* III:5.

436 *Livrey:* onderscheidingsteeken.

437 *Vont:* doopvont.

438 *De zee:* het groote koperen waschvat, voor de priesters in den tempel. Zie *Exod.* XXX:19, 20.

445—458 Vergel. *Matth.* IV:1—11; *Mark.* I:13.

452 *De geest:* de duivel.

Waer op aertsengelen, uit hemelsche palaizen,
Dien zeeghaftigen helt begroeten na dien slagh,
En dienen op zijn' wenck geduurigh nacht en dagh;
Terwijl Joannes 't volck aen d' overzijde leerde,
Omtrent Bethabara een menighte bekeerde,
En dompelde in den vliet, op dat elx hart bereit
Den heilant volghde, op 't spoor van zijn gehoorzaemheit.
  Dus yvrende, om zich voor Emanuël te quijten,
Ziet hy een donckre wolck van priestren en Levijten
Opdrijven uit den stroom recht naer den overkant.
Zy landen endelijck, en houden t' zaemen stant,
Recht voor hem, die hen wachte, en vraeghde naer de reden
Van hunne komste; want het schijnt aen uwe kleeden,
En uiterlijck gelaet, sprack hy, dat gy, gewijt
Ten outer, priesters of altaerbedienaers zijt.
Zy antwoorden: zoo gy ons uw gespreck gewaerdight,
Wy van Jerusalem te zaemen afgevaerdight,
Door 's hoogen priesters last, en al den breeden raet,
Verschijnen om uit u te hooren in wat staet
En waerde gy u stelt: want allerhande maeren,
Door 't lant alom gestroit, ons noch niet openbaeren
Ten vollen wie ghy zijt; of dit gezalfde hooft,
Den vaderen zoo lang door Moses mont belooft,
Tot 's volx verlosser; of een yverende Elias,
De groote voorbo van den komenden Messias.
Wy staen wilvaerdigh u te kennen, naer de wet,
In zulck een waerdigheit, daer d' opperste u in zet;
Gelijck het billijck is elck een zijne eer te geven.
Zijt gy Messias, of Helias, streng van leven?
Laet hooren, op dat wy voltrecken onzen last.
  Joannes luistert toe, en slaet zijne oogen vast

463—485 De Joden vaerdigen priesters en Levyten aen Joannes af, om te vragen wie hy is. *Kantteekening der oude uitgave.*

486—513 Joannes zedigheit in 't rustigh afslaen van aengebode eere. *Kantteekening der oude uitgave.*

457 *Dien zeeghaftigen helt:* woorden, die zich naar den rythmus niet laten lezen en twee anapesten in plaats van drie jamben vormen.

460 *Bethabara:* hier was het veer, in Perea, op 't grondgebied van Herodes gelegen.

473 *Breeden raet:* Sanhedrin, waarvan Boek I, vs. 280.

474—485 Zie *Joh.* I:19; *Luk.* III:15; *Mal.* IV:15; *Matth.* XI:14; XVII:12, 13.

Met zedigheit ter aerde, afkeerigh in 't beseffen
Van eeretitelen, die hem te hoogh verheffen,
En Christus, reede by de Farizeen gehaet,
Neêrdrucken. Eerzucht is doorgaens genegen baet
Te trecken uit de scha van 's anders naem en eere.
De helt, op dat hy vroom dees Fariseeusheit keere,
Aenvaert den beuckelaer van ootmoedt, stelt zich schrap,
En antwoort: zetme niet op zulck een' hoogen trap:
Ick ben zoo groot niet. 'k Wil mijn kleenheit niet ont- [veinzen,
Noch hooger uitbesteên met woorden of gepeinzen
Dan haer waerdy. Rond uit, ick ben die Christus niet,
Noch zoeck dat hy zijne eer in mijn verheffing schiet.
Zy houden echter aen met vraegen: zegh ons hoe men
U achten moet, en met wat naem men u zal noemen.
Zijt gy Helias, die te wagen door de lucht
Gevoert wert: want zoo luidt de roep en 't lantgerucht.
Hy zeght: ick ben het niet. Zy zeggen: men moet weeten
Het een of 't ander: zijt gy een van Godts profeeten?
Joannes antwoort: neen. De jongling, in der daet
Een groot profeet, heeft lust dat hy deze eer versmaet,
En wil veel liever noch zijne achtbaerheit verduisteren
Dan Christus waerdigheit en haeren glans ontluisteren.
Zy zeggen endtlijck: datwe elckandre recht verstaen,
En wy met klaer berecht en afscheit heenegaen
Hun reden geven, die ons wettigh herwaert zonden;
Wat zeghtge van u zelf, zoo wordenwe eens ontbonden
Van onzen strengen last. Wie zijtge? spreeck recht uit.
Toen quam Joannes tot het uiterste besluit,
En sprack: ick ben de galm van Godt in dees woestijnen,
Alleen een bloote galm, die haestigh zal verdwijnen:

514—524 Hy getuight ootmoedigh van zich zelven, en zijn ampt. *Kantteekening der oude uitgave.*

492 *Op dat hy vroom dees Fariseeusheit keere:* namelijk „deze opwelling van Farizeeuwsheid bij zichzelven." De Farizeeërs waren, als men weet, zelfzuchtig van aard. Zie *Matth.* XXIII: 6.

497—515 Zie *Joh.* I: 20, 23.

501 *Zijt ghy Helias:* Elias zou namelijk de voorlooper van den Messias zijn. De vraag van de Schriftgeleerden geschiedde uit spotternij.

Als Malachias mont, nu eeuwen lang voorheen,
Van my voorspelde, die een galm ben, en alleen
De voorbo van Godts zoon, naer wien ick ieder leide
Door dien gespelden roep. Hy komt nu: men bereide
De heirbaen voor de komst van Gode, 't eeuwigh Woort.
Men slechte oneffenheên, vernedere, als 't behoort,
De hooge heuvels, en verheff' gezoncke dalen.
Al 't menschdom zal voortaen Godts heerlijckheit zien [stralen.
Zy vraegen verder: zoo gy Christus dan niet zijt,
Noch oock Helias, noch tot een' profeet gewijt;
Hoe hebtge dan dees maght vermeeten aengenomen,
Dat gy de menighten durft dompelen in stroomen?
Joannes zeght, op dat men hem hier in verschoon':
Ick wassche 't lichaem slechts met water: maer Godts zoon,
In 't midden onder u verscheenen, laetge u raeden,
Zal 't lichaem en de ziel van alle smetten baden.
Mijn ampt reickt verder niet, dan dat ick, Godt ten prijs,
Elck van my af, alleen naer Godt den heilant wijs;
Een waerde, buiten hem te kennen noch te vinden,
En wien ick zoude ontzien den schoenriem los te binden.
Dus endight dit gespreck. Zoo scheidenze van hem,
En keeren over stroom weêr naer Jerusalem.
O zeldtzaem voorbeelt van ootmoedigheit! ô wonder!
Hoe veele starren gaen voor uwen opgangk onder,
Die, als een morgenstar, voor Christus aenkomst blinckt!
Gy rijst zoo hoogh, als gy door nedrigheit verzinckt,
En laet van mijterkroon, noch Arons eeretittelen,
Al ydelheên, uw hart bekooren nochte kittelen,
Maer slaet al 't voordeel af, dat u wort aengeboôn,
En acht 's gezalfdens eer alleen uwe eer en kroon.

525—529 Zy houden echter aen met vraegen. *Kantteekening der oude uitgave.*
530—538 Hy onderscheit zijn ampt van Christus ampt, zoo veel waerdiger, en wijst hen van zich af op Christus. *Kantteekening der oude uitgave.*
539—546 Lof van Joannes ootmoedigheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

517, 518 De voorspelling, hier aangeduid, is niet van Maleachi, maar komt voor bij *Jes.* XL : 3.
525—534 Zie *Joh.* I : 25—31.
552 Zie *Exod.* XII : 1—27; 1 *Kor.* XV : 47; 1 *Petr.* I : 18, 19.

Toen hy, des andren daeghs, van yver weder blaeckte,
En Jesus zagh, die hem, ter goeder uur, genaeckte,
Wees Zacharias zoon op 't licht, dat derwaert quam,
En sprack: ay ziet, dat is het godtgeheilight Lam,
Gedoemt ter slachtbanck: naer den roep van Izaïas.
Het paeschlam wees dus lang alleen op Godt Messias,
Een paeschlam, dat voor 't zwaert des engels u bevrijt,
En 's weerelts misdaet boet. Geen priester, geen Levijt,
Noch al dat offervee kan u van smetten wassen,
Noch ick, u dompelende in deze waterplassen:
Maer Christus, die den last van al de weerelt draeght,
Is d' eenige, wiens bloet uw hart van smetten vaeght.
Dat zal u blijcken, als hy met geopende aders
Een bloetbron uitgiet, en, ten prijs en zoen des vaders,
Zich offert op den bergh met zijne leste stem.
De Geest der godtheit daelde uit eene wolcke op hem,
In schijn van eene duive, en sterckte met dit teken
Dat hy Godts zoon is, wien noit zal de maght ontbreecken
De ziel te louteren door 't vier van 's hemels Geest.
Joannes, met geen gunst te winnen, noch bevreest
Voor haet, volharde dagh op dagh aldus te tuigen,
Dies zijn scholieren zich voor 's weerelts heilant buigen,
En hem naervolgen, als hy treckt naer Galileen.
Zoo breide zich zijn naem vast uit door alle steên.
Terwijl Joannes vast in Ennon menschen bade,
En 't volck wees van zijn badt op 't waschbadt der genade,
Door al het zuiveren van Moses wet bediet,
Quam Jesus weder uit het Galileesch gebiet,
Waerop de schaeren hem heilgeerigh overrompelen,
Die door zijn leerlingen heur laet in 't water dompelen.

547—570 Hy wijst des anderen daeghs op Christus, Godts lam, den behouder der menschen, en verzekert dat dees Godts zoon is. *Kantteekening der oude uitgave.*

571—578 Christus, naer Galileen gereist, en in Judea wederkeerende, doopt door zijne leerlingen. *Kantteekening der oude uitgave.*

555 Zie *Hebr.* X:4.
561 Zie *Joh.* XIX:30.
562—564 Zie *Joh.* I:32—34.
569 *Als hy treckt naer Galileen:* zie *Joh.* I:35—37.
571 Zie *Joh.* III:23.
574—576 Zie *Joh.* III:22; IV:2.

Dus groeide d'aenhang van den heilant maghtigh aen.
Joannes knaepen, met hun meesters eer belaên,
Verwecken een geschil, wie 't zuiverste van beide
De menschen zuivert: maer de zoon des priesters scheide
Het onderling krackeel, en toont den leereling
Dat hy geen hooger maght van hooger hant ontfing:
Dat hy geen hooft is, voor wiens maght men zich moet buigen,
Maer een die voorlicht, om van 't moederlicht te tuigen:
Dat hy de speelnoot is, en niet de bruidegom,
Wiens opgang hem verheught. De leereling staet stom
Voor zulck een antwoort, die zijn meesters voortgang [hinderen.
Joannes roept: hy moet vermeerdren, ick verminderen.
Hy daelde uit 's vaders schoot, als Godts gezalfde, neêr,
Almaghtigh en alwijs. Emanuël zij d' eer.
Wie 't eeuwigh heil bemint, moet op den zoon betrouwen.
Wie niet op hem betrout, kan nimmer Godt aenschouwen.
Hy komt, gewapent met een onweêrstaenbre maght,
Het zwarte rijck des doots en van den helschen nacht
Bestormen, Lucifer, van 't eeuwigh licht gescheiden,
Ontwapenen, en voor zich in triomfe omleiden,
Met al den aenhang, die zich kante tegens Godt.
Men zal den wapenroof ten transse uit van het slot
Des hemels steecken. Laet de hel hier tegens wroeten.
Al wat hem wederstaet moet buigen voor zijn voeten.

579—600 Joannes leerlingen belgen zich dat Christus aenwast in eere en aenhang: maer Joannes onderwijst ze, en wijst hen op Christus, den eenigen behouder, die de maght des afgronts zal overweldigen. *Kantteekening der oude uitgave.*

578 *Knaepen:* leerlingen.
579 *Verwecken een geschil:* geraakten in geschil.
579—592 Zie *Joh.* III:26—36.
587 *Een antwoort, die.... hinderen: antwoort* wordt hier als een collect. beschouwd en heeft daarom een w.w. in 't meerv. achter zich. Zie HUYDECOPER, *Proeve,* Deel III, bl. 4.

HET VIERDE BOECK.

INHOUDT.

Verdoemde Lucifer, voor Christus maght beducht,
En zijnen boetgezant, verdaeght de helsche raeden.
Hy raetze toe te zien. Zy streven met een vlught,
Apollion vooruit, langs slangboghtige paden.
Dees waerschuwt Kaïfas te waecken voor de kerck,
Herodes voor zijn rijck, eer 't volck beginn' te hollen.
Emanuël verlaet Judea, eer men 't merck,
Beducht voor Farizeen, van haet en nijt gezwollen.
Herodes, te karos met zijn Herodias,
Bezoeckt den woestynier, die straft het bloetschoffeeren.
Herodes voert hem mede op zijne wagenas.
Joannes stilt het volck, om ongeval te keeren,
En rijdende ten hove, onthaelt op 't hofbancket,
Wort straf gekerckert, daer al 't lant zich van ontzet.

4 *Slangboghtige paden:* zonde tegen 't metrum, evenals in vs. 457 van 't vorige Boek. De *i* van *slangboghtige* mag niet, en veel min met nadruk, gehoord worden.

10 *Bloetschoffeeren:* het plegen van bloedschande.

De hel ontzette zich voor zulck een donderwoort.
Al d' afgront daverde. De roestige yzerpoort
Begon op haer gebit te knarssen, en te kraecken,
De jammerpoel een' stank en rook en smook te braeken

1—24 Lucifer, schrickende voor Christus opgangk, verdaghvaert alle de helsche maghten. *Kantteekening der oude uitgave.*

3 *Gebit:* het toeschrijven van een *gebit* aan de *yzerpoort* der hel is niet alleen hoogst schilderachtig, maar bovendien ook voor den minder poëtisch bewerktuigden lezer volkomen gewettigd, wanneer hij bedenkt, dat de poorten in Vondels dagen voorzien waren met ijzeren of houten valdeuren, van onderen uitloopende met scherpe punten of *tanden.*

Ten balge uit, dat het licht verduisterde aen de lucht.
De grootvorst van den nacht, voor zijnen staet beducht,
Verdaeghde daetelijck alle onderaerdtsche raeden,
Die spoedden zich ten hoof door slangboghtige paden,
Daer, recht in 't middelpunt des aertrijx, even wijt
Van zuid-en-noordas, 't hof op ketens hangt, en snijt
De spil der weerelt juist in twee gelijcke deelen.
Wat gruwzaem is, vloeit hier door duizent zwarte keelen
Naer toe, op 't schor getoet der naere hofklaeroen.
Godt Lucifer verscheen te raede, en zette toen
Zich op den hoogen stoel, wien d' onderdaene necken
Van ongedierte en draeck ten stut en steunsel strecken.
Hy spande eene addrekroon om zijn wanschapen hooft,
En, zwaeiende den staf van stael, aen 't punt geklooft,
Sloegh gloênde blicken op. De lamp, vol peck en zwavel,
En baziliskusvet, verlichte in 't ront den navel
Van 't woeste raetshol, dick en vet begroeit van roet.
't Gestoelte wert bekleet van dit gevloeckt gebroet,
Een ieder naer zijn' staet. Zy zaten stil, als stommen,
En hy begon aldus, gelijck een klock, te brommen.
  Getrouwe maghten, die 's verdoemers naem verzwoert,
En tegens 't eeuwigh licht een eeuwigh oorlogh voert,
U is bekent hoe wy door 't eenigh appelbijten
Maght kregen over al het zoet der Adamijten;
En d' offerhanden, eerst geheilight aen den heer
Van hemel, aerde en zee, ontstaecken tot onze eer,

25–40 Hy verhaelt hun watze sedert den val der engelen al uitwrochten. *Kantteekening der oude uitgave.*

6 *Nacht:* het rijk der duisternis.

8 *Slangboghtige:* zie de aant. op vs. 4 van het *Inhoudt.*

9 *Recht in 't middelpunt:* naar het gevoelen der Talmudisten, gevolgd door Dante en andere latere dichters, was de *orcus* of „hel" juist in 't midden der aarde.

14 *Godt Lucifer:* namelijk in de onderwereld als God geëerd.

15 *d'Onderdaene necken: onderdaene* staat hier voor *onderdanig.*

18 *Den staf van stael, aen 't punt gekloofti:* een tweepuntige vork, waarmede ook Pluto wordt afgebeeld.

24 *Brommen:* bluffen, uit de hoogte spreken.

30 *Ontstaecken:* lieten ontsteken, of misschien wel, onz. gebruikt, voor „ontstoken werden," in welk geval het niet tot het voorafgaande *wy* (vs. 27) maar tot *d'offerhanden* (vs. 29) zou moeten gebracht worden.

Oock zelf in Kanaän, door bloedige krackeelen
Van outs met kracht gescheurt in onverzoenbre deelen.
Gy kunt bevroên hoe dien erfvyant dit verdriet:
Maer 't loopt noch hooger: [want hier by berust het niet]
Wy wonnen op ons zijde aertspriesters, Farizeeuwen,
En schriftgeleerde, en kerck, en wetschool der Hebreeuwen,
Die vliegen van ons hant, en wijden, nimmer moe,
Den afgront wieroock van verdoemde zielen toe,
In schijn van heiligheit, als zy de wet verdraeien,
En onkruit overal in Moses koren zaeien.
d'Aertsvyant, op dat hy by tijts deze inbreuck stuit,
Zont Zacharias zoon in zijnen naem vooruit,
Om dien gezalfden helt, waer op besneênen beidden,
Den wegh te baenen, en ter weerelt in te leiden.
Dees beide passen reede, als fluit en zang, op een.
Ghy wort in 's lichaems schors van mensch noch dier geleên.
Men gunde u, na uw' val, door d'ope lucht te zweven:
Nu vlughtge, door zijn' naem ter weerelt uitgedreven.
Het is nu waeckens tijt. 't Zy afgezant, of heer,
Zy zwoeren ons bederf: men ga hun bey te keer.
Joannes moet'er eerst, en dan de meester kleven.
Een ieder reppe zich. U wort de maght gegeven.
Apollion tre voor, en stell' zijn list te werck:
Want zoo men langer drael', zy vallen ons te sterck.
Men smoore 't wassend quaet by tijts in zijn geboorte.
  Zoo sprack hy, en elck stoof zijns weeghs uit d'yzerpoorte

41—55 En hoe Joannes en Christus zich tegens haer kanten, raetze hierin, te voorzien, en Apollion naer de weerelt te zenden om quaet te berockenen. *Kantteekening der oude uitgave.*

56—67 De geesten vliegen naer de weerelt toe. Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

36 *Kerck, en wetschool:* kerkdienaars en wetgeleerden.

37, 38 Zie *Matth.* XXIII: 15.

46 De zin is: gij zult voortaan in geen mensch of dier meer mogen huisvesten. Schriftuurlijk minder juist; want, ofschoon Jezus de duivels bij onderscheiden menschelijke lijders uitdreef, vergunde Hij hun echter, in de lichamen van zwijnen te varen. Zie *Matth.* VIII: 32.

53 *Apollion:* zie den *Lucifer,* waarin deze helsche geest een voorname rol speelt.

56 *Yzerpoorte:* navolging van HOMERUS Il. Θ. 15.

Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδός

Om hoogh. Gelijck een vlught roofvogels met geraes
Komt vallen op een kreng, een doot en stinckende aes,
Zoo zoeckenze op den gront van Jesses rijck en erven
Hun kans, en leggen toe op schenden en bederven,
Door heimelijck bedrogh, of openbaer gewelt.
De slede van den nacht was door het starlicht velt
Nu steil in top gevoert, en hing van wederzijden
Gereet ten halven wege, om langsaem neêr te glijden.
Wat ademt lagh en sliep gerust. De rust stont vol.
De vogels, in de haegh, de dieren, in hun hol,
Elck loock zijne oogen. Geen van allen onraet schroomde,
Behalve Kaïfas d'aertspriester, die vast droomde
Hoe een onnozel lam met Arons mijterkroon
Ten berge op strijcken ging naer koning Davids troon.
Doortrapte Apollion verscheen hem in dees naerheit,
Vermomt als Gabriël, omscheenen met een klaerheit,
En sprack: aertspriester, rust gy dus op uw gemack?
Uw priesterlijck gezagh lijdt last, en krijght een' krack.
Een wettigh offraer komt u mijterkroon, en tiende
Ontweldigen. Vergeefs gy Gode smoockte en diende

68–81 Apollion verschijnt Kaïfas in den droom, en rockent hem op. *Kantteekening der oude uitgave.*

Navolging van VERGILIUS, *Aen.* IV. 522–528:

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
Aequora; quum medio volvuntur sidera lapsu,
Quum tacet omnis ager: pecudes, pictaeque volucres
Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent, somno positae sub nocte silenti
Lenibant curas, et corda oblita laborum.

65 *De rust stont vol:* alles was in volle rust.

69, 70 Een geheele droom, in twee regels geschetst, doch de geheele voorstelling in zich bevattende van Christus, als het onschuldig slachtoffer voor de zonden des menschdoms op Golgotha stervende, maar op wîen zich de Hoogepriesterlijke en Koninklijke waardigheid voortaan vereenigden: — een voorstelling, naar den aard der droomen zoodanig ingekleed, dat zij den Hoogepriester beangstigen moet, zonder hem een klaar besef van het voorbeteekende te geven. — Deze trek van Vondel is meesterlijk.

72 *Vermomt als Gabriël:* deze vermomming laat zich rechtvaardigen met het gezag des Bijbels, dat de Satan zich meer verandert in een engel des lichts. Zie 2 *Kor.* XI:14.

Met vee, en wierroockgeur. Waeck op: Joannes wijdt
Een' hoogerpriester in. Gy raeckt uw aenzien quijt.
Zoo sprack hy, en verdween uit 's hoogen priesters oogen;
Die vloogh ten bedde uit, stont verbaest en opgetogen
Van schrick en achterdocht. Aen elcke haerlock hing
Een druppel zweet; terwijl de nachtgeest streven ging
Op zijne vleermuisvlerck, daer 't hof te Macherunte
Den kloot der maene draeit op zijn gekroonde punte.
Hier lagh Herodes diep verzopen in den wijn,
En eersten slaep: wanneer de zelve geest, in schijn
Van zijnen vader, hem by nacht scheen aen te spreecken:
O zoon, wy zien u haest van 't heiligh erf versteecken,
By onzen jongsten wil en Rome u toegeleght.
Wie heerschen wil, die grijp' het slaghzwaert flux by 't hecht,
En bezigh' het, en passe op heiligh noch onheiligh.
Zoo wint en zoo bewaert een helt de rijxkroon veiligh.

82—120 Apollion vlieght naer Herodes hof, en roekent hem op. *Kantteekening der oude uitgave.*

80, 81 *Opgetogen van schrick en achterdocht:* het gebruik heeft later ingevoerd, het woord *opgetogen* alleen te bezigen wanneer 't aangename aandoeningen geldt, als „blijdschap, genoegen, hoop."

81, 82 *Aen elcke haerlock hing een druppel zweet:* zoo zegt ook Badeloch in *Gysbreght,* vs. 815:

> *Mijn hair dat rees te bergh en* aen een yder hing
> Een druppel nats.

83 *Macherunte:* 't zelfde als *Macheer,* zie *Boek* I, vs. 21.

87 *Zijnen vader:* Herodes den Groote.

88, 89 Herodes de Groote had, bij uitersten wille, behoudens Romes goedkeuring, Galilea en Perea aan zijn zoon Herodes Antipas overgelaten; wat door Augustus bevestigd was.

93—97 De laatste vorst uit het doorluchtige huis der Asmoneeën of Makkabeeërs, Antigonus, zoon van Aristobulus II, was door de Parthen op den troon van Judea geholpen. Weldra vond hij een mededinger in den vreemdeling Herodes, die door de Romeinen tot koning van Judea was benoemd. Na zich te Jeruzalem wakker verdedigd te hebben, zag hij zich genoodzaakt, zich over te geven aan Sozius, den Romeinschen bevelhebber in Syrië, die hem geketend naar Antiochië zond, waar hij, op last van den beruchten Drieman Marcus Antonius, wien 't goud van Herodes daartoe had overgehaald, als een gemeen misdadiger aan een paal gebonden, met roeden gegeeseld en vervolgens onthoofd werd; hoedanige smaad door de Romeinen nog geenen Koning was aangedaan en zeker door den wakkeren Vorst niet verdiend was.

Wy hebben 't leste hooft der Asmoneen geknot
Van 't lichaem met de bijl van Rome op een schavot,
Door Marck Antonius, voor 't hof t'Antiochye.
Daer most Antigonus den troon der heerschappye,
Zoo lang bezeten van zijn koningklijck geslacht,
Ons inneruimen: en verzuimtge uw tijt en wacht?
Hoe wanckel staet uw staet! de nijt leght op haer luimen,
En waecktge niet, zoo pas by tijts het rijck te ruimen.
Een woestijnier wint gunst, en smeedt een nieuwe wet,
Ten dienst van zijnen heere: en kan het vleiend bedt
U meer bekooren dan op uwe kroon te passen?
's Mans aenzien zal allengs tot aen de starren wassen.
De wet verandren baert veranderinge in staet.
Gy zijt een Idumeer, geen telgh uit Jesses zaet,
Waer op dees bastert stoft, dien wy naer 't leven dongen,
En in den kindermoort, helaes, vergeefs besprongen.
De stam van David staet gewortelt in elx hart.
Een ieder valt hem toe. De woestijnier verwart
De zinnen met dit zaet van oproer voort te zaeien.
Gy moet het piepend gras hun onder 't lijf wechmaeien.
Grijp daetlijck den herout en voorbode eerst by 't hooft.
Dus wort dit smeulend vier in d'asschen uitgedooft.
  Zoo sprack Apollion, en, naeuwelijx verscheenen,
Is voor de ledekant in schaduwe verdweenen.
De koning greep, verbaest door 't naere nachtgerucht,
Naer 's vaders bleecken schijn, maer vatte niet dan lucht,
En riep hem na: waerheene, ô vader? blijf, mijn vader.
Waer vlughtge? koom berecht en onderwijsme nader.

97 *Zoo lang bezeten:* het huis der Asmoneeën had 126 jaren over Judea geheerscht.

106 *Een Idumeer:* Herodes was een Idumeeër of Edomiet van afkomst en, voor zijn verheffing, Landvoogd geweest, eerst van Galilea, daarna van Syrië, en eindelijk van Judea.

107 *Dees bastert:* Jezus.

112 *Het piepend gras:* het uitbottend, opschietend gras.

116 Navolging van Vergilius, *Aen.* II, 791:

Dicere deseruit, tenuesque recessit in auras.

117, 118 Zoo bij Vergilius, l. l. 793:

Ter frustra comprensa manus effugit imago.

Vergelijke men ook de navolging van deze plaats van Vergilius in den *Gysbreght,* vs. 820–822.

Gelijck een uurwerckwight het sneckradt ommedrijft,
Het sneck-het-bodemradt; het bodemradt, gestijft
In zijne sneller vaert, het kroonradt komt beroeren;
Het kroonradt door zijn drift het strijckradt om komt voeren,
En 't strijckradt d'onrust drijft geduurigh heene en weêr:
Zoo houdt de staetzorgh nu den koningklijcken heer,
En 't priesterlijcke hooft in onrust, en het woelen
Gaet nacht en dagh zijn' gangk. Elck raetslaeght om zijn
[stoelen
Voor 't naeckende gevaer, dat hy zich innebeelt,
Te stutten. Kaïfas, van angst geperst, beveelt
Den breeden tempelraet te letten op de streecken
Der nieuwelingen, die het wetboeck tegenspreecken,
Aengroeien, stadt en lant omloopen dagh op dagh,
En met hun nieuwe leer der vaderen gezagh,
Oock door schijnheiligheit, een ieder op zijn wijze,
Verdoven; dees door, streng in wandel, zich van spijze
En wijn t'onthouden; die, door zijn gemeenzaemheit
Met allerhande slagh van lieden, licht misleit

121—129 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

130—148 Kaïfas waerschuwt den Sanhedrin om Christus en Joannes te stuiten. *Kantteekening der oude uitgave.*

121 *Het sneckradt:* het eerste of hoofdrad, wegens zijn tragen gang genoemd naar *snek*, d. i.: „slek, slak." Niet te verwarren met het *snikrad*, dat ook wel het eerste rad is, maar in uurwerken, die door een veer, verzeld van een *snik*, bewogen worden.

122 *Bodemradt:* het tweede rad.

123 *Kroonradt:* het derde rad.

124 *Strijckradt:* een schakelrad, met tanden als van een zaag.

125 *Onrust:* tongetje, dat in voortdurende beweging blijft, en den slinger voortdrijft.

131 *De streecken:* hier: „de bedrijven, de handelingen."

132 *Nieuwelingen:* Johannes en Jezus en hun aanhang, door Kaïfas voorgesteld als „neologen," of verkondigers eener nieuwe leer.
Het wetboeck tegenspreecken: valsche beschuldiging, gelogenstraft bij *Matth.* V:17.

136, 137 *Zich van spijze en wijn t'onthouden:* dit slaat op Johannes. Zie *Matth.* III:4; XI:18; *Luk.* VII:33.

137, 138 Jezus onderscheidde zich hierin van Johannes, dat Hij niet in afzondering leefde, maar integendeel gemeenzaam met lieden van allen rang en stand verkeerde en zelfs den gezelligen disch niet vermeed. Zie *Matth.* XI:19; *Joh.* II:2; *Luk.* XIV:1; XV:1, 2.

Door schijn van wonderdaên, en 't heelen van hun quaelen.
Hy maentze toe te zien, niet reuckeloos te dwaelen
Van 's keizers gunste, en hem, gemaghtight tot gebiên,
Alleen, geen ander hooft, naer zijnen mont te zien.
Het heughde hun noch versch hoe, toen men 't beste hoopte,
Pompeius heirbijl poort en muur en torens sloopte:
En schoon Pilatus zich niet keerde aen Levijs klaght,
Hy hielt zich binnen, en verzekerde zijn wacht,
Aentekenende al stil, door last der majesteiten,
's Raets misgreep, lastigh voor den keizer af te pleiten.
  Zoo worstlenze onderling in 't hoogh Jerusalem.
De raet zit half gedeelt, en angstigh, durf zijn stem
Niet geven om den zoon van priester Zacharias,
Een' groot profeet geacht, te grijpen: en Messias
Ontwijckt hun laegen reis op reis in Galileen,
Herodes rijxgebiet, of geeft zich elders heen,
Om 't volck, in duisternis gedompelt, toe te lichten,
En met zijn wonderwerck en leeringen te stichten.
De koning, die niet rust, bespiet gelegenheit
Om dezen woestijnier, nu eene wijl verbeit,
Met eenen schoonen glimp te krijgen in de kluiven:
Gelijck de loze vos een nest van tortelduiven
Beloert, en onvermoedt d'onnozelheit verrast.
De woestijnier vervolght den aengevaerden last,

149—156 Te Jerusalem zit de raet gedeelt. Christus ontwijckt de laegen der Farizeen en Wetgeleerden. *Kantteekening der oude uitgave.*

157—167 Herodes belaeght Joannes. *Kantteekening der oude uitgave.*

139 Tot dien tijd had Jezus, zooverre men weet, nog geen ander wonderwerk verricht, dan het veranderen van water in wijn op de bruiloft te Kana. Van het genezen van kwalen wordt eerst later gewag gemaakt.

142 *Naer zijnen mont te zien:* op zijn bevel te letten. Om 't reeds voorafgaande *hem,* had hier, in plaats van *zijnen,* moeten staan *den.*

143 *Het heughde hun noch versch:* dan moesten zij al een sterk geheugen hebben gehad; want de verstoring van stad en tempel door Pompejus had 93 jaren vroeger plaats gehad. Ook al stelde zich Vondel de leden van het Sanhedrin als stokoude lieden voor, dan nog is de uitdrukking *versch* hier in elk geval verkeerd.

148 *Lastigh voor den keizer af te pleiten:* moeilijk bij den keizer te vergoelijken.

152, 153 Zie *Joh.* IV : 1, 3.

155 Toespeling op *Jes.* IX : 2.

157 *De koning:* Herodes Antipas.

158, 162 *Woestijnier:* Johannes.

En wint den oever der Jordaene aen d'overzije,
Daer vorst Herodes paelt aen 't rotsige Arabije,
Aretaes rijxgebiet. De schoonzoon recht van pas,
Genoopt van Farizeen, komt met Herodias
Den goddelijcken helt gemoeten, en begroeten,
Die drywerf in het stof zich neêrworpt aen hun voeten,
Met zijn leerjongeren, in 't midden van het volck,
Dat van alom vergaêrt, Godts leeraer met een wolck
Van duizenden omringt: gelijck een zwarrem bijen
Aen zijnen koning hangt, en hem van alle zijen
Bestuwt, daer boeckweit bloeit, of in een eicken bosch.
Antipas met zijn lief stijght van de hofkaros,
En wenckt Joannes uit den dicken drang der schaeren
Ter zijde, daer een eick, heel hoogh, en dicht van blaêren
De heete zon schut, en een koele schaduw spreit.
De hofstoet wijckt, en laetze een wijl in eenzaemheit
Zich nederzetten, op een velttapijt van zoden.
De jongeling, hoewel zy hem eerbiedigh nooden
Te zitten, weigert het, en, met de rechte hant
En slincke steunende op een' staf, houdt voor hen stant.
Toen hief de koning aen heel minzaem en lieftalligh:

168—173 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
174—177 Herodes komt met Herodias, om Joannes te vangen, daer hy leert en doopt. *Kantteekening der oude uitgave.*
179—183 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

164 Dichterlijk uitgedrukt, maar misschien wat al te stout, dewijl men zich toch met moeite een *vorst* kan voorstellen, die aan een *land* paalt. *'t Rotsige Arabye:* 't Steenachtig Arabië, dat echter ten zuiden van Palestina ligt. Het rijksgebied van Herodes paalde aan Woest-Arabië, ten oosten van Palestina.

165 *De schoonzoon:* de eerste wettige gemalin van Herodes was de dochter van Aretas, Koning van Steenachtig Arabië.

166 *Herodias:* deze was een dochter van Aristobulus en kleindochter van Herodes den Groote. Zij was eerst de vrouw van haar oom Herodes Filippus; doch later door Herodes Antipas ontvoerd en diens bijzit geworden.

169 *Leerjongeren:* min gelukkige samenstelling, vooreerst, omdat zij 't vers mank doet gaan, maar ook ten anderen, omdat zij, hoewel bestemd om 't begrip, 't welk in 't woord *leerling* ligt, te verbinden met dat aan 't woord *jongeren* gehecht, juist beide begrippen doet wegvallen en den lezer doet denken aan 't geen men gewoon is *leerjongens* te noemen.

O hemelsche profeet, hoe lieflijck, hoe bevalligh
Beviel uw uitspraeck en gelaet en leeringe oor
En oogh en oordeel, als wy quamen tot gehoor
Van uwe lessen, meer dan eens, in wildernisse,
Doch onbekent by 't volck, dat u, gelijck een klisse,
Geduurigh aenhangt, en, gezuivert, en bekeert,
Uw heiligh aenschijn, als een engels aenschijn, eert.
Gebreken nemen af. De gulde zeden winnen.
Men ziet de vroomen u omhelzen, u beminnen,
Gelijck de quaede u vreest, die geen gebreck verschoont,
En over 't hooft ziet, en de deught met eere kroont.
Wy wenschten al een wijl u mondeling te spreecken.
Wat 's d'oirzaeck datge by Helias wort geleken?
Het gantsche lant gewaeght en dreunt van uwe faem.
Verrees hy in uw' schijn, of voertge Elias naem?
Of zijtge een Samuël, of liever Isaïas,
Het volck vertroostende met d'aenkomst van Messias,
Die uit des hooghsten naem, na zoo veel ongevals,
Hun eens het uitheemsch juck zou schuiven van den hals?
Berecht ons, op dat wy, gerust en onbedrogen,
U billijck, naer uw' staet, met kennisse eeren mogen.
Joannes, door den geest der godtheit hoogh verlicht,
Ziet klaer door 't veinzen heene, en straelt met zijn gezicht
In 't hart des huichelaers, een nest vol helsche slangen,
Toeleggende om met schijn van recht den helt te vangen,
En stof te scheppen uit de rede van den man,
Waer door men voor het volck dat stuck verbloemen kan.
Hy antwoort evenwel recht uit, en onverslagen:
Onwaerdigh heeftme Godt dien titel opgedraegen,

184—191 Herodes spreeckt hem alleen. *Kantteekening der oude uitgave.*
192—204 Herodes pluimstrijckende reden. *Kantteekening der oude uitgave.*
205—258 Joannes zedige antwoort, onderwijs, en bestraffinge van den vader en zoone. *Kantteekening der oude uitgave.*

195 *Mondeling te spreecken:* dit moge een pleonasme schijnen, men vergete niet, dat men evenzeer op 't papier, door teekenen, door een derde, enz. tot iemand spreken kan, als met den mond. Bovendien is het woord *mondgesprek*, dat mede een pleonasme zou zijn, nog algemeen in gebruik.
196 Vergel. *Joh.* I:21; *Luk.* I:17.
199, 200 Naar de meening der Joden moesten, voor de komst van den Messias, onderscheidene profeten in 't leven terugkeeren en Hem aankondigen. Vergel. *Luk.* IX:8, 19.

En met Helias naem ge-eert in d'oude blaên.
Het voeghtme dan gestreng Helias rechte baen
Te houden, zonder 't recht om gunst of haet te buigen.
Ick werck geen wondren: maer veel wonderdaên getuigen
Helias grootheit. Hy bestreet d'afgodery,
En doock voor Jesebels en Achabs tiranny,
In hol en berghspelonck, als levendigh begraven,
Gespijst van engelen en hongerige raven.
Zoo doock ick, noch een kint, met vader in een hol,
Daer my mijn engel spijsde, als uw heer vader, dol
En razende, niet schroomde onnoosle kinderzielen
Door 't zwaert te vellen, om den koning te vernielen,
Die van de wijzen uit den oosten wert ge-eert,
In eenen armen stal: doch een, die 't al regeert,
Behoede Davids zoon, op aertsche heerschappyen
Noch kroonen vlammende; naerdien hy, om te lyen,
Een lichaem aenschoot, en, gedaelt uit 's vaders schoot,
Den vader eeren wil, gehoorzaem tot de doot:
En ick, aen Godt verplicht, sta naer geen' staet noch prijzen,
Noch zoecke iet anders dan al 't volck op hem te wijzen,
Te stercken dat hy tot aertspriester en profeet
En koning is gezalft, en nu te voorschijn treet,
Om elck te zoenen door zijn bloet, Godts wil t'ontvouwen,
En in der menschen harte een eeuwigh rijck te bouwen.

216 *Ick werck geen wondren:* zie *Joh.* X:41.

217, 218 Zie 1 *Kon.* XVII:1, 7; XVIII:21–40; XIX:1–4.

219 *Levendigh:* levend.

220 Zie 1 *Kon.* XVII:6; XIX:5–6.

221, 222 Het hier verhaalde is wederom ontleend aan het Apocriefe of Proto-evangelie, dat op naam van Jacobus doorging. Volgens het aldaar verhaalde week Elizabeth, om den kindermoord te ontgaan, met Johannes naar 't gebergte; alwaar, toen zij. en niet haar man Zacharias, om een veilige schuilplaats bad, de berg zich opende en zich weder achter haar toesloot; terwijl een Engel de spelonk verlichtte en beiden bijbleef. Zacharias, te Jeruzalem achtergebleven en niet willende openbaren, waar zijn kind zich bevond, zou, op last van Herodes, zijn omgebracht geworden.

226 *In eenen armen stal:* verkeerde voorstelling, hoezeer dan ook door schilders en dichters veelal gebezigd. Jezus werd wel in een stal geboren, maar de Oostersche wijzen aanbaden Hem in een *huis.* Zie *Matth.* II:17.

235 Zie *Rom.* III:24, 25; *Kol.* I:19, 20; *Joh.* VI:29, 40; III:16, 18; 1 *Joh.* III:23.

Een ry van koningen verlangden naer deze eeu.
Nu komt hy, als een lam, die namaels, als een leeu,
Aenbrullen zal om hoogh, uit eenen stoel van wolcken,
Ter straffe der besnede en onbesnede volcken.
Wat heeft uw vader niet beschreven in zijn tijt!
Hy spaerde hoogh noch laegh, gewijt noch ongewijt,
Noch stam, noch afkomst, blint in 't moorden en ver-
[delgen.
Van Arons nazaet, en van Davids bloet en telgen,
Erfvyant der Hebreen, van moeders lichaem af,
Tot dat hy op 't geschrey der steden voer in 't graf.
Dat tuigen ons Hyrkaen, gevallen in zijn laegen,
De Sanhedrin, in bloet gewentelt en verslagen,
Het schuim des volx, op stoel geholpen met gewelt,
Het heilighdom, bestormt en opgeveilt om gelt,

244 *Arons nazaet:* den Hoogepriester Aristobulus, dien Herodes uit naijver in 't water versmooren liet, en Hyrkaen, waarover in vs. 247.
Davids bloet en telgen: voor zooverre bekend is, heeft Herodes geen telg uit Davids geslacht doen ombrengen. Bedoelde Vondel hier de Asmoneeërs, die waren niet van koninklijken, maar van priesterlijken bloede. Wellicht heeft hij gedacht aan de vervolging, tegen Jezus in het werk gesteld, ter gelegenheid van den kindermoord; maar ook dan is 't meerv., zelfs om 't rijm, niet te verschoonen.

245 *Erfvyant der Hebreen:* Herodes, alhoewel in schijn den Joodschen Godsdienst belijdende, was tegen de natie zelve met den ouden volkshaat van zijn stam bezield, en liet geen gelegenheid ongebruikt om hun zijn afkeer en diepe verachting te toonen.

246 *Op 't geschrey der steden:* op 't wraakgeschreeuw der ingezetenen.

247 *Hyrkaen:* Hyrkanus, Asmoneesche Vorst en Hoogepriester, was reeds door Antigonus onbekwaam gemaakt om dat ambt te bekleeden. Van Fraätes, Koning der Parthen, door Herodes opgeëischt, vertrouwde hij zich dezen toe, doch tot zijn verderf. In den aanvang werd hij door Herodes wel behandeld, doch aldra op zijn last gedood.

248 De Sanhedrin had zich vijandig getoond tegen Herodes, ten gevolge waarvan hij, eens de macht in handen hebbende, al de leden daarvan, op twee na, om 't leven liet brengen.

249 Ananel, een priester van lage afkomst, werd door Herodes uit Babel ontboden en tot Hoogepriester aangesteld.

250 *Het heilighdom:* niet „de tempel," voor welken Herodes eerbied had, welken hij althans deed opbouwen en verfraaien; maar de gewijde ambten en bedieningen, bijzonder die van Hoogepriester, welke hij voor geld weggaf. Zoo werd Ananel door Aristobulus, deze weder door Ananel, deze door Jezus, deze door Simon, deze door Matthias, deze door Joazas vervangen.

De broeders, zusters, en hun zoons, en zelfs zijn zoonen,
Oock d'eige bedtgenoot, van englen waert te kroonen.
En gy, heer koning, volght uw vaders gruwzaem spoor,
Verschoont Gods naem, noch God, noch priesterdom, [noch koor,
Onteert de wet, verdruckt en stroopt de burgeryen,
En leeft ten rijxschandael, het welck tot allen tyen
Uw faem beschaemen zal, waer 't licht zijn aenschijn keert.
Nu gy bloetschendigh noch uw broeders bedt schoffeert.
Hy wou noch spreecken, maer Herodias t'onvrede
Zagh haeren heer aen, die hem viel in zijne rede,
Zachtzinnigh en beleeft, op eene hoofsche wijs:
Geheilighde profeet, gy schaft ons eedle spijs,

259—272 Herodes veinst zich met deze bestraffinge gedient te wezen, en noodt hem ten hove. *Kantteekening der oude uitgave.*

251 Dat Herodes zijn broeders, zusters en hare zonen zou omgebracht hebben, is mij onbekend. Herodes had, zoo veel ik weet, maar eene zuster, die hem overleefde. Wel gaf men hem na, dat hij zijn broeder Feroras had vergeven; doch 't verhaal steunt op niet meer dan een bloot vermoeden. Zie Joz. *J. Oorl.* I:29. Meer zeker is het, dat hij Aristobulus, den broeder zijner vrouw Marianne, benevens haar moeder Alexandra, ook Jozef en Kostobarus, echtgenooten zijner zuster Salome, heeft doen ombrengen. Wellicht doelt Vondel op den moord der vijf en veertig Antigonianen, of op dien der Farizeeërs en zijne eigen huisgenooten, die met hen geheuld hadden: — en daartoe hebben broeders, zusters en zonen kunnen behooren.
Zijn zoonen: Alexander en Aristobulus, beiden zonen van Herodes, werden van samenzwering beschuldigd, naar Samaria vervoerd en in den kerker gewurgd. Ook een andere zoon van Herodes, Antipater, die het op zijn leven toelegde, werd door hem met den dood gestraft. Bij die gelegenheid zou Augustus, die wist dat de Joden zich van varkensvleesch onthouden, gezegd hebben: „'t is veiliger het zwijn dan de zoon van Herodes te zijn."

252 *Oock d' eige bedtgenoot:* Marianne, tweede gemalin van Herodes, dochter van Alexander, die zoon was van Aristobulus en van Alexandra, dochter van Hyrkanus, werd op last van haren echtgenoot van kant gemaakt. Deze moord was een gevolg van ijverzucht; want Herodes beminde haar hartstochtelijk en trok zich haar dood ook zoo zeer aan, dat hij er vlagen van waanzin van had.
Waert te kroonen: beter: „waard gekroond (te worden)."

253—255 Herodes Antipas had alles van zijn vader overgeërfd, alleen zijn genie niet. De knevelarijen, welke hij pleegde, veroorzaakten later zijn verbanning. Zie Josephus *Joodsche Oudheden,* II:9.

258 Zie *Mark.* VI:18, vergeleken met *Levit.* XVIII:16.

Doch hardt te kaeuwen, en noch harder om verduwen.
Zoo voeght het Godts gezant te schricken noch te gruwen
Voor koningen, bevleckt met moort, en overspel.
Aldus wert Achab en de wreede Jesebel
Oock van Helias mont bestraft, en overstreden,
Dies wou de hemel u met zijnen naem bekleeden.
Wy willen danckbaer zijn: gy geeft ons heden stof
Uw' deught te loonen. Ry nu daetlijck mede in 't hof,
Behaeght het u: en strijt het geensins met uwe orden
En ampt, zoo weiger niet een hofprofeet te worden.
Joannes sloegh het af: maer dees doortrapte vos
Hiel aen, en riep: span in: span in de hofkarros.
De paerden worden voor den wagen ingespannen.
Dat gaf een lantgerucht van vrouwen en van mannen.
De storm van oproer dreight den koning en zijn' stoet.
Een staetigh hofraet, grijs en wereltwijs, gemoet
Het volck beleeft en heusch, doch zietze niet te paeien.
De krijghsliên houden aen met trappen, brullen, kraeien.
Herodes wort verbaest, met zijne koningin,
En alle de staffiers, en hof en hofgezin.
Joannes wenckt vast van een' heuvel, geeft een teken.
Elck luistert. Hy heft aen aldus hen aen te spreecken:
   Mijn kinders, die, naest Godt, den Roomschen keizer eert,
Vergeetge alreede uw les, uit mijnen mont geleert?
Wat geest vervoert u tot zoo groot een razernije?
Is dit genoegen met eene eerlijcke soldije,
Gewelt en overlast intoomen, en uw' heer
Gehoorzaemen? hoe nu? het keizerlijck geweer
Is u tot zulck een endt niet op de zy gebonden.
Indienge lust hebt toe te houwen, en te wonden:

273—282 Joannes weigert het, en 't volck wort oproerigh. *Kantteekening der oude uitgave.*

283—309 Joannes stilt het oproer, en rijdt met Herodes ten hove. *Kantteekening der oude uitgave.*

263 *Om verduwen:* nog niet geheel kan zich Vondel van deze toen reeds verouderde wijze van uitdrukking los maken, ofschoon zij meer en meer zeldzaam bij hem wordt.

268 *Met zijnen naem:* t. w. met dien van Helias. Zie vs. 196—198 hierboven.

271 *Uwe orden:* uw voorschriften.

273 *Doortrapte vos:* vergel. *Luk.* XIII:32.

279 *Zietze niet:* ziet geen kans te.

Verschoont de majesteit, en treft dit hart, dees borst:
[Toen toonde hyze bloot:] verslaet eerst uwen dorst
Met mijn onschuldigh bloet. Ick wil u eer mijn leven
Dan d'allerminste stof tot moort en oproer geven.
De koning is belust zijn' dienaer in het hof
Te hooren: het gedije alleen tot 's hemels lof.
Dat zalfde en heelde wat ontrust was en verslagen.
Hy volght Herodes na, en stijght met hem te wagen,
En zegent al het volck: dat ziet bedroeft en bang
Den wagen na van ver, met traenen op de wang.
d'Een hoopt, en d'ander vreest: een derde staeckt zijn oordeel,
En wenscht eene uitkomst, tot het algemeene voordeel.
De leerelingen treên baervoets den meester na.
Men mompelde, en vernam terstont, doch nu te spa,
Hoe dit verwaten stuck door Farizeeusche streecken,
Uit helschen haet en nijt, ten hove was besteecken:
Dewijl hy Christus eerde, en hunliên stont in 't licht.
  Nu daelde d'avontzon. Men zagh haer aengezicht
Alreede half in zee ten westen neêrgezoncken.
In 't oosten quam de kloot der maene op, half verdroncken,
Toen 's konings wagen, uit een dichte wolck van stof,
't Gewelf der brugge opreedt, te Macherunte in 't hof,
Vol moedts op zijnen roof. Men quam Joannes groeten,
En wiesch, door 's konings last, eerbiedigh hem de voeten.
Toen wert'er opgedischt, en hy, als 's konings vrient,
En Godts profeet, geviert, lagh boven aen, gedient,
Uit zilvre schotelen, van leckre hofgerechten
En wiltbraet: maer deze eer kon luttel op hem hechten.
Hy zette noit den mont aen spijs, bancket, en wijn,
En droegh zich in 't palais, als waer het een woestijn.
Zijn dronck was water, en wat honighraets zijn spijze.
Zoo volghde een woestijnier in 't hof zijne oude wijze.
De koningin, die naest den koning, en gestoort

310—315 Hy komt te Macherunte. *Kantteekening der oude uitgave.*
315—324 Wort wel onthaelt, en ter tafel aengezet, maer houdt zich maetigh. *Kantteekening der oude uitgave,*
325—335 Herodias ontveinst heuren haet. *Kantteekening der oude uitgave.*

299 *Dat:* de door Johannes gesproken woorden.
305 *Baervoets:* barrevoets, blootsvoets.
321 *Bancket:* hier voor: „fijne spijze" in 't algemeen genomen.

Recht over zat, gaf hem noch door gebaer noch woort
Haer' wrock te kennen: maer verbeet zich, en onthaelde
Den jongeling beleeft. Wat uit haere oogen straelde
Scheen min en vrientschap. Hy slaet zedigh het gezicht
Ter zijde, of neder. Dat godtvruchtigh wezen sticht
Of terght dees boelschap, in het wroegende geweten:
Want van dien vuilen geest des overspels bezeten,
En dol van blinde wraeck, en onverzetbren spijt,
Schijnt d'ingetogenheit des helts haer een verwijt
Hoe veel schandaelen zy aen een hecht, als een keten.
Herodes vraeghde naer den wandel der profeeten,
Meest naer Helias: hoe hy in de lucht verdween,
Ten hemel opvoer, en noit levend mensch verscheen:
Hoe Jesebel hem zocht door allerhande laegen.
De jongling diende hem, godtvruchtigh op zijn vraegen.
Zoo sleet men d' uuren, in 't genaecken van den nacht.
  Een ronde toren rijst, met een drydubble gracht
Omringt, by 't doode meer, omtrent de hondert roeden
Van 't hof; daer menigh hooft, te valsch betight, most bloeden.
Herodes had dien tot een' kercker uit den gront
Van blaeu arduin gebout. De lucht viel ongezont,
Die uit het doode meer ter tralie in quam stijgen.
Roofvogels schuwden, om geen pest op 't lijf te krijgen,
Te nestlen in den muur. De maeltijt scheide vast.
Hofmeester, zeght de vorst, geley mijn' tafelgast
Naer eenigh stil vertreck: want dees, by Godt verkoren,
Schijnt meer ter eenzaemheit dan tot het hof geboren.
Men steeckt de fackel op. Joannes, aen de zy
Van 's rijx hofmeester, volght het licht gerust en bly,
Recht naer dien toren toe. De kopre deur knarst open.

336—341 Herodes onderhout hem met vraegen. *Kantteekening der oude uitgave.*
342—349 Beschrijvinge van den kercker. *Kantteekening der oude uitgave.*
350—366 Herodes beveelt Joannes naer den kercker te leiden. *Kantteekening der oude uitgave.*

329 *Min:* hier in den zin van „genegenheid."
331 *Boelschap:* 't zelfde als „boel."
342—346 Herodes de Groote had het slot Macherus, 't welk op een hooge rots gelegen en van alle zijden door diepten omringd was, van muren en torens zoodanig voorzien, dat het voor onwinbaar gehouden werd.
355—360 Zie *Matth.* XIV.

Hy treet ten kercker in, daer sleck en padden kropen,
En slechts een biezemat de naeckte leên, gestreckt
Op eenen bondel stroo, voor kou beschut en deckt.
De kercker wort bewaeckt van gruwelijcke honden,
En wachten, uur op uur gehouden aen haer ronden.
De leerelingen staen des anderen daeghs voor slot
En trali, zien bedruckt den meester, die verrot
In stanck en schimmel, en ontzien een woort te spreecken.
Zoo zagh men Josef, eer in een giool' gesteecken,
Gansch arm en troosteloos, doch rijck getroost in Godt.
O staetzucht, geile lust, ô Farizeeusche rot!
Gelijck de donderkloot al buldrende aen komt rollen,
Geberghte en torens schut, de steden helpt aen 't hollen,
En duizentduizenden, in eenen oogenblick,
Vertsaeghtheit aenjaeght, en verbijstert, dootsch van [schrick:
Zoo schietenze uit den droom al die in twijfel hangen.
Het lantgeschrey berst uit: Joannes is gevangen.
Herodiaenen en Esseen en Farizeen
Vergeeten hun krackeel, en smilten zich in een,

367—371 Gelijckenis, uitbeeldende het gerucht over het vangen van Joannes. *Kantteekening der oude uitgave.*

372—388 Ongelijck oordeel der menschen om dit stuck. *Kantteekening der oude uitgave.*

361—363 't Is niet zeer waarschijnlijk, dat, indien Herodes Johannes liet opsluiten in zulk een afschuwelijken kerker als hier beschreven is, hij diens leerlingen vrijen toegang tot hem vergund zou hebben, als het nu blijkt uit deze regels en *Boek* V, vs. 91, 92.

364 *Giool':* hol. 't Fr. *géole.*

366 *Staetzucht, geile lust:* JOSEPHUS, *J. Oudh.* XVIII: 5, schrijft de gevangenzetting van Johannes toe aan de staatzucht van Herodes, die beducht zou geweest zijn voor den grooten aanhang, welken zich de profeet verwierf. Bij de Evangelisten wordt die aan den invloed van Herodias toegeschreven. Vondel voegt de beide beweeggronden hier te zamen.

367 *De donderkloot:* hier gebezigd voor 't onweer zelf, voorgesteld als een reusachtige kogel, die rommelend in de wolken komt aanrollen en alles verbrijzelt en vernielt in zijn vaart. 't Beeld is meer schilderachtig dan juist.

373, 374 De Herodianen, of aanhangers van Herodes, meest behoorende tot de Sadduceeën, ijverden voor dien Vorst, en, om diens wille, voor den Keizer; — de Farizeeën, afkeerig van alle vreemde heerschappij, waren noch den Keizer noch Herodes genegen, en, vandaar, gedurige twist tusschen de beide sekten.

Om 't lant te stillen, en dien gruwel glimp te geven.
Men yvert, vraeght, en huilt: wat heeft de man bedreven?
Men hoort schijnheiligheit, hoe zy hier tegens blaft:
Had hy de majesteit omzichtiger bestraft,
Als Nathan David, aen twee lasterstucken schuldigh,
Dien moort, en overspel; Herodes had geduldigh
Den jongeling verschoont. Hoe voeghde 't een' profeet,
Dat hy den koning dit zoo bits in 't aenzicht beet,
En zijne koningin? kan 't hof dien brock verzwelgen?
De kleenen zouden 't zich met ernst en reden belgen.
Hy wint een konings hart, die zedigh straft en sticht.
De Heilant, komende uit Judea weder, zwicht
Op dit gerucht, en keert naer Galileen, uit d'oogen
Der wetgeleerden, groot van aenzien en vermogen.
  Wanneer de morgenstar den mensch den dagh belooft
Voor 't moederlicht, dat zy verkuntschapt, dan verdooft
't Opgaende licht allengs haer vier door stercker straelen.
De zon gaet op van 't ooste, om westwaert neêr te daelen,
Verlicht alle oogen, en verwarmt, en weckt, en zielt
Wat dor en doot lagh, en begraven, en vernielt.
By wijlen schut een wolck of nevel datze doorschijn:
Noch breecktze weder door, en komt allengs te voorschijn
Met eenen schooner glans, en treckt al 't levendigh,
Wat oogen heeft in 't hooft, van zelf en zacht naer zich.
Zy houdt een vaste streeck doorgaens in 's hemels percken,
En rust niet stadigh aen te teelen, en te wercken,
Tot datze haere ronde in 't ende net voltreckt,
En sluit den starreriem, zoo wijt de heirbaen streckt,
Haer toegeleit van Godts voorzienigheit, den menschen
Ten goede; een wit zoo nut als iemants hart kan wenschen.
  Het ging met 's Woorts herout en 't Woort op deze wijs;
Een kleen en grooter licht, tot 's hemels eer en prijs,
Opgaende om 't zielendom der werelt toe te lichten.

389—404 Gelijckenis, uitbeeldende d'ongelijckheit van Joannes en Christus in het wercken. *Kantteekening der oude uitgave.*

405—430 Uitbeeldende den opgangk van Joannes en Christus, en hunne wercken. *Kantteekening der oude uitgave.*

379 *Twee lasterstucken:* de moord van Urias en de ontucht met Bathseba. Zie 2 *Sam.* XII:1—12.

De bosgalm licht vooruit, doch moet voor d' aenkomst
[zwichten
Van 't eeuwigh schijnend Woort, daer hy zijn licht uit leent,
En door welx opgangk hy gedooft wort en verkleent.
De Heilant gaet terwijl door landen en door steden,
Omwandelen, dan hoogh, dan wederom beneden,
Om elck door wonderen en leeringe tot Godt
Te leiden; schoon zijn leer, benevelt en bespot,
Te lijden heeft van snoode en huichelensgezinden.
Hy is der dooven oor, het helder oogh der blinden,
Der stommen tong en spraeck, der lammen hant en voet,
Der droeven troost, en zalf, de spijs, die honger boet,
Der krancken aertseny, en aller dooden leven.
Zoo wort de vader door het Woort, den zoon, verheven.
Het geestendom vaert uit, dat menschen plaeght en schent.
Hy toomt, als zeevooght, het onstuimige element.
Hy leert de schoolen, en de leeraers in den tempel,
En roept misdaedigen tot heil. Geen huis, noch drempel
Blijft onbetreên van hem, noch zelf het woeste meer.
De zon der waerheit gaet haer gangen keer om keer.
Het twaleftal [van 't Woort geheilight tot herouten,
Om zielen met een zout van 's meesters leer te zouten,]
Zijn twalef tekens, en weghwijzers van den loop
Der heilzon, Simeons en aller vadren hoop.

408 *De bosgalm licht vooruit:* door den *boschgalm* wordt „de prediking van Johannes" verstaan. De uitdrukking, dat een *galm licht,* is verschoonbaar; vooral om de tegenstelling: *„'t eeuwigh schijnend Woort"* in den volgenden regel; waaruit dadelijk klaar wordt, dat, gelijk *woort* voor „Jezus," zoo ook *galm* voor „Johannes" staat.

416—425 Het zal wel onnoodig zijn, hier in 't bijzonder de plaatsen aan te wijzen, waar de wonderen vermeld staan, door Jezus verricht en op welke hier gezinspeeld wordt.

HET VIJFDE BOECK.

INHOUDT.

Herodias eischt streng den woestynier ter straff'.
Herodes paeitze vast. De leeraer in den kercker
Zent twee leerlingen om bescheit naer Christus af.
Zy vraegen wie hy is. Gy ziet den wonderwercker,
Zegt Christus. Gaet, getuight al watge ziet en hoort.
Hy zet Joannes hoogh: dat spijt de kerckgewijden,
Die drijven 't halsrecht door den koorknaep Malchus voort,
Daer op 't geboortefeest de vorsten zich verblijden,
De vader, na den dans der dochter, by den dronck,
Bevestight met een' eedt te stemmen haer begeeren.
Zy eischt 's gevangens hooft. De scherreprechter klonck
Het in den kercker af. Zy schaft het voor de heeren,
In eene schotel, haer' heer vader op den disch,
Daer elck het hooft beschimpt, en godtloos vrolijck is.

2 *Herodes paeitze vast:* Herodes zoekt haar nog tot bedaren te brengen.

Hoe eene borstquetzuur, verzuimt en diep aen 't zweeren
Van een' heelmeester, die 't inkanckrend quaet wil keeren
En schutten, harder met de hant wordt aengetast,
Zoo veel gevoelijcker is 't weedom, en de last

1–13 Gelijckenis, uitbeeldende Herodias gesteltenis, sedert dat Joannes Herodes bestrafte. *Kantteekening der oude uitgave.*

2 *Van een' heelmeester:* zeer ongelukkig laat Vondel hier den klemtoon vallen op *een,* evenals in den voorafgaanden regel op *eene,* en wederom in vs. 10 op *een;* maar, wat erger is, een *heelmeester,* zooals de maat ons dwingt hier te lezen, is geheel iets anders dan een *heelmeester.*

4 *Gevoelijcker:* 't zelfde als *gevoeliger;* doch een en ander in een jambisch vers slecht te gebruiken, omdat de eindsylben beide kort zijn.

Der krancke, schuw van zich met smert te laeten heelen,
En t' ongeduldigh om de heelzaeme bevelen
Des wondenmeesters in te volgen tot haer heil.
Dus ging 't Herodias, boosaerdigh, trots, en geil,
Die aen een wonde van bloetschennis vast ging quijnen,
En, aengetast van een' zielheeler in woestijnen,
Den middel vloeckt, die een gehoorzaem hart geneest.
z'Is by den echten man met recht gehaet, en vreest
Of haer d'onechte moght met smaet ten hove uitschuppen;
Dies wrockt de wraeck in 't hart: gelijck 't geduurigh druppen
De steenrots uithoolt: en gelijck een smeulend vier
Eerst opsmoockt, dan ontvlamt, in 't ende, op 's volx getier,
Een hof en heele stadt in brant zet, dat geen stroomen
De vlammen, aen de lucht gesteigert, kunnen toomen.
Zy heeft den straffer in de klaeuwen vast en wis:
Maer 't rout haer dat hy leeft, in 's kerckers duisternis,
En ongemack, en stanck; en schat, of dit haer redde,
Een wraecklust hooger dan de wellust van het bedde.
Gelegenheit noch tijt verzuimtze, en spreeckt by nacht
Haer lief aen, daer een toght van minne hem verkracht:
  'k Heb zoo veel smaets, om u en uwe min, geleden,
En noit om eene gaef mijn' bedtgenoot gebeden.
Gy weet hoe diep een wonde ick in mijn harte draegh.
Indien de schoonheit van dit lichaem u behaegh',

14—22 Gelijckenissen. *Kantteekening der oude uitgave.*
23—50 Zy houdt 's nachts by Herodes om wraeck aen. *Kantteekening der oude uitgave.*

5 *Der krancke:* gewoonlijk worden, als er in 't algemeen gesproken wordt, dergelijke adverbiale naamwoorden manl. genomen. Doch Vondel heeft hier bepaaldelijk 't oog op Herodias.
7 *Wondenmeesters:* om 't metrum, voor *wondmeesters*, doch even verkeerd als *bloemenkrans* voor *bloemkrans* of *appelenboom* voor *appelboom* wezen zou. Intusschen, bij de tegenwoordige wanspelling van *boekeNkast*, *paardeNstal* en *woordeNboek*, zou men er van kunnen zeggen: *transeat cum caeteris.*
11 *Den middel:* als bij de Vlamingen. Zie Bild. *Gesll. in v.*
12 *Echten man:* Filippus. Zie Boek IV, vs. 166.
15 *Uithoolt:* uitholt.
19 *Straffer:* dit woord is buiten gebruik geraakt, ofschoon even wettig als *wreker*, *plager*, enz.; hier echter staat het min juist voor: *bestraffer;* want *straffen* en *bestraffen* is niet hetzelfde.
24 *Hem verkracht:* hem met geweld overmeestert.

En zoo veel wellusten, door mijn gena genoten:
'k Heb, u ten wille, naem en faem hier ingeschoten,
Mijn' man en vader, en al vaders huis en bloet
Ten vyant. Dat vermoght een prickelende gloet
Van liefde; en lijdtge noch [het moet u eeuwigh spijten,]
Dat my een wildeman in 't aenzicht durf verwijten
Hoe ick, uw boelschap, in bloetschennis by u zit?
Gedooght een koning in zijn eigen erfrijck dit?
Gy most al overlang dat levendigh gevoelen.
Ontzietge met een hantvol bloets mijn' moedt te koelen?
Zoo legh ick u niet diep, gelijckge veinst, in 't hart.
Dus sprackze al zuchtende, en hy zuchte om haere smert:
Dat voeldeze, en ontfing aenminnigh hem in d'armen.
De minnegloet begon t'ontvoncken en te warmen
Den uitgekoren en gestreelden; en de brant
Ontstack alle aders, mergh, gebeente, en ingewant.
Toen smoltenze onderling in zulck een' gloet van weelde.
Zoo stont een korte lust, die Eva zich verbeelde,
Een montvol appelsaps, genoten tegens Godt,
En zijnen klaeren wil, en uitgedruckt Gebodt,
Den lustgenoot en haer, en hun bedorve neven
Op schipbreuck bey van ziel en lijf en 't eeuwigh leven.
De koning, door 't genot der schoonheit dus verplicht,
En overwonnen, zagh in 't drijvende gezicht
De dry bevalligheên, en minnegeesten zweven,
En trooste haer, en sprack, ter danckbaerheit gedreven:
Het waer een arm geschenck, ô schoone roozemont,
Van englen waert gekust, dat wy u nu terstont,

51—90 Herodes pooght haer met reden te paejen, doch vergeefs. *Kantteekening der oude uitgave.*

30 *Hier ingeschoten:* de oude uitgave heeft: *hierin geschoten,* wat geen zin oplevert.

30—32 *'k Heb.... mijn'.... vader.... ten vyant:* min juist; Aristobulus was reeds lang te voren gestorven.

34 *Wildeman:* bewoner eener wildernis; hier 't zelfde als *woestijnier.*

38 *Hantvol bloets:* door zijn plaatsing wordt het woord *hantvol* in tweeën gesneden, waardoor men onwillekeurig, tegen de bedoeling, *hand vol bloeds* leest. De oude uitgave heeft: *hant vol.*

53 *De dry bevalligheên:* deze komen hier wel wat vreemd te pas; doch men bedenke, dat Herodes een halve Heiden was.

En al een wijl geleên, den vloeck der majesteiten
Toedoemden. Gy behoeft niet scherp hierom te pleiten.
Maer 't heeft bedencken of de staet het lijden kan,
Om eenen woestynier, een' weereloozen man,
De kroon te waegen, en het rijck in roer te zetten.
Gy zaeght in 't vangen hoe men paste op kroon noch wetten:
En luttel scheelde 't of men hadde ons aengerant.
's Mans aenhang is te groot in Syrie, en al 't lant.
Men noemt hem Godts profeet. Sla hant aen Godts profeeten:
Gy quetst den appel van Godts oogen, uitgekreten
By 't volck, als Jezebel en Achab in hun tijt.
Men dreight ons in het hart des lants: en buiten zijt
Gy met ons in den haet der naeste nagebuuren.
Mijn broeder Flippes dreight van 't noorden mijne muuren,
Uit wraecke, om dat ick u wechvoerde, en 't gastrecht schon:
En d'Arabier Arete, in 't opgaen van de zon,
Wort van mijn gemaelinne, in vaders rijck gevloden,
Ten oorloge aengehitst. Wat lijde ick van de Joden,
Een wederspannige aert, al lasteringe en smaet!

57, 58 *Den vloeck der majesteiten toedoemden: toedoemen* is hier: „bij vonnis toewijzen," doch de zin is hier: „hem, die onze majesteit gehoond heeft, die ons ten vloek is, ten uwen gevalle ter dood verwezen."

62 *In 't vangen:* versta: toen wij Johannes gevangen lieten nemen.

66, 67 *Uitgekreten by 't volck, als* enz.: versta: en gij wordt bij 't volk uitgescholden als enz.

66 Vergelijk hetgeen Willebrord zegt bij *Gysbrecht van Aemstel,* vs. 549.
Wie kloosters raeckt, die raeckt den appel van Gods oogen.

70 *Mijn broeder Flippes:* Vondel verwart hier Filippus, den wettigen man van Herodias, en half-broeder van Herodes, met Filippus, Viervorst van het Noordelijk Overjordaansche. Het beweerde, alsof de grenzen van Herodes' rijk bedreigd werden, vervalt alzoo geheel; immers de man van Herodias leefde ambteloos en was tot oorlogvoeren niet in staat, en de Viervorst Filippus was een stil en vreedzaam Regent, die aan geen krijgvoeren tegen Herodes dacht.

71 Herodes, op een reis naar Rome bij zijn broeder Filippus afgestapt, raakte verliefd op diens vrouw Herodias, en deed haar het voorstel de zijne te worden. Zij stemde hierin toe, onder beding dat Herodes zijn vrouw, de dochter van Koning Aretas, zou wegzenden. Hij beloofde zulks; doch zijn vrouw, van de afspraak onderricht, voorkwam den haar bereiden smaad en vluchtte tot haar vader.

73, 74 Koning Aretas, door zijn dochter aangehitst, nam het voorwendsel van een geschil over zekere grensscheiding te baat, om Herodes den oorlog aan te doen.

En hoe het tusschen dien gebuur Pilatus staet,
Den lantvooght Pontius, en ons, is u gebleken.
Hy is genegen zich in 's nabuurs zaeck te steecken,
En neemt al wat hem tot zijn' aenwas dient te baet.
Verschoonme dan een wijl. Ick blijve uw toeverlaet,
Gevoele u leedt met smarte, en legge op mijne luimen,
En wil, zoo dra de tijt eens rijp is, niet verzuimen
Te wreecken al uw leedt aen dezen woestijnier.
Zoo spreeckt hy. Zy bedanckt hem met een' lieven zwier
In d'oogen, en hy, moede en mat van haer te kussen,
Zoeckt weêrgekust den slaep, of die zijn zorgh kon sussen:
Maer zy verneemt geen rust: want d'onrust van de wraeck
Houdt schiltwacht in het hooft. In d'oogen komt geen vaeck.
Haer dunckt, zy hoort: gy zit in bloetschande en in schennis,
En broght uw schaemte en eer ter kercke, zonder kennis.

Joannes, daer hy vast in 's kerckers schaduw zat,
Hoorde uit den leerling hoe de heilzon, lant en stadt
Omschijnende, het volck door kracht van wonderdaeden
Verlichte, en heelde al die om troost en noothulp baden;

91–105 Joannes hoort in den kercker Christus wonderwercken, en zent twee leerlingen aen hem, op datze uit Christus mont leeren wie hy is. *Kantteekening der oude uitgave.*

76–79 Herodes en Pilatus leefden met elkander in onmin, waarschijnlijk wegens eenig verschil over rang, machtsoefening of rechtsgebied. Sommigen gissen dat de moord, aan sommige oproerige Galileeërs, op last van Pilatus in den tempel volbracht — zie *Handel.* V:37; JOSEPHUS *Joods. Oudh.* XVIII:1; *Js. Oorl.* II:8 — daartoe aanleiding hebbe gegeven, welk voorval echter eerst na den dood van Johannes plaats greep. Eerst toen Pilatus den gevangen Jezus, als Galileeër, tot Herodes zond, die zich te Jeruzalem bevond, en daardoor een bewijs gaf, dat hij zijn rechtsgebied erkende en eerbiedigde, werden zij verzoend.

90 *En broght uw schaemte en eer ter kercke:* gij geeft uw goeden naam openlijk ten prijs.

Zonder kennis: zonder overleg.

91, 92 Zie *Luk.* VII:18. Johannes zat alzoo niet buiten toegang. Zie het aanget. op Boek IV, vs. 362. Het te dezer plaatse vermelde zinspeelt op een vrij verkeer tusschen Johannes en zijn leerlingen; doch Herodes, die voor opspraak en oproer vreesde, zou zich wel gewacht hebben, zoodanig verkeer te vergunnen, indien werkelijk Johannes in zulk een treurig kot gesmeten ware. Immers hij moest billijk vreezen, dat de mishandeling, dezen aangedaan, daardoor ruchtbaarheid verkrijgen en de gemoederen der menigte nog heftiger tegen hem ontsteken zou.

Oock hoe een jongling, op een dootbaer uitgestreckt,
Uit zijnen ysren slaep te Naïm wert geweckt:
Waarop hy daetlijck een paer trouwe leerelingen
Afvaerdighde, die naer het wijste orakel gingen,
En vraeghden uit hunn' last, of hy niet was dit hooft,
Dat, rijck van Godt gezalft, den vadren wiert belooft;
Of allen stammen noch een ander stont te wachten,
Om hunnen hals t'ontslaen van 't juck der helsche maghten.
Zy volghden 's meesters last, en vraeghden 't recht van pas,
Daer hy, vast bezigh, een verlege schaer genas,
Den nachtgeest uitdreef, en den blinden holp aen oogen.
Toen sprack Emanuël: getuight Godts alvermogen.
Ontvout uw' meester klaer al watge hoort en ziet.
Gelooft uw oor en oogh, en mijn getuighnis niet.
De blinde aenschout den dagh. De lammen krijgen voeten.
De dooven ooren: ja de priesters zelve moeten
Bekennen hoeze een ry melaetschen, lang geknaeght
Van heelloos evel, rein van smetten zien gevaeght.
De lijcken waecken op, en dees verstockte Joodtschap,
In 't hemelsch arm, wort rijck door ons genadeboodtschap.
Geluckigh is hy, die niet struickelt op dien steen,
Dat Godt verlichaemt uit den hemel elck verscheen.
Zy keeren weêr, en 't grootste orakel van Godts waerheit

106–116 Christus zentze weder te rug om van zijne wonderdaeden te getuigen. *Kantteekening der oude uitgave.*

117–158 Christus getuighenis en lofrede van Joannes. *Kantteekening der oude uitgave.*

95, 96 Zie *Luk.* VII:12, 15.

97–110 Zie *Luk.* VII:19–34. Onze dichter schijnt zich niet te hebben durven wagen aan het geven eener verklaring der zonderlinge boodschap, welke Johannes liet doen. De bijzonderheid, door Lukas vermeld, alsof Johannes, de Voorlooper en Profeet van den Messias, en bovendien Jezus' bloedverwant, nog moest laten vernemen of Hij wel degene was, dien men wachtte, heeft voortdurend den schriftuitleggers tot een moeilijk op te lossen vraagstuk verstrekt.

112 *Heelloos:* onjuist voor onheelbaar, dat niet te heelen is.

113 *Joodtschap:* verdedigbaar, indien 't staat voor „Joodsche troep," doch minder, indien 't alleen om 't rijm gebezigd is voor „Jodendom." Men zegt weliswaar vrij onverschillig: *Priesterschap* en *Priesterdom;* doch 't eerste slaat op het ambt, het tweede op de soort van personen, en men zal zoomin *Burgermeesterdom* of *Vroeddom* zeggen als *Heidenschap* of *Frankenschap.*

115, 116 Ongelukkige en onschriftuurlijke paraphrasis van *Lukas* VII:23.

Begon Joannes lof aldus, in volle klaerheit,
t'Ontvouwen voor het volck, van overal by een:
Is Zacharias zoon nu in uwe oogen kleen
En slecht, naerdien hy zent om licht aen my t'ontsteecken?
Dees wert by 't kleene, en ick by 't groote licht geleken,
Het moederlicht, daer al wat licht hoeft vier by haelt.
Zoo gy hem slecht acht, hoe liep elck dan afgedwaelt
Dus wijt de steden uit naer wilde woestynijen?
Was 't om een wanckel riet te zien aen alle zijen
Zich buigen naer den wint? dat is Joannes niet.
Hy staet onwanckelbaer, als een kolom, ontziet
Geen koningen, ten halze in overspel verdroncken,
En helsche gruwelen. Hy tuchtight in speloncken
En kerckeren het lijf, en leeft by armen kost.
Of woudtge een' tegens kou zien zacht en warm gedost,
En heerelijck in zijde en purper uitgestreeken?
Zoeckt pracht en prael in 't hof: daer krielen hofge-
[breken:
Daer is de weerelt met pluimstrijckery gedient:
Daer houdt men koningen, om snoot genot, ten vrient,
En schuift Godts wet en Godt om staet aen d'eene zijde.
Of zocht gy een' profeet, die zich ter waerheit wijde?
Dat was, dat is hy noch, en meer dan een profeet,
Die, aengezocht tot eer en aenzien, my beleedt
Voor Godts gezalfde, en zich een' boschgalm in woestijnen,
Een boetbazuin, die haest zou zwijgen, en verdwijnen:
En trouwen hy is meer dan eenigh out profeet:
Want Malachias spelt hoe hy zijn ampt bekleet,
En, als een engel in een lichaem, elck zou maenen
De heirbaen, voor de komst van Davids zoon, te baenen:
Ja geen profeet, voor hem gezonden, komt hem na:
Geen moeder baerde oit zoon in glans zijn wederga.

126 volgg. Zie *Luk.* VII: 24–26.

140 Zie *Joh.* I: 19, 26, 27.

141 Zie *Joh.* I: 23.

142 Zie *Joh.* III: 20.

144 *Bekleet:* de zuiverheid der taal vorderde: *bekleeden zoû*, evenals in den volgenden regel *zoû manen;* of wilde Vondel 't praes. behouden, dan had hij ook *maant* moeten schrijven.

144, 145 Zie *Mal.* III: 1; *Luk.* VII: 27.

147, 148 Uitbreiding van *Luk.* XII: 28.

Ick zelf uit vaders schoot neêrdaelende uit den hoogen,
Schijne in dees heileeu min dan hy in 's menschen oogen.
Hy brant van yver: uit dien godtsbrant straelt de glans;
Dies wouden Farizeen hem heffen in den trans
Van eere boven my, om mijnen glans te smooren:
Maer wyzende van zich op 't Woort, den eerstgeboren,
En 't heiligh offerlam, dat 's menschdoms misdaet draeght,
Verviel hy in den haet der schijndeught, die hem plaeght
In 's kerckers klaeuwen, daer hy, van den geest gedreven,
Niet schroomt getuighenis van 't eeuwigh Woort te geven.
  Soldaet en tollenaer, en die voor smetten gaen,
Doch nu gewasschen in de stroomende Jordaen,
Verheffen Godt hier op, die hun gena gewaerdight,
En wie boetvaerdigh zucht genaderijck rechtvaerdight:
Maer schriftgeleerde en noit bekeerde Farizeen
Versmaeden, naer Godts raet, door boete in 't badt te treên,
Dies maelt de waerheit hun gebreck af met dees streecken:
  By wien wort dit gebroet met reden best geleken?

159—165 Soldaeten, tollenaers en openbaere overtreders worden hier door bekeert, en gedoopt: doch wetgeleerden en Farizeen blijven hardtneckigh. *Kantteekening der oude uitgave.*

166—180 Christus beelt hunne verstocktheit door een gelijckenis uit. *Kantteekening der oude uitgave.*

149, 150 Deze getuigenis van zichzelven heeft Jezus nergens afgelegd, en zou ook in weerspraak zijn geweest met de overige verklaringen, welke Hij van zich geeft, als dat Hij „het Licht en het Leven" was, dat „niemand tot den Vader kwam, dan door Hem", enz. enz. Integendeel voegt Jezus, volgens *Luk.* VII:28, bij den hoogen lof, dien Hij aan Johannes geeft, juist de verklaring, dat „de minste in 't Koninkrijk der Hemelen meerder is dan hij."

154—157 Te recht is hier ter plaatse door den Heer Schrant aangemerkt, dat de reden van den haat der Farizeeën tegen Johannes niet daarin gelegen was, dat hij Jezus boven zichzelven gesteld en voor den Messias verklaard, maar dat hij hem niet ontzien noch gespaard had. Dat zij Herodes tegen hem hebben opgezet is mogelijk, doch niet waarschijnlijk, daar zij met dien vorst op allesbehalve goeden voet waren; de ware reden van des Doopers gevangenneming wordt dan ook bij *Matth.* XIV:3, 4 en *Luk.* III:19, 20 gezocht in het verwijt, door dezen Herodes gedaan.

159 *Die voor smetten gaen:* die voor schandvlekken doorgaan.

163, 164 Vergel. *Luk.* VII:30.

165 *De waerheit:* Jezus zelf.
Met dees streecken: in deze trekken, in de navolgende schets.

166—180 Zie *Luk.* VII:31—35.

Het slacht den kindren op de merckt met dit geschrey:
Wy fluitten vast ons beste, en gy gingt noit ten rey.
Wy zongen klaghtzangk: en gy liet noit druppel traenen.
Joannes quam u trou opwecken, en vermaenen,
At nimmer tarwe, noch dronck stercken dranck, of wijn:
Noch scholt men hem een' droes, vermomt met engleschijn.
Mariaes zoon verscheen gemeenzaem en lieftalligh,
En ging genoot ten dissche, in oor en oogh bevalligh:
Noch scholtge hem een' vraet, en wijngodt, ieders vrient,
Met tollenaer en boel beholpen en gedient:
Doch wijzen loven Godt, den algemeenen vader,
Elck even na, een' milt uitreicker en verzader,
Die geen heilmiddelen verzuimt noch leerens wijs,
Om elck te voeren in het hemelsch paradijs.
  Gelijck, in tegenspoet en aengevochte tijden,
'sVerdruckten naem en faem benevelt veel moet lijden,
By al wat pluimstrijckt, en genot ten hove zoeckt;
Zoo wert Joannes, een gevangen helt, gevloeckt,
En in zijne eer geraeckt van godtvergete smetten.
De weifelaers, die licht een lasterstuck blancketten,
Tyrannen ten gevalle, om buiten ongemack
Te leven, leden dat den Heiligh eenen krack
In eere en aenzien kreegh, en staecken noch hun zegel
Aen 't eerloos lasteren. d' Oprechte, die den regel
Van deught en waerheit volghde, en nimmer zwichten wou,
Most dapper lijden. Dat 's de weerelt en haer trou:
Maer toen 't orakel van de wijsheit en de waerheit
Den boetgezant en Godt ten prijs, met zulck een klaerheit
De nevels en den mist der lastering verdreef,
Zagh al de weerelt om. Zoo groot een aenzien steef
De zenuwen van al de zwacken, luttel danckbaer.
Het eerst ontkende wert herkenbaer, en ontfangkbaer:
Gelijck oprechte munt, voor eene poos gewraeckt,
In prijs opsteigert, en herkent in eere raeckt.

181–197 Joannes naem en faem wort, geduurende zijne gevangenis, door lastertongen noch bezwaert: doch Christus lofrede houdt zijne eer het hooft op. *Kantteekening der oude uitgave.*

198–200 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

172 *Droes:* booze geest, duivel.

Dees lofspraeck, die allengs meer velts begon te winnen,
Ging Arons priesterdom te bijster aen de zinnen,
Herodiaenen, fijne Esseen, en Farizeen.
Dees loffaem donderde door hof, en lant, en steên.
Aertspriesters, Kaïfas en Annas overquamen
Te letten hoe men best dien opgangk moght beschaemen,
En vaerdighden by nacht hunn' koorknaep Malchus af,
Een' bitter yvraer, die om Godt noch waerheit gaf,
Als hy zijn meesters eer op zijne ziel moght vryen.
Hy quam te Macherunte in 't hof ter brugge opryen,
Met een' vertroubrief aen mevrou Herodias.
Haer hart sprong op van vreught, toen zy den inhoudt las.
Men waerschuwt haer by tijts voor eere en staet te waecken,
En snel te smooren twee, die 't hooft te trots opstaecken,
Den schiltknaep eerst, en dan den heer en zijn gezagh.
Het raeckte nu haer kroon. Verzuimde zy 't, de dagh
Zou haer berouwen. Men behoefde geene glimpen
Om d'ongebonde tong dus los te leeren schimpen
Met majesteiten, en zoo groot een koningin.
Zy nam dees rede diep met nabedencken in,
En antwoorde op dien brief den koorknaep kort en krachtigh:

201—204 Dit verbittert Herodianen, Farizeen en Esseen. *Kantteekening der oude uitgave.*

205—221 Kaïfas en Annas zenden Malchus aen Herodias, om haer op te ruien. *Kantteekening der oude uitgave.*

203 *Fijne Esseen: fijn* beteekent hier geenszins, gelijk Schrant beweert: „gemoedelijk, nauwgezet;" maar is, evenals *doorslepen*, synoniem met: „listig." Het was volstrekt Vondels bedoeling niet, den Esseeërs een lofspraak te geven.

205 *Overquamen:* kwamen overeen, spraken af.

207 *Koorknaep:* tempelbediende.
Malchus: Vondel laat hier zeer gepast een rol spelen aan den dienaar des Hoogepriesters, wien Petrus een oor afhieuw. Zie *Joh.* XVIII : 10.

209 *Op zijne ziel:* ook ten koste zijner ziel. — *Vryen:* vrij waren, ophouden.

211 *Vertroubrief:* hier in de dubbele beteekenis van „geloofsbrief" en „vertrouwelijken brief."

215 *Den schiltknaep:* in den zin van vertrouweling, leerling, vriend des Heeren.

217 *Glimpen:* zeldzaam in 't meerv. gebezigd en niet verkieslijk. Men zegt evenmin: *alle schijnen* voor *alle schijn*, *keuren van spijzen* voor *keur*, enz.

220 *Diep met nabedencken:* met diep nadenken.

'k Bedanck u meesters voor hun trouwe en gunst. [Waerachtigh
Zy waecken vaderlijck voor ons en onzen staet.
Men eerze, als vaders, voor hun zorge: maer wat raet?
De koning was dus lang tot geen besluit te brengen,
Wy klaegen nacht en dagh ons harteween, en mengen
De traenen in 't geklagh. Hy kust de traenen af,
En vaeghtze van de wang, en blijft gestreng en straf
In 't weigren van zijn liefs verzoeck en eerste bede.
Het raeckt hem wel: maer 'k word gepaeit met deze rede:
Mijn schoone, 'k wil om u uitwercken wat ick kan:
Maer hoe? Joannes is een streng, een heiligh man,
Rechtvaerdigh naer de wet, een yvraer naer zijn zede.
Is 't buiten spoor? gedenck, het leerampt brengt dit mede:
En ons geweten tuight hoe wy te gader staen.
Natuur is buiten 't perck der leeringe gegaen.
Het luidt wel koningklijck zich niet zoo naeu te binden:
Want David, Salomon, en d' eerste aertsvaders vinden
Zich niet zoo zuiver. Ons vergrijp staet mede in reên:
Maer noit heeft Godts profeet dit ongestraft geleên.
Wy dienen niet te brusk de slaependen te wecken.
Begon al wat ons vloeckt in 't harnas op te trecken,
Gelijck Europe vloogh naer Asie voorheen:
'k Zaegh Troie in Macherunte, en Paris en Heleen
In my en u herteelt, en Menelaüs weder
In Flips mijn' broeder; en Homeer met zijne veder
Aenstreven op dees stof, een bloedige Ilias.
'k Zaegh Macherunte in roock, en vier, en vlamme. Was
Uwe eer dan wel bewaert? zwijgh stil, en laet dit slaepen.
Dus zit ick diep in schande, en weerloos zonder wapen,
En krop met ongedult dat gruwelijck verwijt.

222–251 Herodias bedanckt d' aertspriesters, en klaeght over Herodes slaphartigheit, en hoe hy haer met woorden paeit. *Kantteekening der oude uitgave.*

238 Zie *Mark.* VI:20.

239 *Ons vergrijp staet mede in reên:* onze overtreding is mede met den natuurlijken loop der dingen overeenkomstig.

246, 247 Hij wil eenvoudig zeggen: dit alles zou aan een anderen Homeer stof leveren tot het schrijven van een nieuwe Ilias.

Zoo sprackze, en huilde van wraeckgierigheit en spijt,
En schudde drymael 't hooft, en liet de vlechten zwaeien.
Vergeefs zoeckt Malchus haer te troosten en te paeien.
Het wrocken neemt geen endt, doch entlijck wat bedaert,
Hervatze dus haer woort: mijn wraeckzucht wet het zwaert,
Of mengt vergift. Ick zit geschantvleckt en besproken,
Maer zweer niet lang dien hoon te lijden ongewroken.
Belieft het u, verblijf een luttel in ons hof.
Mijn mans geboortedagh verjaert. Laet zien wat stof
Ten zoen zal dienen van dit onverzoenbaer wrocken,
Al zou men hier de kroon en lijf en ziel in brocken.
Verwacht het vrolijck feest. Ick moghtme dienen van
Uw' raet, en neem het al te baet wat helpen kan.
De koorknaep Malchus liet zich vinden op haer bede.
De dagh verscheen nu hoogh in lentemaent. Alreede
Wert bygehaelt wat tot dees feesteer dienen kon.
Noit zagh Jerusalem het hof van Salomon
Meer blincken, toen men 't gout uit 's konings goutvloot [schepte.
Al 't hofgezin vondt werck. Elck woelde, elck zweete, elck repte
De handen: noch quam 't hof aen tijt en volck te kort.
De vorsten gaen ten hove, en 't vrouwentimmer wort
Gewelkomt, en onthaelt, naer heuren staet en waerde,
Van 's rijx hofmeester op de voorzael. Dus vergaêrde
De feestgenootschap vast, gelijck een hart, een ziel,
Daer d' een den andren heusch gemoete en onderhiel

252—265 Herodias wort van wraeckgierigheit vervoert, en begeert dat Malchus noch het geboortefeest afwachte. *Kantteekening der oude uitgave.*

266—271 Toestel om den geboortedagh te vieren. *Kantteekening der oude uitgave.*

272—282 Vorsten en vorstinnen vergaderen ten banckette. *Kantteekening der oude uitgave.*

263 *Al zou men hier de kroon en lijf en ziel in brocken: brocken* is: „aan kleine stukken breken." Thans zegt men meer: *er bij inbrokken;* evenals: „er bij inschieten."

266 *Hoogh in lentemaent:* tegen het einde der lentemaand.

267 *Dees feesteer:* de eer van dit feest.

272 Zie *Mark.* VI: 21.

't Vrouwentimmer: dit is naar Hollandsche, niet naar Oostersche wijze. Er werden geen vrouwen aan den disch toegelaten, dan om te dienen, — zie bij *Matth.* VIII: 15 — of om 't gezelschap te vermaken, gelijk hier de dochter van Herodias. Zie *Mark.* VI: 22, 24.

Met deftigh staetgespreck, en allerhande maeren,
Oock zonder Christus naem, alom gespreit, te spaeren:
Of dit de koningk was, de rechte Davids zoon,
Om, 't volck verlossende, Tybeer uit Numaes troon
Te schuppen door een' sleep beroide aenhangelingen,
Uit Galileen geraept, die korts noch visschen vingen
Herodes, die om hoogh uit eene trali zagh
Al wie ter brugge opreedt, quam endtlijck voor den dagh
Met zijne koninginne, en dochter, aen haer zijde,
Beide uitgestreecken, als godinnen, trots en blijde.
Al wat 'er zat, rees op, en knielde drymael neêr.
Lang leef Herodes en Herodias in eer,
En prijs, en mogenheit, en majesteit te gader:
Gelijck hooghloflijck zijn voorvaders, en haer vader.
Dat zy hunn' wensch en vreught beleven aen dees vrucht,
En wie de kroon benijt verbaest ten velde uit vlught'.
Dus luide 't juichen en de wensch der feestgenooten.
De koning welkomtze al. De zael wort opgesloten
Met dubble deuren. Toen verscheen het ooghe een kerck,
Een heerlijck hofgewelf, vol gout en zilverwerck;
De marmervloer bestroit met een' gebloemden regen;
De wanden met tapijt behangen: en een zegen
Uit Arabije zwaeit hun wierroockgeuren toe.

283—293 Herodes en Herodias wellekomen de feestgenooten, die hun toejuichen. *Kantteekening der oude uitgave.*

294—300 Koningklijck toestel in de groote zaele. *Kantteekening der oude uitgave.*

280, 281 Het algemeen gevoelen, 't welk zelfs nog lang ook bij de Apostelen bleef heerschen, was, dat de verwachte Messias de Joden van vreemde overheersching bevrijden zou.

283 *Trali:* venster.

285 Herodias kwam, als uit het schriftverhaal blijkt, niet mede aan den disch. *En dochter:* zij heette Salome, en was de dochter van Herodias bij haar wettigen man Filippus. Zij werd eerlang uitgehuwlijkt aan haar oom Filippus, Viervorst van Trachonitis; later trouwde zij met Aristobulus, zoon van Herodes, Koning van Chalcis.

290 De mogendheid dier voorvaders van Herodes reikte niet verder dan tot zijn grootvader Antipater, en wat den vader van Herodias betreft, daar valt alleen van te zeggen, dat hij gewurgd werd.

294 *Opgesloten:* opengesloten.

295 *Een kerck:* een zaal als een kerk.

298 *Zegen:* staat hier voor „geschenk.” 't Woord wordt in dien zin ook menigmalen in den Bijbel gevonden, als *Gen.* XXIII: 11; *Jos.* XV: 19, enz.

De tafel noodtze, en wort van 't lange draelen moe.
Herodes zeght: zit aen. Laet niemant zich lang bidden.
Hy zet gemeenzaem zich aen 't hoogh eerst in het midden.
De koningin wort met haer dochter over hem
Op bancktapijt gezet. Alle andren op de stem
Des konings vlyen zich eerbiedigh, heer en joffer,
Door min gepaert, gelijck een duif voeght by een' doffer.
Men giet hantwater uit het zilveren lampet.
De hantdoeck drooght de hant. Men schaft'er op 't bancket
De weite, en voort een ry van eedle hofgerechten.
Het woelt'er heene en weêr van maeghden en van knechten,
Alle even jeughdigh, en alle even schoon van leest.
Men schenckt den koelen wijn, die teffens lijf en geest
En Godt verheught. Al wat ter tafel aenzat, munte
In pracht voor andren uit. Het gansche Macherunte
Komt ingedrongen: want het konings jaergety
Hiel open hof, en wou gemeente en burgery
Niet innetoomen, maer elck even heusch onthaelen.
Men stelt meer tafels toe, en opent alle zaelen.
Het zeil most volstaen, en in top al wat'er was.
Een ander Ofir vloeide in 's konings kist en kas.
Nu scheenen velt en bosch van wiltbraet leêgh gevangen.
Limoen, olijf, granaet, en goude oranjen hangen
Aen tacken, druppende de joffer in den mont.
Een paradijslucht, pas gemaetight, en gezont,
Verquickte 't hart van al die hier te gader zaten.
De weelde en overdaet, nu teffens uitgelaeten,

301—306 Herodes, en zijn gemaelin en dochter gaen ten dissche, gevolght van de genooten. *Kantteekening der oude uitgave.*
307—313 De gasten worden koningklijck gedient. *Kantteekening der oude uitgave.*
314—319 Men houdt open hof. *Kantteekening der oude uitgave.*
320—329 Hier is vol op van pracht en leckernije. *Kantteekening der oude uitgave.*

302 *Gemeenzaem:* dit woord doet hier een zonderlinge uitwerking, althans wanneer wij 't opvatten in den zin, waar wij 't nu in bezigen. Doch 't is mogelijk, dat Vondel het hier genomen hebbe als synoniem van: „naar 't gemeen gebruik, ouder gewoonte," en dan is het hier wel gepast.
308 *'t Bancket:* gastmaal.
312, 313 Zie *Psalm* CIV: 15; *Richt.* IX: 13.
314, 315 Dit is eenigszins in strijd met de woorden van den tekst, zooals ze bij *Mark.* VI: 21 luiden, waar gemeld wordt, dat Herodes alleen de rijksgrooten, krijgsoversten en aanzienlijkste Galileeërs genoodigd had.

Bejegenden elckandre, uit onderlinge gunst.
Der stoffen dierbaerheit most wijcken voor de kunst,
En arbeit, aen het gout en zilverwerck gehangen,
Kleenoodje, en feestgewaet. Men docht om geen' gevangen,
Die in den kercker schier van stanck en noot verging,
En even trou aen Godt, der dingen schepper, hing;
Al scheen hy jammerlijck van Gode en elck verlaeten.
Helaes, hoe gaet het toe in weereltlijcke staeten!
Diogenes zit arm, gescholen in zijn ton,
En rijck, wil een' monarch, die hem de rijcke zon
Beneemt, en niet vermagh by al zijn maght te geven,
Niet prachen om een gaef. Hy weeght de doot en 't leven
In eene schael, te vrede in al wat Godt behaeght,
Die 't leven geeft, en neemt. De tweede Elias vraeght
Naer geene Jezebels noch Achabs dreigementen.
Hy geeft wat hy bezit den rijcksten heere op renten,
Zijn rust, zijn bloet, zijn ziel, en goede en quade faem.
Hy geeft het al ten beste, om Jesus eer en naem,
Ten heil des menschdoms, in zijn volle kracht te zetten.
Laet nu het princenhof een schelmstuck vry blancketten,
Aertspriesters, Farizeen, en al wat waerheit kruist
Zich heimlijck ketelen, en lachen in zijn vuist:
Een hartekenner ziet door 't vossevel en veinzen,
En kent den hoofschen treck, en ooghmerck en gepeinzen
Des schriftverdraeiers, die stout uitvoert wat hy droomt,
En lange tabberts met schriftuure en spreucken zoomt.
Och, hoe gerust is 't in een laege hut te duicken,
En schilt, noch wapen, stam, noch koningklijcke struicken
Te tellen, uit een ry voorvadren; maer 't genot,
Een' druppel invloets van genade en troost uit Godt
Te voelen! dat is meer dan afkomst, schilt, en wapen.
Zoo staet men vrolijck op: zoo gaet men vrolijck slaepen:

330—333 Joannes in den kercker wort vergeeten. *Kantteekening der oude uitgave.*
334—363 Armoede der weereltsche rijckdommen, en rijckdom van godtvruchtige armoede. *Kantteekening der oude uitgave.*

328 *Dierbaerheit:* hooge prijs.
348 *Ketelen:* kittelen. Zie 2 *Timoth.* IV: 3: ketelachtig *van gehoor.* HOOFT, *Ned. Hist.*, bl. 3: *De splinterighste en* keeteligshte *zaaken.*

Doch laet ons 't jaergetijde uitvoeren, en de rol
Des hoftooneelspels van Helene, blint en dol.
De maeltijt gaet haer' gangk. De boel leght op haer luimen.
De geest van overspel, die 't hof bezit, zal ruimen
Met eenen stanck van moort, ten spiegel voor elck een.
De lentezon, die lang het hofbancket bescheen,
Ging onder; daer de Nijl met zeven volle keelen
In zee komt bruizen, en de zoute baren deelen
Met schuim, en stercken stroom, geschept uit moorsch
[gebergHt,
Dat met een trotse kruin den hoogen hemel terght.
De schaduw naderde en quam op met zwarte dampen.
Toen zocht men dagh en licht aen hondert goude lampen,
Aen 't hooge hofgewelf gehangen tot een prael.
De koning vrolijck liet een koningklijcke schael,
Waeruit Herodes, zijn heer vader, plagh te drincken,
Vol leckren nektar van zijn' Ganymedes schincken.
Elck zweegh. Hy sprack verheught, dat elck hem hooren kon:
'T Is heden sestigh jaer, Godt woud's, dat ons de zon
Op voesters schoot bescheen, en al het hof, ten troone
Aenschietende, overluidt heer vader met dien zoone
Geluck toewenschte, op 't luidt bazuinen van de faem,
En ieder riep: hy erve uw deught, gelijck uw' naem,
Ten zegen van het rijck, dat onder hem vermeere.
Verwacht nu t'zamen wat van zijnen braven heere
Een onderzaet verwacht. Toen juichte al wat'er was:

364—375 Het wort avont. *Kantteekening der oude uitgave.*

376—382 Herodes noot de gasten, op zijnen geboortedagh, tot eenen vrolijcken dronck. *Kantteekening der oude uitgave.*

383—388 De feestgenooten juichen, en wenschen hem een geluckige regeeringe en langduurigh leven. *Kantteekening der oude uitgave.*

359 *'t Jaergetijde uitvoeren:* het verhaal van 't verjaarfeest ten einde toe voortzetten.

359, 360 *De rol des hoftooneelspels van Helene:* de rol, welke Herodias, die tweede Helene, vervult.

374 *Ganymedes:* hier voor: schenker.

376 *Sestigh jaer:* waar Vondel deze berekening van Herodes' jaren vandaan haalt, weet ik niet: JOSEPHUS, *Oudh.* XVII: 1, vertelt, dat hij kort voor zijns vaders dood te Rome werd opgevoed, in welk geval hij niet veel meer dan vijftig jaren oud zou geweest zijn.
Godt woud's: God wilde het dus.

378 *Aenschietende:* fraai, voor: toeschietende. Zie HUYDECOPER, *Proeve* III, 251.

Lang leef de koning, en mevrou Herodias.
Lang leef de koning, en beschaeme al die hem haeten.
Zy droncken rustigh, en de vreught scheen uitgelaeten.
De wijnkelck ging rondom de tafel reis op reis.
Het hemelsche muzijck doorgalmde 't groot palais.
De rijxhofmeester broght de beide sluierkroonen,
En spandeze om hun hooft, op 't mengelen der toonen
Van zangk, en fluit, en snaer. Het orgel van het hof
Hiel beurte, zwanger van Herodes naem en lof.
De vorsten zaten van verwondering verwonnen,
Om twee gekroonden, en de diamante zonnen
Verdoofden 't avontlicht, dat uit de lampen scheen.
De koningin, nu ruim zoo schoon, als oit voorheen,
Belonckte vast den heer met haere drijvende oogen.
Hy wert van groote min zoo minnelijck bewogen,
Gelijck een bruidegom, die met zijn' eersten brant
De bruit in d'armen valt, op 's bruilofts ledekant;
Terwijl haer wangen van geveinsde schaemte blozen.
Het lust Antipas zich een weinigh te verpoozen.
Hy rijst blijmoedigh voor 't aenrechten van bancket.
Zy volgen te gelijck dit voorbeelt, als een wet.
Salome, op moeders wenck, vertreckt, en laet zich leiden
In een salet, [het was te voren zoo bescheiden,]
En ondertusschen gaet het feestgespan ten dans,
Eerst vrouw en man alleen: dan vrouwen en de mans

389—395 De kroonen worden koning en koninginne opgezet. *Kantteekening der oude uitgave.*

396—398 De koningin zoeckt hem te bekooren. *Kantteekening der oude uitgave.*

399—402 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

403—406 De koning rijst op van de tafel, en Salome vertreckt. *Kantteekening der oude uitgave.*

407—416 Ondertusschen gaen de genooten ten dans. *Kantteekening der oude uitgave.*

381 *De wijnkelck:* de kelk namel. van Herodes, waar de *toost* mee gebracht was.

389 *Sluierkroonen:* hier, waar bepaald „tulbanden" gemeend worden, is dit woord, dat bij Vondel zeer geliefkoosd is, vooral op zijn plaats.

402 *Antipas:* Herodes.

405 *Salome:* de dochter van Herodias.

407 *Feestgespan:* gezelschap.

408—410 Wederom de beschrijving van een echt oud-Hollandsche partij, beginnende met een menuet, gevolgd door een pavane of quadrille, alles uitnemend geschikt om de zeden en gebruiken van Vondels tijd, doch weinig om ons die der Oosterlingen te doen kennen. Maar nemen wij

By paeren: dan gelijck gevlochten in een' drommel,
Op harp, en schuiftrompet, en feestbazuin, en trommel.
Men danst den harnasdans op trommel en trompet,
Hoe grootvaêr aentreckt, en dan aftreckt, of bezet
Antigonus, die zwicht, en jammerlijck te spade
De wapens weghsmackt, en ootmoedigh om genade
Den overwinner smeeckt, die, vuil van eerlijck stof,
Met zege keert, en maght van standers plant op 't hof.
  Dus bezigh treet'er aen herschapene Salome,
Zoo dertel opgesmuckt, als Flora, die te Rome
De burgery verrijckte uit haeren jongsten wil.
De danssers ruimen op. Gezang en spel zwijght stil.
Zy zwaeit een luit van wit yvoor, gereet te speelen,
En danssende het oor met keel en snaer te streelen,
Alle oogen met den zwier van haeren dans, dan dus
Dan anders, te verzaên. De vader met een' kus
Genaecktze, en kan zich naeu van dees Pandore spaenen,

417—427 Princes Salome verschijnt weder om te dansen. *Kantteekening der oude uitgave.*

't Vondel niet kwalijk, die niet beter wist, en bedenken wij hoe b. v. in de hedendaagsche balletten de bajadeeren van de opera een geheel anderen dans uitvoeren dan de wezenlijke bajadeeren: en zulks tegen beter weten der tooneelbestuurders aan.

409 *Drommel:* drom.

411 *Harnasdans:* krijgsdans.

412 *Grootvaêr:* Herodes de Groote.

412—416 Zie Boek IV, vs. 93.

415 *Vuil van eerlijck stof:* navolging van HORATIUS, *Od.* II. I. 22.
Non indecoro pulvere sordidus.

418, 419 De *Flora,* waarop hier bedoeld wordt, was een vermaarde Romeinsche lichtekooi, die, groote schatten gewonnen hebbende, en na haar dood vooral niet minder menschen willende begunstigen dan zij 't bij haar leven gedaan had, het geheele Romeinsche volk tot erfgenaam maakte. Uit de renten harer goederen werden de zoogenaamde *Floralia* of „Flora-spelen" ingesteld, die op haar jaardag, den 28 April, gevierd werden, en waar het vrij dartel toeging. Dat Flora tevens als bloem- of lentegodin herdacht werd, is bekend. Vergel. OVID. *Fast.* V; VALER. MAX. II, 10; LACTANT. I, 20.

425 *Pandore:* d. i.: „albegaafde," een maagd uit de fabel, die door Vulkaan gevormd, van elk der Goden met een gave was bedeeld geworden, en naar de aarde werd gezonden met een doos, waar alle kwalen en rampen zich in bevonden.

De moeder kustze mede, en weent, en laet haer traenen,
Die rollen langs de wang, als daeu en perlen, af
Van vreught. De dochter badt om oorlof. Vader gaf
De knielende oorelof voor hem en 't hof te praelen
Met haere gaven, daer bevalligheên uit straelen.
z' Is van natuure om prijs voltoit, van top tot teen,
Als uit het aenschijn van de moeder net gesneên,
Gelijck een beelt, en schoon van leest, en, al de leden
Manieren zich van zelf naer d'ingeplante zeden.
Haere oogen drijven, als twee starren, daer een vier
Van diamant in speelt. Was nu Apelles hier,
Zijn verf quaem vier te kort, om dit gezicht te schilderen,
Ja Salomon, hoe wijs en grijs, zou noch verwilderen,
Verslingren, en veraert in Heiden, dol van min,
De godtheit lochenen, en voor eene afgodin
Het wieroock zwaeien: maer de feestgenooten beiden.
't Is tijt dat wy den dans aenheffen, en geleiden.
Zy treet eerst langsaem, tot een voorspel, heene en weêr,
Allengs wat rasser op de luitsnaer, keer op keer.
Na'et voorspel vangtze eerst aen te speelen, en te zingen,
En weet de voeten naer den toon en trant te dwingen,
Doch luchtigh, zonder dwangk, dat feestdans en muzijck
Van keele en snaer gelijckt een minzaem huwelijck,
Of eer geen huwlijck, maer eene edele vryaedje.
De roozekrans om 't hooft, de zwaeiende pluimaedje,
Het sneeuwit zijden kleet, vol lelien van gout
Gezaeit, het hangend haer, van nektergeur bedout,
De perlen aen het oor, de zuivre halskarkanten,
En 't voorhooft, daer gestarnt van fijne diamanten,
Aen 't hemelsch aenschijn straelt, bekooren niet zoo sterck,
Als zy betoveren wat haer omringt in 't perck.
Maer luistert hoeze zingt: gelooft dan dat meerminnen

428—430 Zy bidt haeren heer vader om oorlof. *Kantteekening der oude uitgave.*
431—442 Haere schoonheit wort afgebeelt. *Kantteekening der oude uitgave.*
443—447 Zy begint eerst te speelen, daer na te speelen, en te zingen, en te danssen. *Kantteekening der oude uitgave.*
448—460 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

434 *Manieren zich:* regelen, vormen zich.
436 *Apelles:* de beroemde Grieksche schilder.
439 *Veraert:* veranderd.
457 *Meerminnen:* de Sirenen.

Op schipbreuck uit zijn door het streelen van de zinnen,
Gedreven en gesolt van toonen op hun maet.
Al 't schoonste, op 't eene punt gevat, verruckt en slaet.
  Zy zong: Antonius kon Fulvia vergeeten,
Zoo ras Kleopatra zijn hart eens had bezeten.
Hy zaghze nacht en dagh naer d'oogen en den mont.
De Roomsche helt, die 't zwaert, vol moedts op zijde bondt,
Om Parthen oostwaert op te gaen beoorelogen,
Ley 't zwaert zachtzinnigh neêr, op 't wencken van haere [oogen.
Zy hing hem sedert, als een slaghzwaert, op de zy,
Betovert van haer minne, en lieve afgodery.
Toenze uitgenoot den helt op Cydnus stroom gemoete,
Geleeckze Thetis in een zeeschulp, die hem groete.
Hy smolt, gelijck Adoon, in Venus dartlen schoot.
Tooneelspel, mommery, en waer de lust hem noot
Op jaght of hofbancket, hy volght het, als verslonnen.
Had Cezar Rome, zy had Cezar overwonnen.
Zy zong hoe Cezar om haer' hals geketent hing.
Hoe Danaë Jupijn, in gout vermomt, ontfing.

461—484 Haer gezangk. *Kantteekening der oude uitgave.*

460 Versta: wanneer al wat schoonst is, op één punt vereenigd wordt, verrukt en treft het.

461 Fulvia was de vrouw van den beruchten Drieman Marcus Antonius, die, nadat hem, bij de verdeeling van 't Romeinsche Rijk, het Oosten ten deel was gevallen, op Cleopatra, Koningin van Egypte, verslingerde en, als eenige regels verder gemeld wordt, den oorlog tegen de Parthen verzuimde.

469, 470 Cleopatra, door Antonius opontboden om zich te verantwoorden wegens den bijstand, dien zij aan Cassius had verleend, kwam hem te Tarsus te gemoet, den stroom Cydnus opvarende in een vaartuig met gouden steven, purperkleurige zeilen en zilveren riemen; terwijl zijzelve, als Venus uitgedost, onder een paviljoen van goudstof gelegen was, omringd van knapen, als minnegoden, en van schoone vrouwen, als stroomnajaden gekostumeerd.

470 *Thetis:* de moeder van Achilles, hier echter min juist te pas gebracht, dewijl Cleopatra Venus wilde voorstellen en de algemeene kreet te Tarsus bij haar aankomst luidde: „ziet! Venus zelve komt om zich met Bacchus te paren." Zie PLUTARCHUS *in Anton.*

473 *Verslonnen:* verslonden.

474 Evenals nu Antonius, had Cleopatra vroeger Caesar bekoord.

Hoe Mars aen Venus kleefde, en zy met roode wangen
Het godendom om hoogh uit eene wolck zagh hangen,
En lachen om 't bedrogh der overschoone bruit.
Het beven van haer keel, vol orgels, en de luit,
Een graf des nachtegaels, gevolght van 't geestigh slingeren
Der voeten heene en weêr, en 't wulpsch gedans der vingeren,
Alle even geestigh op de luitsnaer uitgeleert,
Den zin uitbeelden van de woorden, geschakeert,
Gelijck de regenboogh, met veelerhande verven,
Die hier voortrecken, daer verschieten, en versterven.
Nu trockze noch een' strick met danssen in dit velt,
Waerin Herodes naem met lettren stont gespelt.
Toen zweegh de luit, en scheen een poos heel kort te stuiten.
Men hoorde midlerwijl violen, harp, en fluiten,
Schalmey, en schuiftrompet zich mengen in haer keel,
En galmen, die allengs verflaeuden zacht en eêl.
Dan steigerde dan scheen de zang het op te geven:
Gelijck het nachtlicht in de pijp brant, dan verheven
Opflackert, dan bezwijckt, en, deerlijck afgepijnt,
Den geest geeft met een' snick en blick, en flux verdwijnt.
Ten leste komtze snel ten danspercke uitgesprongen,
Gelijck de vos, om niet het hol en zijne jongen
t'Ontdecken voor den brack, die 't spoor volght door het gras.
Dat roock Herodes, en mevrou Herodias,
En 't ketelde zijn' geest. Zoo vielze voor zijn voeten.

485—493 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
494—497 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
498—507 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

477—479 Dit ziet op de bekende fabel van Vulcaan, die, zijn vrouw met Mars in al te nauwe gemeenzaamheid verrassende, hen in een net van ijzeren schakels ving en zoo aan de bespotting der Goden prijsgaf.

481 *Een graf des nachtegaels:* lees: de luit, die den nachtegaal zou doen sterven. Men weet, dat de nachtegaal zich uit naijver zou dood zingen. Vergel. B. VI, vs. 411—414.

486 *Voortrecken:* uitkomen.

496 *Een' snick en blick:* voor „doodsnik," gelijk *blick* voor „leste flikkering." De lamp geeft, voor zij uitgaat, nog een geluid en een helderen schijn van zich.

498—499 *Om niet* enz. Dat *hol* en die *brack* komen hier alleen voor om den regel te vullen. De vergelijking bepaalt zich tot de snelheid van het uitspringen.

500 Versta: Herodes en zijn vrouw bemerkten, waar 't op neer zou komen.

Men hoorde een handtgeklap, en al de gasten moeten
Bekennen dat noit dans gedanst wert aen den Nijl,
Oock geen Kleopatra het met dien zwier en stijl
Uitvoerde voor den helt, wiens hart zy overheerde,
Als dees princes Salome. Elck loofde haer: elck eerde
De schoonheit van de ziele, in 't lichaem, schoon van leest.
De vader nam haer op in d' armen, die bedeest
Om onschult badt, en dat de dans hem moght behaegen.
Hy kuste haeren mont. De feestgenooten zagen
Den geest en kracht des wijns opzweven. Hy belooft
En zweert by zijne kroon, met eenen by zijn hooft,
Naer d'oosterlingsche wijs, al watze zou begeeren,
Al waer 't de halve kroon, haer rustigh te vereeren.
z' Aenvaert eerbiedigh dees gena der majesteit.
De moeder vat dit woort al juichende, en geleit
De dochter in 't vertreck. Daer gaetze, eer 't wort te spade,
En hy benuchtere, met Malchus stil te raede.
Men onderrecht de maeght wat gift haer t'eischen sta.
Zy treet ter zaele in, trots op d'aengeboôn gena,
En eischt Joannes hooft, ten heerlijcken banckette
In eene schotel; dies Herodes zich ontzette,
En om het hooft bestorf, zoo wit, gelijck een doeck.
De hooghgezworen eedt beroude hem. 't Verzoeck
Haer in te willigen gaf maghtigh nabedencken,
Uit geen godtvruchtigh harte, ô neen; maer zich te krencken
In eere en aenzien, by het ingenomen volck,
Dat dezen woestijnier, gelijck een' hemeltolck,

508—515 De vader omhelstze, en zweert haer te schencken wat zy eischen zal. *Kantteekening der oude uitgave.*

516—522 Zy vertreckt met de moeder alleen by Malchus, wort onderwezen, en weder inkomende eischt Joannes hooft in eene schotel. *Kantteekening der oude uitgave.*

523—552 Herodes heeft berou, en vint zich in last. *Kantteekening der oude uitgave.*

509 *Om onschult badt:* verschooning verzocht.

510—514 Zie *Mark.* VI:22.

516, 517 Uit *Mark.* VI:24 blijkt, dat Herodias zich niet in de feestzaal, maar in haar eigen vertrek bevond.

518 *Benuchtere:* weer nuchter worde.

520—524 Zie *Mark.* VI:25; *Matth.* XIV:9.

520 *Gena:* wederom voor „gunst," als vs. 515 en herhaaldelijk in dit dichtstuk.

Bewierroockte, en, geterght door zulck een reuckeloosheit,
Uitspatten moght ter wraecke en allerhande boosheit.
Al magh een koning uit den hoogen stoel gebiên;
Hy is een mensch, niet meer, en moet een' mensch ontzien.
De kroon, het purper, en de lijfwacht, en het wapen
Zijn niet dan glimpen, daer zich kinders aen vergaepen:
Doch mannen weeten, hoe men hierom drave en wensch':
Dat al deze ydelheên het wezen van den mensch
Niet raecken, maer, gelijck een schors, van buiten kleeden;
En d'allerminste een plaets en tijts gelegenheden
Kan gaslaen, zelf een vrou, gelijck Semiramis,
Of Judith, hem in 't bedde, of zittende aen den disch,
Den slagh kan geven; oock, in 't midden van zijn stoeten,
Gelijck Pausanias, Filippus komen groeten
Van achter, midden op het triomfeerend feest.
Wat raet van dezen kant? aen d'andre zijde vreest
De bloethont, die niet vreest den hemel aen te blaffen,
Dat al het hof hem moght verlastren en bestraffen
Van trouweloosheit, en meineedigheit. Wat raet?
De schael van 't overleg gaet heene en weêr, en staet
Niet in den evenaer. Toen quam de schaemte boven:
Wat schaemte? een helse schaemte in 't droncken hooft,
Benevelt van den wijn: en geest Apollion [bestoven,
Blaest heimlijck hem in 't oor: vaer voort. Toen overwon
De droncke schaemte, reên, en achterdocht, en schricken.
Hy spalckt den mont op met afgrijsselijcke blicken,

552—565 Hy komt tot het besluit, en geeft last Joannes t'onthoofden. *Kantteekening der oude uitgave.*

529 *Bewierroockte:* vereerde.

535 *Mannen:* die het in der daad zijn en er niet den blooten naam van dragen.

539 *Semiramis:* de Koningin van Assyrië, die, volgens de oude verhalen, haar man Ninus ter dood liet brengen.

540 *Judith:* zie het Boek dat dien naam draagt VIII—XV.

542 *Pausanias:* deze, een zoon van Cerastus, was een der lijfwachten van Koning Filippus van Macedonië. Mishandeld door zekeren Attalus, en vergeefs bij den Koning recht gevorderd hebbende, overviel en vermoordde hij dezen te Egra, het bruiloftsfeest zijner dochter vierende.

544—547 Zie *Mark.* VI:26.

554 *Met afgrijsselijcke blicken:* waarom? hij toch had Johannes wenschen te sparen en natuurlijker ware het geweest, hem het bevel, dat hem afgedwongen werd, met „neergeslagen" of althans met „wreveligen blik," te laten geven.

En roept: hofmeester, voort, vaer voort, en neem hem wis.
Salome schafme 't hooft des lastraers op den disch.
Een woestijnier ontzagh noch Godt, noch majesteiten.
Hy brengt zijn vonnis me. Wat hoeft men lang te pleiten?
De rijxhofmeester gaet, en Malchus, aen zijn zy,
Geleit hem torenwaert: daer vindt hy twee of dry
Leerlingen, die beducht voor hunnen meester waeckten,
En noit, om lief noch leedt, 's gevangens eer miszaeckten.
Oock wert hun licht gegunt, als tot een dreigement,
Zich nu te spiegelen aen 's lastraers bloedigh endt.
De kercker wort by nacht, op 't hoogh gebodt, ontsloten.
Joannes vrolijck hoortze, en welkomt onverschoten
Den rijxhofmeester, die hem toebijt, half ontstelt:
Berey u flux ter doot. Uw vonnis leght gevelt.
Joannes antwoort: ick bereide my al lange,
Den slagh des doots getroost. Messias komt dees slange,
De doot, het hooft intreên. Zoo vangt het leven aen.
Hy ziet de leerlingen bekreeten binnen staen,
En zeght: mijn kinders, is het nu een tijt van schreien?
Hy wischt hun traenen af, en kustze voor het scheien.
Getuight uw' heilant van mijn' onderdaenen plicht,
En hoe de morgenstar voor 't groote moederlicht
Verdwijnt, en Moses wet en Arons ceremoni
Voor waerheit wijcken. Toen ontstack de wreede troni
Van Malchus, root als vier. Hofmeester, sprack hy, sla
Vry toe: de koning wacht op dit bancket: 't wort spa.
Joannes knielde, uit last des hopmans, voor de sabel,
En sprack, onschuldiger onnozeler dan Abel,
Toen Kaïns broederwrock hem op quam dol en boos:
Mijn leitsman zy Godts lam, voor eeuwigh en altoos.
'k Heb, als Helias, voor Godts oogen streng gewandelt,
De bloetschande en gewelt bestraft, en niets mishandelt.

566—578 Joannes wort de doot aengezeght, en troost de leerlingen. *Kantteekening der oude uitgave.*
579—580 Malchus drijft het halsrecht voort. *Kantteekening der oude uitgave.*
581—588 Joannes knielt, en wort onthooft. *Kantteekening der oude uitgave.*

556 *Salome schafme:* Salome schaffe mij. Zie *Mark.* VI:27.
562 *Miszaeckten: miszaken,* eigenlijk *miszeggen,* is: „ontzeggen, verloochenen." Zie KILIAEN.
586 *Mishandelt:* misdreven.

O Godt, ontfang mijn' geest. De hopman sloegh en trof.
Het hooft sprong drymael op van d'aerde in 't bloedigh stof.
En Malchus riep: zoo moet het gaen, die Sion haeten,
Aertspriesters lasteren, en koningklijcke staeten.
Hy doopte een' zweetdoeck in het warme en roockend bloet,
En spuwde 't gaepend hooft in 't aenschijn, heel verwoet.
Het scheen, men hoorde een' zang en galm van engletongen,
Als ofze Gode lof, en aleluia zongen
Dien 't bloet der Heiligen zoo hoogh en dierbaer schat.
De leerelingen gaen weemoedigh om de stadt,
En kermen schreiende: wat werckt een droncken toren!
Joannes is van daegh geboren, of herboren
Ter martelkroone, hem bewaert in Jesus rijck.
Twee ongelijcken staen in tijt alleen gelijck
Met hun geboortefeest. Men zal nakomelingen,
Zoo Jesus met zijn' glans eens koome door te dringen,
Dit heiligh martelfeest zien vieren jaer op jaer,
Met roozekranssen, en feestoen, en kerckgebaer.
Een goude schotel ving het hooft. Men gaf 't Salome,
Die, blijde om dees schenckaedje, en moeder wellekome,
Ter hooge zaele optreet, daer 't gastmael vrolijck is.
Zy schaft het juichende haer' vader op den disch,

589—592 Malchus juicht om zijn doot. *Kantteekening der oude uitgave.*

593—595 Het scheen of men eenen engelezangk hoorde. *Kantteekening der oude uitgave.*

596—604 De leerlingen troosten zich over hun meesters heerlijcke doot. *Kantteekening der oude uitgave.*

605—609 Salome treet met dit hooft in een goude schotel ter bancketzaele op, en schaft het op den disch. *Kantteekening der oude uitgave.*

587 Zie *Mark.* VI:27.

589 Aanhaling uit *Psalm* CXXIX:5.

595 Toespeling op *Psalm* CXVI:15.

600, 601 De zin is: Herodes en Johannes, in al het overige ongelijk, staan daarin alleen gelijk, dat zij op eenen dag hun geboortefeest vieren, hoezeer in verschillenden zin. Gene toch werd voor de aarde, deze voor den hemel geboren. Het denkbeeld is fraai en dichterlijk; jammer maar, dat het niet klaarder uitgedrukt is.

605 Zie *Mark.* VI:28.

606 *Wellekome:* verkeerd voor *welkom:* tenzij men 't woord hebbe te voegen bij *schenckaedje,* en dan construeere: „blijde met deze, moeder welkome schenkage."

608 Het hier vermelde is eenigszins in tegenspraak met het schriftverhaal, volgens 't welk het meisje de schotel aan haar moeder gaf.

Voor koningklijck bancket, en zet zich aen de zijde
Van moeder, in haer schick, en noit voorheen zoo blijde.
Maer luttel dochtze wat de dochter wedervaert,
Die, danssende op het ys, van 't ys, een scherper zwaert
In 't zincken voelen zoude, als Godts gerechte zeissen
Het heiloos onkruit maeit, en rekening komt eissen
Van zulck een gruwelstuck, daer nu de disch me praelt.
De wulpsche danster prickt met haere goude naelt
De tong van 't heiligh hooft, en durf wraeckgierigh
[spreecken:
Ick steecke eene adder, die vrou moeder heeft gesteecken
Zoo vinnigh naer het hart, dat minst een' man betaemt,
Die wetten planten zal, en zedigheit, en schaemt.
De dischgenootschap schimpt: hier is de Waterstorter.
Men zett' hem in 't gestarnt'. Dees is een houtvoet korter

610—615 De moeder is vrolijck, en denckt luttel wat onheil hare dochter genaeckt. *Kantteekening der oude uitgave.*

616—620 Salome prickt Joannes tong met heure perruicknaelt. *Kantteekening der oude uitgave.*

621—628 De feestgenooten beschimpen 'het hooft. *Kantteekening der oude uitgave.*

610 *In haer schick:* dit ziet op de moeder.

612—614 Vondel volgt hier een overlevering, door Nicephorus Callistus, een beuzelschrijver der veertiende eeuw, verteld, volgens welken Salome, bij het overtrekken van een bevroren rivier, door het ijs zou gezakt zijn. doch niet verder dan tot aan den hals toe. Het hoofd, vastgevroren en vervolgens door het ijs afgesneden, zou toen nog eenige sprongen hebben gedaan. Waar dat fraaie voorval zou hebben plaats gevonden, wordt niet gemeld. In 't Oosten bevriezen de rivieren zoo hard niet, dat zij menschen dragen, en, voor zooverre men weet, bracht Salome, die aan haar tweeden man, Aristobulus, drie kinderen baarde, haar leste levensdagen te Chalcis door.

616, 617 Dit gruwelstuk bedreef — volgens Hieronymus, *in Ruf.* III, 2, — niet Salome, doch haar moeder. Indien de zaak niet verdicht is, dan is zij een navolging van 't geen door Fulvia, de vrouw van Antonius, verricht werd, toen zij het afgehouwen hoofd van Cicero eerst beschimpte en bespoog, vervolgens op haar knieën nam, de tong uit den mond haalde, en die met een haarnaald doorstak — zie Dio Cassius XLVII, 8.

621 *Waterstorter:* die met water morst. Schimpnaam, voor „dooper."

622 *Men zett' hem in 't gestarnt:* als „waterman," *aquarius.* Een dergelijke apotheose te verzinnen viel, zelfs als aardigheid, niet in den Joodschen smaak.

Een houtvoet: voet, bij 't meten van hout gebruikelijk.

Als eerst, en spelde zelf dat hy vermindren most.
Men schuift de schotel voort den disch rondom. Hoe kost
De hemel, die by nacht het zagh met duizent oogen
Van heldre starren, dit tooneelspel noch gedoogen!
Maer wat gehengt Godt niet al boosheit, eer hy straft!
Dus liep de rol af van 't bancket, zoo helsch geschaft.

623 Toespeling op het gezegde bij *Joh.* III : 30.

624 Zeker moeten er alleen Heidenen aan den disch hebben gezeten; noch Sadduceeën, noch Farizeeën, hoe ook op Joannes gebeten, zouden hebben deelgenomen aan een gruwel, zoo streng bij de wet verboden, als het schenden van een doode.

628 *Dus liep de rol af:* beschreven rol, geschiedenis.

HET ZESTE BOECK.

INHOUDT.

De koorknaep Malchus komt terstont den andren dagh
't Aertspriesterlijcke hof de blijde tijding brengen.
Zy openbaeren het den lantvooght uit ontzagh:
Maer hy ontziet zich in Herodes recht te mengen.
De leereling verzoeckt Joannes lijck aen 't hof,
Begraeft het by Sebaste, uit d'oogen van de vloecken,
En melt het Christus, die belooft hem uit het stof
Te wecken, en de ziel in lommer te bezoecken,
Daer zy, vast waerende, d'aertsvaders op een ry,
In eenen ommegangk, gingk monstren op hunne orden,
En troosten met de komst des heilants, die naby
Verwinner van de helle en afgront stont te worden.
De boetgezant verneemt zijne ouders in den drang,
En valt hun om den hals, en sluit den ommegang.

5 *De leereling:* de leerlingen.
6 *Vloecken:* haters.
10 *Monstren:* in oogenschouw nemen.

De zon bereet den Ram, die weêr, naer zijn gewente,
Met goude hoornen 't heck der aengenaeme lente
Hadde opgestooten, om den arbeitzaemen os
In 't juck te spannen; toen heer Malchus kerckkaros
De brugh van Sion, als een pijl, quam opgevlogen,

1—14 Koorknaep Malchus brengt te Jerusalem d'eerste tijdinge van Joannes doot aen d'aertspriesters. *Kantteekening der oude uitgave.*

1 *Gewente:* gewoonte.
5 *De brugh van Sion:* ongetwijfeld stelde zich Vondel den burg van Sion voor als een middeleeuwsch kasteel, niet alleen met *gewelt van wallen,* maar ook met *dubble gracht,* en niet dan over een *brug* te naderen.

In 't hof van Kaïfas, ontrust, en opgetogen
Met Annas, om den stoel van hun aertspriesterdom,
Geschockt door Christus faem, en voor dien aenwas stom,
In kracht te zetten, en de nieuwe pest te smooren,
[Zoo noemden zijze] eer hun bederf moght zijn geboren.
Zy wellekomden bey den koorknaep in 't salet,
En vraeghden wat hy broght, ten troost van Moses wet.
Die storm, sprack Malchus, waeit niet langer zoo verbolgen.
De knecht is reede om hals: de meester zal haest volgen:
Met eenen toonde hy den zweetdoeck aen de zon,
Geverft in heiligh bloet. Ick quam, en zagh, en won.
De voortoght leght in 't zant: wij zullen triomfeeren.
Zoo tapt men bloet af, dat de muitkoorts zou vermeeren.
De koningin bedanckt de princen van de kerck,
Voor hun getrouwe wacht. Zij neemt het als een merck
Van uw genegenheit tot haere kroon en staeten,
En zweert, gy mooght u op Herodes maght verlaeten.
Kan zy ten hove, by den koningk, haeren heer,
U begenadigen, ten wasdom van uwe eer;
Zy blijft uw dienstmaeght, nu voortaen, tot allen tijden,
Ten trots der vyanden, die Arons kroon benijden.
Hy melde hun den dans, en van 't geboortefeest;
Herodes vreught, en eedt, en van Salomes geest;
Hoe hy Herodias den aenslagh holp beleiden;
Hoe zich de wildeman tot sterven most bereiden;
En hoe veel mijlen velts by nacht de kerckkaros
Geholt hadde, over bergh, en heuvel, en door bosch,
En braem, om d'oversten der priesterlijcke wyding,
In 't opgaen van de zon door d'eerste blijde tijding
Te groeten, met een' wensch in hun gena te staen.

15—39 Hy bevestight de blijde tijdinge met den zweetdoeck, in Joannes bloet gedoopt, en melt hoe Herodias zich aen d'aertspriesters verbonden acht. *Kantteekening der oude uitgave.*

6 *Opgetogen:* t. w.: „van zorg." Vgl. hierboven Boek IV, vs. 80.
16 *Ick quam, en zagh, en won:* het bekende: *veni, vidi, vici,* van Caesar.
17 *De voortoght:* Johannes, als voorbode van Christus.
24 *Begenadigen:* hier eenvoudig voor „begunstigen, van dienst zijn." Zie vs. 35.
33 *Der priesterlijcke wyding:* d. i.: „van hen, die tot priester gewijd, geordend zijn."
35 *Gena:* gunst.

Hy voeght'er by: wort by uw heiligheit geraên
Gevonden Josefs zoon te vangen door soldaeten;
Men stelme in 't spits; 'k wil voor uw kroon mijn leven laeten:
Al roepenze: opgeraepte uit Idumeeschen stanck.
Zy namen deze maer al juichende aen met danck:
Doch achtten 't zorghlijck voor den volcke in 't licht te brengen
Dat zich aertspriesters in dien aenslagh dorsten mengen.
Het was hun lief dat hy voorzichtigh had gelet
Zich onbekent in 't hof te houden van 't bancket,
Om zijne meesters, die hem zonden, niet t'ontdecken,
En duizenden, in slaep gewieght, niet op te wecken.
Nu docht hun raedtzaem zelfs den lantvooght deze maer
Te melden, eer de roep zich in het openbaer
Uitspreide. Zy gaen heen naer 't Roomsche hof toestappen,
En klimmen staetigh op, langs marmersteene trappen.
De koorknaep tradt vooruit, op dat hy eerst vernam
Of d'aenspraeck Pontius, dus vroegh, gelegen quam.
Dees liet d'aertspriesters beide inhaelen zonder beiden.
Zy volgen daetlijck, daer hofdienaers hen geleiden.
Pilatus welkomtze in de lange galery,
Gestut van vijftigh hofkolommen aen d'een zy.
Hy hoort, en ondervraeght, en, na het overweegen
Van d'onverwachte maer, gaet dus hun rede tegen.
Wy hebben op 't gerucht des woestijniers gelet,

40—48 d'Aertspriesters loven zijnen yver, doch vinden geraeden hier van by het volck niet te reppen. *Kantteekening der oude uitgave.*

49—58 Zy vinden raetzaem dit aen Pilatus t'ontdecken. *Kantteekening der oude uitgave.*

59—77 Die draeght zich onzijdigh in hunne wetgeschillen, en ontschuldight Joannes, maer beschuldight den aenhang van Gaulon, en dreightze. *Kantteekening der oude uitgave.*

39 Voor: al schelden zij mij uit voor een Idumeeër.

50 *Marmersteene trappen:* volgens de overlevering zou het huis van den Landvoogd een stoep van 28 trappen hebben gehad, die de *scàla sancta* genoemd, en, naar Rome overgebracht, ten tijde van Sixtus V werd geplaatst in een gebouw nabij de kerk van S.-Joannes Lateranus. De trap, als door den Heiland betreden, wordt nog in groote eere gehouden en niet dan knielend beklommen.

53 *Beide—beiden:* had Vondel zijn gedicht nagelezen, hij zou waarschijnlijk gezorgd hebben, hier geen twee gelijkluidende woorden te laten staan.

58 *Gaet.... tegen: tegengaan* heeft hier niet alleen de beteekenis van „beantwoorden," maar ook die van „wederleggen."

Doch tegens zijne drift ons 't minste noit verzet.
Den vreemden godtsdienst, en Hebreeusche schoolgeschillen
Bekreunt zich Rome niet; die mogen, zooze willen,
Hunn' vryen gangk gaen, en krackeelen, dat het kraeck',
Zoo lang 't krackeel 't gezagh des Kapitools niet raeck',
Dees woestijnier verboodt noit schattingen te geven,
Noch heeft dien aenhang oit in 't yveren gesteven
Zich tegens vorst Tibeer te stellen: hierom kan
Geene opspraeck hechten op een' weereloozen man,
Die 't krijghsvolck tuchtigde, en de heerschappyen kende:
Maer een uit Gaulon broede een burgerlijcke elende,
Door 't innevoeren van een vierde tempelrot,
Die, noch aen 't yveren, geen keizerlijck gebodt,
Noch keizer kennen wil, maer zich in vryheit zetten.
Zy komen hier ter feest. Gy kunt het niet beletten.
Wy zweeren echter hen eerlang op 't hart te treên:
Al zou men offerbloet met bloet van Galileen
Vermengen op uw feest. Dit staet ons niet te lijden.
Wat Josefs zoon belangt: wy vreezen noch benijden
Zijne opkomst niet, zoo lang gy niet bewijzen kunt,
Dat hy Augustus beelt, en 's rijx gekeurde munt
's Rijxtollenaer onthoudt, of bondelrecht en bijlen
Afschaffen wil, om hier het halsrecht naer uw stijlen
In kracht te zetten. Wat hem aenhangt, kent geen' heer
Dan Cezar, en is arm, op 't Galileesche meer

78—83 Pilatus wil zich met Christus niet bemoeien, zoo lang dees geen oproer stijft. *Kantteekening der oude uitgave.*

84—86 Hy acht Christus leerlingen niet. *Kantteekening der oude uitgave.*

66 *Dien aenhang:* namel. dien der Farizeeën, die 't betalen van schatting tegengingen.

69 *De heerschappyen kende:* aan de gestelde machten onderdanig was.

70 *Een uit Gaulon:* hier wordt gedoeld op Judas van Gaulon, die, kort na 's Heilands geboorte, een grooten opstand verwekte, het volk tegen de Romeinen opzette en den Joden veel kwaads berokkende. Zie *Hand.* V : 37; JOSEPHUS *Joodsche Oudheden* XVIII, 1; *Joodsche Oorlogen* 8.

71 *Een vierde tempelrot:* een vierde sekte.

76, 77 Werkelijk gebeurde dit kort daarna, en werden eenige Galileeërs gedood, terwijl zij in het voorhof des tempels offerden. Zie *Luk.* XIII; JOSEPHUS *Joodsche Oudheden* XVIII, 3; *Joodsche Oorlogen* II, 9.

81 *Bondelrecht:* 't Romeinsche gezag, vertegenwoordigd door de bondelbijldragers of lictoren.

Gewoon te visschen, en, gestelt op 's meesters leering,
Ziet naer geene ampten om, noch wereltsche regering.
Antipas vonnis, versch gevelt, luidt hardt en fel.
Het Roomsche recht verbiet bloetschendigh overspel,
Gelijck uwe eige wet: en hy, een hallef Jode,
Ontzeght, gelijck het blijckt, weêrspannigh den gebode
Van uwen Moses in te volgen, als 't behoort:
Doch 'k laet dit rusten, en wil liever niet een woort
In zulck een halsgerecht, by nacht volvoert, meer spreecken:
Want 'k heb, (zoo duidt hy 't) my noch al te diep gesteecken
In zijnen staet, en gaf, belust op ongemack,
De nabuurvrientschap, naeu te wachten, eenen krack.
Hiermede ontsloegh hy hen. d'Aertspriesters scheiden weder,
En Malchus hielt hun spoor van achter, en steegh neder.
Dit vonnis, over een' onnooslen woestijnier,
Ontstack Jerusalem, gelijck een vliegend vier,
Een ieder woegh het in de weeghschael van zijn oordeel,
Of licht, of zwaer, of naer zijn zucht, en eigen voordeel.
  Oprechte Chuze, een man op recht en waerheit stout,
En wien Herodes hof en hofzorgh wert betrout
Te Sion, hoorde dit van heere Arimathye
Alreede, zat bedroeft om 's meesters tirannye,
Aen dien rechtvaerdigen in dronckenschap begaen;
En, tredende in gespreck, hief dus by Josef aen:

87–102 Hy oordeelt Herodes vonnis streng, en hem niet onschuldigh aen misdaet, doch wil zich buiten dit geschil houden. *Kantteekening der oude uitgave.*

103–116 Chuze, Herodes hofbezorger te Jerusalem, verdaedigt Joannes en Christus by Raetsheer Josef van Arimathye. *Kantteekening der oude uitgave.*

86 *Ziet naer geene ampten om:* niet volkomen juist. Immers de leerlingen van Jezus bleven nog lang twisten over den rang, dien zij in het Rijk huns meesters zouden bekleeden. 't Is waar, dat dit aan Pilatus niet bekend kon zijn.

88 *Het Roomsche recht:* maar daar was Herodes niet aan gehouden.

90 *Ontzeght:* weigert.

93 *By nacht volvoert:* het voltrekken eener strafoefening bij nacht was bij de Joodsche wet niet geoorloofd.

96 *Naeu te wachten:* die zorgvuldig onderhouden moet worden.

98 Vrij omslachtig voor: En Malchus ging na hen de stoep af.

103 *Chuze:* zie *Luk.* VIII:3.

Hoe zorghlijck is 't een' vorst van overtuighde waerheit
Te straffen, schoon het blijckt, als middaeghsheldre klaerheit!
En allerzorghlijckste is de vrouwekunne, teêr
In 't handelen, zoo hardt te raecken in haere eer.
Zy haet den breidel van de wellust, en, aen 't hollen,
Ziet Godt noch menschen aen. Al helptze een rijck op rollen,
En duizentduizenden om hals, dat achtze niet,
Noch ook zich zelve, als 't hart van blinde wraeckzucht ziet:
Gelijck een ketel, op het vier geraeckt aen 't schuimen,
De lucht zoeckt, overloopt, en 't water dwingt te ruimen
Het perck dat ruim genoegh meer nats verzwelgen kan.
Een ander Achab draeght zich weêr als een tyran,
Om Naboths wijnbergh: maer Joannes noch Messias
Bezitten lant nocht zant, en, armer dan Helias,
Gaen zwerven achter lant, van armoe streng geprest.
De vos bezit zijn hol: de vogel houdt zijn nest:
Doch bey dees pelgrims naeckt, van ieder uitgelachen,
Gaen met hun leerlingen uit noot en honger prachen.

117—171 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*

109, 110 *Een' vorst van overtuighde waerheit te straffen:* een Vorst te bestraffen over een misdaad, niettegenstaande de waarheid van het feit overtuigend blijkt.

114 *Al helptze een rijck op rollen:* al stuurt zij een Rijk geheel in de war." Wij hebben nog een dergelijke beteekenis behouden in de uitdrukking „aan de rol gaan."

120, 121 Zie I *Kon.* XXI:1 en 16.

122 *Nocht:* de slot-*t* had hier best achterwege kunnen blijven, al ware het maar ter wille der welluidendheid geweest; maar in Vondels dagen zeide men nog algemeen *land* nochte *zand*, evenals men nog lang daarna insgelijks, vooral in spreekwoordelijke gezegden of in openbare akten, *ofte* voor *of* bleef verkiezen.

123 *Achter lant*: door het gansche land. Zie Huydecoper op *Stoke* II, 20. *Van armoe streng geprest:* hieruit zou men opmaken, dat Jezus en Johannes door de omstandigheden tot armoe waren gebracht, wat geenszins het geval was, daar zij uit eigen verkiezing en vrijwillig zich de zorgen en ontberingen getroostten, aan een zwervend leven verbonden.

124 Vergel. *Matth.* VIII:20.

125 *Pelgrims:* zwervers.

126 *Prachen:* de voorstelling, welke Vondel hier van Jezus en Johannes geeft, als waren zij „bedelmonniken" geweest, is ten eenemale strijdig met de waardigheid van hun karakter, maar ook onschriftuurlijk. Het Bijbelverhaal levert telkens bewijzen van herbergzaamheid en diensten, vrijwillig aan Jezus betoond, en waar deze die van anderen behoeft, daar verzoekt hij die niet, maar vordert die.

Mijn lieve gemaelin Salome laet ick toe
Dat zy Messias volght, en in zijne arremoe
Met hare have stut, als andere Maryen:
Doch 'k heet haer schuilen, om alle opspraeck noch te myen.
Het valt bezwaerlijck voor den amptenaer van 't hof,
Een hof, zoo snoot als dit, te dienen, zonder stof
Van ongena te voên, als 't recht wil overhellen.
Joannes wist mijn gade, als of hy 't zagh, te spellen
Zijn meesters kruisgangk, en hoe zy, ter doot getrou,
Ten derden dage noch Godts lichaem zalven zou;
Indienze hem niet vondt verheerlijckt en verrezen.
Het is geen wonder dat Joannes wert verwezen,
Wanneer men op den wrock der Farizeeusheit let:
Want onlangs heeft de haet het moortmes noch gewet;
Dewijl Messias dorst zijn twalef leergezanten
Afvaerdigen door 't lant, om zijne leer te planten,
En klaer door wonderdaên te stercken overal;
Dat geen aertspriester en wetyvraer lijden zal,
Zoo lang hun geen gezagh noch aenzien koom t'ontbreecken;
Dies houde ick, hoe men 't smoort, dien moort by hen
[besteecken,
En wil dit heimelijck naerspooren. Let gy oock
Wat brant hier smeult. Men rieckt en merckt het aen den
[roock
Van 't laeuwe bloet. Noch leeft het volck, dat Arons drempel
Met Zacharias bloet besmette, en Godt noch tempel
Noch heilighdom ontzagh t'ontwijden wreet en stout,
Hoe yverigh het der profeeten graven bout.
Helaes, wat baet het gout, besteet aen koor en kercken,
Als 't hart ontheilight wort door godelooze wercken!

127 *Salome:* deze was de vrouw van Zebedeüs. Zie *Matth.* XXVII:56 en *Mark.* XV:40. De vrouw van Chuse heette Johan a.

129 Zie *Luk.* VIII:3.

149 *Nog leeft het volck:* nog zijn de Joden dezelfde als hunne voorouders.

150 *Zacharias:* de zoon van den Hoogepriester Jojada, die, wegens zijn vrijmoedigheid in 't bestraffen van het Joodsche volk, op last van Joas, Koning van Juda, in het voorhof der priesteren werd doodgesteenigd. Zie 2 *Kron.* XXIV:20, 21; *Matth.* XXIII:35.

152 Vergel. *Matth.* XXIII:29.

153, 154 Keurige regels en wel waard om op 't voorportaal van menige kerk gegrift te worden.

Ick kan mijn' meester niet verschoonen, die zoo stout
Zijn broeders gade schaeckte, en hem dat pant onthoudt.
Filippus, uit den aert rechtvaerdigh, wijs, en zedigh,
Verongelijckt geen' mensch, maer draeght zich stil en vredigh,
En, met zijn loon vernoeght, versmaet onnutte pracht.
Hem volght geen lange sleep. Hy luistert naer de klaght
Des onderdruckten mans, en zal, te paert gezeten,
Afzitten, en terstont elckeen zijn recht toemeeten.
Hy kroont de deught, en straft de misdaet. Ga nu heen,
En zoeck dees billijckheit by trotse Farizeen,
Die Flippus haeten, en Herodes boosheit stijven.
Ick zie een donckre wolck uit oosten herwaert drijven,
Arete, uit wraecke van zijn dochter, op de been,
En 't Galileesch gebiet met Arabije aen een,
Een' zwaeren veltslagh, op Herodes bodem, waegen.
Wat kost een geile lust al bloet en nederlaegen!
Te Macherunte quam, heel spa na zon en dagh,
Herodes uit den slaep benuchteren, en zagh
Wat hy bedreven had, lichtvaerdigh dol en droncken.
Hem rouwt niet dat de man het hooft is afgekloncken,
Maer, om zijn' droncken eedt te houden tot het endt,
Al 't volck ter wraeck te zien geterght, en aengeschent,
En duizenden alom opstuiven, om met schaeren
Den lasterschuldigen in zijnen schilt te vaeren.
Kranckzinnigh spoockt hy al, de zaelen door en door.
Het hof gesloten, geeft wat aenhoudt geen gehoor.

172—180 Herodes benuchtert, beklaeght zich over het vonnis. *Kantteekening der oude uitgave.*

157—163 Filippus, de Viervorst van 't Overjordaansche, was een gematigd en rechtvaardig vorst, die zich nooit buiten zijn gebied begaf. Als hij reisde nam hij maar een klein gevolg mede en sprak onderweg, waar het hem verzocht werd, kort en goed recht. Zie JOSEPHUS *Joodsche Oudheden* XVIII, 4. Maar Vondel verwart hem hier weder met den man van Herodias. Zie het aanget. Boek V, vs. 70.

167—169 Het kwam tusschen Aretas en Herodes tot een veldslag, die ten nadeele van dezen uitviel.

178 *In zijnen schilt te vaeren:* openlijk aan te vallen. De uitdrukking schijnt herkomstig van het oud gebruik bij kampspelen, enz. om met de lans het schild aan te raken van de partij, die men bevechten wilde. De grondbeteekenis is dus: „uitdagen.”

Hy gunt des andren daeghs Joannes leerelingen
Op 't aenzoeck eerst gehoor. Zy smeecken droef, en dringen
Om noch den jongsten dienst te schencken aen het lijck,
Eene arme en slechte bede, en buiten last van 't rijck.
Nu zwijght de stomme mont voor heeren en gemeente.
Men voert geen oorlogh om een' dooden mans gebeente.
Den ongerusten zal 't noch paeien, na de straf,
Dat hem eene uitvaert wert gegunt, en eerlijck graf.
Herodes overwoegh het aenzoeck van weêrzijde,
En bleef zoo niet verstockt of hy hem 't graf benijde;
Dies wert hun 't lijck gegunt, behouden dat ze stil
Het lichaem van der hant, om oploop en geschil
Te mijden, ergens in een' hoeck ter aerde braghten,
Met een paer ezelen. De leerlingen bevrachten
De slaefsche dieren met de muilbaer, daer de kist
Van overschaduwt wort, en, eer het iemand wist,
Vertrockenze by nacht, gelijck hun 't hof belaste.
Zoo raeckte 't lichaem by het koningklijck Sebaste
Ter aerde, in 't keldergraf, daer Helizeüs rust,
En helt Abdias, twee profeeten, die met lust

181–193 Joannes leerlingen smeecken om het doode lichaem te begraven dat hun toegestaen wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

194–203 Joannes lijck wort naer Sebaste gevoert, daer begraven, en namaels om zijne wonderdaeden bezocht. *Kantteekening der oude uitgave.*

194 *Met een paer ezelen:* deze schijnen hier minachtenderwijze te zijn ingevoerd; doch in het Oosten waren zij, ook bij Koningen en Vorsten, meer in gebruik dan paarden.

194—199 Zie *Matth.* XIV : 12.

195 *Muilbaer:* baar door muilezels gedragen.
Kist: de Joden deden de lijken niet in *kisten,* maar droegen ze op een baar weg. Zie *Luk.* VII: 14.

198 *Sebaste:* het oudste Samaria, vroeger de hoofdstad van het rijk van Israël, door Herodes weder opgebouwd, vergroot en versterkt, en ter eere van Augustus, Sebastos genoemd.

199 *Keldergraf:* grafkelder, hier die van Eliza. Dat de Joodsche familiën eigen grafkelders hadden, wordt ons uit menige Bijbelplaats bewezen. Het was alzoo een groote eer, den armen Johannes bewezen, dat men hem in 't familiegraf van een zoo vereerden profeet bijzette.

200 *Abdias:* Obadja. De overlevering kent echter aan elk der hier genoemde profeten een afzonderlijk graf toe en plaatst dat van Johannes tusschen de beide andere.

Zich queeten voor de wet, in Achabs scherpe tijden,
En onder Jesebel, beproeft door bitter lijden,
Gelijck Joannes door Herodes, en zijn boel.
Zoo rustenze alle dry in eenen zelven stoel.
Het heilige gebeente, in 't eerste fel bevochten,
Wrocht wonderdaeden, dreef de brullende gedroghten
Des afgronts naer hun hol, en onderaertsche kolck,
En wert ter noodt bezocht van allerhande volck.
Zy vielen droevigh op de dootkist, eerze scheidden,
Op datze dus voor 't lest hunn' meesters lijck beschreiden:
Nu slaep, ô engel, slaep: gy hebt den strijt volstreên.
Gy leerde en oefende ons door vasten, en gebeên,
En strenge boete, en weest, toen gy het lichaem bade,
Van 't water der Jordaene, op 't waschbadt van genade,
En Jesus dienst, die ziel en lichaem teffens wast.
Wy gaen Emanuël, naer uwen trouwen last,
Opspooren, om zijn spoor te volgen met ons stappen.
Toen klommenze uit het graf, langs twalef keldertrappen.
Zy wonnen Gilboaes geberghte, en weder neêr-
Gestegen, gaven zich naer 't Galileesche meer,
Daer Jesus leeraert, wien zy droef hun wedervaeren
Ontvouden. Hy ontfingze aldus op deze maeren:
Beweent Joannes niet, den liefsten speelgenoot

209—217 Afscheit der leerlingen van het lijck. *Kantteekening der oude uitgave.*
218—222 Zy bootschappen Christus Joannes doot. *Kantteekening der oude uitgave.*
223—232 Christus vertroostze, en belooft hem by de geesten der vaderen in den kercker te bezoecken. *Kantteekening der oude uitgave.*

201, 202 *In Achabs scherpe tijden, en onder Jesebel:* wel van Elias, maar niet van zijn leerling en opvolger Eliza lezen wij, dat hij onder Achab en Jezabel vervolgd werd, en evenmin van Abdias of Obadja.

205 *Fel bevochten:* t. w.: door Keizer Juliaan, die de beenderen uit het graf deed opdelven en verstrooien.

206 *Wrocht wonderdaeden:* dit is eigenlijk niet zoozeer het geval geweest met het gebeente (dat verstrooid was en dus eerst door een ander mirakel weer terecht had moeten komen) als met het ledige graf van Johannes; althans men voerde er bezetenen heen, die er verlost en hersteld werden, zoo men Hieronymus gelooven mag, die het (*Ep.* XXVII *ad Eust.*) op 't krediet van zekere vrome Paula vertelt.

209 *Zy:* de leerlingen.

211 *Engel:* hier in de strikte beteekenis van het woord, voor bode. Zie hierboven, blz. 184 vs. 208.

212 *Vasten:* vergel. *Luk.* V:33.

221 Zie *Matth.* XIV:12.

Van 's hemels bruidegom: hy slaept, en is niet doot,
En zal in heerlijckheit verrijzen door een' stercker.
Wy willen haest zijn' geest bezoecken, in den kercker
Der zielen, daer hy alle aertsvaders, en met een
Profeeten, koningen, en heiligen, voorheen
Gestorven, troost dat wy, uit vaders schoot, beneden
Gedaelt, gelijck een hooft, verknocht aen zijne leden,
Hen komen rucken uit het onderaerdtsche slot,
En voeren in het licht, voor 't aengezicht van Godt:
Doch rept noch van geen zege: een felle strijt moet voorgaen:
En bruischt de kruisstorm hardt; men kan het onweêr [doorstaen,
Indien de vader zelf, uit 's hemels hoogen troon,
De hant biet aen den zoon, den allerliefsten zoon.
Herodes moet hem eerst, gelijck in een vertooning,
Beschimpen, en, in 't wit gewaet, gelijck een' koning
Der Joden, zenden aen den lantvooght, elck ten spot;
Als hunne oneffenheit zich, door den schimp van Godt,
Het Woort, een Galileer gescholden, laet beslechten.
Wy zien Areta noch zijn schoonzoons hof bevechten,
En vorst Herodes, met Herodias de boel,

233—254 Christus voorspelt zijnen kruisgangk, en den smaet van Herodes verwachten, en den oorlogh tusschen Areta, en Herodes en Herodias ballingschap. *Kantteekening der oude uitgave.*

224 *Hy slaept:* de woorden van Jezus, betreffende Lazarus gebezigd, doch hier op Johannes toegepast. Zie *Joh.* XI:11.

226, 227 *In den kercker der zielen:* in den voorburg of het „voorgeborchte" der helle, den *limbus,* ook „Abrahams schoot," (zie *Luk.* XVI:22) of „Paradijs" (*Luk.* XXIII:43) genaamd, alwaar, volgens de Roomsche kerkleer, de zielen der geloovigen de komst van den Messias verbeidden om met Hem zijn heerlijkheid in te gaan.

237—241 Zie *Luk.* XXIII:7—11, 12.

242—248 Geheel onschriftuurlijk is het, in den mond van Jezus profetieën te leggen zoo bepaald en omstandig als die hier vermeld worden. Integendeel hebben de voorspellingen, door den Heer gedaan, dit bijzondere kenmerk, dat, wanneer zij de toekomst van een persoon gelden, tijd en wijze hoe — wanneer zij een gebeurtenis gelden, de tijd, wanneer, en de personen, door wie zij plaats zal hebben, verzwegen worden.

243, 244 Herodes, op aandrang zijner heerschzuchtige gemalin naar Rome vertrokken zijnde, om aldaar den koningstitel te verwerven, werd bij Caligula van samenzwering beschuldigd en, met zijn vrouw, eerst naar Lyon, vervolgens naar Spanje gebannen, waar zij ellendig omkwamen. Zie JOSEPHUS, *Joodsche Oudheden* XVIII:7.

Van Rome in ballingschap geschupt uit zijnen stoel.
Joannes eer zal stant door volgende eeuwen houwen,
De keizerin Helene een kerck ten hemel bouwen,
Omtrent den oever der Jordaene, daer hy blonck
Van heiligheit voor Gode, in zijne rotsspelonck.
Begeeft u midlerwijl gerust in ons geleide.
Toen voer hy over 't meer, dat Galilea scheide
Van 't lantschap Galaäd, Manasses erfgebiet,
Om uit Herodes oogh te schuilen in 't verschiet
Van een woestijne, daer uit alle steên de menschen,
Hem volgende, van harte om zijnen opgangk wenschen.
  Maer 'k hebbe alree te lang gezwegen langs wat baen
Joannes ziel, ontboeit van 't lichaem, is gegaen
Der vadren geesten, in de scheemrende waeranden,
Verkuntschappen hoe Godt Messias, nu voorhanden,
Hen haest verlossende ten hemel voeren zou:
Want op dien droeven dagh, toen Adam, in zijn trou
Bezwijckende, met recht wert uit den hof gestooten,
Bleef niet alleen om laegh het paradijs gesloten,
Maer oock de goude poort van 't hemelsche palais,
Voor al zijne afkomste. Om Joannes hellereis
Nu naer te stappen, en in 't klaere licht te brengen,
Behoeft zich 't englekoor in dit gezangk te mengen,
En mijne bloode stem te stercken met zijn wijs.
  Gy hemelkooren, die, verruckt in 's hooghsten prijs,
Gewoon zijt uwen galm te rollen door de boogen
Van 's hemels kerckgewelf; daelt neder uit den hoogen,
En helptme een' engel, van het lichaem hier beneên

255—276 De dichter neemt voor Joannes hellevaert te beschrijven, en verzoeckt de hulp der hemelsche zangheldinnen: waerop hem Rafaël geleit, en onderwijst. *Kantteekening der oude uitgave.*

246 *Helene:* deze Keizerin liet ter eere van Johannes op een kleinen afstand van de Jordaan een kerk bouwen ter gedachtenis van 's Heilands doop.

250 Zie *Matth.* XIV: 13.

252, 253 *In 't verschiet van een woestijne* voor „verre in een woestijn." Deze lag ten Oosten van 't Galileesche meer, in Neder-Gaulonitis, nabij Betsaïda, dus in 't gebied van den Viervorst Filippus.

253 *Uit alle steên:* zie *Matth.* XIV: 13.

257 *De scheemrende waeranden:* den voorburg, waarvan vs. 226 gesproken is.

266 *Behoeft zich 't englekoor:* versta: „ware het noodig, dat het Englekoor," enz.

271, 272 *En helptme een' engel.... innetreên:* dichterlijk voor: „en helpt mij een Engel binnen leiden".

Ontslagen, op het spoor der vadren innetreên
Naer 't onderaerdtsch gewest. Verwerftme, om niet te missen,
't Geley van Rafaël in dees geheimenissen.
Hy daelt, en onderwijstme. Ick luister naer 't bericht,
Dat voorlicht, en veur spoock noch helsche geesten zwicht.
De poel, daer Lucifer ten halze in quam te smooren,
Gaept wijt, en spalckt den muil wijt open tot aen d' ooren.
Men vaert'er in ruim schoots, met paerden en karros,
Eerst over keizelsteen, en dan door kreupelbosch,
En heggen, wilt en woest. De wegh in 't ommezwaeien
Loopt enger, anders dan de wenteltrappen draeien,
Of als kinckhorens, die neêrrollen op een punt.
Het koestrend licht, in 't eerst den ingangk noch gegunt,
Verflaeut allengs, en als 't vergeet zoo diep te dringen,
Genaeckt men twijfellicht, en avontschemeringen:
Gelijck wanneer de zon, beneên de kim gedaelt,
Noch schijnsel nalaet, dat een poos ter zee uitstraelt:
Dan is het nacht noch dagh, of dagh en nacht gemengelt,
En teffens duisternis en licht door een gestrengelt.
Men wandelt hier, gelijck in maeneschijn by nacht,
Wanneer het hemelsch heir in orden treckt de wacht,

277—290 Beschrijvinge van den ingangk der helle. *Kantteekening der oude uitgave.*

291—296 Gelijckenissen. *Kantteekening der oude uitgave.*

274 *Rafaël:* zie *Lucifer, Gysbreght,* enz.

278, 279 Toespeling op *Matth.* VII:13.

279 *Men vaert er in: varen* zou, omdat er van *paerden* en *karos* gesproken wordt, in de beteekenis van „rijden" kunnen genomen worden; ware er de uitdrukking *ruimschoots* niet bijgevoegd, die wederom aan 't zeilen is ontleend.

281—283 *De wegh* enz.: versta: „de weg loopt al in de rondte en gedurig smaller toe, als een omgekeerde wenteltrap, of als een kinkhoorn, op zijn punt gezet."

283 *Kinckhorens:* draaihorens, een wenteltrapvormige schelp. Ook bij Dante is de hel een trechtervormige diepte.

286 *Twijfellicht:* ook bij Dante. *Inf.* XXXI:10.

Quivi era men che notte e men che giorno.

289 Navolging van Ovidius, *Metam.* IV:399—461:

Jamque dies exactus erat, tempusque subibat
Quod tu nec tenebras nec possis dicere lucem,
Sed cum luce tamen dubiae consinia noctis.

292 *Het hemelsch heir:* het starrenheir.
Treckt: betrekt, tenzij men *de* in *te* verandere.

En op zijn ronde past, langs diamante wallen,
Waeruit de kroonzucht quam voorover nedervallen,
Die, met de benden der gebroedren, troon by troon
Opsteigerende, Godt durf vliegen in zijn kroon.
De nachtvorst houdt zijn hof in vlammen, op den navel
Des afgronts, schuw van zon, in roock en smoock en zwavel;
Een gruwzaem woest begrijp, vol spoocks, en overkropt
Van godelozen, elck naer zijn verdienst, gestopt
In barrenovens, of verrotte stanckgioolen.
De scherreprechters, wien 't verdoemrecht wiert bevolen
Streng uit te voeren, in den naem van 's afgronts godt,
Bekleeden elck hun ampt, en eeren 't nachtgebodt.
d' Een voert'er zwavel aen, met heele zwavelbooten,
En roeit door dicken damp, zoo wijt de vracht kan vlooten,
Op eenen vlammestroom, dan derwaert aen, dan hier:
Een ander voedt met traen en oli 't gulzigh vier:
d' Een nijpt de lastertong met gloeiendige tangen:
Een ander geesselt, aen een wip, den halfgehangen
Met scorpioenen, dat het bloet beneden drupt:
d' Een blaest in 't helsche vier: een ander stoockt, of schupt
De kool en asschen uit de kolck, en schreeut om voetsel
Van brant, hem toegevoert van adderengebroetsel,
Elck om 't wanschapenste, gemengt uit mensch en dier,

297—325 Het verblijf der helsche geesten en de straf der verdoemde zielen. *Kantteekening der oude uitgave.*

294 Zinspeling op den val der wederspannige geesten, die God naar de kroon dorsten steken.

295 *Gebroedren:* eedgenooten, vloekverwanten. Zeker zweefden hier Vondel de regels van Vergilius voor den geest, waar hij — *Aen.* VI, 583, 584 — van de Gebroeders, zonen van Aloüs, zegt:

Qui manibus magnum rescindere coelum
Aggressi, superosque Jovem detrudere regnis.

297 *Nachtvorst:* Lucifer.

299 *Begrijp:* dit woord beteekent alles, wat tusschen zekere grenzen *begrepen* is. Dit wordt thans, wanneer, als hier, sprake is van een „plaats," een „ruimte", doorgaans, maar verkeerdelijk vervangen door „bestek," dat wel een soortgelijke, maar niet dezelfde beteekenis heeft.

301 *Stanckgioolen:* zie B. IV: vs. 364.

304 *'t Nachtgebodt:* de wet van 't rijk der duisternis.

306 *Vlooten:* vlotten.

310, 311 *Een ander geesselt.... met scorpioenen:* alzoo op zijn Rehabeams. Zie 1 *Kon.* XII: 14.

Veel tronien in een geroert, met eenen zwier
Naer wolf, en leeu, en draeck, en beer, en wilde zwijnen;
Al stoockebranden, fix op moortpriem, en venijnen,
Op strop, en knods, en roer, en bijl, en dommekracht.
Is ergens eenigh licht; het is hier eeuwigh nacht;
Ten waer 't opwellen van den roock, met kracht gedreven,
En lang in arbeit, baerde, om 't vier wat lucht te geven.
Men huilt van kille koude om 't snippen van den vorst,
Of hijght zijn' aêm ten endt, van onuitleschbren dorst,
Naerdien de drooge keel inwendigh brant van hette.
Waer rolt nu 't wijnvat, daer de dronckert zich op zette,
Als in zijn' zadel, een gantsch etmael, nimmer mat,
Tot dat de droncken helt van 't paert aen duigen spat?
Wat baet de spaerpot van den gierigaert, bezeten
Van 't gelt, by een geschraept met een verdoemt ge-
[weeten?
Waer berght zich nijdigheit, wiens hart verteert van spijt,
Om 's naesten welvaert, daer zy geene scha by lijdt?
Wat helpt de wreetheit en de wraeck het bloetvergieten,
Daer zy in bloet verzinckt, dat om haer stroomt by vlieten,
Die, noit verdroncken, een klaeroen hoort, die verwoet
Gewelt, en wraeck, en moort haer luide in d'ooren toet?
Wat helpt nu bloetschande en schoffeeren van Godts
[maeghden,
Die door haer zuiverheit het zuiverste oogh behaeghden?
Een korte keteling van wellust boet men hier
Op ysre pennen, met de voeten in het vier.
De traegheit kan, genoopt van onrust, nergens duuren,
Om 't reuckeloos verzuim der onherhaelbaere uuren.
Met welcke een' kraeuwel wort de misdaet aengetast!

326–354 De straf der zeven hoofdzonden. *Kantteekening der oude uitgave.*

323 *Kille koude:* ook in Dantes hel heerscht een kille koude. *Inf.* XXXII.

328 Vondel laat hier niet het vat, maar hem, die 't vat beschrijdt, *aan duigen spatten.*

331 Navolging der beschrijving van den Nijd bij Ovidius, *Metam.* II : 780–782, op welke reeds meer gewezen is.

334 Navolging van Dante, die (*Inf.* XII) insgelijks de geweldenaars in een bloedrivier plaatst.

343 *Kraeuwel:* kromme nagel.

Hoe droef de schult beklaeght! hoe wenschenze afgevast,
En arm, in 't haeren kleet met waecken en gebeden,
De schult te boeten; moght men opwaert van beneden
Opstijgen in genade, en in gena herstelt,
Bedencken hoe den tijt aen oogenblicken smelt!
Maer al vergeefs: wie eens van Godt wort afgezondert,
Komt in der eeuwigheit niet weder opgedondert,
Uit dezen jammerpoel. De wegh valt veel te steil,
De hellewacht te wreet, die, zelf van hoop en heil
Versteecken, niemant gunt verlichtinge in zijn quaele,
En dat hem d'oude zon een' oogenblick bestraele.
'k Verzwijgh de misdaên, en zoo veelerhanden slagh
Van straf te melden, in een barning van beklagh.
Men kon hier eene lijst oprollen van tyrannen,
En afgoôndienaers, en godtslastraers, ingespannen
Uit wrevel tegens Godt, natuur, en Moses wet;
Alle overtuight, en klaer verwonnen van hun smet,
Ter helsche pijnbancke, elck uit zijnen hals gewrongen:
Maer stijgenwe op. Een kring, noch hooger uitgedrongen,
Bedwingt de zielen, in een zachter strafbesteck,
Daer zy, ter zuiveringe en boete van haer vleck,
Den tijt verwachtende, ôp een zalige uitkomst hoopen,
Wanneer het uurwerck van de smerte is afgeloopen:
Waerom de veltheer der befaemde Machabeen,
Tot haer verlichtinge, een' schat zilvers broght by een,

355—372 Het verblijf der besmette zielen, noch te louteren, naer het getuigenis van het tweede boeck der Machabeen. *Kantteekening der oude uitgave.*

344—346 Navolging van VERGILIUS, *Aen.* VI, 436, 437:

Quam vellent aethere ab alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores.

349—351 Hetzelfde denkbeeld vindt men in het opschrift der hel bij DANTE, *Inf.* III, 9:

Lasciate ogni speranza, voi ché entrate.

360 *Klaer verwonnen:* overtuigd, *convictus.*

362 *Een kring:* ook Dante verdeelt de Onderwereld in hoofdkringen, die ieder weder hun kleinere kringen hebben.

363 *Zachter strafbesteck* voor *bestek* of ruimte, waar een *zachter* straf geoefend wordt. Hier wordt het reinigingsoord of *purgatorium* — gemeenlijk het vagevuur genoemd — bedoeld.

367, 368 Judas de Makkabeeër zond uit bijeengebrachte gelden een belangrijke som naar Jeruzalem, om daaruit offers te doen voor de zielen der gestorvenen. Zie 2 *Makk.* XII: 43.

Om in Jerusalem, ten offerzoen der dooden,
Besmet met heidensche en afgodische kleenooden,
Gebeên te storten, naer de maet van dit getal;
Een teken dat de ziel in 't lichaem opstaen zal.
De derde ringk bewaert onnozelen genadigh,
Die, ongezuivert, en gerekent erfmisdaedigh,
Om 's eersten vaders smet, niet stijgen naer den boogh
Van 't zuiver licht, daer Godt, zoo diep in 't licht, zoo hoogh
Gezeten, op een' troon van heldre Cherubijnen,
Zijn aengezicht ontdeckt, en alle zonneschijnen
Verdooft: gelijck de zon het blinckende gestarnt,
Dat 's midnachts aen de lucht, gelijck karbonckels, bernt,
Al teffens bluscht, zoo dra zy 't hooft heft uit de vloeden.
Hier wort geen smert gevoelt, geen bondel slangeroeden
Gesleten op een ziel, die, met een' quaeden struick
Verknocht, geen wilkeur had, verstant, noch reêngebruick.
Wanneer d'almogentheit dit groot heelal zal stroopen
Van d'oude huit, staet haer door Godts gena te hoopen,
Of zy verheerelijckt moght stijgen, hem ten prijs,
Ter kimme uit, in een nieu geschapen paradijs.
De bovenste ommezwaey bewaert, na tijtlijck lijden,
Der vadren geesten, voor en sedert Noahs tijden,
In Gode ontslaepen, en van 's lichaems juck ontlast.
Zy waeren hier in hun waerande, en hoopen vast

373–388 Het verblijf der ongezuiverden van erfmisdaet. *Kantteekening der oude uitgave.*

389–400 Het verblijf der zalige aertsvaderen, voor en onder de wet, die naer den Messias verlangen. *Kantteekening der oude uitgave.*

369, 370 Bij de gesneuvelden had men onder de kleederen kostbaarheden gevonden, die aan de afgoden van Jamnia waren toegewijd en welker bezit den Joden was ontzegd, zoodat men algemeen tot het besluit kwam, dat hun dood een straf voor hun overtreding was. Zie 2 *Makkab.* XII: 40.

372 Gevolgtrekking, die t. a. p. de schrijver van het boek der Makkabeeën maakt.

383, 384 *Met een' quaeden struick verknocht:* tot een stam van Adam behoorende.

384 *Wilkeur:* vrije wil, vrije verkiezing, *liberum arbitrium, electio libera.*

392 *Zy waeren hier in hun waerande:* dit kan even goed beteekenen: „zij dwalen hier in het hun aangewezen wandelperk," als: „zij wandelen hier in veiligheid." *Waerande* beteekent niet alleen *septum,* maar ook *cautio.* Zie KILIAEN *in v.* Tevens met den klank heeft Vondel wellicht ook met den zin der woorden gespeeld.

Op Godt Messias, troost, en toevlught aller vroomen,
En roepen: Heilant, zult gy niet te voorschijn komen?
De tijt, voorheen gespelt aen 't vaderlijck geslacht,
Is omgekomen: zet uw woort eens in zijn kracht,
Belofte, en profecy, en voorbeelt, daer onze ooren
En oogen, eeuwen lang, u klaer in zien en hooren.
Laet alle schaduwen eens wijcken voor het licht.
Verlicht ons met uw' glans, en zaligh aengezicht.
Dus badenze, als op slagh de glans der morgenstarre,
Een voorbo van Godts zon, Joannes, snel van verre
Neêrdaelende onder d'aerde, in dees waeranden scheen,
Voor wien de schaduwe verflaeuwende verdween:
Gelijck des morgens, als de dagh begint te kriecken,
De nachtegaelen voort, die 's levens voorzon riecken,
Uit hunnen droom geweckt, aen 't zingen slaen in 't woudt,
Van zilvren druppelen, als perlen, versch bedout.
De zang begint door 't oor ter zielen in te dringen.
Men zietze in laurentack en mirtetelgen springen.
De vogelvlught, verlieft op vrolijck boschgeschal,
En haeren eigen zangk, loopt groot gevaer, en zal,
Tenzy ze zich betoomt, in 't schichtige verblijden,
In eene zoete zee van galmen schipbreuck lijden.
Zoo ging't, als Godts herout, op 't juichen van hun stem,
Ter kerckerdeure, die snel toeviel achter hem,
En niemant uitlaet, in quam drijven, langs de baene,
Voorheen getekent. Hy hielt met een standertvaene,
Waerop een lam, waerin de naem van Jesus stont,
In dees waerande stant, al wat hier waerde, in 't ront
En lang en bree, quam flux van blijschap aengedrongen.
Op 't luidt triomfgeschal van huppelende tongen,

401—404 Joannes geest verschijnt hun. *Kantteekening der oude uitgave.*
405—421 Gelijckenis, uitbeeldende de blijschap der zalige zielen. *Kantteekening der oude uitgave.*
422—434 De helsche geesten donderen op, en verdwijnen weder van schrick. *Kantteekening der oude uitgave.*

406 *Voorzon:* morgenrood.
414 Bevallige wijze om 't platte „zich te berste schreeuwen" figuurlijk uit te drukken.
419, 420 Men weet, dat Johannes gewoonlijk wordt afgebeeld met een standerd in de hand en een lam nevens hem.

Komt al het zwart gespoock opdondren uit zijn hol,
En brult, en briescht, en huilt, en schuimbeckt, wreet en dol,
Om 't onverwacht gezicht. Zy zien, in 't schemerdoncker,
Op 't voorhooft eene star uitstraelen, als 't gefloncker
Van een' karbonkel, in oostindisch gout gevat:
En zy, die eerst, dus helsch in boosheit uitgespat,
Opdondren, stuiven elck zijns weeghs, met schrick bevangen,
Voor Jesus naem, en 't Lam, door heimelijcke gangen:
Gelijck een wolfskudde, als de herder, opgedaeght
Met zijnen staf, haer fors en fel ter stalle uitjaeght:
Zoo gaenze druipen, en erkaeuwen d'oude wrocken,
En licken hunnen staert, van achter ingetrocken.
Maer hoe ontvout men best hoe uitgelaeten bly
Het hier krioelt en woelt: gelijck een burgery,
In een belege stadt [van overal besloten,
Bestormt, en met den ram geramt, en fel beschoten
Met schricklijk slingerschut,] geduurigh dagh en nacht
Op 't lang beloofde ontzet van haeren schutsheer wacht:
Indien de voortoght eens met kracht koom' door te breecken,
En 's konings standertvaen ten toren uit te steecken,
Dan rijst het hart des volcx [van groot verlangen moe,
En afgepijnt van hoop] tot aen den hemel toe.
Men ziet de veltbanier op poort en vryburgh zwaeien,
En hoort de krijghsklaeroen alree triomfe kraeien.
Dan krimpt 's erfvyants moedt, in een benaeude lucht,
En let op middelen hoe hy by tijts ontvlught.
Joannes zet zich, om den toevloet aller vaderen,
Die hier, als byen in een' byenkorf, vergaderen,
Te monstren, op een hooghte en heuvel, braef in stant,
De standertvaen gevat in zijne slincke hant,
De rechte deckt het hart: gelijck hy plagh te leeren,
En in zijn wildernis veraerden, wolven, beeren,
Oock tigers, aen den bant te leggen van zijn tong,
Wat hoort men een gejuich van zielen, out en jong,
En allerhanden staet, om dien herout t'aenschouwen,
Elck even vierigh, en gestut met vast betrouwen

435—444 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
445—448 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
456—460 Joannes monstert den ommegangk der aertsvaderen en stammen. *Kantteekening der oude uitgave.*

Op Godt, die uit gena zijn heilbeloften sterckt!
Men ziet'er hoe een geest in zoo veel geesten werckt,
En hen in orden schickt! gelijckze, op 't hoogh geleide,
Voorheene in 't lichaem, door woestijn en barre heide
Optogen naer 't beloofde en vruchtbre Kanaän;
Een heerlijcke orden, en eendraghtigh wetgespan:
En hier was 't noodigh datze in orden langs hem traden:
Zoo kon zijn aengezicht alle oogen best verzaeden.
Nu laet ons uitzien naer dien grooten ommegangk,
En hoe Joannes ziel veel zielen, zonder dwangk,
Op eenen oogenblick, eenstemmigh kon vergaêren:
Gelijck een meesters hant veel keelen, veele snaeren,
Door 't houden van de maet vereenight in 't gemeen,
Een' strijt van klancken, zoet gesmolten onder een.
   Vooraen stapt Adam, d'eerstgeschapen, en gekoren
Tot eene onsterflijckheit, hem en zijn zaet beschoren.
Zyne egade Eva treet al juichende aen de zy,
En welkomt met haer' heer Joannes even bly,
Die ziet twee Adams net elckandere gelijcken.
Zy roepen: wellekom in d'onderaerdtsche rijcken.
Wat tijding brengtge ons in het tweelicht hier beneên?
Joannes zeght: hy komt de slang het hooft vertreên.
De groote heilant komt naer d'onderaerdtsche plecken.
Het ronde heiljaer kan zijn ronde niet voltrecken,
Of hy zal uit het licht, [onthou wat ick beloof]
Ter helle inberstende, den afgront zijnen roof

461—469 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
470—472 Gelijckenis. *Kantteekening der oude uitgave.*
473—486 Edam en Eva komen vooraen. *Kantteekening der oude uitgave.*

464 *Een heerlijcke orden:* het groote genie van Mozes toonde zich in het handhaven eener vaak verbroken, doch altijd weer herstelde orde bij een weerbarstig en pruttelend leger van 600,000 man.
Wetgespan: een verbinding, door wetten bestuurd.

477 *Twee Adams:* dit kan genomen worden voor „twee menschen", met toespeling op *Gen.* V:2; ik zou echter eerder gelooven, dat men hier, naar Vondels bedoeling, lezen moet: „Johannes ziet een volkomener (uiterlijke) gelijkenis tusschen den eersten Adam, die hem te gemoet komt, en den tweeden Adam (Christus)."

479 *Tweelicht:* schemerlicht. Zoo heeft nog het Eng.: *twilight.*

482 *Het ronde heiljaer:* volgens de opvatting, dat er tusschen den dood van Johannes en dien van Jezus ruim een jaar zou verloopen zijn.

Met kracht ontweldigen, en, tot een zegeteken,
Den standert van het kruis ten hemeltransse uitsteecken.
Zy traden naeu voorby, of Abel volghde, en quam
Recht achter hen, gelijck een voorbeelt van Godts Lam,
Waer op Joannes wees. Toen volghden al de neven,
Den hemel aengenaem, om hun godtvruchtigh leven.
Aertsvader Noah, die alleen den weereltvloet
Met zijn gezin ontzwom, scheen blijde en welgemoedt
Te treden op dees maer, in 't midden van de zielen,
Die, tijdelijck gestraft, door boete Godt bevielen.
Na deze wolck verscheen aertsvader Abraham,
De vader van 't geloof, en uitgelezen stam
Van zoo veel telgen, die hier noch in lommer doken.
Hy riep: ick zie, Godt lof, den dagh eens opgeloken,
Waer naer mijn hart verlangde: en Zacharias zoon
Sprack: grootvaêr, zijt getroost: hy is uit zijnen troon
En vaders schoot gedaelt, ten toevlught der geslachten,
Die met verlangen op zijn blijde toekomst wachten.
Toen trat het stamhuis met d'aertsmoederen voorheên:
Waerna Melchisedech zich openbaerde alleen,
Die, teffens koning, en Godts priester, Abram deelde
Het Godtgeofferde, dat levendigh afbeelde
't Onbloedigh offer, in te stellen van Godts zoon.
Toen zagh hy Moses, met de roede en tien geboôn,
Omscheenen van een' glans, zich vrolijck openbaeren,
En Aron aen zijn zy, voor eene wolck van schaeren,
Het wieroock zwaeien, in 't aertspriesterlijck gewaet.
Zy riepen: morgenstar, en schoone dageraet,

487—494 Adams neven volgen, Noah, en zijne tijtgenooten. *Kantteekening der oude uitgave.*

495—502 Abraham. *Kantteekening der oude uitgave.*

503—507 Al het stamhuis en d'aertsmoeders volgen Melchisedech. *Kantteekening der oude uitgave.*

508—530 Moses en Aron, en alle de stammen. *Kantteekening der oude uitgave.*

489 *Waer op Joannes wees:* zie *Joh.* I:36.

496 *Vader van 't geloof:* zie *Rom.* IV:11, 12.

498, 499 Zie *Joh.* VIII:56.

503 *Het stamhuis met d'aertsmoederen:* t. w.: „Izaäk, Jakob, diens zonen en hunne moeders en vrouwen." Wijselijk laat Vondel in 't midden, hoe velen van de twaalf Patriarchen zich in dit lokaal bevonden.

Waer blijft de zon, die al de weerelt komt verlichten?
Wy gaen, als schaduwen, voorby. Hy koom': wy zwichten
Van zelf gewilligh voor dien oirsprongk van gena,
Met onze diensten. Hy verschijne niet te spa.
Geen wetgebaeren, noch zoenoffers, versch geslagen,
Verzoenen Godt. Geen bloet kan onze zielsmet vaegen,
Joannes sprack: dat 's recht. Het heilighste offerlam
Genaeckt. Laet vaeren uw gesmoock en outervlam.
Het komt de misdaet in een zuiver waschbadt baden,
Met eenen in zijn bloet. Zy groetten hem, en traden
Voorby: maer Moses in 't voorbytreên zagh noch om,
En riep: het lustme hem eerlange wellekom
Te heeten op den bergh van Thabor met Helias,
Uw levend voorbeelt, en het aenschijn van Messias
t'Aenschouwen, als een zon, waer voor uw star zich buight,
Daer Godt de vader weêr van Godt den zoon getuight,
Die, in het sneeuwit kleet verheerlijckt, ons laet hooren
Hoe zwaer een kruis, hoe schoon een kroon hem is beschoren.
Hy scheide, als Mirjam met haer reien in een' drom
Van vrouwen aentradt, en al zingende op haer bom
Quam danssen, nagevolght van trommels en schalmeien,
Waerop de stammen haer nadanssen, en geleien.
Na hen ruckt Josua met Kaleb moedigh voort
Voor 't heir, dat Godts Jordaen zagh splijten, en de poort
Van 't maghtigh Jericho, door Godts bazuin getroffen,
Met muur en toren fel ter aerde hoorde ploffen.
De rechters sloten 't heir. Hy eerde Gedeon,
En Samson, Jeptha me, die Ammon overwon,
Oock Efraïm, maer zijn belofte deerlijck boete,
Toen d'eenige erfgenaeme onnozel hem gemoete.
Godtvruchte Samuël, een rechter en profeet,
Droegh noch de zalfbus: en de glans van Jesse treet

531—534 Miriam en alle de vrouwen. *Kantteekening der oude uitgave.*
535—537 Josua en Kaleb, en al het heir. *Kantteekening der oude uitgave.*
538—542 De rechters, Gedeon, Samson, Jeptha. *Kantteekening der oude uitgave*
543—544 Samuël. *Kantteekening der oude uitgave.*

517 *Wetgebaeren:* ceremoniën, door de wet voorgeschreven.
530 Zie *Matth.* XVII: 2—5.
531 *Mirjam:* of *Maria,* de zuster van Mozes en Aäron, die bij wijlen profeteerde
544 *De zalfbus:* waarmede hij eerst Saül, vervolgens David tot Koning over Israël zalfde.

Hem moedigh na, gekroont met diamante straelen.
Dees, met een' witten sleep van vrolijcke kooraelen,
Begint op zijne harp te zingen, en voor hem
Te danssen. Godt ten prijs, als in Jerusalem
Voor Arons bontkist, in de heilige ommegangen.
Joannes luistert naer zijn keel en lofgezangen.
Hy zong: ten leste komt het lang gewenschte licht,
In droeve schaduwen, de waerheit van ons dicht
En profecijen, naer zijn heilbeloften, stercken.
De hemelsche gena verdooft de wonderwercken
Der scheppinge, en de maght, den vaderen bekent;
Een maght, die, scheurende het schuimende element,
Het huis van Abraham, uit Faroos duisterheden,
Geleide in Kanaän. Wy zuchten hier beneden
In dezen kercker, zoo veele eeuwen achtereen.
Hier woont stilzwijgentheit en naerheit teffens. Geen
Geluit van vogels, die uit telge in telge springen,
Verneemt men: noch de strael der zonne kon oit dringen
In dees waeranden, daer wy waeren: en geen daeu
Verquickte oit gras en bloem. Dees streeck, te teêr en flaeu,
Draeght bloemen zonder kleur, en vruchten zonder leven.
Den stommen is 't gewest der zuchtenden gegeven,
Op hoop van namaels eens het nieu Jerusalem
t'Aenschouwen, daer men Godt, met een gemeene stem,
Eeu in eeu uit, zijn' prijs uit eenen mont zal schencken.
Hoe kan ick laeten aen mijn out gezangk te dencken,
Dat d'alleropperste, in 't beloven zou getrou,

545—593 David. *Kantteekening der oude uitgave.*

546 *Kooraelen:* koorzangers.

554, 555 De zin is: de herstelling van den mensch door den Messias zal een wonder zijn, grooter dan dat der schepping.

556 *Het schuimende element:* de Roode Zee.

562 *De strael der zonne:* zoo bij VERGILIUS, *Aen.* VI, 534:

Tristes sine sole domos.

566 *Stommen:* de *umbrae silentes* van VERGILIUS, *Aen.* VI, 264.
't Gewest der zuchtenden: evenzoo worden in den eersten kring van Dantes hel geen *tranen*, maar wel *zuchten* vernomen. Zie *Inf.* IV : 25—27:

Quivi, secondo che per ascoltare
Non avea pianto, ma che di sospiri,
Che l'aura eterna facevan tremare.

571 *In 't beloven zoo getrou:* zie *Hebr.* X : 23.

Door zijn' gezalfden, dees metaele poorten zou
Aen stucken smijtende, den kercker openbreecken,
Mijn ziel ontboeien van 't gewelt der helsche streecken,
En voeren zijnen roof in 't hemelsch vaderlant.
Aertsenglen zongen lang, gevolght van mijnen trant:
Sluit op, zet op de poort: sluit op het hof der hoven.
De heer der heeren, als een vloeck, van elck verschoven,
Getreên, gelijck een' worm, gelaeft met galle en eeck,
Verschijnt, op dat hy zich aen al zijn haeters wreeck',
En zette aen 's vaders zy, daer d'englen hem, in 't midden
Van 't licht, zoo diep in 't licht, wierroocken, en aenbidden:
Terwijl aertsvyanden, de Heidens en de hel,
Zich nederworpen voor 's verwinners voetschabel.
Ick heb, van hooger hant, en door den geest gedrongen,
Het bruiloftsliet en zijn triomfen lang gezongen:
Maer 't zou my lusten, sprack de koning, uit uw' mont
t'Aenschouwen Godts gedaente in 't lichaem: want gy kont
Hem met de verwen van uw tong naer 't leven maelen.
Al d'ommegangk houdt stant. De goddelijcke straelen
Der opgereze zon des heils bescheenen u,
Op 't schoonst van haeren dagh. Getrouwe jongling, nu
Laet hooren hoe hy is, naer wien alle eeuwen wenschen,
Genoemt op mijne harp den schoonsten van de menschen.
  Joannes sprack: ô licht van out Jerusalem,
Hoe zoude ick weigeren uw koningklijcke stem
Te volgen: schoon gy hem in zang naer 't leven schildert,
Zoo lang eer Godt my riep, om al wat leght verwildert
En woest te bouwen, en een vlacke en effe baen
Te wijzen aen den helt, op wien uw toonen slaen!

594—620 Joannes beelt Christus naer het leven af. *Kantteekening der oude uitgave*.

572, 573 Zie *Psalm* XXIV : 7.

572, 573 *Dees metaele poorten*, enz.: verkeerde en onduidelijke constructie voor: „deze metalen poorten aan stukken smijtende, den kerker zou openbreken."

577 Zie *Psalm* XXII: 7, 8.

579 Zie *Psalm* LXIX : 22.

581 Zie *Psalm* CX : 1.

586 *Het bruiloftsliet: Psalm* XLV.

594 Zie *Psalm* XLVI : 3.

Hy is noch kort, noch lang, maer reizigh, middelmaetigh,
Aenzienelijck van leest, eerwaerdigh en heel staetigh
Van opzicht. Wie hem ziet, bemint hem, en ontziet:
Terwijl hy lieflijck treckt, en treckende gebiet.
Het haer kastanjebruin is effen tot aen d'ooren.
De lock, van d'ooren af blaeuachtigh, zwaeit van vooren
Gekrult, met eenen glans om neck en schouders heen.
Het haer scheit, naer de wijs der strenge Nazareen,
Zich midden op het hooft. Het voorhooft, blijde en simpel,
Is als het aenschijn, daer geen vleck op hecht, noch rimpel,
En met een gloeientheit gemengelt min of meer.
De baert valt jeughdigh dicht, en, zacht geklooft, vloeit neer
Op zijne borst, doch niet te lang, en is van verwe
Gelijck het haer op 't hooft, of recht als rijpe terwe.

601 De beschrijving. die hier volgt, is een vrije navolging van de afbeelding des Heilands, gelijk die gegeven wordt in den onechten brief van Publius Lentulus aan den Romeinschen Senaat — zie Fabricius, *Apocr.* N. T. 301 — vergeleken met die, welke bij Nicephorus Callistus gevonden wordt.

Hy is noch kort, noch lang: bij den Pseudo-Lentulus is Jezus lang van gestalte, bij Nicephorus heeft hij een lengte van zeven span, ruim vijf voet.

602, 603 *Eerwaerdigh en heel staetigh van opzicht:* „en het opzien van zijn oogen was vol ernst en kracht, zoodat de aanschouwers hem konden beminnen en tevens vreezen." *Pseudo*-Lentulus.

604 Er was een verwonderlijke bevalligheid, gepaard met deftigheid, op zijn gelaat. *Ps.*-Lent.

605 *Kastanjebruin:* bij den *Ps.*-Lent. is het wijnkleurig, bij Nicephorus geelachtig.

607 *Gekrult:* ook bij den *Ps.*-Lentulus is het haar van de ooren af gekruld en glimmend, golvende langs de schouders. Nicephorus schildert het als niet zeer dik, maar eenigszins golvend en lang.

608, 609 Een *Nazireeër* — Vondel bedient zich hier verkeerdelijk van het woord *Nazareen* — d. i.: „een afgezonderde of door een gelofte Gode bijzonder toegewijde." moest zich niet alleen van wijn en gistenden drank onthouden, maar ook zijn hoofdhaar laten wassen. Zie *Num.* VI: 5; *Richt.* XIII: 5; 1 *Sam.* I: 11. Ook bij den *Ps.*-Lent. is het hoofdhaar des Heilands langs den schedel in twee deelen gespleten, naar de wijze der Nazireeërs. Dat Jezus echter geen Nazireeër, in den aangenomen zin des woords, geweest zij, blijkt o. a. uit *Luk.* VII: 34.

609 *Het voorhooft, blijde en simpel:* het voorhoofd is helder en vlak. *Ps.*-Lent.

610 *Daer geen vleck op hecht:* zijn aangezicht is vlekkeloos. *Ps.*-Lent.

611 *Met een gloeientheit gemengelt:* „een zeker gematigd rood versiert het gelaat." *Ps.*-Lent.; dus ook bij Nicephorus.

612 Bij *Ps.*-Lent. is de baard dicht en gekloofd; bij Nicephorus niet zeer lang.

612, 613 Ook bij *Ps.*-Lent. is de baard van dezelfde kleur als het hoofdhaar; bij Nicephorus geelachtig of blond.

Het opzicht rustigh, en, niet traegh in 't gadeslaen,
Maer snel, leert wackerheit: en Jesus oogen staen
Zoo blaeu als hemelsch blaeu, oock niet misdeelt van luister,
Beschaduwt boogswijs van de winckbraeu zwart en duister.
Dus leert hy minzaem, en bestraft met groot ontzagh.
Verwacht hem haest. Mijn star verkuntschapt u den dagh.
  Na koning David volghde een koningklijcke rye
Nazaten, noit besmet van Heidensche afgodrye.
Vier hooftprofeeten, en de zes paar mindren treên
Hen naer, elck met een boeck. De leeraers der Hebreen
Zien vrolijck en getroost: en Isaïas, broeder
Van Asarias, zeght: nu is des volx behoeder
Voorhanden: maer hy moet, als een onnozel lam,
Eerst naer de slaghtbanck treên, geduldigh, stom, en tam.
Joannes sprack: ick wees den leerling op Messias,
Het Lam, waer van gy spelde. ô Vader Isaïas,
Geen schilders hant zal hem zoo levende op panneel
Of doeck uitbeelden met haer verwen en penseel,
Gelijckge met uw pen den heilant naer het leven,
In zijn vernederinge en kruisgangk, hebt beschreven.
Hezechiël, de zoon van Busus, zeide: ô zoon
Van Zacharias, 'k zie hem op der englen toon,
Na ons verlossinge, op den serafynewagen,
Gevolght van priesteren, en koningen, gedraegen,

621—622 De godtvruchtige koningen volgen. *Kantteekening der oude uitgave.*
623—625 De profeeten. *Kantteekening der oude uitgave.*
626—634 Isaïas profecye van den verlosser, gaende, gelijck een lam ter slaghtbanck. *Kantteekening der oude uitgave.*
635—661 Hezechiel, zet Messias op den zegewagen, van vier dieren voortgetrocken. *Kantteekening der oude uitgave.*

616 *Wackerheit:* bij NICEPHORUS straalt van het gelaat deftigheid, gepaard met schranderheid en zachtheid.
617 *Hemelsch blaeu:* ook bij *Ps.*-LENT. zijn de oogen hemelsblauwen uitnemend helder; bij NICEPHORUS zijn zij vroolijk, levendig en eenigszins geelachtig.
618 Ook bij NICEPHORUS zijn de wenkbrauwen zwart, niet geheel omgebogen.
619 „In het berispen en bestraffen is hij ontzaglijk, in het onderwijzen en vermanen innemend bevallig." *Ps.*-LENT.
625 *Broeder:* hier voor ambtgenoot.
626 *Asarias:* een Profeet, die ten tijde van Koning Aza leefde. Zie 2 *Kron.* XV : 1.
627 Zie Boek III, vs. 551.
634 Zie *Jes.* LIII : 2—5; 1 *Petr.* II : 24.
637—661 Zie *Ezech.* X.

Door negen heemlen heene, in 't vaderlijcke rijck.
Vier dieren, in het juck gespannen, ongelijck
Van aert en wezen, zien by wijlen om, en knielen,
Van ronde in ronde, voor dien schutsheer aller zielen.
Zy zijn uit hemelsch zaet gesproten alle vier.
Het eerste is een starlichte en vriendelijcke Stier,
Met goude hoornen op het voorhooft, die den donder
Het spits biên. Alle vier de voeten, blinckende onder
Van diamanten, treên den melckwegh op om hoogh,
En flonckren, als een nieu gestarnte, aen 's hemels boogh;
Een Stier, die worstelende in 't perck de kroon zou winnen,
En waerdigh is alleen het gulden jaer t'ontginnen.
De trotze Leeu, naest hem gespannen in 't garreel
Van perlen, brult nu met geene opgespalckte keel.
De mane deckt den neck, en zwaeit van wederzijde.
Na hen zweeft d'Adelaer, der voglen keizer, blijde
Dat hy 't gespan vermeert, en waerdigh wort geacht
Den triomfeerenden te zetten in zijn kracht,
Ten hemel opgevoert met onvermoeide pennen.
De vierde en leste schijnt een mensch, en onder 't rennen

639 *Negen heemlen:* de Joden kenden oudtijds niet meer dan *drie* hemelen: een hemel der wolken, een hemel der gesternten en den hemel der hemelen. Vergel. 2 *Kor.* XII:2. De latere Joden tellen *zeven* hemelen. Eerst DANTE, *Parad.* XVIII, verdeelt de gewesten des lichts in *negen* hemelen.

640 Vondel maakt van de dierengedaanten bij Ezechiël vier volkomen dieren, een voorstelling meer nabijkomende aan die, welke door Johannes in zijn *Openb.* IV:7 gegeven wordt.

641 *Openb.* V:8.

645 *Met goude hoornen:* evenzoo bij SANNAZARIUS: *de Partu Virg.* I, 413:

Stellatus minio Taurus, cui cornua fronti
Aurea, et auratis horrent palearia setis.

646, 647 Zoo ook bij SANNAZARIUS, *ibid.* 415:

Perque pedes bisidae radiant nova sidera gemmae.

650 SANNAZARIUS heeft *ibid.* 416:

Torva bovi facies; sed qua non altera coelo
Dignior, imbriferum quae cornibus inchoet annum,

waarbij hij wederom VERGILIUS is nagevolgd, wanneer deze zegt *Georg.* I, 217:

Candidus auratis aperit quum cornibus annum
Taurus.

653 *De mane:* zoo SANNAZARIUS, vs. 420:

Magnanimus nitet ore Leo, quem fusa per armos
Convertit juba.

Een geest met vleugelen, gewassen uit den rug.
Het hemelsch blaeu gewaet, vol starren, slingert vlug
En luchtigh om de leên. Een grooter dan Helias,
Wort dus om hoogh gevoert naer Godt: en Malachias,
De leste in al dien drang, riep luide: ick zie geen' mensch,
Maer eenen engel, Godts herout, der englen wensch.
De boetgezant verschijnt, om Godt den wegh te baenen.
Toen openbaerden zich de helden met hunn' vaenen.
Men zagh'er vorsten, en befaemde Machabeen,
Aertspriesters, en een' sleep gemengelt ondereen.
Aldus wert d'ommegang van 't out verbont gesloten,
En weeck den nieuwen tijt, die zijne godtgenooten
Aenvoerde. d'Eerste was de grijze Simeon,
Die Godt in d'armen nam, verblijt dat zulck een zon
De blinde Heidens quam toelichten uit den hoogen.
De zaligheit, het heil van Godt, zagh hem ten oogen
En aenschijn uit. Hy riep: Joannes, komtge hier?
Ick ken dien standertnaem, en eer die lamsbanier.
Hoe komt dat roode snoer om uwen hals te blincken?
Hoe durf Herodias u 't hooft van 't lichaem klincken?
O eerste aertsmartelaer, wat volght uw doot een faem!
Hoe veele kercken ziet men wijden in uw' naem!
Hoe veele helden, Godt ten prijs, in 't velt gedaghvaert,

662–665 Malachias. *Kantteekening der oude uitgave.*

666–670 De helden, en Machabeen, en aertspriesters, en hun gevolgh. *Kantteekening der oude uitgave.*

671–688 Oude Simeon. *Kantteekening der oude uitgave.*

659 *Een geest met vleugelen:* SANNAZARIUS l. c. vs. 433:

Alatus tergo iuvenis: cui lutea laevo
Et humero chlamys Eois inspersa lapillis
Pendet.

670 *Godtgenooten:* door Schrant verklaard met: „tijdgenooten van den Messias." Door *tijdgenoot* echter verstaan wij doorgaans niet zoo zeer „iemand die te gelijk met ons geleefd heeft," als wel: „iemand, die met ons van gelijken leeftijd is." Ik zou dus *Godtgenoot* liever verklaren met: „die deel heeft aan God."

672 Zie *Luk.* II: 27.

676 *Standertnaem:* de naam van Jezus in het vaandel van Johannes geschreven.

677 *Dat roode snoer:* zinspeling op het teeken der onthoofding.

681, 682 De zin is: er zal een Ridderschap opstaan, die zich naar u noemen en vele helden zal opleveren. Vondel doelt op de Orde der Ridders van St.-Jan van Jeruzalem. Zie de *Opdraght.*

Zult gy noch ridders slaen met uw gezegent slaghzwaert!
Gy zult voor Ismaël het volck van Abraham,
Oock dat, naer Godts belofte, uit dien aertsvaders stam,
Doch niet zoo zeer naer 't vleesch, zich rekent voortgesproten,
Beschutten eeu op eeu. Het bloet, om Godt vergoten,
Wort hoogh by Godt geschat. Joannes scheen verblijt
Om zulck een ridderschap, den hemel toegewijt;
Wanneer een blijde vlught onnoosle kinderzielen,
Die, door Herodes zwaert gevelt, ter nedervielen,
Aenstreefde, wachtende dat haer Mariaes zoon
Quaem kroonen met den glans der eerste martelkroon.
Zy zongen Jesus lof, niet zonder zich te buigen,
Als Cherubijnen, die om hoogh Godts lof getuigen.
Men zagh'er Anna, d'oude en godtgewijde weeu,
Die, nacht en dagh te koor, bykans een loopende eeu
Al vastende overbroght in kuischeit en gebeden.
Maer toen Joannes, in de lommer hier beneden,
Zijne ouders quam te zien, in zoo veel boschgeschals,
Viel hy den vader en de moeder om den hals.

689–694 Onnozele kinders, van Herodes vermoort. *Kantteekening der oude uitgave.*
695–697 Anna, de profetesse. *Kantteekening der oude uitgave.*
698–704 Zacharias en Elizabeth, en Josef. *Kantteekening der oude uitgave.*

683–686 De zin is: gij zult, als Patroon der Sint-Jans-ridders, niet alleen de Christenen uit de Joden, maar ook de overige Christenen beschermen tegen het kroost van Ismaël — de Mahomedanen.
686, 687 Zie *Psalm* CXVI:15.
696 *Bykans een loopende eeu:* er staat wel bij Lukas (II:37), dat Anna omtrent vier en tachtig jaren oud was, maar niet dat zij al dien tijd met vasten en bidden had doorgebracht. Zij wordt aldaar „een weduwe" genaamd, en zal dus vroeger, naar wij veronderstellen mogen, haar plichten als huisvrouw hebben waargenomen.
700 Evenals Vergilius in het VIe Boek der *Aeneïs,* schildert Vondel hier een verblijf der gelukzaligen af, en kan daarom niet nalaten den Latijnschen dichter na te volgen bij de eenige voorstelling, welke hij ten deze van hem ontleenen kon, door hier Johannes zijn ouders, gelijk daar Eneas zijn vader, te laten terugvinden. Hij geeft dan ook vrij letterlijk terug wat Vergilius vs. 684–686 zegt:

Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aeneam, alacris palmas utrasque tetendit
Effusaeque genis lacrymae.

Men had hen alle dry van groote vreught zien schreien,
En Josef quam'er by. Hy gingkze toen geleien
Met onderling gespreck, als vroomen zijn gewent.
Aldus wert d'ommegangk gesloten in het endt.

702 *Josef:* de man van Maria. Vondel onderstelt dat hij, evenals Elizabeth, toen reeds overleden was.

702, 703 Versta: hij wandelde toen met hen op, zich over heilige zaken onderhoudende.

AEN DEN LEZER.

Hoewel het den beminner der dichtkunste genoegh bekent is, op wat wijze de dichters van outs gewoon zijn hunne geschiedenissen te verbreeden, en uit te beelden: nochtans dewijl veelen, alleen in onze moeders taele [1]) geoefent, zich min op de verwen der welspreeckenheit verstaende, lichtelijck verwondert moghten staen, wanneerze hooren en zien, dat men eene heilige geschiedenis wijtluchtiger voorstelt danze door de gewijde pen der Evangelisten beschreven wort; zoo docht my niet ongeraeden hun te gemoet te voeren, hoe het den dichter, gelijck den schilder [2]), vry staet, zijn werck naer den eisch en voeghlijckheit op te zetten, en rijckelijck te bekleeden: want om eene geschiedenis t' ontvouwen, behoeft men niet alleen te verzieren gesteltenissen en gedaenten van plaetsen en persoonen, maer oock andere omstandigheden, die daer best op passen. Men moet daarom niet dencken, dat de schilder den aenschouwer wil vroet maecken, als of zijne teekeninge en penseel het leven van oude geschiedenissen zoodaenigh volghden, dat alle zijne vonden en toestel van de zaecke zelve niet verschilden. Wie deze vrijheit der kunste op reden gegront acht, zalze oock rustigh inwilligen den dichter, die met recht zoo veel ruimer weiden magh, als de gedachten hooger en dieper dan d' oogen reicken konnen; voorbehouden dat hy in bybelstoffe zich doorgaens [3]) houde binnen de paelen van eene eerbiedige godtvruchtigheit en zedigheit [4]).

---

[1]) *Moeders taele:* zeker de oorspronkelijke schrijfwijze; spoedig echter, waar zij synoniem was met „landtaal" vervangen door die waarin, met weglating der *s*, de woorden aaneengeschreven werden. Het gebruik heeft sedert dien tijd dan ook een verschillende beteekenis gehecht aan de woorden, naarmate zij gescheiden of verbonden waren; door *onze moeders taal* worden de woorden verstaan, die onze moeder spreekt; terwijl *onze moedertaal* de taal beteekent, bij onze landgenooten in gebruik.

[2]) *Den dichter, gelijck den schilder:* aanhaling uit HORATIUS.

Pictoribus atque poetis
Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.

[3]) *Doorgaens* is hier wederom: „bestendig."

[4]) Deze *Inhoudt,* een soort van „Naschrift," een bliksemafleider tegen mogelijke aanvallen van de zijde der „tooneelschiltverpletteraars," is een model van kiesch en keurig proza. Op fijne wijze wrijft onze dichter daarin zijnen tegenstanders hun gebrek aan klassieke beschaving onder den neus.

BRUYLOF-STRYT.

Soo droegh Cleopatra,
In schoonheydt sonder ga,
Den dapperen Antoon
Haer Scepter met haer kroon
En rijck op, met haer trou,
Toen hij na Parten sou:
Hij dacht om geene Parten,
Maar koos voor desen slagh
Een Velt-slagh van twee harten.

Hy had sijn Fulvia
Vergeten, alsoo dra,
Sijn hert, en al sijn sin
Viel op dees' Coningin,
Die Caesar, 's aertrijcx roem,
Haer eerst ontloken bloem,
En jeught, had opgedragen:
En hem, die 't al versloegh,
Had in haer schoot verslagen.

Sy tarte Antoon ten slagh,
Soo dra als sy hem sagh,
Met dat aenminnigh oogh,
Met dien gespannen boogh,
Der winckbrau, met dien schicht,
En strael uyt haer gesicht:
Sy tart hem aen te trecken,
Het bedt sal 't vlacke veldt
Van desen veldtslagh strecken.

Bruylof-stryt. Volgens den tekst in *Cupidoos Lust-hof*, Amst. 1662, 12° oblong.

Dit gedichtje komt niet voor in de bekende verzamelingen van Vondels gedichten; het werd door mij in bovengenoemd liederenbundeltje ontdekt en door mijn vriend Mr. A. D. de Vries Az. en mij voor de eerste maal herdrukt in *Oud-Holland I*, bl. 22.

Ontseyt den Oorloogs gast,
Maer ongeharrenast.
Ontseyt hem naakt en bloot
Om door een korter dood
Te raken uyt 't gevecht.
Sy komen regelrecht
Malkanderen aengeronnen,
Sy vechten beyd' om prijs
En blijven beyd' verwonnen.

Sy triumpheren bey
In 't lieflick velt-geschrey,
Het soet versoet het suyr,
Het heelende quetzuyr,
De brant den brant verkoelt,
De pijn wordt niet gevoelt;
Dan met een soet verlangen,
De wonden weer so ras genesen als ontfange.

De heyrkracht van August
Heeft nimmer uyt geblust
Den brant van haer gemoet,
Noch liefd' tot 's Bruygoms bloet;
Sy mint hem naer zijn doot,
En geeft haer boesem bloot
Ten besten wrede slangen,
Veel eer dan in triumph sich aen August gevangen.

Augusta, volght het spoor,
De dart'le gaet u voor
Op d'oever van de Nijl,
Geraeckt van Venus pijl:
Uw Bruygom heet van min
Haelt u met blijschap in,
Viert Hymens toorts, en gangen,
En leyt de Bruyt te bed met hemelsche gesangen.

28 *Ontseyt.* uitdagen, bestrijden.
36 *Verwonnen.* in den oorspronkelijken tekst staat verwon*d*en.
58 *Haelt u:* in den oorspronkelijken tekst staat *in* voor *u*.

PETRUS SCRIVERIUS.

BATAVISCHE GEBROEDERS —

DE HEERLYCKHEIT DER KERCKE VAËTON

TER BRUILOFTE

VAN DEN E. HEERE

BARTHOLOMEUS KROMHOUT,

EN DE E. MEJOFFER

JAKOBA VAN DER WIELE, VAN DER WERVE.

Laet ons 't huwelijk vereeren,
  Nu de May in zijn zaizoen,
En aen 't vrolijk quinkeleeren,
  't Bruiloftsbedt met levend groen,
Loof en bloemen komt bespreien,
  En de bruiloftsgasten noôn
Bruit en Bruigom te geleien,
  Op den blijden bruiloftstoon,
Daer de liefde d'eensgezinden
Eeuwigh zal door trou verbinden.

Kromhout schrijft het zich tot eer na
  Dat hy, minzaem uitgestort

Ter bruilofte van Bartholomeus Kromhout en Jakoba van der Wiele, van der Werve. Volgens den tekst in Vondels *Poëzy,* 1682, I, bl. 758.

Bartholomeus Cromhout, de zoon van Jacob Cromhout en van Margarita Wuytiers, geboren 12 Juni 1638, huwde 17 Mei 1663 met Jacoba van der Wiele van der Werve, dochter van Wiliem van der Wiele van der Werve en van Elisabeth Poppens.

Zijne vader was de stichter van de bekende *huizen van Cromhout* „met den krommen Boomstam" op de Heerengracht tusschen de Huidenstraat en de Leidsche gracht.

„Door zijne onuitputtelijke liefdadigheid en milde bijdragen (is) de fraaie roomsche kerk te Purmerend kunnen gebouwd worden." Zie het opstel van H. J. Allard in de *Bijdragen tot de geschiedenis van het bisdom Haarlem* II, bl. 295.

Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren, waarvan Hendrik, geboren 23 Juni 1667, de oudste was.

11 *Schrijft het zich tot eer na* voor „rekent het zich tot een eer."

Over zijn getrouwe weêrga,
Nu een levend groenhout wort,
En *Jakoba*, om een erve
Te verwachten uit haer' stam,
Van der Wiele, van der Werve,
Hem uit liefde in d'armen nam,
En den Bruigomskus geregelt
Met een' wederkus bezegelt.

Op den voorgang der geslachten
Volght dit paer der oud'ren spoor
Met vereenighde gedachten,
Wil en wenschen na als voor,
Daer de schelle nachtegaelen,
Om de bruiloftsledekant
Quinkeleerende, adem haelen,
En met dezen galm en trant
Hen uit geurige prieelen
Poogen zacht in slaep te speelen:

O gelukkige gepaerde,
Mogt het gaen naer onzen lust,
Gy zoudt, eer uw trou verjaerde,
Dan gekust, dan weêr gekust,
Zien uwe afkomst u gelijken,
Recht als ofze waer gesneên
Uit uw aenschijn, en de blijken
En het edel kroost in een
Mengen, met zoo schoone kleuren,
Dat de Maybloem zich most steuren.

Grootvaêrs stam, belust op telgen,
Zou dan leven in een' zoon,
En de grootmoêr zich niet belgen,
Zooze bly de zuikre koon

14 *Een levend groenhout:* de woordspeling zou gepast wezen, indien de naam des Bruigoms *Dorhout* geweest ware; doch tusschen *kromhout* en *groenhout* bestaat geen bepaalde tegenstelling.

19, 20 Deze voorstelling klinkt vrij stijf en systematisch. De bedoeling, dat namelijk de bruid den bruidegom niets toegeeft in 't kussen, is duidelijk genoeg; maar 't woord *geregelt* doet desniettemin een weinig gunstige werking.

Van een dochter quaem te kussen,
Wat de hemel schenkt is waert.
Spaert geen kussen noch herkussen
Op uw zoete bruiloftsvaert,
Om een bloem en vrucht te pluiken.
Leert den tijt met lust gebruiken.

Zoektge een voorbeelt: hoort de dieren
Bruiloft houden in de wey,
En gulhartigh tierelieren,
Daer de harders hun schalmey
Riet en fluiten aen ontsteeken,
In het juichend lantgewest,
Vol van weelde en minnestreeken.
Ieder vogel bout zijn nest,
En de duiven trekkebekken,
Om uw harten op te wekken.

Komt de bruit een kus te weigeren,
Dat's de minnevlammen voên.
Dan begint het vier te steigeren;
Maer die strijt wort met een' zoen
Neergeleit: want geestigh veinzen
Voegt een joffer allermeest,
Om met gloeiender gepeinzen
't Hart des minnaers op het feest
Aen te prikkelen tot vryen.
Zoo volght vrede na het stryen.

Op dien zang, een heusch vermaenen,
Schreide in 't endt de bloode bruit
Eenen douw van maegdetraenen,
Eerze quam tot een besluit.
Bartholmeus, vol verlangen
Naer 't genot van trouwe min,
Wischt de traenen van haer wangen,
En vertroost zijn bedtvriendin:
Laet u 's hemels wil behaegen.
Morgen zultge u niet beklaegen.

OP JAKOBA BIKKER,

GEMAELIN VAN DEN EDELEN HEER

PETER DE GRAEFF,

Jongkheer van Zuidpolsbroeck.

DOOR OVENS GESCHILDERT.

HAUD TIBI VULTUS MORTALIS, NEC VOX HOMINEM SONAT.

Appelles wert belust *Jakoba* af te maelen,
Gelijk de blozentheit van 't eerst opluikend licht:
Maer 't miste zijne verf aen kracht, en vier, en straelen.
De verf viel veel te doof. Hy sloeg zijn aengesicht
Van schaemte drywerf neêr. De lust en hoop bezweeken.
De Kunst schoot veel te kort, in 't volgen van natuur.
Zy wenschte haer penseel aen 't hemelsch vier t'ontsteeken:
Doch zulk een vierroof stont Promeets bestaen te duur.
De Schilder sprak in 't endt: Mevrou zal my vergeven,
Dat ik haer schoonheit en bevalligheit en gunst
Slechts dootverwe, als een schijn en schaduw van het leven.
De wil ontbreektme niet, al mangelt het aen kunst.

Op Jakoba Bikker. Volgens den tekst in Vondel, *Poëzy* 1682 I, bl. 601. Zie over haar in den uitgaaf het deeltje 1660—1662 *Samson*, bl. 190.

Haud tibi vultus, caet.: d. i.: „uw gelaat noch uw stem duiden den sterfelijken mensch aan." Zie *Aen.* I, 331.

1 *Appelles:* staat hier voor: „de treffelijke schilder (Ovens)."

4 *De verf viel veel te doof:* wij zouden thans zeggen: „te *dof*;" doch inderdaad zijn *dof, doof* en *duf* alleen verschillende dialectvormen, bij wier gebruik hetzelfde gronddenkbeeld van verdooving bewaard blijft, doch onderscheiden toegepast, om de hoedanigheid 1°. van een kleur of geluid, van een lichaams- of zielsgesteldheid, 2°. van het zintuig des gehoors, en 3°. van een spijze of smaak uit te drukken.

8 *Promeets bestaen:* zie *Faëton*, vs. 658 en volgg. Meermalen treffen wij, als reeds is opgemerkt, in verzen uit een zelfde tijdvak, dergelijken natuurlijken terugkeer aan tot een denkbeeld, dat den dichter voor den geest speelde.

BATAVISCHE GEBROEDERS

OF

ONDERDRUCKTE VRYHEIT.

TREURSPEL.

In ferrum pro libertate ruebant.

[„Uit vrijheidszucht stortten zij zich op de spits van 't staal."
Zie *Aen.* VIII. 648.]

In de Opdracht zijner vertaling van Vergilius in dichtmaat aan Cornelis de Graeff, zinspeelt Vondel er op (vs. 109—116), dat hij van plan was „naer 's Mantuaners wetten" een epos te schrijven, ter verheerlijking in twaalf boeken van „den kryghshelt Bato". Om welke reden hij aan dit voornemen geen gevolg heeft gegeven, is niet bekend.

Drie jaren na het verschijnen van den vertaalden Vergilius verscheen het treurspel der *Batavische Gebroeders*, dat misschien gedeeltelijk zijn ontstaan te danken heeft aan het zooeven genoemde plan en waarin waarschijnlijk, evenals hij indertijd deed met zijn onvoltooid epos Konstantijn, stukken zijn overgenomen.

Volgens de bekende lijst van den heer C. N. Wybrands in *de Dietsche Warande*, X, bl. 423, werd dit treurspel voor de eerste maal den 11 Juni 1663 ten tooneele gebracht. Daarna werd het nog vertoond op 14 en 18 Juni 1663.

De hiervolgende tekst is die van de eerste uitgave van het treurspel, in 1663 bij de weduwe van Abraham de Wees verschenen (*Bibliographie van Vondels werken*, n°. 655).

DEN EDELEN EN GROOTACHTBAEREN HEERE

SIMON VAN HOOREN,

Raet in de Staeten van Hollant en Westvrieslant, Gezant aen den Koning van Groot Britanje, Burgermeester en Raet t'Amsterdam.

De Romainsche ridder Kornelis [1]) Tacitus, het orakel der latijnsche historischryveren, getuight hoe d'oude Duitschen of Germannen, onkundigh in letterkunste en geleertheit, tot hunne gedachtenis en kronijcken, alleen gebruickten een zeker slagh van overoude gezangen, eene oirzaeck dat wy van dien landtaert en zijne zeden en landtsgelegenheit in veele zaecken onkundigh zouden blyven, ten waere hy door zyne staetwijze pen [2]) ons die leerachtigh en krachtigh hadde ontvouwen; en met eenen den oirsprong der Batavieren, by de Romainen befaemt, sedert dit vrye volck, in bondtgenootschap met Julius Cezar tradt, tot dat het, geduurende Neroos heerschappye, in zijn recht en vryheit jammerlijck verdruckt, onder Galba tegens die meineedige verbontschenders de wapens aenvaerde, en, na een bloedigh oorlogh, heerlijck uitgevoert, en het sluiten van een eeuwigh vrêverbont, die vrywilligh nederleide. Toen ick den opstant tegens de Romainen, en de doorluchtige daeden der Batavieren in de kunstige printen van Tempeest [3]) bespie-

---

[1]) Men ziet dat Vondel, volgens een sedert lang, op het voorbeeld van Hooft, bij hem bestaande gewoonte om de uitheemsche namen zoo veel mogelijk te vernederduitschen, ook hier van *Cornelius Kornelis* maakt — een stap tot de vertaling van *Civilis* in *Burgerhart,* welke volgt. Consequent handelende, had hij ook, voor *Tacitus,* „zwijger" moeten schrijven: immers nu doet die zoo Hollandsch klinkende voornaam een min gelukkige uitwerking bij den Latijnschen toenaam.

[2]) *Staetwijze pen:* een pen geoefend in staatswetenschap.

[3]) *De kunstige printen van Tempeest:* Antonius Tempesta was een Florentijn, die onder Strada de schilderkunst geleerd had en vele tafereelen naliet, vooral van veldslagen en dergelijke onderwerpen. Ook maakte hij zich als plaatsnijder beroemd. Hij overleed in 1630.

gelde, en, onder andere afbeeldingen, den Romainschen stadthouder op den stoel zagh zitten, daer Julius Paulus in zijn bloet geverft lagh, en Nikolaes Burgerhart [1]) geketent naer Rome gevoert wiert; en mijn lust vast verlangde dat [2]) die historien, door last der Burgermeesteren treflijck geschildert, de galery van ons Kapitool, op eene ry, moghten bekleeden; ontvonckte my een yver om levendigh te ververschen den treurhandel der Gebroederen, onder de schaduwe des Heeren van *Hooren,* niet onkundigh in oude en jonge historien, en wien, gelijck een medelidt onder de Raeden der hooghedele en grootmogende Heeren Staeten van Hollant en Westvrieslant, de wacht der vryheit bevolen wert; betrouwende dat den heere Burgermeester niet mishaegen zal de manhaftigheit der oude Batavieren, en onze eige lantszaecken, den nakomelingen ter eere, ten tooneele te zien voeren, terwijl ick blijve,

Edele en grootachtbaere heer,

Uwe edele grootachtbaerheits
ootmoedige dienaer

J. V. VONDEL.

---

[1]) *Nikolaes Burgerhart:* aldus heeft Vondel den naam van *Claudius Civilis* in onze taal zoeken over te brengen. Hij is echter hierin niet gelukkig geslaagd; want *Nikolaes* (*Νικολάος*) is evenmin een Nederduitsche naam als *Claudius;* terwijl *Burgerhart* niet alleen geen zuivere vertolking is van 't Latijnsche *Civilis,* maar bovendien, als naam, geen beteekenis heeft, zoodra men dien beschouwt in verband met het volk, waaronder, en den tijd, waarin hij leefde. Dat woord *burger* had, volgens den zin, welken Vondel er aan hechtte, kunnen toegepast worden op een Romein, bij wien een *burgerrecht* bestond, doch nooit op een Batavier, die als zoodadig behoorde tot een volk, dat ook prijsstelde op vrijheid, onafhankelijkheid en gelijkheid, maar dat geenszins uit *burgers* bestond.

[2]) *En mijn lust vast verlangde dat:* versta: „en ik het tijdstip reeds met verlangen te gemoet zag, waarop."

INHOUDT.

UIT HET VIERDE BOECK VAN KORNELIS TACITUS HISTORIEN.

Julius Paulus, en Nikolaes Burgerhart, uit koningklijcken stamme, overtroffen verre alle anderen. Fonteius Kapito benam Julius, onder valschen schijn van misdaedigh aen rebellye, het leven, en zondt Burgerhart geketent naer Nero.

Het tooneel is in Outleger [1]). Het treurspel begint met den op- en eindight met den ondergang der zonne.

---

[1]) *Outleger:* 't Lat. *castra vetera.* Deze vesting of legerplaats lag bij Xanten en buiten de landstreek, door de Batavieren bewoond.

PERSONAEDJEN.

JULIUS PAULUS, } vorsten der Batavieren.
NIKOLAES BURGERHART, }

HELDEWYN, zuster van Julius en Burgerhart.

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN.

FRONTO, Presheer [1]) der Romainen.

KRYGHSRAET.

FONTEIUS KAPITO, Neroos stadthouder in Nederduitschlant.

WALBURGH, moeder van Julius en Burgerhart.

---

[1]) *Presheer:* „hoofdman eener bende, gezonden om lieden tot den krijgsdienst te *pressen*." Doch zie vs. 65—67.

BATAVISCHE GEBROEDERS

OF

ONDERDRUCKTE VRYHEIT.

HET EERSTE BEDRYF.

JULIUS. BURGERHART.

Julius.

Heer broeder Burgerhart, wy rijzen met den morgen.

Burgerhart.

Heer broeder Julius, genoot van mijne zorgen,
Een onverwacht geluck beslechte alle ongelijck,
Tot heil des Bataviers, gedruckt van 't Roomsche rijck,
In Neroos eeu. Waer zal de hulck des staets belanden?
Hier is [het leghtme al op de leên] een storm voorhanden.
Sta vast, en zet u schrap aen mijne rechte zy.
Het gelt nu een van beide, of teffens u en my.
Maer laet ons omzien. 'k Vrees oock 't ruisschen van de bladers.
Geen huis, geen zael is vry van hofspiên en verraeders,
Die melden 't huisgeheim, ten zy men hen vernoeg',
Uit schrick voor winck of woort, zoo 't iemant over droegh.
Men magh veel dencken, maer moet ommeziende spreecken.
Elck dient in d'aerde nu den vinger eerst te steecken,
Te riecken in wat lant en lucht hy sta of niet.

5 *Eeu* voor „tijd," *aetas.*

14, 15 Toespeling op een spreekwoord, in gebruik bij sommige Nomadische volksstammen: „steek uw vinger in den grond, proef in wat land gij zijt."

Fonteius Kapito bekleet hier 't hooftgebiet,
Als stedehouder, in Outleger. Zijn Romainen
Verdrucken dagelijx de grooten en de kleinen.
't Vijfjaerigh wijs gebiet is overlang voorby
Gegleden. Heiligh noch onheiligh gaet niet vry.
Dat tuigen ons de brant van huizen, hoven, kercken,
Zoo veel gebouwen en doorluchte wonderwercken,
Te Rome in assche en puin begraven met een' slagh,
Waerin die stokebrant out Troje zincken zagh.
Dat tuight de moort des raets, van gade, zuster, broeder,
En zelf de moederslaght van Agrippijn, zijn moeder,
Die haeren zoon, in 't eerst zoo overwaert en lief,
Door manslaght en vergift in top van 't rijck verhief.
Het moorden duurt te Rome, en opent d'edelste ader.
De deught vint heul noch troost. De wees ontbeert haer' vader,
De weduw haeren man. Geen weeklaght krijght gehoor.
De vierschaer zit verstomt, en zonder tong en oor.
Men ziet ter kercke danck noch offerhande ontbreecken,
Zoo dick de hartaêr van een' heer wort afgesteecken;
Gelijck of 't godendom, op 't gansche rijck gestoort,
Niet waer te zoenen dan door bloet en vadermoort.
De bloetvrient magh zijn bloet beklaegen noch beschreien.
Men hoeft den dwinglant in zijn boosheit noch te vleien.
Zoo valt de wolf door bloet in 't goet en wettigh erf.

19 *'t Vijfjaerigh wijs gebiet:* dat van Vibius Avitus, die vóór Capito vijf jaren lang het bestuur over de gewesten aan den Nederrijn had gevoerd.

21 *Dat tuigen ons de brant:* beter: „dat *tuight* ons de brant;" doch Vondel heeft zich hier vermoedelijk laten misleiden door al de meervouden, die volgen.

24 *Die stokebrant:* Nero.

26 *En zelf de moederslaght van Agrippijn:* lees: „en de moederslacht *zelfs* van Agrippina."

28 *Manslaght:* zuiverder van vorm dan het tegenwoordige *manslag,* dat naar zijn aard beteekenen moet: „de slag, door een man gegeven," evenals *donderslag* beteekent: „een slag van den donder."

29 *En opent d' edelste ader:* dit ziet op Seneca, Nero's leermeester, die, door hem ter dood gedoemd, zich in 't bad de aders liet openen en zoo zijn einde afwachtte.

36—40 Men zou op deze regels kunnen aanmerken, dat zij wat al te *volbloedig* zijn.

38 *Men hoeft:* hier voor: „men is verplicht, gehouden." 't Woord *hoeven* wordt tegenwoordig niet gebruikt dan met een ontkenning er bij.

Zoo dreight het hooftgebiet der weerelt met bederf
Des volx op deze rots van dwinglandy te stranden.
Waertoe vervalt de staet der overheerde landen
Des Rijnstrooms, onderdruckt van Cezars krijghsbanier!
Het heldeneilant van den vryen Batavier,
Een volck, uit Batoos bloet, en Duitschen stam gesproten,
In Cezars eedt gekent voor vrienden, bontgenooten,
En medebroederen, wort jammerlijck verdruckt,
Geschoren, en geschat, getreên, geprest, gepluckt.
Ga heene, dien den vorst, een heele ry van jaeren;
Zoo wort de deught beloont. Schelt Rome ons noch barbaren,
Dat dus barbarisch lacht in 's onderdruckten leet,
En onverzaet zich mest met 's vromen bloet en zweet?
Romainen, snooder dan gedroght van rave en gieren,
Elckandere onderling met riemen, vleesch en spieren
Afrucken, villen, en verslinden, zonder maet.
Zoo stapt de keizer voor, en naer dit ongelaet
Des meesters weet de knecht oock zijn gelaet te schicken,
Om, veiligh in zijn ampt, te schroomen noch te schricken.
Fonteius houdt vooraen het spoor van Tigellijn:
Wat geil en gierigh schent hy d'oevers langs den Rijn
Van wederzijde, een plaegh voor ouden en voor jongen.
Wat vrou zit ongeschent? wat knaep magh ongedwongen
Ten hove streven, als een slaghpen aen de wacht
Van Cezar, of hy wort, als een Barbaer, misacht?
Men prest den ouden, lang aen 't afgaen en verwelcken,

40, 41 Krachtig en treffend beeld, waarop echter zou kunnen worden aangemerkt, dat een *rots* een pastief voorwerp is, terwijl de dwingelandij van Nero daarentegen zeer actief op de lijdende onderdanen woedde. Men lette echter, dat hier geen sprake is van een tegenstelling van de natie en den despoot, maar van het *hoofdgebied*, d. i.: „het algemeen staatsbelang," dat afstuit op de „onverzetbare en door niets te vermurwen tirannie."

50 *Ons:* leg, ter verduidelijking van hetgeen volgt, den klemtoon op dit woord,

51 *Barbarisch:* gelijk van vorm als *Batavisch:* 't eerste is geheel verdrongen door den meer Nederduitschen vorm *Barbaarsch;* – 't laatste is in gebruik gebleven, waar het *Batavieren* geldt; terwijl men *Bataafsch* alleen bezigt waar sprake is van iets dat tot het tijdvak tusschen 1795 en 1806 betrekking heeft.

59 *Tigellijn:* een der voornaamste gunstelingen van Nero.

64 *Misacht:* dit is hier een euphemismus, voor: „misbruikt, mishandeld."

65—68 Men weet, dat de Romeinsche wervers of *presheeren,* gelijk Vondel

Om glimpigh d' uiers van den rijcken man te melcken,
En met de melck het bloet dien hoogen ouderdom
Te tappen van het hart. Batavie zit stom
Voor 's lants geweldenaer, nu weder aen het pressen
Van out en jongk. Zoo treên wy barevoets op messen.
'k Verwacht de jongkheit van ons eilant met den dagh
Hier langs gevoert, en al wat wapens voeren magh,
Of niet kan voeren, om zijne afgeleefde dagen,
Hier in Outleger met afgrijsselijcke slagen
Getout, en voortgeprest, om mede t'scheep te gaen.
Wie durf dit stuiten, of met reden tegenstaen?
't Is wijsheit op zijn tijt te spreecken, of te duicken.
Wy dienen, ziende blint en weerloos, 't oogh te luicken.
Gy zult de vrouwekunne eer lang zien op de been.
Ons zuster Heldewijn, vroegh op, komt herwaert treên,
Bekreten en bedruckt, om haeren zoon te bergen.
Helaes, het is te spade ons hulp en troost te vergen.
Wy kunnen zwijgende geene achterdocht ontgaen.
Dees bange dagh breeckt met een heiloos voorspoock aen.

HELDEWIJN. BURGERHART.

Heldewijn.

Och allerliefste en waertste broeder,
  Ontferm u over dezen knaep,
Dit Weeskint van een weeu, zijn moeder.
  Waer berge ick dit onnozel schaep?
Men loopt de deuren op de vloeren.
  Outleger wort dus vroegh verrast,
Om jonge knaepen wegh te voeren,
  Op 's Keizers naem, een' strengen last.

ze noemt, in stede van kloeke jongelingen, bij voorkeur afgeleefden of onvolwassenen presten om bij de Batavische hulpbenden ingelijfd te worden, die zich dan voor zware sommen vrijkochten.

75 *Getout:* van *touwen,* d. i.: „met een touw, of zweep, slaan."

77 *Duicken:* buigen, voor den drang der omstandigheden zwichten.

83 *Zwijgende:* versta: „al zwijgen wij."

90 *Outleger wordt dus vroegh verrast: Outleger* was geen dorp of stad, waar zij woonden, die *verrast werden,* maar, als de naam aanduidt, een verschanste plaats, waaruit zij, die *verrasten,* de omgelegen streek besprongen.

89 *Heensterft:* langzaam wegkwijnde.

Wie kan de rijxtrouwanten keeren?
Wort Vechter my met kracht ontruckt;
Geen moeder kan haer kint ontbeeren,
Zoo sterf ick, droef en onderdruckt.
Een weduvrou hoopt troost t'ontmoeten
In d'afkomste, als haer hooft bezwijckt
En heensterft, en die scha te boeten
Door 't kroost, dat vaders aert gelijckt.
Gy beide zijt zijn waerdige oomen,
Och redme toch met raet en daet,
O wijck en toevlught aller vroomen,
Nu 't water op de lippen staet.

Burgerhart.

Toen ick mijn gade zondt naer Kolen
Met mijnen zoon ter goeder tijt,
Riedt ick u stil en in 't verholen
Hem me te bergen, buiten strijt.
Nu schuilt mijne afkomst by bekenden,
Uit Duitschen stamme, t'Agrippijn:
Maer gy ontzeit dien knaep te zenden
Den Rijnstroom op, in zulck een' schijn.
Gy hiet dat reizen ommezwerven,
En levend duicken in een graf.
Uw' zoon, als balling 's lants, te derven
Riet al te blinde liefde u af.
Gy weigerde het kint te dompelen
In stilte, op een gestroit gerucht
Van pressen, en van overrompelen.
Nu is het vruchtloos datge zucht.
Nu baet het kermen, noch het krijten.
Ontvoert men u dit pant met kracht,
Gy moet die schade u zelve wijten,
Die tijdigh geenen nootraet acht.
Het is te spade raet te vraegen
By my, die los en wanckel sta.

105 *Kolen:* d. i. *Keulen.*
111 *Ontzeit* voor *ontzeidet*, „weigerdet."
124 Versta: „die, toen het tijd was, den raad, die u in uw nood gegeven werd, in den wind hebt geslagen."

Elck heeft het oogh op ons geslagen.
Men slaet al onzen wandel ga.
Wy staen in 't spits, en aengetekent
Op Neroos bloetrol: zoo 't gewelt
Ons daghvaert, en misdaedigh rekent,
Is 't vonnis met een' glimp gevelt.

Heldewijn.

Heer broeder, och gy waert voorheenen
Doorgaens mijn troost en toeverlaet:
Laet gy een weeu, uw zuster, weenen?
Verlaetge haer in dezen staet?
Helaes, de vyanden genaecken.
Waer berge ick dit onnozel kint?
De traenen rollen langs zijn kaecken.
Het stroit zijn klaghten in den wint.
Heer broeders, red ons: wy bezwijcken,
Geperst van noot tot ongedult.
Ick zal van uwen raet niet wijcken.
Vergeeftme deze reis mijn schult.

Burgerhart.

Hou op van jammeren en klaegen.
Gy brengt u zelve en ons in last.
Het is te spade raet te vraegen.
De dagh genaeckt. Het onheil wast.
De vyant raest en tiert verbolgen,
En meest op 't koningklijck geslacht.
't Is kunst te raên, en raet te volgen.
De schiltwacht houdt een scherpe wacht.
Gy moet uw' zoon terstont vermommen,
Gelijck een melckmaeght. Zendt hem heen,
Eer 't licht de kimmen heeft beklommen,
Naer 't heiligh offerbosch alleen.
De kopre melckkan hang van achter
Op zijnen rugh, voorzien ter noot,
Om wech te schuilen voor den wachter,

151 Hier moet men zich Burgerhart voorstellen, als bewogen met de wanhoop zijner zuster en peinzende op een middel om haar zoon te redden.

Met zuivel, en nootdruftigh broot.
Omtrent den merckpael gaept in 't weste
Een holle boom. Hy berg' zich daer
Een etmael, tot dat gy ten leste,
Hem red by nacht uit lijfsgevaer.
Zoo ras men rust van volck te pressen
Dan hael hem heimlijck weder t'huis.
Hy hoeft geen kruick noch waterflessen,
Daer springt een bron, die met geruisch
De laeghte zoeckt, en hem kan laven.
Gy hoort ter noot mijn' naeusten raet.
De hemel stier' hem in de haven
Van heil. 't Is tijt dat ick u laet.
Eeu nevel houdt de lucht betogen.
Dees dagh zal leeren of mijn geest,
[Schep moedt, vrou zuster. Wisch uwe oogen,]
Voor ydel spoock en droomen vreest.
Verklee den jongling. Wy gaen binnen.
't Is tijt te spoên, en tijt te winnen.

Heldewijn.

Mijn zoon, nu schiet dit linnen aen.
Dees melckkan om den hals gehangen,
En flux naer 't offerwoudt gegaen.
De popelier zal u ontfangen.
Aenvaert dien stock. Bedeck uw hooft
Met dezen hoedt, van stroo gevlochten.
Wanneer de schaduw 't nachtlicht dooft,
Of gy van schrick wiert aengevochten,
Wil ick u troosten in het woudt,
En niet verzuimen by te komen,
Daer gy gescholen zit in 't hout
Nu leer uw droefheit innetoomen.
Bedwing de traenen, en vergeet
Uw out geslacht, zoo lang in eere.
Men overwinn' door list dit leedt,
Tot dat de tijdt alle onheil keere.

160 *Nootdruftigh broot:* min juist, voor: „*brood* waarmede aan de *nootdruft* wordt te gemoet gekomen."

187, 188 *U by te komen* beteekent hier hetzelfde als *bij u te komen.*

Nu kus uw lieve moeder noch.
Dat Herkles u in 't woudt behoede,
En zegene dit nootbedrogh.
O telgh van koningklijcken bloede,
Ga heene, eer iemant ons bespie.
Hoe vreeze ick dat de wacht dit zie!

BURGERHART. JULIUS. REY VAN VROUWEN.

Burgerhart.

Ick hoore alree gekerm van vrouwen langs de straeten.
Het nadert meer en meer. Ay luister. Hofsoldaeten
Bezetten straet by straet, en rammen poort by poort.
Wie aengetekent staet op 's pressers rol moet voort.
Het schreien mengt zich in afgrijsselijcke vloecken.
De vrouwen naderen, om heul aen ons te zoecken.
Ick vind geraeden hun t'ontwijcken in der yl,
Om niet Fonteius wrock en scherpe legerbijl
Te wetten: want hy is alreede aen 't wederkeeren
Van over Rijn, gezint van daegh te triomfeeren
Met blyschap, om de zege op Katmeers erf behaelt.
Wy zullen zien hoe hy met Duitsche standers praelt,
En zwilt van moedigheit en trotsheit, om 't verdelgen
Des vyants. Repte ick my, hy zou 't zich vreeslijck belgen.

Julius.

Wat raet? hoe slaenwe best 't gehuil der vrouwen af?

Burgerhart.

Het voeght u beter dan het my voeght. Antwoort straf
En streng. Verzendtze om troost by krijghsraet en kornellen.

Julius.

Zy komen om dees wijck in rep en roer te stellen.
Wie paeit een moeder, van haer' man en zoon berooft?

207 *Hun t'ontwijcken:* Vondel laat hier *ontwijken* evenals elders *wijken,* als in 't Lat., den dat. regeeren.

211 *Katmeers erf: Katmeer* wordt in Hoofts treurspel „Baeto" voorgesteld als koning der Katten en als vader van Bato, den stamvader der Batavieren.

Burgerhart.

Bedaertze niet, zoo klinck haer fors de deur voor 't hooft,
Dan brengtge my noch oock u zelven niet om 't leven.
De tijt gebiet op 't hooghst' geene achterdocht te geven.
Daer komenze. Ick vertreck, en ga naer binnen toe.

Rey.

Getrouwe Julius, dat Herkles u behoê,
Waer schuilt uw broeder nu, de vryburgh aller vroomen?
Is hy verdruckten oit in noot te hulp gekomen,
Zoo wort het tijt dat hy zich weder openbaer':
Oprechte Batavier, een weerelooze schaer
Van vrouwen ziet bedruckt haer lieve zoons en mannen
Oppressen met gewelt. Een aenwas van tyrannen
Verdruckt de vryheit, en ontziet noch eer noch eedt
Te schenden. Waren wy met dit beding besteet
Ten huwelijcke, om zoons te baeren en te voeden
Tot dienstbre slaven voor tyrannen, en verwoeden;
Veel nutter laegen wy den eersten nacht geworght,
Gesmoort in 's bruigoms arm. Vergeefs, vergeefs gezorght,
En negen maenden lang de vrucht aen 't hart gedraegen,
Gebaert met hartewee, gezooght met jammerklaegen,
Dan haer in 't endt te zien, geketent en bedruckt,
Met kracht vervoeren, en den Rijnstroom opgeruckt
Naer 's keizers hof niet, maer veroverde gewesten,
Ten roove en wellust van Harpyen en rijxpesten,
En buiten alle hoop van immermeer een vreught
Aen haer te zien, in 't schoonste en bloeienst van de jeught:
En hierby rust het niet, hoe sterck wy tegenstreefden:
Men prest de neven, en met een oock afgeleefden,
Den grootvaêr, hallef doot, en in den ouden dagh,
Die geenen arbeit noch geene onrust draegen magh,
En eenen stock behoeft ter noot om op te leunen,
Te zwacke zuilen voor het hof, om op te steunen.
Heer Julius, och roep uw' broeder, of misschien
Hy in den hoogen noot hier tegens moght voorzien.

246 *De neven* voor „de kleinkinderen," doch hier meer bepaald de „onvolwassenen."

Julius.

Bedroefde joffers, rust: gy klaeght uw leedt den dooven.
Geen maghtelooze kan u hulp en heil beloven.
Gaet, klaeght den krijghsraet en kornellen wat u deert.

Rey.

Geen klaegen gelt by hen: wy zitten overheert.

Julius.

Zoo is het meer dan tijt uw pack te leeren draegen.

Rey.

Wy droeven quamen hier uit noot om raet te vraegen.

Julius.

Hier is noch raet noch hulp in dees verlegenheit.

Rey.

Geen Batavier heeft oit verdruckten hulp ontzeit.

Julius.

Wy staen ten dienst van 't rijck, gereet in alle nooden.

Rey.

Zoo redt ons.

Julius.

Als het wort van hooger hant geboden.

Rey.

Gy kunt ten hove dit verdadigen met recht.

Julius.

Hier heerscht Fonteius, die alle ongelijck beslecht.

Rey.

Fonteius over Rijn voert krijgh in Duytsche landen.

Julius.

Hy heeft dien krijgh beslecht, en is alreê voorhanden:

Rey.

En ondertusschen voert men onze zoons van kant:

Julius.

Door stedehouders last. Hier gelt geen tegenstant.

Rey.

Een al te krancke troost voor weerelooze vrouwen.

Julius.

Geduldigh lijden zal u alderminst berouwen.

Rey.

Dit lijden overweeght het moederlijck gedult.

Julius.

Natuur is krachtigh. 'k Geef het moeders hart geen schult.

Rey.

Beweeg den krijghsraet, of men hulp en troost kon scheppen.

Julius.

'k Zou by den krijghsraet van uw zaeck niet durven reppen.

Rey.

Zoo klaegen wy vergeefs onze oogen dit verdriet.

Julius.

Vergeefs by ons gekermt. Dit kermen vordert niet.

Rey.

Geen moeder kan den zoon, geen vrou den man verlaeten.

Julius.

De zoon en vader zijn nu Cezars onderzaeten:

Rey.

Gedwongen, niet van zelf, noch met hunn' vryen wil.

Julius.

Gy spreeckt uit ongedult, en zweeght veel nutter stil.

Rey.

Het hart most bersten, zou't zijn hartewee niet uiten.

Július.

Bedwingt uw' moedt een poos. Geen reden kan dit stuiten.

Rey.

Rampzaligh draegen wy een onverdraeghzaem juck.

Julius.

Verwacht een beter tijt en uitkomste in den druck.

Rey.

Onze afkomst sterft terwijl in bittre slavernye.

Julius.

Gehoorzaemt, en genoeght aen Cezars heerschappye.

Rey.

De dienaers overtreên hun' meesters Cezars last.

Julius.

Laet dit bestraffen wien het straffen wettigh past.

Rey.

Wien past het meer dan u, uit konings stam gesproten?

Julius.

Nu dienstbaer onder Rome, en van gezagh verstooten.

282 *Moedt:* gemoed.
Reden: redeneeren, praten, klagen.
283 *Onverdraeghzaem:* onverdraaglijk.
286 *Genoeght aen Cezars heerschappye:* neemt genoegen met Caesars heerschappij (waar gij u toch niet tegen verzetten kunt); getroost er u in.

Rey.

Ontaertge van uw' stam, helt Bato, rijck van lof?

Julius.

Die scheide, uit lust tot vrede, uit grootvaêr Katmeers hof.

Rey.

Uit lust tot vryheit trock hy over Rijn in 't eilant:

Julius.

En streckte in zijnen tijt der Batavieren heilant.

Rey.

Maer luttel docht hy dat zijne afkomst slaven zou.

Julius.

Een stercker stelt de wet, dies matight uwen rou.

Rey.

Heer Julius, wat raet? hoor Fronto herwaert komen,
Met ons gepreste zoons, en mannen. Wijck der vroomen,
Beschutze voor gewelt. De scheepsklaroen, ô wee,
Verdaeghtze naer den stroom. Men stuwtze als loeiend vee,
Geketent hals aen hals. Och keer die dwinglandyen.
Geen Batavieren staet dien overlast te lyen.

Julius.

Bedroefde vrouwen, gy bezwaert met uwe klaght
En byster straetgeschal al 't Bataviers geslacht.

295 *Slaven:* hier voor: „in slavernij leven." Zoo ook ZEERIJP, *Dood van Brutus en Cassius:*

En of het Roomsche volck te slaven *is genegen.*

Het woord wordt anders doorgaans genomen voor: „een slaafschen arbeid doen, zwoegen, *slooven*," welk laatste maar een dialectvorm van *slaven* is. — Zie voorts HUYDECOPER *Proeve* II, 440.

302 *Staet dien overlast te lyen:* velen zouden nu in deze woorden een taalfout meenen op te merken, en *dien* in *die* verbeteren; de syntaxis is echter volkomen door Vondel in acht genomen: men construeere: „dien overlast te lijden, staat aan geen Batavieren."

303—306 Die poging tot wegdrijving der jammerende vrouwen sluit op de voorzichtige waarschuwing, door Burgerhart aan zijn broeder gedaan vs. 220 volgg.

Vertreckt: zoeckt elders heul. Vertreckt terstont: staet buiten.
Het is geraeden u de deur voor 't hooft te sluiten.

FRONTO. REY.

Fronto.

Voort, voort: het toghtschip uit out Rijnlant is alree
Van 't huis te Britten, dat de schiltwacht houdt aen zee,
Den Rijnstroom opgevoert, vol dienstbre jongelingen,
Geslooten hals aen hals met halsbanden en ringen.
Het schip wacht aen de wal, by d'oude waterpoort,
Om d'opgepresten in te nemen. Haest u: voort.
Hier gelt geen wederstant. Voort, voort, of 't wil u rouwen.
Maer wat wil dit misbaer van ongebonde vrouwen
Te kennen geven? wat bediet dit ongeluit?
Dit schijnt een oproer. Heeft haer iemant opgeruit?
Durf iemant Cezars last met buldren tegenspreecken,
En kraeiende den kam by lichten dage opsteecken?
Dat schijnt geen vrouwenwerck, maer eer een mans bedrijf.
De man staet achter, en vermomt zich met zijn wijf.
Hy speelt de muitrol, in een vrouwepersonaedje,
Op mercktvelt, en op straet, gebruickt voor een stellaedje.
Ick ken dit huichelen, dees mommery, te wel,
En wil zoo roeien en zoo speelen onder 't spel,
Dat d'uitgangk zonder bloet de rol niet zal besluiten,
Ten spiegel van den aert, die listigh onder 't muiten
Augustus Nero en zijn hoogheit komt te na.

Rey.

Och presheer van de jeught, verstoor u niet. Och sta
Een luttel, tot dat wy, magh 't zijn, ons hart uitklaegen.
Wy vrouwen, moeders, lang gemat van kinderdraegen,
Gebroken onder 't pack, de teêrste kunne stuur
Geschoven op den hals, by lot van vrou natuur,
Genaecken u met schroomte, om door ootmoedigh smeecken
Het onweêr, dat ons dreight, te stillen, en te breecken.
De grootste stadt, die woeste en wilde volcken temt,
Is van genade noch zoo byster niet vervremt,
Dat zy genade ontzeght de smeeckende onderzaeten,
Die aengevochten zich op haer gena verlaeten,

330 *Gemat:* afgemat.

En minst het vrouvolck, niet gestelt om overlast
Te lijden, daer het zwackste op 't felst wort aengetast.
De liefde tot ons vrucht verwon de zwaericheden
Van draght, en baerens noot, te bitter doorgestreden,
En 't lastigh opvoên, op een hachelijcke hoop
Van eenmael endelijck, na'et ongewis verloop
Der jaeren, hen te zien tot mannen opgetogen,
Ten troost der oudren; maer wy vinden ons bedrogen,
En los van deze hoop versteecken op het lest;
Naerdienze, als slaven, wechgevoert, en voortgeprest
Uit moeders oogen, gaen, ten dienst van vreemde heeren,
In ballingschap (hoe kan 't een moeders hart verteeren?)
Omzwerven, slaven, en oppassen, onverpoost
In hunnen arbeit. Och is dit der oudren troost?
En moeten wy nu zien ons mannen en getrouwen,
In hunnen ouderdom, uitheemsche landen bouwen,
Versteecken van hun ga, voor eeuwigh en altoos
Eene onbestorve weeu, bedruckt en troosteloos?
Heer Fronto, ay gedenck, hoe in haer jonge dagen
Uw lieve moeder u met smarte heeft gedraegen,
Gebaert met weedom, en zorgvuldigh opgevoedt.
Geen boschbeerin heeft u geworpen en gebroet,
Gezooght met haere speene, in Noortsche wildernissen.
Gedenck hoe 't smarten zou, quaem zy haer vrucht te missen:
En, om uw moeders wil, verschoon toch uit gena
Den zoon en vader, een verzwackte wederga,
Van dezen optoght. Denck hoe Herkules door stryen
Heel Duitschlant vaeghde van de plaegh der dwingelandyen.
De vryheit was van outs der Duitschen eigen erf,
En allerwaertste schat. Zoo plaegh geen lantbederf
Den bodem van het rijck. Zoo moeten alle uw wenschen
U wel gelucken, en de goden en de menschen
U minnen, wijder dan de zon haar paerden ment.

Fronto.

Rampzaligen, die noch uw eigen heil niet kent,
Kan iemant grooter eer gebeuren dan met orden
In Cezars rijxdienst treên, en begenadight worden

365, 366 De bron, uit welke Vondel de heldendaden van Hercules in Germanie geput heeft, zal wel geene andere zijn dan zijne dichterlijke verbeelding.

Met dezen titel van een lijfschut in het hof
Te heeten? dwaeltge noch dus overdwaelsch en grof,
Dat gy een dierbaer lot, daer veelen naer verlangen,
Ondanckbaer opneemt, en het hooft bedroeft laet hangen?
Wien d'eer gebeurt te staen voor 's keizers aengezicht,
Kan, zoo het hof hem vint getrou in zijnen plicht,
Van d'allerlaeghste tot de hooghste trappen steigeren.
Fortuin begunstightze, die graetigh geensins weigeren
Den schoot t'ontvouwen, daer zy milt haer gaven stroit.
Wie t'huis blijft suffen, sterft vergeeten en beroit:
Dies toomt u in, en geeft den moedt niet licht verloren.
Gy weet niet welck een staet uwe afkomst is beschoren.

Rey.

Wat hier aen vast is, het zy voorspoet of verdriet,
Woudtge ons verschoonen, wy misgunnen 't niemant niet.
Laet andren ampt en staet te Rome vry bekleeden,
En, steigerende in eere, uitlachen wat beneden
Misdeelt zit van 't geluck. De rust wordt best bewaert
In vryheit, ongemoeit, by zijnen eigen haert,
Van amptenaeren zich gerust te laeten stieren.

Fronto.

Zoo spreecken vrouwen: maer rechtschape Batavieren
Aenbaden Julius, uit ouden Troischen stam
Gesproten, toen hy aen den Rijnstroom trecken quam,
Die zijne legerbrugh vrywilligh leerde draegen.

Rey.

Zoo mogen wy dien dagh met traenen wel beklaegen,
Naerdien zijn nazaet, tot wiens dwangk wy heden staen,
Onze afkomst vangt en spant, en, zonder iemant aen
Te zien, te water sleept naer vreemde wingewesten.
Wy bidden, kan 't geschiên, ontschuldigh d'opgepresten.

375 *Lijfschut:* lijfwacht.
376 *Overdwaelsch:* overmoedig, trotsch.
382 *Graetigh:* gretig.
388 *Niemant niet:* dubbele negatie, alleen nog in gebruik bij veilingen.
400 *Vangt en spant:* vergelijk *Maria Stuart,* vs. 273:
En vangt en spant *die groote Nicht.*

Fronto.

Maer wie verstout u, met dit vreeslijck straetgeschrey,
Te stooren d'amptenaers, gewettight om 't geley
Te geven aen uw jeught, en opgeschreve mannen?
Wat hoofden leeren u weêrspannigh t'zaemenspannen?
Dit tegenspartelen komt uit uw' koker niet.
Het rieckt naer oproer, en gewelt, dat hooger ziet.
Ontbeit, men zal dit stuck noch dieper onderzoecken.
Door wijven wil men nu staetkundigen verkloecken.

Rey.

Och 't is natuurdrift, diep in 't moeders hart geprent.

Fronto.

Houdt op van kermen: zwijght: dit huilen neemt geen endt:
En wacht u Cezars last en woort te wederstreven.
De weerelt is verplicht den keizer tol te geven,
Het goet en oock het bloet. Dit lijdt geen wederspraeck.
Wy zijn uitvoerders van zijn' wil: verweert uw zaeck
Te Rome, dunckt u dat wy 't recht verongelijcken.
Treckt heen naer Tigellyn: of laet het vonnis strijcken
Ten hoof van Nero zelf, den vorst, wien alle liên
Gehoorzaemen, en, als een' godt, naer d'oogen zien,
Met eenen naer den mont. Zijne uitspraeck is de reden,
De wet, die 't al regeert. Eene andre wet te smeden,
Waer Cezar met gewelt gestooten uit den troon.

Rey.

Een amptenaer kan streng of zachter 's rijx geboôn
Hanthaven, en met een de gunst van 't hof behouden.
Verschoon ten minste een deel van jongen en van ouden.
Gedoogh dat zy de gunst of ongunst van het lot
Verwachten. Maetigh dus het keizerlijck gebodt.

Fronto.

Hier valt geen loten, noch vertreck, noch langer beiden.

409 *Ontbeit:* toeft.
427, 428 Met andere woorden: „laten zij loten, wie tot den krijgsdienst zal bestemd worden."

Rey.

Ten minste gun ons dat wy, voor dit bitter scheiden,
Noch oorlof neemen met een weeklaght, en den rou
Verzaên, dat Cezar zelf geen moeder weigren zou.

Fronto.

Zoo haest u: want de tijt gehengt niet lang te toeven.
Dit jammeren kan slechts toghtvaerdigen bedroeven.

Rey.

Och mans, och zoons, in slaverny
Te voeren, och, wien zullen wy
Van beide lest of eerst betreuren?
Genade magh u niet gebeuren
Op onze voorbede. Alle troost
Heeft uit. Men zal u west en oost
Van een zien scheuren. Arme slaven,
Gy zult in diepe mijnen graven
En spitten, of de jongkheit zal,
Een' snooden heere ten geval,
Zich laeten schuppen en braveeren.
Och is dit jammer niet te keeren?
En moet de huisvrou haeren man,
Die, out en stram, niet waecken kan,
Verlaeten, of, uit schrick voor boeien,
Door dwangk zijn middelen besnoeien?
De have en 't erf, met zweet vergaêrt,
De vrucht des arbeits, lang gespaert
Zoo zuinigh tegens d'oude dagen,
Wort nu, als losgelt, aengeslaegen
Van eenen gierigen griffoen,
Om zijne dertelheit te voên.
Zoo vilt, zoo knevelt men de vryen.
O rampen, o bedroefde tyen!
Heer Fronto, 't is uit ongedult
Dat wy dus klaegen. Wijt dees schult
Geen' onderdruckten en gevangen.

445 *Braveeren:* hier in bedr. zin genomen, als 't Fr. *braver*, voor „tergen, plagen.
450 Versta: „hem dwingen, zich los te koopen."
459 *Uit ongedult* voor „ten gevolge dat wij ons leed niet dulden kunnen."

Fronto.

Trouwanten keert u aen geen kermen. Gaet uw gangen.
De tijt eischt spoet. Voort, voort met al dien wulpschen sleep.
Voort, voort met out en jongk. Gebruickt de taeie zweep
En bulpees vry. Men moet hun huit met slagen touwen.
Ontziet geen lasteren noch straetgeschrey van vrouwen.
Ruckt voort, ruckt haestigh voort naer d'oude Rijnpoort toe.
Wy zijn dit jammeren, dit byster jancken moe.

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN.

I. Zang.

O Herkules, in offerwouden
Zoo lang gedient om uwe deught,
Waerin zich Duitschlant vondt gehouden,
Beschut den ouderdom en jeught
Der Batavieren, onze mannen,
En lieve zoonen, in bedwangk
Van menschevlegels en tyrannen.
Zie neder. Hoor den ketenklanck
Der vrygeboornen, nu te scheepen
Te water op, en voortgestuwt,
Als vee, met bulpees, stock en zweepen,
Gevloeckt zoo vreeslijck, dat elck gruwt,

468 *Dien wulpschen sleep: wulpsch* wordt anders bij Vondel uitsluitend gebezigd van jongelieden; de *sleep* bestond echter gedeeltelijk uit stokouden. Men moet dus aannemen, dat Fronto hier bepaald meer zijn blik over de knapen liet gaan, die er bij waren, of wel, wij moeten *wulpsch* in zijn lateren zin van „vermetel", *temerarius,* opvatten. Zie KILIAEN *in v.*

469 *O Herkules:* ik heb reeds op vs. 365 aangemerkt, dat de Germanen geen Herkules kenden. Wel spreekt o. a. BAYLE in zijn *Dict. crit.* van een Gallischen Herkules, en wordt ook van een Keltischen gewag gemaakt; doch op Duitschen bodem was het personage niet inheemsch. Wij willen echter Vondel over de invoering dezer godheid niet hard vallen; vooreerst schreef hij in een tijd, toen men van de Noordsche mythologie nog maar weinig of niets wist, en aan de Germaansche of Scandinavische godheden de namen gaf van die Grieksche of Romeinsche, waar zij 't meeste verwantschap mee hadden; ten andere hadden de Batavieren, ten gevolge van hun omgang met de Romeinen, ook de namen hunner goden kunnen leeren kennen en die op hun eigen goden toepassen.

480 *Gevloeckt* voor „ten vloek gesteld, gedoemd, mishandeld."

En 't haer uit schrick rijst overende.
Ontferm u over onze elende.

I. Tegenzang.

Kon iemant lucht uit klaegen scheppen,
Die stil zat, en de handen wrong,
Of most een helt de handen reppen,
En rustigh waegen sprong op sprong?
Verloste Herkules de luiden
En landen oit op zijn gemack?
Of bezighde hy leeuwenhuiden,
En knods, en boogh, en schoot, en stack,
En kneusde wreede lantgedroghten,
En reuzen, root van menschenbloet,
Tot datze lagen afgevochten,
En plat getrapt met zijnen voet?
Het is verloren luid gekreten:
Het kermen breeckt noch boey noch keten.

II. Zang.

Noch kunnen klaghten 't hart verlichten,
Dat van benaeutheit is beklemt;
Terwijlwe deerlijck moeten zwichten
Van woeste uitheemschen overstemt.
Zy stoffen stout op oude wetten:
Maer by ons Duitschen gelden meer
De goede zeden, vry van smetten,
En d'erfgewoonte, wijt en veer,
Gelijck een zaet van tucht, geworpen,
Waer 's volx verlosser heenetoogh,
In ope vlecken buurte en dorpen,
Die hem verhieven hemelhoogh,
Als waerdigh op 's volx tong te leven.
Dus helpt dien godt zijn eere geven.

II. Tegenzang.

Helt Herkles wort by d'oude Katten,
In 't groote Hartebosch, geviert.

505—524 Zie Tacitus, *Annal.* II, 12.
512 *'t Groote Hartebosch:* de „Harts."

Toen Katmeers zoon quam herwaert spatten,
Als balling 's lants, en 't volck bestiert
In 't eilant, eerde hy godtvruchtigh
Het hof, van Herkules gebout
Omtrent den Waelkant, hoogh en luchtigh,
Waer van die streeck haer' naem behoudt.
Die Godt was waert in top te zetten
Van eere met een woutaltaer,
Gezangen, offerboschbancketten,
En popelkrans, schalmeie en snaer.
Verscheen hy nu uit offerbossen,
Zijn maght kon onze zoons verlossen.

III. Zang.

Stelt Rome in nedrige onderdaenen
Te spaeren, trotze op 't hart te treên,
Zijne eer, en laet men ons in traenen
Wechsmilten? brengt dit overeen.
Het is de roe noch niet ontwassen.
Baethouwer, Kennemaer, en Vries,
Opborrelende uit hun moerassen,
Met springstock, hoyvorck, kloet en spies,
De keurebenden, die hen knellen,
Min zouden schroomen dan Armijn
Dien Varus schroomde neêr te vellen,
Te treên en stroopen langs den Rijn.
Al stoffenze op hunne arentstanders,
Een hooft ontbreeckt ons, en niet anders.

III. Tegenzang.

De Batavieren, lang ten hove,
Als 's keizers lijfwacht, trou van aert

518 *Waer van die streeck haer' naem behoudt:* het „land van *Arkel*", 't welk, volgens de overlevering, of liever volgens de oude genealogisten, aldus genoemd was naar *Herkules*.

525, 526 Zinspeling op den regel van VERGILIUS *Aen.* VI, 834:
Parcere subjectis et debellare superbos.

530 *Baethouwer:* zie over dit woord het aangeteekende

532 *Kloet:* 't zelfde als: „kluit, of knods." Zie BILD. *Gesll.* in vs.

534 *Armijn:* vreemd is het, dat Vondel, die Latijnsche namen vertaalt, waar hij ze liever had moeten laten gelijk ze waren, hier aan den grooten overwinnaar van Varus zijn naam van *Herman* niet teruggeeft.

Voorheen geschat, en in 't gelove,
By Nero, met hun wacht bewaert,
Te vreezen staen, zoo zy zich wenden
En Duitschen snoeren aen hun lijn.
Vyf burgermeesters keurebenden,
Waer van de standers tuigen zijn,
Gevoelden Duitschlandts krijghsvermogen,
En onder 't strijtbaer Duitsch geslacht
Staen Bataviers in top getogen,
Wier ruiters door de Wael, met kracht
Gewapent, kunnen overzwemmen.
Dat volck zou 't Kapitool wel temmen.

Toezang.

Wat baet dit wrocken binnen 's monts?
Wat baeten deze mompelingen?
Wy wreecken ons met luttel gronts,
En ydele bekommeringen.
Men hoede dat het niemant hoor',
Die van ter zijde dit beluistert.
Men schuwe een loos verraeders oor.
Wie vroet is zijne hoop verduistert,
Die niet dan onheil baeren kan.
Men reppe van geen eedtgespan,
Dat eens dit groot gewelt magh stuiten.
Laet ons, ter Rijnpoorte uit, naer buiten
Noch afscheit neemen, root beschreit,
Van 's lants gevangens, t'scheep geleit,
En kussenze eens voor't allerleste.
Geen troost is meer voor ons ten beste.

545—547 Versta: „vijf legioenen bezwijken voor de dapperheid der Germanen, van welke nederlaag de veldstanddaarden, op hen veroverd, getuigenis geven."

HET TWEEDE BEDRYF.

KRYGHSRAET. FONTEIUS.

Kryghsraet.

De stedehouder komt zeeghaftigh herwaert aen
Uit Kattenlant. De toght is naer zijn' wensch vergaen.
Het past den krijghsraet eerst den helt te wellekomen,
Die alle vyanden manhaftigh in kon toomen.
Men steeck' de krijghsklaroen, en ga hem in 't gemoet.
Hy stapt ter Rijnpoorte in, gevolght van zijnen stoet.
Wie d'eer van 't Roomsche rijck behartight, laet' zich hooren.
De vreught van zulck een zege is niet in 't hart te smooren.
Kornels en hopliên, helpt dees wellekomst bekleên
Met een gemeene stem: het heil is algemeen.
Weest overwellekom. Ter goeder tijt bejegenen
Wy uw doorluchtigheit. Dat u de goden zegenen,
Beschermer van den staet, door uw beleit gestijft.
Gy zijt de slaghpen, daer 's rijx adelaer op drijft,
Die Asie en Euroop ziet onder zijne voeten.
Waer Cezar hier, hy quam u met den raet begroeten.

Fonteius.

Een oproer dat zijn hooft alree scheen in de lucht
Te steecken, houdt zich laegh, en zwicht voor 't lantgerucht
Van deze zegefaem, met kracht vooruit geronnen.

Kryghsraet.

Verhael toch op wat wijs de vyant wert verwonnen,
Gevangen en verstroit, op zijnen eigen gront.
Het lust ons dit verslagh te hooren uit uw' mont.

Fonteius.

De Katten, d'allerbraefste en strijtbaerste in Germanje,
Geloofden dat het rijck zou spatten; in Hispanje
De grijze Galba, met zijn ooreloghsgespan,
Uitbersten; Vindex meer dan hondertduizent man

Opbrengen, en, gelijck een Julius, de wallen
Van Rome uit Gallie gewapent overvallen;
Britanje, uit zijnen slaep geweckt en opgestaen,
De Roomsche heirkracht uit het slavende eilant slaen;
En d'oude Batavier, met d'aengegrensde buuren
Verbittert, Rijn en Maes en Wael en Noortstrant schuuren
Van 's rijx bezettingen, hun leggende op den hals.
De Katten droomden dit, het was dan waer of valsch.
Zy rusten heimlijck toe, om herwaert af te zacken,
En, eer men hen verwachte, al Cezars maght te knacken.
Ick waeckte, door mijn spien verzekert van dit stuck:
En om, voor hen gereet, het dreigende ongeluck
Te stuiten, ruckte voort, eer iemant dit vermoede.
Zy laegen toghtree, doch te luttel op hun hoede,
Elck aen zijn' eigen disch, in 't woeste Hartewoudt.
Men braste, en dronck, en klonck, en stofte, trots en stout,
Den Roomschen adelaer te zitten in de veêren,
Dat hy met Duitschen roof vergeeten zou te keeren.
Dit zwoerenze onderling, en sterckten 't by den dranck
Met vrolijck boschgeschal, en trotsen wapenklanck.
Zoo loock de midnacht stil den slaeperigen droncken
Zijne oogen. Het gedierte ontwaeckte van het roncken.
Hun paerden gingen vast te weide, vry en los
Van toom en teugel, aen de slincke zy van 't bosch:
En zy, die anders scherp op oorloghsvoordeel letten,
Vergaten door den dronck nu schiltwacht uit te zetten.
Wy, door den loozen spie van hunne onachtzaemheit
Verkuntschapt, ruckten flux met orden en beleit
Ten bossche in, by de maen, opgaende om ons de paden
Te wijzen door 't geruisch der schemerende bladen.

Kryghsraet.

Ons lust te hooren hoe zy wierden opgeweckt.

Fonteius.

De man lagh by zijn vrou en kinders uitgestreckt,
Op eene zode vast in slaep: een ander leunde
Half slaepende aen een eick, daer d'elleboogh op steunde.
D'een lagh begraven in de ruighte, en bieze en riet:

Een ander, op een' boom om hoogh geklommen, liet
De beenen en het hooft, al suizebollend hangen.
Ick mompelde heel zacht: nu rustigh aengevangen.
Een ieder schiete en houwe in 't hondert, dat het kraeckt.
De krijghsgodt noodt ons op dit boschbancket. Zoo raeckt
Men blindling vleesch, en been, en beckeneel, en schenckels,
Als in een vleeschhal, daer de slaghter tot aen d'enckels
In roockend runderbloet zich baed, bespat, bebloet.
Het huilen galmt door 't bosch, zoo vreeslijck en verwoet,
Gelijck of loeiend vee, in stallingen gedompelt,
Van wolvenkudden uit het sneeu wert overrompelt.
Wat vlughten kon, ontvlughte, en hielt niet langer stant.
d'Een dieper boschwaert in; een ander naer het lant
Wou in de vlacke wey te paerde ons tegenstreven,
Maer quam te spaede, en vondt de paerden wechgedreven
Door onze knaepen: alle op eenen oogenblick,
Elck van een voetknecht, nu een ruiter in hun schick.
Wy spaerden 't overschot, en voerden het gevangen,
En keeren, rijck van roof, met wapenen behangen,
Te heiligen aen Mars, Jupyn, en Nero zelf.

Kryghsraet.

Gelooft zy vader Mars. Men hangze in kerckgewelf,
Of hechtze aen een' pylaer, naer d'oude Roomsche zede.
Maer Fronto keert weêrom. Wat tijding brengt hy mede?

FRONTO. FONTEIUS. KRYGHSRAET.

Fronto.

Heer overwinner, dat de Goden u behoên,
Gy keert ter goeder uure, en kunt den optoght spoên,
Verwinnen op zijn tijt, en tijdigh wederkeeren.
Wy mogen uw gezagh en opzicht niet ontbeeren.

Fonteius.

Hoe ging't u? hebtge een' hoop Baethouders t'scheep geleit?

646 *In hun schick:* dit *hun* slaat op 't voorafgaande *knaepen.*

Fronto.

Met moeite t'scheep gebragt. Al d'oever zagh beschreit
Van grootmoêr, moeder, nicht, schoondochter, zuster, moeien.
Het scheen geen afscheit van bloetvrienden, maer te groeien
Tot opstant, en een' storm van wederspannigheit.
Zy vielenze om den hals. Bescheit noch onbescheit
Moght gelden, onder al dit jammeren en treuren.
Men konze met gewelt niet van elckandre scheuren.
Natuur quam boven, en met een boosaerdigheit.
Men schroomde bondelrecht, noch Cezars majesteit
En naem te lasteren, te schenden onder 't klaegen.
Doch veel staetkundigen, die uit hunne oogen zagen
Wat dit wou zeggen, en beluisterden wat spraeck
Zy mompelden op straet, getuigen dat de wraeck
Ons dreighde met een hooft, om zich van 't juck t'ontlasten.
Het waer nootwendigh dit wat dieper t'ondertasten,
En uit te boezemen wat brant van staet hier smeult,
Gelijck een vonck met asch bedeckt. Geloof hier heult
Een manshooft me, die 't spel aenschout met koele zinnen,
En broet en koestert het verraet, en houdt zich binnen.
Ick heb hun hoofden, twee gebroeders, in het oogh,
En, hen bespiedende, meer pijlen tot mijn' boogh,
Om, met uw kennisse, eens de strenge pees te slaecken.
Zy moeten onder, wil men 't quaet te boven raecken.

Fonteius.

Dit stemt niet qualijck met mijne inzicht overeen.

Fronto.

Hadde uwe vroomheit niet Katten plat getreen,
De storm van oproer zoude op Rijn- en zeekust waeien.

Fonteius.

Nu druipenze, en ontzien in vlacke velt te kraeien.

673 *Uit te boezemen* voor „uit te vorschen," letterlijk: „het geheime plan, dat iemand in zijn boezem besloten houdt, te ontdekken."

675 *Een manshooft:* voor dit woord zegt men thans, minder sierlijk: „manspersoon."

Fronto.

Geloofme by mijn woort, zy leggen op hun luim.

Fonteius.

Betoom uwe achterdocht, die weit misschien te ruim:
Of geefme een klaerder blijck van zulck een misvertrouwen.

Fronto.

Ick koom den Rijn af, voor mijn' optoght, u ontvouwen
Mijn wedervaeren, in 't geleiden van de vracht.
Ick volghde met een stoet te paerde, niet bedacht
Op eenigh reisgevaer, als plotzeling, van boven
Ten heuvel af, een troep straetschenders quam gestoven
Naer 't water toe, om ons dien keizerlijcken buit
t'Ontzetten met gewelt. De jaeger zagh vooruit
Ter rechter zijde hoe die stofwolck aen quam glippen.
Hy vont uit schrick geraên de lijn te laeten slippen,
t'Ontrennen naer beneên. De stuurman hoort geschal,
En smijt het roer in ly, en zet aen laeger wal
Het schip, met menschevleesch, tot Cezars dienst, geladen.
Wy dondren brieschende op. De stroopers, op verraeden
Gewelt en oproer uit, verneemen ons met schroom,
En wenden, toen die kans hun miste, flux den toom.
Hun paerden vlogen, recht als blixems, al te zamen
Door 't stof ten moortbossche in, waeruit zy herwaert quamen.
Ick vondt geraeden weêr te keeren, om verslagh
Te doen, en zulck een stuck te brengen aen den dagh.
Te Duitschburgh zal het schip mijn wederkomst verbeiden,
Om, met meer volx gesterckt, het hooger te geleiden.

Fonteius.

Men kent den vogel aen zijn veders. Maeltge hen
Naer 't leven af, misschien of ick die vogels ken.

Fronto.

Het scheenen opgeruide oproerige Barbaren.
't Gezicht alleen van verre een' krijghsman zou vervaeren.

Kryghsraet.

Beschrijf ons hun gestalte, om zekerder te raên.

Fronto.

Zy zetten het te snel van verre op vlughten aen;
Gelijck een helsch gespoock en baerelijcke droezen.
De schelmen deckten hooft en schouder met karpoezen
Van stierenhuiden, ros van verf. De naeckte borst
Geleeck een kolder, dick van leder, en een korst,
Uit eelt en zweet gegroeit. Zy staecken ossenhorens
Afgrijslijck in de lucht, gelijck gespitste torens.
De stiere tanden, in het villen aen de huit
Gelaeten, slingerden, om schrickelijcker uit
Te kijcken, langs de wang van weêrzijde onder 't jaegen.
Een schacht, met een smal bladt van yzer scherp beslagen,
Was 't ruiters hantgeweer. Zoo quamenze op een' draf
Aenstooten naer den stroom, maer spatten boschwaert af,
Zoo dra ick, met mijn' troep gewapent, op quam daegen.
Wy vonden niet geraên een' sprong met hun te waegen
In 't moortbosch, anders waer de laegh misschien ontdeckt.

Fonteius.

En of wy 't moortbosch noch, zoo wijt het zwaeit en streckt,
Bezetten over al met onzen ruitervlogel;
Ten minste kregen wy een veder van dien vogel.

Fronto.

Geloof niet dat dees laegh zich lang in 't moortbosch houdt.

Fonteius.

Zy zijn alreede ontdeckt, en hondert jaeren out.
Zoo stout een schelmstuck zit te hoogh in top geklommen.

715 *Baerelijcke droezen:* min gelukkige uitdrukking in den mond van een Romein uit de eerste eeuw na Chr. geb. 't Is waar, Fronto had in 't land der Batavieren gewoond en dus tijd gehad, een spreekwijze aan te leeren, die aldaar — voor zooverre men aanneemt, dat: *droes* van *Druzus* afkomt — in gebruik kan geweest zijn.

716 *Karpoezen:* zoo hebben ook bij Antonides de Kaninefaten
Het hooft gehellemt met karpoezen, *ros en bont.*
Zie Bilderdijk *Gesll. in v.*

716—725 Deze beschrijving van de uiterlijke gedaante der bende was in Vondels tijd te noodiger, omdat men toen de stukken nog niet in 't vereischte kostuum speelde.

733 *Laegh:* de bende, die in hinderlaag lag.

734 *Zy zijn .... hondert jaeren out:* voor: „zij hebben hun langsten tijd al geleefd, zij zullen spoedig het met den dood bekoopen."

Fronto.

Geloof zy zijn te rugge en over Rijn gezwommen,
Van waerze quamen: want z'ontzien geensins, met toom
En paert, in 't harrenas te brieschen door den stroom.

Fonteius.

Zoo kent gy dezen aert genoegh aen hun manieren.

Fronto.

Gewis een landaert van rebelle Batavieren.
Verbonden aen hun hooft. Het zy hierme zoo 't wil;
Een brant van oproer smeult al heimelijck en stil,
Terwijlwe onachtzaem ons aen ydelheên vergaepen.

Fonteius.

Men magh in staetgevaer niet sammelen noch slaepen:
Want als gestichte brant by nacht ten daecke uitslaet,
De wint daer onder blaest, dan rept men zich te laet.
Nu eerst het hart gesterckt. Wy dienen tijt te winnen.
De tijt eischt raet en spoet. Treet t'zamen met ons binnen.

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN.

I. Zang.

Geluckigh leefden wy
Voorheene, eer vreemde heerschappy
Den vryen hals quam drucken
Met haere slaefsche en ysre jucken.
Men kocht geen eigen erf,
Noch sloot met graft en haegh zijn werf,
Maer dreef gemeene ploegen
Door 't lant, en leefde met genoegen.
De laege leeme hut
Plasregen wint en hagel schut.
De disch stont niet geladen
Met leckernye en overdaeden,

749—844 Deze geheele reizang is — hier en daar bijna letterlijk — overgenomen uit Tacitus *de moribus Germanorum*.

Maer ooft, in 't wilt gegroeit
Aen boomen, met geen mes besnoeit.
Het wiltbraet was ons spijze,
En kaes en stremsel, naer lantswijze.
De man, verplicht door trou,
Genoeghde met een kuische vrou,
Die schaemroot ingetogen
Haer' heer en heerschap zagh naer d'oogen.
De huiswaert, zonder last,
Noodt nagebuur en vreemden gast,
Zoo gastvry, als zijn maegen.
Men voelde geene uitheemsche plaegen.

I. Tegenzang.

Men acht geen zilverwerck,
Noch gout, noch munt, gekent aen 't merck.
Zy wislen waer aen waeren,
Niet ver gehaelt door zoute baeren,
Maer in het Duitsche lant
Gegroeit, of met hunne eige hant
Gewrocht in laege hutten,
Om 's menschen leven t'onderstutten.
De hutten, niet getoit
Noch dicht by een, maer wilt gestroit
Aen vlecken, en aen dorpen,
Niet licht den brant zijn onderworpen.
Hun timmerhout is ruw,
En ongeschaeft, de rijckste schuw
Van lijstwerck en cieraden,
Gesneên gebloemt, als ooft en bladen.
De bast en schors bedeckt
De hut, wanneer de regen leckt.
Men bezight kalck noch tegel,
Noch steen, gemetst op eenen regel.
Een deel schuilt, voor gevaer
Van krijgh, in holen diep en naer,
En berght zich voor den rover.
Zoo brengt de Duitschman 't leven over.

796 *Duitschman:* min gewone, ofschoon niet onwettige vorm.

II. Zang.

Geen woecker vrat verwoet
Zijn evennaestens vleesch en bloet.
De vacht en vlasbloem kleedden
De hallefnaeckte en stercke leden.
De dochters huwen spa
Aen een hardtvochte wederga,
En beide hoogh van jaeren,
Waerom zy vroome vruchten baeren.
Ontvonckte brant van twist,
Het wert door scheitsmans flux geslist.
Al d' edelsten regeeren.
De vroomste in oorlogh triomfeeren.
Der vorsten maght bestaet
In schijn en uiterlijck gelaet:
Want om niet af te dwaelen
Bepaelt haer 't volck in enge paelen.
Zoo kon de vryheit staen.
De heer bemint den onderdaen,
En d' onderdaen, zijn heeren
Ontziende, helpt alle onheil keeren.
Het schouspel, zonderling
Gepast op wapenoefening,
En niet om loon te trecken,
Tot oirbaer tijtverdrijf kon strecken.

II. Tegenzang.

Geen rechter recht uit gunst
Of haet. Geen pen, noch letterkunst,
Noch stomme boecken spreecken
Van goede zeden en gebreecken:
Het schepselboeck alleen
Leert hen aenbidden d'eeuwigheên,
Uitstraelende in het wercken,
De godtheit, niet bemuurt in kercken.
Zy wijden gode in 't wout
Een kerck, van ongekorven hout,

803 *Hoogh van jaeren:* dat wil hier zeggen: „op rijpen leeftijd."
804 *Vroome vruchten:* sterke, kloeke kinderen.

Daer zy de daeden melden
Van 's lants beschutteren en helden.
Zy schuwen diep te treên
In 't hol van Godts verholentheên,
Met geen vernuft te schatten,
Maer door 't geloof alleen te vatten.
De godtsdienst hielt met schroom
Voor straf de woestheit by den toom.
De hoop op 't ander leven
Hiet elck zijn recht en eer te geven.
Der Duitschen waertste pant,
De goude vryheit hielt dus stant
In Nederduitsche beemden,
Voor d'overkomst van deze vreemden.

Toezang.

Hoe is nu d'oude tijt verkeert
Door d' overkomst der vreemdelingen!
Batavie leght overheert,
En laet zich knevelen en dwingen.
Rechtvaerdigheit, uit schrick gevlught,
Zocht in de wolcken zich te bergen.
O Julius, zie uit de lucht
Hoe uw nazaeten Duitschen tergen.
Uw nazaet schat Baethouwers niet
Mebroeders, vrienden, bontgenooten
Van 't uitgebreit Romainsch gebiet,
Naer 't vreverbont, met u gesloten.
Gewelt en wreetheit gaet in zwang.
Bemintge 't recht der vrye volcken,
Getrapt te bijster en te bang,
Zie eenmael neder uit de wolcken.
En, zoo uw godtheit onrecht haet,
Herstel ons in den ouden staet.

HET DERDE BEDRYF.

FONTEIUS. FRONTO.

Fonteius.

Wy kunnen 't rijxgevaer uit geene donkre tekenen,
Gelijck uit letteren, voorspellen en berekenen,
Maer zonder klaerheit, op waerschijnelijck vermoên,
Door scherpe middelen 't gevreesde schaers verhoên:
Want zoo 't misluckte 't zou gansch Duitschlant over
[klincken.
Een arts zal reuckeloos het lichaem niet vermincken
Van een gedienstigh lidt, maer wachten zijn gety,
Die 't evel openbaert, eer hy besluite, en sny
En afzette, om uit noot inkanckrend quaet te keeren.

Fronto.

Wie sammelt, moet by wijl met schande en schade leeren.

Fonteius.

't Is kunst de tijt en maet te treffen fix en net.

Fronto.

Het heil van vorst en volck is d'allerhooghste wet.

Fonteius.

In trouwe dienaers is oock 's vorsten heil gelegen.

Fronto.

Hun trou is als de punt en sne van 's vorsten degen.

Fonteius.

Zy dient dan niet verstompt, maer scherp en gladt gewet.

868 *Uit geene donkre tekenen:* uit zeer klare of verstaanbare voorteekens.
869 *Gety* voor „juiste *tijd,*" waarom dan ook het daarop volgende betrekk. vn.woord manl. is genomen.

Fronto.

Oprechte trou is schuw van opspraeck en van smet.

Fonteius.

Zy wort by wijlen oock uit onverstant gelastert.

Fronto.

By wijlen oock met recht, wanneerze allengs verbastert.

Fonteius.

Dan geeft de tijt hier blijck en klaere proeven af.

Fronto.

Niet altijt klaer, uit angst voor een gewisse straf.
De kloecken weeten hunne aenslagen loos t'ontveinzen:

Fonteius.

Maer een noch kloecker, ziet den gront van hun gepeinzen.

Fronto.

Gebruick dan, het is tijt, uwe oogen en gezicht.

Fonteius.

't Verraet van Piso wert gestraft als 't quam in 't licht.
Men strafte 't op bewijs, en uitgeborste blijcken:

Fronto.

En Cezar raeckte om hals, eer 't schelmstuck uit quam [kijcken.

Fonteius.

Die laegen raeckten bey de vorsten in persoon.

Fronto.

Nu raeckt het 's vorsten staet, een wacht, u streng geboôn.

886 *Piso:* vermoedelijk Cn. Calpurnius Piso, die beticht werd, Germanicus door vergif te hebben omgebracht. Zie TACITUS *Ann.* II: 74; III: 12.

Fonteius.

'k Beken, wy draegen oock den naem van staetbehoeders.

Fronto.

Zoo let voorzichtiger op dees doortrapte broeders.

Fonteius.

Zy sproten alle beide uit koningklijcken stam.

Fronto.

Gestooten uit het rijck, dat lang een ende nam.

Fonteius.

De Batavier ontzietze, en eertze, als d' eerste vorsten:

Fronto.

De heilge Julius het hooft niet bieden dorsten.

Fonteius.

Zy traden in verbont door eerelijck verdragh:

Fronto.

Maer staen verplicht aen 't rijck, en keizerlijck gezagh:

Fonteius.

Als medebroeders, en getrouwe bontgenooten.

Fronto.

Gy moetze intoomen in hun hoofden, niet verstooten.

Fonteius.

Ten minste met een' schijn, verschoonbaer by 't gemeen.

891 Waar Fonteius hier op zinspeelt, is mij niet duidelijk. Noch de Latijnsche benamingen van *proconsul* of *legatus*, noch de Nederduitsche van *stedehouder*, kan zelfs in de verte beschouwd worden als synoniem met dien van *staatbehoeder*.

896 *Heilge Julius:* t. w.: „Julius Caesar."

897 *In verbont:* t. w.: „met Caesar."

Fronto.

Zy treden u, ontziet gy hen op 't hart te treên.

Fonteius.

Op welck een wijze zou dit volck zoo verre komen,
Een stuck bestaen, te stout om slechts te dorven droomen?

Fronto.

Gebruick uw zinnen. 'k Geef uw wijsheit dit te raên.

Fonteius.

Het lustme uit uwen mont te hooren en verstaen
Op welcke middelen de Batavier zijn zinnen
Zou spitzen; hoe en waer het schellemstuck beginnen.

Fronto.

Waer ick verdruckt, als zy, en vyant van het rijck,
En hun in adeldom en stam en staet gelijck,
'k Wou glimpigh, onder schijn van 't offren aen de goden,
's Lants grooten en de braefste op d'offermaeltijt nooden,
In 't Godtgewijde bosch, en [als by maneschijn
De midnacht opquam, na het brassen, en de wijn,
In 't brein gesteigert, moedt en rustigheit verweckte,
Eer iemant slaeperigh de leden nederstreckte,]
De deught ophaelen van 't Batavische geslacht,
En d'oude vryheit, door 't Romainsch gewelt verkracht:
Hoe adeldom en volck, berooft en uitgezopen,
Nu slavende onder 't juck, geen' aêmtoght durven hoopen:
Hoe jeught en ouderdom geketent wort vervoert.
'k Wou hier op klampen hoe de twist al 't rijck beroert,
De keurebenden, aen 't verloopen, velt verliezen,
En, wrockende onderling, uit wraeckzucht zijde kiezen,
Verlangende elck met smart naer een doorluchtigh hooft,
Dat haer besolding van alle achterstel belooft.

902 *Zy treden u:* vul aan: *op 't hart.*
922 *Hier op klampen* voor „hieraan vasthechten", in den zin van „hier geleidelijk op doen volgen," maar krachtiger en dichterlijker dan een van beide.
926 *Besolding van alle achterstel:* betaling van achterstallige soldij."

Hoe zou de Batavier, geneight zijn' smaet te wreecken,
Toeluistren, en, verhit van wraeck, het hooft opsteecken,
En roepen: het is tijt den hals t'ontslaen van dwangk.
Het bosch zou galmen, op den vloeck en wapenklangk
Der gasten, die aldus hun vloeckverwantschap slooten.
Dan Kennemaer, Westvries, en Waterlants genooten,
Dan Tonger, Triersman, Gal, en Britten, over zee,
Gemaent het luie zwaert te rucken uit de schee.
Den Duitschen hoefde men geen hart in 't lijf te spreecken.
Het zoume aen toeval van hulptroepen niet ontbreecken:
En zoo men 't Roomsch gewelt op onze zijde kreegh;
'k Wou Maes en Wael en Rijn afloopen met een veegh,
En overweldigen uw burgen en kasteelen.
Waer zege is, loopt elck toe, om diep in roof te deelen.

Fonteius.

Geen keurebende zou zoo reuckloos ommeslaen,
Uit angst van 's keizers toorne op haeren hals te laên.

Fronto.

Men most op 's keizers naem de wapens eerst aenvaerden,
En, in de schaduw van Vespaziaens standaerden,
Het oorlogh voeren, niet als vyanden van 't rijck,
Maer tot beslechting van den smaet en 't ongelijck
Geleden by het volck, van die hunn' eedt verzaeckten.
Zoo ging men best vermomt, tot datwe schrap geraeckten.

Fonteius.

Gevaerlijck waer het, zoo de vyant dit verstont.
Gy wijst den wegh, en geeft hem d'uitkomste in den mont.
Ick vind geraeden met den Krijghsraet raet te pleegen,
En zulck een staetbelang voorzichtigh t'overweegen:

936 *Toeval:* „toetreding", in welken zin 't woord ons reeds meer is voorgekomen.

944 *In de schaduw van Vespaziaens standaerden:* hier laat Fronto, of liever Vondel zelf, zich door zijn verbeelding wat heel ver vervoeren. 't Is waar, Civilis greep later de wapens aan, in schijn om Vespaziaan te ondersteunen; doch dat Fronto hem nu, onder Nero's regeering, reeds zulk een glimp toedicht, gaat wat ver.

Fronto.

En zoo de krijghsraet eer de zachtste zijde hiel:
Gy most besluiten, 't viel dan echter uit hoe 't viel.
De majesteit kan u hierover niet bezwaeren:
Naerdien uw strengheit hem in eere wil bewaeren.

Fonteius.

Laet flux den krijghsraet hier verschijnen, en terwijl
Wy ons beraeden, ga verneem eens in der yl
Wat maeren ons de spiên aenbrengen met den morgen.
Wie 's vorsten staet bewaeckt, dient nacht en dagh te zorgen.

FONTEIUS. KRIJGHSRAET.

Fonteius.

Gestrenge krijghsraet, nu voorzichtigh opgepast.

Krijghsraet.

Gebie wat u belieft: wy volgen uwen last.

Fonteius.

Men vreest een' opstant van Batavische Barbaren.

Krijghsraet.

Misschien een' droom, gegront op uitgestroide maeren.

Fonteius.

Geen' droom, maer boosheit, daer de tijt van zwanger gaet.

Krijghsraet.

Een onvoldraege vrucht, en vondeling op straet:

Fonteius.

Te kennen aen het kroost, dat zweemt naer zijnen vader:

953 *Eer:* liever.
954 *Echter* voor *achter.*
966 Figuurlijk en allergeestigst gezegd voor „een straatgerucht, dat wel weer sterven zal en waarvan men niet weet wie 't heeft uitgestrooid."

Krijghsraet.
Die most een booswicht zijn, en rijxpest, en verraeder:

Fonteius.
Een lantverraeder, en een booswicht in den aert.

Krijghsraet.
Dat zal eerst blijcken, als de misdraght is gebaert.

Fonteius.
Dan waer de rijxpest al tot ons bederf geboren.

Krijghsraet.
Zoo woudtge 't bastertkint in zijn geboorte smooren:

Fonteius.
Met reden, eer die smet de lucht alom bederf.

Krijghsraet.
Bewimpel niet, maer geef de zaeck haer' naem en verf.

Fonteius.
Verschrickt niet eens, maer let op beide dees gebroeders.

Krijghsraet.
Twee pylers van het hof, rechtschape rijxbehoeders:

Fonteius.
Voorheene, maer nu gansch verbastert van hun bloet.

Krijghsraet.
Zy houden ampteloos een' burgerlijcken voet.

Fonteius.
Zy houden zich bedeckt, dat kan uw oogh misleiden.

Krijghsraet.
De daet leert vroomen en verraeders onderscheiden.

F o n t e i u s.

De Katten vingen op hunn' winck dien heirtoght aen.

K r ij g h s r a e t.

Nu leggenze in den gront, om nimmer op te staen.

F o n t e i u s.

Zy leggen niet zoo vlack, of kunnen weêr verrijzen.

K r ij g h s r a e t.

Men recht op geen vermoên, maer klaerheit en bewijzen.

F o n t e i u s.

Men magh op staetbelang oock rechten op vermoên.

K r ij g h s r a e t.

En als vermoeden dwaelt, hoe raeckt men aen den zoen?

F o n t e i u s.

Geen stedehouder staet aen stijl van recht gebonden.

K r ij g h s r a e t.

Gy woudt dan vonnissen op ongewisse gronden?

F o n t e i u s.

Wanneer de staet in last beraet noch uitstel lijdt.

K r ij g h s r a e t.

Zoo waertge in Asie den hals op aenklaght quijt.

F o n t e i u s.

Sereen misverfde my met valsche lasteringen.

985 *Op staetbelang oock rechten op vermoên:* ik moet hier aan een schrijffout denken. Het dubbele gebruik van 't voorz. *op* strijdt hier met de taal zoowel als met de sierlijkheid: en Vondel heeft hier waarschijnlijk gemeend, zoo al niet geschreven, *om* of *uit staetbelang.*

990, 991 Onder den Landvoogd Florus in Judea maakte zich zekere Capito schuldig aan gruwelijke slachting van onschuldige Joden. Of deze dezelfde was als Fonteius durf ik niet beslissen.

Krijghsraet.

Zoo wacht u valsch naer een' betighten hals te dingen.

Fonteius.

Het hof ontsloeghme van eene opgedichte schult.

Krijghsraet.

Dat leere u hoe gy nu Baethouders vieren zult.

Fonteius.

De Rijnwacht is ons op een nieu te hoogh bevolen:

Krijghsraet.

Oock 't heiligh recht, dat magh in schemerlicht niet doolen.

Fonteius.

De naelt van 't staetkompas wel uit haer streeck verdwaelt.

Krijghsraet.

Zoo volgh een vaste star, en geene waelbre naelt.

Fonteius.

'k Zal uit 's verdachten mont eerst zien bewijs te trecken,
En letten of 't verraet niet ergens uit wil lecken.

Krijghsraet.

Gy tast groothartigen, en forsse leeuwen aen,
En durft ontydigh een verziende stuck bestaen.

Fonteius.

'k Beken zy schijnen tot geen slecht bewint geboren,
En Hanniballen, en doordringende Sertoren,

998 *Geene waelbre naelt:* het schijnt dat aan dien krijgsraad de kracht der magneetnaald reeds bekend was.

1004 *Hanniballen, en doordringende Sertoren:* déze worden hier genoemd, omdat Civilis zich bij hen geleek, beiden, als hij, blind aan 't eene oog, en, als hij, den Romeinen vijandig.

Om 't rijck te dompelen in 't uiterste gevaer.
Zy neemen wacker alle omstandigheden waer,
En rijxgebreken, om in 't endt met heele vlieten,
Van oproerzucht gezwint naer 't evel toe te schieten,
Daer 't lichaem van het rijck de doot aen sterven zou.

Krijghsraet.

Het gansche rijck gewaeght van hun beproefde trou.
Verongelijcktge hen, gy quetst Koriolanen,
Niet licht te heelen dan door moederlijcke traenen.

Fonteius.

Koriolaen ontfing van Volscen onderstant.

Krijghsraet.

Wat volcken vliegen niet, als valcken, van hun hant?
Hun wrock zal nimmermeer dat ongelijck verzwelgen.
De Gal, de Brit, de Duitsch, de Bataviers, de Belgen,
De Kennemaer, en Vries, zelfs Keurebenden zien
Op hunnen voorgangk, om u 't hooft in 't velt te biên.

Fonteius.

Wy moeten schrap staen, eer d'aenhangers schrap ge-
[raecken,
Een Argus slaghten, en met duizent oogen waecken.

Krijghsraet.

Een schalcke loock met list alle Argus oogen toe,
En vrijde met zijn zwaert de schoone melleckkoe,
Die tot den buick toe tradt in vette klaverweide.

Fonteius.

Men mompelt hoe een zwarm noch korts by Welda schreide
Om een doorluchtigh hooft, dat hen verlossen kon.

1021 *Een schalcke:* Mercurius.
1022 *Melleckkoe:* Iö.
1024 *Welda:* of *Velleda*, de wichelares en waarzeggerin, uit de geschiedenis bekend.

Zy zwermden vroegh om 't huis der broedren, eer de zon
De kim zagh, om met kracht den optoght uit te zetten.

Krijghsraet.

De broeders sloegenze af, en wouden 't niet beletten:

Fonteius.

Niet zelfs, maer door een laegh Baethouwers aen den stroom.

Krijghsraet.

Dat 's buiten hen. Wie houdt baldadigen in toom?

Fonteius.

Een lantvooght, die niet schroomt het lant van schuim te
[vaegen.

Krijghsraet.

Wie vyanden verweckt, bezaeit het lant met plaegen.

Fonteius.

Wat schaed 's volx vyantschap, wanneer de schrick het
[treft?

Krijghsraet.

En als het volck een hooft op een rondas verheft;
Dan kan al 't Roomsche rijck 's volx vyantschap niet paeien:

Fonteius.

En hierom wil ick 't gras hun onder 't lijf wechmaeien.

1026 *Zy zwermden,* enz.: Fonteius haspelt hier, om een beteren glimp aan zijne beschuldiging te geven, tijden en gebeurtenissen dooreen, en brengt een bezoek, door ontevredenen bij Velleda gebracht, in verband met de klachten, waarmede de *Rey* — zie vs. 201 volgg. — de *Gebroeders* is komen bestormen.

1027 *Den optoght uit te zetten:* het wegvoeren der dienstplichtigen te verhoeden.

1028 *En wouden 't niet beletten:* dat namelijk de dienstplichtigen werden weggevoerd.

1029 De *laag,* waarvan in het verhaal van Fronto — vs. 688 volgg. — gesproken is.

1034 Men weet, dat het een gebruik was bij de Germaansche volkeren hem, dien men tot opperhoofd koos, op een schild te heffen.

Krijghsraet.

Uit elcken druppel bloets verrijst een ander hooft,
Een vlam van Hydra, traegh gebluscht, en uitgedooft.

Fonteius.

'k Ontzie noch Burgerhart noch Julius te daegen,
Te dreigen, zooze niet antwoorden op ons vraegen.

Krijghsraet.

Rechtvaerdigheit is stout, en trots, gelijck een leeu.

Fonteius.

Ontbeertze klaeu en tant, wat baet een loos geschreeu?
Men kan den brullenden de scherpe nagels korten.

Krijghsraet.

August ontzagh het bloet van Cinne zelf te storten,
Die 't rijck wou schocken, en hem stil naer 't leven stont.

Fonteius.

Augustus handelde gelijck hy raedtzaem vont:
Nu heerscht hier Nero, van geen mindren te berechten.

Krijghsraet.

Een pleit beginnen valt gemacklijck, maer beslechten
Van staetoneffenheit, daer is veel moeite aen vast.

Fonteius.

's Rechts uitspraeck hangt aen ons, gewettight om dien last
t'Aenvaerden, en ten dienst des keizers uit te voeren.

Krijghsraet.

Zie toe, gy terght een volck, in veenen en in moeren,
Als vorschen, tot den hals gedoken, en gewoon
Te huppelen op 't lant en over groene zoôn.
Het gaet dan onder, en dan boven water heenen.
De grooten worden oock gebeten van de kleenen.

1045 *Stil* voor „in 't geheim."

De veltmuis terght den leeu, van wraeckzucht razend dol.
Zy bijt hem fel in 't been, en sluipt weêr in haer hol.
Laet geen pluimstrijcker uw voorzightigh oogh verblinden.
Gy zoeckt den voetstap, maer zult haest den leeusklaeu
[vinden.

Fonteius.

Vertreckt, en daeghtze hier ten hove op staenden voet.
Een staetbelang als dit eischt kort beraet en spoet.

JULIUS. BURGERHART. FONTEIUS.

Julius.

Heer stedehouder, die Barbaren kunt betoomen,
Ter goeder uure wy u hier verwellekomen;

Burgerhart.

En wenschen dat uw komst tot rust des rijx gedy.

Fonteius.

Hoe komt u wellekomst zoo traegh en spade by?

Julius.

Wy durven ons op straet noch zien noch hooren laeten.

Fonteius.

Wel hoe? wat hindert u? het zijn des heeren straeten.

Burgerhart.

Met reden: het gebruick staet ieder even schoon.

Fonteius.

Wie heeft u 't vry gebruick der straeten dan verboôn?

Julius.

De schroomte voor een' hoop ontstelde en dolle wijven.

1059 *Geen pluimstrijcker:* dit ziet op Fronto.
1071 *Schroomte:* min gewoon, voor *schroom.*

Fonteius.

Een weereloos geslacht, dat luttel kan bedrijven.

Burgerhart.

Zy zoecken midlerwijl by mannen troost en raet.

Fonteius.

Het weigren stont u vry, in zulck een ongelaet.

Julius.

Men kan hun ongelaet met weigeren niet paeien.

Fonteius.

Geen mannen laeten zich van wijven overkraeien.

Burgerhart.

Wy schroomen achterdocht te geven aen het hof.

Fonteius.

Hoe geeft dan 't lantgerucht ons achterdenckens stof?

Julius.

Gerucht is waer of valsch, en kan geen braven krencken.

Fonteius.

Hoe komtge dan verdacht? wie voedt dit achterdencken?

Burgerhart.

Een losse lastertong kan achterdencken voên.

Fonteius.

Men schept uit tekenen by wijlen quaet vermoên.

Julius.

Wat quaet vermoeden kan met reden op u hechten?

1074 *Ongelaet* voor „onbetamelijkheid van houding of gedrag, *immodestia.*" Zoo treffen wij ook *ongelatig* herhaaldelijk aan.

1083 *Op u hechten:* vat op u hebben, u bewegen.

Fonteius.

Dat vraeght u zelven, die u zelven kunt berechten.

Burgerhart.

Wy leven veiligh, niet bewust van eenigh quaet.

Fonteius.

Hoe vreest men dan er lang voor opstant in den staet?

Julius.

Berecht u zelven nu, en antwoort op uw vraegen.

Fonteius.

Men hoorde vrouwen van een hooft op straet gewaegen.

Burgerhart.

Wat smijt het ongedult van 't vrouwevolck niet uit?

Fonteius.

Een laegh Baethouwers zette op 't rijxschip aen om buit.

Julius.

Zegh vyanden, gewoon op vrybuit uit te loopen.

Fonteius.

De Katten laegen reede, om dit gewest te stroopen.

Burgerhart.

Nu leggenze gestroopt door uw voorzichtigheit.

Fonteius.

Waerom hebt gy den vorst uw' outsten zoon ontzeit?

1084 *Die u zelven kunt berechten:* die zelven best beoordeelen kunt, wat daarvan is.

1087 *Berecht u zelven:* geef u zelf daaromtrent de noodige *informatie.*" Julius geeft Fonteius hier op spotachtige wijze diens eigen woorden terug.

1088 Lees hier: „men hoorde vrouwen op straat," enz.

1089 *Vrouwevolck:* om de maat, voor *vrouwvolk,* doch verkeerd.

1092 *Reede:* gereed.

Burgerhart.

Hy was, een wijl geleên, den Rijnstroom op getogen.

Fonteius.

Waerom verzontge hem, zoo verre uit vaders oogen?

Burgerhart.

Om elders strenger by uitheemschen op te voên.

Fonteius.

Waer steeckt uw gemaelin? kon zy haer reis niet spoên?

Burgerhart.

'k Geloof zy staet gereet, en op het wederkeeren.

Fonteius.

Waer steeckt uw zusters zoon? kan zy dat pant ontbeeren?

Julius.

De moeder wenscht dat hy magh leeren 't geen hem past.

Fonteius.

Zoo zent menze al van kant, terwijl het oproer wast.

Burgerhart.

De stedehouder most ons geen verraet opdichten.

Fonteius.

Ick toon d'omstandigheên, die kunnen 't oogh verlichten.

Julius.

Al beuzelmaeren, niet beziens noch hoorens waert.

Fonteius.

Uit menige encklen wort een groote schult vergaêrt.

1097 *Om elders:* de zuiverheid der taal eischte hier: „*om* hem *elders,*" of anders, in plaats van *op te voên:* „opgevoed te worden."

Burgerhart.

Nu reken vry: wy staen bereit die schult te boeten.
Wat onbescheit is dit? wat zal ons nu gemoeten?

Fonteius.

Vergelding naer het werck, dat gy gerockent hebt.

Julius.

Geen van ons beide heeft in 't pressen zich gerept.

Fonteius.

Wie zette heden noch Outleger overende?

Burgerhart.

Een weereloze schaer, gedompelt in elende.

Fonteius.

Waer zochtze heul en hulp, van alle ontzagh berooft?

Julius.

Ick sloegh het af, en klonck haer fors de deur voor 't hooft,
Toen geene reden het geraes ter neêr kon zetten.

Fonteius.

Gy wist oproerigh brein te scherpen en te wetten,
Geboodt haer stil te staen, tot een gewenschte tijt
Op hoop van haest te zien eene uitkomste in dien strijt.

Burgerhart.

Wat my belangt, ick heb de vrouwen noit gesproken.

1108 *Wat onbescheit is dit:* aan de treurspelen van Vondel ontbreken alle aanwijzingen van wat er voorvalt. Uit de vraag van Burgerhart, die verwondering te kennen geeft over iets dat hem onverwachts voorkomt, en uit het antwoord van Fonteius schijnt te moeten worden opgemaakt, dat deze laatste hier een wenk aan zijn krijgsknechten gegeven heeft, om zich van de gebroeders te verzekeren.

1110 *In 't pressen zich gerept:* dat wil hier niet zeggen: „zich met pressen gehaast," want de gebroeders waren met het pressen niet belast, maar: „bij het pressen zich geroerd."

1119 *Noit:* hier in den zin van: „in 't geheel niet."

Fonteius.

Gy hielt u achter, en in schaduwe gedoken,
En zaeght het door een spleet met koele zinnen aen.

Julius.

Het pressen is gerust en vredigh toegegaen.

Fonteius.

Dat tuighde d' oever, toen de vrouwen oorlof namen,
En van scheltwoorden schier tot slaen en vechten quamen.
Men zagh een' toeloop van maetroozen, in hunn' schick,
Met dreigende oogen 's rijx trouwanten, blick op blick,
Begrimmen van ter zy. Wat dorstenze niet mompelen
Van opstant, en gewelt, en wraeck, en overrompelen?
Men las uw naemen, met den voet in 't zant gemaelt.
De vlagh der vryheit vloogh. Wat wert niet opgehaelt
Van lang beschimmelde en gesletene ongelijcken!
Hoe Duitschen noit het zeil voor Rome wouden strijcken,
En liever sterven dan hun vryheit zien verminckt.
Hoe dunckt u dat die klanck in Cezars ooren klinckt?
Wort op dees moorttrompet zijn' arent aengegreepen,
Zoo zienwe Neroos bijl op onzen hals gesleepen;
Dies dringt de hooge noot te stoppen zulck een wel
Van oproer, eerze tot een oorloghsspringvloet zwell'.

Burgerhart.

Uw krijghsliên treên den buick des Bataviers te bersten.
Die vrygeboornen dit met bloet ten halze uitpersten
Bestelden stof hier toe: noch durftge vuil en valsch
's Volx billijck ongedult ons schuiven op den hals.
Zagh Julius eens op, wiens standerden wy dienden,
Als bontgenooten, en gebroeders, en rijxvrienden,
En leden van het rijck, naer inhoudt van 't verbont,
Gesloten zonder dwangk op Nederduitschen gront,
Hoe zou hy Kapito van toorne in 't aenzicht spuwen,
Met eenen hem den dolck, tot aen 't gevest toe, duwen
In zijn moordadigh hart, schuimbeckende en verwoet!
Maer verft uw' moortklaeu vry in 't koningklijcke bloet,
En laet het in den stroom van dezen oever leken;

Latijnsche pennen en kronijcken zullen spreecken
Van 't schendigh ongelijck Baethouwers aengedaen,
En leeren d'afkomst streng, na menige eeuwen, staen
Op d'oude vryheit, met 's Baethouwers hals verdaedight.
Vaer voort. Wy smeecken niet dat gy ons begenadight.
Een stedehouder streeft den meester stout voorby,
En sterckt, op 's meesters naem, een nieuwe dwinglandy.
O grijze dwinglant, is het u alree vergeten
Hoe gy in Asie betight wiert uitgekreten
Voor een' verraeder van het keizerlijcke hof?
En luttel scheelde 't dat de bijl uw' hals niet trof.
Doch toef: indien Aquijn en Valens schrap geraecken,
Uw knokkelkraeg moght wel voor 't scherpe lemmer [kraecken.

Fonteius.

Gy raest. Genoeght u met voorheene ontfangene eer.

Burgerhart.

Dat Rome, als kokers van zijn pijlen en geweer,
Ons bezighde, dus lang op toghten afgesleeten,
Wort zulck een eergenot Baethouweren verweten?
Gewis een avrechtze eer, indien menze ommekeert.
Het rijck heeft over al door hen getriomfeert.
Zy werden voor een lidt van 't Roomsche rijck gehouden,
Oock voor 't voornaemste, daer uw vorsten op betrouden.
Britanje wert door hen gebreidelt over zee.
Wat opstont bonden zy het slaghzwaert in de schee.
Augustus Nero weet, en moet hun heuscheit dancken,

1152 *Latijnsche pennen:* Tacitus en anderen, die van den oorlog tegen de Batavieren gewaagden.

1160 Zie vs. 990.

1163 *Indien Aquyn en Valens schrap geraecken:* Cornelius Aquinius en Julius Valens, die in 't leger van Capito dienden, deden hem later, onder Galba's regeering, van kant maken. Civilis is hier een profeet, evenals Fronto het vs. 944 was.

1164 *Uw knokkelkraeg:* zonderlinge uitdrukking voor „uw hals;" maar men bedenke, dat Burgerhart hier in toorn spreekt, en de uitdrukking bijwijze van scheldwoord bezigt.

1175—1178 Nero had namelijk zijn kroon vooral te danken gehad aan de Pretorianen of lijfwachten, die grootendeels uit Germanen — waaronder niet weinig Batavieren — bestonden.

Dat hy Italie van Batoos brave rancken
Te leen hielt, toen het treurde, en stont tot haer gebodt,
Gelijck een heilige eick, van zijne kroon geknot.
De Roomsche majesteit, die hun getrouheit kende,
Sliep veiligh op de wacht van hunne lijfschut bende.
Zy stonden onder geen' Romain, een wolfs gebroet,
Maer onder oversten, gekoren uit hun bloet.
Op zulck een voorwaerde, oock geene andre als deze,
[zwoeren
Zy arentstanderden, om toghten uit te voeren.
Nu roep: genoeght u met voorheene ontfangene eer.

F o n t e i u s.

Aen stoffery gebrack 't uw lantsliên nimmermeer.
Maer roemt uit alle uw maght: gy kunt met ydel roemen,
Met geen momaenzicht dit vermommen noch verbloemen.
Vertreckt: wy moeten kort en tijdigh ons beraên.
De krijghsraet komt. Gy zult tot hun genade staen.

KRIJGHSRAET. FONTEIUS.

K r ij g h s r a e t.

Hoe achterhaelde uw vaert de ridders onder 't rennen?

F o n t e i u s.

Zy luistren nergens naer, noch zwichten. Stout ontkennen
Is d'eerste regel der beschuldighden in recht.

K r ij g h s r a e t.

Wie tegens zijne schim en eige schaduw vecht,
En worstelt, recht niet uit dan zich vergeefs te matten.
Aen wezenloosheit vint de gaeuste vuist geen vatten.
Heer stedehouder, staet het onderzoecken vry,
Zoo staroogh scherper op dees logenschildery.

1191 In dezen regel wordt het gesprek. door Fonteius met de gebroeders gevoerd, vergeleken bij een wedloop, waar de behendigste den prijs in behalen moet. De spelling zit vooral in 't woord *achterhalen,* dat zoowel gebezigd wordt waar 't een harddraverij geldt, als in den zin van: „(iemand) met zijn eigen woorden van schuld overtuigen."

Laet geen pluimstrijcker uw voorzichtigh oogh verblinden.
Geen zellefstandigheit is in een' galm te vinden.
Batavischen zijn niet miszegent van verstant,
Noch min hun heeren, datze, om 't zuchtend vaderlant
Te redden, reuckeloos van opstant durven droomen.
Wie kan een arentspen in vlught te boven komen,
Zoo hy gefnuickt geen maght in zijne pennen voelt?
Van d' Alpes af, tot daer de zee dit lant bespoelt,
Leght al de Rijn geboort met burgen en kasteelen,
Gestopt met krijghsvolck spits op smooren van krackeelen.
Wie eens durf reppen van een noodigh vloeckgespan,
Verwacht een storting van dryvijftighduizent man
In 't harnas, een gewelt van vijftien keurebenden,
Van voor en achter en ter zijde op zijne lenden.
Gelijck een adelaer een duif grijpt en verslint,
En pluckt, en bijt, en stroit de pluimen in den wint,
Noch lichter most de hoop van een' rebel verflaeuwen,
Zoo Neroos krijghsmaght hem beknelde met haer klaeuwen.

Fonteius.

De schrandre Fronto gaf ons grondiger berecht,
Dat nutter dient gesmoort dan klaerder uitgeleght.
Gevange Katten, die wy mede herwaert braghten,
Getuigen hoeze in 't bosch alleen naer opstant wachtten
Van twee gebroederen, lantsheeren, groot van naem.
Wy steunen op die maer, geen valsche logenfaem.
Men had besloten, langs den Rijn, en bey de boorden,
In alle vestingen, op eenen sprong, te moorden
Al wat Romainsch soudy op Neroos titel treckt.

1210 *Dryvijftighduizent: drievijftig* is op zichzelf even wettig als *driehonderd* of *drieduizend.* Het gebruik heeft echter gewild, dat een getal, wanneer het gebezigd wordt om het veelvoud van een ander aan te duiden, zelf geen samenstelling met een ander getal meer gedoogt, doch 't woord *maal* voor zich neemt. Zoo zegt men niet „drie-honderd-duizend, drie-twintig-duizend;" maar „drie *maal* honderd-duizend, drie *maal* twintig-duizend." Alleen bij de vermenigvuldiging met veelvouden van duizend, is de samenstelling geoorloofd, en zegt men evengoed: „drie duizend millioen, vijftig duizend millioen," als: „drie *maal* duizend," enz.

1213—1215 Dit hier gebezigde beeld is fraai gekozen; maar de deelen der vergelijking staan niet zuiver tegen elkander over: een fout, waar Vondel zich enkele reizen meer aan schuldig maakte, en waarover hij door Huydecoper te recht is berispt. Zie *Proeve* I. 145, 379; II. 56, 168, 237.

Jupijn zy eeuwigh danck, die 't gruwelstuck ontdeckt.
Hoe zoudenze dien roof omdeelen, als een' zegen,
En gladt den Roomschen naem van 's Duitschen bodem
[veegen,
Uit wraecke, om datze lang geslooten in een heck,
Gehindert werden eens te komen in gespreck!
De dochter wort geruckt uit d' armen van de moeder,
De vader van den zoon, de zuster van den broeder.
Men maeckt hun hemel, aerde, en lucht en zee te bang,
En houdt den vrysten van de volcken kort in dwang.
Laet Syrie, Asie, en de rijcken in het oosten,
Van ons ter dienstbaerheit gewent, zich zelven troosten
Te hygen onder 't juck der koningen: maer gy
Ontslaet u eens van zulck een snoode slaverny.
't Is tijt naer vryheit en een ope lucht te streven,
Een hantvest van natuure aen stom gediert gegeven.
De noot verdaghvaert u, en 't pant van trou en eer.
Hun onderling krackeel bestelt u zelf geweer.
Dus roepenze gereet de banden van hun lijen
Te breecken door gewelt, en lantverraederyen;
Dies grijpt met ons by tijts gelegentheit by 't haer.
Of 't wil u gelden. Sluit: in uitstel schuilt gevaer.

Krijghsraet.

Men moet dit rijxbelang eerst rechtsgewijs bepleiten.

Fonteius.

De staet van 't rijck lijdt last, en d' eer der majesteiten.
Een booswicht kruipt, gelijck een schildtpadt, in zijn schulp.
Geen staetbelaeger zoecke aen wet of hantvest hulp.
Geen stijl van pleiten kan d' oneffenheit beslechten.
De noot eischt staetkrackeel met bijl en kling te rechten,
En straffen voor de vuist, op een waerschijnend blijck.

Krijghsraet.

Zet met het voorbeelt van een halsstraf dit gelijck.

1231—1242 In deze regels worden de oproerlingen sprekende ingevoerd.

1253 *Waerschijnend:* minder gewoon, doch hier juister, dan „waarschijnlijk," welk laatste bovendien hier om 't volgende *blijck* niet te dulden zou zou geweest zijn.

1254 Versta: „helder dit eens op met een vergelijkend voorbeeld uit de geschiedenis van het halsstraffeijk recht."

Fonteius.

Dus straft Nasike en heer Opimius de Gracchen,
Gebroeders, wrevelaers, die 's raets bewint belachen.
Gestrenge Marius verschoont geen Saturnijn.
Dus miste Lepidus zijn levens zonneschijn
Door Katulus, die van Pompejus wert gesteven:
En Alexander holp Parmeen voorheene om 't leven.
Alle oude gingen kort met trouweloozen door.
Wy volgen veiligh op het lang geleide spoor,
En willen by hun doot niet winnen noch genieten.
Het lustme 't leven niet in dit verraet te schieten.
Het hof gewaeght alree te Rome van verraên.
Een stedehouder moet op zijne schiltwacht staen,
En zich verdaedigende aen niemants opspraeck keeren.

Krijghsraet.

Gedenck gy stort het bloet van koningklijcke heeren,
En terght een strijtbaer fors en vry geboren volck.
Hou wacht, en laet de zon der waerheit uit dees wolck
Van twijfelingen met haer' glans te voorschijn komen:
Dan kuntge tijts genoegh het oproer innetoomen,
En stoppen 't volck den mont met blijcken en bescheit.

Fonteius.

Het hof te Rome houdt het oogh op ons beleit.
Indien de wagen van 't gebiet beginn' te hollen,
Wie stilt die paerden? wat al hoofden ziet men rollen,
En wentelen in bloet, van vrient noch maegh beklaeght!
Hy waeght te veel, die goet en bloet en leven waeght,
En teffens eer en ampt. Deze eeu gedooght geen schimpen.
Alle oversten, van schrick gedootverft, staen en krimpen,
En sidderen, alleen om 't ruischen van een bladt.
Een heiligh ooghmerck wort licht avrechts opgevat.
De zeeman zie een' storm opkomen, en, aen 't gruwen,
Verkiest een haven, die hy anders wenscht te schuwen.

1261 *Gingen kort.... door:* d. i.: „maakten niet veel omslag, korte metten" — als men nu zou zeggen.

Maer gins komt Fronto. Toeft, en houdt een luttel stant.
Hy heeft een melleckmaeght gevat by zijne hant.

FRONTO. FONTEIUS. KRIJGHSRAET.

Fronto.

Heer stedehouder, lust u melck, noch versch gemolcken?

Fonteius.

'k Versta die tael niet. Gy most dit Latijn vertolcken.

Fronto.

Bezie dees melckmaeght. Let eens op haer aengezicht.

Fonteius.

Ick kenze niet. Genaeck, dat zy den hoet eerst licht.
Dit schijnt een wacker knaep, in dienst van groote heeren.

Fronto.

Dit 's Vechters zoon, een haen vermomt met henneveêren.
Mijn looze spie heeft hem in 't offerwoudt ontdeckt.
Hy zagh hem drincken, daer de klaere springbron leckt,
En ruischt door 't groene gras. Dees schiltknaep zat, vol
[zorgen,
In 't holle popelhout, ter zijde in 't bosch, geborgen.
De moeder Heldewijn, die dit geraden vondt,
Verstack hem, eer de zon op 's aerdtrijx kimmen stont.
Zoo zoeckt dit schalck geslacht zich tegens 't rijck te kanten.
Het past op hoogh gebodt, noch pressers, noch trouwanten.
'k Geloof de jonge schalck weet mede van den moort.

1288 *Gy most dit Latijn vertolcken:* met andere woorden: „Wees zoo goed en druk u wat duidelijker uit."

1292 *Dit 's Vechters zoon, een haen:* omdat *Vechter* een der eigenaardige namen van een *haan* is, als *grauwtje* voor een ezel, *poes* voor een kat, enz.

1301 *Weet mede van den moort:* er is hier geen sprake van eenigen moord; maar *van den moord weten* is een vanouds en nog steeds, hoezeer dan in deftigen stijl niet meer gebruikelijke spreekwijze voor: „van den toeleg bewust, er in betrokken zijn." Bij VAN EFFEN, *Holl. Spectator,* VII Vertoog, lees ik: (II Druk, bl. 71) „Zie Menheer, hy had al ehoort van de moort *van Parijs*", welke laatste woorden misschien den sleutel tot den oorsprong der spreekwijze geven.

Waeck op: waeck haestigh op. Zy leggen ons aen boort.
Al schijnt dit slecht in 't oogh: het melt hun looze streecken.
Laet ick hem me naer Rome opvoeren, tot een teken
Van onderdaenigheit, en gunnen hun dien lof.
Nu Vechter, schroom niet. Ga naer binnen in het hof.

Fonteius.

Wy staen vast bezigh, en met hoogh verraet beladen.

Fronto.

Alle uitstel baert gevaer. Men moet zich kort beraden.
De maeren komen ons van over zee en zant
Ter ooren. Aerde en zee schijnt tegens ons gekant.
De hooftstadt Kolen dreight haere ooren op te steecken,
Zoo Burgerhart zich reppe, en uit den mont durf spreecken.
De Zeeusche eilanden en eilanders over al
Zien overgoten met een zelve groene gal.
De strant, en stroomen, die in zee hun water lozen,
Alle elementen, schuim van schippers en maetroozen,
't Is al vergiftight van dees dootelijcke pest.
Zy schreeuwen al: roy uit, roy uit dat wolvenest.
Zoo d'eerste Brutus zelf zijn eige zoons niet spaerde,
Zijn eigen bloet, dat van 't Romainsche bloet veraerde;
Ontzagh hy d'opspraeck niet, die hem te wachten stont,
Veele eeuwen; als zijn tong den opgespalckten mont
Des lastraers met geen blijck en reden meer kon stoppen;
En zullen wy dit stuck dus strafloos innekroppen?
Men paeie 't nootrecht kort, en zonder meer geschals.
Vaert voort: vaert rustigh voort, of gelt u al den hals.

Krijghsraet.

Het naberou volght snel een' die t'ontijdigh oordeelt.

Fronto.

Ay suft niet meer. Doorgaens sleept een naemhaftig [voorbeelt
Van straf wat onrechts, als een zwarte schaduw, na:

1303 *Slecht:* hier voor „onbeduidend."
1326 *U al* voor *u allen:* evenzoo hierboven vs. 1102.

Doch 't oirbaer van den staet vergoet en boet die scha,
Ten dienst van hooft voor hooft, en ieder in 't byzonder.
Wy moeten boven wint, of gaen al teffens onder.

Fonteius.

Ick schou hen schuldigh aen gequetste majesteit.
Alle uitstel wort hun kort, in Cezars naem, ontzeit.
Laet eenmael af van ons gedult noch meer te vergen.
Een majesteitquetzuur is teêr, en lijdt geen tergen.

Krijghsraet.

Heer stedehouder, sta uw recht een luttel af:
Ten minste, kan het zijn, zoo maetigh deze straf.

Fonteius.

Gaet heene: geeftze keur dat elck zich kort berade.
d'Een sterve: d'ander sta te Rome ter genade
Van Nero. Vechter geef den eenen oom 't geley.
Gaet heen: verkuntschapt dit den broedren alle bey.

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN.

Zang.

O Rijnstroom, die uit Rhetische Alpen,
Als 't sneeujaght smelt,
Uit uwe bronnen neêr komt zwalpen,
Door laeger velt:
Gy deelt de Duitschen en de Gallen
Met kil en stroom,
Die wijder aengroeit, onder 't vallen
Met vryen toom.
Gy spoelt langs oevers, burgh en toornen,
En bruischt en boort
Door strant en duinen met uw hoornen,
En durft gestoort
Het noortsche zeegedroght aenrannen:
Maer waerom spaert
Gy schuim van wolven en tyrannen,
Dat u bezwaert

1344 *'t Sneeujaght* voor „de sneeuw die op de bergen is gevallen." Dat het woord hier onz. gebruikt is, schijnt om de eisch van 't vers te zijn.

Met schattingen en menschetollen?
Het tolvry volck
Zal flus uw water zien gezwollen
En waterkolck
Van bloet der Bataviersche vroomen.
Ay keer te rug,
En storm met omgekeerde stroomen
Op Cezars brugh.
Verdrinck die booze burgerplaegen.
Uw stroom kan geen stadthouders draegen.

Tegenzang.

De Nederduitschman, noit verbastert
Van stam en bloet,
En ongemengt, wort schelmsch gelastert
Van dit gebroet.
Hy hielt zich binnen zijne paelen,
En zocht noit buit
Op 's nabuurs erf en werf te haelen
Door krijghsbesluit:
Maer Rijnlants weide en groene beemden,
Van rou verwelckt,
Gedoogen dat dit schuim der vreemden
Haere uiers melckt.
Het tapt den room af, en het beste:
Wy drincken huy.
De koey, die zich met klaver meste,
Wort traegh en luy.
De zuiveltuin, alom beschadight

1385 *Zuiveltuin:* zie *Herschepp.* I, 383.

't Vruchtbre lant, zoo lang in zijn besteck
Noch lant gebleven was, hiel Attika gescheiden
Van 't vette Aonien en Focis vruchtbre weiden
En was nu bare zee en slechts een watertuin.

Men vergete niet, dat *tuin* oorspronkelijk niet „hof", maar „heining" beteekent. Zoo *'t Scip vol wonders* 1514 in de Prologhe: *Die welcke door hare sonderlinghe gracie minen boghaert met sodanighen stercken* thuynen *hebben doen omringen:* en MARCUS GEERAERTS *Fabulen der Dieren* fol. 15.

Daer den tuyn leeghst is, men meest overgaet.

Hier, en in de woorden van den *Rey* wordt, als blijkt uit vs. 1388, bepaald gedacht aan het oude zinnebeeld van de Provincie, waarbij de *Leeuw* met het zwaard in den Hollandschen *tuin* wordt voorgesteld.

In Neroos eeu,
Ontbeert den klaeu, die 't recht verdaedight,
En mist zijn' leeu.
Hy veinst, gelijck in slaep getovert.
Ontwaeckte hy,
En zaegh 't gewelt, dat hem verovert,
In slaverny
Geboeit van ongenoode gasten,
Hoe grimmigh zou hy van zich tasten!

Toezang.

De misdaet van de majesteit
Te quetsen wort op nieu bepleit,
En weder aengebonden
Door stedehouders vonden
In Nederduitschlant, slaef van 't rijck.
Men hoeft voortaen geen breeder blijck.

HET VIERDE BEDRYF.

WALBURGH. FONTEIUS. HELDEWIJN.

Walburgh.

Heer stedehouder, hoe? hoe loopen nu de posten?
Wat hooren wy? hoe dus? zal 't nu ons zoonen kosten?

Fonteius.

Vrou Walburgh, neem gedult: uw voorbe kom te spa.
Het vonnis leght gevelt. Verzoeck nu geen gena.

Walburgh.

Niet minder dan gena verzoecken voor die braven,
Twee vrye helden, geen gebore keizers slaven,
Lantsheeren, vorsten, beide uit koningklijck geslacht,
Van lasterstucken, noch verradery verdacht.
Gena verzoeckt men voor misdaedigen, ontaerden

Van deugt en vroomheit, die noch goôn noch menschen [spaerden,
En kerck en vaderlant ontwijdden. Neen voorwaer,
Geen gunst verzoecken wy, noch schroomen halsgevaer.
Gebruick uw strengheit aen uw slaven, naer uw stijlen:
Wy Batavieren zijn uw bondelrecht en bijlen
Niet onderworpen, en ons vorsten allerminst,
Wien 't rijck moet dancken voor zijn zege en overwinst,
In oorlogh door beleit der broederen genoten.

Fonteius.

Mevrou, wy weeten uit wat stamme uw telgen sproten:
Maer stam noch adel wort in halsrecht aengezien.
Ontschuldigh ons. August gebiet en kan verbiên
Wat hem behaeght: wy staen ten dienst van zijn behaegen.
Bezwaer uw zoonen niet met ongestuimigh klaegen.
Men schonck uw' Julius noch korts een dootschult quijt.

Walburgh.

Een schult, hem opgedicht uit bittren wrock en nijdt,
Gelijck men u, niet lang geleên, betichte in 't oosten.

Fonteius.

Nu moeder, steur u niet: de hemel wil u troosten.
Wy hebben een' van bey verschoont, op 's krijghraets be,
En 't recht gemaetight, schoon het recht geen uitstel le.
Zoo een van beide voor Augustus zich verdaedigh',
En Neroos uitspraeck hem verschoone en begenadigh';
Gy zult uw' zoon, schep moedt, herstelt zien in zijne eer.

Walburgh.

Die is hy maghtigh met de proef van zijn geweer
Te vryen tegens elck, die hem zijne eer durf vergen.
Zie toe: verhaest u niet. Gy zult den adel tergen,
Dies span geen netten, daer uw voet eerst in verwart.

1423 Van deze schuld, aan Julius kwijtgescholden, is vroeger niet gesproken, wat te vreemder klinkt, omdat Fonteius er tegenover den krijgsraad een voorwendsel tot gestrengheid aan had kunnen ontleenen.

1425 Zie vs. 990.

De duinheer Bruin bemint mijn zoons, gelijck zijn hart.
Die trotse vryheer steunt op zijn Konijnevatters,
Noit slaven onder 't juck. Dat zijn oprechte schatters
Van 't pant der vryheit, by Romainen snoot ontwijdt.
Zy kroppen vast hun leedt, doch schelden 't hun niet quijt.
Een duinman waer getroost, al stondt gy dicht gesloten
Van lijftrouwanten, dy een priem in 't hart te stooten,
En zijn bebloede ziel te mengen met uw bloet.

Fonteius.

De reden leert ons dit het moederlijck gemoedt,
Beweeght in dezen schijn met haer beminde zoonen,
Niet toe te rekenen. Den ouderdom verschoonen
Is billijck. Moeder, wy vertrecken in het hof.

Heldewijn.

Zoo gunme eerst dat mijn zoon alleen met uw verlof
Zijn moeder, eene weêu, magh bystaen en verquicken.

Fonteius.

Het is besloten hem den keizer toe te schicken,
Tot eenen schiltknaep, of dischschencker in 't pallais.
Hy moet zijn' oom 't geley verleenen op de reis.
Nu onderstut mevrou, uw moeder: wy treên binnen.

Walburgh.

Hier valt met jammeren by schelmen niet te winnen,
En zich verkleenen geeft uw' hoogen stam geen' lof.

1436 *De duinheer Bruin:* of *Brinio,* gelijk hij bij de Romeinen genoemd werd: — de aanvoerder der Kaninefaten, die gezworen had, zijn haar te laten wassen, totdat de Romeinen van den Nederlandschen bodem zouden verdreven zijn.

1437 *Konijnevatters:* Kaninefaten.

1442 *Dy:* opmerkelijk is hier het gebruik van een woord, waarvan onze dichter zich anders sedert bijna vijftig jaren niet bediend had in zijn verzen, en dat hier zelfs bijwijze van uitzondering tusschen *gy* en *uw* staat. Zeker heeft hij bedoeld, er de kracht der dreigende taal, waarvan Walburgh zich bedient, mede te verhoogen, en 't is niet te loochenen, dat het, door den nadruk dien het vordert, hier een uitwerking doet, welke *u* niet had teweeggebracht.

1443 Versta: „en zijn bloed met het uwe te vermengen," met andere woorden: „zijn leven er aan te wagen als hij u van kant maakt."

Heldewijn.

Vrou moeder, gaenwe. Geef den rechter geene stof
Om strenger in 't gerecht zijn wreetheit t'openbaeren.
Gy kunt mijn' zoon en mijn' heer broeder slechts bezwaeren.

Walburgh.

Tyrannen, vangt, en spant, en raest, en moort, en prest.
O broedermoorders aert, te Rome in 't wolvenest,
Gevoedt van een wolvin, gebroet van vondelingen
En nonnebasterden, die aen de wolfspeen hingen,
Hoe groeit gy in 't bederf van al wat adem haelt!
Onze afkomst zette u rijck dit lasterstuck betaelt,
Indien de goden uw verwatenheit niet plaegen.
Dit taeie stoxke kan de krancke leên naeu draegen.
Hoe zwaer valt 's lichaems pack den hoogen ouderdom,
Alree met eenen voet in 't graf, gebuckt en krom.
'k Hoop Vechters wraeck zal eens dit ongelijck beslechten.
Nu dochter leyme voort: hier valt niet uit te rechten.

KRIJGHSRAET. JULIUS. BURGERHART.

Krijghsraet.

Doorluchtste vorsten, wien een rijck van Nero past,
Verschoont den krijghsraet toch, gewettight om den last
Des stedehouders (hy gebiet het) uit te voeren.
Al 't Roomsch gebiet gewaeght van oorelogshsrumoeren.
Uw naemen mengen zich in 't schricklijck krijghsgeschal.
Men gunt u keur wie van u beide sterven zal.
Wie nablijft, moet zijn zaeck voor Cezars stoel verweeren.

1458 *Mijn' heer broeder:* de oude uitgaven hebben hier *broeders,* wat, vooreerst, om 't opvolgende *slechts,* tegen de welluidendheid, 2°. tegen de taal, en 3°. tegen de bedoeling van Heldewijn zou strijden. Immers over 't *bezwaren* van Julius kon geen sprake zijn, daar die toch niet veel zwaarder dan met den dood kon gestraft worden, en 't eenige, waar Heldewijn dus nog bekommering over voedt, is 't lot van Burgerhart en Vechter.

1461, 1462 *Vondelingen en nonnebasterden:* gelijk men weet, waren Romulus en Remus, volgens de overlevering, zonen van een Vestaalsche maagd, (die beweerde door Mars te zijn verkracht), en door een wolvin gevoed.

1465 *Plaegen:* kastijden.

Julius.

't Gaet wel : 't gaet wel. Verdelght Batavische lantsheeren :
Zy stonden 't Kapitool te Rome lang in 't licht.
Daer heerscht Nymfidius en Tigellijn. Elck sticht
Een' vorstelijcken troon op onzer beide lijcken.
Fonteius ziet hier oock een' kerckroof uit te strijcken.
Vaert voort, vaert voort met my. Heer broeder, 'k neem [verlof,
En wensche u voorspoet, in uw' optoght naer het hof.

Burgerhart.

Hoe nu, heer broeder? laet my d'eerste d'eer bewaren.
Het is geraden u het leven langst te spaeren,
Ten dienst van 't vaderlant, en onderdruckte volck.
'k Was lang den doot getroost, en vreesde zwaert noch dolck.
Het sterven is ons erf. Het scheelt slechts in de wijze.
Ons eerlijck sterven streckt Baethouderen ten prijze,
Romainen eeuwigh tot versmaetheit en verwijt.
Volvoert uw' last : ick schel mijn doot den krijghsraet quijt.

Julius.

'k Gedoogh niet datge sterft. Gy moght de majesteiten
Omzetten, en 't gewelt intoomen onder 't pleiten.
Ons onderdruckt geslacht, de moeder, gemaelin,
De zusters, kinders, al de neven, hofgezin
En aenhang, duizenden op uwen voorstant hoopen.
Vermurwtge Cezars hart, zoo staet de toegang open

1480 *Nymfidius en Tigellijn:* Nymfidius Sabinus en Sofonius Tigellinus waren beiden gunstelingen van Nero. De eerste stond bekend als spion, en had aan dat ambacht zijne benoeming tot hoofdman der Pretorianen te danken. Na Nero's dood hielp hij een samenzwering tegen Galba smeden, met het doel zelf den troon te bemachtigen, doch werd door zijn benden om 't leven gebracht. De gunst, waarin Tigellijn bij Nero stond, had haar oorsprong in 's mans bekwaamheid in 't fokken en dresseeren van paarden. Door den Keizer tot Prefect van het Pretorium aangesteld, was hij, volgens Tacitus, vooral de man die hem tot gruwelen aanhitste, en zou zelfs de beruchte brand van Rome aan zijn inblazingen te wijten zijn geweest. Hij zette aan zijn euveldaden de kroon op door zijn weldoener te verraden en Galba's partij te omhelzen, na wiens val hij, ter dood veroordeeld, de lang verdiende straf niet ontging. Zie TACITUS, *Ann.* XV, 72; *Hist.* I, 5. – *Ann.* XIV, 51, 60, 61 en *Hist.* I, 72.

Ten hove voor elck een, die nu verstooten zit.
Geheel Batavie, met recht bekommert, bidt
Dat u de goden, om 't gemeene beste spaeren.

Burgerhart.

Ick wensche uw leven met mijn sterven te bewaeren,
Tot heil van 't algemeen, gedompelt in verdriet.
Dit leven, zonder uw genootschap, lustme niet.

Julius.

En my noch weiniger. De liefde ontzeght te scheiden.

Krijghsraet.

Gy heeren, sluit. De tijt verbiet hier lang te beiden.

Burgerhart.

Gebie mijn' broeder dat hy op mijn bede wijck':

Julius.

Of zal hy voortreên, deck zijn lichaem met mijn lijck.

Krijghsraet.

Het vonnis luidt: laet een' van beide zich bereiden.

Julius.

Zoo laet den krijghsraet my naer 't bloedigh outer leiden.

Krijghsraet.

De rechter heeft dit aen der broedren keur gezet.

Julius.

Men gunme dan den keur. Waerom mijn' wensch belet?

Burgerhart.

Hier gelt vrywilligheit, geen dwang van wederzijde.

1507 *Dat hy op mijn bede wijck':* dit kan beteekenen, òf: „dat hij terugtrede, op mijne bede — en mij den weg ter dood niet versperre" — òf eenvoudig: „dat hij toegeve aan mijn bede, *qu'il cède à ma prière.*"

Julius.

Zoo dwingme niet, dat ick door dwang uw' voorgang lijde.

Burgerhart.

Bezwaerme met geen juck, dat gy niet draegen wilt.

Julius.

Mijn oude en uwe een jaer, en ruim zoo veel, verschilt.

Burgerhart.

Wat heeft een jaer geschils in oude hier te zeggen?

Julius.

Dat broeder my den keur van sterven toe moet leggen:

Burgerhart.

En waerom niet den keur des doots aen my gestelt?

Julius.

Dewijl ick d'outste ben, wien woort het meeste gelt.

Burgerhart.

De jongste scheide dan veel nutter uit het leven.

Julius.

Dus blijft de keur des doots van wederzy noch even.

Burgerhart.

Zoo lang d'een broeder niet den andren wijcken wil.

Julius.

Dit is geen erfkrakeel, maer wightigh dootgeschil:

Burgerhart.

Dat duuren blijft, zoo lang wy om het keurrecht vechten.

Julius.

Laet door het loten dan dit keurkrackeel beslechten:

Burgerhart.

En of by ongeluck het lot u viel te beurt?

Julius.

En of by ongeluck u 't lot hadde uitgekeurt?

Burgerhart.

Waer loting valt, daer gelt geen vrye wil na'et loten.

Julius.

Most ick mijn' broeder, zoo hem 't lot trof, dan verstooten?

Burgerhart.

Wy mosten alle bey genoegen, 't viel hoe 't viel.

Julius.

Mijn broeder missen? och ick mis mijn halve ziel.

Burgerhart.

En ick mijn heele ziel, quaemt gy door 't lot te sneven.

Krijghsraet.

De snelle tijt verloopt, met al dit wederstreven.

Burgerhart.

Verdriet het u: men stelle aen my het hooge woort.

Julius.

Hoe kan ick stemmen tot een' vuilen broedermoort?

Burgerhart.

'k Vergeef het u: gy zult hierom geene opspraeck hooren.

Julius.

Veel nutter noit geleeft? veel nutter ongeboren.

Burgerhart.

De bloetverwantschap is een nimmer scheibre bant:

Julius.

Een bloetknoop, stercker dan een knoop van diamant.

Burgerhart.

Help Herkules, wat raet? hoe raeckt de strijt ten ende?

Julius.

Dees worstlinge overweeght alle overstreên elende.

Krijghsraet.

Gy heeren, waerom dientge u zelven tot een' last
In dezen schijn? 't geschil aen 't barnen groeit en wast.
Natuur is krachtigh, en het onderling medoogen,
Gelijck in eene schael van reden opgewogen,
Staet even pal, en wijckt niet uit den evenaer.
Dus stonden eertijts twee halsvrienden voor 't altaer,
Orest en Pylades, getrou in doot en leven,
Waer van d'aeloude faem getuighenis kan geven:
Maer gy gebroeders, uit een moeders schoot gebaert,
En onder 't zelve hart gedraegen en bewaert,
Door bloetverwantschap blijft verknocht, dies is 't geen [wonder
Dat een gelijcke treck van weêrzijde in 't byzonder
U krachtiger verbint: en zijt hierom gewis
Dat aen dit worstelen geen endt te vinden is,
Ten zy een rechter in uw' halsstrijt koom' van buiten,
En helpe u in dien noot het halsgeding besluiten.
Belieft het u dat een kornel naer binnen tree:
De stedehouder wacht, en zal in uwe ste
Een' kiezen uit u beide, en dezen bloetstrijt scheiden.
De tijt schiet voort, en spoet. Men kan niet langer beiden.

Burgerhart.

Ick stem het toe, indien mijn broeder dit bestemt.

Julius.

Mijn hart, hoe kloptge dus weemoedigh en beklemt!
Ick volgh mijn broeders stem, door nootdwang, en te noode.
De krijghskornel hael 't woort. Hoe suffe ick nu dus bloode,

Die slagh op slagh, wanneer de krijghsklaeroen my riep,
In 't barnen van den strijt, op speer en heirspits liep,
En wrong de zegekans uit 's vyants ysre klaeuwen?

Burgerhart.

Schep moedt, heer broeder. Laet uw heldenhart niet flaeuwen.
Wy zullen daetelijck een veilige uitkomst zien.

Krijghsraet.

De stedehouder wil gebieden noch verbiên,
Maer stelt de keur aen 't lot, in dezen helm gesloten.
Laet een onnozel kint het onpartijdigh loten
Bevolen. Jongske, treck voor elck een cedel uit.
Het lot eischt Julius, door 't merck des doots beduit.
Omhelst elckandre nu: de noot gebiet te scheiden.
Wy willen Julius ten boschaltaer geleiden.

Burgerhart.

Och broeder, 't lot heeft my die schoone doot benijt,
En niet ten woutaltaer van Herkules gewijt.
Gy sterft voor 't vaderlant en recht der Batavieren,
Verplicht uwe eer te voên, met groene populieren,
In 't heiligh offerwoudt, beschaduwt om het hooft,
Daer duitsche Herkules geviert wort en gelooft.
Wat zal men Nero van uw uiterste gewaegen?

Julius.

Dat ick getrou het zwaert aengorde op zijn behaegen,
De paelen van het rijck uitzette door beleit,
En wensche dat hy toch, naer zijne billijckheit,
De Bataviers herstelle, en kenne, als bontgenooten,
Naer inhoudt des verbonts, met Julius gesloten.
Indien uwe onschult voor 't gerecht ten hove gelt,
En hy u weder in den ouden staet herstelt,
Bezorgh vrou moeder, nu ten ende van haer leven,
En luick haere oogen, als zy komt den geest te geven.
Omhelsme noch voor 't leste, en maetigh uwen rou.
Wat schudtge 't hooft? vaer wel. Blijf 't vaderlant getrou.

1590 *Met Julius:* t. w: „Julius Caesar."

Burgerhart.

Heer broeder, 'k wensch mijn bloet in uwe plaets te storten.

Krijghsraet.

Doorluchtsten, het is tijt dit marren af te korten.
Heer Julius, 't is tijt om boschwaert in te slaen.
Heer Burgerhart, vertreck. De hofwacht port u aen.

Burgerhart.

Help Herkules, is nu dit moortstuck niet te keeren?
Men most dien bloetroof hun ontweldigen. Wy zweeren
En eens, en anderwerf, en drywerf, dat geen schaer,
Geen scheermes, geene vlijm dit lang gewassen haer
Zal korten, eer de wraeck het schelmstuck hebb' gewroken,
Maer wat zijn woorden, los en in den wint gesproken?
Verkeert de kans, de wraeck, die my in 't harte zit
Gewortelt, moght wel eens 's Romainschen borst ten wit
Gebruicken van mijn zoons in gal gedoopte pijlen.
Verdruckte vryheit, nu bezwijcken beide uw stijlen!

REY VAN BATAVISCHE VROUWEN. WALBURGH. HELDEWIJN.

Rey.

Zang.

O Boschnon Welda, mont van Godt,
Gy spelde ons, zonder gront en slot,
Hoe eens een wildeman, uit bossen
Te voorschijn treênde, zou verlossen,
Omtrent den uitgang van den Rijn
De melckkoe, in bedroefden schijn
Gespannen, onder ysre jucken;
Hoe hy de slaghpen uit zou rucken
Den trotsen vogel, die verstaelt
Zijn' roof op alle vogels haelt,
En, nimmer zadt van vraetigh slicken,
Den Rijnleeu naer 't gezicht durf picken,
En hem een' moortklaeu slaen in 't hart.
O wee, ô bitterheit, ô smart!

1611 *Welda:* zie vs. 1024.

Hoe gaet dit anders dan gy spelde,
En, ons ten troost, de snaeren stelde
  Op eenen zegenrijcken toon!
  Verdiende uw wichlen eer een kroon
Van onverwelckbre lauwerbladen;
Nu mist het uwen mont, in 't raeden
  Van d' uitkomste, ons ten troost belooft.
  Gy zaeght dit onweêr over 't hooft.
Baethouwers, Waterlanders, Kermers,
Nu zoeckt geen hulp aen lantbeschermers.

Tegenzang.

  Een bloetraet, die geweldigh heerscht,
  En naer stadthouders hoort, past eerst
De vrydoms hoofden neêr te vellen,
Om dan den volcke een wet te stellen
  Geprent in 't hart, gekneet als was.
  De dwinglandy wort in tiras
Van 't eêlste bloet geleght. Nu baeten
Geen klaghten. Het gezagh der Staeten
  Moet zwichten voor een wreet Romain,
  Een onrechtmaetigh staetwaerdein.
Hy houdt de vryheit in zijn kluiven,
En weet op 's heerschaps hals te schuiven
  t' Ontheiligen van 't vreverbont,
  Gesterckt, op nederrijnschen gront,
Van Cezar, nu in top geheven,
Gelijck een' godt, in 't ander leven.
  Hy past op hantvest noch op wet.
  Hoe treft de dootgangk en de tret
Van Julius het hart der lieden,
Te zwack om wederstant te bieden!
  De tijt leert zwijgen. Elck verbijt
  Zich zelve, en kropt dien moort en spijt.
O burgerheeren, trouwe vaders,
Hoe verft men u, als lantverraders!

1640, 1641 Dit is juist het tegenovergestelde van wat Vondel vroeger zeide:
De vryheit wordt geleght in kostelijck cement
Van dierbaer burgerbloet.

1644 *Staetwaerdein* voor „Staatsbestuurder." *Waerdein* is 't Eng. *warden*, „voogd.'

Walburgh.

Bedroefde reien, staeckt uw klaght:
Verkeertze in lofgezangen.
Zy sterven op hun heldenwacht.
De dappersten verlangen
Te sterven, niet in 't muffe bedt,
Maer op 't altaer van eere,
Waer op de Neêrduitsch wijzen zet.
Indien de kans eens keere,
Beleve ick 't niet, gy zult den dans
Der maeghden me bekleeden,
En heffenze in den starretrans,
Die voor 's lants vryheit streden.
Wy baerden zoons uit onzen schoot,
Tot heil der onderzaeten.
Wy kussen zulck een schoone doot.
Zy hanthaef 't heiligh recht der Staeten.

Heldewijn.

Vrou moeder, gaenwe in 't hof.
Ay geef geen nieuwe stof
Aen dezen valschen rechter.
Verschoon uw' zoon, en mijnen Vechter,
Die met een' zuuren stap
Naer Rome gaen in ballingschap.
Vrou moeder, leun op mijne schouder.
Stockoude vrou,
Stantvastiger dan ick in rou,
Och waren wy zes maenen ouder,
En erfde een Galba 't hoogh gezagh;
Wy moghten, een' gewenschten dagh
Belevende, adem scheppen:
Nu durf de tuinleeu zich niet reppen.

1665 *De Neêrduitsch:* evenals vroeger herhaaldelijk *de Duitsch* voor *de Duitscher.*
1684, 1685 Heldewijn wordt hier als een zieneres voorgesteld.
1684 *Zes maenen:* Vondel poogt hier zekere lokale kleur aan de voorstelling te geven, door Heldewijn, als een Batavische vrouw, die met de Romeinsche tijdrekenkunde nog niet bekend is, bij *manen* en niet bij *maanden* te laten rekenen.

HET VYFDE BEDRYF.

FONTEIUS. FRONTO.

Fonteius.

Wy twijfelen niet eens of 't krijghsrecht ging zijn' gang.
Het volck keert wederom. Wacht Fronto nu dus lang?
Hem wert belast terstont ten hove weêr te keeren.
Daer stapt hy aen, bestuwt met eenen stoet van heeren
En ridderen. Men zal nu hooren hoe het voer
Met dien Baethouwer, 't hooft van zulck een lantrumoer.

Fronto.

Het recht is uitgevoert. Geluck, heer stedehouder.
Zoo smoort men lantverraet. Nu zijnwe zoo veel ouder,
En veiliger dan flus. d' Oproerige is van kant.
Het doode lichaem wort op 't lijckhout vast gebrant,
Met eenen oock zijn paert, en wapentuigh, en wapen,
De roode tuinleeu in een gouden velt, rechtschapen
Bewijs dat 's meesters klaeu geen' adelaer ontzagh.

Fonteius.

Het lustme van 't begin te hooren het verslagh,
Hoe, 't recht gehanthaeft, zich de vorst ter doot bereide.

Fronto.

De strenge krijghsraet gaf hem boschwaert in 't geleide,
Naer 't heiligh outer, dat in top des heuvels rijst,
Die halve maenswijs, als een schouburgh, met een lijst

1689 *Wy twijfelen niet eens* voor „het is buiten twijfel," of „ongetwijfeld."
1693 *Hoe het voer:* echt Hollandsche uitdrukking, voor „hoe het ging."
1700 *De roode tuinleeu in een gouden velt:* niet alleen geeft Vondel hier aan den Batavier Julius Paulus een adellijk wapen, hoedanige men noch in die eeuw, noch in de negen volgende kende, maar zelfs het wapen van Holland! een versiering, die wat al te grof is, daar toch de overledene niet eenmaal een inwoner was van de landstreek, die later den naam van Holland ontving.

Van popelboomen wort omschaduwt en gesloten.
Hier was van overal het volck naer toe geschoten;
Gelijck het water in een' boezem t'zamenvloeit,
En, tot een staende meir, uit hondert beecken groeit.
d' Een zat op 't groene gras: een ander hing aen tacken
Van boomen, door 't gewight gebogen, en aen 't kracken.
Zoo hangen byen, in een' zwarm by een vergaert;
Romain en Batavier, gebaert en ongebaert,
En out en jong door een gemengelt, mans en wijven,
Soldaet en burgery. Men hoortze schelden, kijven,
En worstelen om plaets, die t'eng viel en te naeu.
Toen quam de krijghsraet aen met Julius, niet flaeu,
Maer trots, gelijck een leeu, wiens maen begint te krullen,
Te zwaeien om den neck; terwijl hy, onder 't brullen
En knarssetanden, zich vast geesselt met den staert,
Dat op dien boschgalm wat op roof vlamt wort vervaert,
En 't hart in 't lijf krimpt. Met dees leeuweneigenschappen
Quam die verwezen trots den heuveltop opstappen;
Gelijck hy, op 't gezang van zijne benden, plagh
Te streven door de doot, in 't barnen van den slagh,
Of d'allervoorste zelf een stormbrugh op te steigeren;
Wanneer de dappersten uit schrick den aenval weigeren.
De doot, terwijl 't gezicht, als een paer blixems, blickt
En blickert, weeck te rugge, en scheen voor hem ver-[schrickt.
De krijghsraet deisde een poos, uit angst van zich te zengen,
En schroomde 't woutaltaer met zulck een bloet te sprengen.

Fonteius.

Wat sprack de vorst, toen hy in top des heuvels stont?

Fronto.

Hy keert het aengezicht, eerst ommeziende in 't ront,
Naer Rome toe, en zet de handen in de zijde,
Om uit den mont voor 't volck te spreecken trots en blijde:
Is Cezar met mijn doot geholpen en gedient,
Ick schenck hem 't lijf, en sterf geen onderzaet, maer vrient

1714 *Gebaert en ongebaert:* vermoedelijk worden met de *gebaarden* de Batavieren, met de *ongebaarden* de Romeinen verstaan.

En bontgenoot des rijx, der Batavieren vader,
Hanthaver van hun recht en vryheit, geen verrader.
Gelijck een dienaer van August ons schelmsch misverft,
Een lasterstuck, dat blaeu den schijn van waerheit derft.
Stadthouders schroomen niet op vuile hofschavotten
Een' ouden koningsstam van hooft en kroon te knotten.
Zoo stiet Antonius den koningk Antigoon,
Herodes ten gevalle, uit zijnen hoogen troon,
Dryhondert jaeren lang van Asmoneen bezeten.
Ick sterve een wettigh vorst, geen schelm noch eer-
[vergeten.
De Roomsche hopman treffe een' vrygeboren vorst,
En stoote my den dolck in deze bloote borst.
Hy scheurt den boezem op, en met een' dolck doorstooten,
Ploft neder, bijt het gras, en voort den mont gesloten.
Een oploop stack'er, door het bloeden van den dolck,
Gelijck een lantstorm op, en overliep het volck.
Baethouwers scheenen, dol van wraeckzucht, uitgelaeten,
Maer schroomden eenen ring gewapende soldaeten
Het lijck t'ontweldigen, dat nu tot asch verteert,
Gelijck hy in 't geley des krijghsraets heeft begeert.

Fonteius.

Wat riep het krijghsvolck, toen de dootsteeck was gegeven?

Fronto.

Lang, lang leef Nero. Lang moet helt Fonteius leven,
Als stedehouder van het keizerlijck gebodt.

Fonteius.

Nu flux den broeder, eer een oproer t'zamenrot,
Te water opgevoert, zoo raeckt men aen een ende.
Geley hem heene, met ons halve lijfschutbende,
In volle veiligheit, bevrijt van alle schroom.
De jonge Vechter moet, als schiltknaep, zijnen oom
Bedienen op den toght, met eenen sleep van knechten.

1742 *Blaeu* voor „versierd, opgedicht." Zoo zegt men nog: „een *blauw* excuus"; zoo spreken de Franschen van *contes bleus.*

Fronto.

Maer nu, hoe zal ick best de majesteit berechten?
De vorst, vol wraeckzucht, wil hoogh klaegen aen het hof,
En dingen voor zijn recht. Hy is op zulck een stof
Geslepen.

Fonteius.

Laet het stuck by Nero overweegen.
Berecht Nymfidius, en Tigellyn, genegen
Ter halsstraf, 't zy hoe 't zy, waerschijnelijck of valsch:
In 't spaeren schuilt gevaer. Hy moet, hy moet om hals,
Of wy en gy staen los, en alle Romelingen.
Zoo fel een weêrstuit zoude ons voor de scheenen springen,
Indien dees vogel quaem t'ontglippen. Hou hem vast.

Fronto.

Dien heer bewaeren is een zorgelijcke last.
Een groote toeloop van nieusgierigen wil komen
Geschoten naer den Rijn en Rijnkant toe, als stroomen.
Wy streven Kolen, zulck een hooftstadt, dicht voorby,
Een stadt gemengt uit Roomsche en Duitsche burgery;
Daer hy een' aenhang vint van Duitschen en Romainen.
Een zelve landtaert ziet zijn lantsliên noo verkleinen,
En allernootst een' vorst, uit koningklijck geslacht.
Liet gy hem ketenen, dat waer de trouste wacht,
Om niet op 't ongewis het rijck in hem te waegen.

Fonteius.

Dat smaeckt naer wreetheit. 'k Wensch my zediger te [draegen,
Doch wil hem hooren, en zijn afscheit. Vaert hy uit
In trotsheit tegens ons stadthoudery, zoo sluit
En keten hem. Men kan die strengheit dan by heeren
En burgery en volck met schooner glimp verweeren.
Hy staet met zijnen neef toghtvaerdigh en gereet.

1775 *Romelingen:* een misschien verdedigbare, maar zeker ongewone vorm voor „Romeinen."

Fronto.

Men hoort een straetgeschrey en jammerlijcken kreet
Van vrouwen. Al 't geslacht en maeghschap wil hem
[spreecken.

Fonteius.

Laet flux de togtklaroen, voor 't hof, op 't mercktvelt
[steecken,
Zijn maeghschap en al 't volck vertrecken op dien klanck.
Nu spoe ter stede uit noch voor zonnenondergangk.
Geheimeschrijver, kom, en lever hem dry brieven,
Die 't hof berechten van ons ooghmerck en believen,
Een' aen den keizer zelf, noch twee aen Tigellijn
En heer Nymfidius. Zy melden in wat schijn
Het hier geschapen staet, indienze 't halsrecht krimpen.
Men magh een' vorst aen goet beschadigen, maer schimpen
En raecken aen zijn eer, hem quetsen in zijn bloet,
Dat schiet een' wortel van een weêrwraeck in 't gemoedt,
Die met geen duizenden van zielen is te zoenen.
Nu hael hem met zijn' neef. Laet al de toghtklaroenen
Opklincken voor het hof. Hier komt de krijghsraet aen.
Spoe voort: het is hoogh tijt: de zon wil onder gaen.
Wat valt het lastigh zulck een' opstant neêr te zetten,
En in zijn hoofden met voorzichtigheit te pletten.
Het rijck te winnen eischt een' Cezar, noit in rust;
Maer 't rijck te veiligen, een' nazaet, als August.

FONTEIUS. BURGERHART. KRIJGHSRAET.

Fonteius.

Myn heer, ontschuldigh ons, en leer uw leedt verdraegen.
Wy kunnen min niet dan uw' grooten rou beklaegen.
Van Rome quam die slagh, en niet by onzen wil.
Geruchten vliegen heene en weder. Zat men stil,
't Waer onverdaedighbaer voor Cezar en zijn raeden.
Dees hollende eeu misduit oock d'allerbraefste daeden
En trouste diensten zelfs ten slimste: en wy staen vast
Te zwaer geladen met een' stedehouders last.

1799 *Geheimeschrijver:* om 't vers, voor *geheimschrijver,* doch min gelukkig.

Een ander overtreet: een ander moet het boeten.
Wat diep begraven leght, weet afgunst op te wroeten,
Te haelen voor den dagh, eer 't iemand denckt of raemt.
Zoo wort 's rijx amptenaer bestreden en gepraemt,
Gelijck een baer in zee geperst wort van een ander.
Der menschen woestheit klampt het eene quaet op 't ander.
Hoe kan men anders dan zich schicken naer den tijt?
Heeft hier een staetheer schult, zoo scheltze rustigh quijt.

Burgerhart.

Vervloeckte dwingelant, van eer en trou verwildert,
Gy hebt u zelven recht naer 't leven afgeschildert.
Het is onnodigh dat een ander u misverf.
Deel iemant heden diep in 't algemeen bederf,
Zoo magh het algemeen met reden u misdancken.
Doortrapte huichelaer, wy kennen uwe rancken,
Uw geile gierigheit, die goet verschoont noch bloet,
En Godt noch mensch ontziet. Wat toef ick? kan mijn moedt
Dit dulden? moet een vorst, een lantsheer, vry geboren
Ter heerschappye, noch zijn' aengeterghden toren
Inkroppen, eer hy van gevangenis verhuist?
Heruit Tyran, heruit. 'k Verdaege u voor de vuist
In 't vechtperck hier voor 't hof. Waer staenwe. Wat wil
['t worden?
Een vrouweschender dorst my 't zwaert van 't lijf afgorden,
Een, die den riem van een Vestaelsche ontgespen wou,
Een boschnon, Welda zelf, in 't bosch ontwijden zou:
Men zwijgh' den overlast van zijne wulpsche knaepen.
Moght ick hem in den schilt, en in zijn bastertwapen
Eens vaeren naer mijn' wensch; al tradt hy voort in 't perck
Met vijf schiltknaepen; 'k zou dien blooden weerwolf werck
Beschaffen, en tot gruis vermaelen voor mijn voeten.

Kryghsraet.

Een stedehouder op zijn heuscheit dus t'ontmoeten,
Heer Burgerhart, dat lijdt zijn eer en staetampt niet.

1830 *Staetheer* voor „staatsambtenaar", ofschoon 't eigenlijk zou beteekenen: „een *heer,* die tot iemands *staat* of *stoet* behoort", evenals *staatjuffer* hetzelfde met opzicht tot een juffrouw beteekent.

Het zy hoe 't wil: gy staet alleen tot zijn gebiet.
Hy gunde u uitstel, om voor 't recht der majesteiten,
Tot voorstant van uwe eere en staetrecht zelf te pleiten.
Betoom uw hevigheit ten minste een korte wijl.

Fonteius.

Hy raest kranckzinnigh, naer 's Baethouwers ouden stijl.
Trouwanten, rept u flux, en ketent dezen dollen.
Het hooft is los: verstant en zinnen slaen aen 't hollen.

Burgerhart.

Nu schroomt niet: ketent ons: het is Fonteius eeu.
Der dieren koningk, een afgrijsselijcke leeu
Wort in een houte kou getuchtight en gegijzelt:
Maer, in een ysren hock gesloten, breeckt en brijzelt
De staele keten, en een trali van metael.
Wy gunnen u dees maght, en staen gelijck een pael.

Fonteius.

Kornellen, leit hem wech: de dagh begint te scheiden.
Heer Fronto komt den oom met Vechter t'scheep geleiden.
Het wilt geval bestuurt den weereltlijcken staet.
Zoo zienwe hoe 't een op, het ander onder gaet.

1869 Vondel laat hier Fonteius als een navolger van Lucretius spreken.

DE HEERLYCKHEIT

DER

KERCKE,

HAER INGANG, OPGANG, EN VOORTGANG.

BEGREPEN IN DRY BOECKEN.

De volcken zullen in haer licht wandelen, en de koningen der aerde hunne heerlijckheit en eer in haer brengen.

Vondels *Heerlyckheit der Kercke* was het laatste zijner theologische gedichten. Het kwam in 1663: „in Kolen, ter Oude Druckerye" in het licht. Waarom Vondel hier 't zelfde anonieme adres liet gebruiken, dat hij op zijn *Altaergeheimenissen* (1645) had geplaatst, is niet duidelijk. Zonder twijfel werd het boek bij Abraham de Wees uitgegeven.

Dat het in den smaak van het publiek viel, bewijzen de twee uitgaven die beide het jaartal 1663 dragen en de herdrukken in 1702 en 1725 verschenen.

Voor den herdruk is gevolgd de tekst der eerste uitgave, in mijne *Bibliographie van Vondels werken,* onder n°. 661 beschreven.

Van vs. 39—64 van het eerste boek bestaat Vondels handschrift nog; het berust in de Universiteits-bibliotheek te Leiden.

HET EERSTE BOECK.

INGANG.

Ick wenschte Christus kerck met mijnen zang te bouwen,
Haer Heerlijckheit en eer en wonderheên t'ontvouwen,
Tot aen het einde van den grooten Oceaen,
Zoo wijt men ooren vint, die Duitschen klanck verstaen,
En leerzaem luisteren naer kerckelijcke toonen,
Die Godt verheffende in dit werck der wercken kroonen.
Indien ick overweegh 't gewight van zulck een werck,
Mijn geest bezwijckt. Wie kan met zijnen hals een Kerck
Verwricken? Samson zou zich zelven niet betrouwen
Te laden op den neck dat wonder der gebouwen,
Te groot voor 't groot begrijp van Salomons vernuft.

1—38 Voorstel van dit werck, dat van gewighte is, en Godts hulp vereischt, die hier toe verzocht wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

1 *Bouwen* voor „verheffen," als blijkt uit vs. 8, 9.

4 *Duitschen klanck:* Nederduitschen klank.

6 *Die Godt verheffende:* het is bij een eerste lezing niet zeer duidelijk, waar dit *die* op slaat, vooral omdat hetzelfde voorn.w. vs. 4 ook voorkomt. Zoo ik het verband wel begrijp, dan vormen vs. 3—5 een tusschenzin, zoodat men vs. 6 tot vs. 1 en 2 terug moet brengen en alzoo lezen: „ik wensch.... de heerlijkheid enz. van Gods kerk te kronen."
Dit werck der wercken: dit schijnt een blufferige grootspraak; doch dit lag niet in Vondels aard: hij wil dan ook met deze uitdrukking geenszins zeggen, dat „*zijn* werk," dat nog niet eens begonnen was en waarover dus nog geen oordeel geveld kon worden, een *werk* was, „voortreffelijker boven alle andere werken," maar òf *dit werck der wercken is* een appositie van *Christus Kerck* en men moet lezen: *God, in de Kerk van Christus, dit werk der werken, verheffende,* of, wat ik liever geloof, men moet de woorden op hen zelven blijven lezen en er dan den zin aan hechten van: „in dezen arbeid, die verdienstelijker (of gewichtiger) is dan alle arbeid." Deze laatste verklaring rijmt ook 't best met den inhoud van den volgenden regel.

8, 9 *Wie kan,* enz.: de zin is hoog dichterlijk, en aldus op te vatten: „wie kan een kerk uit haar verband rukken, door haar op zijn hals te laden, d. i.: „haar in haar onderscheiden deelen in een gedicht uiteen te zetten" of wel „haar *op te nemen* in een gedicht."

Hier staet mijn yver stil, en stom, en zwicht, en suft.
Het waer vermeetenheit mijne onmaght dit te vergen.
Hy overschry' geen maet wie Godt ontziet te tergen.
Ick wil, my zelven dan mistrouwende, mijn oogh
En hoop naer boven slaen, en uit des hemels boogh
Verwachten dezen Geest, die met gedruis en straelen
Van tongen, door de lucht, op 't pinxterfeest quam daelen,
En taelen storten, licht, en kennis, geest, en kracht
Op Godts gezantendom, het Galileesch geslacht,
Om door hunne aders weêr alom met volle vlieten
Een zee van wonderheên en gaven uit te gieten,
Tot aenwas van het volck, dat hem alleen behaeght,
En dient, en 't heilzaem merck van 't kruis op 't voorhooft [draegt.
O hartekenner, die met aldoordringende oogen
Des menschen ooghmerck kent, en aenziet uit den hoogen,
Zie neder uit den troon van 't ongenaeckbre licht,
Daer Cherubyns voor u hun wezen en gezicht
Met dubble vleugelen al bevende bedecken;
Terwijl de kooren vast den lof der Godtheit wecken,
Den hooghsten zijnen lof toezwaeien, met den geur
Van wieroock, uitgespreit den ganschen hemel deur.
Begunstigh toch den galm van deze kerckgezangen.
Gewaerdigze eenen glans uit uwen stoel t'ontfangen,
Op dat de Heerlijckheit der Kercke niet verdooft,
En Jesus naem hier door gekroont werde, en gelooft,
In 't harte, en op de tong van Engelen, en menschen,
Het hooghste dat mijn dicht bereicken kan, en wenschen.
O *Alexander,* eer van Fabius, wiens naem
En titel, getrompet door d'oude Roomsche Faem,

39—64 Opdraght aen zijne Heiligheit Alexander den zevensten. *Kantteekening der oude uitgave.*

14 Versta: „meer te willen doen dan waartoe onze krachten reiken, is God te verzoeken."

15—24 De zin komt hierop neer: „ik wil, mijzelven dan mistrouwende, de inspiratie van den H. Geest verwachten."

39 *Alexander:* zie omtrent dezen Paus de deeltjes dezer uitgave 1654—1655 bl. 178 en 1656—1657 bl. 49, waar dezelfde toespeling op 's mans pauselijken en geslachtsnaam voorkomt.
De oude uitgave heeft: *eer der Fabiën.*

40 De oude uitgave heeft: *zulck een' stam.*

U passen, als een telgh, uit zynen stam gesproten;
Hoe sluit uw Heiligheit de ry der stoelgenooten,
Na Innocentius, met zulck eene eere en lof!
De Macedoner gaf zoo veele pennen stof
Te vliegen, op het spoor van zyn doorluchte daeden,
De wyde weerelt door, met hun beschreve bladen:
Maer ghy, die zynen naem, door uwe myterkroon,
Verheerlyckt, zult alom, met eenen zachter toon
Gedult en wys beleit, de volcken Gode winnen,
Dat d'overwonnen zich bedancken, u beminnen;
Na datze, in schemering verbystert, en verdwaelt,
Bekennen hun geluck, uit uwen schoot gedaelt,
Te Rome niet alleen, maer waer uw wetten binden,
En ghy uw' zegen schenckt aen alle vier de winden:
Ontfang terwyl myn dicht, o Vader, wien de klanck
Van allerhande taele en hemelsch kerckgezangk
Met recht wort toegewyt, en door uitheemsche tongen
Met alle eerbiedigheit van verre toegezongen.
Verschoon myn schorre keel, die boven haere kracht
Niet kan gespannen staen. Ontbreeckt het aen de maght,
Zoo laet d'oprechte wil uw Heiligheit behaegen.
De Godtheit heeft noit wensch, voor wieroock, afgeslaegen.
Een tortel, heur altaer gewyt door d'arme hant,
Versmaetze om rycker niet, die hondert stieren brant.
    Voor 's weerelts aenvang, toen de tijt noch niet aen 't rennen,
Noch niet eens uitgekipt, veel min van vlugge pennen
En zickel was voorzien; het onbepaelde ront
Alleen en enckel in Godts eeuwigheit bestont,
En 't godlijck wezen zelf, had d'opperste besloten,

65—112 Inleidinge van Godts eeuwigh Kerckbesluit, namaels bekent door beloften, afbeeldingen, en voorspellingen. *Kantteekening der oude uitgave.*

44 *De Macedoner* voor „Alexander van Macedonië."

47, 48 *Gy, die,* enz.: versta: „gij, door als Paus den naam van Alexander aan te nemen, aan dien naam heerlijkheid bijzet."

51 De oude uitgave heeft: *Na datze, een tijt lang van Sint Peters stoel gedwaelt.*

63 De oude uitgave heeft: *heur altaer vereert.*

66 *Uitgekipt:* hier niet in de beteekenis van „uitgezocht, uitgelezen," waarin het tegenwoordig bijna alleen gebezigd wordt, maar in die van „uitgebroed, geboren." Niet gelukkig is echter de voorstelling van een uitgebroeden tijd.

In een gemeenschap, tot een zelve lotgenooten
Zijn' zoon en alle slagh van menschen onder-een
Te smilten in der tijt, d'alwetenheit alleen
Van eeuwigheit bewust: die mas, uit heele troepen
Van allerhande bloet, tot eenen plicht geroepen,
En godtsdienst, en altaer, en eeuwigh heilgenot,
Verknocht met d'engelen en gezalfden, mensch en Godt,
Was tot zijn Kerck gewijt. Dat lagh om hoogh geschoren,
In Godts geheimraet, eer de weerelt wiert geboren.
Zoo vroegh zat om dees vrucht de zwangre almogenheit
En wijsheit en genade om hoogh in arrebeit,
Vereischende eene ry van eeuwen en van jaeren
Eer zy verloste, en quam ter rechte tijt te baeren
Dees wondre vrucht, waer van de Godtheit spa verlost,
En die haer tranen, zweet en bloet en 't leven kost.
Wy scheppen dichtens stof uit zulcke wonderheden,
Daer hemel, aerde, en zee, Godt zelf om heeft geleden.
  Maer eer dees goddelijcke en zegenrijcke vrucht
Haer' adem scheppe, en 't hooft noch opsteecke in de lucht,
En, als een morgenzon, ons toestraele uit de kimmen,
Wil d'opperwijsheit zelf, door schemeringe en schimmen
Van heilbelofte en eedt en schets en beeldewerck,
En hant en vinger van voorspellingen, de Kerck
Ontworpen, en ons eerst in 't ruw het voorbeelt geven.
Zoo rijst de dageraet, eer 't licht zijn verf en leven
Aen alle dingen schenckt, en 's weerelts tafereel,
Dat eerst een schaduw scheen, bezielt met zijn penseel.

70—73 Lees: „op eenen tijd, dien Zijne alwetendheid alleen kende, een gemeenschap te stichten, waarvan Zijn Zoon en menschen van allerlei soort deelgenooten zijn zouden."

73 *Mas:* verkorting van *massa*, „menigte, mengelklomp." Vondel bezigt het woord mede in zijn *Herschepp.*, II B., vs. 142:

Het werckstuck van Vulkaen, die dissel smeede en assen
En raden van fijn goud, de speek van zilvre massen.

Zoo zegt ook de Decker, *Lofz. van Prudentius*, vs. 58:

Ja voor de formeloose mass'
Des grooten Alls in wesen was,

en verklaart *mass'* op den kant door *Chaos.* — Zie wijders over dit woord Huydecoper *Proeve*, Deel I, blz. 242.

77 *Geschoren* voor „verordend, beschikt." Zoo zeggen wij thans nog: „'t is iemand *beschoren*," voor „toebeschikt."

90 *Schemeringe en schimmen:* dat zijn: „afschaduwingen, voorbeelden, typen."

In 't vormen van 't heelal heeft Godt zich zoo gedraegen
Dat hy tot zulck een' bou den tijt van drypaer dagen
Bestede, en Eden eerst Godts beelt, den zesten dagh,
In 't aenschijn van den mensch, de kleine werelt, zagh.
Geen bouheer van een kerck den grontslagh zal beginnen
Eer hy den bou ontwerp, bespiegele in zijn zinnen,
Waer naer het meesterstuck allengs zijn wezen krijght,
En, op gewight, getal, en maet, ten hemel stijght.
Oock leert natuur, en reên dat al wat iet zal worden
Moet wassen op dien voet, en draven op deze orden:
Want wat geschicktheit en rechtschapenheit ontbeert,
Mishaeght des kenners oogh, en is niet waert ge-eert.
Aldus mishaeght ons oogh en menschelijcke reden
Het lichaem, dat misverft, misvormt, verminckt van leden,
Of onvoldraegen, zijnen eisch derft en beslagh,
En zijn gebreck vergeefs bewimpelt voor den dagh.
In d'eerste heilbelofte ontvout zich d'ingevouwe
Belofte van de Kerck, naerdien de vrucht der vrouwe
De paradijsslang 't hooft zal pletten met den voet;
Terwijl de slangetant, venijnigh en verwoet,
Haer in de hielen bijt, om 't vruchtbre zaet te smooren,
Door een erfvyantschap, van wederzy geboren
Uit 's allerhooghsten vloeck, om 't plucken van het ooft,
Dat Adams brein vernuft en schranderheit belooft.
De Kerck wort ingevoert om 't helsch gebroet te keeren,
Te lijden in dien strijt, en dan te triomfeeren.
d'Aertsvader Abraham, zoo menighmael hy hoort
Hoe 's hemels vlugge boôn, door hun onfeilbaer woort,
Met eenen dieren eedt, hem heffen aen de wolcken,
Tot eenen vader van de koningen en volcken,
Die, zegenrijck in tal, en weeligh uitgespreit,

113–146 Beloften aen Adam, en Abraham, door Jakob verkundight. *Kantteekening der oude uitgave.*

113 *d'Eerste heilbelofte:* namelijk: „de eerste, die den mensch gedaan werd na zijn val."

113, 114 *d'Ingevouwe belofte: ingevouwen* is hier de letterlijke overzetting van *implicitum;* 't woord zou nu in eenen zin als dezen vreemd klinken, ofschoon *ontvouwen* 't niet doet. Men zou thans deze geheele periode aldus lezen: „in de eerste heilbelofte lag de belofte van de Kerk opgesloten."

Ontelbaer zijn als zant, by duinen uitgebreit,
En 't nimmer telbre heir der starren overtreffen:
Een maght, waer tegens zich te vruchtloos durf verheffen
Al wat haer vloeckt en haet: zoo menighmael Godts mont
Hem eenen zoon belooft, bezegelt zijn verbont,
Belooft, in Saraes vrucht, al die op d'aerde woonen,
Uit 's hemels rijcken schoot, te zegenen, te kroonen;
Zoo dickmael schuilt de Kerck in die beloftenis,
De groote Kerck des volcks, waeraen geen tellen is;
Zoo blinckt haer vruchtbaerheit, ontelbaerheit, vermogen,
En heerlijckheit alree voor 's grijzen vaders oogen,
Die naer de Godtheit zweemt, en 't eenigh bloet niet spaert,
Dat met gebogen hals zich buight voor 't offerzwaert.
  Daer Jakob, van de doot gedootverft, zijn geslachten
Den afgezant belooft, waerop de volcken wachten,
Wanneer de leeusstam zit van zijnen staf berooft,
Daer onderworpt de Kerck zich zelf 't gezalfde hooft,
Dat niet een eenigh volck zal heerschen, en gebieden,
Maer over eenen zwarm van allerhande lieden.
  Indienwe luistren naer het koningklijck ontwerp
Van David, die ons sticht met zijn Hebreeusche harp,
Daer wort de zoon geteelt, en op den troon geheven,
Het onbesnedendom ten erfdeel hem gegeven,
En hy, zoo wijt en zijdt het aertrijck paelt alom,
Gestelt in 't groot bezit van 's weerelts eigendom.
  Het zy de gulde harp de Godtheit zette in 't midden
Der Heidenen, die haer vereeren, en aenbidden;
Het zy der Goden Godt den ganschen aertboôm daegh',
Van daer de zon de nacht van 's aertrijcks kimmen jaegh',
Tot daerze nederzinck'; het zy gekroonde zielen
En alle koningen voor Godts gezalfden knielen,
Wiens goude scepter reickt van d'eene aen d'andre zee;
Het zy Godts Majesteit en glans in 't lang en 't bree
Al 't aertrijck overstrael'; het zy de harp den tempel,
De stadt Jerusalem, en haer' gewijden drempel
Op bergh en steenrots bouwe, en zulck een grontvest legg',

147–216 David, en Gabriël, en Christus. *Kantteekening der oude uitgave.*

147, 148 *Het koningklijck ontwerp van David* voor „de voorstelling, welke koning David (van de zaak) geeft.”

Die d'eeuwen tarten durf, en d'eeuwigheit ontzegg';
Terwijl de Godtsstadt krielt van burgerye, en Mooren,
Tyrier, en Filistijn, uit haeren schoot geboren;
Het zy des konings galm de groote Kerck stoffeer',
En allerhande volck de Godtheit kennen leer',
Zijn eenigh ooghmerck is de Kerck ten toon te zetten,
Om al wat uitspat in te toomen door haer wetten.
De hemelsche gezant, d'aertsengel Gabriël,
Die zijne vleugels strijckt, en in de witte cel,
De maeght, tot 's hemels bruit en moeder uitgekozen,
Beaessemt met een' geur van leliën en roozen,
Voert Jesus, haere vrucht, op Davids hoogen troon,
Verplicht de stammen aen zijn heerschappy, en kroon,
En levert hem een rijck, bepaelt van grens noch tijden,
En grooter dan de zon al hygende om kan rijden.
Dit rijck gewislijck is de kerckelijcke staet,
En 't groote kerckgezagh, dat, als de dageraet,
In 't zuivre lichaem van de zuiverste, op komt dringen,
Om 's afgronts duisternis en nachten te bespringen.
De maegt bestemt alree het wonder, datze hoort,
En zwelght, gelijck een roos, den morgendau van 't Woort.
Maer dat men endelijck den mont, die alles regelt,
Den mont, die Godts belofte en eeden staeft, en zegelt,
Geloof, daer Cefas 't woort den naem van Christus geeft,
En uitroept voor den Zoon van Godt, die eeuwigh leeft;
Zoo zal men haest de Kerck in haere kracht aenschouwen,
En oock den vasten gront waerop haer Godt wil bouwen.
Wat spreeckt hy: Simons zoon, hoe heerlijck is uw lot!

164 *Ontzegg':* hier in den zin van „uittarte."

184 Vergelijk met dezen fraaien regel hetgeen voorkomt in de *Opdraght aen de H. Maeght,* vs. 66—68:

Godts geest, een kracht, een Duif van 't hemelsch dack,
Omhelsde en kuste uw kuischeit zonder vlack,
Die dronck het Woort. Geen dacuw drupt aengenamer.

185 *Maer dat:* zoo heeft de oudste uitgave. en naar ik uit den er op volgenden conjunctief *geloof* opmaak, ook te recht; de latere heeft *maer als.*

185—191 Lees: „maar eindelijk, als men geloof slaat aan den mond, die alles regelt, den mond, die de beloften Gods staaft en bezegelt, en op het antwoord let, dat die mond aan Cefas geeft, wanneer deze hem (het Woord) als den Christus, den eeuwigen Zoon Gods, belijdt, dan zal men de Kerk in hare volle kracht leeren kennen en den onwankelbaren bodem, waarop God haar wil grondvesten."

Geen menschelijck vernuft ontvoude u dit, maer Godt,
Die uit den hemel straelt, verdrijft de duisterheden
Van uw benevelt brein, om zijn geheimnisreden
Te vatten: ick beken, gy zijt de rechte steen:
Uw naem gelijckt uw daet: die stemmen overeen.
Ick wil mijn Kerck op u, als op een steenrots, stichten,
Waer voor de helsche maght en mogentheit zal zwichten.
Schoon d'afgront storme en raze en buldre noch zoo fel,
Geen maght verweldight haer: zy schrickt voor doot [noch hel.
Aenvaert de sleutelmaght, om woest gewelt te stuiten.
Gy zult des hemels poort dan sluiten, dan ontsluiten.
Wat gy op d'aerde sluit, besluit het hemelsch hof.
Wat gy verworpt, ontfangt daer boven loon, noch lof.
Het zelve orakel spant zijn kerckgewelf veel verder
Dan d'oude tempel uit, wanneer 't zich zelf een' herder
Gelyckende, al 't geslacht der menschen in 't gemeen
Vergaert in eene koy, twee kudden smilt in een;
Uit beide stallen wil een' stal, een schaepskoy bouwen,
En haer onnozelheit aen eenen staf betrouwen,
Die geenen wolf ontziet, en in woestyne en velt
Zyn eige ziel getrou voor 't heil der schaepen stelt:
Gelyck hy oock getrou, wel drywerf voor het scheiden,
Zyn' stedehouder hiet voortaen zyn lammers weiden,
En hem niet duister spelde en toezey welck een kroon
Zijn hooft beschoren was, ter liefde van Godts zoon.
Nu laet ons deizen, en de kerckbelofte vieren,
En in het heilighdom der zuiverste papieren
De beelden van de Kerck en printen gade slaen,
Om uit de schaduwen 't aenstaende licht te raên,

217—222 Afbeeldinge der Kercke. *Kantteekening der oude uitgave.*

196 *Uw naem gelijckt uw daet.* men zou bij den eersten opslag de juistheid der gelijkenis kunnen betwisten: immers een *petra* (rots), waarop de Kerk gezegd wordt gegrond te zijn, is, uit haren aard, bloot lijdelijk, en vervult dus geen *daad.* Maar de dichter scheidt hier het symbool (de *petra*) niet van den persoon (Petrus) en aan dezen laatsten worden — vs. 200—204 — wel degelijk *daden* toegeschreven.

208 *Twee kudden:* t. w. de Joden en de Heidenen; toespeling op het gezegde van Christus, *Joh.* X:16.

211, 212 Zie *Joh.* X:11, 12.

213, 214 Zie *Joh.* XXI:15—17.

En wonderheden, die zich eeu by eeu ontdecken,
Zoo kan men heerelijck het kerckgebou voltrecken.
De pen van Augustijn, van onwaerdeerbren prijs,
Ontworpt de lieflijckheit der Kercke in 't paradijs,
Door Salomons gezang, naer Moses hant, beschreven,
Vol kruiden, die een' geur en adem van zich geven.
Vier stroomen schildren elck een pen, die onvermoeit
Van levendigen inckt in 't Evangeli vloeit.
Hy leert de Heiligen by vruchtbre boomen mercken.
De verf der vruchten maelt hunne ongeverfde wercken.
De boom, die 't leven reckt, Mariaes telgh beduit,
Waer uit onsterflijckheit, der zielen voedtsel, spruit.
De boom der kennisse, en zijne appels op die struicken
Bediên den vryen wil, te bruicken, of misbruicken.
De maeght uit Adams zijde en ribbe gebootseert,
Terwijl een vaste slaep zijn zinnen overheert,
Betekende de Kerck, uit Christus zy te sprengen
Met bloet en water, die zich onderling vermengen,
En vloeien uit zijn zijde, en dootgepynight hart,
Het welck, gerust in slaep, geen weedom voelt noch smart.
Dat bloet en water zijn de kostelijcke beecken
Van d'opperste genade, in elck geheimnisteken
Te vloeien; en waer door de Kerck, een schooner maeght
Dan Eva, Gode in heur volkomenheit behaeght.
Oock ziet men in de bruit, zoo vroegh ten echt gegeven
Aen Adam, strax den staet der Kercke naer het leven,

223–234 Het Paradijs. *Kantteekening der oude uitgave.*
235–250 Eva. *Kantteekening der oude uitgave.*

223, 224 *De pen van Augustijn .... ontworpt de lieflijckheit der Kercke in 't paradijs:* t. w. in zijn beroemd werk: *de Civitate Dei.*

224 Versta: „doet zien, dat reeds de lieflijkheden van 't aardsch Paradijs een ontwerp, schets of afschaduwing waren van die der Kerk."

225 *Door Salomons gezang:* „het Hoogelied."

227, 228 D. i.: „de vier rivieren, die door 't Paradijs vloeiden, zijn de vier Evangelisten."

230 *De verf der vruchten maelt hunne ongeverfde wercken:* deze regel klinkt duister en dubbelzinnig. Wat meent Vondel? „dat de werken der Heiligen de verf, die zij missen, ontvangen van de vruchten?" of, wat meer in harmonie zou wezen met hetgeen voorafgaat, „dat de geverfde vruchten typen zijn van de ongeverfde werken der Heiligen?" Maar wat beteekent in dat geval die antethesis?

Die aen haer' bruigom wort verbonden, en verlooft,
Gelijck het lichaem hangt vereenight met zijn hooft.
Zy spreien hunne vrucht in alle vier de winden,
En nijt noch tijt noch ramp kan dezen knoop ontbinden.
Het yslijck zeegevaert van louter dennen hout,
Door Noah, in geene eeu, voltrocken en volbout,
Dat op den strafvloet drijft, en, hooger dan de bergen
Gerezen aen de lucht, de starren schijnt te tergen,
En allerhande vee en vogels en gediert
Beschaduwt met zijn dack, van 's hemels hant gestiert;
Is 't voorbeelt van de Kerck, waerin godtvruchte zielen
Zich bergen voor den vloet, die alles komt vernielen
Wat 's hemels raet beschimpt, te boos en uitgestort,
En teffens in het graf des doots gedolven wort.
Het beelt de hooftkerck uit, gemaghtight te behouwen,
Gelijck een vryburgh, al die vast op Godt betrouwen.
De baeren, daer 't gevaert van Noah los op zwemt,
Zijn 's weerelts wilde zee, of harssens, noit getemt,
En t'elckens met een' storm van dooling te verbazen.
Gewoon te volgen, waer de dwerrelwinden blazen.
Terwijl d' almogenheit dit dryvende gevaert
Met 's weerelts overschot, een klein getal, bewaert,
Beschutze oock al 't gedierte, in 't midden van de baren,
Zoo wel 't besmette als 't reine, om hun natuur te spaeren.
d' Aertsmoeder Sara druckt met Agar, haer slavin,

251—270 Noahs vloetgevaerte. *Kantteekening der oude uitgave.*
271—296 Sara. *Kantteekening der oude uitgave.*

251 *Van louter dennen hout:* of Vondel de bijzonderheid, dat de ark uit *dennenhout* gebouwd werd, ergens gelezen had, dan of hij hier eenvoudig dacht aan hetgeen hij op de Amsterdamsche scheepstimmerwerven gezien had, kan ik niet beslissen; in elk geval is het woord *den* hier niet zoo misplaatst als deze of gene wellicht zou denken. De *den* groeit niet in 't Noorden alleen; maar behoort schier overal t'huis, zoowel in de zandvlakten van Bordeaux als op de bergtoppen in 't Oosten en waar ook de plantengroei zijn grenzen heeft. Ook vergete men niet, dat de ceder tot het geslacht der dennen behoort, en dat de steenkoolsoorten uit de antidiluviaansche periode niet anders zijn dan fossiel dennenhout, wat juist haar brandbaarheid veroorzaakt. Naar allen schijn waren er alzoo in het tijdvak, binnen 't welk men het bouwen der ark plaatst, meer dennen dan tegenwoordig.

253 *Strafvloet:* zondvloed.

259 *Uitgestort:* losgebroken. 't Is naar dezelfde regels gevormd als *uitgelaten.*

Twee Kercken uit, indien men, naer den rechten zin,
Het slaefsch besnedendom met zulck een' naem mag cieren,
Naerdien het by een kudde en t' zamendrift van dieren
Geleecken, oock met recht van outs dien titel draeght.
De vrye vrou verdooft den glans der dienstbre maeght.
Zy baert bejaert een' zoon, dien d' Englen haer beloven,
De dienstmaeght door natuur, en wort eer lang verschoven
Met haeren Ismaël in woeste wildernis,
Daer zonder 's hemels troost geen bron te vinden is:
Maer Isack, in 't bezit van vaders huis en erven,
Ziet d' afkomst in 't gemoet, die nimmer uit zal sterven.
Men ziet in 't voorhooft van de vrou en maeght geprent
Een ongelijck met bloet bezegelt testament;
Het een van Sina, dat met zijne wet zal stemmen;
Het ander hooger zien: want twee Jeruzalemmen
Zijn met een' naem gemerckt, indien menze onderscheit;
Het een is letterlijck, geneight ter dienstbaerheit,
En leght een lastigh juck op al zijn burgeryen:
Maer d' andre stadt is vry, en moeder aller vryen,
En hemelsch, en gelijck uit 's hemels schoot gedaelt.
Men ziet in Agars zoon naer 't leven afgemaelt
Den erfhaet des besneên, die grimmigh en verbolgen
Den vrygeboren zoon zal kruissen, en vervolgen,
En worstlen tegens hem: want d' aertsgezintheit lijdt
Den geest des hemels niet, die met de letter strijt.
  Zoo strijden onderling, in 't lijf der zwangre moeder.
Rebeckaes tweelingen, de broeder tegens broeder,
En wijzen in dien strijt alree twee volcken aen,
Die naer de heerschappy en rijcksten zegen staen.
De ruwe Joodschap schijnt in Esaus hart te wrocken;
Maer Christus Kerck verwint, in Jakob voorgetrocken.

297—304 Rebecka. *Kantteekening der oude uitgave.*

273 *Het slaefsch besnedendom* voor „de besneden Joden, onder de slavernij of het dwangjuk der wet gebukt."

275 *Dien titel:* t. w. van: „kudde."

277, 278 Versta: „Sara baart een zoon tegen den gewonen loop der natuur, uit kracht der belofte; Hagar volgens den gewonen loop der natuur."

283 *Vrou en maeght:* versta: „meesteres (of „heerin") en dienstmaagd."

283—291 Uitbreiding van *Galat.* IV:30, 31.

295, 296 Zie 2 *Kor.* III:6.

Aldus wort d'outste een slaef des jongsten, die geniet
Het voorrecht door 't vernuft, het welck veel hooger ziet.
Zoo strijckt oock Efraim den zegen voor Manasse,
Ten spiegel van Godts Kerck, die d'eerste in puin en asse
En stof verdwijnen ziet, en uitstaet al 't gewelt,
Dat voor haer aengezicht, als ys en sneeujaght, smelt.
Het grootste voorbeelt van de Kerck der uiterste eeuwen
Wort opgerolt in 't heir des hertoghs der Hebreeuwen,
Die twalef stammen, lang getreden, en verdruckt,
Door 's hemels last en arm, den wreeden Nyl ontruckt,
En heenvoert door de roode en opgescheurde golven,
Daer Faro hen vervolght, en levend wort gedolven,
Met al zijn Ridderschap en heirkracht, in het graf
Van 't schuimende element, dat Juda doortoght gaf.
Om uit dit een geslacht een grooten te berekenen,
Des zelfs natuur en aert naer 't leven af te tekenen,

305—308 Efraim. *Kantteekening der oude uitgave.*
309—336 Het heir der twalef stammen. *Kantteekening der oude uitgave.*

304 *'t Vernuft:* het woord *vernuft* wil mij in dezen regel niet behagen. 't Is niet het *vernuft* — al nemen wij het in zijn vroegere beteekenis van „verstand," welke het nog bij onze naburen heeft behouden — dat Jakob voortreffelijker maakt boven Ezau, of liever, dat de Christen Kerk, wier voorbeeld hij strekte, boven de Joodsche doet uitblinken; maar het geloof in de vervulling der belofte Gods. Zooals de regel nu luidt, schijnt hij een lofspraak op den — zoo men wil — *vernuftigen,* maar toch vrij gemeenen trek, dien Jakob zijn ouderen broeder speelde.

310 *Des hertoghs der Hebreeuwen:* reeds meermalen hebben wij Vondel aan Mozes dien titel van *hertog* (dux) zien geven.

313 *De roode en opgescheurde golven:* nog altijd diezelfde voorstelling der gespleten of gedeelde zee, welke wij in het „Pascha" aantroffen. Vondel had in veertig jaren nog geen helderder begrip opgedaan aangaande de wijze, waarop de doortocht volbracht werd; doch 't was hem te vergeven; want niet alleen in zijnen tijd, maar nog lang naderhand, zou 't als een groote ketterij zijn aangemerkt geweest, de woorden van *Exod.* XIV:22: *ende de wateren waren haer tot een muur, tot hare rechte ende tot hare slincke hant,* anders op te vatten, dan als had men daarbij aan twee rechtstandige muren te denken. Neen gewis, het water veranderde niet van natuur, en vs. 21 is te dien opzichte zeer duidelijk, dat de gelegenheid tot ontkoming voor de Israëlieten toeschrijft aan een sterken oostenwind, die de zee weg liet stroomen en een rif of zandbank in 't midden droog liet; maar het wonder — of liever Gods tusschenkomst — was juist daarin zichtbaar, dat de wind opstak over de Roode Zee, waar het anders in dat seizoen, en nog wel vier maanden vroeger en later, dood kalm is.

Zoo klaer dat elck bekenn', dits 't wezen van de Kerck,
Ontbreeckt hier tong, noch tael, noch verf, noch eenigh merck;
Het zy men d'oogen sla op d'uitgestaene jammers,
Den leitsman, Memfis plaegh, den uittoght, d'offerlammers,
De posten met hun bloet bestreecken, en geverft,
Den doortoght, dees woestijn, daer 't volck van honger sterft,
Het hart van dorst verstickt, ten zy de staf hen zegene
Met bronnen uit een rots, de hemel manna regene;
Het zy men gade sla hoe Godt hun wetten geeft
Op Sina, met gedruisch, daer d'aerde en 't hart af beeft,
Tot dat, na veertigh jaer beschuttens, hun de baene
Bereit wort door de kil der splytende Jordane,
In 't Rijck, aen Abraham gezworen, en belooft,
Daer Levi Juda zalft, en zet de kroon op 't hooft.
Men kent, indien men lette op d'aengewezen punten
En eigenschap, alom de mercken en de munten
Van d'ongebore Kerck, in elck byzonder deel,
Als 't leven uit den doeck en 't kunstigh tafereel.
  Maer eveneens gelijck de pelgrimaedje en 't strijden,
In velden en woestijn, d'aenstaende kerck in 't lijden
En strijden heeft getoont, komt Kanaän en eert
Verheft en kroont de Kerck, die boven triomfeert,
Daer melck en honigh vloeit, en 's hemels erfgenaemen,
Gewettight elck by lot, den errefschat verzaemen,
Ten trots der vyanden, die, uit den troon geruckt,
Nu schaemroot henevliên, van stercker maght gedruckt.
  De stadt Jeruzalem, door Davids dolck geveilight
Voor 't Jebuseesch gewelt, en Aron toegeheilight,
Een vryburgh voor Godts volck, in allerhande noot,
En tot een' stoel des rijcks verheven en vergroot;
Van andre koningen te cieren met gebouwen,
Te stercken met een graft, uit louter rots gehouwen;

337—344 Kanaän. *Kantteekening der oude uitgave.*
345—360 Jerusalem. *Kantteekening der oude uitgave.*

322 *Den uittoght:* zie *Hebr.* XI: 29.
322, 323 *d'Offerlammers.... met hun bloet bestreecken:* zie *Hebr.* IX: 19.
323 *De posten,* enz.: zie *Hebr.* XI: 28.
326 Zie *Joh.* VI: 31, 32.
336 *Den doeck:* zeer juist voor „de schilderij," in tegenstelling van *het doek,* voor de stof, waarop zij gebracht is.
341 *Melck en honigh:* zie *Exodus* III: 8.

Dees stadt, die, midden op des aertkloots ronden kring,
En van geberght omringt, gelijck een steen den ring,
Den aertboôm kroonen zou, en worden aengebeden,
Gelijck een koningin en fenixvrou der steden;
Verheft nu 't hooft van verre, op datze onze oogen dien'
Ten klaren spiegel, om in haer te moet te zien
Twee trotse steden, die van burgeryen krielen,
Al blanckgewapenden, of doorgestreden zielen,
Door eenerhande wet, en onder 't zelve hooft,
Aen eenen zelven eedt verbonden, en verlooft.
  Nu schuift d'Orakelhut van Moses haer gordynen
Hier open, daer Godts kist, door velden en woestijnen
Rondom gevoert, by wijl misbruickt van 's vyants vuist,
En in Judea lest, van plaets in plaets, verhuist,
Op Sion rust gewint, en, vry van dreigementen,
Bedeckt wort met een wolck en godtgewijde tenten,
Waerin de godtsdienst schuilt, die op wat hoogers slaet
Dan Arons heiligheit, en uiterlijck cieraet,
Dat rijcker blincken wil in 's tempels timmeraedje:
Waerom dees reisbre hut in haere pelgrimaedje
Ons uitbeelt hoe de Kerck met ongerusten stap
Op d'aerde zwerven moet in strijt, en ballingschap,
Tot dat een ander spruit van Jesse d'afgebeelde
Godtvruchtigheit een' stoel van veiligheit en weelde,
Op 't hemelsch Sion, in 't beloofde vaderlant,
Verleene, daerze alleen de kroon van eere spant.
  Al 't heidensch Priesterdom, zoo trots op blinde drempels,

361—376 d'Orakelhut. *Kantteekening der oude uitgave.*
377—468 De tempel. *Kantteekening der oude uitgave.*

351 Of Vondel hier zinspeelt op eenig vroeger bestaan hebbende meening, volgens welke Jeruzalem — evenals de Grieken dit van Delfi geloofden — het middelpunt der aarde zou zijn, is mij onbekend; zeker is 't, dat hij beter wist. Met dat al, is de gelijkenis eener stad, prachtig tusschen bergen op den gordel des aardrijks gezeten, met een edelgesteente in zijn kas op een ring gezet, zeer gelukkig gekozen.

354 *Fenixvrou* voor „vrouw die niet alleen prachtig, maar ook eenig in haar soort is." Vondel stelde zich de „Maagd van Jeruzalem," de (vroeger door hem in zijn *Hierusalem verwoest* bezongen) „dochter Sions" voor als alle andere Stedemaagden overtreffende.

357 *Twee trotse steden:* Rome en het hemelsch Jeruzalem.

370 *Dees reisbre hut: reisbaar* heeft hier wederom de beteekenis van: „geschikt om te reizen."

En moedigh op de pracht van zijne ontelbre tempels
Den ganschen aertboôm door gezaeit, van eeu tot eeu,
Staet schaemroot en verbaest, en geeft het den Hebreeu
Gewonnen, daer het ziet, in 't midden uit de rotsen,
Een eenigh kerckgebou veel duizent kercken trotsen,
Die t'effens ondergaen, als starren voor de zon,
In 't opgaen van 't gebou, door koning Salomon
In zeven jaer voltoit, en aen de lucht geschoncken,
Zoo kunstigh, dat het niet met hamers schijnt geklooncken
Uit marmersteen, maer door natuur en haere gunst
Uit eene klip aen een gewassen, zonder kunst;
Of eer een majesteit in eenen vorm gegoten
Van zonnegout, geschept uit Ofir, en zijn vlooten.
De Heiden zwilt van nijt, en ziet zijne oogen blint,
In 't heerlijck wonderwerck, dat mijnen gouts verslint,
En Libans kruin ontbloot van al haer loof en cederen.
Hier decken Cherubijns de bontkist met hun vederen,
Waerop de heerlijckheit der Godtheit rust, en zweeft,
Die op 's aertspriesters bede en vraegen antwoort geeft,
In 't allerheilighst koor, waervoor alle afgoôn zwichten
Met hunne orakelen, en grijnzen, en gedichten.
De voorhang, geschakeert van verwen met de naelt,
En die van Cherubijns en loof en bloemwerck straelt,
Verbiet der priestren oogh in dit geheim te weiden,
Om dees geheimste plaets en 't heilige te scheiden,
Het welck bewieroockt wort van 't geurigh reuckaltaer,
Door zeven tacken lichts, op eenen kandelaer,
Verlicht, en daer de disch met toonkorst staet geladen,
Die, om de maent ververft, het priesterdom verzaden.
De voorhof, daer het vee ten offer wort gebraght,
Op 't koperen altaer, staet open voor 't geslacht
Van Levi niet alleen, maer al de twalef stammen,
Die hier door ossenbloet, en koey, en kalf, en rammen,
En schaepen, zonder tal, verzoecken hunnen zoen,
Om 's hemels straf t'ontvliên, en 't smerten van Godts roên.
De buitenhof is vry voor d'onbesnede volcken.
De glans en heerlijckheit der Godtheit, uit de wolcken

385 *Aen de lucht geschoncken:* hoog in de lucht opgetrokken.
398 *Gedichten:* in ongunstigen zin voor „incantaties," wat men later „tooverrijmen" noemde.

Gedaelt in eene wolck, in 't wijden van 't gesticht,
Vervulden al de kerck, met hemelsch vier en licht,
Geslingert uit de lucht in 't vet der offerhanden,
Die, 's hemels majesteit ter eere, op 't outer brandden,
Verslonden d'offerhande, op 's wijzen konings be,
En Godts orakel sprack: Ick heb deze offerste
Alleen tot mijnen dienst en offer uitgekoren,
En wil mijn volcks gebeên en smeecken hier verhooren.
O tempel, welck een kroon en kostelijck kleenoot,
Wat hantvest wort u hier geworpen in den schoot!
Dees tempel, lang verwoest, herbout, en weêr verdweenen,
Zagh naer een' tempel uit, van levendige steenen
Op een' verworpen gront, den hoecksteen, vast herbout,
Den vasten hoecksteen, die twee ryen t'zamenhout,
De Griecken, en Hebreen, en allerley geslachten,
Die op de wederkomst van Godt Messias wachten,
Wiens rijcke tempel aerde en hemel overstraelt
Met eene heerlijckheit, van plaets noch tijt bepaelt,
Als Salomons gewelf, en omgeramde muuren,
Te kranck van stof, om vier en yzer te verduuren,
Het zy d'Eufraet, het zy de Tyber in 't geweer
Den tempel en de stadt het onderst boven keer'.
In d'afgebeelde Kerck, daer twalef hooftpilaeren,
d'Apostels, het gewelf vol starren trou bewaeren,
En draegen onvermoeit, gaet Aron niet te koor,
Maer Christus, uitgebeelt door Grieck, Hebreeu, en Noor,
Bedienaers van 't altaer, bevleckt door ram, noch stieren,
Noch bloet, noch asch, noch smoock van loeiende offerdieren.
Hy volght Melchisedech, die op zijn diensten wees,
En offert, voor de weite en wijn, zijn bloet en vleesch;
Een kostelijcker stof dan d'offerstof der ouden;
Het zy die op Natuur of Moses wet betrouden.
Dus stapt de Godtheit zelf de Godtheit te gemoet
In Godt, Emanuël, en door haer eigen bloet,
In 't allerheilighst koor, en rijcker pauweljoenen,
Der heemlen hemel zelf, om 's vollex smet te zoenen,
Door 't eenigh offer, dat zijn zoenkracht noit verloor.
In d'afgebeelde Kerck neight Godts orakel 't oor

435 *Het zy d'Eufraet, het zy de Tyber:* dichterlijk, voor „het zij de krijgsmacht van Babel of die van Rome," enz.

Naer vierige gebeên, den hemel opgedraegen,
In Jesus hoogen naem, zijn opperste behaegen;
Een wijzer bouheer dan de wijze Salomon,
Wiens godtsdienst, als 't gebou, geen' storm verduren kon.
En wat kan 's voorbeelts pracht by d'afgebeelde haelen?
Aertspriester, scheur uw kleet: legh af, legh af de straelen
Van mijter, en van kroon, en efod, voor den glans
Van 's heilants majesteit, die uit den hooghsten trans
Des hemels al verdooft wat eertijts heeft gebloncken.
Deze afgebeelde Kerck, in graven en speloncken
Gedoken, voor 't gewelt der weerelt en haer maght,
Ontfangt een klaerder glans, dan 't heidensche geslacht
Zagh straelen uit het dack der roemende Hebreeuwen,
Beschaemt in hunnen roem, en heesch van ydel schreeuwen;
Nu Godt in Juda zich alleen niet openbaert,
Maer wijder dan de zon rondom den hemel vaert.
  Wien 't lust den ommegang te zien van menigh voorbeelt,
Dat op een lange ry den Heilant invoert, oordeelt
De Kerck t'ontmoeten in haer rijck gezegent hooft,
Waer van zy 't lichaem is. Aertsvaders, hoogh gelooft,
Aertspriesters, koningen, en helden, en profeeten,
Hunne ampten, wonderen, en dapperheden zweeten
Om dit gezalfde hooft, bekent door merck by merck,
Te zetten in zijn ampt, als hoeder van de Kerck,
Ontworpen in een ry gewijde schilderyen:
Want twee, zoo naeu verknocht, als Kerck en Christus, lyen
Geen scheiding, maer zy gaen te zamen, hant aen hant,
Gepaert door eenen wil, en onderlingen bant.
  Nu lustme eens ga te slaen, in dees geheimenissen,
Door wat voorspellingen de hant, die niet kan missen,
d'Aenstaende Kerck verlichtte op 't zuiver perckement,
Waer uit men levendigh haere eigenschappen kent,
En wezen, en waerdy, en eer, en maght berekent.

469—480 De Kerck is te vinden in andere voorbeelden van Christus. *Kantteekening der oude uitgave.*

481—485 Voorspellingen van de Kercke. *Kantteeking der oude uitgave.*

474 *Zweeten:* beijveren zich.

483 *Verlichtte:* in kleuren afbeeldde. Vondel denkt hierbij aan de wijze, waarop men de *perkamenten* misboeken met rijk gekleurde en vergulde miniaturen en lettertrekken opsierde. Voor dit *verlichten* heeft het Fr. nog *enluminer.*

De pen van Jesse heeft haer levende afgetekent
In 't heerlijck bruiloftsliet, en goddelijck geluit,
Gezongen en gespeelt, ter eere van de bruit,
En haeren bruidegom, zoo prachtigh uitgestreecken,
Zoo schoon, dat geene tong hun schoonheit uit kan spreken.
Hy gort het zwaert op zijde, en komt, gelijck een helt
En koning, voor den dagh, en triomfeert in 't velt.
Hy zet zich op den troon, die nimmer zal bezwijcken,
En, Godt in wezen, draeght den scepter van zijn rijcken.
De koningklijcke bruit, noch schooner door haer pracht,
Vergeet haer' ouden stam, en vaderlijck geslacht,
Den bruidegom ten prijs, en, tredende door 't midden,
Zoo schoon als Godt haer schiep, begint hem aen te bidden,
Die door haer schoonheit blaeckt. Dus teeltze by dien helt
Eene afkomst, die alom de weerelt wetten stelt.
Hoe wel men, naer den zin der letter, dit aenschoude,
In koning die Salomon, die Faroos dochter troude,
Noch ziet dit evenwel op d'echtgeheimenis
Van Christus en zijn Kerck, waerin voltrocken is
Dit hemelsch bruiloftsliet, zoo lang vooruit gezongen,
En zelf van Salomon, tot hooger zang gedrongen,
Gevolght, daer hy de bruit met d'eelste verwen maelt,
In haere schoonheit weit, en lucht en adem haelt
In haer gedaente, en pracht, en titelen, en naemen,
Die haer uitnementheên en zijne min betaemen,
Daer hy en zy, by beurte in onderling gespreck,
Verbloemen Godts geheim, indien men, zonder vleck
En vleeschelijck vernuft, wil inzien, naer heur waerde,
De trou van Godt en mensch, van hemel en van aerde.
De stijl van Amos zoon, die nimmermeer bezwijckt,
En meer Evangelist dan een profeet gelijckt,
[Van Micha nagevolght, daer hy, begaeft van boven,

486—500 Door David. *Kantteekening der oude uitgave.*
501—514 Salomon. *Kantteekening der oude uitgave.*
515—650 Isaias. *Kantteekening der oude uitgave.*

487 *'t Heerlijck bruiloftsliet: Psalm* XLV, waaruit in de volgende regels eenige gedachten worden overgenomen.

499 *Dus teeltze by dien helt:* het gewone spraakgebruik laat den *man* bij de *vrouw teelen,* de *vrouw* aan den *man baren.*

515 *Amos zoon:* Jesaia.

De Kerck in top verheft, om Godt in haer te loven,]
Zagh eeuwen lang vooruit, in d'allerleste tijt,
Den bergh der Godtheit, door den tempel ingewijt,
Verheffen zijne kruin ten hemel door de wolcken,
Zoo hoog als geen geberghte, en allerhande volcken
Van verre derwaert spoên, met deze blyde stem:
Ey, volght ons naer Godts bergh, zijn stadt Jerusalem,
En haeren tempel. Komt, ay komt, en laet u raden.
De Godt van Jakob wijst ons daer des hemels paden.
Uit Sion, dat hem eert door offers zonder smet,
Bazuint hy zijnen wil, en leert het volck zijn wet.
Daer zal de Godtheit zelf het Heidendom berechten,
Dat wil uit lust tot vre, niet meer in 't harnas vechten,
Maer zicht en kouter smeên van bloedigh zwaert en speer:
Want niemant treckt zijn zwaert: men leght de wapens neêr.
Gy stammen, komt met ons: de duisternis moet duicken,
Het licht des hemels rijst, dies laet ons 't licht gebruicken.
  Daer ziet men hoe de Kerck, gesteigert hemelwaert,
Zoo hoogh als, boven al 't geberght, het vloetgevaert
Van vader Noah dreef, gezien wort zelfs van blinden,
Die, willens blint by daegh, de Kerck niet willen vinden,
In hare majesteit; maer domplenze in een hol,
In wroeten daer zoo blint en duister als de mol;
Terwijl al 't Heidendom, en duizenden, by hoopen,
Naer dezen hoogen bergh, en grooten tempel loopen,
Waer uit 't aposteldom des heilants last trompet,
Die zoo veel luider klinckt dan Sinaes strenge wet,
Gewapenden gebiet den afgodt eer t'ontzeggen,
Voor 's keizers voeten stout de wapens neêr te leggen,

520, 528 Zie *Jes.* II:2, 3; XIII:2; XIV:13; XXIV:23; XXVII:13; LVI:7.

529—532 Zie *Jes.* XI:9; LXVI:20.

538 *By daegh:* men zal hebben kunnen opmerken hoe Vondel zelden of nooit de bijv. uitdrukking *by dag* bezigt, maar doorgaans *by daegh* schrijft; en zeer te recht: *by daegh* (of naar onze tegenwoordige min nauwkeurige spelling *bij daag*) is, met omzetting der enclytische *e*, 't zelfde als *bij dage* en van dezelfde vorming als *vanwege, ten tijde*, enz. — eigenlijk een tot adverbium overgegaan adjectief. Ook dat men *daags* (en niet *dags*) *te voren, alledaagsch* (en niet *alledagsch*) enz. schrijft, zou voor de schrijfwijze *bij daag* moeten pleiten.

546 *Stout de wapens neêr te leggen:* „stout" uitgedrukt! De regel schijnt bij den eersten opslag een tegenstrijdigheid te behelzen; want het „neder-

En liever martelaers te sterven voor Godts naem,
Dan 't kruis te lochenen, om ydele oorloghsfaem.
Nu laet ons luistren hoe de geest van Isaias
Niet duister voorspeelt dat, in d'eeuwe van Messias,
Een telgh uit Jesses stam, het wilt zijn' aert vergeet,
En uittreckt zijn natuur, gelijck een man het kleet.
Hy zeght: de felle wolf, gewoon, om roof te huilen,
Zal by 't onnozel lam in eene schaepskoy schuilen;
De luipert by den bock zich vlyen, zy aen zy;
De jonge leeu, het schaep, en kallef vranck en vry,
Van eenen harderstaf bestiert, zich laten leiden;
De wilde en woeste beer by tamme koeien weiden:
Hun jongen desgelijx beslaen een zelve nest.
De leeu wort, als een os, met hoy en stroy gemest,
De zuigling durf in 't hol der giftige adder speelen,
Het eerst gespeende kint den baziliskus streelen,
In zijnen naeren kuil, oock zonder leet en ergh.
Men weet van leedt noch ramp op mijnen heilgen bergh:
Want 's hemels kennis schijnt in 't aertrijck op te klaeren,
Zoo vol van dezen glans, gelijck een zee van baren.
De volcken zullen dan, ontsteken van dit vier,
Het oogh naer Jesses stam, de vredige banier,
Van verre slaen, en hem uit al hun hart begeeren,
En zijn gezegent graf, van alle kanten, eeren.
Ay, kreuck uw voorhooft niet, al dunckt u dit zoo vremt

leggen van wapens" pleegt geen bewijs van volharding of *stoutheid* te wezen; – maar hier bestond die *stoutheid* der martelaars, naar 's dichters begrip, juist daarin, dat zij aan den eenen kant weigerden den afgoden eere te bewijzen, en, aan den anderen, hoezeer gewapend, aan de gestelde machten geen weerstand boden en niet schroomden, hun wapens af te leggen en een wissen dood te gemoet te gaan.

Met dat al, men kan de uitdrukking van Vondel ook in dien zin opvatten, als werd er van geen wederstand gesproken en beteekende de uitdrukking *de wapens neêr te leggen* hetzelfde als: „dienst weigeren."

550 *Voorspelt:* „praeludeert", een woord, dat hier zeer fraai is te pas gebracht.

553–564 Zie *Jes.* LXV:25.

560 Er staat eenvoudig bij Jesaia: „de leeuw zal stroo eten als een rund," wat zooveel zeggen wil als: „hij zal zijn wilden aard afleggen." Door hier de daad van den leeuw te verplaatsen bij den mensch en dezen den leeuw met hooi en stroo te laten mesten, wijkt Vondel niet alleen van het oorspronkelijke denkbeeld af, maar geeft zelfs iets belachelijks aan de voorstelling.

Te klincken, als een snaer, die wildernissen temt:
Natuurlijck schildert hier de goddelijcke schilder
Den aert der volcken uit, die tammer zijn, of wilder
Dan dieren: want wie let op ommetreck en zwier
Van 's menschen aengezicht en opzicht, ziet een dier
Of diereneigenschap in elcke troni zweven,
Zoodaenigh als natuur een ieder heeft gegeven,
Die min of meer misdeelt, naer Adams errefsmet,
Een ploy van erfgebreck of aenwenst heeft gezet,
En zijn genegentheên getoomt, of laeten glyen,
Naer 't ongelijck beloop van woeste en stille tyen,
En landen, en geslacht, en al wat, van der jeught,
Des menschen aert verkeert, of aenleit tot de deught.
Dit wou ons Noahs hulck, gepropt van dieren, maelen,
Het rein en onrein vee van Moses, en het daelen
Der dieren in den doeck, by d'enden aengevat,
Door Cefas voor een beelt van 't Heidendom geschat,
En Jodendom; een Kerck uit allerhande troepen,
Tot eenen zelven plicht, een zelve altaer geroepen.
Zoo ziet men dan hoe hier Messias eeu den aert
Der wilde menschen zoo herschept, en wederbaert,
In zeden en gewoont, dat ieder rust in vrede,
En niemant, als voorheen, den degen uit der scheede
Magh rucken, ingetoomt door een godtvruchte vrees,
Die 't graf in eere houdt, daer 't leven uit verrees.
De tong der zelve pen noodt alle Egyptenaeren
By Godt, en worptze neêr voor zijn gewijde altaeren,
In 't midden van het rijck des vruchtbren Nyls gebout,

572 *Als een snaer, die wildernissen temt:* d. i.: „als het lied des dichters (Orpheus), die wilde dieren zoo vermurwde, dat zij hun aard aflegden."

575—580 Ik kan niet denken, dat Vondel hier een opmerking maakt, door hemzelven gedaan. Waarschijnlijk had hij die ontleend aan de werken van Lavaters voorgangers, DELLA PORTA en CAMPANELLA.

580 *Aenwenst:* min gewoon dan *aanwensel;* doch even zuiver van vorm. Gelijk van *winnen, winst,* van *kunnen, kunst,* komt ook van *wennen, wenst.*

581 *Laeten glyen:* langzamerhand verloren.

585—589 Zie *Handel.* X:11, 12. Men zij echter indachtig, dat, terwijl in de ark van *Noach,* evenals in het laken van *Petrus,* allerlei slag van dieren dooreengehutseld was, integendeel naar de wet van *Mozes* rein en onrein zorgvuldig van elkander waren afgescheiden.

597 *De tong der zelve pen:* wederom *Jesaia,* en wel XIX:22.

Daer elck hem offers brengt, en zijn beloften houdt.
Zoo wort Jerusalem haer hantvest eens benomen,
De tempel opgezet voor al 't geslacht der vroomen:
Want Christus offer bint zich langer aen geen ste,
Noch volck, noch Arons bloet, en bloênde en blatend vee;
Maer 't zuiver offer van den hemelschen Messias
Geeft overal zijn' geur, in 't bladt van Malachias.
  Gelijck de wijsheit by den wijzen ons verlicht,
Daer zy zich zelve een huis op zeven pylers sticht,
Den disch met weite, wijn, en vee, noch versch geslagen,
Voor haer genooden deckt, en rustigh op laet draegen,
Door maeghden, uitgestiert om gasten op het feest
Van 't hof te noodigen; zoo noodt de zelve geest
Door Isaias oock ter maeltijt alle volcken,
Naer zijnen hoogen bergh, gestegen door de wolcken,
Op klaeren wijn en dranck, en leckre spier, en mergh.
De hemel zal 't gezicht der volcken, op dien bergh,
Verlichten, en den doeck des misverstants ontbinden,
De tranen wisschen van het aenzicht der beminden,
Ontslagen van verdriet, en laster, en verwijt.
Dus wort de Kerck onthaelt, in 't aenzicht van den nijt,
En Godts genade in 't lest, ten beste voor Godts knechten,
De zielen opgedischt, in schijn van dischgerechten,
Ter rechte tijt, en na in endlooze eeuwigheit,
Daer 't leven eeuwigh duurt, en niemant zucht, noch schreit.
  De zoon van Amos merckt de heileeu lang te voren
Door wondertekens: want de dooven zullen hooren,
Des blinden oogen zien, na dicke duisternis,
De majesteit van 't licht, dat hun verscheenen is.
Men ziet de lammen dan als snelle harten springen:
Men hoort de stomme tong den hemel lof toezingen.
Wie onderdruckt zit, of door armoede of gewelt,
Wort door den arm geredt van dien verwachten helt:

602 *Opgezet:* opengesteld.
606 Waarschijnlijk zinspeelt de dichter hier op *Mal.* I:7—11.
608 *Een huis op zeven pylers*: zie *Spreuken* IX:1. *De opperste wijsheyt heeft haer huys gebout. Sy heeft hare seven pilaren gehouwen.*
615 *Leckre spier: spier* hebben wij meer door Vondel voor „vleesch" zien gebruiken.
623 *Na:* „naderhand."
623—635 Zie *Jes.* XXIX:18; XXXV:5—7.

Gelijck de goude harp voorheene, oock veele jaeren,
Den droeven geest genas, en streelde met zijn snaeren.
De zoon van Amos spreeckt uit 's allerhooghsten mont,
Daer 't licht der Kercke rijst, gelijck de morgenstont:
Ick wil mijn' stercken arm in 't Heidendom verheffen,
En rechten mijn banier, dat zy mijn maght beseffen.
De volcken brengen bly hun vruchten in uw scherm,
De dochters op den rugh, de zoonen op den arm.
De koningen uit lust u met hunn' scepter voesteren:
De koninginnen mede u met haer' boezem koesteren,
En vallende in het stof, op aengezicht en knien,
Ootmoedigh u den dienst van kroon en purper biên.
De zelve om deze Kerck op 't allerrijckst te cieren,
Geeft haer een grontvest, rijck van jaspis, en saffieren,
En bouwt de poort en muur van kostelijcken steen,
Geslepen op zijn schoonste, of op zijn schoonst gesneên,
Gelijck Sint Jan ons toont Jerusalem daer boven,
Om 't aertsch Jerusalem door 't hemelsche te dooven.
Wie op de klaere stem van Jeremias acht,
Den zoon van 't hooghge-eert aertspriesterlijck geslacht,
Bevint hoe hy de Kerck verheerlijckt in haer waerde,
Daer hy de volcken voert van 't uiterste der aerde
Naer Godt, en zijnen stoel, met een belijdenis,
Dat deze, en anders geen, de waere Godtheit is,
En hun voorouders, lang door logentael bedrogen,
Te vruchteloos de knien voor heilooze afgoon boogen.
Op diergelijcken trant en onverzierden toon
Volght hem Ezechiel, de priester, Busys zoon,
Een man, wiens veder ons Godts heerlijckheit ontvoude,
Zoo heerlijck als hy Godt in een gezicht aenschoude;
Dees geeft, op Davids naem, een' koning aen 't gemeen.
Hy smilt twee volcken en twee rijcken onder een,
En waschtze van de smet der afgoôn, om niet verder

651—658 Jeremias. *Kantteekening der oude uitgave.*
659—690 Ezechiël. *Kantteekening der oude uitgave.*

637—644 Zie *Jes.* XLIX: 22, 23.
645—647 Zie *Jes.* LIV: 11, 12.
654—657 Zie *Jerem.* VII: 23; XI: 4; XXIV: 7; XXX: 20; XXXI: 1, 33; XXXII: 38.
663—670 Zie *Ezech.* XXXIV: 22—24.

Te dwaelen, geeftze beide een' koning eenen herder.
Zoo worden daer besneên en onbesneên vereent,
Waer uit d'aenstaende Kerck haer glans en luister leent,
Wanneer het blijckt hoe Godt (wat kan men schooners [wenschen?)
Zich als een vader draeght van allerhande menschen.
  Ezechiël verheft, door een gebloemt geluit,
De Kerck ten hemel toe, daer hy de teere spruit
Met 's hemels vinger breeckt van dien verheven ceder,
En op den hoogen bergh gaet planten, daerze weder
Tot zulck een' wasdom stijght, en wassende verrijckt,
Dat zy den ouden boom, haer moeder, minst gelijckt;
Dewijlze hemelhoogh haer loof en groene vlogels
Dus uitspreit in de lucht, dat allerhande vogels
In hare schaduw zich verquicken onder 't groen,
Als d'oude boom verdort, de jeugdige plantsoen
Geen hagelbuien vreest, noch blixems, die haer treffen.
Zoo kan de hemel 't hoogh verneêren, 't laegh verheffen.
  Daer ziet men 't onderscheit van d'ongelijcke twee:
Het Jodendom, gelijck een t'zamendrift van vee,
En stomme kudden, niet begaeft met licht van reden,
En wederom de Kerck herboren, niet besneden.
Dees outste, als moeder, wort in haren roem verneêrt:
De dorre dochter groeit, en haer getal vermeert,
Door aenwas van het volck, uit alle vier de winden;
Veel tongen onder een, een hart, en eens gezinden.
  Nebucadnezars raet en wijsheit, Daniël,
Zoo wonderbaer verlicht, en trou aen Godts bevel,
Ontvouwende den droom der twee paer Monarchyen,
Zet deze Kerck ten toon door 't licht der profecyen,

691—712 Daniël. *Kantteekening der oude uitgave.*

671—690 Zie *Ezech.* XVII: 22—24.

671 *Gebloemt geluit* voor „cierlijken zang", of misschien wel voor „symbolieke taal, taal, waar de gedachte onder beelden verbloemd is."

684, 685 De uitdrukkingen zijn allesbehalve malsch en Vondel zou ze voor zichzelven moeilijk hebben kunnen rechtvaardigen. Ook naar *zijn* overtuiging toch was de wet, naar welke de Joden leefden, hun door God zelven gegeven.

691 *Nebucadnezars raet en wijsheit:* Nebukadnezars wijze raadsman."

693—700 Zie *Daniël* II: 31—45.

Daer hyze tot een rijck [dat nimmer kan vergaen,
Alle aertschen rijcken zal tot gruis en mortel slaen]
Verheft, en 't groote beelt, van vierderley metaelen
Gegoten, om in top tot aen de lucht te praelen,
Door eenen kleinen steen, en, zonder iemants hant,
Geruckt van eenen bergh, verbrijzelt in het zant.
Dees wijze jongling ziet den ouden, in zijn droomen,
En heldre straelen viers uit 's grijzen oogen stroomen,
Daer hy op eenen stoel van heldre vlammen zit.
Het haer is schoon als wol, het kleet als sneeu zoo wit.
Veel duizent duizenden gedienstigh om hem waecken.
Een mensch schijnt uit een wolck dien ouden te genaecken,
Die geeft hem d'opperste eer, en 't opperste gewelt
Des ganschen aertboôms, zulx dat hy zijn wetten stelt
En voorschrijft volck by volck, en allerhande tongen,
In 't eeuwighdurend rijck, van niemants maght gedwongen.
Dus voert des wijzen hant de Kerck in haeren troon,
En onderworpt het al haer' scepter en geboôn.
De wijze Oseas wil uit 's hemels mont daer boven
De Godtheit aen haer volck uittrouwen en verloven,
Gelijck de bruidegom zich aen zijn bruit verknoopt;
Een trou, die niet verwelckt, hoe snel de tijt verloopt;
Een trou ons voorgedanst op koningklijcke toonen,
In 't heiligh bruiloftsliet van beide Jesses zonen.
Het bladt van Joël spelt de blijde morgenzon,
En opgang van de Kerck, daer Godt de volle bron
Van zijnen Geest belooft t' ontsluiten en by vlieten
Zijn gaven en genade op al wat leeft te gieten:
De dochter en de zoon, den dienstknecht, en de maeght,
En out, en jong, en wat godtvruchtigh hem behaeght,
Te melden 's hemels wil, door droomen, en gezichten,
En openbaeringen om 't hemelsch rijck te stichten;
Gelijck de pinxterfeest zal tuigen, als mijn inckt

713—718 Oseas. *Kantteekening der oude uitgave.*
719—728 Joël. *Kantteekening der oude uitgave.*

701—712 Zie *Dan.* VII:9—22.
713—715 Zie *Hozea* I—III.
718 *Beide Jesses zonen:* „David en Salomon."
719—726 Zie *Joël* II:19, 32; III:1, 21.
727, 728 Versta: „gelijk mijn pen, ingeval zij door den H. Geest bestuurd wordt, dit bij de beschrijving van het Pinksterfeest zal aantoonen."

En pen, door Godt den Geest vergult, zoo helder blinckt.
Haggai, toen de vorst Zorobabel regeerde
In Juda, hem en Godts aertspriester profeteerde
Des tempels heerlijckheit, die weêr te bouwen stont
Uit puin, daer Babels wraeck zoo groot een' lust in vondt.
Hy spelt hoe 't leste huis het eerste zal beschaemen,
In faem en heerlijckheit en majesteit te zamen;
Wanneer hy zelf, naer wien al 't Heidendom verlangt,
Verschijnt, en 't goude koor uit zijnen glans ontfangt
Een heerlijckheit, die Godts gewelf tot in de toppen
Alom vergulden zal, en met haer straelen proppen.
Hoe klinckt u dit in 't oor? want op dien zelven dagh
Dat d'oude, die voorheen den eersten tempel zagh,
Den tweeden zagh herbout, [den tweeden, die geleken
By 't vorige gebou, daer op scheen af te steecken,
Gelijck een herders hut, by eenigh konings hof:
Een hut, een arrem dack, gekropen uit het stof:]
Zoo vingen d'ouden aen den eersten te beweenen;

729—764 Haggai. *Kantteekening der oude uitgave.*

729, 730 Zie *Haggai* II: 5, 10.

735—740 Zie *Haggai* II: 4: *Wie is er onder u lieden overgebleven, die dit Huys in sijn eerste heerlijckheyt gesien heeft, ende hoedanigh is het selve nu? is dit niet in uwe oogen?* Vergelijk *Ezra* III: 12: *Maer vele van de Priesteren, ende de Levyten, ende Hoofden der Vaderen, die oudt waren, die het eerste Huys gesien hadden, dit Huys in sijne grontlegginge voor hare oogen zijnde, weenden met luyder stemme.* Ik haal met opzet de beide plaatsen aan, waaruit Vondel stof ontleend heeft voor de hier voorkomende verzen, om de dwaling aan te toonen, waarin hij vervallen is. Zijn betoog, dat de oude tempel oneindig veel fraaier was, dan de tweede, grondt zich daarop, dat zij, die beiden gezien hadden, dit getuigd zouden hebben, nadat hij was *herbout* (vs. 741). Dit laatste echter kan ik, noch bij Haggai, noch bij Esdras lezen. De woorden van den eerstgenoemde werden — als uit den samenhang blijkt — door hem gesproken, toen hij het volk aanspoorde om den aangevangen bouw te *voltooien:* en het weenen der oude lieden, waarvan het Boek van Esdras gewag maakt, had plaats, toen men met de grondslagen bezig was, zoodat de geheele verdere redeneering van onzen dichter hier ter plaatse met hare gevolgtrekking mank gaat. — Bovendien vergete men niet, dat de *steenen* en de *wonderbaere bou van 't jongste Kerckgesticht,* waarover zich *Christus school* verwonderde (zie vs. 746, 747, vergeleken met *Markus* XIII: 1) weinig of niets te maken hadden met den tempel, waarvan Haggai en Esdras spreken. Deze toch was door Pompejus grootendeels vernield en schooner weer opgebouwd door Herodes. Zie JOSEPHUS.

En noch was Christus school verwondert om de steenen,
Den wonderbaeren bou van 't jongste Kerckgesticht:
Dus eischt de profecy een torts, die 't oogh verlicht.
De letter toont ons dan, den glans des lesten tempels,
Die d'eerste kerck verdooft, als Christus Arons drempels
Met zijne voeten wijdt, en, onder de Rabbijns
Gezeten in den ring, hun afbint deze grijns,
Waer door men 't volck bedroogh, als zy de wet misduiden.
Dees tempel blonck dan meer als toen het hof van 't zuiden
Op zijnen rugge liet het Kreeftvier en de zon,
Om 't licht van Godt te zien, in 't koor van Salomon,
Die, schoon zijn wijsheit wist wat menschen tong kon reppen,
Zijn wijsheit evenwel uit deze bron most scheppen:
Doch zoo die profecy wort naer den geest hervat;
Zy ziet op geen gebou, in Davids oude stadt,
Maer op de groote Kerck der goddelijcke waerheit,
Die door haer majesteit, en heerlijckheit, en klaerheit,
Alle oogen naer zich treckt, en Gode alleen behaeght,
En antwoort elck wie hier 't orakel spreeckt, en vraeght.
Zoo spreeckt uit eenen mont de mont van Zacharias,
Die 's lants aertspriester kroont, als 't voorbeelt van Messias,
Wiens naem, gelijck een zon aen 't opgaen, wederom
Herbout en rijcker eert der priestren heilighdom,
Geholpen in dien bou van menigh duizent handen,
Vol yvers derrewaert geruckt uit verre landen,
Die Godt, in eenen zin, met ongelijcke stem,
Aenbidden op den troon in zijn Jerusalem.
De vader van Sint Jan, de grijze Zacharias,
Gedreven van Godts Geest, noemt Christus, den Messias,
Den heldren opgang, die om hoogh, uit 's hemels schoot,
Den Heiden, in de nacht en schaduw van de doot

765—772 Zacharias. *Kantteekening der oude uitgave.*
773—790 Priester Zacharias, en ouden Simeon. *Kantteekening der oude uitgave.*

754 *Het hof van 't zuiden:* de koningin van 't Zuiden, gelijk wij die van Scheba ook vroeger genoemd vinden.
755 *Op zijnen rugge liet:* den rug toekeerde aan.
Het Kreeftvier en de zon: den keerkring en de middellijn.
761 Zie *Zachar.* VI: 11—13.
769—778 Zie *Luk.* I: 68—79.
774—786 Zie *Luk.* II: 25—32.

En 't rijck der duisternis gedoken, komt bestraelen.
Met hem stemt Simeon, gereet gerust te daelen
In 't vaderlijcke graf; naerdien hy, afgemat
Van jaeren, den beloofde in bey zijne armen vat,
De bron van 't heil, dat Godt laet schijnen uit den hoogen
In ieders aengezicht, en aller menschen oogen.
Hy noemt d'omhelsde vrucht, geboren tot het Kruis,
Het licht van 't Heidendom, en d'eer van Jakobs huis.
Nu straelde Christus noit zoo wijt met Godts geboden
In 't blinde Heidendom, vol zwart beroockte goden,
Als na de hemelvaert, door zijn gezantendom,
En boden van de Kerck vooruitgestiert alom,
Getroost d'afgodery de pennen uit te rucken,
Of zelfs, om d'eer van 't Kruis, voor 't Heidens zwaert
[te bucken.
Mijn yver zong dus lang blygeestigh door de ry
Van heilbelofte en eedt en beelt en profecy,
Om naer de steile Kerck te steigren, langs die trappen,
Haer oirsprong, en natuur, en gront, en eigenschappen
Te kennen, en al 't geen kan dienen tot een merck
Van zekerheit, om vast op deze onfaelbre Kerck
Te rusten, aengezien het hof der duisternissen
Noit ruste, uit errefhaet, zijn monsters aen te hissen,
Te brullen tegens haer, zoo lasterlijck als fel,
En neffens deze Kerck te bouwen zijn kappel:
Dies laet ons eens beknopt zoo veele ontfange schatten
Van lessen met een' greep in eenen bondel vatten.
De Kerck op aerde lijdt en strijt, en heeft het bang,
Vermits d'erfvyantschap van haer en d'oude slang;
Noch triomfeertze in 't einde, en trapt op 't hooft der vloecken,
Door 't heil, haer toegezeght in onverzierde boecken.
z'Is vruchtbaer in getal van kindren, dieze baert,
Van allerhande slagh, en eenerhanden aert,
De wijde weerelt door gespreit, en daerze, in 't midden,
Gezeten, koningen den Heilant aen ziet bidden,

791—912 Besluit der voorspellingen, beknopt by een begrepen. *Kantteekening der oude uitgave.*

804 *d'Oude slang:* zie *Openb.* XX: 2.

808 Versta: verschillende in afkomst, geboorte, stand, betrekking, karakter enz., maar eenstemmig in geloof.

En onder haeren staf zich buigen in het stof.
z'Is eeuwigh, onbeweeght, wat storm, wat buy haer trof,
Zy staet, gelijck een rots, op 't hooft der kruisgezanten,
En zijn belijdenis, bestormt van alle kanten.
Dus stuitze op hare borst den afgront en de doot,
En voert de sleutelmaght. Zy wort met hemelsch broot
En 's levens ooft gevoedt met heur altaer genooten,
Uit 's andren Adams zijde en hartebloet gesproten,
Waer aen zy hangt verknocht, als 't lichaem aen zijn hooft,
Het welck haer wascht en queeckt, en eeuwigh heil belooft
Aen allen, die in noot, tot berging van hun leven,
Zich in haer schaduwe, en op 't hout van 't kruis begeven.
Zy berght wat haeren wil en last niet wederstreeft
Gewilligh in haer' schoot. Wat wetten Sina geeft,
En opleght, als een juck, dat lastigh valt te draegen;
Zy houdt zich vry en vranck, en van dien last ontslagen.
Zy houdt zich aen het nieu, een edeler verbont
Dan 't oude, alleen op aertsch en tijdelijck gegront.
Zy voelt den strijt van geest en vleesch in haere zinnen,
Met een den haet en wrock van slaven en slavinnen
Der weerelt, van het vleesch en letterlijcke drift.
Hoewelze jonger is dan 't Joôndom: door de gift
Des vaders, en dat recht ontfangtze dubblen zegen,
En 's eerstgeborens erf. Al zatge lang verlegen,
Geboeit in duisternis van blinde afgodery,
Verweldight van de hel, in helsche slaverny;
Een arm die stercker is dan Moses, brack de boeien,
En voerdeze door 't bloet, het welck van 't kruis quam [vloeien,
Uit Jesus hant, en voet, en zijde; 't roode meir,
Het graf van 's afgronts maght, en al het weereltsch heir;
Zy viert het Paeschfeest oock, en nuttight offerlammers,
Uit danckbaerheit, dat Godt haer redde uit zoo veel jammers.

813 Versta: zij is gegrondvest op Petrus.

828 *Alleen op aertsch en tijdelijck gegront:* versta: dat alleen het aardsche en tijdelijke leven ten doel had.

831 *Letterlijcke drift:* hartstochtelijke gehechtheid aan de doode letter.

833 *Dat recht:* men zou kunnen vragen „welk recht?” er is van geen recht gesproken. 't Is echter duidelijk, dat Vondel hier bedoelt „het recht, 't welk zij krachtens die gift bezit om zich — zie vs. 825, 826 — van het juk der wet ontslagen te rekenen.”

Zy wandelt, wel getroost in Godt, in pelgrims schijn,
Naer 't lant haer toegezeght door woestheit, en woestijn;
Gevoedt met ander mann' dan d'oude oit ontfingen;
Gelaeft met klaerder bron dan uit de rots quam springen.
Zy streckt een vaster burgh en vryburgh in der noot,
Dan oit Jerusalem, en vreest noch strijt, noch stoot,
Maer staet, gelijck een muur van levendige steenen,
Van harten, die door vrede en wetten zich vereenen.
Al wat d'orakelhut, wat Salomons gesticht,
Met zijn godtsdienstigheit, cieraet, en offerplicht,
En heiligheit, voorheen verbeelde in 's menschen oogen,
Dat is in haer voltoit, en heerelijck voltogen.
Haer eenigh offer, al t'onschatbaer van waerdy,
Streeft Arons vleeschal en slaghtoffers ver voorby.
Zy erft de wettigheit en 't recht der offersteden
Des Priesterdoms alleen. Haere offers, en gebeden,
En dienst, en wieroockgeur behaegen Gode in haer:
Want buiten Christus Kerck baet godtsdienst, noch altaer.
Zy rekent u 't gevolgh der eeuwen by de schakels
Der keten om haer' hals. Zy leert u wat d'orakels
Der profecyen en Apostelen bediên.
De schoonheit van dees bruit laet zich van buiten zien,
Van binnen allermeest. Zy laeft met zuivre borsten
Haer zoonen, dieze kroont, al 't aertrijck door tot vorsten.
Zy dringt, gelijck een bergh, door alle wolcken heen,
Bazuint den vrede, en leert van zwaerder kouters smeên,
En zickels van de speer, en breeckt den boogh, en schilden.
Zy temt den wilden aert, en wederbaert de wilden
In 't waschbadt van de vont, hoe woest zy zijn en straf,
Zoo datze eerbiedighlijck bezoecken 't heiligh graf:
Zy overzaeit alom de weerelt met altaeren,
En kercken, zonder endt. Zy noodight alle schaeren
Ter maeltijt op Godts gave, en zielenleckerny,

844 *Door woestheit:* behoort bij 't voorafgaande *zy wandelt.*

849, 850 Zie 1 *Petrus* II: 5.

856 *Arons vleeschhal:* de benaming klinkt vrij triviaal te midden van zulk een verheven poëzie als waarin dit werk geschreven is. Maar geheel onjuist is zij niet te noemen, en de Joodsche offerdienst moet wel wat van een slachterij hebben gehad. Ook schroomde Vondel niet, als de hekeldichter van voor veertig jaren weder bij hem voor den dag kwam, een bar en bits klinkende uitdrukking te bezigen.

En bindt den doeck van 't oogh, om blinde afgodery
En godtsdienst door het licht van reden t'onderscheiden.
De stomme, doove, blinde, en krancke en kreuple Heiden
Kan spreecken, hooren, sien, en springen, als een hart.
Godt wischt de traenen af, geneest der droeven smert
En wonden, in dit rijck des zoons, uit hem gesproten.
De Kerck met open schoot ontfangt haer lotgenooten,
De dochters en de zoons van 't Heidensche geslacht,
Op arm en schouder, Gode en Christus toegebraght.
De koninginnen zelfs en koningen vermeeren
En koesteren de Kerck, als zulcke voesterheeren
En voestervrouwen voeght. Zy beelt door haeren schat,
Gesteente, en rijckdom uit een kostelijcker stadt
Dan 't aertsch Jerusalem, en komt, bekleet met straelen,
Als een gecierde bruit, van boven nederdaelen.
De Kerck, te voren een gemeenschap van besneên,
Nu uitgebreit, bestaet uit Heiden, en Hebreen,
En allerhande bloet, en zet haer muuren verder,
Beheerscht van eenen Vorst, geweit van eenen herder.
Zy sproot uit eenen tack, zoo hoogh, zoo wijt befaemt,
Dat zy den cederboom, haer moeder, nu beschaemt,
En alle vogels kan met hare schaduw decken.
Laet alle rijcken vry in 't harnas heenetrecken;
Dit eenigh rijck, de Kerck, stelt anderen de wet,
Terwijl haer hooft het beelt der heerschappyen plet,
Verplet door dezen steen, van niemants hant gedreven,
Den steen, waer door de maght van Christus wort beschreven.
De hemel giet den Geest der Godtheit op haer uit,
Den Geest die haer geleit, en zegelt haer besluit.
Laet Salomons gebou met gout uit Ofir praelen;
Wat magh het by den bou van Christus Kercke haelen,
Waer aen de Heiden, van zoo verre, wijt en breedt,
Zijn zilver en root gout te kost hangt, en besteedt;
Zoo menige als in 't licht het licht der weerelt eeren,
En zich met duizenden voor Jesus troon verneêren?

881, 882 Zie boven vs. 641, 642.
891, 892 Zie boven vs. 672, 678.
896, 897 Zie boven vs. 697–700.
901 *Dezen steen:* den steen, waarvan gesproken wordt in den droom van Nebukadnezar, *Dan.* II, vooral vs. 35 en 44.

Dus wert de Kerck gemaelt. Wie dit niet zien en kon,
Stont midden in den dagh, en lochende de zon.
Maer hoor hoe gruwelijck hardtneckige Hebreeuwen,
Een redenlooze kudde, en hoop hier tegens schreeuwen:
Verhef uw Kerck in top, hoe zeer het Godt verdriet,
En stof uw best, gy neemt ons d' outste hantvest niet,
Het voorrecht van de wet, geen ander volck gegeven,
De steene tafel, van Godts vinger zelfs beschreven.
Onze ouders hebben hem gehoorzaemt, en gedient,
Die vader Abraham den titel schonck van vrient,
Zich aen dien stam verbont, met hoogh gezworene eeden.
Men ziet hoe Engelen in montgemeenschap treden,
De Godtheit hun verschijnt, hem aenspreeckt, mont aen [mont.
Wy reeknen eigendom aen 't opgerecht verbont.
Hy heeft alleen den stam van Jakob uitgekoren.
Beloften, priesterdom, en zegening behooren
Geen volcken toe dan ons. Messias hoort ons toe:
Hy kome, als 't Godt behaegh. Wie vraeght: wanneer? [of hoė?
Den stam van Juda wert de kroon en 't rijck geschoncken,
Zijn hooft en haer gezalft. De tempel heeft geblonken
In d'eeu van Salomon, wanneer, van 's weerelts endt,
Het zuiden derwaert quam. De Godtheit is bekent
In ons Judea, door een ry van wonderdaeden.
Als gy uw grontvest leght, gy zoecktze in Moses bladen.
De mont van Aron was bewaerder van de wet.
De hemel roock zijn' geur en offers en gebedt.
Wie uw orakel vraeght, zal nimmer Godt gemoeten.
De bontkist was by ons de voetbanck van Godts voeten.
Hoe heerlijck d'onbesneên zich oppronckt en verciert;
Wat zijnze buiten ons als schuim, en ongediert?
Messias in zijn komst zal heerelijck verschijnen.
Dat leert de Talmud, en de wijsheit der Rabbijnen.
By ons is d' oude Kerck, en Moses stoel en troon.
Wy lachen om uw kruis en Kerck en myterkroon.

913—992 Tegenspraeck der Joden, die wederleght wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

915 *Verhef,* enz.: hier nemen de Hebreeuwen het woord.

Verwilderde aerdt, met toom noch montgebit te leiden,
Het licht van reden leert de Joodschap onderscheiden,
Bekeert en onbekeert te stellen tegens een;
Zoo stemmen wy gelijck met Christensche Hebreen,
Die, 't ooghmerck van de wet, d' orakels der profeten
En vadren treffende, uit een ongekreuckt geweten,
Aenbidden Jesus naem, en dien gekruisten Godt,
Van uwe priesterschap gelastert, en bespot;
Zoo bouwen wy geen Kerck om Joden uit te sluiten,
Maer houden d'onbesneên van hart en zinnen buiten:
Want een besnijdenis van 't vleesch, daer 't oogh op ziet,
Die schept den rechten Jode en godtsbelijder niet;
d' Inwendigheit alleen, bedorve zinlijckheden,
Gedachten, zonder hant, door Godt den Geest besneden,
En op den vont besnoeit, gezuivert van haer smet,
In 't waschbadt der genade, en onder Christus wet,
Voltoien nu den mensch, naer 't hemelsch beelt herschapen.
Zich aen cermonien, die ydel zijn, vergaepen,
Vernoeght aen dop en schors, en niet met kerne en pit,
Is loutere ydelheit. Al hangt de boomgaert, wit
Van bloesem en vol geurs, in zon en frissche luchten;
Wat baet den boom de geur en bloesem, zonder vruchten?
Wat baet de heerlijckheit des tempels, wieroockvat,
De bontkist, Arons roede, altaer, de rijcke schat
Des priesterdoms, en 't bloet, ten offer uitgegoten;
Zoo lang als Jesus, 't wit der wet, blijve uitgesloten?
Zoo lang het decksel noch, dat voor uw harten hangt,
Der zielen oogh verblint, 't welck niet een strael ontfangt
Van d'opgereze zon? hoe lang is d'uur verstreecken,
Waer op Godts hant, de schim der wet, en menigh teken
U naer Messias wees, die voortquam op zijn tijt?
Hoe lang is Juda nu de kroon en scepter quijt;
Hoe lang is 't heilighdom aen asch voor wint verstoven?
Waer is der stammen roem? hoe zwerftge nu, verschoven,
Verstroit in ballingschap, gehaet, versmaet alom,
Versteecken van altaer, en dienst, en priesterdom?
Messias heeft het huis van Jakob niet verstooten,

948 *Christensche Hebreen:* Christenen uit het Jodendom.
950 Vergel. *Handel.* VII:51; *Rom.* II:25–29; *Koloss.* II:11.

Maer al wie 't Kruis omhelst, gekent voor heilgenooten,
Den tempel, en de stadt vergroot, en uitgeleit;
Den middelmuur, die Joodsche en Heidensche afkomst
[scheit,
Gesloopt, en twee in een gesmolten, en begreepen.
Hy heeft het ruwe niet vernietight, maer gesleepen.
Hy heeft noch Arons dienst noch Moses wet geweert,
Maer 't oude in nieu herstelt, verbetert, en vermeert,
Uit een byzondre Kerck gebout een Katholijcke.
't Is tijt dat Moses hut voor Christus Kercke wijcke,
De rots van Sion voor den bergh van Vatikaen:
Getroost al 't bulderen des afgronts uit te staen.
Aertsherder, die aen 't Kruis, door 't openen der aderen,
Uw bloet liet straelen, uit den hemel quaemt vergaderen
De kudden, die verstroit, angstvalligh overal,
Van niemants staf gehoedt, op heuvel, en in dal,
By duister afgedwaelt, vast jammerden van kommer,
En misten bron, en weide en gras, en loof, en lommer;
Vergeef toch 't overschot van Abrahams geslacht
Dat schendigh lasterstuck: ontruck het eens de maght
En klaeuwen van den wolf, en draegh het in de koie
Der Kercke, op uwen hals. Men drenck' het daer: men stroie
Het heilzaem voeder voor, en wasch' het van zijn smet.
Aertsherder, neem, ay neem, door kracht van uw gebedt,
Aen 't bloedigen Kruis gestort, d'elendige in genade.
Al zoeckenze u zoo spa, hun boete is niet te spade.

993–1006 Gebedt voor de Joden. *Kantteekening der oude uitgave.*

989 *Katholijcke:* dit woord staat hier in zijn beteekenis van „algemeene," tegenover *bijzondere.*

996–998 Zie *Luk.* XXV:5.

HET TWEEDE BOECK.

OPGANG.

Dus lange hing mijn oor en oogh noch, in 't poortael
Der Kercke, aen heilbelofte, en eeden, en verhael
Van profecyen en voorspellingen, aen beelden,
En ruwe tekening, waerop de zinnen speelden
Met aendacht om Godts wit te vatten; te verstaen
Hoe 's hemels wijsheit ons van verre allengs de baen
Ter Kercke baent, en melt, door al die wijze pennen,
Wat in haer' boezem schuilt; hoe ieder haer kan kennen
Aen dezen ommetreck, zoo ras hy binnen treet:
Nu afgerecht door Godt, en Priester, en Profeet,
De wet, en Engelen, om eenmael tijt te winnen,
Verlang ick in te treên op Godts geleide, en binnen
t'Aenschouwen hoeze zich in 't leven openbaer',
Naer 't rechte voorbeelt zweem', dat over menigh jaer,
En doorgaens eene ry van veertigh volgende eeuwen,
Haer wezen ons ontwierp, op 't Godtsbladt der Hebreeuwen.
Een geest, nu ick haer zie, gelijckze in 't voorbeelt stont,
Vermaentme eerst door de poort te stappen naer de vont,
Ter rechter zijde, en daer, met zuiver wit behangen,

1–20 Het tweede boeck begint met den opgang der Kercke. *Kantteekening der oude uitgave.*

10 *Afgerecht:* toegerust, in staat gesteld tot volbrenging eener taak.
15 *Doorgaens:* gedurende, achtereen.
17–20 De zin is: om in de Kerk te komen, moet men beginnen met zich te laten doopen.
19 *Met zuiver wit:* met een rein hart.

Haer' opgang met den doop van Christus aen te vangen,
Den stam van Juda, wien de kroon was toegezeit,
Bescheen gewisselijck een groote majesteit,
Toen, naer Godts heilbelofte en eeden, hem gezwooren,
Messias uit zijn telge en afkomst wiert geboren;
Emanuël Godts Zoon, des menschen zoon met een:
Een oirsprong, erfgenaem, en eigenaer alleen
Van al wat zichtbaer en onzichtbaer is te gader;
Van Englen aengebeên; die 't wezen van den vader
Ons uitdruckt, en de glans is van zijn vaders eer;
Een koning, een gezalfde, en eeuwigh heerschend heer,
Die zich, ter rechte hant, op 's hemels troon zou zetten,
En voor zijn voeten al Godts vyanden verpletten.
Gewisselijck wat was 't een eer voor dezen stam,
Dat Christus in het licht hier uit te voorschijn quam!
Maer geene mindere eer ontfingen dees geslachten
Der onbesneên, die blint op Godt noch Godtheit achtten,
Toen 't licht een bron van 't licht, de duisternis bescheen,
En Godt zich noch aen plaets, noch stammen, noch besneên
Verbinden wou, maer elck bestraelen uit ontfarmen,
En nemen al wat leeft in Christus opene armen;
Gelijck hy aen het kruis most hangen uitgereckt,
Onnozel als een lam, van smet noch schult bevleckt.
De straelen van zijn star met dees genade troosten,
Nu dertigh jaer geleên, de koningen van 't oosten,
En wezen 't jonge licht in 't laege Bethlehem;
Terwijl het Priesterdom en gansch Jerusalem,
Bewaerders van de wet en der profeeten schriften,
In slaep gevallen, met schenckaedjen nochte giften,
Den koning der Hebreen, die hen verlossen zou,
Bekenden in zijn ampt. Hy komt dan om den bou
Der Kercke, in zijn persoon, den hoecksteen, te beginnen,

21—54 Inleidinge, geschept uit het verheerlijcken des Jodendoms door Messias komste, oock tot heil des Heidendoms, gebleecken in d'openbaeringe aen de wijzen uit het oosten. *Kantteekening der oude uitgave.*

44 *Nu dertigh jaer geleên:* dertig jaar voor Christus' geboorte.
46 *Gansch Jerusalem:* dit strookt met geschiedenis noch Evangelie. Jezus had in Jeruzalem een grooten aanhang, die Hem vereerde, wat Vondel dan ook later in vs. 211 volgg. van dit Boek zelf vermeldt.

Den gront, waerop geen sleet van eeuwen iet kan winnen;
Waerop Profeeten en Apostels staen gegront,
Als pylers van 't gewelf, de Kerck van 't nieu verbont.
Sint Jan, de strenge zoon van priester Zacharias,
En eene boetbazuin, de voorbo van Messias,
Onthiel zich daegelijx langs d'oever der Jordaen,
En bade en dompelde al, die, droef en overlaên
Van zielvleck en van smet, zich willigh baden lieten,
Daer 't water uit zijn bron en ader ylt te schieten
In ruimer boezem. Hy genoeght zich, licht verzaet,
Met springkhaen, en alleen met wilde honighraet.
Een ruwe kemels huit bedeckt ter noot zijn lenden.
Hier stont hy in den drang des volcks, van alle enden
Verzamelt, toen van verr' het onbesmette lam,
Zoo zuiver als het was, naer dezen oever quam,
En uit gehoorzaemheit, in reine waterplassen,
Zich van Joannes hant liet dompelen en wassen:
En aengezien de vont, en dit geheimnismerck
De rechte deur is van de Katholijcke Kerck,
En Godt belast den zoon te hooren, en te minnen,
Zoo zienwe alrees dees Kerck gegrontvest, en beginnen
In Jesus, die gedoopt een vaste hoecksteen streckt
Van 't ongemeeten dack, dat al de weerelt deckt:
Zoo zienwe alree den boom uit zijnen wortel groeien,
Die op het pinxterfeest op 't heerelijckst zal bloeien.
En Christus, uit de kil der heilige Jordaen,
Getreden in zijn ampt, begon van die tijt aen
Godts wet te leeren, en scholieren te vergaeren,
Geheilight tot dien bou, als d'eerste hooftpilaren
Der Kercke, in Jesus doot bekrachtight, en volwrocht,

55—82 De Kerck wort in Christus Doop begonnen. *Kantteekening der oude uitgave.*

52 *Sleet:* slijtage.
62 *Alleen:* dit woord staat hier niet op zijn plaats; want, dewijl Sint-Jan zich met *sprinkhanen* voedde, voedde hij zich niet *alleen* met *honigraat* Waarom niet geschreven:
Alleen met sprinckhaen en met wilde honighraet?
71 *En Godt belast:* lees: „en *aangezien* God belast."
73 Zie 1 *Petrus* II:6.
76 *Het Pinxterfeest:* men ziet, dat Vondel hier 't woord onz. en niet, zooals hij vroeger doorgaans gewoon was, vr. neemt.

Toen 't kruisorakel storf, en sprack: Het is volbroght.
Hoe heerlijck zou de Kerck, als 't licht uit d'oosterpoorte,
Hier opgaen, zoo Godts zoon, gekent in zijn geboorte,
En leven, sterven, en verrijzen uit het graf,
En blijde hemelvaert, een' luister van zich gaf!
Maer laet u Lukas dees historien afmaelen,
Wiens tekeningen, oock haer goddelijcke straelen
Voorheene schoten in mijn' trouwen Boetgezant,
En klaeren spiegel van den Godtsdienst: want zijn hant,
Gestiert van 's hemels geest, Emanuël geleide
Van Nazareth, tot daer hy uit de weerelt scheide,
En opvoer, als een helt, naer Godt, van wien hy quam,
En die hem wellekomde, en in zijne armen nam.
Zoo dra de pinxterdagh, een feest, noit aengenaemer,
Jerusalem bescheen, en Sion, daer de kamer
Bekleet was met Marie, en Godts gezantendom,
En Kerckscholieren, uit bevel des meesters, om
Eendraghtigh in 't gebedt den Heiligen Geest t'ontfangen,
En 's hemels kracht, waer naer aendachtigen verlangen;
Vernamenze uit de lucht het vliegende gedruis
Van eenen storremwint; die snel het gansche huis
Vervulde, en schockte, daerze eenstemmigh adem haelen.
Een regenbuy van vier' en gloet van roode straelen
En tongen storte op 't hooft der schaere, een eer van 't feest.
Het vyerigh twaleftal, nu zwanger van dien Geest,
En rijckelijck begaeft, door yver aengedrongen,
Verkundight Jesus naem, met allerhande tongen.

83—94 Reden waerom Christus geboorte leven en sterven hier overgeslagen wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

95—222 De Kerck wort op den Pinxterdagh bekrachtight, door Sint Peter en d'andere Apostels uitgebreit. *Kantteekening der oude uitgave.*

82 *Volbroght* voor *volbracht*, niet bloot om 't rijm, maar op zijn echt Amsterdamsch; ook nu nog hoort men te Amsterdam zelden anders zeggen dan: „ik *brocht, gebrocht.*"

87—90 Versta: „maar ik verwijs u hierover naar Lukas, wiens verhaal ik ook al reeds heb overgenomen in mijn „Joannes de Boetgezant" en in mijn „Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst."

97 *Bekleet was met Marie:* de tegenwoordigheid van *Maria* op het Pinksterfeest blijve voor Vondels rekening. Kennelijk wordt in *Luk.* II: 1, waar de schrijver vermeldt, dat *zij allen eendrachtelijk bijeen* waren, gedoeld op een vergadering of *synagoge,* waar geen vrouwen bij kwamen.

De Persiaen, de Parth, en hy, die Meden bout;
Die in Judea woont, en aen den Nyl zich houdt,
Oock Kappadocisch bloet, Cyreners, Libyaenen,
En die in Frygie de steile rotsen baenen,
En die in Pontus vreest voor onbekent venyn,
d'Uitlandige Romain, die wetgenooten zijn
En yvraers voor de wet, Kretenzers, Pamfilieren,
En wieroockbrengers van 't gewest der Arabieren:
Zoo menigh volck als hier het hooge feest vereert
Dringt in de kamer, als de wonderfaem vermeert
Door gansch Jerusalem. Zy staen voor 't hooft geslagen,
En treden in gespreck. Zy hooren ondervraegen
d'Apostels, hooft voor hooft, die toonen zich bereit
Een ieder in zijn spraeck te dienen met bescheit.
Uitheemschen roepen: hoe? wat wil dit wonderteken?
Wy hooren Galileen, onnoosle visschers, spreeken
Van 's hemels wonderheên, met taelen, en verstant,
Als ingeboornen zelfs, en burgers van ons lant:
Maer schimpers, onverlicht van goddelijcke voncken,
Beschimpen Godt den Geest, en roepen: zy zijn droncken.
Al schijnt het hemelsch licht in onverlicht geslacht,
Hardtneckigheit is blint; by haer is 't eeuwigh nacht.
  Sint Peter, 't zichtbre hooft der Kercke en Christgezanten,
Gewettight om alsins den boom van 't kruis te planten,

113 *Die in Pontus vreest voor onbekent venyn:* Mithridates, koning van Pontus, de beroemde tegenstrever der Romeinen, had zich, uit vrees van door vergif om 't leven gebracht te worden, het gebruik van alle venijnen aangewend. Waarschijnlijk zinspeelt Vondel in dezen regel op deze bekende anekdote; doch het te pas brengen daarvan te dezer plaatse is min gelukkig. Immers Mithridates was lang dood, en het kon niet aan de bewoners van Pontus als een algemeene karaktertrek worden toegeschreven, dat zij, evenals wijlen hun Koning, voor venijn bevreesd waren.

128 *Beschimpen Godt den Geest:* deze uitdrukking is te hard, en bevat de beschuldiging, dat de *schimpers*, waarvan hier gesproken wordt, door de Apostels voor „dronken" te verklaren, de gruwzaamste zonde begingen, de eenige, die naar de woorden van Jezus — zie *Luk.* XII:10 — niet vergeven wordt. De oordeelvelling is niet alleen weinig liefderijk jegens lieden, die, toevallig aanwezig, grootendeels alleen naar den uiterlijken schijn spraken; maar zij rijmt bovendien slecht met het geschiedverhaal. Petrus althans nam de beschuldiging van dronkenschap zoo euvel niet op als onze dichter, maar begreep zich er van te moeten zuiveren tegenover lieden, die hij — en, als uit de gevolgen bleek, te recht — geheel niet onvatbaar hield voor bekeering.

Rijst vierigh overende, in 't midden van den ring
Der Twaelve, en voert het woort in dees verzameling,
Gelijck betaemt den mont der mindere amptgenooten,
En spreeckt in 't einde aldus: Het zy gy zijt gesproten
Uit Jakobs stam, of niet, en binnen deze stadt
Of buiten woont, hoort toe, behaeght het u, en vat
Mijn rede. Deze zijn met wyn noch most beschoncken;
Het is eerst morgenstont: maer heden is 't geklonck en;
't Geen Joël, Godts Profeet, veel jaeren heeft gespelt,
Gelijck zijn perckement, u toegereickt, vermelt.
De Godtheit wil haer' Geest, gelijck een bron van vlieten,
Op allerley geslacht en onze kinders gieten,
En leiden 't ruwe volck, door zichtbre wonderheên,
Naer Jesus, die in 't licht van wondren u verscheen,
En gy uit haet aen 't kruis gehecht hebt en geslagen:
Maer Godt verweckte hem in 't leven na dry dagen;
Zoo dat geen graf het lijck noch oock de hel de ziel,
Die neder was gedaelt, in haere maght behiel;
Gelijck ons David spelde, en menige eeu te voren,
Toen Godt dien nazaet hem met eede had gezworen,
Wiens graf men daeglijx ziet. Wy tuigen, hooft voor hooft,
Dat Godt dien lieven zoon, gelijck hy had belooft,

135 Versta: „gelijk hem, als uit naam zijner mindere ambtgenooten het woord voerende, betaamt.” Vondel beschouwt hier natuurlijk de overige Apostelen als aan Petrus ondergeschikt. Ik wil daarover hier niet strijden: alleen zou ik hem gevraagd willen hebben, hem, die in de Schrift zoo goed t'huis was, of hij in goeden ernst de omstandigheid, dat Petrus het woord voerde, als een geldig bewijs kon aanmerken van zijn meerderheid boven de overige Apostelen. De Lykaoniërs waren althans van een tegenovergesteld gevoelen en bewezen aan Paulus, juist omdat hij 't woord voerde, minder eer dan aan Barnabas, hoezeer deze naast zijn meer verheven reisgenoot een ondergeschikte rol vervulde. — Tot zooverre de Schrift: maar ook zou ik aan Vondel, als Hollander, vragen, of de man, die 't woord deed uit naam der Staten of der steden, de Pensionaris, door Vondel zelf herhaaldelijk de *mond* genoemd, evenals hier Petrus, boven de Regeeringsleden, die hem omringden, verheven was in rang? — Het tegendeel is waar; — doch Vondel, ik beken 't, zou mij hebben kunnen wijzen op Oldenbarneveldt en Jan de Witt, en mij dan op zijne beurt vragen, of de ondergeschiktheid van deze beide dienaren van Staat aan de Hooge Regeering niet ongeveer gelijk stond aan die van den Paus, die ook alleen in naam *servus servorum* is.

141 *Joël, Godts Profeet:* zie *Joël* II:28.

Verweckte, en Jesus, die gekruist wiert, en begraven,
Den hemel nu regeert, van waer hy dus de gaven
Van Godt, den heilgen Geest, op zijn gezanten giet,
En uitstort; dies bestemt het geen gy hoort en ziet.
Gy kruiste Jesus hier: de hemel wou hem eeren,
En zalfde den gekruiste, een' vorst, een' heer der heeren,
Die zich ter rechte hant des grooten vaders zet,
En met de voeten al zijn vyanden verplet.
Hier op bezwijckt hun hart: zy bidden al verlegen
Om raet, en Cefas raet dees kruisvlack af te veegen
In water, en in bloet van Jesus, 't opperhooft;
Belooftze Godt den Geest, hun overlang belooft,
En hunne kinderen, en allerhande troepen
Van volcken, wijt en zijt tot een altaer geroepen.
Dry duizent stellen flux in Christus hun geluck,
En buigen hart en hals gewilligh onder 't juck
Des waters, vierigh om het hemelsch mann' te nutten,
Met hun gebeên en have en schat de Kerck te stutten.
De liefde, aen 't wassen, houdt geen eigendom alleen,
Maer smilt hun hart en have en schatten in 't gemeen.
Zoo groeit en bloeit de Kerck. Men hoort nu 's hemels wetten,
Gesterckt door wonderheên, van Sions muur trompetten,
En Godt ontfangt den prijs, die, op den Pinxterdagh,
De Katholijcke Kerck uit hem geboren zagh.
Mijn zanglust rijst hier op, en volght des hemels reien.
Nu brengt festoenen aen: besteeckt dit feest met meien,
En helpt de groote Kerck behangen met tapyt.
Het out Jerusalem is d' eerste hantvest quijt.
Leviten, houdt u stil: zit stil, gy twalef stammen:
De hemel neemt geen' lust aen 't blaten van uw rammen,
Maer offers zonder bloet, om 't bloet, dat hem behaeght.
Wy naecken niet den bergh, daer al de lucht van waeght,
Vol donders, en vol viers; maer zijn in 't endt gekomen
Te Sion, 's hemels stadt, de vryburgh aller vromen;

170, 171 *'t Juck des waters* voor „de verplichtingen, die de doop in Christus' naam den doopeling oplegt." De uitdrukking moge den prozamensch, die alleen aan de letter hangt, oneigenaardig, ja belachelijk schijnen, al wie heeft leeren gevoelen, zal er een beeldspraak in waardeeren, hoedanige alleen bij den echten dichter wordt ontmoet.

184 Zie *Psalm* LXVI: 7; *Jes.* I: 11.

In 't nieu Jerusalem, by 't endeloos getal
Der Engelen, vol vreught, en vol triomfgeschal;
By eene burgery, daer boven aengeschreven;
By eenen middelaer, die uit dit sterflijck leven
Geruckt, bezegelt heeft een rijcker testament,
Waer door de Godtheit ons voor erfgenamen kent,
En elck haer zachter wet van hier begint te leeren.
Schep moet, mijn kerckgedicht, en help dees vreught vermeeren.

De kruisgezant verlicht door 's hemels pinxterstrael,
Vaert voort met donderen in Salomons poortael,
Oock zonder kercker, roede, of dreigement te vreezen.
De krancke, op bedde en baer, wort in zijn schim genezen.
Hy vreest niet Jesus naem, die, waer de hemel draeit,
En 't hemelsche gewelf met starren hangt bezaeit,
Geen weêrga heeft in kracht om zielen te behouwen,
Aen alle menschen, op het allerrijckst t' ontvouwen;
Te voeren op de tong, en 't voorhooft, stout en vry;
Te toonen hoe in hem belofte en profecy
Haer kracht ontfangen, tot schandael der dolle vuisten,
Die Godt in zijnen zoon, nu opgevaeren, kruisten.
Dus vaert hy immer voort, gesterckt door 's Engels mont,
Die 's kerckers grendels brack, en hem by nacht ontbont.
De toevloet van het volck uit omgelege steden,
Geheel Judea stroomt met vierige gebeden
De poorten in, en eert met een gemeene stem
Het kruislam, korts gekruist in zijn Jerusalem.
d' Apostels zuiveren half dooden, die herleven.
Het spoock des afgronts wort uit 's lichaems schors gedreven.
De priesters eeren 't kruis, de stadt en ackers, woest
En wilt, beloven Gode een' heerelijcken oegst.
Zijn bouwers, die de klay der harten vast bezaeien,
Verzuimen nacht noch dagh den rijpen oogst te maeien,
En zielen, schoof by schoof, te voeren, trou en sterck,
In Christus schuur, den schoot der katholijcke Kerck.

Geen flaeuwer yver heeft, der armen troost, Sint Steven,

223–248 Sint Steven ontfangt d'eerste martelkroon. *Kantteekening der oude uitgave.*

200 *In zijn schim:* in de schaduw van Petrus. Vergel. *Handel.* V:15.

Om d'eerste martelkroon te dragen, aengedreven.
Hy wort van yveraers voor Moses aengerant,
Gelastert in den raet, door 't licht van 's mans verstant
Te krachtigh overtuight, met alle wetgenooten.
Dus wort de helt ter poorte en uit de stadt gestooten,
En, onder schijn van recht en vierschaer der Hebreen,
Begraven in een buy van Joodschen hagelsteen;
Hoewel hy, voor zijn doot, den hemel zagh ontsloten,
En Jesus op Godts troon, van glanssen overgoten,
In volle majesteit beheerschen al wat leeft,
En eeren elck, die 't kruis omhelst, en eere geeft.
Jerusalem belaeghtze al die den kruisboom planten,
En geen van hun houdt stant dan twalef Christgezanten;
Al d'overige vliên, verstroien hier en daer,
Door 't Palestijnsche lant, vol aenstoot, en gevaer.
Filips laet Godts bazuin in Samarye hooren,
En wascht den kamerling van 't hof der zwarte Mooren
Sneeuwit in Jesus bloet, en 's waters element,
Zoo ras hy dezen naem en zijn' verlosser kent,
Waerop de zuider streeck niet langer Davids drempel
Quam zoecken, maer Godt dient in kostelijcker tempel
Dan Salomons gesticht, met kunst en schat gebout.
Een Kerck van harten dooft den glans van al het gout,
Wanneer Kandace ziet het licht der weerelt schijnen,
Daer 't Kreeftvier brant en steeckt op 't hooft der Abissynen.

De Godtheit, om 't gewelt van 't Heidensch godendom.

249—312 Sint Pauwels bekeeringe, en yver. *Kantteekening der oude uitgave.*

227 *Te krachtigh overtuight:* indien de Raad en de Wetgenooten door de redenen van Stephanus *overtuigd* waren geweest, naar de gewone opvatting van 't woord, dan hadden zij hem niet doen steenigen. Maar *overtuigd* staat hier in den zin van: „door kracht van bewijzen tot zwijgen gebracht," evenals men zegt: „iemand van misdaad *overtuigen,*" of gelijk *Joh.* XVI: 8 staat: *Ende die gekomen zijnde, zal de werelt* overtuygen *van sonde, ende van gerechtigheyt, ende van oordeel.*

230 *Een buy van Joodschen hagelsteen:* dichterlijke en hoogst gelukkige omzetting voor „een hagelbui van steenen, door Joden gesmeten."

243 *Niet langer:* eigenlijk: „later niet weer;" immers dat de zuiderlingen Davids drempel kwamen zoeken, gebeurde, voor zooverre bekend is, maar eenmaal, onder Salomo's regeering.

247—252 Volgens de overlevering zoude werkelijk de kamerling van Kandace het Christendom in Abessynië hebben gesticht.

Met zulck een dolle drift, van langer hant, alom
De weerelt door gezaeit, te kneuzen, had te voren,
In haer' geheimen raet een' helt hier toe gekoren,
Uit Benjamins geslacht, een' blixem van de wet
En eer der Farizeen. Zijn jonckheit had gelet
Op lessen, die Rabbijn Gamaliël haer leerde,
Daer zy gezeten aen zijn voetschabel, hem eerde,
Gelijck den leerling voeght, die 's meesters lessen hoort.
De zeestadt Tarsus was de stadt van zijn geboort,
En Saulus 's jonglings naem. Dus wort de helt beschreven,
Die, als een slinger, van Godts stercke hant gedreven,
Zou pletten, met zijn tonge en Christus heerschappy,
Het ysren beelt der Roomsche en leste Monarchy,
Die met haer lastigh juck van menigh duizent goden
Den hals der volcken druckte, en holp den haet der Joden
Verstroien Christus kudde, in Davids oude stadt,
Daer Rome, als Keizerin, den stoel des rijx bezat.
De blinde Saulus, heet om Christus oogh te grieven,
Toogh naer Damaskus toe, met zegelen en brieven
Gewapent, om geboeit der stadt Jerusalem
Te levren man en vrou, en al wie Christus stem
Hun ooren leenen, en naer Galileeschen luisteren,
Die, zoo men stroit, Godts wet en 's keizers recht ver-
[duisteren:
Maer luister wat hem by Damaskus wedervaert.
Een blixem uit de lucht smijt jongeling en paert
Ter aerde, en eene stem van boven roept verbolgen:
O Saul, Saul, rust van Jesus te vervolgen.
Hy quetst zijn hielen, die zich aen den prickel stoot.
Damaskus wacht uw komst: daer zal een kruisgenoot
U wijzen 's hemels baen. Dus wijst hem Ananias,
Godts leerling, hoe hy is geheilight om Messias
Te zetten in zijne eer, by hoogh en laegh alom,
Voor volck en koningen, door 't gansche Heidendom,
Te voelen wat hem staet om Jesus naem te lijden,
En hoe 't een' kruishelt voegt voor 't recht van 't kruis
[te strijden.

250 *Met.... een dolle drift* en *van langer hant:* zijn twee uitdrukkingen, die hier wel wat met elkander in strijd schijnen.
273 volgg. Zie *Handel.* IX: 3 volgg.

Dat woort herschept den wolf in een onnozel lam:
Die Saulus wert verkeert in Paulus. Hy, die quam
Bestrijden, wort bestreên van hun, die waerheit haeten,
En in een' korf by nacht de muuren afgelaeten,
Na dat de helt gekeert d'Arabers had gesticht.
Wat was het hem een vreught te Sion 't aengezicht
Van Peter, 't licht der twaelve Apostelen, t'aenschouwen,
Twee weken achter een, en Jakob, vol betrouwen
Op Christus! als hy hier de Grieckscke Joôn verlicht,
En toont waer aen de wet en Moses hen verplicht,
Belaegenze den helt, en spannen strick en netten;
Dies zoeckt hy Tarsus, en zijn lantsliën om te zetten:
Die flus het Kerckgespan der heiligen ontsnoert,
Is d'eerste, die Godts kruis by d'Asianen voert,
Gelijck een krijghshelt voeght, die 't ongeloof komt stooren,
En d'afgoôn onder 't puin van hunne altaren smooren:
Want schoon hy ieder een ten dienst staet en bereit
En in zijn ampt Hebreen noch Griecken onderscheit;
Noch past hem allerminst in 't Heidendom te slaepen:
Want Christus zoeckt dees kudde, en dit zijn d'andre schapen,
Die hy getrou belooft te brengen in zijn koy,
In eenen zelven stal, daer niemant hun verstroy';
Daer, onder eenen staf geweit, bewaeckt met orden,
Twee kudden eene kudde in eenen schaepstal worden;
Geheimenis van outs profeeten slechts bekent;
Een spraeck en tael tot noch by Cefas ongewent.
Al deckt de hemel zijn besluit een ry van jaeren,
Hy wil het op zijn tijt de weerelt openbaeren.
  De kruishelt Peter licht in 't midden der Hebreen,
Verweckt Thabites lijck; doch acht zijn ampt alleen
Aen 't Jodendom, en niet aen 't Heidendom verbonden;
Hoewel hem Christus had al 't aerdtrijck door gezonden.
De Godtheit schuift hierom dat vlies van zijn gezicht.

313—350 De heilige Peter wort verlicht door het gezicht van allerhande dieren. *Kantteekening der oude uitgave.*

293 *De Grieckscke Joôn:* zie *Handel.* IX : 29,
296 *Zijn lantsliën:* de oude uitgave heeft, verkeerdelijk, *lantliën.*
297 *Kerckgespan* voor „gemeente." Zie *Handel.* VIII : 3.
298 *d'Asianen*: zie *Handel.* XIX : 22 volgg.
308—312 Zie *Joh.* X : 16.

Hy ziet den hemel op, en uit het hemelsch licht
Een' doeck, gegrepen by vier enden, nederdaelen,
Een' doeck, vol dieren, die op d'aerde adem haelen,
Of in de lucht, een' aert van allerhanden slagh.
De Christhelt staet verruckt wat dit bedieden magh.
Een stem van boven heet hem slaghten, heet hem eeten.
Hy antwoort: heer, ick heb noit onrein vee gegeten,
Noch vogel, in uw wet zoo streng en hardt verboôn.
De hemel spreeckt hier op: het is al rein en schoon
By Godt. Waerom geschroomt, uw lippen te bevlecken?
Dus merckt de sleutelvooght hoe Godt hem wil ontdecken
Dat nu de scheidmuur van besneên en onbesneên
Gesloopt is, en Godts oogh, het alziende oogh, alleen
Op 't hart des menschen ziet, en acht der glori waerdigh,
Wie zich godtvruchtigh draegt, gehoorzaem, en rechtvaerdig;
Gelijck hy 't uit den mont des Roomschen hopmans vat,
Kornelis, dien hy sticht en leert in Cezars stadt,
En, neffens andren, wascht in 't heilbadt, daer de straelen
Van Godt den Geest op hen van boven nederdaelen;
Een aertsgeheimenis, van Abrams opgangk aen
Met schaduwen gedeckt, en nu in 't lest verstaen,
Dat d'onbesneên dus lang, als vreemt en uitgesloten,
Geroepen zijn van Godt tot' Christus erfgenooten;
Voor erfgenaemen staen gekent in 't nieu verbont.
De faem van zulck een daet, gespreit van mont tot mont,
Verbaest Judea, schockt de nieuwe kerckkolommen,
Als ruw en onverlicht in 's hemels heilighdommen,
Zoo lang tot Peter elck gerust stelt, en beduit
Hoe Godts Jerusalem nu geene poorten sluit,
Maer met dit burgerrecht begiftight alle vromen,
Die op de kruisbazuin naer Christus tempel komen,
Daer onbesneênheit noch besneênheit voordeel heeft,
Maer elck besneden hart, dat Godt de glori geeft.
De kruishelt Paulus, lang, in 't leerampt voor den Heiden
Van moeders lichaem aen, van boven uitgescheiden,

351—360 Pauwels en Barnabas reizen naer Antiochie. *Kantteekening der oude uitgave.*

329 *Scheidmuur:* etymologisch juist; het gebruik vordert thans: *scheidsmuur, scheidsman,* ofschoon men beide *scheipaal* en *scheidspaal* zegt.

334 *Cezars stadt:* Cezarea.

Wert neffens Barnabas gewijt tot Christgezant,
Door last van Godt den Geest, en d'opgeleide hant,
Toen hy de tweedemael d'Antiocheners lichte,
Daer Cefas zijnen stoel, in hunne hooftstadt, stichte.
z' Ontfingen, offerende aen Godt, en afgevast,
En biddende uit den mont des hemels dezen last,
Waer onder eilanden en steên zich willigh boogen.
Zoo wert de Christe Kerck allengs in top getogen.
Het Twaleftal gereet de wijde weerelt door
Het volck in Christus bloet te baden, neemt nu voor
Den aerdtkloot onder zich in twalef te verdeelen,
En ieder zijn gewest en lantstreeck te beveelen;
Gelijck men ordentlijck een zwaer gebou begint,
Een ieder meester kent by lotting zijn bewint,
En Salomon den muur des tempels op liet trecken,
Om in dien arrebeit geen tweedraght te verwecken.
Zy komen dan by een op Sion in de zael,
Daer Christus 't Paeschlam at, hun toescheen met den strael
Der Godtheit, na zijn kruis, en zy den Geest verwachtten,
Die hun begaven quam met wonderen, en krachten,
En in dien gloênden stroom van tongen op hen viel.
Men zagh in 't minzaem tal der Twaelve een zelve ziel,
Een hart, een zelve wit, om Gode d'eer te geven,
En recht, door lief en leet, zijn heirbaen op te streven,
Waer langs hen Jesus riep, of namaels roepen zou.
Dus zeeglenze eensgezint hun dierverknochte trou.
Helaes! mijn hart bezwijckt: nu gaet het op een scheien.
Men twijfelt ofze hier van rouwe of blyschap schreien.
De liefde baert heur kracht uit liefde tot Godts eer.
Zy minnen onderling elckandren, Jesus meer,
Op vaste hoop van, na dit scheiden, te vergaeren
In 't nieu Jerusalem, met hun gewonne schaeren,

361—426 Het scheiden der Apostelen. *Kantteekening der oude uitgave.*

361 Hiervan lezen wij niets in den Bijbel, zoo min als van de geheele districtverdeeling die hier volgt.

366 *By lotting:* dit kan in den zin genomen worden van: „bij 't lot," maar evenzeer beteekenen: „krachtens het besluit hunner wettige vergadering." Die naam van *lotting* werd o. a. oudtijds toegekend aan de gewestelijke rechtsvergadering in de Mark, gelijk ook, volgens het Drentsche landrecht, aan het hooge Gerecht, dat door den Drost, Bijzitters, en vier en twintig Etten, tweemaal 's jaars gehouden werd. Zie WEILAND *in v.*

En duizent duizenden van zielen zonder tal,
Daer Godt de deughden kroont, na druck, en ongeval.
Wie zou zich om dees kroon te winnen niet verstouten!
Ick zie geen visschers meer, maer hemelsche herouten,
Gereet, op 's konings last, daer d'afgodt plagh te staen,
Dien zegenrijcken naem, Godts wapen, aen te slaen.
Maer d'afgront dreightze fel met zwaerden, facklen, kolven:
Onnoosle kudde, blijf: gy loopt de wreede wolven,
En wreetheit in den muil. Al is de wil gereet,
Al vlieght hy: och, gy zijt met sterflijckheit bekleet,
En zwackheit, en al 't geen ick hier niet onder mengel.
Neen, roepen zy, gewis noch zwaert, noch geest, noch engel,
Noch hoogh, noch diep kan ons afzonderen van Godt,
Wiens liefde in Christus blijckt, der Christgezanten lot.
Dus troostenze onderling elckanderen uit ontfarmen.
Zy drucken borst aen borst, en hangen met hunne armen
Om 's broeders lieven hals, en zien wel tienwerf om.
Zoo scheit de broederschap, en Godts gezantendom.
De stoel van 't Roomsche rijck blijft Peter eerst bevolen
En Paulus Griecken, en zoo wijdt de Heidens doolen.
De helt Andreas krijght het Noorden tot zijn lot,
Sint Jakob 't west, waerna Agrip het lichaem knot
Van zijn eerwaerdigh hooft. Sint Jan en Flippus baenen,
d' Een laegh en d' ander hoogh, Godts weg by d'Asianen.
Sint Thomas zachte tong vermurwt den Indiaen.

397, 398 Vergel. *Rom.* VIII: 38.

406 *Sint Jakob 't west:* welk *west?* 't Blijkt niet, dat de Apostel Jakobus zich uit Palestina verwijderd heeft: zeker is het, dat hij niet lang gepredikt heeft, en op last van Herodes gedood werd, reeds lang vóór dat Paulus, die toen nog geen Paulus genoemd werd, er aan dacht, dat land te verlaten. Zie *Handel.* XII: 1, 2, vergeleken met *Handel.* XIII. Verder blijkt het uit *Handel.* XV: 4 dat na Paulus' terugkomst van zijn eerste groote reis, de meeste Apostelen nog te Jeruzalem waren. Heeft dus de verdeeling, waarvan hier bij Vondel sprake is, vroeger plaats gehad, dan was het aandoenlijk afscheid, dat hij schildert, maar voor de leus: want de meesten bleven; geschiedde die in een later tijdvak, dan kon Jakobus er niet bij tegenwoordig geweest zijn, als reeds onthoofd. Volgens hen, die de verdeeling aannemen, zou zij in 't jaar 44 zijn geschied.

409—413 Dat Sint Thomas in Indië het Christendom leeraarde, is een bekende overlevering, waarvan reeds meermalen in dit werk gesproken is. Welk Salamin hier echter bedoeld wordt, is mij niet duidelijk, daar geene plaats van dien naam, zoover ik weet, gelegen is in de streken, welke hij bezocht zou hebben. Hij zou te Meliapore, hoofdstad van Koro-

Men vint in Salamin zijn martelstappen staen,
Daer nu de stadt, naer hem geheeten, opgewassen
Uit Meliapors puin, zijn wit gebeente en assen
Van zwarten ziet bezocht. Sint Barthel brant van 't vier
Der zuivre waerheit, en bekeert den Armenier.
Matheus yver wascht de Moorenlantsche Mooren.
Alfeus Jakob is Judea toebeschoren,
En sticht Jerusalem. Sint Simon houdt in toom
Al d' Afrikaensche kust, en Nilus vetten stroom;
Thaddeus 't oosten, en, in yver noit de leste,
Herbaert den Arabier, en 't Idumeesch geweste.
Matthias biet getrou de waerheit oock de hant,
Daer 't vier 't gekrolde haer der Abissynen brant.
Waer is de heerlijckheit der Kercke niet te vinden?
Haer Godtgezantschap volght de streeck van alle winden,
En nergens zietze lant, waer zy haer aenschijn draeit,
Dat niet van Christus school met kruissen leght bezaeit.
  Maer d' erfgewoonte van een' godtsdienst, zwaer 't ont-
[wennen,
Schiet uit Judea toe, en drijft met stijve pennen
d' Antiocheners fel en heftigh tegens een.
Men roept, en schreeut: wie niet aen 't lichaem wort
[besneên,
Naer Moses oude wet, magh 't hemelsch lot niet erven.
Dit goddelijck verbont zal duuren, als wy sterven.
Ons wetorakel heeft dit eeuwigh vast gezet.
Wie dezen zegel breeckt, ontheilight d' eerste wet.
Cherintus, die de wet en kruisles pooght te geven
In eenen zelven kelck, en Christus, na dit leven,

427—478 Misverstant der yveraeren voor de wet te Jerusalem door het eerste kerckbesluit beslecht. *Kantteekening der oude uitgave.*

mandel, met een speer doorstoken en ook aldaar begraven zijn in een door hem gestichte kerk; maar zijn lijk later op last van Emmanuël, Koning van Portugal, naar Goa overgebracht.

413 *Zwarten:* Vondel scheen nog van meening, dat al die in de buurt van de Middellijn wonen, noodwendig *zwart* moeten zijn.

415 *De Moorenlantsche Mooren:* t. w.: de Mooren uit Mauritanië.

435 *Cherintus:* deze scheurmaker wordt bij name niet genoemd in de Schrift.

435, 436 Versta: Cherintus, die te gelijk de besnijdenis en den doop wil onderhouden.

Een weereltsch rijck bestelt, is stoocker van dien twist
En vreesselijcken brant, door niemants maght geslist,
Hoe vlijtigh Barnabas en Paulus, Godts gezanten,
Zich tegens deze pest en Farizeeusheit kanten.
Zy worden dan gestiert om uitspraeck van Godts stem
Te hooren, en den Geest, die in Jerusalem
En overal zijn Kerck in waerheit recht zal leiden.
d' Aertsherder Peter, die, de kudde ontfing te weiden,
Te hoeden voor vergif en wreeden wollefstant,
Neemt binnen Sion plaets, met ieder Christgezant,
Sint Pauwels, Barnabas, Sint Jan, en Jakob mede,
Genaemt de minder, elck geordent op zijn stede.
Daer bulderen om strijt de Christe Farizeen,
Die vloecken 't Heidendom, en al die onbesneên
De Kerck genaecken: maer Sint Peter wint door bidden
En zijn gezagh gehoor, en, opgestaen in 't midden,
Verzekert hen hoe zelf d' almogenheit alom
Hem stierde om door zijn' mont 't afgodisch Heidendom
Te leiden naer het lam, welx bloet het kruis besproeide;
En hoe de heilge Geest van boven in hem vloeide.
Hy belght zich dat men 't volck belaste, en onderdruck',
Den Christscholier vermast' met zulck een lastigh juck,
Dat zelf van outs den hals der vadren overlade;
Naerdien hen Jesus berght en troost door zijn genade.
Men zwijght een poos, daerop bezeglen Barnabas
En Paulus Cefas rede, in 't geen alreede was
By d' onbesneên alom door wonderen gebleken,
Daer Godt hen had gekent, gewijt door menigh teken:
En Jakob stemt met hun, betuight, zoo klaer als kort,
Hoe 't Heidendom, daer Godt by aengeroepen wort,
Van Godt geroepen wiert, acht raetzaem zich te wachten
Van 't geen in bloet verstickt, of watze om d' afgoôn slaghten,
Oock van boelaedje, en bloet, op dat men dus dit pleit
Beslechte, en Moses houde in eere en achtbaerheit.
d'Apostels sluiten dit, en hun genooten mede.
Zoo helpt het raetslot van de Kerck de Kercke aen vrede.
Antiochener, en Cilicie, en Sirier
Ontfangen dit besluit, getekent op papier,
Het welck een spiegel streckt voor jonger Kerckbesluiten
Om namaels op dien schilt te keeren en te stuiten

De stormen van den draeck, die uit het helsch verdriet
Komt opgedondert, en Sint Peters stoel beschiet.
Godts twalef Helden, elck geruckt naer zijn slaghorden
[Getroost, op Jesus spoor, Godts martelaers te worden,
Door haet des onbesneêns, of der Hebreeuwen wrock,]
Treên tegens 't kruis aen zwaert, en speer, en pijl, en stock,
En vilmes, pijnbanck, zaegh, gevanckenis en keten,
En kay, en roede, en torts des dwingelants, bezeten
Van spoocken, zonder tal; zien dorst noch hongers noot,
Noch storm, noch schipbreuck aen, noch armoe, naeckt en
[bloot
Van decksel; schroomen brant der zonne, regenvlaegen,
Noch 't bijten van de koude, en kille winterdagen.
Hier schuimbeckt d'afgodist, daer lastert een rabbijn.
Dan grimbeckt Epikuur, dan schimpt de Stoicijn.
De vorsten, koningen, en stedehouders razen,

479—546 De vrymoedigheit der Apostelen in het verkundigen der waerheit, gelijck David in het lijfgevecht tegens Goliath: en Josua in het bespringen van Jericho. *Kantteekening der oude uitgave.*

482 *Aen zwaert:* dit ziet op Jakobus Maior, door 't *zwaard* gedood.
Speer: dit ziet op Sint-Thomas, die door een *speer* werd omgebracht.
Pijl: mij is geen onder de Apostelen bekend, die met *pijlen* gedood werd.
Stock: om 't rijm waarschijnlijk, hoezeer het feit waar is, daar meer dan een Apostel in den *stok,* d. i. „de gevangenis," werd opgesloten.

488 *Vilmes:* Sint-Bartholomeus zou te Albanopolis in Groot-Armenië, op last van den Landvoogd, aan 't kruis gehecht en levend gevild zijn geworden.
Pijnbanck: de *pijnbank* is bij den *stok* te voegen, en behoort onder die kwellingen, welke de Apostelen meer dan eens te verduren hadden.
Zaegh: zie *Hebr.* XI:37.
Gevanckenis en keten: hieromtrent geldt hetzelfde wat van *stok* en *pijnbank* gezegd is.

484 *Kay, en roede:* de Apostelen, inzonderheid Paulus, werden meermalen met steenen gesmeten en met roeden gegeeseld. Zie *Hand.* V:26, 40; XVI:19; XVI:22; 2 *Kor.* XI:25.
Torts: zeker een zinspeling op den brand van Rome, door Nero gesticht en waarvoor hij de Christenen liet straffen.
Des dwingelants: staat voor: waarmede een dwingeland dreigt of straft.

484, 485 *Bezeten van spoocken:* gekweld door helsche geesten. Zie 2 *Kor.* XII:7; 1 *Tim.* IV:1; *Ephes.* VI:12.

490 *Dan grimbeckt Epikuur:* namel. de volgelingen zijner leer; de beroemde wijsgeer zelf leefde in de vierde eeuw voor Christus. De vrijdenkers op 't stuk van kerkdienst werden vanouds, zelfs door de Talmudisten, met den algemeenen naam van Epikuristen bestempeld.

Terwijl de priesters 't vier in 's oproers buskruit blazen.
d'Orakels staen verbaest, en missen hun gewin.
De gront der weerelt dreunt. De tempels storten in.
De waerheit wint, en klimt: de logentael raeckt onder.
Men ziet van stap tot stap een teken en een wonder
Van Jesus, hof en stadt, en huis by huis gesplitst,
En bloetvrient tegens bloet. De maght der weerelt hitst
Haer legers tegens 't heir des hemels, en zijn benden.
Men valt aen 't pijnigen, aen 't martelen, en schenden:
Maer wie de waerheit druckt, berockent enckel werck:
Want martelbloet is 't zaet van Jesus eerste Kerck.
Wat was 't een trots bestaen voor ongeharrenasten,
En arme en ongeleerde en visschers, aen te tasten
De Roomsche aertsheerschappy, terwijlze in 't bloeienst stont,
En 't blinde afgodendom, op Numaes wet gegront;
De valscheit van zijn munt de weerelt door 't ontdecken,
Te wraecken, en alom die stempels in te trecken;
Te smilten mercken, die, zoo gangbaer en bekent,
Een ry van eeuwen zijn den Menschen aengewent;
Te voeren den gekruiste op Moses stoel en drempels;
Het ongeloof, zoo trots op hoogh geboude tempels,
En outers, zonder endt, t' ontrucken wichelstock,
En wieroockvat, en geur, en priesterlijcken rock;
Terwijl in hun gewelf de priesterdommen donderen,
En blixemen; het volck te leiden, af te zonderen
Van hun gemeenschap, en gewijden offerdisch;
Een' godtsdienst [die gekroont, met maght gewapent is,
De zorgen van den hove en raethuis staet bevolen,
De jeught wort ingescherpt, met prijs in alle schoolen,]
Te wislen om een kruis, elx aenstoot en schandael;
Een' machteloozen Godt, gestorven aen een pael!
Hoe kan dees dolle toght en aenslagh hun gelucken!
Wat diepe wortels schiet, valt lastigh uit te rucken.
Men wint zoo licht geen lant, daer reuzenafkomst waeckt:

507—510 Keurig is deze vergelijking volgehouden van den valschen en waren Godsdienst met valsche en echte munt; te fraaier omdat zij zoo volkomen juist is. Immers ieder weet, hoe moeilijk het valt, de menigte te gewennen, een nieuwe voor een oude, hoezeer versletene en min bruikbare, munt aan te nemen.

525 *Reuzenafkomst:* indien dit woord hier opzettelijk is gekozen, en niet eenvoudig als synoniem met „heldenteelt", kan het op de Romeinen niet

Daer muur en torenspits de lucht en wolcken raeckt.
  Zoo trock de herder heen, betrouwende op Godts vinger,
Gewapent met een' steen, of vyf, en zijne slinger,
Naer Goliath, den reus, die grof en sterck en trots
In 't schubbigh harnas blonck, als een metaele rots;
Voorzien was met een speer, een' mast, met stael beslagen,
Het slaghzwaert gorde op zy, den schilt vooruit liet draegen;
Toen David in den naem van Godt hem nederklonck,
En 't hooft, op 't reuzezwaert gesteken, Saul schonck.
  Zoo trock Godts veltheer heene op 't hoog bevel, zes dagen
Met al zijn heir, en liet de bontkist ommedragen:
De zeven priesters treên met Godts bazuin vooruit.
Men hoort geen mompelen, noch geenerlei geluit,
Tot, na den zesten dagh, de morgen aen quam breecken,
De priesters hun bazuin, al 't volck een keel opsteecken;
Na dat men zevenmael de koningklijcke stadt,
Het strijtbre Jericho, rondom getogen had.
Op zulck een veltgeschrey des volx, het licht der volcken,
Verzinckt de muur in puin, dat opstuift naer de wolcken.
Men bezight storremram noch ladder: het geluit
Der twalef stammen en bazuinklanck strijckt dien buit.
  De gansche weerelt scheen een doolhof, daer het kluwen
Der waerheit lagh bedeckt, dat bypaên leerde schuwen.
Men zagh alom in 't wasch van 's menschen brein geprent
Wanschape doolingen en monsters, zonder endt,
Naer tijts gelegenheit, of plaets, en volck, en zeden,
En erfgewoonte, en wijze, en wet, en schijn van reden,
En ongelijck geval, dat hier den mensch gemoet,
Terwijl hy leeft in top, of jongk wort opgevoedt.
Al d'aerdboôm lagh, gelijck een baiert, zonder orden,
Verwart, en overhoop, en kost van niemant worden
Geholpen dan alleen van d'ongeschape kracht,
Den Geest, die nederstorte op 't Galileesch geslacht.

547—610 De woestheit des Heidendoms. *Kantteekening der oude uitgave.*

slaan, die nooit beweerd hebben van reuzen af te dalen — wat trouwens hun gestalte wedersprak. Misschien hebben wij te denken aan de „Goden, beschermers van Rome, en afstammelingen van de Titans."

527 *De herder:* David.

535 *Godts veltheer:* Jozua.

Des wichlaers aenzien dreef op vlught, en pen, en vlogel.
Athene ontbeerde licht. De nachtuil, Pallas vogel,
Zoogh alle lampen uit. De storm van 't heilgeschil
Bleef duuren in dees school. d'Een zagh door Thales bril
Of 't oogh van Pythagoor natuur zich naeckt ontkleeden;
Of hanthaefde Epikuur; of eerde Zenoos zeden.
Men schermde om 't hooghste goet; of dat in 't lijf bestont,
Of in de ziele alleen. Een ieder prees zijn' vondt.
Men wou het in de deught, of in de wellust vinden,
En elck zich aen zijn waen, of 's meesters driften binden.
Men vraeghde Delfis, en den dryvoet van Apol,
Die dubbelzinnigh sprack, en antwoorde uit zijn hol.
Een ander over zee zocht Ammon raet te vraegen,
In zijn verlegenheit, beducht voor straffe en plaegen.
Een ander liet zijn hant den Arabier bezien.
Een waenwijs tekentolck wist suffers te bediên
Al wat van overouts gehouwen wiert op naelden.
d'Aeloutheit der Chaldeen, die licht en kennis haelden
Uit 's hemels ronden loop, wert elders aengebeên;
De starrewichlery van haer party bestreên.
De Joodtschap ruste niet het kruisdom te verwerpen,
En dees hardneckigheit haer schoolen in te scherpen.
d'Oostindiaensche Moor, die aen den Brachman hing,
Versmade wijnen, en al wat een ziel ontfing.

561 *Zoogh alle lampen uit:* versta: de wetenschap zocht overal licht te ontvangen en putte daarom ieder stelsel uit.

563 *'t Oogh van Pythagoor:* in al de vorige uitgaven staat hier *'t oor van Pythagoor,* wat niet alleen een onaangename cacophonie, maar, wat erger was, niet veel meer dan onzin leverde. Ook zelfs al nam men hier *oor* op in de beteekenis van „afkomst, erfgenaam, leerling," zou de zin onhoudbaar blijven; want men kan wel (evenals *door Thales' bril*) door den bril van een leerschool, maar niet door de leerschool zelve naar iets kijken. Ik moest hier alzoo wel aan een vergissing van den zetter denken, en de *r* in een *gh* veranderen.

564 *Of eerde Zenoos zeden:* Vondel bezigt hier een zachter, eenigszins goedkeurende manier van spreken: en te recht; immers Zeno was inderdaad een *zedemeester,* onberispelijk in handel en leer. De Stoicijnen, aldus naar de plaats waar hij zijn lessen hield, de Stoa Poicile, genoemd, overdreven later die leer.

581 *d'Oostindiaensche Moor* voor „de Hindo." Reeds meer is aangemerkt, dat Vondel verkeerdelijk, ook aan de Aziatische volkeren, die tusschen de keerkringen wonen, den naam geeft van *Mooren.*

582 Versta: dronk geen wijn en at geen vleesch van eenig dier.

De wanhoop schroomde niet den mont der toveraeren
Te spreecken, en het spoock, dat nacht by nacht loopt waeren.
De maght des afgronts streeck de weerelt, als een' roof,
Door afgodistery, gedeelt in wilt geloof,
Of in Romainsch en Griecksch, niet vry van menscheslaghten,
Dat zy, in 't wilt geloof, een vuile altaervlack achten.
De Grieck en Latynist by wijl zijn bezigh, om
Het opgepronckte in dicht verzierde afgodendom
Met eenen klanck en glimp van wijsheit te verbloemen;
Doch dwaesheit laet verkeert zich met dien titel noemen.
Natuurkund, zedevorm, noch geen kronijckpen hoeft
Dees lommer, zoo men d'eer van Godt hier in bedroeft,
En d'eer der afgoôn stijft door zulck een slagh van leeren,
Een misdraght van het brein, vol monsters, en Chimeeren.
De non van Vesta voedt vergeefs de goude lamp,
Zoo lang haer oogen zijn benevelt van dien damp.
Om licht en duisternis te scheiden en te schiften,
Daer zulck een baiert lagh van ongelijcke driften,
Wort hooger wijsheit dan van eenen mensch vereischt:
Noch zijn Godts helden door dees woestheit voortgereist,
Om naer de kroon te staen met lijden, en met dulden,
Daer steden tegens hen, als wildernissen, brulden;
De burgers opgehitst met schrickelijck geluit,
Als dieren in het woudt, ter schenniss' borsten uit:
Terwijl de maght van Godt vast uitblonck in hun gaven,
De dooden levendigh verrezen uit de graven,
Het spoock den afgodt ruimde, en uitvoer met gedruis,
Door kracht van Jesus naem, en zijn gezegent kruis.
Gelijck het hemelsch heir, by daegh berooft van luister,
In 't gouden harnas blinckt, en triomfeert by duister,
Zoo blonck de heerlijckheit der Kercke, daerze lagh
Getreden in haer bloet, van 't rijck, dat Christus dagh
En heldre klaerheit haet, en, diep van Godt verzoncken,
De bronaer van het licht, in duistere speloncken

611—622 De heerlijckheit der Kercke onder het kruis. *Kantteekening der oude uitgave.*

593, 594 Versta: noch de natuurkunde, noch de zedeleer, noch de geschiedenis heeft het noodig, dat men die onderwijze door middel van duistere allegorieën, zoodra dit geschiedt ter oneere Gods.

Van helsche gruwelen, zijne eige droomen kust,
En waer het licht verschijnt, de torts der waerheit blust,
Of eer te blussen pooght, naer 't uiterste vermogen,
Doch al vergeefs: de vonck te wijt en zijt gevlogen,
Vint vatten aen den mensch, als aen ontvonckbre stof:
Want Arons rol loopt af, en Numa dwaelt te grof.
De kruishelt Peter, die zijn' stoel een ry van jaeren
Te Rome had bekleet, vloogh derwaert, op de maeren
Van dien Samaritaen, en grooten toveraer,
Om d'aengevochte Kerck te redden in gevaer;
Daer Paulus 't Heidensch licht, hem mede quam begroeten,
En zy, ter goeder uure, elckandere gemoetten.
Het kruisdom, hardt geperst van 't Roomsche hooftgebiet,
Verquickt, zoo ras het bey d'Aertsherders keeren ziet.
De schalcke toveraer had Neroos hart gewonnen,
Bekoort door toverlust. Zijn stofferyen schonnen
Gansch Rome tegens Godt en Godts gezanten aen.
Het was dan meer dan tijt dees pest te wederstaen,
Die d'eerste aertsketter wert van overouts geheeten.
Filippus had dit hooft, van gierigheit bezeten,
Vergeefs gedompelt in het waschbadt met zijn hant.
Zijn grijns beguichelt eerst het eigen vaderlant,
Zoo schendigh, datze op hem, als op een godtheit, hopen,
Dien Cefas namaels strafte, als hy den Geest wou koopen.
De Tyber had hem reede een pronckbeelt toegewijt,
Ge-eert gelijck een' Godt, en zulx dat hy den nijt
En Gode ontwassen scheen, door aenwas van de zielen,
Die voor de razerny des aertverleiders knielen.
Hy staet de heerlijckheit der hooftkercke in haer licht,
De hemel schuif, 't is tijt, het vlies van 's volx gezicht.
De keizer Nero, hof en burgery vergaêren,
De Christgezanten mede, om Simons hemelvaeren
t'Aenschouwen, daer hy op een' torentrans, van hout
Door Cesars last gesticht, en in de lucht gebout,
Zich zelven zet ten toon, om Christus te berooven

623–666 De kruisgezanten Peter en Pauwels verschijnen te Rome, om Simon toveraer te stuiten, die in zijne vlught bezwijckt, en ter aerde ploft. *Kantteekening der oude uitgave.*

625 *Dien Samaritaen, en grooten toveraer:* Simon.

Van eere en majesteit, en al het volck van boven
Te zegenen, gelijck zijn tovermont belooft.
Ten leste steeckt hy af in d'ope lucht. Het hooft
Der Kercke houdt terwijl geduurigh aen met bidden
Dat Godts almogentheit zich openbaere, in 't midden
Van zoo veel duizenden en hanthaeve uit haer' troon
Den luister van het kruis, en 't rijck van Godt den zoon.
De vlieger, nu een wijl, met hantgeklap en roepen
En zangen, toegejuicht van d'opgetoge troepen,
Bezwijckt om hoogh, bevint der geesten hulp onnut,
Zoo dra dit paer, dat hem in 't vliegen onderstut,
Zich van dien last ontslaet, en smackt dien toverketter
En Christusvloeck de heup op eene rots te pletter.
Toen bleeck het helsch bedrogh: daer lagh des guichlaers
En Rome riep: gelooft zy Jesus groote naem. [faem,
Dees stadt, de keizerin van alle volck en landen,
Was t'effens een slaevin van 's weerelts misverstanden
En grove dwalingen; een ysren juck en last,
Waeronder 't volck verzuchte, en deerlijck zat vermast,
Met eenen schijn en glimp van erfgodtsdienstigheden,
Als in een' stanckput, hier gezackt, en aengebeden.
Hier stont het waenwijs brein te zuiveren, den knoop
Van eigenzinnigheit t'ontwarren; eenen hoop
Gedroghten, die 't vernuft door ongeloof berijden,
En al de spoockery der afgoôn af te strijden.
Nu zuiverde en ontbont en overwon dit paer
Dit brein, dien knoop, die maght, met arbeit en gevaer.
De kruisles, fel gevloeckt, gelastert, en verschoven,
Kreegh aenwas, en gehoor: d'Apostels stonden boven.
De Kerck van Rome bloeide en groeide dagh op dagh
In heerlijckheit, en eere, en aenzien, en gezagh;
Gelijck de pallemboom, die voor geen' last wil bucken,

667–686 Gesteltenis van Rome, ten tijde der Apostelen. *Kantteekening der oude uitgave.*

661 *Onnut:* beter: onvoldoende, zonder baat.

662 *Dit paer:* beter *het* paer (geesten): *dit* slaat op iets dat voorafgaat of al reeds bekend is en hier is nog van geen *paar* gesproken.

665–668 Vondel acht het wonder daarin gelegen, dat Simon uit de lucht op straat viel: ik zou het integendeel een wonder geacht hebben, indien hij was blijven vliegen.

Noch steiler opwaert schiet, en groeit in 't onderdrucken.
De beide princen der apostlen bouwen vast,
Hoe vreeslijck Cerberus hier tegens huilt en bast.
  De woedende tiran, die, blint van razernyen,
Noch moedermoort ontzagh, noch heilighschenderyen,
Belust om d'oude stadt in asch te zien verteert,
Dan heerelijck herbout, en met zijn' naem vereert,
Ontziet zich niet de torts te steecken in heur daecken,
En Troje in Rome weêr te zien, naer 't leven blaecken;
Terwijl hy [want de Faem hem brantmerckt met dien lof,]
De Troische nederlaegh en brant zong in zijn hof,
En voerde op 't hoogh tooneel d'elenden der Trojaenen,
Toen Remus stadt, in puin verstoven, smolt in traenen,
Zes dagen achtereen; de vlam van overal
Ging weiden, hoogh en laegh, door heuvel, bergh en dal,
Verschoonde geen door zweet en bloet geboude wercken,
Noch kunst noch majesteit van hoven en van kercken.
Dees roede en plaegh van 't rijck, doortrapt en overvalsch,
Om 's vollex vloeck t'ontgaen, dit stuck, van zijnen hals
Te schuiven met een' schijn', verweet zijne eige boosheit
Het kruisdom, dat by elck, berucht van godeloosheit,
Om 't haeten van den dienst der afgoôn wert gehaet:
Hoewel de stoockebrant met dezen glimp dit quaet
Geensins verbloemen kon, hoe milt hy 't volck verplichte.
De groote booswicht, die onschuldigen betighte,
Berst uit, en vangt, en spant, en naeit hen in de vacht
En dierenhuit, en hitst den jaghthont op de jaght
Der vroomen aen. Zoo wort d'onnozelheit verslonden,
Een deerlijck guighelspel der aengehitste honden;
Of 's avonts eene torts van wasch en van papier,
Gespit aen eenen pael, en brant en blaeckt in 't vier,
Of hangt aen 't kruis gehecht, als 't lam, dat haer verloste;

687—728 Nero sticht den brant te Rome, en betight de Christenen, waerop d'eerste vervolginge begint. *Kantteekening der oude uitgave.*

690 Versta: ten einde die heerlijker te herbouwen en met zijnen naam te voorzien.

693 *De Faem hem brantmerckt met dien lof:* fraai gedacht en keurig uitgedrukt. Immers hoe in hooger mate de Vorst de gave der zangkunst ontvangen had, des te meer moest het hem tot eeuwige schande strekken, dat hij die misbruikte ter verheerlijking van den gruwel, dien hij pleegde

Verlossing, die Godts zoon zoo veele smerten koste.
Men schelt den kruisgenoot noch vloeck noch smerten quijt.
Aldus wijdt Rome eerst in den eersten martelstrijt,
En zedert wert de naem des Christens van tirannen,
Op halsstraf door een wet, in 't Roomsche rijck, verbannen;
Een wet, met zoo veel bloets van Numaes Priesterdom
Beschreven, en gesterckt, dat alle pennen stom
Voor Christus wondren staen, die zich, dry hondert jaeren
En langer, overal by vlaegen openbaeren,
Als straelen uit een wolck op 's aertrijcks aengezicht.
Dus geeft de duisternis een majesteit aen 't licht
Der Kercke, die, zoo trots en heerelijck aen 't klimmen,
Ontworstelt al den smoock des afgronts, en zijn schimmen.
  De kerckers galmen van gevangenen alom,
En onder dit getal heeft eerst 't Aposteldom
Zijn eer en deel, in bey de princelijcke hoofden,
Die Nero van zijn boel en toveraer beroofden;
Daer Paulus haer verlichtte, en Peter door 't gebedt
De schenkels en 't gebeent des guighelaers verplet.
De hemel wrocht door hen noch wonderen, daerze zaten;
Terwijlze de cippiers en waeckende soldaeten,
Door 't water van de bron, gesprongen uit den gront,
Afwiesschen in Godts bloet, het bloet van 't nieu verbont:
Waer door het hof gestoort de dolle sabel wette,
En klonck door hunnen neck, tot boete van dees smette,
Waerna de dagh verscheen [want 's Keizers wrock noit sliep]
Die bey d' Apostels oock ter martelkroone riep.
  Of Peter wel door hulp der Christensche cippieren,
Herboren door zijn stem, den klaeu der wreede dieren
Ontvloodt; hy keerde weêr, toen Jesus aen de poort
Hem tegenquam, by nacht, en antwoorde op zijn woort:

729–758 Sint Peter en Pauwels worden gevangen, en ten leste gemartelt. *Kantteekening der oude uitgave.*

732 *Zijn boel:* Chrysostomus verhaalt, dat Paulus een bijzit van Nero — 't zij dan Akté of Poppea — bekeerd en daarom vooral des dwingelands toorn zou op zich hebben geladen. ALEXANDRE DUMAS heeft op die overlevering zijn vertelling van *Acté* gebouwd, bij ons door DE BULL nagevolgd in zijn gedicht *Diana.*

734 Zie hierboven, vs. 647 en volgg.

Ick koom naer Rome, om daer noch eens gekruist te worden.
Zy worden beide dan, naer 's Roomschen stijl en orden,
Sint Peter tot het kruis, Sint Pauwels tot het zwaert,
Veroordeelt, als men roên noch angels had gespaert
Op hunnen naeckten rugh, en afgepijnde leden.
Het hooft der Kercke wort aen 't kruishout naer beneden
Gehangen met den hoofde, op zijn verzoeck, en eisch,
Als onwaert zulck eene eer van 't woort, gekruist in ['t vleisch.
Het hooft des Ciliciers, van zijnen hals gekloncken,
Springt drymael op, daer noch de bronaêr wort gedroncken,
Ter eere van Godts helt, die Jesus naem betuight,
En, na veel strijts, den hals voor 's Keizers slaghzwaert [buight.

Mijn wackre zanglust durf gemoedight hooger draeven,
Op der Apostlen doot, en hun gewijden graeven,
Van overal bezocht, de weerelt door befaemt,
Zoo wijdt het heiligh licht den blinden nacht beschaemt.
Des aerdtrijcks hooftstadt, lang den pijl des nijts ontwassen,
Bewaeckt van dit gebeente, en dees gezegende assen
Der martelaeren, schrickt voor fackel, zwaert, noch doot,
En streckt den vlughteling een vryburgh in der noot.
Aertsvyanden van verre, uit schrick getroffen, yzen;
Terwijlze Vatikaen eerlang zoo hoogh zien rijzen,
En dringen met zijn kruin door alle starren heen.
De Kerck van Salomon, 't orakel der Hebreen,
Verstomt voor 't grafgebou en outer van Sint Peter,
En Hebrons kerckhof wort verlaeten, om een beter
Gebedt en offerplaets dan 't graf van Abraham,
Wiens rijck van blyschap juicht, naerdien zijn grijze stam,
Verheerlijckt door het kruis, noch bloeit in Christus enten,
Ten schimp van storm op storm, en 's afgronts dreigementen.
De graven van het een en ander martellijck
Verstrecken pylers van 't grootmaghtigh Roomsche rijck;
Verleenen al de Kerck, gedruckt van 't heiloos duister,
Een' triomfeerenden en goddelijcken luister;
En Nero, eer hy noch zijn oogen sluit voor 't licht,

759–784 Rome is verheerlijckt door der Apostelen doot en graven. *Kantteekening der oude uitgave.*

Betoomt zijn wreetheit, als het dreigend nachtgezicht
Van 't overwonnen paer gekroonde kruisgezanten
Hem raet zich tegens Godt noch Godts geslacht te kanten.
De kracht des kruisgebedts, gestort voor 't Joodsch [geslacht,
In 't storten van Godts bloet, was van zoo groot een kracht
Daer boven, dat de vloeck, waeraen zy schuldigh waren,
Noch uitstel wiert gegunt den tijt van veertigh jaeren;
Hoewel Godts profecy, by geen Hebreen gelooft,
De donkre wolcken, die hun hingen boven 't hooft,
Getoont had tijts genoegh, en menigh jaer te voren:
En schoon of Arons dienst, by d'opperste afgezworen,
Den geest gaf in den doot en dootsnick van Godts Zoon:
Hy duurde noch in schijn, doch stont alleen ten toon,
Als een gebalsemt lijck, door 't goddelijck gehengen.
Men most dan Arons dienst en plicht ter aerde brengen,
En uit der menschen oogh, dat aen gewoonte hangt,
En kommerlijck iet nieus voor grijs gebruick ontfangt.
Men most altaer en koor, en uitgediende gaven
En offers met een' slag in assche en puin begraeven,
Om Christus en zijn Kerck, gelijck het was voorzeit,
Te zetten in hun kracht, en volle heerlijckheit.
De wraeck des oppersten ten leste dan ontbonden,
En los gelaeten, als een jaght van snelle honden,
Verraste de gedreighde en tempel, op een' sprong,
Daer 't onbekeerlijck volck ter muuren innedrong,
Met veele duizenden, en 't hooge Paeschfeest vierde;
Als of de straffe hant des hemels dit bestierde,
Om, op den zelven dagh, die 't heiligh Paeschlam kruist,
Te wreecken zulck een stuck, door Titus ysre vuist.
Zy worden dan in 't net met eenen slagh gegrepen,
Met eenen legermuur omtrocken, en genepen,

785–802 Oirzaeck van het uitstellen der elenden te Jerusalem. *Kantteekening der oude uitgave.*

803–827 Jerusalem belegert, en verwoest. *Kantteekening der oude uitgave.*

789 *By geen Hebreen gelooft:* minder juist uitgedrukt. Immers wat waren de Apostelen, wat Stephanus en zoo vele anderen onder de eerste Christenen, dan Hebreên?

805 *De gedreighde en tempel* voor „de gedreigde *stad* en den tempel," als uit vs. 815 blijkt.

Door tweedraght, hongersnoot, en vier, en zwaert verwoest,
Gelijck de zickel valt in eenen rijpen oeghst.
Gena heeft uitgedient. De hooftstadt van de Joden,
De tempel omgewroet, en levenden en dooden,
Begraeven te gelijck, in puin, en bloet, en stof,
Verkeeren in een graf, of eer een kerreckhof.
Het overschot, verkocht, verstroit in alle hoecken,
Getuight van 't lasterstuck. Zijne afkomst ziet de vloecken
Alom ten oogen uit, ter straffe van Godts smaet,
En wort al 't aertrijck door, eeu in eeu uit, gehaet;
Het Christdom [met den naem van 't Mosesdom getekent,
Van 't Heidendom door een voor Galileers gerekent,
Als vyanden van Goôn en 't menschelijck geslacht,]
Verdelght, gejaeght, geplaeght, gelastert, en veracht;
Zoo dickwijl d'afgront brult, en groeit in bloet en traenen:
Het zy Domitiaen, Trajaenen, Hadriaenen,
Of Antonyn, Seveer en Decius bestaen,
Na hen Valeriaen, en Diokletiaen,
Des moedermoorders wet en bloedige plakkaeten
Te scherpen tegens Godt, door scherprecht, en soldaeten.
Wat levert Numaes hof al martelhelden uit,
En yveraers voor 't kruis, om lief noch leet gestuit!
Hoe heerlijck bloeit de boom van 't kruis in al de vlaegen,
Door alle blixems heene, en helsche donderslagen!
Al straelt de zon op 't hooft, geen star ontbeert haer kracht,
Die flickert op het schoonste, in 't midden van de nacht.
De glans der waerheit blinckt, in aertsche duisterheden,
Zoo krachtigh, dat de stof der verwen, hier beneden,
Te doof valt, om dien gloet t'ontsteecken op 't panneel.
Gena verdooft natuur. Wy hoefden ons penseel
Te doopen in het vier en bloet der Martelaeren;
Te scheppen geest en glans uit hun geopende aêren,
By duizent duizenden ontsprongen, vloet op vloet,
Om Jesus gouden naem te purperen met bloet,

828–898 Noch acht vervolgingen behalven d'eerste. *Kantteekening der oude uitgave.*

822 Weinig liefderijke regel; doch die opnieuw bewijs levert, hoe zeldzaam, zoodra het op geloofszaken aankomt, echte verdraagzaamheid gevonden wordt.

831 *Des moedermoorders wet:* versta: de bevelen van Nero tegen de Christenen.

Van Cherubyns geschept in diamante schaelen,
Om op het eeuwigh feest met zulck een' schat te praelen.
Indienwe den triomf en grooten ommegangk
Der martelzielen hier eens zagen op mijn' zangk
Met staetsi heenetreên, en al heur wedervaeren,
Van Jesus kruisbergh af, dryhondert worsteljaeren,
Geduurigh achtereen, dan vleiende, dan fel
Gestoockt en aengehitst van d'ongeruste hel,
Die, uit den zwavelpoel geborsten, op quam donderen;
Wat zouden wy al zien! wat niet zien met verwonderen!
Hoe een betrouwen, slecht van Jesus kruis gestut,
Verlaten van den troost der weerelt, onbeschut
Van wapen en geweer, durf aentreên op de tenten
Der reuzen, en hun heir: beloften dreigementen
Versmaeden, als een' roock, en damp, die heenedrijft,
En daer noch streeck noch spoor noch stap van overblijft.
De maeghdelijcke kunne ontziet geen forsse harten
Van maghtige oversten en keizeren te tarten;
Ziet gunst noch vyantschap noch bloetverwantschap aen.
Geen vrientschap gelt beneên, om boven wel te staen.
Geen weelde gaet voor smerte, op hoop van grooter weelde.
Al d'aertkloot weeght te licht, by die zich eens verbeelde
Hoe eene ziel in waerde al 't aertrijck overweeght.
Gesteente en gout en kroon en staet wort uitgeveeght,
Getreden met den voet, als slijck, en vuilicheden.
Betrouwen op Godts kracht en wijsheit dempt de reden
Van 't menschelijck vernuft, en eigenzinnigh brein,
Dat, als een nevel, laegh om d'aerde zweeft, te klein
Om Godts almogentheit en grootheit te begrijpen.
Wat hoort men al geweer en stael en zwaerden slijpen!
Wat hout de dolle bijl al bosch ten martelbrant!
Hoe wetten luipaerden en leeu gebit, en tant,
Om, in Godts leden, 't hart van Christus te verslinden,
Ten zy d'almogenheit hen temme, en weet te binden!
Woestijnen zuchten vast van ballingen; de mijn
En onderaertsche kuil van slaven; daer de schijn
Der zonne nimmermeer vertroost de schreiende oogen,

857 *Slecht* voor *slechts*, „eenvoudig."
869 Zie *Matth.* XIV:26.
879 *Te verslinden:* t. w.: in het dierenperk.

Om vrou en kinders huis en huisgezin bewogen:
En Diokletiaen verheft den marteltoon
Zoo heftigh, onder 't woên, dat de gruwelkroon
Wil spannen, boven elck en al die voor hem zaten,
Tien jaren achtereen, te gruwzaem uitgelaeten.
Het bloedigh Rome schijnt een vleeschal, moortaltaer,
En moortspelonck, vol bloets, zoo vreeslijck, dat het haer
Te berge stijght. Nu staet de heirkracht der tirannen
En 't kruisheir tegens een op 't heftighste ingespannen.
Nu schreit de zwangre Kerck tot Godt in baerens noot,
Door al het Roomsche rijck, gepijnight van de doot.
Van dertigh pauzen berght een drytal schaers het leven,
Getroost voor Jesus naem zijn heirbaene op te streven.
Het wort hoogh tijt, hoogh tijt dat een' verlosser koom',
Die babels raezerny en grimmigheit betoom'.
  Maer toen de hemel zelf den afgront wou bestryen,
Bezeglen Daniels befaemde profecyen
Van dezen kleinen steen, die, zonder iemants hant,
Geruckt van eenen bergh, het weereltbeelt in 't zant
Zou ploffen, en zoo veel met bloetgeschreve wetten
En t'effens 't groote beelt der heerschappyen pletten;
Verweckte Godt, den helt der Kercke, Konstantijn,
En toonde hem, by daegh en klaeren zonneschijn,
Het merck van 't heiligh kruis, wiens lettertongen spreecken:
Gy zult Godts vyanden verwinnen door dit teken.
Dit moedight al zijn heir, dat over d'Alpes ruckt,
Den Padus overheert, en toeschiet om 't verdruckt
En afgepynight bloet des Christens te verquicken.
Maxent, de dwingelant te Rome, alreede aen 't schricken,
En om zijn gruwelen alom in 't rijck gehaet,
Vint raetzaem, in der noot, zijn toevlught tot verraet
Te nemen, en den stroom des Tibers t'overdecken
Met eene looze brugge, en 's vyants heir te trecken
Door een geveinsde vlught ter stede, daer de vliet,

899—934 Konstantijn wort verweckt om het Christendom te verlossen. *Kantteekening der oude uitgave.*

898 Vermoedelijk maakte de tirade, die hier voorafgaat, een gedeelte, zoo niet den aanhef uit van het heldendicht, dat Vondel vroeger voorhad op Constantijn den Groote te schrijven.

900—904 Zie *Daniël* II:30 volgg.

Beschaduwt van den boogh der brugge, zeewaert schiet:
Maer wie zijn netten spant, om Godts geslacht te vangen,
Blijft deerlijck in zijn' strick en eige netten hangen.
Het heir van Konstantijn, gemoedight uit de lucht,
Bejegent hem, en drijft zijn benden op de vlught,
En naer de Milverbrugh, die nederstort aen stucken,
Zoo dra Maxent te paerde in 't harnas meent te rucken
Naer stadt toe, daer hy plompt gewapent in den stroom,
En van geweer vermast, verzinckt met paert en toom,
Zijn Ridderschap op hem. Dus wint het kruis den zegen.
De groote stadt verlost loopt haer' verlosser tegen,
Met al den Roomschen raet, en zingt den hemel eer;
Terwijl 't verdroncken hooft des vyants op een speer
Gevoert wort in triomf, noit tijdiger, noch beter;
Helenes zoon zijn zwaert de grafstê van Sint Peter
Toeheilight, en, ten schimp der afgoôn, met zijn hant,
Op 't gouden Kapitool, de kruisbanieren plant.
't Verloste Christendom, gehanthaeft door de wetten,
Schept ademtoght en lucht ten leste na'et verpletten
Der wreetheên. Men herstelt in eere en have en staet
Het onderdruckte bloet, betoomt en straft den haet
En vloecken der Hebreen, en al die, Godts slaghorden
Verloopende, om dees rot, oock Christenkruissers worden.
Augustus weerelt knielt voor Konstantinus speer,
Oock Ister, en Sarmaet, tot aen 't Meotisch meer;
Wanneer de vont den vorst, met d'afgeleide kroone,
En in 't sneeuwit gewaet, ten prijs van Godt den zoone,
Wiens kruis in 's keizers kroon en op den hellem praelt,
Heel zuiver wascht, en zalft en Christent, en bestraelt.
Hoe schendigh de rabbijn en wichlaer dit veroordeelt;
Een ieder spiegelt zich aen 't keizerlijcke voorbeelt,
En volght zijn nedrigh spoor. De legers, stadt, en hof
Bazuinen overal Messias naem, en lof.
De godtsdienst, lang verdruckt, breekt door de donkre [wolcken,
Gelijck de middaghzon, in 't oogh van alle volcken.

935–952 Nadruck van Constantijns zege, en zijn bekeeringe. *Kantteekening der oude uitgave.*

923 *De Milverbrugh: pons Milvius.*
930 *'t Verdroncken hooft des vyants* voor: 't hoofd van den verdronken vijand.

De keizer heilight voor Sint Peter Vatikaen,
Aenvaert de schup, en draeght de zes paer korven aen
Met zant, ter eere van de zes paer kruisgezanten.
Hy bouwt Sint Pauwels kerck, en stadt aen alle kanten,
Den priesterlijcken dienst met middelen en schat,
Door 't gansche Roomsche rijck, van d'eene in d'andre stadt.
d'Afgodery verdwijnt. De lang verdruckte zercken
En martelgraven zelfs veranderen in kercken,
Van toets en marmersteen tot aen de lucht gebout;
Gelijck of d'yzere eeu verkeerde in louter gout.
De keizerin Heleen hoe dor en zwack van jaeren,
Bezaeit, gelijck haer zoon, met kercken en altaeren
't Herbout Jerusalem, en Palestijnsche lant,
Gemerckt van Jesus spoor. Zy deckt en overspant
Met marmeren gewelf en vloer de woeste gronden,
Daer zy 't begraven kruis des heilants heeft gevonden.
Zoo groeit zoo bloeit de Kerck, gehanthaeft, en ge-eert.
Gelijck de waerheit had van outs geprofeteert.
Nu geef het Priesterdom, der afgoôn, en de schoolen
Van Grieck, en ongrieck, wien de wijsheit scheen bevolen,
Verlof om Christus Kerck, die 't heir des afgronts tart,
Met hun bewijsreên noch te treffen op het hart,
En t'overweldigen; dan zal te klaerder blijcken
Hoe waerheit scheutvry voor geen logenschut durf wijcken.
De blinde Heiden roep': hoe overdwaelsch en stout
Gy uwen kerckbou roemt; uw kerck is niet dus out
Als onze Kercken, trots tot aen de lucht gerezen
Te Babel aen d'Eufraet, al 't aertrijck door geprezen,

953—962 's Keizers kerckenbou te Rome. *Kantteekening der oude uitgave.*
963—970 Helene bouwt kercken in Palestyne, en vint het kruis. *Kantteekening der oude uitgave.*
971—1066 Tegenspraeck der Heidenen die hier beantwoort wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

956, 957 't Is mogelijk, dat Vondel heeft willen zeggen, dat de Keizer de kerk van St.-Paulus bouwde, de stad naar alle zijden uitbreidde en den kerkdienst *bouwde* (d. i.: er meer luister en gezag aan bijzette) door rijke middelen; doch dan is de meening niet gelukkig uitgedrukt. Ik zou liever gelooven, dat het woord *Stadt* in vs. 956 een drukfout is, en dat wij, met weglating der komma aan 't slot van dien regel, hier te lezen hebben: *stut, staeft* of *sterckt,* wanneer de zin volkomen zuiver rondloopt

Eer Moses, onze plaegh, en Christus uit den nacht
Te voorschijn quamen, en besmetten 't aertsch geslacht
Met hun gevloeckte pest, een vyandin der Goden,
En van ons hoogh altaer. ô Schuim en zaet van Joden,
Hebreen en Galileen, wat hebtge al twist gezaeit,
De wijde weerelt door, en welck een storrem waeit,
Een storm door geene wet gezagh noch maght te stillen,
Jupijn, Apollo, zijne orakels, en Sibillen,
En offerwichelaers en vinders over 't hooft!
Hoe wort ons eeuwigh vier en Vestaes lamp gedooft!
Hoe slijt het aenzien en getal der zuivre Nonnen,
Nu gy ons Kapitool gewapent hebt gewonnen!
Nu d'arentstanderden, der keurebenden Goôn,
Verandren in een kruis; al recht, den gouden troon
Waerop dees ongodt heerscht, uw vryburgh, en betrouwen,
Voor wien gy outers sticht, en zweet met tempelbouwen,
Daer d'oude tempels dootsch en onbewieroockt staen.
Dat Numa, Trismegist, en Cekrops nu de vaen
Der wijsheit strijcken, en zoo veele Atheensche wijzen,
Om een' gekruisten Godt uit asch te zien verrijzen;
d'Aenhangers van zijn schoole, en zulck een onbescheit
Te zien gekroont met eere, en met onsterflijckheit;
Een krancke troost en hoop, waerop die dwaelgenooten
Hardtneckigh te vergeefs hun ziel en bloet vergoten;
Terwijlze zinneloos verwierpen een getal
Van Goden, hun schandael, een' kruisgodt, ten geval;
Daer onze goden zelfs de vier hooftheerschappyen
En koningen, die voor hun eere en outer stryen,
Hanthaefden, zegenden, en zetten in hun kracht;
Hoe luttel gy 't bewijs van onzen godtsdienst acht.

Verbasterden van Godt, gy stut met hals en schouder
Uwe afgoôn, doch vergeefs. De waerheit is veel ouder
Dan uwe logentael, en al wat gy verdicht
Van uw gevloeckt altaer, de hel ten prijs gesticht,
Toen Ninus Belus rijck en Asie regeerde,
Zijn' vader tempels boude, in beelt en offer eerde,
En eerst d'afgodery in zwang broght, en haer' smoock;
Waer op de helsche geest in d'afgoôn school en doock;
Den menschen, die door dwangk voor d'outers nederlaegen,

1015—1017 Het hier verhaalde steunt op allesbehalve authentieke gronden.

Met zijne oraklen diende, en antwoorde op hun vraegen,
Tot dat hy d'offereer, den hooghsten dienst van Godt,
Zich toege-eigent had, geholpen door een rot
Van logendichtren, en vernuft van kunstenaeren,
En offerschouweren en vogelwichelaeren.
De weerelt, onder 't juck der afgoôn, steende vast,
Te jammerlijck verdruckt, en zagh van dezen last
Zich niet t' ontslaen, noch dorst een woort hier tegens
[spreken,
Tot dat een Epikuur het hooft quam op te steecken,
En, zonder maghten of schynheiligheit t'ontzien,
Der valsche goden Faem en maght het spits durf biên,
Om 't menschenofferen, en andre gruwelsmetten
Te stuiten by den Grieck, door redelijcke wetten,
En 't licht van vrou natuur; gelijck al voor een wijl
De leitsman der Hebreen, doch met onfaelbren styl,
En uit den naem van Godt, zijne uitgevoerde Joden
Den dienst der afgoôn streng verleert had, en verboden;
Een' godeloozen dienst, daer d'oude Trismegist,
Voor Nume en Cekrops tijt, al van te tuigen wist,
Hoe d'ouders, van Godts eer verbastert, Goden schiepen,
Door hun vernuft en kunst; gespoock en geesten riepen
Om in het heilighdom der beelden quaet en goet
Te wercken door het beelt. Oock zagh hy in 't gemoet
Een andre tijt, wanneer een godtsdienst zou verschijnen,
Waer voor de godtsdienst van Egypte most verdwijnen;
Voorspelling die zoo net op Christus heileeu slaet,
Die 't menschelijck geslacht herstelde in beter staet,
En al wat Zonnestadt Athene of Rome slooten
Door ootmoedt wonderen en lijden om quam stooten,
Oock zonder spiets, zwaert, en letterwijze pracht,
Op dat men Gode alleen de wijsheit, eer, en maght,
En glori toeschrijve, en geen menschen zich beroemen.
Noch kan men onder u een ry van wijzen noemen,
Die alle uit eenen mont aenbidden eenen Godt,
Een wezen, een', die 't al betoomt door zijn gebodt,
Regeert, en onderhoudt: en uw Sibillen zingen
Van eenen waren Godt, den oirsprong aller dingen;
Bestraffen Griecken, dat den grooten Godt verlaet,
Den doôn en afgoôn vee en wieroock offren gaet;

Behalve dat doorgaends haer goude vaerzen donderen
Van Christus kruis, en doot, verrijsenisse, en wonderen,
En hoogen rechterstoel, waer uit de majesteit
Van 't lang beschimpte kruis, voor dwaesheit uitgeschreit,
En 't lang gekruiste licht uw nacht zal overtuigen,
Die zich, uit hooghmoedt, schaemt in Jesus naem te buigen,
Voor wiens almogentheit, en godtheit en schabel
Zich buigen alle kniên, in hemel, aerde, en hel.
O goede Vader, die Hebreen en onhebreeuwen
Tot eene onsterflijckheit en 't rijck, dat tijt en eeuwen
Verduuren zal, en van geen starren wort bepaelt,
Geschapen hebt; zie neêr op al wat afgedwaelt
Van 's levens oirsprong, en het onbegrepen wezen,
Den afgront dient uit vreeze, in ste van Godt te vreezen;
Of gansch verwildert noch van Godt noch afgodt weet,
Noch min van Christus naem en waerheit, die zoo breet
En wijdt gedondert heeft, in afgescheide hoecken;
Het zy door erfgewoonte, of langhzaem onderzoecken
Van d'oirzaeck der natuure, of 't licht, dat hooger rijst,
En hun den schepper en herschepper t'effens wijst;
O goede vader, strael met uw genadige oogen
Op dien verdwaelden hoop. Zie neder uit den hoogen
Op al 't verbastert bloet, dat noch in schaduw duickt,
En met de reên begaeft, de reden niet gebruickt,
Noch oeffent onder 't wilt, en menschejaght en schennis;
Schaf middelen: herbaerze, en brengze, ô Godt, tot kennis
Van u en 't eeuwigh Woort, dat licht en duister scheit.
Aldus bereicke uw Kerck haer volle heerlijckheit.

1067—1086 Gebedt voor het onverlichte Heidendom. *Kantteekening der oude uitgave.*

1059 *Haer goude vaerzen:* jammer maar, dat die gouden verzen der Sibyllen verloren zijn geraakt.

HET DERDE BOECK.

VOORTGANG.

Wy moeten oostwaert aen, daer 't licht komt opgedrongen,
In 't midden, en te koore, op vrolijcke engletongen
Gedraegen, voort de Kerck bespiegelen met lust.
Rechtschapen yver wort vermoeit, noch uitgeblust
Door wederwaerdigheên, noch rampen noch schandaelen.
Al schuilt de zon een poos, zy breeckt met schooner straelen
En grooter majesteit aen alle kanten door.
Zoo tradt ons Christus zelf, gelijck een hooftman, voor.
Sint Paulus desgelijcks, gestuit door smaet, noch schande.
Wie zich geargert vondt, hy yverde, hy brande,
Volharde, en zagh noit om, de gansche renbaen door,
Op hoope van den prijs, ten einde van het spoor.
De weerelt, door de leer en 't licht van 't kruis veroordeelt,
En krachtigh overtuight, zagh, op het heiligh voorbeelt
Van haeren Christen vorst, die Godts altaeren stut,
Het juck der afgoôn nu van haeren hals geschud,
De tempels overal voor razende afgodisten
Gesloten, en allengs geopent voor den Christen,
En 't maghtigh aertsgebiet van Rome, in top van eer,
Den heerentwist ontruckt, een hooft en eenen heer
Zich, zonder dwang, in 't ende eendraghtigh onderwerpen;
Wanneer de helsche draeck 't gebit begon te scherpen,
Vergif en zwarte gal te neemen op zijn tong,

1—12 Het derde boeck komt tot den voortgang der Kercke. *Kantteekening der oude uitgave.*

13—104 Inleidinge, geschept uit de veranderingen van de geluckigen in den ongeluckigen staet der Kercke, door d'opkomst van Arius, de Kerck in brant zettende, die te Nicea gelescht wert, en weder ontstack. *Kantteekening der oude uitgave.*

10—12 Zie 1 *Kor.* IX : 24.

Om deze vredeknoop der rijcken op een' sprong
t'Ontsnoeren, door bedrogh en maght van ketteryen,
En Christus op den naem van Christus te bestryen;
Een aenslagh van gewight en nadruck: want de Kerck,
In veele duizenden van telgen, niet te sterck
Maer teder, tijt vereischte om vaster te begroeien.
Terwijl de boomen, wit van bloesem, staen in 't bloeien,
Is 't zorghlijck zoo een buy van rijp of hagelsteen
Hen treffe in hunnen May. Oock wertze fel bestreên,
Aen d'andre zy, door weelde, en door bekoorlijckheden
Van rijckdom, eere en staet, die met den godtsdienst gleden
Ter kerckdeure in, zoo ras de vre de voorspoet riep,
En elck, als op een bed van roozen, lagh en sliep.
De zielverslinder, eerst in 't perck der tirannye
Gedaghvaert, en getrapt, verkoos t'Alexandrye,
Oock juist in dit saizoen van voorspoet, weelde en rust,
Arius, wel ter taele, en bisschop op dees kust;
Een' die Godts perckement misduide en loos verdraeide,
En elck den kam afbeet, en moedigh overkraeide,
Tot smaet van Godt, het Woort, door schriftgeleert beleit.
Hy lochende verwaent in hem d'eenwezenheit
En d'eveneeuwigheit met Gode, en, onder 't schennen,
Bestont zijn zoonschap en de godtheit los t'ontkennen,
En noemde Emanuël een schepsel, in der tijt
Uit niet geschapen van den eeuwigen. Zoo bijt
De krokodil des Nijls den heilant in de hielen,
Nasleepende eenen staert van menigh duizent zielen,
En steeckt, als Lucifer, de godtheit naer de kroon.
Het Christdom deze spraeck te hooren niet gewoon,
Noch zulck een lastersmet te zien, door kunst des ketters,
In Jesus naem gekladt, een misbruick van Godts letters,
Ontstelde zich, zoo wijt de naem van Christus klonck:
Want eveneens gelijck het vliegen van een vonck
Den brant ontsteeckt, die 's nachts de slaepers komt verrassen,
En vatten vint, en leght een gansche stadt in d'assen,
Eer al de burgery, tot lessing van dien brant,
Ontwaecke, en water brenge en noothulp by der hant;
Zoo sloegh dit evel voort in alle vier de winden,

54 *Een misbruick van Godts letters:* is dit een toespeling op 't verschil tusschen *ὁμοούσιος* (eenswezend) en *ὁμοιούσιος* (gelijkwezend)?

Gekoestert en gevoedt by d'Ariaens gezinden,
Tot dat de breede raet der Kercke te Niceen
Den hoogen rechterstoel der waerheit quam bekleên,
De Godtheit van Godts zoon en zijn eenwezigh wezen
Met Godt den Vader eerde; een kerckslot noit volprezen,
En trou van Konstantijn gehanthaeft oost en west.
Maer ondertusschen broeit deze Ariaensche pest
Haer heimelijck vergift, gestroit door lastermompelen,
Om Athanazius den Bisschop t'overrompelen,
In zijn afwezenheit gebannen, met een' schijn
Van recht, als of hy hielt de zijde van Fotijn,
Wel wettelijck gedoemt. De helt, die naeu ontslipte,
Wort van dees lastervleck gewasschen in Egypte.
De groote Konstantijn verruilt het aertsche hof
Om 't hemelsche palais, van onvergangkbre stof,
En laet zijn heerschappy bevolen aen dry zoonen.
De myters, onder hun gebiet, te Sardis kroonen
Den zoon, die Christus eer verdadight, en zijn rijck,
En stellen zijn party met recht in 't ongelijck:
Maer d'Ariaen, belust hier tegens aen te spartelen
Spaert list noch laegen, om Godts lieve bruit te martelen,
Zoo dra Konstantius den twistgezinde, in 't oost
En door gansch Asia, met zijn gezagh vertroost.
Dit teelt een ander slagh van tigren en tirannen.
Het gaet'er op een woên, en pijnigen, en bannen.
De kerckroof en de moort verschoont altaer, noch bloet,

66 *Kerckslot* voor „kerkbesluit;" maar tevens misschien een woordspeling, om het *sluiten* der *Kerk* voor het binnendringen der ketterij mee aan te duiden.

Athanazius: als Bisschop van Alexandrië had hij den Keizer wederstaan, die aan Arius vergunning had gegeven weder in die stad te komen. Dit had ten gevolge, dat Constantinus hem in den jare 336 van zijn bisdom afzette en naar Trier in ballingschap zond. Reeds in 't volgende jaar echter werd hij door den jongen Constantijn teruggeroepen en hersteld. In den jare 341 werd hij door de kerkvergadering te Antiochië wederom van zijn waardigheid ontzet; doch door die van Rome en van Sardinië van alle schuld vrijgesproken en in 349 nogmaals hersteld. Zijn vijanden rustten echter niet: de Conciliën van Arles en van Milaan waren hem wederom ongunstig, en zoo werd hij ten derden male in 355 van zijn waardigheid beroofd. Keizer Valens, voor oproer vreezende, gaf hem in 367 zijn bediening terug, welke hij nu tot aan zijn dood, die in 372 voorviel, bleef vervullen.

En gansch Europe staet, in zulck een wereltvloet
Van ketterye, diep tot aen den hals verdroncken.
Geen woeste wildernis, geen graven noch speloncken
Te dootsch zijn en te naer, om dezen wreeden haet
t'Ontschuilen, en den kus van Judas nachtverraet:
En zelf 't Niceensch besluit wort averechts gelezen.
Nu heet eenwezenheit gelijckheit van Godts wezen.
Dit bastertbloet, niet waert naer Christus naem genoemt,
Zoeckt hulp aen logenverf, die lasteren verbloemt
Met dubbelzinnigheên van titelen en naemen.
Wat baet het reis op reis de Kercken te verzaemen!
De vorst der duisternis baert twisten, zonder endt.
Men overstemt Godts mont, of wint door dreigement.
By 't Ariaensdom gelt geen wettigh, maer 't onwettig.
Dus wort het zuiver woort godtslasterlijck, en smettigh
Het kruis bestormt het kruis, altaer bestormt altaer,
Een aenstoot voor Hebreen, en Heiden, en Barbaer.
  De rijcksscheur, die voor heen 't beloofde lant verdruckte
En vijfpaer stammen van de zes paer stammen ruckte,
Ter schande en schennis van 't geslacht van Abraham,
Dat, tegens een gekant, verwoet te velde quam;
Toen d' afgescheurden blint gevloeckte kalvers gooten,
Ten schimp van Godts altaer en stadt en wetgenooten;
Dees rijcksscheur, oirsprong van een zee vol jammernis
En bloet en traenen, niet dan eenen schaduwe is
En ruwe schets van dees verwildering der zeden,
Die niet een eenigh rijck, een volck, en weinigh steden
Verwoesten, maer zoo wijt men, over zee en zant,
Door al het Roomsch gebiet de kruisvaen zagh geplant,
Ter eere van Godts naem, by, d'opgesparde monden
Van Heiden en Hebreen, in zulck een' twist, geschonden,
Die eene ry van dry paer eeuwen tijts verduurt.
O Athanazius, wat hebtge niet bezuurt,
En al wat smaet en smert verkropt zoo veele jaeren,
Om Jesus Godtheit in haer luister te bewaeren!
Hoewel, ô goddelijcke, ô overstrijtbre ziel,

105—136 Elende der scheuringe, by Athanasius vooral bezuurt, en door Hilarius in Vranckrijck wederstaen. *Kantteekening der oude uitgave.*

105 *De rijcksscheur:* de afval van tien stammen van Rehabeams gezag.

U menigh helt en stut by stut de Kercke ontviel,
Die toch, door Godts belofte en sleutelstoebetrouden,
De helsche maght ten trots, niet naliet stant te houden,
In eere en majesteit, terwijl Arius stonck,
Wiens ziel en ingewant in eenen poel verzonck.
In 't barnen van dien storm der weifelende tongen,
Het westen door bedrogh, het oost door maght besprongen,
Hielt helt Hilarius voor andre helden moedt,
En zwichte om haet noch gunst, maer zette voet by voet.
Dees dwaelingdorscher wande al 't kaf der Arrianen,
Van boosheit overtuight, door zoo veel bloet. en traenen:
En Vranckrijck dankt, naest Godt, zijn deugt, die, noit [versaegt,
Den Franschen dorschvloer van dit onkruit heeft gevaeght.
Gelijck de luister van den godtsdienst wort verduistert,
Zoo ras Konstantius naer d'Ariaenschap luistert,
En in dien lasterpoel tot over 't hooft versmoort;
Zoo klampt een nieu gedroght de Christe Kercke aen boort,
Als Juliaen de staf des rijx wort opgedraegen,
Die 't heiligh merck verzaeckt, en groeit in 't kruis te [plaegen,
Door zachter middelen in schijn, doch straffer dan
De wreetheên oit bedocht by eenigen tiran,
Ten steun van 't Godendom, welx borst hy had gezogen:

137—252 Rampen der Kercke onder Juliaen geleden, die den tempel te Jerusalem pooght te herbouwen, doch vergeefs, en op den toght in Persen verslagen wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

125 *Sleutelstoebetrouden* voor „personen aan wie de sleutels zijn toebetrouwd," *in casu* Petrus en zijn opvolgers. 't Woord is niet zeer gelukkig gekozen en met den aard onzer taal in strijd. Men zegt even goed: *sleutelbewaarder* als *ambtbekleeder, werkverschaffer, bevelvoerder*, maar wie zal van *ambtbekleede, werkverschafte, bevelgevoerde* spreken?

128 Deze regel ziet op hetgeen men verhaalt omtrent Arius' dood. Men wil namelijk, dat hij, na, op 's Keizers aandrang, het besluit der Kerkvergadering van Nicea onderteekend te hebben, zich naar Constantinopel begeven had, waar toen de meeste Bisschoppen vergaderd waren, en en er als in zegepraal naar de Hoofdkerk geleid werd, toen hem onverhoeds een natuurlijke behoefte drong zich naar een gemak te begeven, waar hij terstond stierf, al zijn ingewanden met zijn long en lever uitstortende.

131 *Hilarius:* deze was Bisschop van Poitiers en een van de grootste tegenstanders der Arianen. Hij overleed in 368, een aantal schriften nalatende.

Want in de blinde school t'Athenen opgetogen,
In Grieckscche wetenschap, verborgh hy 't godtloos zaet
Der dwaelingen, tot dat zijn ingekropte haet,
Genegen Christus van zijne kroone te versteecken,
Na 's vaders doot, op stoel allengs quam uit te breecken.
Hy vierde in 't eerst den toom den afgoôn, Katholijck,
Hebreen, en Ariaen, tot afbreuck van Godts rijck,
Door 't aenvoên van krackeel en ongelijcke driften;
Beschimpte in 't endt het kruis, by monde en lasterschriften;
Verboot de Christenen de schoolen te bekleên;
Verstietze uit ampt, en staet, en 't burgerrecht der steên,
Ten waerze 't wieroockvat voor heilooze outers zwaeiden;
En scholtze Galileen, waer zijn plackaeten kraeiden,
Om Christus titel uit te vaegen onder 't volck.
Zijn schatkist groeide, als hy het bloet des Christens molck;
Het priesterdom getrapt, geschantvleckt, en verlaeten
Van d'inkomst, hun verleent, by hen die voor hem zaeten,
Beroofde, en zelf den dienst der afgoôn op de leest
Van Jesus paste, in schijn als of een zelve Geest
Dees kerckwet had gesmeedt. Hy smoockte op zijne altaeren,
En dorst der afgoôn beelt met zijne beelden paeren,
Uit dollen lust tot eer en opperste eergenot.
Hy scheurt de kruisbanier van zijne steng, in godt
Of liever ongodt Mars en Jupiter verandert,
Die weêrlicht in zijn schilt, en blixemt op den standert.
Helaes, wat ziet men niet, wat hoort men al misbaer
En lastren om dien Godt- en Christverlochenaer!
De Kercken zuchten vast: de godtsdienst slaet aen 't quijnen:
En noch wil Juliaen geen Christusgeessel schijnen.
  Dees errefvyant, die den godtsdienst des besneên
En Christaenbidders smilt en mengelt onder een,
Besluit uit zijnen schat den tempel, neêrgehouwen
Van Titus heirbijl, weêr ten hemel op te bouwen,
Op hoop om door dien bou, terwijl Judea juight
En schimpt, Godts mont te zien gebrantmerckt, overtuight
Van logenprofecye en valscheit, zoo de muuren,
Uit puin en stof herbout, Godts dreigement verduuren.

175, 176 Dit heeft Juliaan niet gedaan. Hij stond aan Joden en Christenen vrije uitoefening van hunner godsdienst toe; maar liet hen — als alle staatsburgers — belasting betalen tot onderhoud der Heidensche tempels.

Oock hoopt hy Numaes dienst door Arons priesterdom
Te heffen op 't altaer; Messias kroon alom
Te drucken, door den roem en opgang des besneden,
By wien de kruiskerck wert geschantvleckt, en bestreden,
Noch feller dan voorheene, in eenigh Heidens lant;
Gelijck 't Hebreeusche vier noch onlangs zulck een' brant
In Christus daecken stack, by geen gerecht gewroken,
En zelf de stoockebrant ten hove vry gesproken.
Zaegh Konstantijn eens op, hy riep van groot verdriet:
O Juliaen, gy zijt mijn bloet noch afkomst niet,
Maer volght Konstantius, en, slimmer dan uw vader,
Aert naer Iskarioth, dien godtsvloeck en verraeder.
Der stammen overschot, gelockt door 's keizers stem,
Treckt op eenstemmigh naer het woest Jerusalem,
Zoo ras de tempelbou met yver was besloten,
Ten trots van Jesus kudde en droeve kruisgenooten.
Cyrillus, weêrgekeert uit zijne ballingschap,
Vertroost de schaepskoy vast, en wijckt niet eenen stap
Uit Sion. Hy betrout het woort, dat al den tempel
In eeuwigheit begraeft, en muur, en koor, en drempel
Van steen tot steen verplet. Men torst nu steenen aen.
De grontvest wort gelegt. Hoe wil dit stuck vergaen!
Men ziet de lucht geterght van aengezicht veranderen.
De wolcken scheuren fel, en bersten van elckanderen
Met donderslagen uit, en blixem, blick op blick.
De bergh van Sion loeit. De bouheer staeckt uit schrick
Den aengevangen bou. De steenrots dreunt van onder,
En blaeckt nu vier en vlam, en antwoort op den donder.
De grontvest gaept, en spat: en schoon de vlughteling

188—190 Waarschijnlijk zinspeelt Vondel hier op dezen of genen valschen Messias, hoedanigen in zijn tijd niet weinig beweging maakten onder de Joodsche en Christelijke Gemeenten.

199 *Cyrillus:* deze was Patriarch van Jeruzalem; hij werd, op aandrijven der Arianen, driemalen afgezet; hoezeer telkens weder hersteld; hij stierf als Bisschop in 't jaar 386. Hij liet verscheidene werken na, die in hooge achting zijn.

203—218 Volgens Ammianus Marcellinus, *Lib.* XXIII, *cap.* 1 *ad ann.* 363, had Julianus het herbouwen van den tempel opgedragen aan Alypias, die vroeger in Britannië bevel had gevoerd. Vlammen, die uit de aarde stegen, en aardbevingen, verhinderden echter den voorgenomen bouw en deden dien staken.

Zich in 't begonnen koor uit angst versteecken ging,
De vlammen branden hem, en al die blinde zielen,
Daer kruissen uit de lucht op 's volcks gewaeden vielen;
Terwijl het kruis om hoogh met eenen glans verscheen.
Een menighte, overstulpt van gaelerye en steen,
Geen ander dootgraf heeft te graven, noch te zoecken.
Dus achterhaelt Godts vloeck die Godt en Jesus vloecken.
Dit tuighden Ammiaen, Sint Guldemont met een
Ruffijn, Theodoreet, Sokraet, Nazianzeen,
Om Christus dienst en Kerck door 't wonderwerck te stutten,
Waer by het blijckt hoe Godt de vader kan beschutten
En stercken wat de zoon zoo lang heeft voorgespelt.

215 Er bestaat een brief van Cyrillus aan Keizer Constans over een helder kruis, dat aan de lucht verschenen was: en 't schijnt, dat Vondel hier, gedreven door zijn zucht voor 't wonderbare, de tijden vermengt.

219 *Ammiaen:* Ammianus Marcellinus was een treffelijk historieschrijver, die onder de eerste Christen Keizers leefde en, ofschoon zelf een Heiden, met loffelijke onpartijdigheid over de Christenen geschreven heeft. Als krijgsman had hij onderscheiden veldtochten mede gemaakt en daardoor de meeste gebeurtenissen, welke hij verhaalt, in persoon bijgewoond.
Sint Guldemont: Joannes Chrysostomus, de beroemde Patriarch van Constantinopel, van wien vroeger reeds herhaaldelijk in dit werk is gewag gemaakt.

219—221 Tuigden zij 't wonderwerk alleen om Christus kerk te stutten, of omdat het gebeurd was?

220 *Ruffijn:* Rufinus was Priester te Aquileja en werd vroeger zeer geroemd door Hiëronymus, die hem echter later, vooral wegens zijn ingenomenheid met Origenes, tegenstond en vervolgde. Hij schreef onderscheiden werken en overleed in 't jaar 710.
Theodoreet: deze was in de vijfde eeuw Bisschop van Cyrus in Syrië en eerst een vriend van Nestorius, wiens gevoelen hij echter later met kracht bestreed. Op het Concilie van Ephese afgezet, werd hij op dat van Calcedon weer hersteld.
Sokraat: Sokrates, bijgenaamd Scholasticus, leefde in de vijfde eeuw te Constantinopel en schreef een Kerkelijke Geschiedenis, ten vervolge op die van Eusebius, beginnende bij Constantinus, en eindigende bij Theodosius den Jongere.
Nazianzeen: Gregorius van Nazianze, zoon van den Bisschop van dien naam, en zelf Bisschop van Constantinopel, was een der beroemdste en geleerde Kerkvaders, en om zijn kennis met den bijnaam van Theologus vereerd. Hij was een der ijverigste kampvechters tegen de Arianen, en stond uit dien hoofde in blakende gunst bij Keizer Theodosius den Groote. Verdrietelijkheden met Timotheus, Aartsbisschop van Alexandrië, deden hem zijn zetel ruimen; waarna hij zijn overige levensdagen in letterarbeid doorbracht. Hij overleed in 389.

Dees slimmer Nero daeght den Persiaen in 't velt,
Door zijn orakelspoock gemoedight, en gesteven.
Hoewel de wichelaers verscheide tekens weven
En vlechten onder een, noch droomt hy, dus verdwaelt,
Dat Alexanders geest op hem is neêrgedaelt,
Verhoopt zijn heirbaen langs te streven naer het oosten,
En triomfeerende de Galileen te roosten,
Te branden op 't altaer van Mars, 't gekruiste bloet
Te dempen in zijn rijck, en Venus met een' hoedt
Van mirte en roozeblaên op 't geile altaer te kranssen,
En haer een' wieroockgeur van eere toe te danssen.
Met zulck een opzet, op een godtloos toeverlaet,
Getrocken in den slagh, heel hoogh voorby d'Eufraet,
Zoo drinckt een scherpe schicht, [of uit de lucht gekloncken,
Of drang der vyanden] vol wraecks, zich dol en droncken
Aen zijn verwaten bloet, dat uit den boezem springt.
Hy ruckt vast al vergeefs 't vergiftigh punt, en wringt,
Maer quetst de vingers op de snee van wederzijden,
En dootelijck gewont, wort, onder 't heftigh strijden,
Naer 't leger toe gevoert, en smijt een hantvol bloet
Mistroostigh in de lucht, en brult en schreeut verwoet:
O Galileesche maght, gy hebt den strijt gewonnen.
O zoon van Nazareth, mijn draet is afgesponnen,
Verza u met mijn bloet. Zoo ras de midnacht viel,
Ontzeegh hem met zijn bloet zijn godtverzwore ziel,
Die 't schreiend Christendom zoo veele zielen koste,
En traenen, eer hen Godt van dit gedroght verloste,
Van dezen Lucifer, wiens schrickelijcke val
Den kruisverlochenaer ten spiegel dienen zal.
'tNiceensche is 't voorbeelt van dry jonger Kerckbesluiten,
Die zoo veel stormen van dry hooftverleiders stuiten;
't Zy Macedonius de Godtheit van Godts Geest

253—272 De dry algemeene conciliën na het eerste sluiten der ketteryen. *Kantteekening der oude uitgave.*

237 volgg. Een *schicht* voor te stellen, die zich *dronken drinkt aan bloed,* kan er nog door, vooral indien de schicht *hol* is; maar om die als *dol* voor te stellen, is wat heel veel van de verbeelding gevergd. Volgens sommigen had het wapen Juliaan in de lever getroffen.

238, 238 *Of uit de lucht gekloncken, of drang der vyanden:* versta: „of van den hemel, of door een vijand afgeschoten.”

Ontkleet van haeren glans; of Nestor op zijn leest
Den enklen Heilant deelt in tweederley persoonen;
Of Eutyches uit twee naturen een wil toonen.
Byzanssen, Efesus, Chalcedon staen ge-eert
Als rechterstoelen, daer de waerheit triomfeert;
Hoe gruwelijck de Kerck, van deze leergedroghten
En hunnen nasleep, wort bestormt, en aengevochten,
Zy treet op leeu, en draeck, bezwijckt in smaet noch pijn,
Beschut voor helsch gebit, en doodelijck venyn.
Dees moedige heldin, van boven begenadight,
Die eerst dry eeuwen Godt den Vader had verdadight,
En dwaelzieck spoock gesmoort, beschut nu onbevreest
De Godtheit van den zoone en van den Heilgen Geest,
Met hulp van ridderen en pennen, haer gegeven,
Om, boven al dien damp, in d'ope lucht te zweven,
Bescheenen van het licht, dat uit den hemel straelt,
Terwijl de simple duif der Godtheit op haer daelt.
De Kerck, in bloet geverft, door Ariaensche twisten,
Zagh d'Africaensche kust van dolle Donatisten,
Verdroncken in haer bloet, d'altaeren overhoop,
En hoe Pelagius, een Schot, den waterdoop
Den zuigeling onthielt, verlochende errefsmetten,
En zich, uit kracht van zijn natuure, Christus wetten
Vermat te volgen, bloot van Godts genadeschat;
Een drift, die, schoon vermomt, geen' kleinen nadruck had,
En matte, reis op reis, zoo veele kerckenraeden;
Hoewel Sint Augustijn, in 't velt van zijne bladen,
Haer rustig 't voorhooft boodt, en staen hielt voor zijn [schacht,
Tot voorstant van de Kerck, geveilight door zijn wacht.
Men ziet een' Oceaen van woestheên, zonder paelen,
Als Rome 't ysren juck van Gotten en Wandaelen
Al schreiende gevoelt, en, drymael fel verwoest,

273–284 Afrika aengevochten van Donatus, en Pelagius. *Kantteekening der oude uitgave.*

285–304 De Kerck bestreden van Ariaenen, en Noortsche volcken, die zelfs bekeert, de waerheit beschutten. *Kantteekening der oude uitgave.*

261 *Leergedroghten:* een kernachtig woord, voor „verspreiders eener valsche leer."

287 *Drymael fel verwoest:* men mag zeggen: „*vijf* malen," als, in 410, door de Gothen, onder Alarik (zie vs. 400): in 453, door de Vandalen, onder

Ontbeert den westerschen en oosterlingschen oegst,
Gemaeit met Heidensch stael, of Ariaensche zwaerden,.
Of van den Hun getrapt, tot voeder voor zijn paerden
Wie gaslaet hoe een aert, zoo wilt, en zonder wet,
Of van afgodery of kettery besmet,
Besoldight van den haet om Christus dienst te stooren,
In 't endt zijn godtheit eert, en, op de vont herboren,
Het Roomsche altaer omhelst, en strijt voor d'oude Kerck;
Die ziet hoe wonderlijck, hoe krachtigh en hoe sterck
De hooghste wijsheit, sterck en liefelijck in 't schicken,
Het heilzaem ooghmerck treft, waerop haer oogen micken;
Dies roept hy: Godt, hoe wijs hoe sterck is uw beleit!
Hoe heerlijck komt uw glans en eer en majesteit
Te voorschijn, uit den nacht van 't noorden, en zijn volcken,
Gelijck de morgenzon uit mist en donkre wolcken.
Zoo zienwe 't licht in bloet en dampen ondergaen,
Om rijcker in zijn gout en purper op te staen.
Men lees' den intoght en de woestheên, eer geleden
By d'oevers der Jordaene, en Palestijnsche steden;
Het zy Salmanazar Samarie beroert,
Verwinne, en Jakobs zaet met zich gevangen voer';
Het zy Senacherib met ros en oorloghswagen
De stammen overtrecke, en, na de nederlagen
Van zijn vermeten heir, Jerusalem verlaet',
Tot dat, te Ninive, zijn zoonen hem uit haet
Vermoorden, daer hy smoockt en bidt op Nisroths drempel;
Het zy d'Eufraet Godts stadt en kostelijcken tempel
In asschen legge, vorst en volck te Babel boey',
En in hunn' ondergangk een ry van jaeren groey';
Het zy Antiochus geen sabel laet' verroesten,
Om Arons heilighdom en outers te verwoesten,
Het koor te plonderen van priesterlijcken schat,
Het heiligh wetboeck scheure, zijn kroon met bloet bespatt';
Het zy zich Juda voor Pompejus moet verkleinen,
Terwijl zijn leeu ontziet den arent der Romainen;

305—328 Gelijckenissen van d'elenden der Joden, by de Christensche rampen. *Kantteekening der oude uitgave.*

Genferik: in 465 door Odoaker: in 472 door Ricimer met het leger uit Ligurië: in 547 door de Gothen, onder Totila.

In zoo veel printen wert van verre ons opgedaen
Wat oit de Christe Kerck en stoel heeft uitgestaen,
En noch verduuren zal, zoo lang de maght van boven
Haer hanthaef tegens al die Godt zijn recht berooven,
En brullen om zijn bruit de wettigheit en maght
Der sleutelen om strijt t'ontweldigen met kracht.
Geen Zeegodt Proteus, zoo de dichters ons verzieren,
Verwisselt zijn gedaente uitwendigh in meer dieren
En elementen als het helsche spoock de grijns
Der ketterye kon verandren door wat schijns
Van waerheit, in het hooft en dwaelzieck brein begrepen,
Om eenen langen staert van zielen na te sleepen.
De warzucht wickelt zich in dien verwarden staet
Van heerschappye, en zoeckt haer heul en toeverlaet
By 't een en 't ander hof. Hebreen en afgodisten,
Erfvyanden van 't kruis, zien d'onderlinge twisten
Met lust en blyschap aen, en blaezen in dien gloet.
Zoo wort het kerckkrackeel gestoockt, en aengevoedt,
De nadeloozen rock, van al die Christus haeten,
Niet by verdragh gelot, maer onder hofsoldaeten
En heeren, naer den eisch der staetzucht, uitgedeelt,
Die onder dit gewoel haer personaedje speelt,
Van d'eene in d'andere eeu: en zeker, zonder d'orden
Der Kercke, most de Kerck een woeste baiert worden:
Gelijck, voor 't opgaen van den allereersten dagh,
De duisternis en 't licht in een gedompelt lagh,
Eer star en zon en maen des menschen oogh verblijdden,
Als tekens, ingestelt tot onderscheit van tijden.
Het rijck van Rome leedt aen alle kanten last,
En schockte menighmael: de Kerck alleen stont vast,
Naemhaftigh, en bekent door menigh zichtbaer teiken,
Oock daer Augustus zwaert en staf niet toe kon reicken.

329—354 Verwarringen in weereltlijcke en geestelijcke staeten, by de Kerck stantvastigh doorgestaen. *Kantteekening der oude uitgave.*

323—325 De zin is: „al de onheilen en oorlogen, die het Joodsche volk geleden heeft, zijn zoo vele prenten (afschaduwingen, voorteekenen) geweest van 't geen de Kerk zou te leiden hebben."

329 *Proteus:* reeds meermalen is deze zeegod genoemd.

354 Versta: „ook buiten de grenzen der Romeinsche heerschappij."

Al hielt d'afgodery noch stant, gelijck een post,
Schoon Konstantijn door 't zwaert Godts schaepskoy had [verlost,
En uit den bloênden muil der tigeren getogen;
't Verlichte keizerdom most dit uit noot gedoogen,
Om niet d'ontelbaerheit der Heidenen alom
Te tergen, die 't venyn van 't erfafgodendom
Van jongs op met de melck der moeder innedroncken:
En of ons Cezars met 's aertspriesters titel proncken,
Eer 't Gratiaen verbiet; de tijt verschoontze een wijl:
Zy dienden zich hier van, om Numaes ouden stijl
Van offren, wichelen, en vogelvlught, en droomen
Te krimpen door gezagh, en langsaem in te toomen,
Tot d'oppermaght in 't endt den jongen Theodoos,
Op 't spoor des eersten helts, gelijck een wercktuigh, koos,
Om 't overschot der goôn en tempelen te pletten.
De Flamens uit hun ampt en errefgoet te zetten,
Den krommen wichelstock en 's offervinders merck
Te breecken, voor het kruis van Christus en zijn Kerck,
Het licht der Heidenen, daer grijze profecyen
Van zwanger, zich doorgaeds in troosten, en verblyen.
Van al de helden, die op Konstantinus spoor

355—374 Oirzaeck van het verschoonen der Heidensche afgoderye voor eenen tijt lang, en ten leste door den jongen Theodoos verdelght. *Kantteekening der oude uitgave.*

375—394 Geluckige heerschappy van Honoor, tot heyl der Christe weerelt. *Kantteekening der oude uitgave.*

363 *Gratiaen:* Gratianus, zoon van Valentinianus I, volgde in 375 zijn vader op in de regeering. Hij werd als beschermer der Kerk zeer geprezen, en was de eerste Keizer, die den titel van *Pontifex maximus* (Opperpriester) aflegde, welken zijn voorzaten gevoerd hadden.

367 *Den jongen Theodoos:* Theodosius II, of de Jongere, volgde in 't jaar 908, in zevenjarigen ouderdom, zijn vader Arcadius als Keizer op in 't Oosten. Hij regeerde voornamelijk door zijn zuster Pulcheria, bestreed de Arianen en Nestorianen, en gaf talrijke wetten tegen de Joden, Heidenen en ketters uit. Men is hem de verzameling van wetten verschuldigd, die naar hem *Codex Theodosianus* genoemd is. Hij stierf in 't jaar 470.

370 *De Flamens: flamines,* Romeinsche priesters, aan den dienst van bijzondere godheden gewijd.

375—380 't Is zeker, dat Honorius zich, als Vondel 't uitdrukt vs. 379, *allerminst door maght en wapens* beroemd maakte; want hij was een der zwakste vorsten, die 't keizerrijk gehad heeft, en zag 't geduldig aan,

De Kerck de hant boôn, kon geen Keizer als Honoor
Den gront des Roomschen rijx van 't onkruit der tirannen,
En van barbarisch kaf zoo zuiver wiên en wannen;
Oock allerminst door maght en wapens, en gevaer,
En meest door yveren voor 't onbebloede altaer
Der Kercke. Hy bewaert gerust zijn hof en vesten,
En triomfeert met Godt in oosten en in westen;
Hoewel zijne oversten, een avrechts toeverlaet,
Te schendigh schuldigh zijn aen ontrou, en verraet;
Een huispest, slimmer dan de vyantschap der Nooren;
Een Hydra, reis op reis met vier en stael te smooren.
Toen bleeck het hoe de wacht, en 's wachters oogh en zwaert
De poort vergeefs bewaeckt, zoo Godt heur niet bewaert,
En dat de veiligheit der vorsten en hun steden
In geen geweer bestaet, maer liever in gebeden,
En 't hemelsche beleit, dat, op 't wijtstreckend ruim
Van Cesars weerelt, zulck een woest en uitheemsch schuim,
Een' ganschen weereltvloet te rugh dreef naer zijn bronnen,
Na datze zoo veel velts en heerschappyen schonnen.
  De heilige Augustijn verheft de heerlijckheit
Der Kercke, daer hy toont hoe 't hemelsche beleit,
In d'ongebondenheit der uitgestorte volcken,
Den godtsdienst hanthaeft, en voor d'Ariaensche dolcken
Der Gotten 't volck beschut, het godtgewijde gout,
Op Alarix bevel, uit 's rovers klaeuwen houdt,
De mans, en vrouwen, die den heilant eere gaven,
En naer den vryburgh der Apostolijcke graven
En kercken vloôn uit noot, hun lijf en zuiverheit

395–414 Toen Alarick Rome overrompelde, wert het heilighdom verschoont, en alle die naer de kercken en graven der apostelen vlughten, bleven behouden. *Kantteekening der oude uitgave.*

dat Rome, ja geheel Italië, door allerlei opgeworpen dwingelanden en door barbaarsche volkeren geplunderd en verwoest werden. Doch zijn ijveren tegen Heidenen, Joden en ketters verwierf hem den lof der Geestelijkheid.

400 *Op Alarix bevel:* Alarik, Koning der Gothen, viel in 403 in Italië; doch, met Honorius een verdrag hebbende aangegaan, keerde hij met zijn leger naar Frankrijk terug. Onderweg verraderlijk aangevallen door Romeinsche benden onder Stillicho, versloeg hij die niet alleen, maar trok Italië weder binnen, verwoestte het te vuur en te zwaard, en maakte in 410 zich meester van Rome.

Voor onheil berghde. Hy geeft reden, en bescheit
Hoe dees behoudenis van 't heilighdom, en 't leven
Des volcks alleen Godts zoon, en maght wort toegeschreven,
In 't overvallen van den Tyber, en Godts stadt:
Naerdien de Roomsche maght, en 't woest gewelt, gespat
Uit zijn gewesten, noit den overwonnen spaerden,
Noit heilighdom, noch kerck voor fackelen en zwaerden
Verschoonden, noch voor boey, en 't juck van slaverny.
Dan stont het schenden en schoffeeren ieder vry:
Nu staen de Heidens stom voor 't hoog beleit, en knielen,
En d'onbesmette vont wascht duizenden van zielen.
  De dienst des afgodts, die zoo diepe wortels schiet,
In 't hart der volcken, was in 't Afrikaensch gebiet
Door straffen noch plackaet volkomen uit te rucken:
Karthago hielt noch stant, en weigerde te bucken
Voor 's heilants kroone, en zwichte om hoog noch laegh
Waerom de hemel sloot dit heiloos overschot [gebot:
Der templen, door de vuist der stroopende Wandaelen,
Te slechten tot den gront, en gansch aen stof te maelen:
Dies wort, in schijn van pais, de wijtbefaemde stadt
Naest Rome ontharrenast, de kerckelijcke schat
Geplondert door den klaeu der uitheemsche Ariaenen,
Beschimpers van de noot en katholijcke traenen;
Terwijl Godts priesterdom, gebannen, en geplaeght,

415—432 Ariaensche Wandaelen verdelgen te Karthago de Heidensche afgodery, en verstooren en verdrucken de Katholijcke waerheit. *Kantteekening der oude uitgave.*

415 *De dienst des afgodts:* lees: „de afgodendienst."

415—432 Het hier verhaalde gebeurde in de vierde eeuw, toen Karthago door Genserik werd veroverd. De stad werd echter in 523 door Belisarius hernomen. Intusschen schijnt Vondel niet bespeurd te hebben, dat hij met dit verhaal de moraal van 't laatst voorafgaande onderste boven werkt. Immers, zoo de godsdienst te Rome gehandhaafd werd (vs. 398) en de Heidenen aldaar stom stonden voor 't Hemelsche beleid en zich bekeerden (vs. 413, 415), te Karthago triomfeerden de Wandalen en 't Arianisme. De liefhebberij om het onmiddellijk Godsbestier meer bepaald in de eene dan in de andere gebeurtenis te willen zien, heeft hier onzen dichter, maar ook velen voor en na hem, tot de meest ongerijmde gevolgtrekkingen geleid.

446, 447 Lees: „de groote Leo bejegent Attila, nu hij aan komt draven" enz.

Gelijck d'afgodery, ter stadt wort uitgevaeght:
En wie, als balling 's lants, ontziet door zee te vlughten,
Moet onder 't slaefsche juck van 't Ariaensdom zuchten.
Geloof en ongeloof hier lijden te gelijck,
Doch ongelijck voor Godts of 's afgodts eere en rijck.
De hulp des hemels sterckt doorgaends het hart der [flaeuwen.
Europe in 't westen schreide, omcingelt van de klaeuwen
Der Noortsche tigeren. Elck scheurde en sleurde en trock
Om 't gierighste een gedeelte en slip van Christus rock.
Het heir van Attila komt naer Godts stadt gevlogen,
De heirbijl in de vuist, de blixem brant in d'oogen,
Die 't aerdsche Paradijs, Italie, verdort,
Daer Mincius zijn kruick in Padus boezem stort.
Al had de wreede Hun rampzaligh met zijn rotten
Gestreden om de kroon van Vranckrijck tegens Gotten,
En Vranck, en Oosterling; hy hielt den zelven moedt,
Gesterckt met versch gewelt, te paerde en oock te voet,
Om Jesus Heiligen te ketenen, als slaeven.
De groote Leo, zoo Godts geessel aen komt draeven,
Bejegent hem in 't velt, met een' gewijden stoet;
De kruistaf in de hant, gekroont met eenen gloet,
Die uit den myter straelt, omscheenen met de straelen
Van 't pauselijck gewaet, bestuwt van kardinaelen,
Maer klaerder van een' geest, en Apostolisch licht.
Dit dreight hem, zoo het schijnt. De felle Tarter zwicht
Voor Leo, die hem raet zijn heiren af te voeren;
Naer dien men straffeloos die Godtsstadt noit moght roeren,
Noch stooren in zijn rust het heilige gebeent
Van Godts Aposteldom. De dwinglant zucht en steent,
Herschapen in een lam, op dezen Leeu zijn bede.
Hy ruckt zijn heir te rugge, en laet de stadt in vrede,
Die door de zorgh der hooftapostelen bevrijt,
Gelijck een steenrots staet, daer 't al op stuit en splijt.
Men telde in 't Christendom geen vijf gechristende eeuwen,

433—460 Paus Leo de groote stuit door een hemelsch wonderteken Attila, op zijnen toght naer Rome. *Kantteekening der oude uitgave.*

461—512 Klodoueus wort geboren, toen de Kerck jammerlijck verdruckt wiert en hy wint den strijt door een belofte van Christen te worden, en laet zich doopen. *Kantteekening der oude uitgave.*

Of hoorde gansch Europe en d'Afrikaners schreeuwen,
Als een bevruchte vrou, die niet verlossen kan.
Zoo menige vooghdy, zoo menigh kercktiran
Verdruckte weêr de Kerck, die Rome had gedwongen.
Arius, Eutiches, en Heidensch zaet besprongen
Den katholycken burgh, die, op een rots gebout,
Geduurigh aenstoot lijdt, en vast op Godt betrout.
De hoven zijn besmet van monsteren, en pesten.
De heerschappy verdwaelt in oosten, en in westen.
Elenden recken staêgh het katholijck gedult.
De valscheit stoft en roemt, en huilt, en bast, en brult.
Geen visschers pinck schijnt zoo begraven en gedolven,
In ziedend pekelschuim, en neêrgestorte golven,
Als Jesus bruit, terwijl haer heer en heilant slaept.
Zy weckt hem met gebeên: waeck op, het water gaept.
Waeck op, wy gaen te gront. Dat kermen raeckt Godts ooren,
En Klodoueus wort gekristent, en herboren,
Gezalft ten troost des volcks, dat, zonder vorst en hooft,
Van uiterlijcke hulpe en voorstant zat berooft.

Dees heeft met Zegebert de Duitschen aengegreepen,
Die dringen dapper toe. De Franschen staen benepen,
In 't midden van den slagh. Wat raet? de moedt bezwijckt.
De vyant briescht en brult van wraeckzucht, en gelijckt
Een' springvloet, die, met kracht gedreven uit den noorden,
Een steenen hooft bestormt, en hooger dan de boorden
Gewassen overzwalpt, en wier noch paelwerck schroomt,
Maer dreight alle oogenblick, geslaeckt en ongetoomt,
De ribben en den rugh des hinderdams te pletten,
En al het laege lant in bare zee te zetten.

466 *Eutyches* was Bisschop te Constantinopel in de vijfde eeuw, en de leidsman der tegenpartij van de Nestorianen. Deze laatsten predikten — zie vs. 256—257 — het leerstuk dat er in Christus twee personen waren, een goddelijke namelijk, de *Logos*, en een menschelijke, *Jezus*. Eutyches nam daarentegen slechts eene natuur in Christus aan, t. w. die van het vleeschgeworden woord. Zijn leer, op de Kerkvergadering van Ephesus gehandhaafd, werd in die van Nicea verworpen. Zie NEANDÉR *Kirch. Gesch.* III, pag. 1079 volgg.

478 *Klodoueus:* of *Klovis:* deze was de eerste koning der Franken, die, aan het einde der vijfde eeuw, zijn gebied in 't oude Galliё vestigde.

481—504 Het hier verhaalde zou hebben plaats gehad bij het leveren van den vermaarden slag bij Zulpich (*Tolbiac*) in 't jaar 496.

Men moedight vast vergeefs: noch orden, noch getal,
Noch versche hulptroep baet. De harten overal
Verflaeuwen onder 't slaen. De hoofden zijn ten ende
Van raet, en stutten schaers de voor- en achterbende.
De Fransche koning stijght in dezen noot van 't paert,
En, heffende zijn hart en oogen hemelwaert,
Gedenckt wat hy zijn bruit Klotildis heeft gezworen,
En zweert, behaeght het Godt zijn vyanden te stooren,
t' Omhelzen 't Christaltaer, en langer d'afgoôn niet
Te wieroocken: daerop verrijst hy, en gebiet
Van alle kanten fors de Duitschen aen te vatten,
Die zwichten onvoorziens, en wanckelen, en spatten,
Verliezen hunnen heer en koning op het spoor,
En Klodoueus schrijft Germanje wetten voor.
Klotildis welkomt hem in 't hof met blyde traenen,
Die, van Remigius met al zijne onderdaenen
Gewasschen op de vont, een heerlijck voorbeelt geeft
Aen zoo veel koningen, als dit gebiet oit heeft
Geteelt, om eeuwen lang de Kerck te helpen stutten,
En tegens het gewelt des afgronts te beschutten:
Want Godts voorzienigheit, geduurigh op de wacht,
Beschutze dan door d'eene en dan door d'andre maght.
 Justiniaen, om 't rijck t'ontlasten van de packen
Des Persiaens, en eens dien taeien boogh te knacken,
Beval aen Belizaer in 't oosten het beleit
Van dezen stouten toght. De Roomsche klepper weit
Den oogst van Persen af, zoo trots als Alexander,
En d'Asiaen beklaeght zijn neêrlaegh. d'Een op d'ander,
Houdt aen, en smeeckt om pais, en sluit een vast verbont.
Op zulck een aenblick deckt Godts moedigh heir den gront,

513—534 Justiniaens geluckige toght, onder Belizaer, in Persen, Afrika, Sicilie, Napels, Rome en Konstantinopole. *Kantteekening der oude uitgave.*

497 *Klotildis:* Klotilde was de broedersdochter van Gondebald, Koning van Bourgondië. Klovis was omstreeks 492 met haar in den echt getreden; doch zijn belofte om zich te laten doopen niet nagekomen, toen het gebeurde bij Zulpich hem daartoe aanspoorde.

513—534 In den jare 529 werd Belizarius door Keizer Justiniaan tegen de Perzen gezonden, die hij overwon. Daarna aan 't hoofd gesteld van een leger, 't welk naar Afrika bestemd was, veroverde hij Karthago op Gelimer, Koning der Wandalen — zie het aangeteekende op vs. 415—432 — en dreef in de volgende jaren de Gothen uit Sicilië, Napels en Rome.

Langs d'Afrikaensche kust; daer strijcken al de Wenden
Hun vaenen voor het kruis, en 's keizers keurebenden.
Byzansse vrolijck ziet dien veltheer hoogh ge-eert
Ten hove, daer hy met den krijghsroof triomfeert,
En Gilimeer, het hooft der Ariaensche plaegen,
Moet treuren zonder kroon, voor zijnen zegewagen.
Het zelve zwaert vervolght zijn oorloghsavontuur,
Ontsluit Justiniaen de Siciljaensche schuur,
En poort van Napels, dryft de Gotten, en de Wendels
Verbaest van 't Kapitool, en plant'er Christus vendels.
Byzanssen in het endt, door hulp en kracht van Godt,
Ontslagen van 't belegh der Hunnen, hangt het slot
Aen Belizaers geluck, zoo hoogh in top geheven,
Door diensten aen de Kerck, by 's helts beleit gesteven.
De tyden evenwel gaen zwanger van het zaet
Der valsche leeringen, en eischen wijzen raet
Van een godtvruchtigh hooft, om andren voor te lichten,
En wat vervallen leght te bouwen, en te stichten,
Door orden en beleit, waerom het koorgebiet
Den pauselijcken staet Gregoor bevolen liet,
Die van de Kercke met den titel van den Grooten
Niet t' onrecht wert vereert, van boven overgoten
Met wysheit, heiligheit, en sterckheit, en al 't geen
Uit zijne eerwaerdigheit in top van eere scheen,
Ten spiegel van Godts volck, en allen, die tot heden
Den Roomschen stoel en staet, in Christus naem, bekleedden.
Zoo dra Gregorius gerucht van 't keurlot hoort,
Begeeft hy zich ter vlught naer buiten uit de poort,
En schuilt in een spelonck, om d'oogen te verblinden,
Die door een licht geleit hem in den schuilhoeck vinden,

535—592 Gregorius de Groote wort paus, en wederstaet den inbreuck der Longebarden, en de hoovaerdy des Aertsvaders van Konstantinopole. *Kantteekening der oude uitgave.*

521, 529 *Wenden—Wendels:* beiden voor *Wandalen.*

525 *Gilimeer:* of *Gelimer,* een vorst der Wenden of Wandalen.

540 *Gregoor:* Gregorius de Groote, uit een aanzienlijk Romeinsch geslacht gesproten, werd in 590 tot Paus gekozen. Hij ijverde zeer voor de uitbreiding der Kerk en het was ten tijde van zijn bestuur, dat de Britten het Christendom aannamen. Zie vs. 579.

549 *Om d'oogen te verblinden:* d. i.: „om zich te onttrekken aan de oogen van hen, die hem zochten." Men verhaalt dat een vuurkolom hun den weg wees.

En leiden naer den stoel, waer op Sint Peter zat,
Die noit doorluchtiger noch grooter nazaet had.
Der Longebarden heir, dat van de Beltsche stranden
In Hongarye viel, van derwaert op de landen
Van Arnus en den Po; toen Narses, om zijn' smaet
En schimp te wreecken, zwoer Sofia zulck een' naet
Te naeien, zulck een web te spinnen, en te weven,
Dat zy noch al de maght van Maurits, by haer leven,
[Gelijck de schrijver melt] dit noit onttornen zou;
Dat lantbederflijck heir schoffeerde Godts landou,
Te Rome voor de poorte, en schatte en schon de steden,
En zonder 's Pausen oogh het waer in stadt gereden,
Oock zonder tegenstant: doch zijn godtvruchtigheit,
En waecken, en gebeên, en goddelijck beleit
Beschermt Sint Peters burgh, en godtgewijde torens,
En ondertusschen, als gestooten met twee horens,
Verzwaert d'aertsvader van Konstantinopel vast,
Gesterckt door 's Keizers nijt, des hooghsten mijters last,
En noemt uit trotsheit zich den algemeenen herder.
De stoel van Guldemont, een bisdom, springt nu verder
Dan zijn aertsvaderschap, den Roomschen onderdaen,
En durf zelf naer de kroon des hooftapostels staen.
Dit toestaen waer het recht des eersten stoels verraeden,
En d'oude hantvest, klaer bezegelt in Godts bladen,
Daer Cefas met de maght der sleutlen wort vereert,
En herdersstaf, die al de kudde en kerck regeert.
Gregorius staet pal, en brantmerckt al die listen,
Als voorboôn van de helle, en 't hooft der tegenchristen.
Hy dryft van 't blint gezicht der Engelschen de wolck
Des Heidendoms, en leert den koning en het volck

555 *Narses:* een gesnedene, doch die als veldheer van Justiniaan zich manlijk tegen de Oostergothen weerde, hun rijk in Italië ten onder bracht en er later als Stadhouder het beheer voerde, totdat hij, in 't jaar 567, in ongenade verviel en van zijn ambt werd ontzet.

556 *Sofia:* dezelfde, van welke gewaagd wordt in het „Begin van Rozemonts Treurspel." Zie in deze uitgave het deeltje 1637—1639 *Gysbreght van Aemstel,* bl. 155.

567 *d' Aertsvader van Konstantinopel:* de Patriarchen aldaar, gesterkt door de Keizers, wederstonden reeds vroeg het oppergezag over de Kerk, waar de Bisschoppen van Rome aanspraak op maakten, en veroorzaakten hierdoor een scheuring tusschen de Grieksche en Latijnsche Kerken.

Door Augustijn, den abt, in Christus bloet zich baden.
De Kerck, in haer triomf, gedragen op vier raden
Van Godtgeleerden, eert zijn goddelijcke schacht,
Die zulcks de zeden vormt, datze uitmunt in haer kracht,
Als Sint Jeronimus, in Godts vertaelde schriften,
Sint Augustijn, in 't punt van schriftkrakeel te schiften,
Ambroos, in 't openen van Godts geheimnismerck,
Zoo blinckt Gregorius ter eere van de Kerck,
Die 't graf des sleutelvooghts bestroit met groene palmen,
Zoo menighmael 't gewelf zijn nooten noch hoort galmen,
Daer 't koor der engelen naer luistert, en verlangt,
Terwijl het in een wolcke, en boven 't outer hangt.
  De tweede Kosroës, Monarch der Persiaenen,
Op hoop van Cezars troon door inbreuck met zijn vaenen,
Te winnen, klampte trots den Syriaen aen boort,
Schoffeerde Davids erf, vermeesterde de poort
Van nieu Jerusalem, verschoonde geene kercken,
Noch 't heiligh graf, noch geen van al Helenes wercken,
En voerde, root van moort, en zwart van bloedigh stof,
Het zaligh kruis met 's lants aertsvader in zijn hof;
Terwijl de kruisgenoot most sleepen boey en keten
Des bitteren Hebreeus, van helsche wraeck bezeten:
Maer eveneens gelijck de bontkist der Hebreen,
Gevangen in het koor der Filistijnsche steên,
Den afgodt Dagon van het outer smeet ter aerde,

593—615 Kosroës verwoest Jerusalem, en vervoert het heiligh kruis. *Kanteekening der oude uitgave.*

581 *Augustijn:* deze was een Romeinsche Abt, die, in 596, met veertig metgezellen, door Gregorius den Groote, naar Britannië werd gezonden om de Angelsaksers te bekeeren. Ethelbert, Koning van Kent, werd door hem tot het Christelijk geloof gebracht, en Augustijn, tot Aartsbisschop van Engeland gewijd, vestigde zijn zetel te Kantelberg, welke plaats tot op heden den voorsten rang onder de Bisdommen daar te lande behouden heeft. Beda heeft ons een elftal brieven van hem aan den Paus, met de antwoorden daarop, bewaard.

593—626 De hier verhaalde inval van Kosroës II had plaats in den jare 615. Reeds eenige jaren vroeger had hij Palestina, Phenicië, Armenië en Kappadocië veroverd en overal groote verwoestingen aangericht. Keizer Heraclius, deze geweldenarijen moede, trok hem tegen en versloeg hem: waarna Kosroës, die vroeger zijn vader Hormisdas met stokslagen had laten ombrengen, op zijne beurt door zijn zoon Syroës werd gevangen gezet, die hem van honger liet omkomen.

En 's afgodists gezagh te rugh zette, en bezwaerde;
Zoo plaeghde 't heilzaem kruis het Persiaensch gebiet:
Hoewel vorst Kosroës dit heilighdom ontziet
t' Ontwijden met zijn hant, te handlen ongeregelt,
En houdt het in de busse en koker toegezegelt,
Gesloten in gesteente, en diamant, en gout,
Zoo gaef gelijck hy 't vondt. Voor dit geheilight hout
Verschrickt de Persiaen, en roemt, op 's afgodts drempel,
Hoe Christus heilighdom en Godtheit in den tempel
Van Mithras wort bewaert, wel dertien jaeren langk,
Tot Heraklius zelf Armenie door dwangk
Verovert, Kosroës, verwonnen en geslagen,
Den Tigris overzwemt, en deerlijck in de laegen
Van Syroës, zijn' zoon, verstrickt wort, die verwoet
Den vader priemt, en voort de stiefmoêr met haer bloet
Verdelght, en treênde in vre, het kruishout van Messias,
Door d'eige handen van aertsvader Zacharias
Den keizer overgeeft, die zulck een' rijcken schat
Al triomfeerend voert in Konstantinus stadt,
Ter eere van de Kerck, die zege heeft verworven,
Door 't kruisaltaer des Godts, voor ons aen 't kruis gestorven.
Na'et ingaen van den herfst gemoet Jerusalem
Al schreiende van vreught, op 's volcks gemeene stem,
Met tacken van triomfe, en wieroockkandelaeren,
En tortsen, door den drang van allerhande schaeren,
Den triomfanten heer, en zegenrijcken vorst,
Die, van 's Olijfsberghs kruin, op zijne schouders torst,
Het heiligh kruisjuweel, geleit met lofgezangen
Der kerckkooraelen, uit een goddelijck verlangen,
Op hemelsche muzijck, dat, uit des hemels boogh,
Aldus beantwoort wort van englegalm om hoogh:
Zyt wellekom, ô kruis, dat Jesus schouder druckte,
Den Godt droeght, die u droegh, op dat een ieder pluckte
De levendige vrucht van 't eeuwigh paradijs,
Een rechte tegengift voor Evaes slangespijs.
Ghy kunt de bitterheên der traenen hier verzoeten,
En in dees wildernis den dorst der zielen boeten,

616—680 Maer wort van Heraklius geslagen, van zijnen zoon vermoort, die het kruis van zelf wederzent, dat te Jerusalem verheven wort, doch niet zonder Godts wonderwerck. *Kantteekening der oude uitgave.*

Door deze klaere bron, die uit u nedervloeit.
O stut van al wat kranck vermast is en vermoeit!
Ghy zijt het hoogh altaer, daer 't lam aen hing doorsteken,
Ten zoen van d'appelsmet. Gy heelt onze erfgebreken.
Ghy zijt de ladder, van het helsche spoock begrimt;
De trap, waer langs Godts zoon de starren inneklimt.
O schantmerck, eer gevloeckt, hoe blinckt u glans in 't midden
Der heiligen, die u vereeren, en aenbidden,
En wieroocken, gelijck den troon en voetschabel
Van Jezus, Godt met ons, de rechte Emanuël.
Wanneer zich openbaer' de rechter aller volcken,
Zult gy met majesteit verschijnen uit de wolcken,
En schieten uwen glans in 't westen uit het oost,
Den boozen tot een' schrick, den Heiligen tot troost.
Doch midlerwijl wy hier voor Jesus kruiseer strijden,
En worstlen met gedult, verander al dit lijden
In blyschap, door de kracht des troosters, dienge droeght.
Zoo voere ons 't kruis naer Godt, die lijf en ziel vernoeght.
De dubble ry, begroet van alle Serafinnen,
Genaeckt de Waterpoorte, en treet met staetsi binnen,
En Heraklius wort al buckende in de poort
Onzichtbaer kort gestuit, en kan niet langer voort.
De kruislast overlaed 's godtvruchten keizers leden.
d' Aertsbisschop van de stadt stort neder met gebeden
Voor Godt, die d' oirzaeck van dit wonder hem ontvout.
De keizer kent zijn schult, beveelt den vader 't hout
Des grooten heilants, scheurt zijn prachtige gewaeden,
Het purper van gesteente en perlen overladen,
En kleet zich arm en slecht, op 't voorbeelt van den Godt,
Die, pracht en prael versmaênde, aldus Iskarioth
En zijne bende volghde, om Adams zaet te vryen,
Door koorden, roeden, smaet, en bitterheên, en lyen.
In dezen schijn hervat Augustus 't heilighdom,

661 *Serafinnen* voor *Serafijnen*, als elders *Cherubinnen, Cherubimmen* enz. voor *Cherubijnen.*

661—680 Waar Vondel het hier verhaalde wonder heeft geboekt gevonden, is mij onbekend. De zaak is echter zeer geloofbaar: en, dat de Keizer het kruis met meer gemak kon dragen toen hij half naakt, dan toen hij in zijn praalgewaad gedost was, zeer natuurlijk. Het tegenovergestelde zou men als een wonder hebben kunnen aanmerken.

En draeght het door Godts stadt, langs Jesus bloetspoor, om,
Tot op den Dootshooftbergh, daer 't leven hing verlaeten,
Mishandelt van Hebreen, en Heidensche soldaeten.
Dus triomfeert de Kerck, in d' eere van het Kruis,
Ten schimp der lastertonge, en van het helsch gedruis.
Maer Godt, om nimmermeer zijn heir t' ontharrenassen,
Gedooght dat Ismaël alreede is opgewassen
Tot eenen hoogen boom, wiens schaduwe uitgestreckt
Arabie eerst, daer na het Persisch rijck bedeckt,
Heel Syrie en den Nyl, en groeit met groote hoope
Langs d'Afrikaensche kust, en hoogh en laegh Europe.
Hy valt, gelijck een mist uit Spanje op Vranckrijck neêr,
Ten schimp der keizeren, en al hun tegenweer.
De tack van Agar wil geen tack van Agar schijnen,
Maer noemt, naer Saraes naem, zijn telgen Sarazynen,
Als die echtwettigh zijn geboren vranck en vry,
Om andren onder 't juck van droeve slaverny
Te brengen met een' glimp, te ketenen, als slaeven,
En, naer hun bullepees, en zweep, te leeren draeven.
Zy hadden, ruim een eeu geleden, hunne wet
Ontfangen van de pest der weerelt, Mahometh,
Een' Arabier, die, toen de hemel het gehengde,
De wet van Godt den Zoone en Moses t'zaemenmengde,
Met helsch vergift en sap van Heidensch ongeloof,
Om op 't gesplitste brein der menschen grooter roof
Te haelen, als hy elck zijn element ontleende,
Het welck door dezen glimp de strydigheên vereende.
Dus hing de leitsman van dees nieuwe razerny
Den Alkoran op d'eene en 't zwaert op d'andre zy:

681—730 Opkomst van Mahomet, en de Sarazijnen, gestuit door Martel in Vranckrijck, en namaels door de Ferdinanden en Alfonsen in Spanje. *Kantteekening der oude uitgave.*

687 Namelijk in 't begin der achtste eeuw onzer jaartelling.

690 *Sarazynen:* ik weet niet, van wien Vondel de naamsafleiding heeft gevonden, welke hij hier opdischt. Gewoonlijk leidt men den oorsprong van 't woord af van den naam der stad *Sarraka;* ook wel van het woord *Sarra* of *Sahra*, „woestijn," in welk geval de naam van *Saracenen* („woestijnbewoners"), die vroeger alleen aan de eerste volgers van Mahomed gegeven werd, later overging op de Mahomedanen, die zich over Azië, Afrika en Europa uitbreidden.

695 *Ruim een eeu geleden:* dus in 't begin der zevende eeuw n. C.

En d' aenhang, van zijn zwarte en grove wet betovert,
Had reede zoo veel lants gewonnen, en verovert,
En hing, gelijck een mist, de Kercke in haeren dagh,
Terwijl het oogh des volcks door valsche glazen zagh.
De Kerck, in noot en rouwe, om haer bedruckte leden,
Zoeckt heul en troost om hoogh, en worstelt met gebeden,
Eer haer de muil verslinde en 't gaepen van de hel.
De hemel weckt in 't endt den moedigen Martel,
Die Vranckrijck van dien mist der gruwelen komt vaegen,
Vierhondertduizenden verstroit ziet, en verslaegen,
En 't zegenrijcke zwaert niet opsteeckt in zijn hof
Eer 't lant gezuivert is van 't Sarazynsche stof,
Dat zeven eeuwen lang zich in Granade zette,
Eer Ferdinand hun kroon met zijne heirbijl plette,
En aen Sint Jakobs graf den ouden luister schonck,
Daer Jesus groote naem door alle kooren klonck.
  Maer Spanje midlerwijl verliet zich op d'Alfonsen
En Ferdinanden me, die blixemen en bonsen
Den Sarazijn met kracht uit 't een in 't ander rijck,

707 Versta: „benevelde het licht der Kerk, belette dat het zich verspreidde."

714 *Vierhondertduizenden:* de meeste schrijvers spreken van 100,000 man en dat is al wel; zelfs na de uitvinding van het buskruit, waardoor de veldslagen veel moorddadiger moesten worden, heeft men zulk een cijfer niet bekomen. Is werkelijk het verlies, door de Saracenen geleden, zoo aanzienlijk geweest, dan mag men aannemen, dat voor 't minst vier vijfden, niet in den strijd, maar op den terugtocht, van honger en gebrek zijn omgekomen.

721, 722 *d'Alfonsen en Ferdinanden:* deze vorsten zijn: *a*) Alfonsus I, Koning van Castilië en Leon, die, in 't begin der twaalfde eeuw, de Mooren in verscheiden veldslagen versloeg. Hij verkreeg van den Paus den naam van „de Katholieke," welken eeretitel Paus Julius in de zestiende eeuw bij vernieuwing erfelijk aan de Koningen van Spanje verzekerde — zie vs. 726 — en Alfonsus XI, die er, in 1327, in eenen slag 200,000 versloeg. *b*) Ferdinand I, insgelijks Koning van Castilië en Leon, die in de elfde eeuw Coïmbra, Vises en een groot gedeelte van Portugal aan de Mooren ontnam, en Ferdinand V, die hen in 1492 geheel ten onder bracht.

723 *Den Sarazijn:* eigenlijk waren 't geen Saracenen meer. Deze laatsten waren in 1091 reeds ten onder gebracht door de Mooren, die eerst hen in Spanje tegen de Christenen waren komen beschermen.
Uit 't een in 't ander rijck: d. i.: „sloegen ze van 't eene Spaansche Rijk in 't andere." „Maar," zal men misschien zeggen, „op die wijze raakten zij ze niet kwijt." — Zou wellicht *in* in *en* moeten veranderd

En d'eerste Alfons verdient den naem van Katholijck;
Een' titel lang verzuimt by nazaet en by neven,
Doch weder Ferdinand van Arragon gegeven
Van Julius, naerdien zijn trou geen' voorzaet wijckt,
En Ferdinanden en Alfonsen recht gelijckt,
In voorstant van de Kercke, en noit geen voorzaet stouter
Zich queet in 't Spaensche rijck, ten dienst van Godt en
['t outer.
d'Uitsteeckenste afkomst van den grooten Konstantijn
Vergiftight dootelijck met Ariaensch venijn,
En, na dees pest, geen klein getal van stoelgenooten,
Tot keizer Karel toe, met recht genoemt de Grooten,
Misbruickten niet alleen, te gruwelijck en wreet,
Het Roomsche aertspriesterdom, en hielden trou noch eedt,
Maer voedden noch doorgaends, verhit in tegenstrijen,
Vervloeckte scheuringen, en zwarte razernyen,
Hoe lang de Tyber oock naer rust en vrede stont;
De Bosforus verwierp beloften, en verbont.

731—752 De Ariaensche keizers in het oosten verdrucken jammerlijck de Kerck en de Pausen door de Longebarden: maer Pipin helpt de verdruckten, waerna Karel de Groote geboren wert. *Kantteekening der oude uitgave.*

worden? — Ik geloof het niet: vooreerst, en wel voornamelijk, omdat de uitdrukking *'t een en 't ander rijk* „twee" Rijken, niet meer, onderstelt, en nog wel twee Rijken, waar vroeger van gesproken is: — wat hier het geval niet is, want Spanje bevatte verscheidene Rijken en er is nog van geen Rijk gewag gemaakt: ten andere, omdat de uitdrukking historisch waar is, en de Mooren nauwelijks uit den eenen Staat verjaagd waren of zij hieven in een anderen het hoofd weder op: zoo b. v. handhaafden zij zich tot aan 't jaar 1492 in Grenada.

726 *Ferdinand van Arragon:* de man van Isabella van Castilië, en grootvader van Karel V.

727 *Julius:* Julius II.

731 *d'Uitsteeckenste afkomst van den grooten Konstantijn:* zoovele Keizers van 't Oosten hebben de Arianen beschermd, dat ik niet durf beslissen, wie hier bepaaldelijk door Vondel bedoeld wordt.

734 *De Grooten:* taalfout, om 't rijm; doch waarschijnlijk gedachteloos aan Vondel ontsnapt, omdat wel de constructie den 1sten n.v. vordert, maar de gedachte zich den persoon, die genoemd wordt, voorstelt, niet als handelende, maar als iets ondergaande. 't Had in allen gevalle, als in vs. 802, *den Grooten* moeten zijn.

735, 736 *Misbruickten.... het Roomsche aertspriesterdom:* versta: gedroegen zich onbehoorlijk, vijandig, jegens het Pausdom.

Zijn lantvoogdyen in Italie volharden
In vyantschap. Het juck der wreede Longebarden
Viel onverdraeghelijck. Martellus zoon, Pipijn,
Verlichte, op 's vaders spoor, in dezen droeven schijn,
De stadt, toen hy Aistulf in d'Alpes sloegh, en temde.
Het westen evenwel, dewijl het oost vervremde,
En meer en meer veraerde, in godtsdienst en gezagh,
Hiel by den hemel trou met traenen en geklagh,
Om een' verlosser aen, of Godt hen wou verhooren;
Aldus wert Karel toen, ter goeder tijt, geboren,
Een oorloghshelt, van wien de weerelt heeft gewaeght,
Zoo wijdt de zon verzinckt, tot daer het 's morgens daeght.
Ten dienst van weereltlijcke en kerckelijcke staeten,
Hy ieder kerckslot, daer d'aertsherders over zaten,
Gehoorzaem en getrou bekrachtight op zijn tijt.
Hy toomt den woesten Sax, verwintze strijt op strijt,
En baenende zijn heir de heirbaen, door de rotsen
Van d'Alpes, durf het zwaert der Longebarden trotsen;
Hunn' koning Desideer de lang misbruickte kroon
Ontrucken, voor Pavye, en hem, voor elck ten toon,
Vervoeren in triomf, gedempt met stam en rancken.
Het rijcx, van Alboin begonnen, valt den Vrancken,
Na tweemaelhondert jaer, ten deele. Rome ontlast
Van dit Barbarisch juck, dat dieren beter past,
Zingt Gode en Karel lof, herschept een ander leven,
Bevestight in Godts erf, verdadight en gesteven
Door Karel, en Pipijn, en ziet de hel den roof
Ontrucken, door de kracht en aenwas van 't geloof.
De derde Leo kroont den grooten helt ten leste,
En voert het keizerdom van oosten in het weste
Op dit gezalfde hooft, 't welck nedrigh, wijs, en sterck,

753—788 Geluck van Karel de Groote, die Keizer in het westen gekroont, en om zijn godtvruchtigheit geprezen wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

745 *Aistulf:* Aistulfus, op een na de laatste Koning der Longobarden, kwam in 760 aan de regeering en maakte het Paus Stephanus III zeer lastig. Deze riep Pepijn van Frankrijk te hulp, die Aistulfus noodzaakte, den Paus al de hem ontnomen landen terug te geven.

762 *Alboin:* deze was, onder de vorsten van Lombardije, de eerste, die den titel van Koning voerde. Hij kwam in 't jaar 568 aan de regeering. De oude uitgave heeft hier verkeerdelijk *Albion.*

Rechtvaerdig, en geleert, zoo heiligh Christus Kerck
Gehanthaeft heeft, dat zy den helt, die haer vermeerde,
Voor eeuwigh danckbaer met den naem van Heiligh eerde.
Wat dichten hebben niet op zijnen naem gedraeft!
Het zy hy Mahomet in 't Spaensche zant begraeft;
Het zy hy Saxen dempt, aen Christus troon geschoncken;
Het zy 't gewijde graf, terwijl zijn degens bloncken,
Hem uit Jerusalem door Aron wert vereert,
Dien wreeden Sarazijn; het zy hy godtgeleert
En yverigh herstelt, door wijze letterkloecken,
De waerheit van de Grieksche en Siriaensche boecken;
Of d'armoede, en de Kerck, zijn' erfgenaem, verrijckt,
En in miltdadigheit noch vorst noch voorzaet wijckt,
Tot dat zijn lichaem rust, gebalsemt binnen Aken,
En traenen vloeien laet uit d'oogen, langs de kaecken
Der ongechristenden, en van 't gechristent volck,
Verdadight door zijn deught, en zegenrijcken dolck.

De kroon van Rome ruste op Karel, en zijn Francken,
Een heele en halleve eeu, ter eere van hun rancken,
Wanneer d'aertsherder koos een' vorst uit Duitschen stam,
En Otto, die Godts stoel in noot te hulpe quam,
Te Rome keizer kroonde, en zalfde, in innewijde;
Hoe vinnigh d'afgront oock der Duitschen kroon benijde.
Zoo menigh volck en rijck, na 's Grooten Karels doot,
In Heidenschap herviel, uit dien gerusten schoot
Der Kercke, oock Turck, en Hun, en andre lastersmetten,
Betemde hy door 't zwaert, en tucht, en wijze wetten,
En overleden liet gehouwen op zijn' zerck:
Geen Christen keizer heeft, na Karels doot, de Kerck
Noch 't keizerdom ge-eert als Otto, hier gesloten.
Hy voere als Karel vry den titel van den Grooten.

789—812 Otto de eerste wort Keizer te Rome gekroont. *Kantteekening der oude uitgave.*

779 *Aron:* „Aron-al-Raschid," de Khalif van Bagdad en de onsterfelijke held der „Duizend-en-een-Nacht," lang geen *wreede Sarazijn*, gelijk Vondel hem ten onrechte noemt, maar een vorst, die in kennis, smaak en beschaving de Christen-vorsten van zijn tijd verre achter zich liet en den grootste onder hen in beleid en kloekheid evenaarde.

792 *Otto:* „Otto de Groote," zoon en opvolger van Keizer Henrik den Vogelaar, bevestigde in 962 den Paus in al de voorrechten, aan dezen door de vroegere Keizers geschonken.

Na hem zat Duitschlant met dees kroon tot noch te prijck,
Die twee paer eeuwen blonck in 't huis van Oostenrijck,
En zeven eeuwen straelde op 't hooft der Duitsche heeren.
Hoe zou Germanje niet den stoel des Tybers eeren,
Die haere zoonen zalfde? en schelt onduitsche twist
Sint Peters nazaet noch een' helschen Tegenchrist,
Die Duitschlant heeft dees kroon en Koningskeur gegeven,
En, na den keur gezalft, in 't Keizerdom verheven?
Een eer, waer naer vergeefs zoo veele rijcken staen
Terwijl het oosten dient de Turcksche halve maen.
  De Christe weerelt sloegh van hartewee aen 't quijnen,
Dewijl het heiligh graf, door snoode Sarazijnen
En hunne gruwelen, zoo schendigh wiert ontwijt
Zoo lang de kruismaght lagh door onderlingen strijt
Gescheiden, en geknackt: waerom Urbaen, de tweede,
Toen hy te Klaerenbergh den hooghsten stoel bekleedde,
En in den breeden raet der Kercke zitten ging,
Besloot dien helschen vloeck van Christus met de kling
Der helden uit den troon van Davids erf te jaegen,
En Gode weêr zijn eer en offer op te draegen;
Een loffelijck besluit, bekrachtight van Buljon,
Het hooft van dezen toght, als d'opgereze zon
Vier hondertduizenden, gemerckt met kruislievreien,
Hem voor Jerusalem ten storrem aen zagh leien,
De stadt, het heiligh graf, en volck, te lang verdruckt,

813—828 De heilige oorloge te Klaerenbergh besloten, en geluckigh uitgevoert. *Kantteekening der oude uitgave.*

807—812 Het hoofddenkbeeld van dezen zin is: „hoe kunnen de niet Duitschers (waarmede hier de aanhangers der Grieksche Kerk bedoeld worden) den Paus nog voor Antichrist schelden, terwijl het Duitsche keizerrijk in eere gebleven, het Oostersche daarentegen door de Turken bemachtigd is."

818 *Klaerenbergh:* „Clermont," waar tot den eersten kruistocht besloten werd.

825—826 Vondel schijnt, bij 't schrijven van dit gedicht, een groote ingenomenheid te hebben gehad met dit getal van viermaal honderdduizend. Zie vs. 714. Hier ter plaatse vergist hij zich echter evenals daar. Dat zulk een getal kruisvaarders, ofschoon dan allen niet onder *Buljon,* op weg ging naar 't Heilige Land, is mogelijk; doch de grootste helft was reeds door 't zwaard, door ziekte of op andere wijze omgekomen eer 't Europa verliet; en het cijfer dergenen, die naar Azië overstaken, was aldaar door gelijke oorzaken zoodanig gedund, dat de vermelde veldheer nauwelijks 20,000 man *voor Jerusalem ten storm* kon *leien.*

Verlossen, en den klaeu van Mahomet ontruckt.
Maer 't Sarazynsch gewelt herwint de zelve veste,
Om elcke hondert jaer, en neemt ten lange leste,
Door d'opkomst van 't geslacht des grooten Ottomans,
In Syrie zoo toe, dat Rome hunne kans
Moet stuiten door het kruis, en zijn geheilighde orden,
Waeronder duizenden gewijde ridders worden.
De broederschappen van Sint Jakob, en Sint Ian,
Hooghduitsch, en Tempelier, in heiligh kruisgespan
Getreden, quijten zich, van binnen, en van buiten,
Om 't Heidensch overschot, en Mahomet te stuiten:
En had de tweedraght niet de Christe maght geplaeght,
Europe waer al lang van zulck een pest gevaeght,
Die eerst uit Mecha quam besmetten Christus luchten,
En plonderde den oogst der aengewonne vruchten.
En had de hemel niet, toen d'Ottomansche vlam
Uit oosten, als een storm, met kracht opflackren quam,
Den arm van Oostenrijck verweckt, om 't kruis te planten,
En tegens 't erfgewelt het Christensch heir te kanten,
De Noortstar zaegh al lang de Turcksche halve maen
Braveeren aen het eint van haeren Oceaen;
De halve maen, gestuit door Karels zwaert voor Weenen,
Had, al een eeu geleên, ons kruiszon doot gescheenen.
O edel Oostenrijck, godtvruchtige pilaer,
Wat hebtge voor Godts naem, en Kerck, en hoogh altaer
Niet uitgestaen, terwijl verslindende gedroghten,
Van achter en van vore, u reis op reis bevochten,
En d'uitkomst leerde dat de stam geensins verdort,
Die van de hooghste hant met maght gehanthaeft wort.
Ick vrees de Majesteit der Kercke van haer glimpen

829—856 Jerusalem wort meermael verloren, door den aenwas der Turcken, en de tweedraght des Christendoms, door het huis van Oostenrijck dapper gehanthaeft, en verdaedight. *Kantteekening der oude uitgave.*

857—872 Onschult over de beknoptheit van dit werck. *Kantteekening der oude uitgave.*

857 *Ick vrees:* bedrieg ik mij, of is het een andere vrees dan die hij voorgeeft, waardoor Vondel weerhouden wordt, verder te gaan? — Men zou verwachten, dat hij, na zoo dapper zijn gal te hebben uitgestort over Arius, Macedonius, Eutyches, de Grieksche Patriarchen, enz. het niet onder zich gelaten zou hebben, nu op hunne beurt Luther, Kalvijn en hun medehervormers aan te vallen: — en men vindt zich zelfs eenigszins

t'Ontluisteren, dewijl my d'overvloet heet krimpen
Dees glori, die een baen van zoo veele eeuwen eischt,
Als zy stantvastigh is met arbeit doorgereist,
Waer langs ick hygend volgh, en toon met wijde schreden,
Ter vlught, en eens om d'eeu, een' voetstap van haer treden.
Wat vlieght mijn veder niet, uit onmaght, al voorby!
Wat moetze al overslaen, in zulck een lange ry
Van zaecken, daer de lof verdient op engletongen
Te ryzen aen de lucht, en hemelhoogh gezongen!
Dewijl een menschekeel, op zulck een stapel blaen,
Vol hemelsch maetgezang niet kan gespannen staen
Uit onvermogen. Dat de wil dan, by de vroomen
Ontschuldight, voor de daet in danck werde opgenomen,
En geensins averechts ontfangen 't geen in 't kort
Hun met de rechte hant uit gunst geschoncken wort.
De Kerck ging achtienmael zorghvuldighlijck te raede,
In haeren breeden raet, gesterckt door Godts genade,
Tot slechting van geschil, behalve 't endeloos
Vergaderen in 't kleen, zoo menighmael het boos
Serpent haer in den hiel van achter zocht te bijten.
Wat mostze op haere borst' al waterbaren slijten,
En breecken, daerze stont, als een metaele rots,
Des afgronts razernye en nijdigheit ten trots!
Had zy de twisten niet eeu in eeu uit bevredight,

873—1046 De Heerlijckheit der Kercke beknopt by een gevat. *Kantteekening der oude uitgave.*

teleurgesteld, dat hij hen met stilzwijgen voorbijgaat. Was de moed bekoeld, die vroeger, en toen hij nog niet tot Rome behoorde, hem zulke heftige uitvallen tegen de Dordsche Synode-heeren en tegen de leer der Predestinatie in de pen gaf? — Neen! maar zijn positie was veranderd. Toen hij zijn vroegere hekeldichten schreef was hij nog onafhankelijk winkelier en, daarbij, door een machtige partij gesteund; thans was hij bezoldigd ambtenaar, en had nog, ja, beschermers, maar wier bescherming hij licht verbeuren kon. Men mocht het oogluikend toelaten, dat hij de Roomsche Kerk verhief; — de Overheid, hoe verdraagzaam ook, zou niet hebben kunnen gedoogen, dat hij de heerschende Kerk aan, randde: — en vandaar laat zich het eenigszins abrupte slot van dit werk verklaren.

873—874 In plat proza: „er hebben achttien groote kerkvergaderingen plaats gehad." HAYDN (*Dictionary of dates*) vermeldt er *twintig:* de eerste algemeene in 337, te Konstantinopel, de twintigste en laatste algemeene in 1345, te Trente.

De Godtheit van Godts Zoon, en Godt den Geest verdedight;
Wy hadden Christus lang verzaeckt, door 't helsch [geschreeu
Veraert in Heidendom, of Turcksdom of Hebreeu.
d'Arabische Alkoran, de Talmud met zijn vloecken
Verduisterden al lang Godts perckement en boecken:
En zonder tegenweer der ridderen, die 't zwaert
Uit yver voor 't altaer aengorden onvervaert,
De woestheit waer al lang uit 's Tarters wildernissen
Gestort, om in Euroop het kruismerck uit te wisschen.
Wie klampt van buiten niet Sint Peters schip aen boort!
Wat wert'er al schandael en lasterschut gehoort!
Wat leedt de Kerck niet van haer eige huisgenooten,
Veraerde bisschoppen, en weereltlijcke grooten;
Zoo dickwijl 't weereltsdom met mijters wert bedeckt,
De myter door 't vergrijp der weereltsheit bevleckt,
En lasterlijck ontwijt! wat zagh men ondertusschen
Al kandelaers verzet, en groote lichten blusschen!
Die scheur van 't oosten, och, wat heeftze ons uitgebroet!
Hoe holpze Mahomet op eenen vaster voet:
Terwijl Byzansse 't recht van Rome wou verdrucken,
En stout Sint Peters hant de sleutelmaght ontrucken,
Gelijck een Lucifer, zich zetten aen Godts zy,
Door zijn vermeetenheit, en blinde hoovaerdy!
Hoe wort Godts lichaem niet gerabraeckt en gemartelt,
Terwijl de helsche draeck in 't kettersch Babel spartelt,
Vergift en groene gal ten snuite en balge uit blaest!
Met welck een' moloch wort het simpel brein verbaest,
En afgeschrickt van manne, en offerdau te raepen!
Hoe wort het kruis ontwijt, dat altijt scheutvry wapen,
Waer voor de helhont plagh te sidderen uit schroom!
Hoe viert de wettelooze ons dertel vleesch den toom,
Als of geene eeuwigheit de deughden zou beloonen,
En ydel montgeloof bereickte 's hemels kroonen!
Hoe lochent men de kracht van elck geheimnismerck,
Als zegels zonder geest en nadruck, zonder werck!
Gelijck, in Moses wet, 't uitwendigh offerteken
Geen misdaet zoent; geen mes d' inwendige gebreken

906 *'t Kettersch Babel:* dit ziet — hoe zeer dan bedektelijk — op de Protestanten.

Besnoeien kon, maer liet de ziel in haeren staet,
Genadeloos, besmet, ontbloot van troost en baet.
Wat bypaên vlecht men niet in meesterlooze schoolen,
Om achterwaert te gaen, en dieper te verdoolen!
Geluckigh is de ziel, die noch een' wijzer vint,
Een' draet, die haer geleit uit zulck een' Labyrint.
  Uit al die nevelen en stormen en schandaelen
Verheft de Christe Kerck haer majesteit en straelen
Te klaerder, even als haer bruidegom, Godts zoon,
In zijne onnozelheit, door zijne doorne kroon,
Veel goddelijcker blonck, en uitscheen, onder 't wrocken,
Het spuwen, en gegrim, en vuisten, roên, en stocken.
Hy blijft de waerheit zelf, hoe zwart de logentael
Hem afmaelt. Hy gaet schuil alleen op een herhael,
Om heerlijcker, hoewel de Godtheit schijnt geweecken,
Uit dezen lasterpoel het hooft om hoogh te steecken;
Den hemel, aerde, en zee, en onderaerdsch moerasch
Te toonen wie hy is, en blijft, en eeuwigh was,
En dat geen helsche maght in 't brullenst van haer' [toren,
Het voorrecht van de kroon, by eede toegezworen,
In Godts orakelen, aen zijne Majesteit,
Hem hier, noch tijdelijck, noch na in eeuwigheit,
Berooven zal, noch kan: want Godt alleen geprezen,
Gelooft in eeuwigheit, laet nimmer Godt te wezen.
  Al wat vereischt wort om het lichaem van een' staet
In kracht te houden; wat het wezen en gelaet
Der heerschappye kan verandren, en bederven,
Tot dat ze in 't endt bezwijckt, den geest geeft, en moet [sterven,
Ten zy het Godt, die al de maghten valt te sterck,
Verhoeden wil; dat wert van outs in Christus Kerck,
Een Katholijcke Kerck, en haer gebiet gevonden.
Hier worden al de leên aen 't eenigh hooft verbonden

921 *Meesterlooze schoolen:* vernuftig uitgedrukt, om de zoodanigen aan te duiden, die, als de Protestanten, geen zichtbaar opperhoofd der Kerk erkennen."

932 *Op een herhael:* d. i.: „om zich weder te verhalen, om terug te keeren."

937 *In 't brullenst van haer' toren* voor „wanneer haar toorn 't meest of 't hevigst brult."

Met zenuwen van liefde en eendraght, en door 't bloet
En vleesch van Christus zelf bewaert, en aengevoedt
In geest, rechtvaerdigheit, en heiligheit van leven,
Genadetekens, en artsnyen, haer gegeven.
Schoon reis op reis een lijf- en zielpest overwaeit,
En d'acker van de Kerck met onkruit wort bezaeit,
Veel heilzaem zaet verstickt, de harten slaen aen 't quijnen;
Geen Kerckeeu liet hierom in Heiligen te schijnen
Met haeren vollen glans door alle dampen heen.
Al quijnen hals, en hooft, en d' allereêlste leên
By wijlen, en al zuchtze, als van Godts troost verlaeten
Door etterbuilen, en verzwore ledemaeten;
Een maght, die hooger draeft, behoudtze in eenen stant,
En ruckt ten leste om verr' wat zich hier tegens kant.
Wat heerschappyen in het oogh der weerelt bloncken,
Zy zijn op 't allerschoonst van haeren dagh gezoncken.
Zoo staet de Kerck, het rijck des bruidegoms, gegront.
Zoo heerscht de bruit met Godt, uit eenen zelven mont,
En zit met hem gepaert, en tot den dagh van heden
Heeft strijdende al het heir des afgronts afgestreden.
De Kerck heeft eeuwigh en alom getriomfeert,
Besneên en onbesneên by duizenden bekeert;
Den wilden aert getemt; eilanders, rijcken, steden,
Woestijnen, wildernis, geberghte, en rotsen zeden
En reden ingeplant, en wet en wijs herstelt.
De wijde weerelt is het bloedigh martelvelt,
Daer zy de mogentheên der aertsche heerschappyen
En regementen velde, en overwon door lyen,
Dry eeuwen achtereen, eer zy gehanthaeft wert,
En troost en balsem vondt in haere bittre smert.
De keizers hebben haer uit stof in top geheven,
Behantvest, en vereert; hunn' staf en zwaert gegeven
Ten dienst van Christus rijck, ootmoedigh, en verneêrt.
Zy heeft de koningen bevredight, en geleert
Op geenen wancklen staet van 's weerelts maght te bouwen.
Den wederspannigen, die niet dan onheil brouwen,

974, 975 *Zeden en reden:* hier hebben wij wederom een fraai voorbeeld van een zoogenaamd „staartrijm." Zie het deswege aangeteekende op vs. 889 van het Eerste Boek der *Altaergeheimenissen.*

En laster, boodtze 't hooft, en ruckteze uit den troon,
Verhief ootmoedigen, beschonckze met de kroon.
Waer heeftze 't aertrijck niet bezaeit met rijcke tempelen?
Wie telt d'ontelbaerheit der Godtgewijde drempelen,
Vermaert door armoe, tucht, en zuiverheit, en wat
Eene afgescheide ziel den hemel waerdigh schat?
Wie telt de Heiligen, de nonnen, en de maeghden,
Die, dor en afgevast, het alziende oogh behaeghden,
Dat op dees schoonheit vlamt, en elcks gedachten ziet?
Wat wildernis, woestyn, en bosschen vint men niet
Bescheenen, en betreên van strenge woestynijten,
Die, naeckt, en arm, en stil, en eenzaem, 't leven slijten
Met waecken, en gebeên, en vasten, om met Godt
Te spreecken, nacht en dagh, en nimmer 't hoogh gebodt
t' Ontwijden, door een woort, of wercken, en gedachten.
Wat hoven, stammen, en doorluchtige geslachten
Ontbeeren hun gesticht, en titel, als de faem
Een feest bazuint, en stijght ten hemel met den naem
Der Heiligen, die Gode een heilige orden stichtten,
En door hun wonderen en wercken elck verlichtten?
Waer vintmen zulck een' schat van godtgeleert papier
By stapelen, en kunst en wetenschap als hier,
Daer zy, gelijck het licht, ten hemel op komt ryzen,
Alle oude orakels, en befaemde letterwijzen
Den mont stopt, en verdooft? waer blijckt de wettigheit,
De keur des priesterdoms, de keten en 't bescheit
Der sleutelmaght dan hier, door ongesteurde ryen
Van naemen, titelen, kronijcken, plaetsen, tyen,
En zaecken, klaerder dan by haer boeckhouderschap,
Die nederdaelt, en klimt, gelijck een wenteltrap,

995 *Dat op dees schoonheit vlamt:* te zeggen, „dat een *oog vlamt* op vrouwelijk schoon," is te kennen te geven, dat hij, wien dat oog toekomt, van dierlijken lust blaakt: en de uitdrukking is dus hier, waar 't een heilige liefde van God voor de hem toegewijde maagden betreft, onkiesch en ongepast. Doch men duide 't Vondel niet ten kwade: ik ken genoeg mystieke en ascetische werken, ja die hoog geprezen worden, en waar die zoogenaamde hemelsche liefde tusschen Christus en de uitverkoren maagden in een taal is uitgedrukt, die uit den Decameron schijnt nagevolgd.

997 *Woestynijten:* een nieuwe en vrij onbehaaglijke vorm voor *woestijnier* gelijk Vondel elders schrijft.

En einde en oirsprong toont; oock 't ondergaen en klimmen
Der valsche leeringen, noch ydeler dan schimmen
Op muuren, of de schijn in spiegelglas, en stroom,
Die naulijx eens gezien, verdwijnen, als een droom?
Waer wort d' eenstemmigheit der leeringe gevonden,
Uit bey de weerelden, door duizenden van monden
Eendraghtigh getrompet, en waer met grooter kracht,
En nadruck, [om de ziel te wecken, in den nacht
Der dwaelingen, zoo lang begroeit in mergh, en aderen,]
Dan aen den Tyberstroom? waer straelt het licht der [Vaderen
Zoo schoon als in 't gewelf en koor van Vatikaen?
Wat ledemaeten zijn hun hooft dus onderdaen,
En volgen op zijn' wenck, en staen noch treên niet verder
Dan Jesus kudde, een' staf, en algemeenen herder
Gehoorzaemt eeu op eeu? waer wort het heiligh bladt
Getrouwer voortgereickt, en netter, zonder kladt,
Ontvouwen, en bewaert, dan by de rechte moeder,
En outste moederkerck? waer rust haer eerste hoeder,
De hooftapostel, en gekruiste martelaer,
Dan in haer' zachten schoot, en onder 't Roomsche altaer?
Gelijck Sint Pauwels lijck, aen zijne zy begraeven,
En t'zamen eeuwen lang bezocht met offergaven,
Van keisren aengebeên, van vyanden ontzien;
Terwijl veel duizenden, als naer een' vryburgh vliên
By hen, in tijt van noot, daer Godt hen wou bewaeren,
Door 't martelheilighdom, van bey de hooftpilaeren
Der stede, en van zijn Kerck, waeruit 's verlossers wet
Door al den aertboôm wort geduurigh getrompet.
Maer best dien zang gespaert voor hemelsche koraelen:
Mijn keel kan dezen toon, op verre na, niet haelen.
  Terwijl ick hooger wensch te draeven in mijn dicht,
De heerlijckheit der Kercke om hoogh, in 't hemelsch licht
En haeren vollen glans, en majesteit t' aenschouwen,
Gelijckze zich in 't slot der eeuwen zal ontvouwen,
Verrucktme d' yver flucks naer 's hemels blaeuwen boogh,
Gelijck in eenen droom, uit aller menschen oogh.

1047–1092 De heerlijckheit der triomfeerende Kercke in een gezicht getoont. *Kantteekening der oude uitgave.*

Ick staroogh vast, en zie vier Englen uit de wolcken
Een hemelsch feesttapijt, voor allerhande volcken,
Ontrollen. Ieder vat een eindt met zijne hant.
Wat ziet men hier gemaelt? wat sterfelijck verstant
Kan zonder onderwijs de goddelijcke schatten
Van 't engelsche vernuft en al zijn wondren vatten?
  Op die gedachten scheen een vyfde naer my toe
Te daelen uit de lucht, met zijne goude roe,
Om alle omstandigheên van dit gezicht te wijzen.
Hy zet zich aen mijn zijde, en al mijne aders rijzen
Van vreught, om uit Godts tolck de waerheit te verstaen
Waer deze beelden en vertooningen op slaen.
  Aenschou de heerlijckheit der Kercke met uwe oogen.
Daer zitze, zeght hy, als een bruit, in top getogen,
Te prijck. Zy heeft nu lang het kleet der sterflijckheit
Op dit gewijde feest voor d'oogen afgeleit.
Een sneeuwit kleet, bezaeit vol zonnen, deckt haer leden,
De myter eert het haer, dat afvloeit naer beneden,
En rieckt als nardusgeur. Rondom den myter draeit
De rycke sluierkroon, die drymael ommezwaeit.
Het kruisjuweel beschut het hart, de bron van 't leven.
De rechte hant bewaert den kruisstaf, haer gegeven
Van boven; maer zy vat en draeght met d'andre hant
De sleutels, en Godts boeck. Zy blaeckt van diamant,
Gezaeit in haeren riem, en ziet de maen beneden
Haer voeten; eenen draeck, vertreên en afgestreden,
Nu zielloos tuimelen; den aerdtkloot omgekeert:
En Christus, op een wolck gezeten, triomfeert
Op d'engelsche bazuin; terwijl ontelbre schaeren,
Door dezen klanck geweckt, voor 't hoogh gerecht vergaêren,
Godts adem uit de lucht verweckt al wat vernielt
En doot is, beckeneel, en beenders, lang ontzielt,
Die dadelijck geschift door goddelijcke geesten,
En heengestiert ter straffe, of eeuwigheit der feesten,
Ten zwarten afgront of ten hemel vaeren in.
Daer blinckt de Serafyn: daer straelt de Cherubin:
Daer schijnen engelen, aertsengelen en kooren,
En al de hierarchy der hemelen herboren,
Herschapen, om Godts bruit t'onthaelen in de poort
Des hemels, daer geen strijt de rust der ziele stoort.

Dus verre was mijn zangk, hoewel met wijde schreden,
De Heerlijckheit der Kercke uit yver naergetreden,
Haer' ingang, opgang, en den voortgang, op het spoor
Van 't heilzaem licht, gevolght; wanneer mijn grijs gehoor
Verdooft wert door 't gebulck der wulpsche Razernyen,
Die met dit ongeluit den Katholijck bestryen:
Herbore Joodschap, roep en schreeu vry stijf en sterck:
Hier is alleen de Kerck: hier is alleen de Kerck.
Zoo riep oock Arons bende, op Arons ouden drempel:
Hier is Godts heilighdom: hier is des heeren tempel;
Hoewelze zelf den heer des tempels met de vuist
Ten tempel uitdreef, zelf Messias had gekruist.
Zoo weet laetdunckenheit het volck in slaep te wiegen.
Zoo kan arghlistigheit de simpelen bedriegen.
Wy hebben, uit Godts woort, uw Babilon verstroit,
En een vervallen kerck herbout, en opgetoit.
Zy ziet haer' eersten glans in d'uitverkore leden,
Vereenight met hun hooft, by englen aengebeden.
Samaritaenen, die Jerusalem verlaet,
Om Bethel en om Dan, uw kalvers gieten gaet,
In vormen van uw brein, en, tegens Godts geboden,
Uw eigen zinlijckheên en nieuwicheên, als Goden,
Bewieroockt, offer en aertspriester zet ter zy,
Volvoert door 't schuim des volcks uw tempelschendery,
En Christus heiligh rijck baldaedigh scheurt aen deelen,
Ter schande van zijn' naem, door bloedige krackeelen
Gelastert, en ontwijdt; ô ongebonde rot,
Hoe kruistge, zonder endt, den eens gekruisten Godt,
Door 't scheuren, niet van 't kleet, by 't krijgsvolck [heel gelaten,
Maer 't scheiden van het hooft, en waerde ledemaeten,
Gewasschen in het bloet, dat uit zijn' boezem liep!
Een kerckgenootschap, daer Godts liefde ons toeberiep,

1093—1110 Tegenspraeck der afvallige Arianen, Abissinen, Griecken, en andere afgescheurden. *Kantteekening der oude uitgave.*

1111—1164 Die wederleght wort. *Kantteekening der oude uitgave.*

1093, 1094 Versta: „tot hiertoe had ik in breede trekken de Heerlijkheid der Kerk bezongen."

1096 *Grijs gehoor:* dichterlijk voor „grijsaards gehoor", of wel voor „verzwakt gehoor."

Verworpt men op een waen, en elx byzondre driften;
En zulck een losheit heet de grontvest van Godts schriften;
Nu vyftien eeuwen langk gezift, geschift, geklooft,
Tot onrust van Godts erf, door menigh dwaelzieck hooft,
Beholpen met een' staert onnooslen na te slepen,
Daer havicken een' buit en vetten roof uitgrepen.
Hoe dwaeltge, zonder hooft, en offer, en altaer,
En wettigh priesterdom in wildernissen! waer
Zal eens de scheurzucht staen, en rusten van te springen?
Al wiltzang wat men hoort, van telge in telge, zingen.
Een ieder schept vermaeck in zijnen eigen zangk.
Men luistert naer geen maet, noch regel. Bastertklanck
En valscheit mengen zich in ongevalschte toonen.
Zoo laet de simple zich betoveren en troonen,
Wanneer hy slechts Godts boeck hoort noemen, en zijn wet;
Het zelve lockaes van den kruisvloeck, Mahomet.
't Geloof van Rome heeft, gelijck de zon, gescheenen
De wijde weerelt door: het magh zijn' naem dan leenen
Uit d'eerste stadt, den stoel van Christus eeuwigh rijck,
En draegen onbestraft den naem van Katholijck.
Wie twijfelt, vraege om raet den mont der oude vaderen,
Die paeren 't katholijck en Roomsch in hunne bladeren.
Indienge Moses blaên en d'andre op een ry
Wilt opslaen, en belofte en beelt en profecy
Bespiegelen, gy zult, op aller ouden stappen,
De katholijcke Kerck aen al haere eigenschappen
En tekens kennen, als aen 't morgenroot het licht
Der zonne, eerze uit de kim haer glinstrend aengezicht
Alle oogen openbaert, en ieder ding zijn leven
En levendige verf en kleuren weet te geven.
Men lochent het gezagh en d' errefwettigheit
Der opper sleutelmaght; en zulck een onbescheit
Van Godts onfaelbre blaên te kreucken en misvouwen
Heet noch den Godtsdienst en vervalle Kerck herbouwen;
Maer eer ontbeert de zon haer blinckende gestalt
Dan in een eenigh punt de Christe Kerck vervalt.
Zoo een geloofspunt noch den dwaelgeest houdt verbonden,
Het steunt gewis alleen op katholijcke gronden,
Waer buiten vastigheit noch trou gevonden wort,
Maer welzant, welx gebou door dwarrelwinden stort.

Verlichtze, ô Heer, die 't licht der vaderen verlaeten,
En d'eendraght van de Kercke en haer genootschap haeten.
Herstelze naer den stijl der waerheit, die zoo wijt
Verdwaelen van den bergh, daer gy gezeten zijt,
Om 't menschelijck geslacht in veiligheit te weiden.
Bekeerze die uw kudde, en eerst zich zelfs misleiden,
En ruckenze uit den schoot der moeder tegens reên.
Verzamel uw verstroide uit oost en west by een,
Op datze, in eene koy vergadert, zich gewennen
Een' herder, en zijn stem te hooren, en te kennen.

SOLI DEO GLORIA.

1165 Gebedt voor d'afgedwaelden. *Kantteekening der oude uitgave.*

FAËTON

OF

REUCKELOZE STOUTHEIT.

TREURSPEL.

Primitiae juvenis miseræ.

d. i.

[„Ellendigh proefstuck des jongelingks."
Zie *Aen.* XI: 156.]

Afgedrukt volgens den tekst der eerste uitgave, in 1663 bij de weduwe van Abraham de Wees te Amsterdam verschenen (*Bibliographie van Vondels werken,* n°. 665).

Tijdens Vondels leven werd dit treurspel niet ten tooneele gebracht, wel in 1715 en 1742. Dat het wel opgang maakte, bewijzen de negen drukken die van 1663 tot 1742 verschenen : drie in 1663, een in 1706, drie in 1715 en twee in 1742.

AEN DE TOONEELBEGUNSTIGERS.

Janus Dousa, Huigh de Groot, Peter Schrijver, Peter Bokenbergh [1]), Bernart Furmer [2]), Ubbo Emming [3]), en alle edele vernuften, die den oirsprong van de Nederlanden en de kentekens der geslete oudtheit opspoorden, getuigen hoe de heilige Willebrort in deze landen, met de fackel van zijne leeringe, aen de zon der waerheit ontsteecken, den nacht der Heidensche afgoderye verdreef, en den verduisterden harten met het hemelsche licht toelichte, verlichte en Christende. Niemant zal hierom dencken dat ick, met Faëton ten treurtooneele te voeren, het Heidendom weder wil invoeren, neen geensins; maer alleen, tot verbeteringe der zeden, tooneelwijs ontvouwen deze schoone fabel, by Ovidius heldendichtswijs, overheerlijck en leerlijck, inzonderheit ten spiegel van reuckelooze stouten, uitgebreit. De melckachtige tong van den heiligen outvader Lactantius [4]), de zielen,

---

1) *Bokenbergh:* Pieter Cornelis Bockenbergh was een letterkundige, die, in 1548 te Gouda geboren, na tot zijn veertigste jaar Priester te zijn geweest, de Hervormde leer aannam en in den echt trad. Hij zette zich te Leiden neder, waar hij zich bezig hield met het schrijven der Hollandsche Jaarboeken. Oldenbarneveldt, wiens gunst hij had weten te winnen, deed hem tot historieschrijver van Holland en Zeeland aanstellen, zeer tot ergernis van Janus Douza en van Dominicus Baudius, waarvan de eerste aan een soortgelijken arbeid als Bockenbergh bezig, en de laatste zijn mededinger naar de genoemde betrekking was. Zij vielen hem, zijn naam in Tragoras of Hizeimontius vertolkende, met hunne schimpdichten aan; doch hij bekreunde zich des weinig, overleefde beide tegenstrevers en stierf in 1617.

2) *Furmer:* Bernardus Gerbrandus Furmerius was een Friesch geleerde, die o. a. negen Friesche Jaarboeken in 't Latijn uitgaf. Hij overleed in 't jaar 1612.

3) *Ubbo Emming:* meer bekend onder den naam van *Emmius,* de beroemde schrijver der *historia rerum frisicarum,* was in 1547 in Oost-Friesland geboren en overleed in 1625, als Hoogleeraar in de oude talen en geschiedenis te Groningen.

4) *Lactantius:* de naam is van *lac,* „melk," op welke Vondel hier wel wat heel overvloedig zinspeelt.

niet door den Heidenschen melckwegh naer Jupijns hof, maer door Christus Jesus, den wegh des heils, naer het beloofde vaderlant, daer honigh en melck vloeit, en het palais van Godt den vader wijzende, zeght: *Dichters verzierden geene geschiedenissen, maer overbloemden*[1]*) de geschiedenissen met eene zekere verwe: naerdien een dichters ampt hier in vereischt waerachtige geschiedenissen, in eene andere gedaente van ter zijde, met eenigh voeghelijck cieraet over te voeren*[2]*):* want d'oude fabelen der Egyptenaren en Griecken begrijpen in zich de kennis der geschiedenissen, natuure, en zeden, welcke dryderhande kennis, onder het overkunstigh tapijtwerck van Faëtons fabel, d'allerheerlijckste van Nazoos herscheppinge, gebloemt en overschaduwt wort, om, gelijck Horatius zeght[3]), het oirbaer met den honigh van vermaeckelijckheit liefelijck te mengen, te maetigen, en ruwe en onbesleepe zinnen te schaven en te wetten. My gedenckt dat nu wijlen de doorgeleerde heer Vossius tegens my zeide: *Indien mijne pen Ovidius Herscheppinge op het papier ontvoude, het zoude blijcken dat noit geleerder boeck dan Ovidius Herscheppinge aen den dagh quam.* Het kan hierom niet ongerijmt schijnen, dat my luste treurtooneelwijs te bespiegelen dit voorbeelt van Faëton, waerin de bovengemelde dryderhande kennis uitschijnt. Aldus houden de historikundigen dat Faëton een zeker konings zoon was, die, te wagen langs Padus oever, den stroom der Celten, rydende, in dien stroom quam te storten, en van zijne zusteren zoo jammerlijck beklaeght wert, datze, verstockt en stom van rouwe zittende, in popelierboomen scheenen te veranderen. Plutarchus zeght in Pyrrus, dat d'eerste koning der Thesproten en Molossen, na den weereltvloet, Faëton hiet[4]), by Luciaen, in zyn gespreck van het starrekijcken, hierom den zoon der zonne geacht, wien de

---

1) *Overbloemden:* 't zelfde als *verbloemden* of als 't eenvoudige *bloemen,* waarvan wij eenige regels later 't deelwoord *gebloemt* aantreffen.

2) *Over te voeren:* 't woord *voeren* en het daarvan afgeleide *voering* worden, als *toilet*-uitdrukkingen, thans alleen maar gebezigd van hetgeen, tot versterking meer dan tot versiering, aan de *binnenzijde* van een kleedingstuk wordt aangebracht; hier bezigt Vondel het woord *overvoeren* in den zin van „aan de buitenzijde versieren."

3) *Gelijck Horatius zeght:* toespeling op den regel

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

4) *Hiet:* heette.

zonnewagen wert toegestaen, naerdien hy, d'eerste van allen, den loop der zonne naerspoorde. Natuurkundigen zeggen, dat Faëton de zoon van de zonne en Klymene genoemt wort, naerdien hy, volgens zijnen naem in het Griex, brant en hitte betekent, die uit de zonne spruit. Klymene bediet het water. Wanneer nu de zon de dampen ontsteeckt, dan openbaert zich de hitte, omtrent den herfst bykans onverdraeghzaem, en die, na het uitbersten van blixem en donder, door den slaghregen verkoelt: waerom gezeght wort, dat Jupiter Faëton uit den wagen klonck. Staetkondigen en zedevormers leeraeren door Faëtons fabel, dat de heerschappy van hooge staeten alleen aen wijzen en voorzichtigen, en niet aen wulpen en onbeslepene harssens, te betrouwen staet: naerdien aen het wel en qualijck regeeren het heil en onheil des volx hangt. De goddelijcke Plato moght hierom met recht zeggen: *Wy zullen de moeders en voesters vermaenen den jongen knaepen uitgeleze fabelen te vertellen, en hunne gemoeden naerstiger met Fabelen dan met handen te fatsoeneeren.* Wat nu deze de tooneelwijze belangt, dit treurspel is niet eenvouwigh en doorgaens eenen zelven toon van droefheit houdende, maer ingewickelt, dat is ongelijck van toon. Blyschap en droefheit steecken op elckandere af. De hartstoghten liefde en gramschap, hoop en wanhoop, woelen en barnen heftigh door d'onderlinge bloetverwantschap van ouderen en kinderen, den noot by hemel, aerde en zee geleden, en den schrickelijke overgangk van geluck in ongeluck, maghtigh onverzetbaere gemoeden schrick en medoogen in te boezemen. Het zoude my lusten dit breeder t'ontvouwen, maer de schouburgh schuift de gordynen open [1]), en Klymene met haere kinderen, voor Febus hof, te voorschijn komende, gebietme te zwijgen, en aendachtigh toe te luisteren.

---

[1]) In Vondels dagen werd het tooneelgordijn nog niet, zooals nu, naar boven opgehaald, maar rechts en links weggeschoven.

INHOUDT.

Faëton, Febus en Klymenes zoon, van oom Epafus, Jupijns en Isis zoon, geterght en beschimpt, over d'onkunde aen zijnen vader, hem van Klymene (zoo de schimper uitstroide) toegeleght; bidt de moeder datze hem toch zijnen rechten vader toone, het welck zy belooft. Hier op trecktze met den zoone en haere dry dochteren, Faetuze, Lampetie, en Febe, uit Ethiopie door Oostindie, naer Febus hof en den opgangk der zonne, daer Febus haer en de kinders wellekomt, Faëton verzekert dat hy zijn eigen vader is, en, tot een onderpant van dien, met eenen hoogen eedt zweert den zoon te schencken wat hy op zynen vader zal begeeren. Faëton eischt reuckeloos [1]) den zonnnewagen eenen dagh te mogen regeeren, het welck Febus hem ongaerne, doch door den hoogen eedt verbonden, ten leste inwillight. Faëton stijght hier op vrolijck te wagen, ruckt voort, en, onbedreven in het mennen der zonnepaerden, verbystert, mist de rechte heirbaen, en helpt de paerden, ten bederve der weerelt, aen 't hollen. Jupiter wert hierom van Juno en den Hemelraet gedwongen, dien brant te blusschen, en treft den reuckeloozen wagenaer, dat hy in den Padus [sedert den Eridaen naer hem genoemt] nederplompt, daer de

---

Men vergelijke hier, en het geheele Treurspel door, het verhaal der gebeurtenis, gelijk het ook in Ovidius' *Herscheppingen* zal voorkomen.

[1]) *Reuckeloos:* wij zien hier en vijf regels verder, alsmede op het titelblad, Vondel nog altijd getrouw aan de oude spelling, later door de minder dubbelzinnige van *roekeloos* vervangen.

moeder en gezusters met Cycnus, het begraven lijck beklagen, en Klymene haere dochters in popelierboomen, Cycnus in eene zwaen ziet veranderen. Febus, in zijnen rouwe van de Goden beklaegt, en treurigh, laet zich endelijck troosten, en gaet heene, om den gerabraeckten zonnewagen te herstellen, en weder te regeeren.

Het treurtooneel is Febus hof. Het treurspel begint met den opgangk, en endight met den ondergangk, en de lijckstaetsie van Faëton.

DE TREURSPEELDERS.

KLYMENE, Faëtons moeder.

FAETON, Febus en Klymenes zoon.

ZONNELINGEN, Febus en Klymenes dochters.

REY van UUREN.

FEBUS.

JUNO.

DE HEMELRAET.

DE FAEM.

JUPITER.

FAËTON OF REUCKELOZE STOUTHEIT.

HET EERSTE BEDRYF.

KLYMENE. FAËTON. ZONNELINGEN.

Klymene.

O Faeton, mijn zoon, en gy dry Zonnelingen,
Gezusters, hier is 't hof des Godts, die alle dingen
Bezielt, en leven schenckt, en voedt, en onderhoudt.
Hier rijst het zonnehof, van Mulciber gebout,
Toen hem de Hemelraet ten bouheere innewijde.
Waer 't wonder zoo Jupijn dit wonderwerck benijde,
En met den blixem eens beroofde van dien glans?
De bouheer, vierigh in dien arbeit, hing bykans
Aen dit gesticht al 't eêlst wat oosten kon bevatten,
En plonderde Indus kust en China van haer schatten.
Paktool, en Ganges, alle eilanden boôn de hant,
Ten bouwe, en zweetten gout, gesteente en diamant.
Natuur, gedoken in het ingewant der aerde,
En blinckende aderen van rijcke mynen, spaerde
Noch zweet, noch kosten, om dit hof te zien volwrocht.
Nu zietge 't werckstuck, dat gy met verlangen zoght.

1 *Zonnelingen:* kinderen, dochters van de zon, gelijk *hemelingen,* voor „hemeltelgen," *twee-* en *drielingen,* voor „twee of drie kinderen t' eener dracht geboren."

4 *Mulciber:* Vulkaan.

5 *De Hemelraet:* de Raad der (twaalf) groote Goden.

11 *Alle eilanden:* voor wie gewoon is de verzen al lezende op te dreunen, en die alzoo den nadruk op *lan* leide, zou deze regel onuitstaanbaar wezen; doch wie den nadruk, evenals in proza, op *ei* plaatst, zal bij 't uitspreken bemerken, dat de regel er een allerbevalligsten kadans door bekomt en niet de minst welluidende is van dezen prachtigen aanhef.

Faëton.

Klymene moeder, ay wil uwen zoon verschoonen.
Myne enkle bede was, gy woudtme vader toonen.
'k Verlang naer zonnehof, noch star, noch rijzend licht;
Het rijs' zoo schoon het wil: 'k verlang het aengezicht
Van mijn' heer vader eens met kennisse t'aenschouwen.
Dat had vrou moeder my belooft. Zou mijn betrouwen
My missen; liever wenschte ick noit de zon te zien,
Den vader van den dagh.

Klymene.

O zoon, bedaer. Misschien
Verwenscht uw mont het geen uw hart wenscht. Leer [bedaren.

Faëton.

'k Versta dit niet. Belieft vrou moeder t'openbaeren
Waer in hy dwaelt, die van verlangen quynt, en sterft,
Zoo lang het oogh 't gezicht van zijnen vader derft.

Klymene.

Nu zet uw hart gerust, mijn zoon: wy zijn al nader
By vader dan gy weet. Ick noemde u flus den vader,
Den Godt, die 't al verlicht en voedt, en leven geeft.

Faëton.

Vrou moeder, is het waer? och is het waer? zoo leeft
Ter weerelt niemant zoo geluckigh en zoo blijde.
De blyschap opent al myne aders! och, ik lijde,
Van blyschap droncken, schier een doodelijcke smart.
De vreught zet teffens al de geesten van het hart.

Zonnelingen.

Vrou moeder, is het waer? wat hooren wy? ontfingen
Wy hierop uit uw' mont den naem van Zonnelingen?

Faëton.

Vrou moeder, is het waer? bezweer dit vast en trou.

34, 36 De zin is: „ik ben zoo gelukkig, dat alle levensgeesten mijn hart schijnen te verlaten en ik van blijdschap schier van mijzelven rake."

Klymene.

Mijn kinders, hoort. Zoo waer als ick de zon aenschou,
Die alle dingen ziet: ick zweere u by die straelen,
Waerby de levenden hunn' geest en adem haelen;
De vader, die het licht aen al de weerelt deelt,
En schenckt, heeft u by my gewonnen en geteelt.
Verziere ick dit, zoo moet dit hart meineedigh quynen,
En na deze uur geen zon mijn aenschijn meer beschijnen.

Faëton.

Geluckigh is de zoon, die nu zijn' vader kent.
Nu leve en zweve ick in mijn eigen element.
Schep moedt, ô Faëton: gy stijght in 's hemels daecken.
De bergen zincken in 't verschiet. Mijn voeten raecken
Geene aerde. ô zonnebloem, ô zonnetelgh, schep moedt!
Gy sproot uit hemelsch zaet, met een uit sterflijck bloet.
Schept moedt, gezusters. Hoe? is u de moedt bezweken?

Zonnelingen.

Wy staen verstomt. De vreught belet den mont te spreken.

Faëton.

Nu durf oom Epafus my niet verwijten dat
Vrou moeder my bedrieght, en Febus afkomst schat,
En, zonder gront en slot, hem mijnen vader noemde.
Laet Isis zoon, die op Jupijn zijn' vader roemde,
Nu zwijgen: my genoeght dat ick mijn' vader ken,
En zeker d' afkomst van dien grooten Febus ben.

Klymene.

Och kinders, 'k wensche dat u 's rechten vaders kennis
Tot eeuwigh heil gedye, en niet tot schade en schennis.

52 Deze regel zoude een krachtiger uitwerking doen indien de beide deelen daarvan verwisseld werden. De vreugde toch van Faëton ontspruit uit zijn bewustzijn, dat hij een zoon is van den Zonnegod, en zijn redeneering moest alzoo zijn, volgens de logische orde: „(al) sproot gij uit sterflijk bloed, gij sproot meteen uit hemelsch zaad."

58 *Isis:* volgens de overlevering werd Iö, na in Egypte van haar zwerftocht te zijn aangeland, aldaar onder den naam van *Isis* vereerd.

Verheft uw hart niet. Schuwt de hovaerdy vooral.
Vermy vermeetenheit, die menigh broght ten val.
Het past den paeu uit trots den staert om hoogh te steecken:
Maer naulijx heeft hy op zijn voeten neêrgekeecken,
Of al de moedt zijght neêr, zoo hoogh de staert eerst rees.
Is Godt uw vader? 'k Ben uw moeder. Och ick vrees.
Wat ging my over dat ick u den vader melde?
Schoon bastert Epafus u bastertkinders schelde,
En vondelingen, by den wegh geraept in 't slijck;
Het waer veel nutter dit verwijt en ongelijck
Te lijden, dan bezorght te vreezen en beseffen
Datge op dien hoogen stam verwaent u moght verheffen,
En met uw lijfsgevaer een reuckloos stuck bestaen,
Dat, duizenden om een, ten erghste moght beslaen.
Helaes, mijn kinders, och had moeders mont gezwegen!
Wat baet de kennis van een waerheit, die geen' zegen
Maer vloecken naer zich sleept? de hemel zy uw stut.
De waerheit is wel goet, doch elck niet even nut.
De vader Febus wil u met zijn licht geleien.

Zonnelingen.

Hoe moeder? hoe, is 't ernst? is 't nu een tijt van schreien?
Wat komt u over? zijt gy van verstant berooft?
De zon scheen noit zoo schoon op uwer kindren hooft
Als nu. Gy zult uw' zoon en dochters rijck besteden.
Nu wordenze van elck bewieroockt, aengebeden,
Als telgen, voortgeteelt uit hemelsch zonnezaet.
Ay wisch de traenen van de kaecken. Moeder, laet
Ons heldre blyschap niet benevelt van uw traenen.
Dees kennis zal uw' zoon den wegh ten hemel baenen,
Langs vaders heirbaen, op het lang bereden spoor.

Faëton.

Dat 's recht. Nu groeit mijn hart. De vader reedtme voor.
Zou een rechtschape telgh van haeren stam veraerden?

76 *Duizenden om een:* 't zelfde als „duizend tegen een", wat echter beneden den treurspeltoon zou wezen.

85 *Gy zult uw' zoon en dochters rijck besteden:* echt Hollandsch gedacht van die meisjes, en naïef Hollandsch uitgedrukt! 't Moge nu nog gedacht worden, 't wordt niet meer zoo plompweg gezegd.

Nu schuwe ick d'aerde om laegh, en volgh de zonnepaerden.
Zy voeren my zoo hoogh, dat Epafus zich schaem',
Als hy den aerdtboôm hoort gewaegen van mijn' naem.
Brengt lauwerblaên. Bekranst mijn hooft met vaders lover.

Klymene.

Mijn zoon, het was mijn schult: my quam een zwackheit over.
Een donckre inbeelding viel my, als een mist, op 't hart.
Maer laet ons Febus hof bespiegelen. Hier tart
Een onwaerdeerbre kunst den rijckdom van de stoffen.
't Vernuft van Mulciber heeft net natuur getroffen
Naer 't leven, daer het oogh zijn godtheit in aenschout.
De pijlers draegen 't hof ten hemel. Klinckklaer gout
En barnsteen gloeien hier en schitteren, als vlammen.
Het sneeuwit elpenbeen geeft dack. Op heldre krammen
Van diamanten draeit de valdeur, dat het kraeckt.
Daer zienwe hoe de zee op strant haer golven braeckt,
En met haere armen al den aerdtkloot weet t'omvangen,
Waerover 't rijck gewelf des hemels wert gehangen.
De blaeuwe Zeegoôn, op den Oceaen gesneên,
De grijze Tritons, en godt Proteus, noit in een
Gedaente, en ander spoock in 't zeeschuim, niet te temmen,
Op walvisch, en dolfijn, en schulp het diep bezwemmen.
De blanke Doris voert haer dochters aen den rey.
Het aerdtrijck draeght'er stadt, en bosch, en allerley
Gedierte, en ongedierte, en ackergoôn, en vlieten,
En bergen, dicht voor 't oogh, of die allengs verschieten.
De starrehemel drijft om hoogh, gerust en bly.
De hemeltekens staen gemaelt op elcke zy.

Zonnelingen.

De kunst van Mulciber is hier in top voltogen.

Faëton.

Nu hoope ick vader zelf t'aenschouwen met mijne oogen.

Klymene.

Hy is voorhanden: maer gy mooght in dezen staet
Hem niet genaecken. Flux verander uw gewaet.

Gy en uw zusters moet uw lichaemen beslingeren
Met regenbogen, schoon geweven met haer vingeren,
Vol zonnestraelen, rijck van kleuren, in het oogh
Zoo hemelsch geschakeert, gelijck de regenboogh
Ons toestraelt, als het licht der zonne door wil breecken.
Nu, kinders, rept u. Wilt gy vader Febus spreecken,
En hem behaegen, neemt te hulpe al wat gy kunt.
De kleeding maeckt den man. Elck spoede zich. Zoo munt
Het kroost der goden uit. Zoo ziet men jonge loten
Den goddelijcken stam gelijcken, daerze uit sproten.
Bezwaeit mijn leden met dees blaeuwe wolck, bezaeit
Met goude starren, van stroomjofferen genaeit.

Zonnelingen.

Als vader nu verschijnt, om montgemeen te worden?

Klymene.

Dan wil ick voortreên. Gy, mijn dochters, past met orden
Te volgen, Faëtuze in 't midden van u dry,
Lampete en Febe, naer heur orde, aen elcke zy,
Gelijck een halve maen, om uwe moeder heene,
Of vader u hierop genadiger bescheene.

Faëton.

Vergeetge Faëton?

Klymene.

                    Gy zult mijn slincke hant
Bekleên, beneden my. Men houde drywerf stant,
En kniele drywerf neêr, wanneerwe Godt genaecken,
Doch langsaem, niet te dicht. Hy is te sterck in 't blaecken,
En straelen uit zijn troon, dies slaet het aenzicht neêr.
Genaeckt ootmoedigh: want Godts majesteit is teêr,
En lijt geen' schimp noch hoon. Verwacht een gunstigh teken,
Waerme de Godtheit u gewaerdige te spreecken.
Maer luistert. 'k Hoor een' galm en vrolijck zanggeluit.

137 *Montgemeen:* van de woorden met *gemeen* samengesteld, is *handgemeen* schier alleen in gebruik gebleven.

145 *En kniele drywerf neêr:* dit klinkt meer Roomsch dan Heidensch.

De hemelsche Uuren treên ten hemelrey vooruit.
Vertreckenwe aen een zijde, en maetight uw verlangen.
De vader Febus zal, op deze lofgezangen,
Ten troon verschijnen, en verhooren ons verzoeck.
Nu luistert toe, en houdt u stil om dezen hoeck.

REY VAN UUREN.

I. Zang.

Verheffenwe eenstemmigh met lofgedicht
Den oirsprong van licht en leven,
Hoogh verheven,
De godtheit, der starren luister en licht,
Die rondom zijn aenschijn zweven,
Aengedreven
Van een danckbaer hart, vol vreught,
Voor 't genot van al zijn deught.
Nu laet ons godt Febus vieren,
Besteecken, en vercieren
Met laurieren.

I. Tegenzang.

Het opperste rijxhooft op 's hemels troon
Verheerlijckt hem naer zijn waerde,
En vergaerde
Onendigen zegen in zijnen zoon,
De blyschap der weelige aerde:
Want zy baerde
Jaerlijx vruchten uit haer' schoot,
En verzade 's menschdoms noot,
Gekoestert door Godts vermogen,
Die neêrstraelt voor alle oogen
Uit den hoogen.

II. Zang.

De nachtegael, enckele stem en pluim,
Gemoet hem alree van onder
In 't byzonder,

166, 167 *Besteecken.... met laurieren:* dit zou men in onze dagen alleen een ossenhaas of zwijnskop doen.

En smeeckt Godt, dat hy toch de kimmen ruim,
En oprijs', gelijck een wonder,
En doorgronder
Van al wat de nacht verberght.
Hy, tot opstaen aengeterght,
Zal endtlijck te voorschijn komen,
De slaepzucht en de droomen
Innetoomen.

II. Tegenzang.

Hy zal haest verschijnen in zijne pracht
Van purper, met gout doorslaegen,
Voortgedraegen
Op eene klaer blinckende fenixschacht,
Gekroont, op Jupijns behaegen.
Het zal daegen
Uit karbonklen van zijn kroon,
Zes paer even rijck en schoon.
Zoo zwaeit hy een torts van geuren,
Voor wieroock uit te keuren,
Schuw van treuren.

III. Zang.

Zoo zet hy zich op een' smaragdentroon,
Die d'eeuwigheit kan verduuren.
Dagen, Uuren,
En Jaeren bewaecken het schoonste schoon.
Lent, Zomer, Herfst, en de stuuren
Koude en guuren
Winter, wreet van aengezicht,
Houden wacht om 't heiligh licht,
Dat zich hoogh in 't gout zal zetten,
En staven goude wetten,
Zonder smetten.

III. Tegenzang.

De nacht verdwijnt, om den morgenstont
Te wecken. De roozeknoppen
Zoet op droppen,

199 Versta: te verkiezen boven wierook.

Verlangen den dau met hunn' open mont
Te drincken, als 't licht komt stoppen
's Hemels toppen,
Met zijn kracht, en heerlijckheit,
En ontzaghbre majesteit,
Van godtheên en menschetongen,
Ter danckbaerheit gedrongen,
Toegezongen.

HET TWEEDE BEDRYF.

FEBUS. KLYMENE. FAËTON. ZONNELINGEN.

Febus.

De nanacht duurt noch: mensch en dier en vogel rusten,
Op bed, in hol, en boom, langs d'oosterlingsche kusten:
De nachtegael alleen, die zingende volhardt,
Getuight dat hem dees' naem met recht geschoncken wert,
Dewijl hy, eer mijn torts de schaduwen komt stooren,

223 *Mensch en dier en vogel:* 't woord *dier* heeft een ruimer en een enger beteekenis: in de eerste bevat het allerlei levende en zichzelven bewegende schepselen: in de tweede kan men het nog eens onderscheiden in meer of minder bepaald. Meer bepaald neemt men het voor de wilde beesten, die op 't land leven; minder bepaald voor allerlei soort van landgedierte. De *dieren* in hun algemeene beteekenis worden bij onze schrijvers veelal onderscheiden in vier soorten: *menschen, dieren, vogelen* en *visschen;* zooals bij Cats, in 't begin van zijn *Houwelijck:*

Is 't slijm van vissen *niet te kout,*
Sijn wilde vogels *niet te snel,*
Sijn wreede dieren *niet te fel,*
Om aen te doen een sachter aert,
Hoe dient de mensch *dan ongepaert?*

Zoo zegt Bonaventura, *Leven van S. Franciscus,* M. S. fol. 95 c: *al waert dat een minrebroeder conste hadde der manieren der* Voeghelen *en der* Visschen *ende der* Dieren *en der* Menschen. Vondel voegt er meermalen drie te zamen, gelijk hierboven en *Herschepp.* X, 201:

Hy zat in 't middenpunt alleen
By menschen, dieren *en* gevogelte.

Zoo ook aldaar VII, 745. Zie Huydecoper, *Proeve* II, 352.

224 *Oosterlingsche kusten* voor „kusten der Oosterlingen."

Voor dagh, voor dau, zijn stem schakeerende elck laet hooren,
In 't Indiaensche rijck, dat vorst noch winter kent,
Maer eeuwigh bloemen draeght: en daer de blijde lent
Geduurigh quinckeleert, de roozen nimmer sterven,
De zomer eeuwigh rieckt, de levendige verven
Van gout en purper, op de vogelpluim gesprengt,
En tot tapijt gewrocht, getuigen wie haer mengt,
Verdrijft en wrijft, en weet zoo hemelsch te gebruicken,
Dat alle kunstenaers en kunstpenseelen duicken,
Het licht aenbidden, en uitroepen: al ons werck
Is doof, en niet dan schijn. De zon, de kunst te sterck,
Blijft overwinner in dees renbaen, daer wy sliepen.
Zoo klonck Iö Pean, toen alle tongen riepen:
Men loof den schutter, die den Python vellen kost.
Men offre stieren. Een heeft duizenden verlost,
De lucht, en 't lant, en al het Aziaensch geweste
Gevaeght van zulck een' stanck, en vloeck, en helsche peste.
Alle ackers laegen vuil, onvruchtbaer, en verrot.
Dat heerlijck heldenwerck vereischte alleen een' godt.
Geen sterflijck mensch dorst oit eens droomen, eenmael [dencken
Dat gruwzaem lantgedroght te naderen, te krencken,
Het deckte heuvels met zijn krullen, wijt gespreit.
Men zagh de beemden en de bergen afgeweit
Van zwart en blaeu venijn. De doorne en distel wiessen
Alle oogsten over 't hooft, en staecken fel, als spiessen.
Het onkruit overwon het uitgelezen zaet.
Gansch oosten schreide. Ick nam mijn trots geweer te baet,
Mijn' koker, zwanger van geslepe en spitse pijlen,
En schoot, en trof. De draeck ontwaeckte, en eerst aen ['t quijlen,
Daerna aen 't schuiflen en schuimbecken, sprong op sprong,
Nam teffens al 't vergift op zijn drypunte tong,
En spalckte blicken op, gelijck een barrenoven.
Mijn vleugels voerden my gezwint en snel naer boven,
Zoo hoogh, dat hy vergeefs de groene gal uitbraeckt.
Toen weder op hem afgestegen, hem genaeckt,
En eer de leste pijl gespilt was, en verschoten,

259 *Barrenoven* voor *barnoven,* d. i.: „een oven, waarin men bernt of brandt."

Gaf 't gruweldier den geest. Daer lagh het uitgegoten,
Zoo lang gelijck het was. Toen zong al 't veltgespan,
En danste, en blies klaroen, en bromde: Iö Pean.
Bewieroockt, kroont en kranst Apollo, den verpletter
Des schrickelijcken draecks, gesmoort in bloet en etter.
Maer laes d'ondanckbaerheit der menschen is zoo groot,
Dat elck Godts weldaet, en het redden uit den noot,
Vergeet, in stede van altaer en kerck te stichten,
Om door godtsdienstigheit ons godtheit te verplichten:
Dies vinden wy geraên het Pythisch feest in zwang
Te brengen, naer den naem van d'overwonne slang.
Wat jongling zich den boogh te handlen laet behaegen,
Of overwinner blijft, in 't rennen met den wagen
Door 't stuivend stof, of snelst den loopprijs wint te voet,
Dien zal men kranssen met den groenen lauwerhoedt,
En met klaroen en zang ten offerdisch geleiden.
Maer wie genaeckt ons dus eerbiedigh, eerwe scheiden?

Klymene.

Genade Apollo. Godt Apollo, zijt gegroet.
Zijt anderwerf gegroet, en drywerf, hemelgloet,
En eenigh oogh, waerop de goôn en menschen staeren.
Men eere u billijck met gezangen, en altaeren,
En offerhanden: want wy leven door uw kracht.
Waer gy uw aenschijn deckt, is 't eeuwigh eeuwigh nacht.

Febus.

Wie groet ons onverwacht door haren sluier heene?
Ontdeckt uw aenschijn. ô mijn wederzon Klymene,
Genaeck ons vry: en gy, getrouwe hoftrouwant,
Ontfang dees fackel, die te klaer schijnt, uit ons hant.
Oock willenwe ons perruick wat maetigen in 't praelen:
Zoo mogenwe ongequetst uw aengezicht bestraelen,
Mijn schoone, in 't lauwerbosch, gelijck een tegenzon,
Gekust en weêrgekust, toen liefde een' godt verwon,

265 *'t Veltgespan* voor „de veldbewoners."
275 Germanisme, beiden wat uitdrukking en constructie betreft, bijna op eene lijn te stellen met het hedendaagsche: *zich iets goed te laten smaken.*
288 *Wederzon:* keurig woord.

En geen omhelzen, geen liefkoozen hem verveelde,
Tot datge uit uwen schoot vier lieve kinders teelde,
Waerin de blozentheit van hunnen vader bloost,
De godtheit, licht gekent in zijn natuurlijck kroost.
Wy wenschen hen te zien in heerlijckheit voltogen.

Klymene.

Zy knielen schaemroot en beschaemt voor vaders oogen.

Febus.

Getrouwe gemaelin, genaeck ons: blijf niet schuw.
Dat ick u wellekoome, omhelze, en kusse. Nu
Mijn kinders, kust dees hant, waermede ick moeder troude,
Een trou, die wettigh my in eeuwigheit noit roude.
Wat oirzaeck drijft u hier, zoo hoogh in 't oostpalais?
Wat heeft uw hart beweeght tot zulck een zwaere reis?

Klymene.

De smaet, onschuldigh van oom Epafus geleden.

Febus.

Veraert mijn broeder dan van vaders aert en zeden,
Die, ieder even na, geen recht tot klaegen geeft?

Klymene.

De smaet, dus lang geleên, is zeker t'onbeleeft.

Febus.

Wat stof wort hem bestelt, dat hy onze afkomst lastert?

Klymene.

Hy schelt uw' Faëton uit haet en nijt een' bastert,
En deze uw dochters een onwettigh snoot gebroet.
Dat staetme op hartewee, en traenen. Vader, moet
Dit langer duuren, 'k zal van rou mijn hart verteeren.

304 Die *wettige trou* is hier al vrij kluchtig te pas gebracht.
310 *Dus lang geleên:* d. i.: „zoo lang verduurd, of uitgestaan."

Febus.

Durf Epafus zoo trots mijn hemelsch zaet braveeren?
Dat lijde ick nimmermeer. Hoe wort zijn geest dus vlug?
Niet hooger, Epafus. Zie om. Ay zie te rug.
Hoe hiet de maeght, en hy, die haer met kracht schoffeerde,
In eenen dicken mist, toenze in een koey verkeerde,
Al wortze, in koeieschijn, bewieroockt aen den Nijl?
Wie andren t'onrecht quetst, wort met den zelven pijl
Naer recht en reden weêr in 't hartepunt getroffen.
Wat magh die booswicht, een gevloeckte bastert, stoffen!
Een die zich zelven niet wil kennen, wort gekent
Van andren, die hy met zijn lastertonge schent.
Hoe dus? 'k zie d' oogen van mijn kindren overloopen.
Schept moedt: uw vaders hart staet voor u allen open.
Hy kent u alle voor zijn zaet en wettigh bloet:
En twijffeltge aen mijn woort, en kuntge op dezen voet
U niet verzekren: eischt al watge zoudt begeeren
Ten onderpant. Mijn zoon, eisch onbeschroomt. Wy zweeren
By Plutoos jammerpoel, het heilighst, daer de Goôn
Hunn' eedt by staven: 'k zweer u heiligh by mijn kroon
En hooft, al watge wenscht zal vader u niet weigeren.

Faëton.

Heer vader, gunme en laetme op uwen wagen steigeren,
En eenen encklen dagh uw paerden voeren om
Den aerdtkloot. Epafus zal voor dees glori stom
Verbluft en schaemroot staen, en zeil en bloetvlagh strijcken.
Zoo raecke ick boven wint. Zoo moet die stoffer wijcken.

Klymene.

Och zoon, wat eischtge? zijt gy van verstant berooft?
De vader ziet u met den neck aen, schudt het hooft
Wel drywerf achter een, gaet heene, en stampt van toren.
Nu is het uit met ons. Hy weigert u te hooren.

320 *Toenze in een koey verkeerde:* Iö, of Isis, gelijk de moeder van Epafus heette, werd in een koe veranderd, als de lezer in de *Herscheppingen* zal kunnen vinden.

333 *By Plutoos jammerpoel:* bij den Styx: deze was de eed der Goden, en onschendbaar.

Hy staet verbaest van schrick, om dien gestaefden eedt.
Helaes, wat gaet ons aen? van bangheit breecktme zweet
En bloet uit. Schrick bevangt en schud uw moeders leden.
Waer toe vervoerde ick u? daer komt hy herwaert treden,
Verbolgen en bedroeft, om zulck een' stouten eisch.

Febus.

Och Faëton, mijn zoon, indienge een aertspalais,
Een oostersch errefleen verzocht, naer stijl en orden;
Of woudtge uw lichaem met een kleet van licht omgorden,
Het waer u toegestaen. Nu quetstme naberou.
Gy overschrijt uw perck. Bera u met mevrou,
Uw lieve moeder. Eisch onoverwinbre standers,
En moedigheit in 't velt: een goutmijn, of iet anders,
Een konings dochter, die geen gade in schoonheit kent:
Maer wat gy eischt, bewaer uw eigen element.
Het lot van sterflijckheit is u te beurt gevallen.
Gy kent mijn' wagen niet, noch mijne paerdestallen,
Noch paerden, noch de baen, die my te rijden staet.
Jupijn, die weerelden met zijnen blixem slaet,
Kan zelf de wielen niet bestieren noch regeeren:
En wie is maghtiger dan 't hooft der Hemelheeren?

Faëton.

Heer vader, 'k houme vast aen uw' gezworen eedt.

Febus.

Och eedt, te reuckloos voor een reuckloos kint gereet!
Zal nu een Godt zijn' eedt verlochenen en schennen?
Lichtvaerdigh weifelen? wie zal zich niet gewennen,
Op zulck een voorbeelt, voort te vaeren los en valsch,
Om dien gestaefden eedt te haelen door den hals?
Vrou moeder, zie uw' zoon, is 't mooghlijck, om te zetten.
Zie toe, hy zal uw huis met eenen slagh verpletten.
Beweegh hem af te staen van zulck een dol verzoeck.

Klymene.

Wat gaet u over, zoon? wilt gy uw' vaders vloeck
U laden op den hals, en Epafus verblijden?

374 *Wat gaet u over:* wij zien Vondel in dit stuk bij herhaling deze uitdrukking bezigen in den zin van „*wat komt u over,*" of „*wat gaat u aan?*"

Hoe zou hy groeien in uw' ondergang en lijden!
Verander van beraet. Gy zijt een sterflijck mensch.

Zonnelingen.

Heer broeder, geef gehoor: ontsla u van dien wensch,
Heer vader van dien eedt. Och ofge laeger draefde.

Faëton.

Ick hou my aen den eedt dien vaders mont my staefde,
En keerme aen moeder noch aen zusters 't minste niet.

Zonnelingen.

Zoo helptge moeder en uw zusters in 't verdriet.

Faëton.

'K wil vaders, moeders en der zustren eer verheffen.

Klymene.

En komt het ongeluck uw hooft, mijn kroon, te treffen,
Zoo stortge met uw hooft voorover in het slijck.
Gy zijt mijn troost op aerde, en uwer zustren wijck,
En vryburgh. Kuntge uw lot, dat heerlijck is, gebruicken,
Geen morgenroozen op haer' steel zoo schoon opluicken,
Als ick, en gy, en uw dry zusters. Geef gehoor.

Faëton.

Het lustme, 't vall' hoe 't vall', het vaderlijcke spoor,
Het gouden zonnespoor te volgen, en te zwaeien
Rondom den hemelkloot, al zou'er 't hooft af draeien,
En d'oogen in het hooft van schemeren in 't licht.

Klymene.

Och zoon, godt Febus laet van rou zijn aengezicht
Neêrhangen op de borst: en wortge niet bewogen?
Aenschou dees borsten. Och, gy hebtze jong gezogen,
En zooghtme met de melck het bloet van 't zuiver hart,
Waer onder ick u droegh, veel maenden lang, met smart:
En deze uw zusters zijn met u de borstgenooten,

Gedraegen onder 't hart, waeruit gy zijt gesproten,
Van eenen zelven stam, een godtheit. Zie haer aen.
Zy schreien. Vader zelf, een Godt, vaeght traen op traen
Van 't aenschijn, dat nu zweemt naer 's hemels regenbogen.
Een wolck van droefheit houdt zijn helderheit betogen.
Heer vader, geef uw' zoon toch reden van 't gevaer,
Het onweêr, dat hem dreight: misschien of hy bedaer'.

Febus.

Mijn waertste zoon, gy ziet uw moeder, root bekreten,
Uw zusters dootsch van schrick. Wat durftge u noch [vermeten?
De zonnebaen loopt eerst zoo steil en recht om hoogh,
Van 's aerdtrijx kimmen naer den starrelichten boogh,
Dat zelfs de paerden, in den koelen uchtend, weigeren
Het spoor te houden, en bezwijcken onder 't steigeren.
De renbaen, midden aen het hemelsche gewelf,
Leght zoo veel hooger van den aerdtkloot, dat my zelf
Het hart in 't lichaem beeft, en popelt onder 't vaeren,
Wanneer ick neêrzie naer den aerdtboôm, en de baren.
In 't ende helt de wegh voorover, en begeert
In 't nederrijden een gemaetighheit, volleert
Op 't onbekende spoor: en Tethys, vol verlangen,
Gewoon my 's avonts in haer' open schoot t' ontfangen,

402, 403 Vondel laat hier, gelijk mede aan 't slot van dit treurspel vs. 1552, Febus tranen storten, wat niet overeenkomt met den aard der Goden. Immers zegt Ovidius, *Metam.* II 621, van dienzelfden Febus:

Tum vero gemitus (*neque enim coelestia* tingi
Ora decet lacrymis) *alto de corde petitos*
Edidit.

d. i.: zooals Vondel 't zelf vertaalt:

Zoo begint (want schreien voeght geen Godt)
Hy droef te jammeren.

Beter hield Hooft zich aan 't geen de Ouden bepaald hadden, toen hij zong:

En hebben teere traantjes, zei zy, zoo groot een kracht,
Waarom dan is het schreien niet in der Goden macht?

Diezelfde Ovidius laat echter zeker helder vocht uit de oogen der Goden vloeien, zeggende *Fastor.* IV, 521:

Dixit et ut lacrimae (*neque enim lacrimare Deorum est*)
Decidit in tepidos lucida gutta *sinus.*

d. i., volgens de vertaling van Hoogvliet:

Dat langs de kille borst de heldre droppen *vlooden,*
De traanen zeer gelijk; *want schreien past geen Goden.*

Bestorf, uit vreeze dat ick niet met paert en wiel
Voorover nederplompte, en in haer golven viel.

Klymene.

Och zoon, hoor vaders les. Laet zijnen raet u raden.

Zonnelingen.

Och broeder, geef u niet op dootelijcke paden.

Febus.

Nu let eens hoe de kloot des hemels eeuwigh draeit,
En ommezwindelt met zijn kringen, dicht bezaeit
Van starren. Durftge u in die wielingen begeven?
Dan moet men tegens stroom, dan tegens wint opstreven,
Niet zonder dootschrick, voor het breecken van een radt,
En wagenbreuck, indien het rytuigh berst en spat.
Genomen 'k gunde u los op mijne beurt te reizen;
Wat ging u aen, indien de wagen quaem te deizen?
Men eert daer geenen Godt, in kercken en in steên.
Het zonnespoor loopt door gedierte en ondier heen.
De wegh is afgemerckt, om nergens af te doolen.
Hier loeit de Stier; daer brult de Leeu uit zijne holen.
Gins dreight u Scorpioen, met zijnen langen arm,
En Kreeft, die d'armen buight recht avrechts. Vecht en
[scherm
Eens tegens Schutters, fix om recht in 't hart te raecken.
Wat dunckt u? waer 't niet nutst dien hemeltoght te
En stil gebleven in uw eigen element? [staecken,
Oock zijtge 't mennen van mijn paerden niet gewent,
Die vreeslijck vier en vlam uitblazen onder 't rollen.
Wanneerze, hardt van beck, geraecken aen het hollen,
Dan luisterenze noch naer voerman, noch naer toom.

Klymene.

Och zoon, bedenck u, en ontsla mijn hart van schroom.

423 *Laet zijnen raet u raden:* Vondel bezigt nergens *laten* als hulp-, maar altijd als bedr. w.w.

434 volgg. Zeer vernuftig is hier partij getrokken van den loop der zon in den Dierenriem.

Zonnelingen.

Ay wil toch moeder en uw zusters niet bedroeven.

Klymene.

Helaes, mijn hart bezwijckt, geneepen als met schroeven.

Febus.

Mijn zoon, bedenck u noch. 't Is noch bedenckens tijt.
Bedien geen lastigh ampt, dat gy niet maghtigh zijt.
Verkies het veilighste. Eischtge een pant, uwe eer ten goede,
Waerby het blijckt dat gy gewis uit onzen bloede
Gesproten zijt, op dat geen lastertong u tart;
Mijn zoon, ick toon het u. Dit vaderlijcke hart,
De vaderlijcke vrees getuight het. Hoor uw' vader.
Uw ongeval raeckt hem en moeder, niemant nader.
Bezie uw' vader stijf in 't hart door d'oogen heen.
Daer quetstme Faëton, uw moeders druck met een.
Gy kunt by dezen toght niet winnen, maer verliezen.
De hemel, aerde en zee staen open. Gy mooght kiezen,
Te kusse en keure gaen. Dit eenigh bidde ick af.
Gy eischt geen godtsgeschenck, maer een gewisse straf.
Waerom omhelstge my? dat smeecken is verloren.
Wy hebben eenwerf by den jammerpoel gezworen.
'k Ontzegge uw' eisch niet, schoon mijn hart inwendig [wroegt,
Maer wenschte alleen datge u in 't eischen wijzer droeght.

Klymene.

Ick zorgh, ick zorgh gy zult dien stouten toght beklaegen.

Febus.

Waer blijven d' Uuren? voort, spant in, spant in den wagen.
De Dageraet breeckt aen. De morgenstar verschijnt,
En jaeght de starren voor. De bleecke maen verdwijnt.
Men brenge een balssemglas. Genaeck, mijn zoon, zoo blijcke
Mijn liefde. Dat ick u het aenzicht overstrijcke,
En voor de gloênde vlam beschutte. Nu, mijn zoon,

Aenvaert mijn fackel. Laet mijn diamante kroon
U kroonen: kan ickze u betrouwen zonder traenen!
Onnoosle jonge knaep, geef 't vaderlijck vermaenen
Ten minste noch gehoor, hoe blint u d' yver port.
Gebruick de zweep, doch schaers, en hou den teugel kort.
Zy loopen willigh uit hunn' aert, als snelle stroomen.
Men kanze in 't rennen pas met arbeit innetoomen.
Vermy te rijden langs den wegh, die regelrecht
Door vijf starriemen loopt, en voor u open leght:
Naerdien mijn heirbaen breet en dwers valt, nochtans binnen
Dry hemelriemen blijft. Gebruick verstant en zinnen.
Vermy de zuidas, en het noortsche Beerespoor.
En volgh mijn heldre streeck. Hier reedt u vader voor.
Zal aerde en hemel elck van pas uw warmte deelen,
Hou niet te hoogh, noch oock te laegh met uw garreelen:
Want rijdtge hoogh, zoo steeckt uw torts den hemel aen:
En rijdtge laegh, zoo ziet gy d' aerde in kolen staen.
De middelwegh alleen is veiligh, hoe men rijde.
Vermy de Slang aen d'een, 't Altaer aen d'andre zijde.
Blijf binnen uw besteck van wederzy vooral.
Al 't overigh beveele ick 't hachelijck geval,
Dat helpe en hoede u voort, in 't op- en nedervaeren,
Bewaere u beter dan ge u zelven kunt bewaeren.

Klymene.

Och zoon, onthou dees les, en vaders wijzen raet.

Febus.

Gy ziet nu hoe de nacht in 't westen onder gaet.
Nu toef niet langer: want de schaduwe is gescheiden.
De dageraet verschijnt. Men magh niet langer beiden.
Aenvaert den teugel: doch laetge u van vader raên,
Zoo laet, het is noch tijt, den zonnewagen staen.
Gy hebt het vaste lant noch onder uwe zolen,
En zit noch niet. Laet my den wagentoght bevolen,
Daer gy t'onnozel dus, ter quaeder tijt, naer haeckt.
Zie met gerustheit aen, eer uw bederf genaeckt,
Dat ick den aerdtboôm met mijn hemelsch vier verlichte.

Faëton.

Heer vader, met verlof, 'k bedancke u. Gy verplichte
My eeuwigh door dien raet. Dit eenige is mijn bê:
Zendt mijn vrou moeder, en haer schoone dochters mê
Al sluimrende in een wolck, naer Padus. Dat's mijn haven.
Daer leght het vrolijck hart van Faëton begraven.
Ick hoopze aen d'oevers daer t'ontmoeten, en sla voort.
Nu moeder, zusters, dat's u veur door deze poort.

REY VAN UUREN.

I. Zang.

Wat is de kinderliefde krachtigh,
En oudersliefde kout en kil!
Wie kan dit onderling geschil
Beslechten, en haer beide eendraghtigh
Vereenigen? wie dit vermagh
Kan vier en water t'zamenmengen:
Dat zelf Natuur niet zou gehengen.
Zy strijden fel, als nacht en dagh,
Als vier en ys, en kool en kegel.
Men kan geen rechtuitstrijdigheên
Vereenigen. Dat blijft een regel
Die vast gaet. Zetze tegens een.
Gy ziet haer op elckandre afsteecken,
Gelijck de deughden by gebreken.

I. Tegenzang.

Nochtans had Faëton verlangen
Te zien zijn vaders aengezicht.
Hy zocht het alverquickend licht,
Met moeielijcke en zwaere gangen:
Doch 't was om zijnen vader niet,
Maer om genot van hem te trecken,
En schande met deze eer te decken,

523 *Kool en kegel:* heeft hier, wel beschouwd, dezelfde beteekenis als *vier en ys.*

524 *Rechtuitstrijdigheên:* liever zou ik hier *tegenstrijdigheên* lezen; omdat de klemtoon, die in *rechtuit* op *uit* valt, in de samenstelling naar de eerste lettergreep verspringt. waardoor teweeggebracht wordt, dat men onwillekeurig leest als stond er *recht—uitstrijdigheên:* wat onzin is.

Het eenigh wit, dat hy beschiet.
Het sproot geensins uit vaderliefde,
Maer om t'ontgaen de bittre smart
Van Epafus, wiens tong hem griefde,
En trof in 't binnenst van zijn hart.
Zoo duurt de min in 't kinderoordeel
Niet langer dan 't genot en voordeel.

II. Zang.

Zoo zal het westen 't heldere oosten
Gaen aendoen, over zee en zant,
Om purper, gout, en diamant,
En zich Charibd en Scyl getroosten.
Gewinzucht ziet geen rampen aen,
Geen hitte, noch bevrozene assen.
Geen waterhonden haer verbassen,
Geen storm, noch bulderende Orkaen.
Zy vreest geen wilde menschevreeters.
De winst verzacht den arrebeit,
En veilt en vent zich om wat beters.
De liefde scheit, daer aenwinst scheit.
Hier worden d'ouders uitgezondert.
Dat is een stem, die eeuwigh dondert.

II. Tegenzang.

De vader Febus, rijck van schatten,
Die d'eerste kroon in 't starlicht spant,
Bemint zijn' zoon, als 't rijckste pant,
Dat aerde of hemel kan omvatten.
Hy wacht geen voordeel van den zoon:
Noch bleeck zijn trou en liefde in 't scheien.
Men zagh de zon van droefheit schreien.
Dees liefde zag op winst noch loon.
Zy zagh alleen op 's jonglings beste,
En vreesde een dreigende ongeval.
Hoe raeckt hy noch, van 't ooste aen 't weste,
Behouden in den avontstal?
Hy treet zijn vaders hart met hoeven.
Hoe menigh sneuvelde onder 't proeven!

546 *Getroosten:* in de oude uitgave staat: *getroffen.*
555 *Uitgezondert* voor „op zij geschoven."

Slotzang.

Nu laet ons in de zonnezaelen,
Behangen met tapijt van straelen,
Klymene en haere dochters gaen
Bedienen, daerze leggen aen
Den disch, gedeckt met leckernye
Van nekterdranck, en ambrozye;
En haer, geduurende den toght
Van Faëton, alle achterdocht
Beneemen, of hem iet moght deeren.
De hemel magh geen vreught ontbeeren.
De blyschap quam hier noit te vroegh.
De rou komt altijt tijts genoegh.

HET DERDE BEDRYF.

KLYMENE. FEBUS. ZONNELINGEN.

Klymene.

De zorgh der Goden wil mijn' zoon op wegh geleiden.
Het viel my, als een steen op 't hart, dat hy in 't scheiden
Den vader smeeckte my en zijne zusters naer
De kust van Padus heen te zenden, om ons daer
t'Ontmoeten. Wat moght hem bewegen dit zijn haven
Te noemen? wat wou dit: daer leght mijn hart begraven?
En waerom leght zijn hart begraven aen dien stroom?
Dit voorspoock spelt niet goets, en baertme schrick en [schroom.
Waertoe den watervliet van Padus uitgekoren,
En Ethiopie ['t gewest, daer hy geboren
En zijne zusters, eerst uw klaerheit straelen zagh,]
Verlaeten, en uitheemsch verhuist? een ieder plagh
Naer zijn geboortelant natuurelijck te haecken.

586, 587 *Om ons.... t'ontmoeten:* om ons te gemoet te komen.
592, 593 *Daer hy geboren en zijne zusters:* Germanisme, voor „daar hij en zijn zusters geboren *zijn.*"
594 *Uitheemsch:* naar elders.

Dees lantstreeck voede hem, dat kan hy niet verzaecken.
Oock paelt het zuiden zoo veel nader aen uw hof,
Den oirsprong van zijn heil; het welck tot grooter lof
En zegen streckt, dan van zijn vaders grens te dwaelen,
Een' vreemden nagebuur te zoecken, in de paelen
Van 't doncker westen, eens zoo wijt van uwen troon.
Of schijnt de middaghzon in 't hooftpunt niet zoo schoon,
En al te krachtigh op het hooft der zuiderlingen,
Dat hy den avont kiest, en westwaert uit moet springen?
Ick kan, hoe 't zy, geensins dit vatten en verstaen.
Zijn afscheitrede jaeght my schroomte en dootschrick aen.

Febus.

Ay moeder, zet uw hart gerust, en wil niet schricken.
Ick weet deze afscheitrede in haere vou te schicken.
Uw zoon ging niet verdwaelt noch blindeling te keur,
In 't kiezen van dien stroom in d'avontstreeck. De geur
En adem van dat lant verquickt mijn heete straelen
En paerden, nat van zweet en moede, in 't nederdaelen;
Wanneer de daghvaert, om den halven hemelkloot,
Is afgeleght, die streeck ontfangtme in haeren schoot:
Gelijck een blijde bruit den bruigom plagh t'ontfangen
Met opene armen, en een onverzaet verlangen.
Hy weege, wien het luste, al 't aerdtrijck in een schael;
Dees lantstreeck overweeght de landen altemael
In schoonheit, waer mijn zon het gansche jaer haere oogen
En aenschijn nederslaet, uit 's hemels goude boogen.
Waer 't wonder zoo uw zoon verlangde naer dit lant,
Dat d'eerste lantkroon van alle andre landen spant?
De lantstroom Padus, die ten bergh af neêr komt spoelen,
Is maghtigh 's jonglings brant in zijne kil te koelen,
En hem te wasschen, daer zijne afgeronne kar
Te water onder gaet, begroet van d'avontstar.

Klymene.

Och, had hy zich dien toght niet durven onderwinden!

Febus.

Schep moedt, gy zult hem daer in 't nederdaelen vinden.

Klymene.

Hiertoe verleenen hem de Goden heil en spoet.
Dat ick hem kransse met zijn vaders lauwerhoet.

Febus.

Wat oefenspelen laet de jongling zich behaegen?

Klymene.

Te vliegen over 't velt door bosch en groene haegen
Naer dassen, hart en hinde, en allerhande wilt.

Febus.

Hy zweemt naer vaders aert, die maght van pijlen spilt
Op weereloos gedierte, oock vreeslijcke everzwijnen
Den zwijnspriet plagh te biên, in ruighten en woestijnen:
Gelijck zijn moey Diane, in 't heetste van haer jaght,
Alle andre wellusten om deze lust misacht:
En deze uw dochters, hoe besteden zy haere uuren?

Klymene.

Aen cieren, tekenen, bootseeren, en borduuren,
En dans, en maetgezang, en spel, fluiteklanck,
Ontsteecken aen 't geluit van blijden voglezangk.
Ter liefde van de kunst, geen moeiten haer verdrieten.
Alle even afgerecht en fix op starreschieten.

Febus.

Zoo volgenze den rey des zangberghs, rijck van toon:
Daer spant Melpomen, die de treurrol speelt de kroon
Der negen zusteren, en kan mijn hart beroeren,
Als zy Prometheus komt ten treurtooneele voeren,

644 De vrouwlijke Heliaden of Zonnelingen waren — evenals de manlijke, zonen van Febus en Rhode — zeer ervaren in de sterrenkunde.

646, 647 Toespeling op den regel:

Omne genus scripti gravitate tragoedia vincit,

door Vondel zelven, in de opdracht voor *Lucifer* vertaald:

Hoe hoogh men drave in styl en toon,
Het treurspel spant alleen de kroon.

648 Vondel laat Febus hier als een ziener spreken; tenzij men aanneme, dat, reeds in de dagen van Faëton en lang voor Eschylus, een treurspeldichter het lot van Prometheus zou hebben bezongen.

En klinckt hem door Vulkaen, op 't baere noortsche strant,
Met eenen spijcker van geslepen diamant,
Aen eene strantklip, vast geketent ongenadigh.

Klymene.

Aen welck een gruwelstuck was d'arme man misdaedigh?

Febus.

Hy was vol geest, en in bootseeren uitgeleert
Van menschebeelden.

Klymene.

Och elendige, my deert
Uw jammer om een kunst wel waerdigh te benijden.
Al waer 't een misdaet, z'is veel minder dan dit lijden.
De straf en misdaet staen hier zeker t'ongelijck.

Febus.

Maer neen, dat was het niet. Hy quam het hemelsch rijck
En heiligh vier te na. Dat kon geen Godt gehengen:
Want om het leven in zijn klaien beelt te brengen,
Genaeckte hy mijn zon met eenen bercken tack,
En, eer ick ommezagh in 't steigeren, ontstack
De vierdief 't berckenhout van achter aen den wagen,
En broght het leven in zijn vrouwebeelt, de plaegen
Ter weerelt door de vrou, de bron en 't eenigh zaet
Van alle schelmery. Verdiende zulck een quaet
Een zachter straf dan dees? wie uitspat buiten orden,
En 't vier te na komt, dient zoo streng gestraft te worden.

Zonnelingen.

Vrou moeder, best dat wy 't bootseeren laeten staen.

649 *Op 't baere noortsche strant:* het *bare* of *barre* strand is het „naakte, dorre strand," waar niets op groeit: *baar geld,* bloot, alleen geld, zonder bijvoeging van papier of waren. Dat *bar,* voor „naakt," heeft langzamerhand ook de beteekenis van „onvruchtbaar, ruw, woest," gekregen, en zoo is *bar weer* 't zelfde als: „ruw, wild weer." Zie Huydecoper, *Proeve* II, 474 volgg., en vooral de aanteekening van van Lelyveld.

669 Wederom een echt naïeve uitboezeming van de jonge meisjes.

Klymene.

Hoe wil mijn' Faëton dees zonnevaert vergaen?
My dunckt, ick hoor Promeeth noch schreien aen zijn keten.

Febus.

Hy schreide jammerlijck, verlaeten en vergeeten
Op 't naere baere strant, daer 't eeuwigh stormt en ruischt.
Jupijn, te recht vergramt, met zijn vergramde vuist
By wijlen afstijght, en met gloeiendige vingeren
Den rooden blixem zwaeit, en schricklijck onder 't slingeren
Den stouten vierdief roost, maer niet tot asch verbrant.

Klymene.

Helaes, hoe kon hy dit uitharden in dien stant?

Febus.

Het ruste hier niet by. De dondergodt beschickte
Dat d'arent door de borst hem in de lever pickte
By daegh, de lever 's nachts hergroeide en telckens wies.
Zoo boete d'aenwas 's nachts het dagelijx verlies.
Dat leert den zonnevloeck zich aen de zon vertasten.

Klymene.

Genade, ô Febus, och wie zal mijn hart ontlasten?
Nu zorge ick Faëton quam uwe zon te na.

Febus.

Hy steegh met mijn verlof te wagen. Wort'er scha
Geleden op dien toght, my past dat ick 't verdaedigh.

Zonnelingen.

Och vader, vader, och zijt broeder toch genadigh.

Febus.

Mijn hart hangt over hem noch eveneens als 't plagh.

Klymene.

Ay sterck dit met een pant, dat ick betrouwen magh.

675 *Gloeiendige:* gloeiende.

Febus.

Ick zal het stercken, u aen d'oostpoort trou geleiden,
En met juweelen rijck beschencken, nu wy scheiden.
Deurwaersters, Uuren voort, en haelt ons voor den dagh
't Juweelekoffer, 't schoonst dat menschenoogh oit zagh,
Gewrocht van Mulciber. Men magh de stof waerdeeren
Maer kunst beschaemt de stof. Hy woume dit vereeren,
En wy vereeren 't u, en uwe dochtren me.
Het puick van diamant en perlen, daer de zee
En Ganges moedt op draeght, leght in dees doos gesloten.
Sluit d'oostpoort open. Nu mijn liefste dischgenooten,
Gy smaeckte ambrosie, en dronckt nektar, godendranck,
Dat kan u stercken: en gy zult den ondergangk,
Aen Padus oever, stil gevoert van oostewinden,
In eene koele wolcke, al sluimerende vinden,
En t'avont uwen zoon, Godt geve zonder smert,
Gelijck het wort gewenscht van 't vaderlijcke hart.
Nu kustme, ô roozemont Klymene, mijn getrouwe,
En gy mijn dochters; dat de westersche landouwe
U vrolijck wellekoom'. Wy willen t'elckemael,
In 't nederzincken van den avontzonnestrael,
U daer bezoecken. Weest te vrede. Spaert uw traenen
Ons zorgen zullen u den wegh ter eere baenen.
Nu treet door d'oosterpoort. Wy geleiden uwe reis.
Dat heene is d'uitgang van het oostersche palais.

JUNO. FEBUS.

Juno.

Wat wolck is ginder snel naer 't westen heengevlogen?
Wat vier ontsteeckt de lucht? mijn paeuwestaert, vol oogen,
En schoon van veder, ziet geschonden en gezengt.
Wat komt ons over? suftge in 't hof alleen? Gehengt
Gy zonder toezicht dat uw paerden heenerollen?
Of kennen zy hun spoor? of is u 't hooft op hollen?
De zonnewagen stijght met kracht naer 't hooftpunt toe,

701 Zie bl. 232 vs. 574—576.
715 De wolk, waarin Klymene en haar dochters, ingevolge Faëtons verzoek — zie vs. 510, 511 — waren weggereisd.

En steeckt mijn lucht op 't hooft. Uw paerden zijn de roê,
Den teugel en 't gezagh des meesters lang ontwassen.
De brant wort ree gevoelt van beide 's weerelts assen.
Hoe gaet dit? zijtge tong en spraeck nu teffens quijt,
En teffens doof en stom? spreeck op: 't is spreeckens tijt.

Febus.

'k Hadde eenen enklen dag besloten stil te vieren,
En liet een' ander in mijn plaets den wagen stieren.

Juno.

Een' ander in uw plaets te zetten, zonder last,
En Godt Jupijns verlof? dees reuckeloosheit past
Een' droncken Boxvoet, of Sileen, die licht kan dolen.
De zonnewagen is u veel te hoogh bevolen.
De zegen en de vloeck der weerelt hangt'er aen.

Febus.

Ick hoopte dat die toght ten beste zou beslaen.

Juno.

Op eene losse hoop al 's aertrijx heil te waegen?
Met eere moghtge wel uw' vader oorlof vraegen?
Had hy dit reuckloos stuck bezegelt met zijn stem,
Zoo bleeftge buiten last, en schooft de schult op hem.

Febus.

Men hoope dat de toght ten beste magh gedyen.

Juno.

En wien betroude gy den toom in 't heeneryen?

Febus.

Aen eenen, my niet vreemt, doch traegh op zijn verzoeck.

732 *Te hoogh bevolen:* te duur, te sterk aanbevolen.
741 *Traegh* voor „eerst na lang aanhouden zijnerzijds en met tegenzin."

J u n o.

Zoo waren eischer en bestemmer even kloeck.

F e b u s.

Wie zoude eens droomen dat hier onheil uit kon rijzen?

J u n o.

Zoo spreecken dommen, geen voorzichtigen, geen wijzen.

F e b u s.

Van achter zienwe dit met andere oogen aen.

J u n o.

Zoo staenze u in den neck. Zy plaghten voor te staen.

F e b u s.

't Verstant is altijdt niet op 't snedighste geslepen.

J u n o.

De plompheit blijckt. Hier is te dapper misgegrepen.

F e b u s.

Wie zijne misgreep ziet, kan 't beteren hier na.

J u n o.

Dat 's niet genoegh. Hoe boet men d'algemeene scha?

F e b u s.

Een ouder had ick best gezet in mijne stede.

J u n o.

Zoo koostge een' wulpschen? want dit schijnt aen uwe rede.

F e b u s.

Men dencke een jonge moet oock leeren door een proef.

742 *Bestemmer* voor „toestemmer, inwilliger."
Kloeck: in den zin van 't H. D. *klug*, „verstandig." Juno spreekt natuurlijk hier ironisch.

Juno.

Wat was dit voor een' wulp? ô Proefstuck, al te droef!

Febus.

Men noemt hem Faëton, gewonnen by Klymene.

Juno.

Hoe, reisde uw zoon zoo wijt van 't zuiden herwaert hene?

Febus.

Om zijnen vader zelf te groeten in 't palais.

Juno.

Betroutge een' stouten knaep de beurt van uwe reis?

Febus.

Ongaerne, alleen uit dwang. Ick kon het niet ontzeggen.

Juno.

Ontbey, ontbey, hy zal het schendigh laeten leggen.

Febus.

Ick stont te hoogh en dier verplicht aen mijnen eedt,
En kon hem zijn verzoeck, dat my in 't harte sneedt,
Niet weigren, zonder snoot het heilighste t'onteeren,
Den jammerpoel, waerby alle oppergoden zweeren.

Juno.

Gy zwoert dan reuckeloos, en stont het reuckloos toe?
Helaes, veel nutter hem met eene vlammeroe
Ten hove uit naer 't gewest, van waer hy quam, gedreven,
Dan dien vervloeckten eisch den ruimen toom gegeven,
Al 't aerdtrijck ten bederve, en hem ten zwaeren val,
Waer van de hemel aerde en zee gewaegen zal.

760 *Ontbey:* als wij zouden zeggen: „pas op!" of: „wacht maar!"

Febus.

Zoo hy te vallen quam', gewis het zoume treffen.

Juno.

Wie, boven zijnen staet, verwaent zich durf verheffen,
En steecken overdwaels den Goden naer hun kroon,
Verdient, ten spiegel van verwaenden aert, ten toon
Te staen op een schavot, zoo hoogh als 's hemels tinnen.

Febus.

Hy won den halven wegh: dat's meer dan eerst beginnen.

Juno.

Maer in het ende van dees renbaen blinckt de prijs.

Febus.

Ick onderrechte hem. Volhardt hy op dees wijs,
Zoo magh men 't jeugdigh hooft met eere lauwerieren.

Juno.

En mist de daghvaert, pas zijne uitvaert dan te vieren.

Febus.

Zoo most hy blijven, in zijne allereerste proef.

Juno.

Een droeve wagenbreuck! noit schipbreuck viel zoo droef.

Febus.

Den oogst verzengen is noch d'ackers niet verbranden.

Juno.

Een watervloet verdelghde en dompelde alle landen:
Nu staet een viervloet elck te vreezen dezen dagh.

Febus.

Tot noch toe hoort men schaers van onder het gewagh.

786 Versta: „tot nog toe komen er niet veel klachten van de zijde der aardbewoners."

Juno.

Ontbey, d'ontvonckte brant zal haest den slaeper wecken.

Febus.

Vergader wolcken. Laet de lucht bytijts betrecken.

Juno.

Dees heete brant verteert de wolcken dor en droogh.

Febus.

Uwe Izis spanne voor de zon haer' regenboogh.

Juno.

Zy smilt van hitte, en durf het in den brant niet waegen.

Febus.

De Waterstorter kon de hitte licht verjaegen.

Juno.

Zijn watervat is leêgh van vochtigheit en dou.

Febus.

De hemelheer verquick' den lantman en den bou.

Juno.

Men magh geen nootlot noch zijn paelen overtreden.
De bovenzee verschilt van 't water daer beneden,
Gelijck het aerdtsche vier van 't hemelsche element.

Febus.

De noodt houdt streeck noch stijl, maer let op 't heilzaem ent.

Juno.

Dat stont u toe, zoo hadtge u dit niet onderwonden,
Of hem aen uwe zy gezet, en ingebonden.

792 *De Waterstorter:* d. i. „de Waterman, *aquarius,*" een der beelden aan den Dierenriem.

Nu is hy meester van dees daghvaert, u betrout.
Een jongen speelt met vier te zorghelijck en stout.
Indien de knaep alleen zich aen uw fackel brande,
Zoo moghtge deelen in dien rouwe en schade en schande:
Nu lijdt de weerelt, of de halve weereltkloot,
Ten zy 't geluck dit schutte en uitblussche in zijn doot.
Zoo 't hooger loopt: men zal den raet der Goden daegen,
Om raet te schaffen, voor het hollen van den wagen.
Merkuur is by der hant. My dunckt, ick hoor mijn lucht,
Die, ademloos en droogh van keel, ten hemel zucht.

REY VAN UUREN.

I. Zang.

Wy passen op ons ronde,
  Geduurigh op de wacht,
Verzuimen geene stonde,
  Voltrecken dagh en nacht
Het ampt, ons hoogh bevolen.
  Wat dwaelt, of nimmer dwaelt,
Dit uurwerck magh niet doolen.
  Geen zonnewijzer faelt
In 't mercken van zijn streecken.
  Al hoort men klock noch klanck,
Ons stomme tongen spreecken,
  En roepen: gaet uw' gangk.
Verzuimt geene oogenblicken.
  Het leven rent voorby.
O menschen, kostge wicken
  En weegen uw gety,
Dat nimmer weêr zal keeren,
Gy zoudt den tijdt waerdeeren.

I. Tegenzang.

Toen wy met onze handen
  De paerden onder 't juck

804, 805 Versta: „indien alleen aan den knaap een ongeluk overkwam, dan zou niemand lijden behalve hij en gij, als zijn vader; maar nu lijdt de halve wereld."

809 *Mijn lucht* voor „de lucht."

817 *Dit uurwerck:* namelijk „*het mpt haar bevolen,* het regelen der getijden."

Van Febus wagen spanden,
Onwilligh en met druck,
Uit angst voor 's jonglings leven,
Begonnen zy 't gebit
Het montstuck weêr te streven,
Al pruissende, en verhit.
Zy trappelen en steigeren,
Noch wordenze getoomt,
Na dat zy 't drymael weigeren,
Weêrbarstigh en beschroomt.
Dat voorspoock, dat ontstellen
Schijnt Faëton niets goets
Maer eenigh ramp te spellen,
Al dorst hy, zoo vol moedts,
Opzitten, minst verlegen.
Het waegen ging voor 't weegen.

II. Zang.

De wulpscheit acht geen raeden,
Ziet recht noch reden aen,
Kiest zorghelijcke paden
Op ingebeelde waen,
En eigen welbehaegen:
Dat is een Godt by haer,
Te trots om raet te vraegen
In hachelijck gevaer.
Haer dunckt, zy kan niet dwalen,
En past op niemants gunst:
Maer zeil in top te haelen,
Opzitten is min kunst
Dan in behoude haven
Te raecken, en weêr af
Te zitten na het draven.
Zoo delft d'onwijze een graf
Voor 't reuckeloos vermeeten:
Dan is 't te spa gekreten.

835 *Weêr te streven:* min verkieslijk voor *te weêrstreven.*

836 *Pruissende:* „morrende, tegenstrevende." KILIAEN vertaalt *pruyschen* met *bullire, servere, cum murmure.*

846 Hoogst gelukkige woordspeling; Faëton verkoos liever te wagen, dan het waagstuk in overweging te nemen.

II. Tegenzang.

Wy tellen d'oogenblicken
  Van dezen bangen dagh,
En sidderen en schricken.
  Men hoort allengs gewagh
Van 't ongeluckigh mennen
  Des wagens, hemelhoogh
Gevoert op hoef en pennen.
  De vader houdt het oogh
Geduurigh, en van traenen
  Besprengkelt, naar den zoon,
Die, tegens zijn vermaenen
  En d'eer, hem aengeboôn,
Volharde een' staet t'aenvaerden,
  Die boven 't menschdom stijght.
Indien hy met zijn paerden
  Behouden 't westen krijght,
Het ende, daer de prijs leit,
Dat's meer geluck dan wijsheit.

HET VIERDE BEDRYF.

DE HEMELRAET. JUNO.

Hemelraet.

O bedtgenoot van Godt Jupijn, vorstin der Goden,
Wy komen haestigh hier ten hove aen, opontboden,
Gedaghvaert van Merkuur, den oppersten herout,
Wiens hant de hemel zijn geslangde roê betrout.
Helaes, wy voelen al wat oirzaeck ons zoo schichtigh
Verdaghvaert: en gewis die reden is gewightigh,
En van een groot belang: nu wachtenwe uit uw' mont
Te hooren op wat hoop dees daghvaert wort gegront.

Juno.

De noot, de hooge noot eischt raet, en daet, oock spoedigh.
De zonnevooght, waer van Natuur dus overvloedigh

En milt en minnelijck tot noch gekoestert wert;
Terwijl hy in zijn ampt, als voesterheer, volhardt,
En al wat groeit, gevoelt en reden kan gebruicken,
Geduurigh zegent, mensch en dier en boom en struicken,
De vier getijden, om den ronden weereltkloot,
Ons vruchten offeren, uit hunnen vollen schoot;
Die zonnevooght, wien gy de daghtorts liet bevolen,
Betrout dees torts zijn' zoon, die zet al d'aerde in kolen,
In eenen lichten brant, schoffeert, en blaeckt en schent
Alle elementen door een eenigh element.
Al wat geschapen wert, vergeet nu stijl en orden.
Dit wonderlijck heelal wil haest een baiert worden,
En storten overhoop in eenen mengelklomp.
Wat schijnt de weerelt nu? een hoofdelooze romp,
Een lichaem zonder hooft, dat noch wat tegenspartelt,
En wacht den lesten snick, ter doot toe afgemartelt.
Indien het Godendom noch langer stil blijf staen;
Wy mogen alle wel gepaert ten grave gaen.
De zonnelijcktorts schijnt het lijckhout aen te steecken,
Het lijckhout van Natuur, die, doot en gansch bezweken,
Tot asch verbrant. Men hoeft slechts d'asschen uit den haert
Te scheppen, en alleen haer overschot, vergaêrt
En uitgegoten in de dootbus, t'overdecken
Met eenen zerck. Dan magh al 't Godendom vertrecken.
Hun hooge heerschappy nam endtlijck eenen keer.
Natuur heeft uit: verwacht geene offerhanden meer.

Hemelraet.

Wat stem is dat? Jupijn, bewaer ons. Wy verschricken.
Bewaer ons, Godt Jupijn. Wy smilten, ja versticken
Van angst en heeten gloet. Kon 't hooghste goet in 't lest,
Het zegenrijckste goet, verandren in een pest,
Een' dootelijcken vloeck van Goden en van menschen?
Zoo mogen wy de zon in eeuwigheit verwenschen
En vloecken. Stont ons dit te wachten van de zon?

897 *Vier getijden:* eigenlijk kenden de ouden er maar drie, Lente, Zomer en Winter, waarover de *Horae* of Uren, die wij zooeven hoorden zingen, het toezicht hadden. In 't eerst waren er slechts twee.

919 *Wat stem is dat?* versta: welke jammerkreten hooren wij?

920 *Versticken:* in de oude uitgaaf staat: *verschricken,* wat kennelijk een schrijf- of drukfout is.

Sticht Godt dien weereltbrant? of Godt, of Faëton,
Een reuckeloos, een dwaes, een wulp, een dolle bastert,
Van Godt en menschen waert verdoemt, en waert gelastert?
Wat voerde Faëton tot zulck een stout bestaen?
Wat voerde hem zoo blint tot zulck een' gruwel aen?

Juno.

Dat mooghtge dencken. 't Is doch d'aert der bastertzoonen
Doorgaens naer hoogen staet te streven, scepters, kroonen,
En tullebanden, en wat heerlijck bromt en praelt
Zich t'eigenen, om door dien staetglans rijck betaelt
Te zetten 't arme lot, hun toegesmackt van boven,
En langer niet, als een verschoveling, verschoven,
Verstooten, met den neck by grooten aengezien,
Te duicken, maer verwaent den trotsten spits te biên,
En, zonder wedergade, een' grooten naem te draegen,
Al zou 't zich al wat leeft in eeuwigheit beklaegen.

Hemelraet.

Gy hebt hier Febus, zoo wy mercken op gehoort?

Juno.

Maer d'onschult viel te slecht.

Hemelraet.

Wat reden broght hy voort?
Verschoonde hy dit stuck, onmooghlijck te verweeren?

Juno.

Hy had het toegestaen op Faëtons begeeren,
Onwilligh en beducht, maer stont te vast verknocht
Aen zijnen hoogen eedt. Hy hoopte dat de toght
Ten beste zou beslaen, indien de zoon de streecken
Des hemels gade sloegh, en nergens quaem 't ontbreecken,
Gelijck de vader riedt, en waerschuwde, eer het radt
Ter zonnepoorte uit reedt.

Hemelraet.

Een wulpsche jongen vat
Noch reên, noch onderwijs. Geen jongkheit laet zich raeden.

942 *d' Onschult viel te slecht:* d. i.: „de verontschuldiging was te zwak."

De zonnewagen hangt met eene vracht geladen,
Die last lijdt, zoo het radt zijn spoor vergeet, en schockt.
Wat raet ziet Febus nu?

Juno.

Hy zit versuft, verstockt.
Van blinde liefde tot dien dwazen zoon gedreven,
Is hem, tot zijn bederf, de toom te ruim gegeven.

Hemelraet.

Hoe zit de Hemelraet met Febus nu bezwaert.
De Goden hadden hem alleen de zonnevaert
Bevolen 't gansche jaer, door twee paer jaergetijden.
Dat hemelsch uurwerck kon geen schimp noch uitstel lijden,
Oock niet eene eenigh uur, noch min een etmael langk.
Dat uurwerck staet niet stil. De wijzer gaet zijn' gangk.

Juno.

Zoo slecht was Febus niet. De zon verzuimt geene uuren,
En hierom liet hy haer van dezen stuurman stuuren.

Hemelraet.

Dees maght stont niet aen hem, neen zeker, maer die staet
Eerst in te willigen van al den Hemelraet.

Juno.

Die was in zijnen zin al t' ongereet te zoecken.

Hemelraet.

Wie eigenwijs den raet van veelen wil verkloecken,
Moet op zijn zelfs gevaer gevoelen hoe 't beslaet.

Juno.

Dat is wel billijck: maer nu lijdt de gansche staet
Der weerelt by een hooft, dat eerst natuur zou stutten.

957 *Bezwaert:* de oude uitgave heeft *bewaert,* wat kennelijk een drukfout is.
967 Versta: „dat zou hem te lang naar zijn zin geduurd hebben."

Hemelraet.

Wat raet? hoe zou men best den dollen voerman schutten?
De wagen is te wijt van honck en d'oosterpoort.

Juno.

De pijl, getroffen van de pees, moet immer voort.
Het treffe wien het treff'? men kan de vlught niet keeren.

Hemelraet.

Laet Febus boogh dan dit met schade en schande leeren.

Juno.

Dat vreest, dat voelt hy nu, bekommert en verbaest:
Doch reedtste raet is nutst. Wat raet is allernaest?

Hemelraet.

Jupijn, der Goden hooft, te hooren uit den hoogen.

Juno.

Hier komt de snelle Faem trompettende aengevlogen,
Met haer klaroen, die niets verzwijght, maer alles melt.
Wy zullen hooren hoe het westwaert is gestelt:
Dan kan men Jupiter met zekerheit berechten,
Om tegens onzen schijn en schaduw niet te vechten.

DE FAEM. JUNO. HEMELRAET.

Faem.

De hemel hoede ons, en de weerelt voor altoos.

Juno.

Hoe dus, Godin? hoe dus verbaest en ademloos?

974 *Getroffen van de pees:* de uitdrukking schijne bij den eersten opslag wat vreemd, zij is volkomen juist; de pees, zoodra die losgelaten wordt, *treft* de pijl van achteren en dringt die met geweld vooruit.

986 *Godin:* het is mogelijk, dat Vondel zoo geschreven hebbe; doch 't zou mij niet verwonderen als wij hier *Bodin* hadden te lezen. Immers schijnt het niet zeer overeenkomstig met den bekenden aard der Goden-koningin, in een vergadering als deze, den titel van Godin te geven aan een Godheid van zoo veel minderen rang. Ook noemt de Faam zichzelve, vs. 1001, *postbodin.*

Hemelraet.

Bedaer een poos, bedaer.

Faem.

Het is geen tijt van zwijgen.
Ick koome in aller yl van 't westen oostwaert stijgen.

Juno.

Hoe ging het op de reis met wulpschen Faëton?

Faem.

Dat vraegh eens. Godt behoê de weerelt en de zon.

Juno.

Die heeft een' wagenaer. Hy zalze wel bewaeren.

Faem.

Een' dollen wagenaer, te wagen onervaeren,
Een' die al 't aerdtrijck waeght, op 't zorghlijck zonnespoor.

Hemelraet.

Dat 's lang geleght, en klaer. De vader reedt hem voor.
De baen wert afgemerckt met heldre beeldestarren.
Het is geen doolhof, daer de zinnen in verwarren:

Faem.

Een rechte doolhof voor dien onbedreven gast,
Een brein, dat, wulpsch en dom, op geene mercken past,
En zich te veel vermeet.

Juno.

Hoe voer hy toch ten leste?

Faem.

'k Geleide hem van 't ooste in 't zuiden en naer 't weste.
Belieft het u, zoo gunt uw postbodin gehoor.
De paerden trappelden en brieschten eerst, om door
Den draeiboom van de kim in 't open velt te raecken,

En Tethys, onbewust wat rampen haer genaecken,
Ontsloot haer' neef het heck. De hengst rijdt ongeport
Het veldt in, trapt de lucht. De donckre nevel wort
Gebroken van zijn borst. De paerden nu aen 't zweven,
Van hunne vleugelen gevoert en opgeheven,
Spoên, rijdende uit het oost, den oostenwint voorby.
De vracht viel lichter dan voorheenen, en, dat zy
Niet merckten, 't juck begon den ouden last te missen:
En recht gelijck een schip op 't water, door 't vergissen
Des zeemans, niet genoegh geballast, heene en weêr
Geslingert wort, en danst op 't ongestuimigh meer;
Zoo schockt de wagen, op en neder, en ter zijden.
De rossen riecken 't flux, en rucken voort, en rijden
Ter baene uit, en de hoef vergeet den eersten draf.
Hy schrickte zelf, en mende, een voorspel van zijn straf,
Den teugel niet, gelijck hem vader trou vermaende.
Al blonck het spoor, noch zagh de menner op 't gebaende
Hen niet te breidelen. De Vierstar voelde alreê

1005 *Haer' neef:* min juist: Tethys had wel een dochter gehad, die Klymene heette; doch deze was de vrouw van Jäpetus en de moeder van Atlas, Prometheus, Epimetheus en Menetius. De moeder van de Klymene uit ons treurspel is niet bekend.
De hengst: versta: „de hengsten."

1017 *De hoef vergeet den eersten draf:* dichterlijk voor „de paarden verlaten den regelmatigen draf, waarmede zij hun loop begonnen hebben."

1018, 1019 *En mende.... den teugel niet:* Vondel bezigt meermalen de hier gebezigde spreekwijze. Zoo b. v. in zijn *Zegesang ter eere van Frederick Henrick,* vs. 13—16:

Of is 't een heldt van 't oude Boom,
Die op den vyandlijcken boôm,
Tot weering van gemeene ellende,
*Geluckigh d'oorloghs*toomen mende —

en *Herscheppingen,* van denzelfden Faëton sprekende:

Verquickt dat hem de toom *en* teugel *magh gebeuren*
Te mennen *al den dagh.*

De uitdrukking is echter onnauwkeurig. *Mennen* is in 't Lat. *menare,* 't Fr. *mener,* en beteekent: „leiden, besturen." Vandaar, dat het kan gezegd worden waar 't „paarden" of andere „trek- of lastdieren" betreft, of ook, overdrachtelijk, den „wagen"; — maar de „toom, teugel, breidel, leidsels", enz. worden niet zelven *gemend;* men *ment* er *mede.* Zie HUYDECOPER, *Proeve* I, 249.

1021 *De Vierstar:* niet *de vuurster;* maar „het Viergesternte", de vier sterren om 't lijf van den Grooten Beer, die in een vierkant staan, en die, om de Noordpool draaiende, altijd boven den horizon blijven.

Dees hitte d'eerste reis, en pooghde zich in zee
Te dompelen, hoewel 't haer eeuwigh is verboden.
De Slang, dicht aen den Beer geplant, van 't hooft der Goden,
Ontdoide, door dien gloet tot gramschap aengetergeht.
De Noortboer neemt de vlught, op dat hy 't leven berght.
De droeve Faëton, zoo diep in d'aerdtsche delling
Van boven ziende, zat gedootverft uit ontstelling,
En al te sterck een' dagh van 't onverdraeghsaem licht
Verduistert door dien glans zijn schemerend gezicht.
Nu wenscht de zoon dat hy zijn' vader noit eens kende,
En slechts, als Merops zoon, ontslagen van elende
Te leven. Och, hy ziet te spade eens achterwaert
Een lange streeck, en voor een langer, om zijn vaert
Te staecken. Och, hy ziet dan westwaert, dan ten oosten,
En niet dat hem in noot beschermen kan, en troosten,
Noch weet den teugel niet te houden, noch t'ontslaen.
De hemel jaeght hem schrick met stargedroghten aen.
't Venijnigh Scorpioen steeckt van zich in zijn lijden.
De jongen laet, verbaest van schrick, den teugel glijden.
De paerden voelen 't, en, van muilprang nu ontsnoert,
Aen 't heenestreven, waer de drift hen heenevoert,
Zien spoor noch onspoor aen, verbysteren, verwarren,
En steigeren van losse oock naer de vaste starren,
Dan weder hoogh, dan laegh, daer vier en lucht zich mengt.
De wolcken roocken. 't Paert wort van de vlam gezengt.
Het aerdtrijck splijt, en weide en beemt verbrant tot assen.
De bosschen branden, en alle ackers en gewassen.
De steden lijden last. De bergen staen in brant.

1024 *De Slang:* Vondel bedoelt hiermede niet het sterrenbeeld dat gewoonlijk met dien naam genoemd wordt, maar dat van „de Draak," 't welk dicht bij den Grooten Beer is geplaatst.

1027 *Delling:* dal, diepte.

1031 Gewrongen en min sierlijk voor „nu berouwde 't hem, ooit met zijn vader kennis te hebben gemaakt."

1032 *Als Merops zoon:* Merops was Koning van Cea en met Klymene gehuwd. Beter ware, na al wat vs. 301 en volgg. gezegd is, zijn naam achterwege gebleven.

1037 *Noch weet:* dat *noch* had wel gemist en door *en* of *hy* vervangen kunnen zijn.

1040 volgg. Men vergelijke hiermede Vondels vertaling van hetzelfde verhaal in de *Herscheppingen,* IIe Boek. De philosofen, en o. a. Lucretius, in zijn Vijfde Boek, verklaren deze fabel als verzonnen naar aanleiding van een onmatige hitte en droogte, die het aardrijk geteisterd had.

De stroomen droogen uit. De kil verkeert in zant.
De visschen leggen bloot, en ademloos bezweken.
De dolfijn durf het hooft niet uit de baren steecken.

Hemelraet.

Jupijn, beschut ons. Zie den noot der weerelt aen.

Juno.

Hoe wil dees zonnevaert ten leste noch vergaen?

Faem.

De voedtzaeme Aerde hief haer aengezicht naer boven.
En, van een koorts bereên, riep 't hooge hof der hoven
Aldus om bystant aen: ô opperste Jupijn,
Verdiende ick zulck een straf, zoo kort dees smart en pijn:
Doorschietme met uw' schicht: laet my alleen verwerven
Door uwen blixem, en geen ander vier, te sterven.
Mijn keel is heesch. De tong slaet nauwelijx geluit.
Mijn vlechten zien gezengt. Ick aessem dampen uit.
Beloont men endtlijck dus mijn' last, geleên in 't baeren,
Den zuuren arbeit, en het zweet van zoo veel jaeren?
Mijn' boezem jaer op jaer doorsneên van schaer en ploegh?
Bestelde ick mensch en vee niet vrucht en voêr genoegh,
Uw outer wieroock? 'k ben te vrede, en ly geduldigh:
Maer aen wat misdaet zijn de brongodinnen schuldigh,
De stroomgodinnen, en de godtheên van de zee?
De zee zinckt laeger. Ja de viervloet dreight alree
Den hoogen hemel in een zee van vier te zetten:
Want d'assen roocken. Al de watergoôn trompetten:
Waeck op. De brant steeckt op, en flackert fel en snel.
De hoop is uit, ten zy Jupijn flux orden stell'.

Juno.

Merkuur, verdaegh Jupijn. Wy wachten hier ter stede.

Hemelraet.

Hy heeft de tijding wech. Jupijn genaeckt alreede.
O groote koningin, u voeght het uwen heer
Te prickelen in noot tot hulp, en tegenweer.
Belieft het u, hou aen, en stel den noot voor oogen.
Geene uitkomste is'er dan door Jupiters vermogen.

JUNO. JUPITER. HEMELRAET.

Juno.

Myn bedtgenoot, mijn heer, wat raet in dezen stant?

Jupiter.

Wy staecken, reis op reis, een lant, een rijck in brant,
En hof en toren, oock mijn eigen koor en kercken.
Wy spaerden heiligh noch onheiligh, onder 't stercken
Van 't hooghste recht, om streng door aengejaeghden
[schroom,
Ten spiegel van elck een, 's volx boosheit by dien toom
Te houden: maer nu blaeckt de dolle zonnewagen
Den ganschen aerdtboôm, en bezaeit met pest en plaegen
De wijde weerelt, van het een aen 't ander endt.
Nu worden schuldige en onschuldige geschent.
Wy hooren het gekerm van allerhande troepen
Van volcken, die van oost en west om noothulp roepen.
Zy schreien hemelhoogh, in dien verlaeten staet.

Juno.

Op dat geschreeu verschijnt de breede Hemelraet,
En wacht op uw gebodt en uitspraeck in 't byzonder.
Nu blixem, het is noot. Nu bulder, balder, donder,
En weêrlicht. Stort nu al uw sluizen teffens uit.

Hemelraet.

Ten zy uw majesteit dien blinden voerman stuit,
In zijnen wulpschen toght, het is'er omgekomen.

Jupiter.

Wat raet, ô Hemelraet? wat best ter hant genomen?

Juno.

Zit aller Goden hooft in zijnen troon verbluft
Van achterdocht en schroom? zoo 't hooft der Goden suft,

1096 Fraaie klanknabootsing; ware 't niet de bitsche Juno, die sprak, wij zouden zeggen, dat zij in een vrouwemond wat kras luidt.

Wie zal dien weereltbrant uitblusschen? wie ons redden?
Dit komt van bastertbloet, van vuile onechte bedden.
Klymene, had Lucijn, in uwen arrebeit,
U niet geredt; toen gy, bestorven, afgeschreit,
Om noothulp jammerde naer 's hemels hooge poorte;
Had zy dit bastertzaet gesmoort in zijn geboorte,
En vrucht en moeder, op een' oogenblick, verdaen,
De weerelt zou nu niet in lichte vlamme staen.

Hemelraet.

Dees naklaght kan ons nu geen' raet noch uitkomst geven.

Jupiter.

Neen zeker, dit's te spa. Is iemant meer bedreven
En wijzer, laet hem raên. Men sla een middel voor.
Wat ons belangt, helaes, wy zien hier naulijx door.

Juno.

Zoo most uw adelaer veel scherper zien van boven.
Gy trefte menighmael de boozen, datze stoven,
Als asschen in den wint. Sla toe. Verdelgh. Sla doot.

Jupiter.

Wien dootslaen? Febus zoon? De vader is te groot.

Juno.

Wat gaet u over? Spreeckt Jupijn nu voor een' bastert,
Een' onverlaet, een' vloeck, een' booswicht, waert gelastert?

Jupiter.

Wie dezen zoon quetst, quetst den vader in den zoon.

Juno.

Dit is een nieuwe spraeck, onze ooren ongewoon.

Jupiter.

'k Waerdeere en weeg den zoon naer 's vaders staet [en waerde.

1105—1110 Men lette wel op, dat deze regels een zelfverwijt behelzen. Immers Lucina — de godin-vroedvrouw — en Juno zijn eene en dezelfde persoon

Hemelraet.

Verschoonde uw blixem wel het snoot gebroet van d'Aerde,
De berghopstapelaers, de reüzen, die met kracht,
Langs hunne storrembrugh, niet schroomden dagh en nacht
Te stormen op uw' burgh, om 't Godendom t'ontblooten
Van wapenen, en u en teffens ons te stooten,
Te bonzen uit den stoel, van eere en majesteit
T'ontluisteren? al zaeght gy d'Aerde root beschreit,
Zy most haere afkomst, van geberght bestulpt, zien smooren.

Jupiter.

Der reuzen vyantschap verweckte 's hemels toren
Tot nootweer: maer onnoosle en wulpsche Faëton
Vergrijpt zich zonder haet, in 't voeren van de zon.
Hy haet geen Goden, noch beoorloght hun uit boosheit.
Dees misdaet spruit alleen uit stoute reuckeloosheit.

Juno.

En zoo al 't aerdtrijck by dees reuckeloosheit lijdt?

Jupiter.

Hy lijdt zelf eerst, en schreit, en is de toom al quijt.

Hemelraet.

Laet hem met reden dan dees reuckeloosheit boeten.

Juno.

Ja tree en trap hem: trap dit bastertbloet met voeten.
Och Isis, toghtigh dier, van schaemte en eer berooft,
Uw toght naer stieren kost mijn' trouwen wachter 't hooft:
Noch wortge, langs den Nijl, op 't outer aengebeden,
Bewieroockt en gedient in kercken en in steden.
Wat rechten basterden en boelen niet al aen!
Sla Faëton, of 'k wil hem met den donder slaen,
U zelf ontwapenen, en uw geweer ontwijden.
De Godtheên staet geen' schimp van basterden te lijden.

1142 *Mijn' trouwen wachter:* Argus: — men herinnere zich het aangemerkte op vs. 58 en 320, dat Iö en Isis dezelfde zijn.

Jupiter.

Niet hooger, Juno. Draegh den oppersten ontzagh.
Men waerschuw' Febus eerst.

Juno.

Ja, waerschuw met den slagh
Dien stouten schelm, niet waert in 't leven te gedoogen.

Hemelraet.

En waerom schijnt uw hart met Febus rou bewogen?

Jupiter.

De last der zonnevaert, het licht, wert hem betrout,
En zijn voorzichtigheit. Hy koestert, onderhout
De menschen en het vee. Beneem zijn hooft dien luister,
Zoo wort het eeuwigh nacht; zoo leght de weerelt duister,
En woest; zoo wort voor ons geen offervee geslaght.

Juno.

De Faem beweeghde ons hart met eene zelve klaght
Van d'Aerde, een moeder en voortbrengster aller dingen:
Want zonder d'Aerde, een bron van vruchtbaerheit, ver-
[gingen
De menschen, dieren, en wat lucht en adem schept.
Vertroostze, ô vader. Al het aerdtrijck roept, en klept
De brantklok, schreeut zich heesch, te berste, en uit den
[adem.
Al wat Natuur uit liefde en zorge trou omvadem,
In haeren ruimen schoot, verwacht den jongsten snick.

Hemelraet.

Ontwaecktge niet, verwacht den lesten oogenblick.
De hemel zal terstont in lichten brant geraecken,
De daghtorts vaeren in de starrelichte daecken,
En 't hemelsche gespan: dan zultge nootweer biên,
Maer veel te spade naer uw hielen ommezien.

Jupiter.

Een wulpscheit straffen, wat te dartel, en vermeeten?

Juno.

Gy klonckt Prometeus aen een steenrots, met zijn keten
Gebonden, en doorpickt van uwen adelaer
Zoo diep in 't harte, en niet gepijnt een eenigh jaer,
Maer eeuwigh, om een' tack aen 't zonneradt ontsteecken.

Hemelraet.

Gy vaeghde 't aerdtrijck van zijn smetten en gebreken,
En smoorde al 't menschdom, in een' hoogen watervloet:
Wat suftge nu, om slechts met eene hantvol bloet
Te blusschen deze zee van vier, eerze in koom' breecken?

Jupiter.

Het is geraden eerst den vader zelf te spreecken,
Of hy bestemmen kan ter straffe van den zoon.

Juno.

Zie toe, beschut uw recht. Het gelt uwe eer en kroon.

JUPITER. FEBUS. JUNO. HEMELRAET.

Jupiter.

Hoe laet nu Febus 't hooft zoo droef en treurigh hangen?

Febus.

Der Goden koning heeft de tijding al ontfangen.
Verschoon het dat de zoon zijn vaders les niet houdt.

Juno.

De zonnewagen was den vader zelf betrout
Van al den Hemelraet, doch eerst op ons behaegen;
Geensins om dit heelal, op eenen sprong, te waegen,
Op uwen wagen, in dien blinden wagenaer.
Nu loopen hemel, aerde en zee en lucht gevaer.
Hoe kon het Godendom en menschdom dit verwachten
Van zulck een' Godt als gy? nu steigeren de klaghten

1188, 1189 *Waegen.... wagen.... wagenaer:* deze woordspeling moge noch welluidend noch gelukkig geacht worden, zij is in zooverre te rechtvaardigen, dat zij, in den mond der driftige en boosaardige Juno gelegd, sarrend ironisch klinkt.

Van onder door de lucht naer onzen hoogen stoel.
Wy zaten evenwel dus lang noch stil en koel.
Nu perst de noot het recht te scherpen uit den hoogen.

Febus.

Genade, ô vader. Och verschoon uit mededoogen
Dien ongebaerden knaep: het is zijne eerste proef.

Jupiter.

Wat raet? ons rijxkroon hangt aen eene paerdehoef.

Febus.

Oock 't leven van mijn' zoon, noch jongk en onervaeren.

Jupiter.

Hoe sluit dit? zal men, om een' eenigen te spaeren,
Het al bederven, en de weerelt zien vergaen?

Febus.

Hy is noch niet gerolt ten ende van zijn baen,
En zal afzitten, na dees daghvaert, in het weste.

Jupiter.

Dat is onmogelijck. Het loopt met hem op 't leste.
Onze ooren worden door 's volx moortgeschrey verdooft.
Hy tuimelt om en weêr, en over hals en hooft.
De zonnewagen moet en is alreede aen 't storten.
Het waer u nutter hem de vleugels snel te korten,
En door een korte doot te helpen uit dees pijn,
Dan langer 't leven uit te zetten, of den schijn
Van 't leven: want dit kan geen' naem van leven draegen.

Febus.

'k Heb Python, oirzaeck van der sterfelijcken plaegen,
Doorschoten, en gevelt, gezuivert bergh en vliet:
Gedenckt het aerdtrijck nu aen Febus weldaet niet?
'k Genas der menschen quael door vonden van artsnyen,
En kracht van kruiden, om het kranckbedde in zijn lyen

2 *Python:* de slang, door Febus gedood.

Te zalven. Ick verdreef zoo lang de naere schim,
En voerde met mijn licht de blyschap op de kim
Der weerelt. 'k Wert alom bewieroockt, aengebeden,
En toegejuicht van 't volck, op 't lant, en in de steden.
De dichters zetten op mijn harp een' blijden toon:
En noemt men nu een feil een' misgreep van mijn' zoon
[Geen boosheit, maer alleen een reuckeloos vermeeten]
Een gruwzaeme euveldaet? wort al mijn deught vergeeten?
O vader Jupiter, 't believe uw majesteit
My aen te trecken een natuur van sterflijckheit,
En zoon en vader met uw' donderkloot te schieten:
Want dus te leven, zou een godtheit zelf verdrieten.

Jupiter.

Indienge raet weet, schut het hollen van uw zon.

Febus.

Geen wil ontbreecktme, indien men 't onheil schutten kon.

Jupiter.

Wat wiltge dan? gy ziet den Hemelraet verlegen.

Febus.

Laet Juno door een berst van wolcken en slaghregen
De lucht verkoelen, en het brandende aerdtrijck me.

Jupiter.

Geen wolcken trecken naer den hemel uit de zee.
Men ziet den hemel met geen donckre wolck behangen.
De gloet verteert al 't vocht. De starren zelfs verlangen
Naer eenen druppel nats. De bron, die eeuwigh sprong,
Staet stil. De Watergoôn beginnen met hun tong,
Bykans van dorst verstickt, het drabbigh slym te lecken.
Een zwaere storting, buy noch regenvlaegh kan strecken
Tot koelnis van dien gloet. Al d'aerde tot den gront
Gelijckt een oven. Uit haer keele en droogen mont
Vlieght gloeiendige damp, en pest, en heete waessem.
Ten zy men haer verquick', zy geeft den lesten aessem.

1217 *De naere schim:* de schaduwe, de duisternis.
1241 *Koelnis:* verkoeling, een zeer goed woord, hoezeer nu buiten gebruik.

Hemelraet.

Hier gelt geen lang beraet. De weerelt hangt beklemt.

Jupiter.

Wy willen datge flux der Goden raet bestemt.

Febus.

Hoe kan ick stemmen het bederf van mijn' beminden,
Om een lichtvaerdigheit, een reuckloos onderwinden?

Jupiter.

Gy zult het stemmen, om dien algemeenen noot.

Febus.

Och Faëton, hoe kan ick stemmen in uw doot?

Jupiter.

Het zy gy stemt, of zwyght, men kan uw' zoon niet spaeren.

Febus.

Zoo straf eerst Epafus, te trots in uit te varen.
Uw Epafus gaf stof tot dees vermeetenheit.

Jupiter.

Zie toe met wien gy spreeckt, en quets geen majesteit.

Febus.

Verschoon mijn ongedult. De rou gebruickt geen reden.

Jupiter.

De brant wint aen, slaet voort, en steigert van beneden.

Hemelraet.

Wy voelen 't, doch vergeefs, ten zy gy d'oirzaeck blust.

Febus.

Hy rolt al neder, en genaeckt de westerkust.
De zonnekloot zal haest te water gaen, en zincken:

Jupiter.

Zoo wy met eenen strael hem in den afgront klincken.

Juno.

Ja klinck dien bastert, en zijn moeder in een' poel.

Febus.

Och zwijgh. My dunckt dat ick dien slagh op 't hart gevoel.

Juno.

En beter dat het een gevoel, dan wy te gader.

Febus.

Och zoon, in welck een' staet verlaetge uw' lieven vader!

Juno.

Hoe menigh vader lijdt in zijnen zoone alleen?

Hemelraet.

Nu Febus, hou eens op van 't ydele gesteen.

Jupiter.

Gy zult besluiten, of de Hemelraet zal sluiten.

Febus.

Ick wensch den donderkloot op deze borst te stuiten.

Jupiter.

Bestem het, Febus: of wy stemmen zonder u.

Juno.

Vaer voort. Dit duurt te lang. Waerom dus traegh en schuw
Het vonnis vast gestelt? de Hemelraet moet scheiden.

Febus.

Zoo scheide ick eerst, ga heene, en wil dien slagh verbeiden.

Juno.

Ja schey vry: het is tijt. Wy zijn dit kermen moê.

Hemelraet.

Nu vader Jupiter, hy stemt het zwijgend toe.
De hemel stickt van smoock, en opgestege dampen.

Jupiter.

Getrouwe schiltknaep, voort: verschijn: gy wort met [stampen,
Dat al de hemel dreunt, gedaghvaert hier ten hoof.
Te wapen, wapen voort. Hier valt een vette roof
Voor u te strijcken. Voort: gehoorzaem 't hoogh vermogen.
Daer komt mijn arent met den blixem aengevlogen,
En alle eerbiedigheit. Nu rep de vleugels vlugh.
Wy willen voor de poort beschrijden uwen rugh,
En, zonder omzien, flux dit bloedigh treurspel sluiten:
Dat zal op Faëtons en Febus borst afstuiten.

REY VAN UUREN.

I. Zang.

Geluckige Adelaer,
O vorst der voglen, die, geheven
Van d'aerde, door den hemel zweven,
Neem nu ons klaghten waer.
Gy kunt met scherpziende oogen
Den brant van aller straelen bron,
Het steecken van de middaghzon
In 't hooftpunt zelf gedoogen.
Gy schroomt geen wederlicht
Noch gloet des blixems. Uwe veêren
Alle andre pennen snel verteeren,
Genaeckenze u te dicht.
O schiltknaep van den vader
Jupijn, vol majesteit en kracht,
Betoom de snelheit van uw schacht.

1276 *Getrouwe schiltknaep:* hiermede wordt de „arend" bedoeld, die den bliksem van Jupiter voerde. Zie vs. 1280 en den volgenden Reizang.

1294—1296 *Uwe veêren,* enz.: stoute beeldspraak, waarbij *veeren* en *pennen* voor de „vogels" zelven genomen worden, zoodat de zin is: „gij, o vogel, weet handig alle andere vogels, die u te dicht genaken, te verslinden."

Genaeck het westen spader.
Verschoon den jongen knecht.
Gena, gena, geen recht.

I. Tegenzang.

Betoom uw snelle vlught.
Waerom zoo heftigh toegeschoten
Met blixemschut, en donderklooten,
Door 't gloeien van de lucht?
Wat lust u roof te haelen
Op Febus afkomste, op het bloet
Van Jupiter, wiens torengloet
Geen grenzen kent, noch paelen?
De zon heeft noit ontdeckt
Aen Juno Jovis snoeperyen,
Boeleeringe, en ontuchtigh vryen,
Noch haere wraeck geweckt.
Jupijn, nu t'ongeduldigh,
Te streng in 't straffen van een zaeck,
Medoogenwaerdigh, vlamt op wraeck
Des jonglings, al t'eenvuldigh.
Een Godt, die 't al beheerst,
Bestraff' zich zelven eerst.

II. Zang.

Had Faëton Jupijn
Gewelkomt aen den disch, geladen
Met menschevleesch, aen spit gebraden,
En, onder schoonen schyn
Van heusch onthael, besloten
By nacht den grooten dondergodt
Al stil te stooten door den strot,
Daer hy van slaepnat lagh begoten;
Gelijck het wreede dier
Lykaon hem zoo helsch onteerde,
En hierom in een' wolf verkeerde,
Gestraft door 't hemelsch vier:

1318 *Al t'eenvuldigh:* al te *eenvoudig,* te onnoozel.
1328 *Slaepnat:* ongewoon luidend woord, doch even wettig en goed als *slaapdrank, slaapbol, slaapkruid,* enz.

Wy zouden dus niet kermen
Om Faëton, die naulijx leeft,
En ree de doot geladen heeft,
Te bergen, en beschermen.
Hou draegende, en vaer slim!
Zoo wint de zoon de kim.

II. Tegenzang.

Apollo voelt noch hoe
De felle pijl der dertle liefde
Hem onlangs in het harte griefde.
Dees wonde is naulijx toe.
Hy voelt, het welck ons deerde,
De nasmert en quetsuur, geleên
Om Peneus dochter, toenze in een'
Laurierboom snel verkeerde.
Hy staeckte al 't zanggeluit,
En hing de harp aen lauwerboomen,
Om 't lieve pant zijn liefde ontnomen,
En zagh'er deerlijck uit.
Och treffen donderslaegen
Den zoon, alleen van hem bemint;
Hoe zal het vaders hart zijn kint,
Dat hemelsch pant, beklaegen!
Och Adelaer, verschoon,
Verschoon toch Febus zoon.

Slotzang.

De schiltknaep, zwanger van Godts donder
En blixem, acht ons klaghten niet.

1333—1336 De zin is hier duister, te meer om de onzekere beteekenis van 't woord *geladen*. 't Is bij mij twijfelachtig of wij dit woord hier moeten verstaan in den zin van „ingeladen, tot lading of reismakker gekregen," dan wel in dien van „aangeroepen, genoodigd." — Verg. KILIAEN *in v. laden.* — In 't eerste geval zou men den volzin aldus moeten verstaan: „wij zouden niet smeeken, dat Faëton, die reeds den dood tot medepassagier heeft, geborgen en beschermd worde;" — in het tweede geval aldus: „wij zouden niet jammeren over 't lot van Faëton, die alreeds den dood tot redder en beschermer heeft ingeroepen."

1337 *Hou draegende, en vaer slim:* d. i.: „haast u langzaam," en 't wordt tot den Arend gezegd.

1345 *Peneus dochter:* Daphne.

Het aerdtrijck wacht den slagh hier onder.
De vogel streeft al voort, en schiet
Voorover naer de westerstreecken.
Hy achterhaelt den zonnetoom.
Indien Jupijn koome uit te breecken
Met donder, zal men stroom op stroom,
Stortregens uit de lucht zien bruizen
En koelen deze weereltkoorts,
Dien brant van kercken, hoven, huizen,
En Febus hooren hoe zijn toorts
In 't water kist. Vertoeft niet langer.
Daer berst de lucht, van weêrlicht zwanger.

HET VYFDE BEDRYF.

DE FAEM. FEBUS.

Faem.

Ick blaes klaeroen van vreught. Nu weêr Iö Pean
Gezongen, dat het klincke, en 't hemelsche gespan
Den weêrgalm zevenwerf te rugg' kaets' heene en weder.
De dolle wagenaer wort met een' ruck de veder
De slaghpen uitgeruckt. Een heele weereltplaegh,
Een wreeder Python kreegh een zwaerder nederlaegh.
Men eere Jupiter in kercken en in kooren.

Febus.

Och Faëton, helaes, ter quader uur geboren
Tot zulck een ongeval, ter schande van mijn' naem!
Koom herwaert aan: ontvoume, onwellekome Faem,
Hoe deerlijck Faëton, mijne afkomst, quam te sneven.

Faem.

De dondergodt quam op zijn' arent nederstreven,
En zagh den wagenaer neêrhangen, dootsch van schroom,

1369 *Kist:* nabootsing van het geluid, dat een brandend voorwerp maakt als het in 't water gedompeld wordt.

Op 't hollend radt, ontbloot van zweep, en torts, en toom,
Beroockt, gezengt, gebraên van hitte, en afgeronnen.
Hy had de westkim en den avont schier gewonnen,
Wanneer Jupijn, van toorne ontsteecken, brult en bruist,
Den rooden blixem vat, in zijne rechte vuist,
En drymael wickte van zijn oortip, drymael mickte,
Zoo vreesselijck dat zelf de Hemelschutter schrickte.
Ten leste schoot hy toe. De donder sloegh geluit.
Zoo bluschte 't eene vier terstont het ander uit.
De blixem sleepte een streeck van weêrlicht, blaeu als
[zwavel
En root, na in zijn vlught. De slagh wert op den navel
Der aerde zelf gevoelt. De zonnepaerden staen
Verbaest, en steigren op elckandren blindling aen.
Zy schudden 't juck af van den neck, een wijl aen 't roocken,
En spatten buiten hun garreelen, nu gebroken.
Hier leght de breidel, daer de dissel van zijne as
Gesprongen, ginder speeck en radt. De wagen was
Gerabraeckt van dien slagh, en lagh gestroit aen stucken.

Febus.

Och Faëton, uw val zal vader eeuwigh drucken.
Helaes, waer bleef mijn zoon? hoe was 't met hem gestelt?

Faem.

Het gouden haer gebrant. De groote schoonheit smelt,
Gelijck een wassenbeelt, het vier te na gekomen.
Hy stort voorover, dat zelfs hemeldieren schroomen,
Gelijck een heldre star om hoogh by nacht verschiet,
Eerst hangt, en twijffelt of zy vallen wil of niet.
Hy plompt in d'Eridaen, van zulck een' slagh gebroken:
Die spoelt den roock af van zijn aenzicht, onder 't smoocken.
De Watergodtheên van Hesperie, begaen
Met hem, begraven 't lijck. De moeder ziet het aen,
Met haere dochteren, en missen hunn' beschermer.
Zy lezen 't grafschrift, flux gehouwen op den marmer.

1389 *En drymael wickte van zijn oortip:* om namelijk den bliksem te slingeren, moest Jupiter de natuurlijke beweging doen van zijn gewapende vuist op de hoogte van zijn rechteroor te brengen.

1390 *De Hemelschutter:* „*Sagittarius,* de schutter uit den Dierenriem."

Hier rust de voerman van zijn vaders rijcke zon.
Italje is 't kerckhof van den stouten Faëton.

Febus.

Och Faëton, mijn hart leght in uw hart begraven?
Dat komt van al te hoogh te reuckeloos te draven.
Hoe voer Klymene in 't endt, bezweecken door dien rou?

Faem.

Zy smilt van groot misbaer in traenen, d'arme vrou,
In wie de liefde noch het sterven tegensportelt.
De dry gezusters, met de voeten diep gewortelt
In d'aerde, worden met een dorre schors bedeckt.
De moeder ziet de schors, die over 't aenzicht treckt,
En kust de stervenden, tot stervens toe beladen.
Zy grijpt het vloeiend haer, maer grijpt een hantvol bladen.
Zy pooght de popelschors te rucken van de borst:
Maer 't is te spa, en zy t'onmaghtigh bast en korst
Te rucken van den buick. Zy ziet de poeslige armen
Verkeert in tacken. Och zy konze niet beschermen.
De traenen biggelen, als brantsteen, in de zon.
Daer leght nu al uw hoop gesmoort in Faëton.

Febus.

Och, kon Klymene niet de schors van 't lichaem rucken?

Faem.

De dochters schreeuden: wee, o weê, hou op van plucken.
Verschoon ons. Moeder, och, hoe scheurtge ons zoo [verwoet?
Gy breeckt de tacken; op de tacken volght het bloet,
Als uit een versche wonde. Och, leer uw leedt gedoogen.
De boomschors sluit terwijl den mont, en luickt haere oogen.
Toen quamer Cycnus by, de koning over 't rijck
Van Ligurye, in aert neef Faëton gelijck:
Dees klaeghde en jammerde om zijn bloetverwanten [droever,
Waerop de stroomgalm, langs den Eridaenschen oever,

1415, 1416 Deze regels komen in de 4°. uitgave ook onder de Grafschriften voor.
1431 *Brantsteen:* 't zelfde als „barnsteen."

Hem telckens antwoorde: en dus klaegende op het ruim,
Verandert al zijn vel en haer in zwaenepluim,
Het lichaem in een zwaen. Toen vloogh ick herwaert heene.

Febus.

Och Faëton, mijn zoon, och bedtgenoot Klymene,
Och dochters, Cycnus och, och heiloos blixemvier!
Gy Hemeluuren, brengt mijn' rouwesluier hier.
De vreught is uit. 't Is tijt mijn aengezicht te decken.
Dees rouwesluier kan een regenboogh verstrecken,
Waerachter Febus glans der sterfelijcken oogh
Ontschuilt, en 't volck misgunt mijn straelen van om hoogh,
Om hunne ondanckbaerheit. Het lustme nu te treuren,
De locken uit het hooft te trecken, 't kleet te scheuren,
Te huilen door 't gewelf des hemels zonder endt.
Och dochters, popelbosch, och Faëton, geschent,
Geblixemt, och mijn zoon. Och waertge noit geboren!
Was my dit ongeluck, dit hartewee beschoren?
Is dit rechtvaerdigheit? is 't hemelsch hof zoo dra
Verkeert in een gerecht van wraecke en ongena?

JUPITER. HEMELRAET. FEBUS.

Jupiter.

Wy komen uwen rou medoogende beklaegen:

Hemelraet.

En wenschen u gedult en kracht om dit te dragen,
Zoo kloeck en ongesteurt, gelijck een godtheit voeght,
Die onbezweken aen der Goden wil genoeght.

Jupiter.

Dat's recht en billijck, en Jupijn zijne eer gegeven.

Hemelraet.

Men kan noch magh den wil der Goden wederstreven.

1445 Het verhaal van *de Faem* is grootendeels letterlijk gevolgd naar OVIDIUS *Metam.* 319 sq. en 335 sq. Men vergelijke het met de overzetting.

J u p i t e r.

Wat onherstelbaer is, wort met geen' rou geboet.

H e m e l r a e t.

Hy mat vergeefs zich af, wie hier noch tegens wroet.

J u p i t e r.

Het tegenworstelen kan lijden slechts bezwaeren.

H e m e l r a e t.

Gy stelde menighmael uw harp en taeie snaeren
Op eenen rechten toon: nu stel uw droefheit maet,
Ten spiegel van elck een, en schuw dit ongelaet.

J u p i t e r.

Gy kunt met artsenye een anders smert verzachten.

H e m e l r a e t.

Genees u zelven nu, en wil geen' raet misachten.

J u p i t e r.

Wie zijnen rou voedt, voedt eene ope wonde in 't hart.

H e m e l r a e t.

Genees uw hartquetzuur, zoo raecktge uit deze smert.

J u p i t e r.

Met jammeren wort niets gebetert, niets gewonnen.

H e m e l r a e t.

Men vint geen ende aen 't werck, dat telckens wort begonnen.

J u p i t e r.

Gy schud het hooft, en kunt tot geenen troost verstaen.

1472 *Dit ongelaet* voor „deze onvoegzame wijze van u aan te stellen." Zoo ook vs 1527

Hemelraet.

Ay, zit niet langer stom: de vader spreeckt u aen.

Jupiter.

Wie kan u helpen, zoo de rou naer niemant luistert?

Hemelraet.

Legh af den sluier, die uw helderheit verduistert.

Jupiter.

Rijs op, rijs op. Gy valt den rou te streng en straf.

Febus.

Ick legge in eeuwigheit, ick zweer 't, den rou niet af.

Hemelraet.

Ay, zweer niet reuckloos. Laet u raeden en gezeggen.

Febus.

Zwijght stil: het is geen tijt den sluier af te leggen.

Jupiter.

Gy kunt de weerelt weêr verheugen in den druck.

Febus.

Wat weerelt, die noch lacht in Febus ongeluck?

Hemelraet.

De weerelt zonder u kan lust noch leven scheppen.

Febus.

Zy kan, tot mijn verdriet, met lust de brantklock kleppen.

Jupiter.

Uit hoogen noot, geensins uit lust tot uw verdriet.

Hemelraet.

Dat onweêr is voorby: dat's over: dat's geschiet.

Febus.

Het onweêr in mijn hart begint eerst op te steecken.

Jupiter.

Wy vlogen t'zamen hier, om dezen slagh te breecken.

Febus.

Wie komt'er? die my trof met zulck een' donderslagh?

Jupiter.

Met uw bestemminge, en een onderling verdragh.

Febus.

'k Heb Faëtons bederf, een' moort, niet willen stemmen.

Hemelraet.

Het hollend zonnepaert was anders niet te temmen.

Febus.

Nu is het zonnepaert getemt en neêrgeleit.
Wat eischt men meer van my? 'k Verdroegh dat onbescheit.

Jupiter.

Dat gy uw ampt bekleet, en 't weder op laet klaeren.

Febus.

Ick heb dat lastigh ampt bekleet een ry van jaeren;
Van 's weerelts aenvang, en noit dagh, noit uur gerust,
En word dus snoot beloont. Zoo u de moeite lust,
Of iemant anders; laet hem dezen last aenvaerden,
En, leerende den aert, de kracht der zonnepaerden,
Gevoelen of dees knaep verdiende dus geschent
Te leggen, die te slap den wagen heeft gement:

En is Jupijn belust den gloênden vlammeteugel
Te houden; dat hy leer' met blixemen den vleugel
Van Febus lieven zoone, om zulck een stout bewint,
Te korten: dat hy leere een' vader van zijn kint
Berooven. Faëton, och, waertge noit geboren!
'k Heb mijnen Faëton, mijn' Faëton verloren.
Och Faëton, hier staet de blixem, die u trof.
Ick wellekomde u flus met blyschap in mijn hof:
Nu zijtge een stinckend lijck. Waer zijtge toe gekomen?
Uw zusters om uw graf, verkeert in popelboomen,
Beschreien uwen val, en onverdiende doot.
De moeder, die u docht te vangen in haer' schoot,
Gelijck eene avondzon in 't zincken noch t'onthaelen,
Zagh u neêrtuimelen, en zulcke schoone straelen,
De straelen van uw jeught, verdrincken in den vliet.
Zy hoorde u plompen in het water. ô Verdriet,
Mijne afkomst leght'er toe. Kan Febus dit vergeeten?
En wort my mijnen rou, die billijck is verweeten,
Gelijck een ongelaet, dat geenen vader past?
En durf de Hemelraet mijn' onverzetbren last,
Mijn al te lastigh pack, met schimpen noch bezwaeren?
Verscheur uw rougewaet, en sluier. Treck uw haeren,
Eerst straelen, uit uw hooft. De vierde hemel schrey',
En voere in eeuwigheit hier na de roulivrey,
Getuige van mijn' rou, al d'aerde, in rou gezeten,
In naere duisternis verlaeten, en vergeeten,
Gevoele wat het is, en in heeft, mijnen zoon
Te moorden, mijne zon te raecken aen haer kroon.
Ick zweere in eeuwigheit geene oogen toe te lichten,
En wil voor godtheên, noch Jupijn, noch niemant zwichten.

1521 *Onthaelen:* ontmoeten, ontvangen.

1526 *Wort my mijnen rou.... verweeten:* dit *mijnen* had hier in elk geval *mijn* moeten zijn; — maar onzeker is 't, hoe Vondel hier geschreven heeft. Immers de eerste uitgave, die van 1663, bij de Wed. de Wees, heeft: *wortme mijnen rou,* wat vermoeden doet, dat de zetter hier een onduidelijk handschrift heeft voor zich gehad. Wellicht moest er staan: *en wort noch my mijn rou,* of *en wort my nu mijn rou,* of iets dergelijks.

1531 *De vierde hemel:* wat Vondel met dien *vierden hemel* meent is mij niet duidelijk: gewoonlijk toch wordt aan het verblijf der Goden de naam van de „*derde* hemel" gegeven.

Jupiter.

Nu zoon, al hoogh genoegh. Bedaer en vaer niet voort
Gy hebt mijne onschult, en uw vaders recht gehoort.
't Gebieden staet aen my: noch koom ik nedrigh smeecken,
En daele uit mijnen troon zoo laegh. Nu hoorme spreecken.
Gy hoort den Hemelraet, die u ootmoedigh bidt.
Gy ziet hoe 't menschdom droef in duisternisse zit,
En zonder vier en licht. Wat noch in d'oogen blickert,
Is 't overschot des brants, dat noch een weinigh flickert,
En flonckert uit zijne asch. De weerelt leght onteert.
Zy schijnt haer' eersten vorm te derven, en gekeert
In d'oude woestheit, en een baiert, eerst geworden.
Herstel 't gerabraeckte, en den wagen in zijne orden.
Herspan de paerden, noch verbijstert, en gezengt.
Wisch af uw traenen, en den dau, die 't oogh besprengt.
Wy smeecken u gy wilt u naer ons bede neigen,
Of wacht den tweeden slagh. Gehoorzaem, eerwe dreigen.
Jupijn gedooght geen schimp, noch al het godendom.
Rijs op: wy volgen u. Rijs op, de dagh is om.
Hy gaet. Elck spiegle zich aen 't graf, dat jongh en out zeit:
Italje is 't kerckhof van de reuckelooze Stoutheit.

1556 *De dagh is om:* Febus had hem hier kunnen tegenvoeren: „gij hebt den dag verkort, door den zonnewagen aan stukken te slaan eer die aan den eindpaal gekomen was." Op de aanmerking, die wellicht gemaakt kan worden, dat Febus, *nu de dag om was,* niet moest *rijzen,* maar naar bed gaan, diene tot antwoord, dat hij niet moest oprijzen, om de aarde te gaan verlichten, maar om zijn voertuig en vierspan weder in orde te brengen.

1557 *Zeit:* lees: *zegge.*

INHOUD.

	Bladz.
Ter bruilofte van Bartholomeus Kromhout en Jakoba van der Wiele van der Werve (Mei 1663)	1
Op Jakoba Bikker (1663)	4
Batavische Gebroeders of Onderdruckte Vryheit. Treurspel (1663)	5
Opdracht aan Simon van Hooren	7
Inhoudt	9
Personaedjen	10
Het eerste bedryf	11
Het tweede bedryf	33
Het derde bedryf	43
Het vierde bedryf	70
Het vyfde bedryf	83
De Heerlyckheit der Kercke (1663)	91
Het eerste boeck. Ingang	93
Het tweede boeck. Opgang	127
Het derde boeck. Voortgang	162
Faëton of Reuckeloze Stoutheit. Treurspel (1663)	203
Aen de Tooneelbegunstigers	205
Inhoudt	208
De treurspeelders	210
Het eerste bedryf	211
Het tweede bedryf	219
Het derde bedryf	232
Het vierde bedryf	245
Het vyfde bedryf	266

De prent tegenover den titel is eene reproductie van het portret van Petrus Scriverius, door J. Houbraken gegraveerd naar de teekening van C. de Visscher.